

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ

ભાગ-૨

ભાવાનુવાદકાર

પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

॥ धरણેन्द्र-પદ્માવતીસંપૂજિતાય ૐ હ્રીં શ્રી શ્રી શંભેશ્વર પાર્થનાથાય નમઃ ॥

॥ શ્રી દાન-પ્રેમ-રામચંદ્ર-હીરસૂરિ સદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥

॥ જે નમઃ ॥

યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો

આચાર્યશ્રી રાજશેખરસૂરિ કૃત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભાગ-૨

✽—: ભાવાનુવાદકાર-છાયાકાર :—✽

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટધોતક

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય લલિતશેખર સૂ.મ.સા.ના શિષ્યરત્ન

આચાર્યદેવ શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

✽—: સંપાદક :—✽

પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી ધર્મશેખરવિજયજી

✽—: સહયોગ :—✽

પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી દિવ્યશેખરવિજયજી

✽—: પ્રકાશક :—✽

શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ

C/o. હિન્દુસ્તાન મિલ સ્ટોર્સ

૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,

આગ્રા રોડ, ભીવંડી - ૪૨૧ ૩૦૫.

વિક્રમ સંવત્-૨૦૬૫ • વીર સંવત્-૨૫૩૫

મૂલ્ય : રૂ. ૪૦૦ (ભાગ : ૧+૨+૩)

144037

: સુદૃઢમ્ :

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત અને
પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરિ અનુવાદિત શ્રી
સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથના ભાગ-૨નો સંપૂર્ણ આર્થિક લાભ
પરમ પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકર વિ.મ.સા.ના
શિષ્યરત્ન પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી કુંદકુંદસૂરીશ્વરજી
મ.સા.ના શિષ્ય પૂજ્ય પંન્યાસ શ્રી નયભદ્રવિજયજી
મહારાજની પ્રેરણાથી શ્રી માલેગામ જૈન સંઘના
જ્ઞાનનિધિમાંથી લેવામાં આવ્યો છે. શ્રી અરિહંત આરાધક
ટ્રસ્ટ તેની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરે છે.

વિશેષ સૂચના : આ પુસ્તક જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી છપાવ્યું હોવાથી
ગૃહસ્થે મૂલ્ય ચૂકવ્યા વિના આ પુસ્તકની માલિકી કરવી
નહિ. વાંચવા માટે આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવો હોય તો
યોગ્ય નકરો જ્ઞાનભંડાર ખાતે આપવો જરૂરી જાણવો.

ઝાઝા હાથ રળિયામણા

વિ.સં. ૨૦૬૨ના ચાતુર્માસમાં શારીરિક અસ્વાસ્થ્યમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ રહે એ માટે મેં મુનિશ્રી હર્ષશેખર વિ. અને મુનિશ્રી દિવ્યશેખર વિ.ને સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથ વંચાવ્યો. આ ગ્રંથ વંચાવતાં જણાયું કે આ ગ્રંથમાં સાધુ-શ્રાવક ઉભયને ઉપયોગી બને તેવા ઘણા પદાર્થ છે. આથી જો આ ગ્રંથનો વ્યવસ્થિત ભાવાનુવાદ કરવામાં આવે તો ચતુર્વિધ સંઘમાં આ ગ્રંથ ઉપયોગી બને. આથી આ ગ્રંથનો ભાવાનુવાદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. મુદ્રિત પ્રતમાં ઘણી અશુદ્ધિ હોવાથી આ કાર્ય કરવા માટે આ ગ્રંથમાં રહેલી અશુદ્ધિઓ દૂર થવી જોઈએ. આ માટે મને વિદ્વાન આચાર્યશ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિજીએ હસ્તલિખિત બે પ્રતોની ઝેરોક્ષ નકલો મોકલી. વિદુષી સાધ્વીજીશ્રી ચંદનબાળાશ્રીજીએ હસ્તલિખિત પ્રતની એક ઝેરોક્ષ નકલ મોકલી. આ ત્રણ પ્રતોમાં સા.શ્રી ચંદનબાળાશ્રીજીએ મોકલેલી પ્રત અક્ષરો મોટા હોવાથી અને વધારે શુદ્ધ હોવાથી એ પ્રત વધારે ઉપયોગી બની. આથી આ બંને પ્રત્યે આભારની અભિવ્યક્તિ કરું છું.

આ પ્રતોનો ઉપયોગ કરવા છતાં ઘણી અશુદ્ધિઓ દૂર ન થઈ. આથી અનુવાદ કરતાં કરતાં તે તે ગાથાઓ મુદ્રિત જે જે ગ્રંથોમાં હોવાની મને સંભાવના જણાઈ તે તે ગ્રંથો મંગાવ્યા. મુનિશ્રી દિવ્યશેખરવિજયજી દૂર-દૂરના પણ જ્ઞાનભંડારોમાંથી તે તે ગ્રંથો મારી પાસે હાજર કરતા રહ્યા. આથી અનુવાદનું કાર્ય સરળ બન્યું. તે તે ગ્રંથોમાં જે ગાથાઓ અનુવાદ સહિત મળી તે તે ગાથાઓનો અનુવાદ ન કરતાં તે જ અનુવાદ મેં પ્રસ્તુત અનુવાદમાં લઈ લીધો. જેમ કે વર્ધમાનતપોદષિ પ.પૂ.આ.શ્રી ભદ્રંકરસૂરિ મ. કૃત ધર્મસંગ્રહના પહેલા ભાગમાં દેવ અધિકારની, સમ્યક્ત્વ અધિકારની અને આલોચના અધિકારની ઘણી ગાથાઓ અનુવાદ સહિત મળી. મારા અનુવાદિત પંચાશક, ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય વગેરે ગ્રંથોમાંથી પણ ઘણી ગાથાઓ મળી. ધ્યાન અધિકારની બધી જ ગાથાઓ આવશ્યક સૂત્રમાં ધ્યાન શતકમાં મળી. એ બધી ગાથાઓનો અનુવાદ મહાન શાસનપ્રભાવક પ.પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ. મ. કૃત ધ્યાનશતક વિવેચનવાળા ગ્રંથમાંથી લીધો. આ સિવાય બીજાપણ અનેક ગ્રંથોમાંથી

છૂટક છૂટક ગાથાઓ મળી. તે તે ગાથાઓના અનુવાદમાં આ ગાથા કયા ગ્રંથમાં છે તેનો કાઉંસમાં નિર્દેશ કર્યો છે. આથી આ સ્થળે તે તે ગ્રંથના અનુવાદકો અને સંપાદકો વગેરે પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા પ્રદર્શિત કરું છું.

અનુવાદ જેમ જેમ લખાતો ગયો તેમ તેમ પ્રારંભમાં મારા પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ અને પાછળથી મુનિશ્રી ધર્મશેખરવિજયજીએ તેની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી. અનુવાદ તૈયાર થયા પછી પ્રકાશન થાય ત્યાં સુધીની બધી જવાબદારી મુનિશ્રી ધર્મશેખરવિજયજીએ લઈને મારી જવાબદારી ઘણી ઓછી કરી. તેમણે પ્રૂફ સંશોધનમાં માત્ર શબ્દોની જ નહિ, કિંતુ અર્થની પણ અશુદ્ધિ ન રહે તેની પૂર્ણ કાળજી રાખી છે. તેમણે આ કાર્ય પોતાનું જ છે એમ સમજીને દિલથી કર્યું છે. પ્રૂફ સંશોધનમાં મુનિશ્રી દિવ્યશેખરવિ. એ પણ સહયોગ આપ્યો છે. સંસ્કૃત છાયામાં અશુદ્ધિ ન રહે એ માટે મુનિશ્રી હિતશેખરવિજયજીએ બધી જ ગાથાઓની સાથે સંસ્કૃત છાયા તપાસી છે. જ્યાં અશુદ્ધિ હતી ત્યાં સુધારી છે. છેલ્લે છેલ્લે મુનિશ્રી ધર્મતિલકવિજયજીએ ફાઈનલ પ્રુફો ઘણી ચીવટથી જોયા છે અને એમણે સૂચવેલી કેટલીક મહત્વની ક્ષતિઓ સુધારી છે. આમ આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં “ઝાઝા હાથ રળિયામણા” એ કહેવત ચરિતાર્થ બની છે.

પ્રવચનના કે વાચનાના મંગલાચરણમાં તસ્મૈ ગુરુવે નમઃ એ પદો બોલતાં જ જે બે મહાપુરુષોની તસ્વીરો મારી આંખ સામે આવ્યા વિના રહેતી નથી તે સિદ્ધાંત મહોદધિ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય-પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજને અને નિઃસ્પૃહતાનીરધિ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજને આ પ્રસંગે ભાવભરી વંદના કરું છું. જેઓશ્રીની પાવન નિશ્રામાં મારું સંયમજીવન વ્યતીત થઈ રહ્યું છે તે મારા પૂ. ગુરુદેવશ્રી દીર્ઘ તપસ્વી (આયંબિલ વર્ધમાન તપની ૧૦૦ + ૮૮ ઓળીના આરાધક) શ્રી લલિતશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજને પણ આ પ્રસંગે ભાવભરી વંદના કરું છું.

પ્રાન્તે આ અનુવાદમાં છદ્મસ્થતા, અનુપયોગ આદિથી જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કંઈ પણ લખાયું હોય તેનું ત્રિવિધ-ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં.

ખંભાત, વિ.સં. ૨૦૬૪,

- આચાર્ય રાજશેખરસૂરિ

મા.સુ.-૧૧ (મૌન એકાદશી)

સામાન્ય અનુક્રમણિકા

- ભાગ-૧
- (૧) દેવ અધિકાર
 - (૨) ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૧
 - કુગુરુ અધિકાર
 - તથા
 - ગાથાઓનો અકારાદિ
 - અનુક્રમ
-
- ભાગ-૨
- (૨) ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૨
 - સુગુરુ અધિકાર
 - તથા
 - સુગુરુ અધિકારમાં આવતા
 - પદાર્થોથી ભરપૂર પરિશિષ્ટ
-
- ભાગ-૩
- (૩) સમ્યક્ત્વ અધિકાર
 - (૪) અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અધિકાર
 - (૫) શ્રાવક પ્રતિમા અધિકાર
 - (૬) શ્રાવક વ્રતાધિકાર
 - (૭) સંજ્ઞા અધિકાર
 - (૮) લેશ્યા અધિકાર
 - (૯) ધ્યાન અધિકાર
 - (૧૦) મિથ્યાત્વ અધિકાર
 - (૧૧) આલોચના અધિકાર

-: અનુક્રમણિકા :-

ભાગ-૨

(૨) ગુરુ અધિકાર

વિભાગ-૨ સુગુરુનું સ્વરૂપ

ગાથા વિષય	૫૪
૧ થી ૨૩ સુગુરુનું સ્વરૂપ	૧
૨૪-૨૫ અહિંસાના ૨૪૩ ભાંગા	૧૩
૨૬ યતનાનું મહત્ત્વ	૧૩
૨૭ મંદિરથી પણ સંયમનું મહત્ત્વ અધિક	૧૪
૨૮ થી ૪૨ વિવિધ રીતે જીવ ભેદો	૧૪
૪૩ કેવો સાધુ શાસ્ત્રવેત્તા છે	૧૯
૪૪ કોને કેટલા પ્રાણ હોય	૧૯
૪૫-૪૬ સંયમના ૧૭ પ્રકાર	૨૦
૪૮ જીવપરિણામના ૧૦૮ ભેદો	૨૧
૪૯ થી ૫૧ મુનિઓ કેવી ભાષા ન બોલે	૨૨
૫૨ થી ૫૬ ભાષાના પ્રકારો	૨૩
૫૭-૫૮ ૧૬ વચનો	૩૦
૬૦ અદત્તાદાનના ચાર પ્રકાર	૩૦
૬૧ સંરંભાદિ ત્રણની વ્યાખ્યા	૩૧
૬૨ અબ્રહ્મના ૧૮ ભેદો	૩૧
૬૩-૬૪ કામના ભેદો	૩૨
૬૫ બ્રહ્મચર્યગુપ્તિ	૩૨
૬૯ થી ૭૨ બ્રહ્મચર્યનું મહત્ત્વ	૩૫
૭૩ થી ૭૬ અબ્રહ્મથી થતી હિંસા	૩૬
૭૭ થી ૮૨ બ્રહ્મચર્ય સંબંધી વર્ણન	૩૭
૮૩-૮૪ મુનિઓ પરિગ્રહના ત્યાગી હોય	૩૯
૮૫-૮૬ સુગચ્છનું વર્ણન	૩૯
૮૭ જિનાગમનું મહત્ત્વ	૪૦
૮૮-૮૯ આચાર્યની જવાબદારી	૪૦
૯૦ થી ૧૪૩ આચાર્યની ૪૭ છત્રીસી	૪૧
૧૪૪ થી ૧૪૬ વિવિધ રીતે આચાર્યનું વર્ણન	૫૮
૧૪૭ થી ૧૫૪ નવ રીતે આચાર્યની તીર્થંકરતુલ્યતા	૫૯

૧૫૫ થી ૧૫૭	આજ્ઞાનું મહત્વ	૬૧
૧૫૮ થી ૧૬૦	સુદેવ-સુગુરુના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે	૬૨
૧૬૧ થી ૧૬૪	સુગચ્છનું વર્ણન	૬૩
૧૬૫ થી ૧૮૪	ઉપાધ્યાયના ગુણોની ૨૫ પચીસી.....	૬૫
૧૮૫ થી ૧૮૮	ઉપાધ્યાયનું વર્ણન	૭૧
૧૮૯ થી ૧૯૫	સ્થવિર આદિનું વર્ણન	૭૨
૧૯૬ થી ૧૯૮	ગચ્છમાં આચાર્યાદિ પાંચેય હોવા જોઈએ	૭૪
૧૯૯ થી ૨૨૩	સાધુઓની ૨૭ સતાવીસી	૭૫
૨૨૪-૨૨૫	સાધુઓને પૃથ્વી આદિ ૨૭ ઉપમાઓ	૮૧
૨૨૭ થી ૨૨૯	સાધુઓનું વર્ણન	૮૫
૨૩૦-૨૩૧	ચરણ-કરણ સિત્તરી.....	૮૬
૨૩૨-૨૩૩	સાધુની બાર પ્રતિમા	૮૭
૨૩૪ થી ૨૩૮	મહાવ્રતોની ૨૫ ભાવનાઓ	૮૭
૨૩૯-૨૪૦	૫ અશુભ ભાવનાઓ	૮૧
૨૪૧ થી ૨૫૨	૫ નિર્ગ્રંથોનું સ્વરૂપ	૮૨
૨૫૩ થી ૨૬૩	પાંચ પ્રકારનું ચારિત્ર	૮૮
૨૬૪ થી ૨૬૬	૩૬ દ્વારોથી નિર્ગ્રંથ પ્રરૂપણા.....	૧૦૨
૨૬૭	સર્વવિરતિના અતિચારો સંજવલનથી	૧૨૧
૨૬૮ થી ૨૭૩	ગોચરીના ૪૨ દોષો	૧૨૧
૨૭૪	માંડલીના ૫ દોષો	૧૨૨
૨૭૫	ભોજનનાં ૬ કારણો	૧૨૩
૨૭૭	૭ પિંડેષણા	૧૨૫
૨૭૮	૭ પાનૈષણા	૧૨૫
૨૭૯	પિંડેષણાદિના ૧૮૨ દોષો	૧૨૫
૨૮૦	૮ ગોચર ભૂમિઓ	૧૨૬
૨૮૧	૭ અવગ્રહ	૧૨૬
૨૮૨	સ્થાનક્રિયા આદિ સાતક્રિયા	૧૨૭
૨૮૩	૯ નિયાણાં	૧૨૮
૨૮૪	૧૦ ઉપધાતો	૧૨૮
૨૮૫	૧૩ ક્રિયાસ્થાનો	૧૨૯
૨૮૬-૨૮૭	જ્યાં સારણાદિ હોય તે ગચ્છ છે	૧૩૦

૨૮૮ થી ૨૯૧ સંઘનું વર્ણન	૧૩૦
૨૯૨-૨૯૩ તીર્થનું વર્ણન	૧૩૧
૨૯૪-૨૯૫ ઉત્સૂત્રભાષી મિથ્યાદષ્ટિ છે	૧૩૨
૨૯૬ જિનાગમનું મહત્વ	૧૩૩
૨૯૭ થી ૩૦૧ શુદ્ધ પ્રરૂપણાનું મહત્વ	૧૩૩
૩૦૨ થી ૩૧૧ સંવિગ્નપાક્ષિકનું વર્ણન	૧૩૪
૩૧૨ થી ૩૧૯ ગીતાર્થનું વર્ણન	૧૩૮
૩૨૦ થી ૩૨૨ સંગ કોનો કરવો-કોનો ન કરવો	૧૪૧
૩૨૩ થી ૩૨૭ કેવા ગીતાર્થો કલ્પવૃક્ષ સમાન છે ?	૧૪૨
૩૨૮ વિધીમાર્ગપ્રરૂપક સંવિગ્નો જય પામો	૧૪૪
૩૨૯ થી ૩૩૬ સારૂપિક વગેરેનું વર્ણન	૧૪૫
૩૩૭ કેવા સાધુ અદર્શનીય છે ?	૧૪૭
૩૩૮-૩૩૯ વિધિનું મહત્વ	૧૪૭
૩૪૦ આસન્નસિદ્ધિકનું લક્ષણ	૧૪૮
૩૪૧ કેવા પુરુષની ઉચિત ભક્તિથી પૂજા ?	૧૪૮
૩૪૨ થી ૩૪૬ પાંચમા આરા સુધી તીર્થ રહેશે	૧૪૯
૩૪૭ ક્યાં ચારિત્ર હોય ?	૧૫૧
૩૪૮-૩૪૯ જ્ઞાનાદિત્રિકથી અષ્ટભંગી	૧૫૧
૩૫૧ કુવૃદ્ધિ દષ્ટાંતથી ત્રીજા ભાંગાવાળા પણ સેવવા ...	૧૫૩
-: પરિશિષ્ટમાં આપેલા પદાર્થોની અનુક્રમણિકા :-	

૩ ગૌરવ	૧૫૬	૪ મૂળસૂત્રો	૧૬૨
૩ શલ્ય	૧૫૬	૪ પૂજના પ્રકારો	૧૬૨
૩ દંડ	૧૫૭	૪ અનુયોગ	૧૬૩
૩ સત્ય	૧૫૭	૪ વૃત્તિસંક્ષેપ	૧૬૩
૩ વિધિવાદ	૧૫૭	૪ અભિગ્રહો	૧૬૪
૪ ભાવના	૧૫૮	૪ અસંવર	૧૬૪
૪ ધ્યાન	૧૬૧	૪ દુઃખશય્યા	૧૬૪
૪ બુદ્ધિ	૧૬૧	૪ સુખશય્યા	૧૬૪
૪ ધર્મકથા	૧૬૧	૪ નિષેપા	૧૬૪
૪ વિનય	૧૬૨	૫ સમ્યક્ત્વ	૧૬૫
૪ ઉપસર્ગો	૧૬૨	૫ વ્યવહાર	૧૬૮

પ કારણ	૧૬૮	૮ પ્રભાવકો	૨૧૩
પ વેદિકાદિશુદ્ધિ	૧૬૯	૮ યોગના અંગો	૨૧૪
પ પ્રવચનાંગો	૧૭૦	૮ પુદ્ગલ પરાવર્ત	૨૧૭
પ વ્રત	૧૭૦	૮ આત્મા	૨૧૯
પ અશુભ ભાવનાઓ	૧૭૦	૮ વસતિનાં દોષો	૨૧૯
પ નિદ્રા	૧૭૫	૮ પ્રમાદ	૨૨૦
પ ભક્તિ	૧૭૫	૮ અનંતા	૨૨૦
પ સંવર	૧૭૬	૮ પૂજાના પ્રકારો	૨૨૦
પ સ્વાધ્યાય	૧૭૬	૮ મદસ્થાનો	૨૨૧
પ ચારિત્ર	૧૭૬	૮ અષ્ટભંગી	૨૨૧
પ જ્ઞાન	૧૭૯	૮ સિદ્ધના ગુણો	૨૨૧
પ આચાર	૧૮૦	૮ કર્મો	૨૨૧
પ માંડલીના દોષો	૧૮૪	૮ સિદ્ધિઓ	૨૨૧
દ દ્રવ્યો	૧૮૫	૮ યોગદષ્ટિઓ	૨૨૨
દ છકાય વિરાધના ત્યાગ	૧૮૬	૮ સૂક્ષ્મજીવો	૨૨૨
દ છેદ સૂત્ર	૧૮૬	૮ પ્રવચનમાતા	૨૨૨
દ લેશ્યા	૧૮૬	૮ ગણિસંપદા	૨૨૨
દ વચન	૧૮૬	૮ નવકોટિ વિશુદ્ધ અજ્ઞાનાદિ	૨૨૪
દ ભાષાના દોષો	૧૮૬	૮ ક્ષેત્રો	૨૨૪
દ અકલ્પ્યષટ્ક	૧૮૭	૮ બ્રહ્મચર્ય	૨૨૪
દ આવશ્યક	૧૮૭	૮ નવ કલ્પી વિહાર	૨૨૪
૭ સુખસ્થાનો	૨૦૦	૮ તત્ત્વો	૨૨૫
૭ ભય	૨૦૦	૮ નિદાન	૨૨૬
૭ શોધિગુણો	૨૦૧	૧૦ સામાચારી	૨૨૭
૭ સમસમકના ૭ ગુણો ...	૨૦૧	૧૦ સમાધિસ્થાનો	૨૨૯
૭ પિંડેષણા	૨૦૧	૧૦ દશા	૨૨૯
૭ પાનૈષણા	૨૦૩	૧૦ ત્રિક	૨૩૦
૭ નયો	૨૦૪	૧૦ એષણાના દોષો	૨૩૩
૭ વિભંગજ્ઞાન	૨૧૦	૧૦ રુચિ	૨૩૮
૮ ગોચરભૂમિ	૨૧૧	૧૦ વેયાવચ્ચ	૨૪૩
૮ પ્રતિલેખના	૨૧૩	૧૦ પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૪૫

૧૦ પ્રત્યાખ્યાન	૨૪૫	૧૬ ઉદ્દગમ દોષો	૨૭૬
૧૦ પયત્રા	૨૪૮	૧૬ ઉત્પાદનના દોષો	૨૮૯
૧૦ સ્થિતકલ્પ	૨૪૮	૧૬ કાઉસગ્ગના આગારો .	૨૯૨
૧૦ ઉપધાત	૨૪૮	૧૭ મરણ	૨૯૪
૧૦ અસંવર	૨૪૮	૧૭ પૂજના પ્રકાર	૨૯૬
૧૦ સંકલેશ	૨૪૯	૧૭ સંયમ	૨૯૭
૧૦ પ્રતિસેવા	૨૪૯	૧૮ પાપસ્થાનકો	૨૯૭
૧૦ સાધુધર્મ	૨૫૦	૧૮ હજાર શીલાંગ	૨૯૭
૧૦ બ્રહ્મ	૨૫૧	૧૮ દીક્ષા માટે અયોગ્ય ...	૨૯૭
૧૧ વિગઈ	૨૫૧	૧૯ કાયોત્સર્ગના દોષો ...	૩૦૩
૧૧ સુવર્ણના ગુણો	૨૫૩	૨૦ અસમાધિસ્થાનો	૩૦૫
૧૧ શ્રાવક પ્રતિમા	૨૫૪	૨૦ વીસસ્થાનક	૩૦૬
૧૨ અંગી	૨૫૪	૨૧ પૂજના પ્રકાર	૩૦૬
૧૨ ઉપાંગો	૨૫૪	૨૧ મિથ્યાત્વના પ્રકાર	૩૦૬
૧૨ અરિહંતના ગુણો	૨૫૪	૨૧ શ્રાવકના ગુણો	૩૦૭
૧૨ ભાવનાઓ	૨૫૫	૨૧ શબલ સ્થાનો	૩૦૯
૧૨ ભિક્ષુપ્રતિમા	૨૫૭	૨૨ પરીષદો	૩૦૯
૧૨ શ્રાવકનાં વ્રતો	૨૫૭	૨૩ ઈન્દ્રિયના વિષયો	૩૧૩
૧૨ ઉપયોગના ભેદો	૨૫૭	૨૫ પરિલેહણા	૩૧૪
૧૩ ક્રિયાસ્થાનો	૨૫૮	૨૫ મહાવ્રતની ભાવનાઓ	૩૧૫
૧૪ ગુણસ્થાનક	૨૬૦	૨૭ અણગારગુણો	૩૧૫
૧૪ ભૂતગ્રામો	૨૬૭	૨૮ લબ્ધિઓ	૩૧૬
૧૪ પૂર્વો	૨૬૭	૨૯ પાપશ્રુતી	૩૧૮
૧૪ ઉપકરણો	૨૬૭	૩૦ મોહનીય સ્થાનો	૩૧૯
૧૪ પ્રતિરૂપાદિ ગુણો	૨૬૮	૩૧ સિદ્ધગુણો	૩૨૦
૧૪ જ્ઞાનની આશાતનાઓ	૨૬૯	૩૨ જીવ ભેદો	૩૨૧
૧૫ યોગો	૨૭૦	૩૨ યોગ સંગ્રહ	૩૨૧
૧૫ શિક્ષાશીલ	૨૭૧	૩૨ ગુરુવંદનના દોષો	૩૨૨
૧૫ સંજ્ઞા	૨૭૨	૩૩ ગુરુની આશાતનાઓ .	૩૨૭
૧૬ સમાધિસ્થાનો	૨૭૪	૩૪ અતિશયો	૩૨૯
૧૬ કષાયો	૨૭૫		

“ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીસંપૂજિતાય ઐ હ્રીં શ્રીં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ”

“શ્રી દાન-પ્રેમ-રામચંદ્ર-હીરસૂરિ સદ્ગુરુભ્યો નમઃ”

ૐ નમઃ

યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો

આચાર્યશ્રી રાજશેખરસૂરિ કૃત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

-: ભાગ-૨ :-

વિભાગ-૨ : સુગુરુનું સ્વરૂપ

અહ સુગુરુણ સરૂવં, ધણામિ તદ્ગચ્છસંઘજુતાણં ।

અંતોમુહુત્તમિત્તં, પિ તત્થ વસંતે મહાલાભો ॥ ૧ ॥

અથ સુગુરુણાં સ્વરૂપં ધણામિ તદ્ગચ્છસંઘજુતાણામ્ ।

અન્તર્મુહૂર્તમાત્રમપિ તત્ર વસતિ મહાલાભઃ ॥ ૧ ॥ ૫૧૧

ગાથાર્થ— હવે સુગુરુના ગચ્છથી અને સંઘથી યુક્ત એવા સુગુરુના સ્વરૂપને કહીશ. સુગુરુની પાસે માત્ર અંતર્મુહૂર્ત પણ રહે છે તે મહાન લાભ થાય.

વિશેષાર્થ— ગચ્છ=એક આચાર્યનો સાધુ-સાધ્વીરૂપ સમુદાય. સંઘ=સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા એ ચારનો સમુદાય. (૧)

ગચ્છે મહાણુભાવો, તત્થ વસંતાણ નિજ્જરા વિહ્વલા ।

સારણવારણચોયણમાર્હિં ન દોસપડિવત્તી ॥ ૨ ॥

ગચ્છે મહાણુભાવસ્તત્ર વસતાં નિર્જરા વિપુલા ।

સ્મારણ-વારણ-ચોદનાદિધિર્ન દોષપ્રતિપત્તિઃ ॥ ૨ ॥ ૫૧૨

ગાથાર્થ— ગચ્છનો ઘણો પ્રભાવ છે. ગચ્છમાં રહેનારાઓને ઘણી કર્મનિર્જરા થાય છે. કારણ કે ગચ્છમાં રહેનારાઓને સ્મારણ-વારણ-ચોયણ આદિથી દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

વિશેષાર્થ—સ્મારણા— આ કાર્ય કર્યું નથી એમ યાદ કરાવવું તે સ્મારણા. વારણા— ન કરવા યોગ્ય કાર્યનો નિષેધ કરવો તે વારણા. ચોયણા— સંયમયોગોમાં ભૂલ કરે ત્યારે તમારા જેવાઓ માટે આ પ્રમાણે કરવું યોગ્ય નથી એમ મધુરવચનોથી પ્રેરણા કરવી તે ચોયણા. અહીં આદિ શબ્દથી પ્રતિચોયણા સમજવી. વારંવાર તેવી પ્રેરણા કરવી તે પ્રતિચોયણા. (૨) (ગચ્છાચાર પયત્રો, ગાથા-૫૧)

નો અપ્પણા પરાયા, ગુરુણો કઢયા વિ હંતિ સઙ્કાળં ।

જિણવચણરચણનિહિણો, સઘ્વે તે વન્નિયા ગુરુણો ॥ ૩ ॥

નો આત્માનઃ પરકીયા ગુરવઃ કદાઽપિ ભવન્તિ શ્રાદ્ધાનામ્ ।

જિનવચનરત્નનિધયઃ સર્વે તે વર્ણિતા ગુરવઃ ॥ ૩ ॥ ૫૧૩

ગાથાર્થ—શ્રાવકોને આ ગુરુઓ આપણા છે આ ગુરુઓ આપણા નથી એમ ક્યારે થતું નથી. (કારણ કે ભગવાને) જેઓ જિનવચનરૂપ રત્નના નિધિ છે તે સર્વને ગુરુઓ કહ્યા છે. (૩)

સંપદ્ દૂસમકાલે, ધમ્મત્થી સુગુરુસાવયા દુલ્લહા ।

નામગુરુ નામસઙ્કા, સરાગદોસા બહૂ અત્થિ ॥ ૪ ॥

સમ્પત્તિ દુઃષમકાલે ધર્માર્થિનઃ સુગુરુશ્રાવકા દુર્લભાઃ ।

નામગુરવો નામશ્રાદ્ધાઃ સરાગદ્દેષા બહવઃ સન્તિ ॥ ૪ ॥ ૫૧૪

ગાથાર્થ—વર્તમાનમાં અવસર્પિણીના પાંચમા આરા રૂપ દુઃષમકાળમાં ધર્મના અર્થી હોય તેવા સુગુરુઓ અને સુશ્રાવકો દુર્લભ છે. રાગ-દ્વેષવાળા નામગુરુઓ અને નામશ્રાવકો ઘણા છે. (૪)

નામાઙ્ગચતુર્થેર્ણિ, ગુરુણો ભણિયા જિર્ણિદમગંગમી ।

તત્થ ય નામદુવણા-દઘ્વેર્હિ ન કો વિ પરમત્થો ॥ ૫ ॥

નામાદિચતુર્થેર્દેર્ગુરવો ભણિતા જિનેન્દ્રમાર્ગે ।

તત્ર ચ નામ-સ્થાપના-દ્રવ્યૈર્ન કોઽપિ પરમાર્થઃ ॥ ૫ ॥ ૫૧૫

ગાથાર્થ—જિનેન્દ્રના માર્ગમાં (=ધર્મમાં) નામ આદિ ચાર ભેદોથી ચાર પ્રકારના ગુરુઓ કહ્યા છે. તેમાં નામગુરુ-સ્થાપનાગુરુ અને દ્રવ્યગુરુથી કોઈ પરમાર્થ નથી=કોઈ પરમાર્થ સિદ્ધ થતો નથી.

વિશેષાર્થ—જે કુગુરુ છે તેના નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણે નિશ્ચેપાથી પરમાર્થ સિદ્ધ થતો નથી એવું અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય છે. ભાવગુરુના નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણે નિશ્ચેપાથી પરમાર્થ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

ભાવેણ સુદ્ધચરણો, સુદંસણો તત્ત્વમગ્ગકહણપરો ।

મૂલુત્તરગુણરયણેર્હિ ભૂસિઓ સંજઓ સાહૂ ॥ ૬ ॥

ભાવેન શુદ્ધચરણઃ સુદર્શનસ્તથ્યમાર્ગકથનપરઃ ।

મૂલોત્તરગુણરત્નૈર્ભૂષિતઃ સંયતઃ સાધુઃ ॥ ૬ ॥ ૫૧૬

ગાથાર્થ—શુદ્ધચારિત્રવાળા, શુદ્ધસમ્યક્ત્વવાળા, સત્યમાર્ગને કહેવામાં તત્પર, મૂલગુણ-ઉત્તરગુણોથી ભૂષિત અને સમ્યક્ યતનાવાળા સાધુ ભાવથી ગુરુ છે. (૬)

દલ્લઓ તિવિહા વુત્તો મુદુવગરણોવણસપભિર્ઠિર્હિ ।

સુદ્ધવવહારજણઓ, લોયાણં પવચણમુહાણં ॥ ૭ ॥

દ્રવ્યતસ્ત્રિવિધા ઉક્તો મુદ્રોપકરણોપદેશપ્રભૃતિભિઃ ।

શુદ્ધવ્યવહારજનકો લોકાનાં પ્રવચનમુખાનામ્ ॥ ૭ ॥ ૫૧૭૭

ગાથાર્થ—દ્રવ્યથી=બાહ્ય વસ્તુની અપેક્ષાએ ભાવગુરુ મુદ્રા, સંયમના ઉપકરણ અને ઉપદેશ વગેરે દ્વારા ત્રણ પ્રકારે કહ્યા છે. આવા ગુરુ પ્રવચનસન્મુખ થયેલા લોકોના શુદ્ધ વ્યવહારને ઉત્પન્ન કરે છે.

ભાવાર્થ—જિનોક્ત ગુરુમુદ્રા, જિનોક્ત સંયમનાં ઉપકરણો અને જિનાજ્ઞા મુજબ ઉપદેશ વગેરેથી આ ભાવગુરુ છે એમ જાણી શકાય છે. આવા ભાવગુરુ શુદ્ધ વ્યવહારને ઉત્પન્ન કરે છે એટલે કે અશુદ્ધ વ્યવહાર કરનારા જીવોને શુદ્ધ વ્યવહાર કરનારા બનાવે છે. અહીં વ્યવહાર એટલે ધર્મક્રિયાઓ. જે ધર્મક્રિયાઓ શુદ્ધ ભાવથી થાય તે શુદ્ધ વ્યવહાર છે. અથવા જે ધર્મક્રિયાઓ જિનાજ્ઞા મુજબ થાય તે ધર્મક્રિયાઓ પણ શુદ્ધ વ્યવહાર છે. જે જીવો અશુદ્ધ ભાવથી ધર્મક્રિયાઓ કરતા હોય તેમને શુદ્ધ ભાવથી ધર્મક્રિયા કરનારા બનાવે છે. જે જીવો જિનાજ્ઞાથી વિરુદ્ધ ધર્મક્રિયા કરતા હોય તેમને જિનાજ્ઞા મુજબ ધર્મક્રિયા કરનારા બનાવે છે. આમ ભાવગુરુ શુદ્ધ વ્યવહારને ઉત્પન્ન કરે છે. (૭)

સંતો પસંતચિત્તો, દંતો ધીરો ય પરિસહાર્દિહિ ।

કોહાઙ્કારણે વિ, હુ નો વચણસિરિં પલટ્ટેઙ્ક ॥ ૮ ॥

શાન્તઃ પ્રશાન્તચિત્તો દાન્તો ધીરઃ પરિષહાદિભિઃ ।

ક્રોધાદિકારણેઽપિ ખલુ નો વચનશ્રિયં પર્યસ્યતિ ॥ ૮ ॥ ૫૧૮

ગાથાર્થ— શાંત, પ્રકૃષ્ટ, શાંત ચિત્તવાળા, દાંત અને પરીષદ આદિમાં ધીર એવા ભાગગુરુ ક્રોધાદિના કારણમાં પણ (=અજ્ઞાન જીવો ક્રોધ વગેરે કરે તો પણ) જિનવચનરૂપલક્ષ્મીને બદલતા નથી, અર્થાત્ જિનવચન પ્રમાણે જ બોલે છે.

વિશવાર્થ— આ વિષે કાલિકાચાર્યનું દૃષ્ટાંત છે. દત્તરાજા તેમના ઉપર ગુસ્સે થયો તો પણ તેમણે જિનવચનથી વિરુદ્ધ ન કહ્યું, જિનવચન પ્રમાણે કહ્યું. તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે—

કાલિકાચાર્યની કથા —

તુરમિણી નામના નગરમાં ‘જિતશત્રુ’ નામનો રાજા હતો. એ ગામમાં એક ‘કાલિક’ નામનો ‘બ્રાહ્મણ’ રહેતો હતો. તે બ્રાહ્મણને ભદ્રા નામે બહેન હતી અને તે ભદ્રાને ‘દત્ત’ નામે પુત્ર હતો. એકવાર કાલિક બ્રાહ્મણે પોતાની મેળે પ્રતિબોધ પામીને દીક્ષા લીધી અને અનુક્રમે તેમને આચાર્યપદ પ્રાપ્ત થયું. તેમનો ભાણેજ ‘દત્ત’ સ્વચ્છંદી થયો અને જુગાર વગેરે વ્યસનોથી પરાભવ પામી રાજાની સેવા કરવા લાગ્યો. કર્મયોગે રાજાએ તેને મંત્રીપદ આપ્યું. મંત્રીનો અધિકાર મળતાં રાજાને જ પદબ્રષ્ટ કરી તેણે રાજ્ય પચાવી પાડ્યું. રાજા પણ તેના ભયથી નાસી ગયો અને ગુપ્તપણે કોઈ જગ્યાએ રહ્યો.

પછી મહાકૂરકર્મ કરનારો તે દત્તરાજા મિથ્યાત્વથી મોહ પામીને અનેક યજ્ઞો કરાવવા લાગ્યો અને સંખ્યાબંધ પશુઓનો ઘાત કરવા લાગ્યો. એકવાર કાલિકાચાર્ય મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. ત્યારે ભદ્રામાતાના આગ્રહથી દત્તરાજા વંદન કરવા આવ્યો. ગુરુ મહારાજે દેશના આપી કે—

ધર્માન્નનં ધનત એવ સમસ્તકામા,

કામેભ્ય એવ સક્લેન્દ્રિયજં સુખં ચ ।

कार्यार्थिना हि खलु कारणमेषणीयं,
धर्मो विधेय इति तत्त्वविदो वदन्ति ॥

“ધર્મથી ધન મળે છે, ધનથી બધી કામના-ઈચ્છાઓ સિદ્ધ થાય છે અને બધી ઈચ્છાની સિદ્ધિથી સમગ્ર ઈન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થતું સુખ મળે છે. માટે કાર્યના અર્થાંએ તો જરૂર કારણ શોધવું જોઈએ, તેથી ધર્મ કરવો એવું તત્ત્વને જાણનારાઓ કહે છે.”

આ પ્રમાણે સાંભળીને દત્તે યજ્ઞનું ફળ પૂછ્યું. ગુરુએ કહ્યું કે—જ્યાં હિંસા હોય ત્યાં ધર્મનો અભાવ છે. કહ્યું છે કે—

दमो देवगुरुपास्तिर्दानमध्ययनं तपः ।
सर्वमप्येतदफलं हिंसा चेन्न परित्यजेत् ॥

“ઈન્દ્રિયોનું દમન, દેવ-ગુરુની સેવા, દાન, અધ્યયન અને તપ-એ સઘળાં જો હિંસાનો ત્યાગ ન કરે તો નકામા છે.”

ફરીથી દત્તે યજ્ઞનું ફળ પૂછ્યું—ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે—‘હિંસા દુર્ગતિનું કારણ છે.’ કહ્યું છે કે—

पङ्क्तु-कुष्टि-कुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः ।
निरागस्त्रसजंतूनां हिंसां संकल्पतस्त्यजेत् ॥

ડાહ્યા માણસે “પાંગળાપણું, કોઢિયાપણું ને ઠુંઠાપણું વગેરે હિંસાના ફળ છે.” એમ જાણીને નિરપરાધી એવા ત્રસ પ્રાણીઓની હિંસા સંકલ્પ વડે પણ ન કરવી.

ત્યારે વળી દત્તે કહ્યું કે— ‘તમે આવો આડો-આડો જવાબ કેમ આપો છો ? યજ્ઞનું ફળ જેવું હોય તેવું સત્ય-સાચું કહો.’ ત્યારે... કાલિકાચાર્યે વિચાર કર્યો કે— ‘જો કે આ રાજા છે અને યજ્ઞમાં પ્રીતિવાળો છે તે છતાં જે બનવાનું હોય તે બનો પણ હું ખોટું બોલીશ નહિ. પ્રાણ જાય તો પણ ખોટું-જુઠું બોલવું તે કલ્યાણકારી નથી.’ ભર્તૃહરિકૃત નીતિશતકમાં કહ્યું છે કે—

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु ।
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छन्तु वा यथेष्टम् ॥

अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा ।

न्यायात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ૭૪ ॥

“નીતિમાં નિપુણ ગણાતા લોકો ભલે નિંદા કરે અથવા સ્તુતિ કરે. લક્ષ્મી ભલે આવે અથવા ભલે મરજી મુજબ ચાલી જાય. મરણ આજ થાય અથવા યુગને અંતે થાય, પરંતુ ધીરપુરુષો નીતિના માર્ગથી એક ડગલું પણ ખસતા નથી.”

આ પ્રમાણે વિચારી કાલિકાચાર્યે કહ્યું કે— ‘હે દત્ત ! હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે નરકગતિ એ જ યજ્ઞનું ફળ છે.’” મહાભારત શાંતિપર્વ અ. ૧૦ કહ્યું છે કે—

यूपं च्छित्त्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमम् ।

यद्येवं गम्यते स्वर्गं, नरके केन गम्यते ? ॥ ૧૧ ॥

“યજ્ઞ સ્તંભ છેદી, પશુઓને હણી અને લોહીનો કીચડ કરી જો સ્વર્ગે જવાતું હોય તો પછી નરકમાં કોણ જશે ?”

દત્તે કહ્યું કે— ‘એ કેવી રીતે જણાય ?’

ગુરુએ કહ્યું કે— ‘આજથી સાતમા દિવસે ઘોડાના પગના ડાબલાથી ઉડેલી વિષ્ણુ તારા મોઢામાં પડશે અને પછી તું લોઢાની કોઠીમાં પુરાઈશ. આ અનુમાનથી તારી ચોક્કસ નરકગતિ થવાની છે એમ તું જાણજે.’ દત્તે કહ્યું કે— ‘તમારી શી ગતિ થશે ?’ ગુરુએ કહ્યું કે— ‘અમે ધર્મના પ્રભાવથી સ્વર્ગે જઈશું.’

આ પ્રમાણે સાંભળીને કોપિત બનેલા દત્તે વિચાર કર્યો કે— ‘જો સાત દિવસની અંદર આ વચન પ્રમાણે નહિ બને તો પછી હું જરૂર આપને મારી નાંખીશ.’

આમ વિચારી કાલિકાચાર્યની આસપાસ રાજસેવકોને મૂકીને પોતે નગરમાં આવ્યો અને આખા શહેરમાં તમામ રસ્તાઓમાંથી અપવિત્ર પદાર્થો કાઢી નખાવી સાફ કરાવ્યા અને બધી જગ્યાએ ફુલો પધરાવ્યા. પોતે અંતઃપુરમાં જ રહ્યો. એ પ્રમાણે છ દિવસો પસાર થયા. પછી આઠમા દિવસની બ્રાંતિથી સાતમે દિવસે કોધવાળો બની ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ગુરુને હણવા ચાલ્યો. તેવામાં કોઈ એક ઘરડો માળી દસ્ત જવાની હાજતથી પીડા પામવાને લીધે રસ્તામાં જ વિષ્ણુ કરી તેને ફુલોથી ઢાંકીને ચાલ્યો ગયો. તેના ઉપર દત્ત રાજાના ઘોડાનો પગ પડ્યો. તેથી વિષ્ણુનો

અંશ ઉછળીને રાજાના મોઢામાં પડ્યો. એટલે ગુરુના વચન ઉપર વિશ્વાસ આવવાથી રાજા પાછો વળ્યો. ત્યાં એકાંત જાણીને જિતશત્રુ રાજાના સેવકોએ તેને પકડી લીધો અને જિતશત્રુને ગાદીએ બેસાડ્યો.

પછી સામંત રાજાઓએ વિચાર્યું કે— ‘જો આ જીવતો રહેશે તો દુઃખદાયી થશે.’ એમ વિચારી તેઓએ તેને લોઢાની કોઠીમાં નાખ્યો. પછી ઘણા દિવસ સુધી મહાન દુઃખને ભોગવતો-વિલાપ કરતો તે મૃત્યુ પામ્યો. મરીને તે નરકે ગયો અને શ્રી કાલિકાચાર્ય તો ચારિત્ર પાળીને સ્વર્ગે ગયા. (ઉપદેશમાલા)

આ પ્રમાણે સાધુએ પ્રાણ જાય તો પણ ખોટું-મિથ્યા ન બોલવું એવો આ કથાનો ઉપદેશ છે. (૮)

ઙરિયા ૧ ભાસા ૨ ંસણ ૩ ગહણ ૪ પરિદુવણ ૫ નામઓ સમિઈ .

જયણાં ચરણવિત્તી, અસુભનિવિત્તી તિહા ગુત્તી ॥ ૧ ॥

ઙર્યા-ભાવૈષણા-ગ્રહણ-પરિસ્થાપનનામતઃ સમિતયઃ ।

યતનયા ચરણવૃત્તિરશુભનિવૃત્તયસ્તિથા ગુપ્તિઃ ॥ ૧ ॥ ૫૧૯

ગાથાર્થ— ઈર્યા, ભાષા, એષણા, આદાન, પરિસ્થાપન એ નામથી પાંચ સમિતિઓ છે. યતનાથી ચારિત્રનો નિર્વાહ=પાલન થાય છે. અશુભથી નિવૃત્તિ સ્વરૂપ ગુપ્તિ ત્રણ પ્રકારે છે. (૯)

આલંબણકાલમર્ગણ-જયણાચઙખેયઓ તહા ઙરિયા ।

તત્થ તિહાલંબણયં, દંસણનાણે ય ચરણે ય ॥ ૧૦ ॥

આલમ્બન-કાલ-માર્ગણ-યતનાચતુર્થેદતસ્તથા ઙર્યા ।

તત્ર ત્રિધાડલમ્બનકં દર્શન-જ્ઞાનયોશ્ચ ચરણે ચ ॥ ૧૦ ॥ ૫૨૦

ગાથાર્થ— ઈર્યાસમિતિ આલંબન-કાળ-માર્ગ-યતના એ ચાર ભેદોથી છે. અર્થાત્ ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરવા આ ચારની શુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. તેમાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આલંબન છે. અર્થાત્ આ ત્રણની આરાધના માટે ચાલવાનું (=એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જવાનું) છે. (૧૦)

કાલેણ દિવસે વુત્તે મર્ગે ઉપ્પહવજ્જિં ।

જયણા દલ્લે ચિત્તે, કાલે ભાવે તહા ચઙ્હા ॥ ૧૧ ॥

કાલેન દિવસે ઉક્તે માર્ગે ઉત્પથવર્જિતે ।

યતના દ્રવ્યે ક્ષેત્રે કાલે ભાવે તથા ચતુર્ધા ॥ ૧૧ ॥..... ૫૨૧

ગાથાર્થ— કાળથી દિવસે ચાલવું જોઈએ. ઉન્માર્ગને છોડીને કહેલા (=પ્રસિદ્ધ) માર્ગે ચાલવું જોઈએ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને આશ્રયીને યતના ચાર પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ— ચાલતી વખતે સંયમરક્ષા માટે ત્રસાદિ જીવોને અને આત્મરક્ષા માટે ખાડો-કાંટો વગેરે જોવું તે દ્રવ્યથી યતના છે. ચાલતાં નીચે યુગપ્રમાણ ભૂમિને જોવી તે ક્ષેત્રથી યતના છે. જેટલો સમય ચાલવાનું થાય, તેટલો સમય નીચે જોઈને ચાલવું તે કાળથી યતના છે. શબ્દ વગેરે ઈંદ્રિયોના વિષયમાં મનને ન જવા દેવું અને પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયને છોડીને મનને ચાલવાની ક્રિયામાં જોડીને ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું તે ભાવથી યતના છે. (૧૧)

કોહે ૧ માળે ૨ ય માયા ૩ લોહે ૪ હાસે ૫ ભા ૬ તહા ।

મોહરિ ૭ વિગહાસુ ૮ સવ્વહા ઉવત્તયા ॥ ૧૨ ॥

કોધે માને ચ માયાયાં, લોભે હાસ્યે મયે તથા ।

મૌખ્યે વિકથાસુ સર્વથોપયુક્તા ॥ ૧૨ ॥..... ૫૨૨

ગાથાર્થ— (ભાષા સમિતિનું પાલન કરવા) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, ભય, મૌખ્ય અને વિકથા એ આઠ સ્થાનોમાં સર્વથા ઉપયોગ રાખે.

વિશેષાર્થ— ક્રોધ— ક્રોધને આધીન બનેલો પિતા પુત્રને કહે કે તું મારો પુત્ર નથી. માન— માની જીવ પૂર્વે ઐશ્વર્ય અનુભવ્યું ન હોય તો પણ પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવવા મેં પૂર્વે આવું ઐશ્વર્ય અનુભવ્યું હતું એમ કહે. માયા— બીજાને છેતરવાના આશ્રયથી સત્ય કે અસત્ય જે કંઈ કહે તે અસત્ય છે. લોભ— વેપારી વગેરે કમાણી કરવા જે ભાવ હોય તેનાથી વધારે ભાવ કહે. હાસ્ય— કોઈની વસ્તુ લીધી હોય તો પણ ગમ્મત કરવા પૂછનારાઓને મેં લીધી નથી વગેરે કહે. ભય— ચોર આદિના ભયથી અનુચિત બોલે. મૌખ્ય— વાચાળપણથી સંબંધ વિનાનું બોલે. વિકથા— વિકથામાં અસંભવિત કહે. આમ ક્રોધ આદિથી અસત્ય બોલવાનું થાય. માટે ક્રોધ આદિ આઠ સ્થાનોમાં ઉપયોગ રાખે, અર્થાત્ ક્રોધ આદિને વશ બનીને ન બોલે. (૧૨)

एयाइं अट्ठणाइं परिवज्जित्तु संजए ।

असावज्जं मियं काले भासं भासिज्ज समिओ ॥ १३ ॥

एतान्यष्टस्थानानि परिवर्ज्य संयतः ।

असावद्यं मितं काले भाषां भाषेत समितः ॥ १३ ॥ ५२३

ગાથાર્થ— ભાષાસમિતિથી યુક્ત સાધુ આ આઠ સ્થાનોને છોડીને અવસરે અસાવધ અને પરિમિત ભાષા બોલે. (૧૩)

गासेसणा य ग्रहणेसणा परिभोगेसणा य जा ।

आहारोवहिसिज्जाए एए तिन्नि वि सोहए ॥ १४ ॥

ग्रासैषणा च ग्रहणैषणा परिभोगैषणा च या ।

आहारोपधिशय्यायामेतानि त्रीण्यपि शोधयेत् ॥ १४ ॥ ५२४

ગાથાર્થ—આહાર, ઉપધિ અને વસતિ લેતી વખતે ગ્રાસૈષણા, ગ્રહણૈષણા અને પરિભોગૈષણા એ ત્રણેની શુદ્ધિ કરે. (આ એષણાસમિતિ છે.)

વિશેષાર્થ— ગ્રાસૈષણા— ભોજન કરતાં અંગાર વગેરે પાંચ દોષો ન લાગે એ રીતે ભોજન કરવું તે ગ્રાસૈષણા છે. ગ્રહણૈષણા— ગૃહસ્થોના ઘરેથી આધાકર્મ વગેરે દોષો ન લાગે તે રીતે આહાર વગેરે ગ્રહણ કરવું તે ગ્રહણૈષણા છે. પરિભોગૈષણા— રાગ-દ્વેષ વિના વસ્ત્રાદિનો પરિભોગ કરવો વગેરે પરિભોગૈષણા છે. (૧૪)

ओहोवहोपगगहियं भंडगं दुविहं मुणी ।

गिण्हंतो निक्खवंतो य आयाणं निक्खवे विहिं ॥ १५ ॥

ओषोपध्यौषग्रहिकं भण्डकं द्विविधं मुनिः ।

गृह्णन् निक्षिपन् चादानं निक्षिपेत् विधिम् ॥ १५ ॥ ५२५

ગાથાર્થ— ઓષ અને ઔપગ્રહિક એ બે પ્રકારની ઉપધિને અને સંયમનાં ઉપકરણોને ગ્રહણ કરતો અને મૂકતો સાધુ વિધિપૂર્વક લે અને મૂકે તે આદાન-નિક્ષેપ સમિતિ છે.

વિશેષાર્થ— કોઈ પણ વસ્તુને ચક્ષુથી જોઈને અને રજોહરણ આદિથી પ્રમાર્જન ગ્રહણ કરવી અને ભૂમિનું નિરીક્ષણ કરીને અને પ્રમાર્જન કરીને વસ્તુ મૂકવી તે આદાન-નિક્ષેપ કે આદાન-ભંડમત્તનિષેવણા સમિતિ છે. અહીં નવમી ગાથામાં આસમિતિને આદાનસમિતિ કહી છે. આદાનના ઉપલક્ષણથી નિક્ષેપ સમજી શકાય છે. માટે આદાન-નિક્ષેપ સમિતિ એવો અર્થ થાય. (૧૫)

ઉચ્ચારં પાસવણં, खेलं सिघाणजल्लियं ।

આહારં ઉર્વાહિં દેહં, અન્નં વા વિ તહાવિહં ॥ ૧૬ ॥

ઉચ્ચારં પ્રસવણં શ્લેષમાનં શિઘ્વાણ-જલ્લકમ્ ।

આહારમુર્પાધિં દેહમન્યદ્ વાઽપિ તથાવિધમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૫૨૬

ગાથાર્થ— વિષ્ણુ, પેશાબ, કફ, સળેખમ, શરીરનો મેલ, આહાર, ઉપધિ, શરીર અને બીજી પણ તેવા પ્રકારની વસ્તુનો ભૂમિનું બરોબર નિરીક્ષણ કરીને જીવ-જંતુથી રહિત અને અચિત્ત ભૂમિ ઉપર જયણાથી ત્યાગ કરવો તે પારિષ્કાપનિકા સમિતિ છે. (૧૬)

સંરંભસમારંભે આરંભંમિ તહેવ ચ ।

મળં વયં તહા કાયં, નિયત્તિજ્જ જયં જઈ ॥ ૧૭ ॥

સંરંભ-સમારંભે આરંભે તથૈવ ચ ।

મનોવચસ્તથા કાયં નિવર્તયેદ્ યતં યતિઃ ॥ ૧૭ ॥ ૫૨૭

ગાથાર્થ— સાધુ સંરંભ, સમારંભ અને આરંભમાં મન-વચન-કાયાને પ્રયત્નપૂર્વક રોકે. અર્થાત્ મન-વચન-કાયાથી સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ ન કરે.

વિશેષાર્થ— સંરંભ=હિંસા આદિની ક્રિયાનો સંકલ્પ. સમારંભ=હિંસા આદિના સંકલ્પને પૂર્ણ કરવા જરૂરી સામગ્રી એકઠી કરવી. આરંભ=હિંસા આદિની ક્રિયા કરવી. (૧૭)

પત્તં ૧ પત્તાબંધો ૨, પાયદ્ઢવણં ૩ ચ પાયકેસરિયા ૪ ।

પડલાઈં ૫ રયત્તાણં, ચ ૬ ગુચ્છઓ ૭ પાયનિજ્જોઓ ॥ ૧૮ ॥

પાત્રં પાત્રબન્ધઃ પાત્રસ્થાપનં ચ પાત્રકેસરિકા ।

પટલાનિ રજસ્ત્રાણં ચ ગોચ્છકઃ પાત્રનિર્યોગઃ ॥ ૧૮ ॥ ૫૨૮

તિન્નેવ ચ પચ્છગા ૧૦, રયહરણં ૧૧ ચૈવ મુહપત્તી ૧૨ ।

તત્તો મત્તો ચ ૧૩ ચલુ, ચઉદસમો ચોલપટ્ટો ચ ૧૪ ॥ ૧૯ ॥

ત્રય એવ પ્રચ્છાદકા રજોહરણં ચૈવ મુખપત્રી ।

તત્તો માત્રં ચ ચલુ ચતુર્દશશ્ચોલપટ્ટશ્ચ ॥ ૧૯ ॥ ૫૨૯

ગાથાર્થ— (૧) પાત્ર, (૨) પાત્રને બાંધવાનો વસ્ત્રનો ટુકડો (ઝોળી), (૨) પાત્ર સ્થાપન=જેના ઉપર પાત્ર મૂકાય તે ગરમ વસ્ત્રનો ટુકડો (નીચેનો ગુચ્છો), (૪) પાત્ર કેશરિકા-જેનાથી પાત્રનું પડિલેછણ કરાય તે (ચરવડી), (૫) પડલા=ભિક્ષા જતી વખતે પાત્ર ઉપર ઢાંકવા માટે રખાતા વસ્ત્રના ટુકડા, (૬) રજસ્ત્રાણ=પાત્રને વીંટવાનો વસ્ત્રનો ટુકડો, (૭) ગોચ્છક=પાત્રની ઉપર બંધાતો ગરમ વસ્ત્રનો ટુકડો (ઉપરનો ગુચ્છો). પાત્ર સંબંધી આ સાત ઉપકરણોને પાત્રનિર્યોગ કહેવામાં આવે છે. આ સાત, ત્રણ કપડા (એક શરીરે પહેરવાનો સુતરાઉ કપડો, એક શરીરે ઓઢવાની ગરમ કામળી, એક કામળી ભેગો રાખવાનો સુતરાઉ કપડો), રજોહરણ અને મુહપત્તિ, તથા માત્રક અને ચોલપટ્ટો એમ ચૌદ પ્રકારની ઉપધિ સ્થવિરકલ્પી સાધુઓને હોય. (૧૮-૧૯)

દ્વ્યાદિવિભેદર્હિ, અજાણઅજાણગદુર્વિદ્યદ્વેહિ ।

પવયણમગ્ગં વિસુદ્ધં, તત્ત્વં મગ્ગં પરુવેદ ॥ ૨૦ ॥

દ્રવ્યાદિવિભેદરજ્ઞાયક-જ્ઞાયક-દુર્વિદગ્ધૈઃ ।

પ્રવચનમાર્ગં વિશુદ્ધં તથ્યં માર્ગં પ્રરૂપયતિ ॥ ૨૦ ॥ ૫૩૦

ગાથાર્થ— ભાવસાધુ દ્રવ્યાદિ ભેદોથી અને અજ્ઞાની-જ્ઞાની-દુર્વિદગ્ધ એ ત્રણ ભેદોથી, વિશુદ્ધ અને સત્ય મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે છે. અર્થાત્ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને અને અજ્ઞાની, જ્ઞાની અને દુર્વિદગ્ધ એ ત્રણ પ્રકારના શ્રોતાઓને જાણીને વિશુદ્ધ અને સત્ય મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે છે. (૨૦)

ઈચ્છાદિગુણો સાહુ, દવ્વઓ સો જણાણ ધમ્મકરો ।

ભાવેણ ચ મૂલુત્તર-ગુણસુદ્ધોત્તિમકસાયાઓ ॥ ૨૧ ॥

ઈત્યાદિગુણઃ સાધુર્દ્રવ્યતઃ સ જનાનાં ધર્મકરઃ ।

ભાવેન ચ મૂલોત્તરગુણશુદ્ધોત્તિમકષાયતઃ ॥ ૨૧ ॥ ૫૩૧

ગાથાર્થ— ઈત્યાદિ ગુણવાળો તે ભાવ સાધુ દ્રવ્યથી (=ભાવપ્રવૃત્તિથી) લોકોના ધર્મને કરનારો થાય છે, અને ભાવથી સંજવલન કષાયને આશ્રયીને મૂલગુણ-ઉત્તરગુણોથી શુદ્ધ હોય છે.

વિશેષાર્થ— લોકોના ધર્મને કરનારો થાય છે— જે લોકો સાધુને આહાર-પાણી, વસ્ત્ર-પાત્ર અને વસતિ વગેરે આપે છે તેમને કર્મનિર્જરા થવા સાથે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો બંધ થાય છે. આથી ભાવસાધુ લોકોના ધર્મને કરનારો થાય છે. આથી જ ધોડશક ગ્રંથમાં સાધુની ત્રિકાટન આદિ પ્રવૃત્તિને પરાર્થકરણ રૂપ કહી છે. ઉપદેશથી ધર્મ પ્રમાડવા દ્વારા પણ ભાવસાધુ લોકોના ધર્મને કરનારા થાય છે. (૨૧)

અપ્રમત્તપ્રમત્તગુણ-ઢ્ઢાણઠિઓ પંચમહવ્વયસમેઓ ।

ચરણકરણાડગુણગણ-સયકલિઓ નાણબલિઓ ય ॥ ૨૨ ॥

અપ્રમત્તપ્રમત્તગુણસ્થાનસ્થિતઃ પચ્ચમહાવ્રતસમેતઃ ।

ચરણકરણાદિગુણગણશતકલિતો જ્ઞાનબલિકશ્ચ ॥ ૨૨ ॥ ૫૩૨

ગાથાર્થ— ભાવસાધુ અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત ગુણસ્થાને રહેલો હોય, પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત હોય, ચરણ-કરણ વગેરે સેંકડો ગુણસમૂહથી યુક્ત હોય અને જ્ઞાનથી બલવાન હોય.

વિશેષાર્થ— ચૌદ ગુણસ્થાનોમાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સાતમું છે અને પ્રમત્ત ગુણસ્થાન છઠ્ઠું છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને રહેલો આત્મા વિકાસના પંથે આગળ વધવા બાધક દોષોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવ્યા પછી આગળ વધવામાં સૂક્ષ્મ પ્રમાદ બાધક બને છે. જો કે સ્થૂલ-પ્રમાદ ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે, પણ હજી સૂક્ષ્મ (વિસ્મૃતિ, અનુપયોગ વગેરે) પ્રમાદ નડે છે. આથી તે તેના ઉપર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. વિજય મેળવીને સાતમા ગુણસ્થાને ચઢે છે, પણ થોડી જ વારમાં પતન પામીને છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. ફરી સત્ત્વ ફોરવીને સાતમા ગુણસ્થાને ચઢે છે. ફરી છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. ફરી સાતમા ગુણસ્થાને આવે છે. ફરી છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. જેમ લડવૈયો સંપૂર્ણ વિજય મેળવતાં પહેલા યુદ્ધમાં થોડો વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, પછી થોડો પરાજય પણ પ્રાપ્ત કરે છે, ફરી થોડો જય પામે છે, તો ફરી થોડો પરાજય પામે છે, એમ જય-પરાજયનો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે. તેમ અહીં સાધુરૂપ લડવૈયાનો પ્રમાદરૂપ શત્રુની સાથે લડાઈ કરવામાં જય-પરાજય થયા-કરે છે. (૨૨)

પાણિવહ મુસાવાએ, અદત્તમેહુણપરિગ્રહે ચેવ ।

આયાઈ હુંતિ પંચ, ડ મહવ્વયાઈ જઈણં તુ ॥ ૨૩ ॥

પ્રાણિવધ-મૃષાવાદેડદત્ત-મૈથુન-પરિગ્રહે ચૈવ ।

આતાનિ ભવન્તિ પચ્છ તુ મહાવ્રતાનિ યતીનાં તુ ॥ ૨૩ ॥ ૫૩૩

ગાથાર્થ- પ્રાણિવધ, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ પાંચ પાપોથી મન-વચન-કાયા દ્વારા ન કરવું, ન કરાવવું, ન અનુમોદવું એ નવ ભાંગાથી વિરામ પામવો એ પાંચ મહાવ્રતો સાધુઓને હોય છે. (૨૩)

મૂ ૧ જલ ૨ જલણા ૩ નિલ ૪ વણપ-બિ ૬ તિ ૭ ચડ ૮ પંચિદિર્હિ ૯ નવ જીવા ।

મળવયળકાયગુણિયા, હવંતિ તે સત્તવીસંતિ ॥ ૨૪ ॥

મૂ-જલ-જ્વલનાડનિલ-વન-દ્વિ-ત્રિ-ચતુઃપચ્છેન્દ્રિયૈર્નવ જીવાઃ ।

મન-વચન-કાયગુણિતા ભવન્તિ તે સત્તર્વિંશિતિરિતિ ॥ ૨૪ ॥ ૫૩૪

ગાથાર્થ- પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, બેઈંદ્રિય, તેઈંદ્રિય, ચઈંરિંદ્રિય અને પંચેંદ્રિય એમ જીવના નવ ભેદો છે. તેને મન-વચન-કાયાથી ગુણતાં સત્તાવીશ (૨૭) થાય. (૨૪)

આક્કાસીઈ ય કરણ-કારણાણુમઈર્હિ તાડિયા હોઈ ।

સચ્ચિય તિકાલગુણિયા, દુન્નિ સયા હુંતિ તેયાલા ॥ ૨૫ ॥

આકાશીતિશ્ચ કરણ-કારણા-ડનુમતિભિસ્તાડિતા ભવન્તિ ।

ત એવ ત્રિકાલગુણિતા દ્વિશતે ભવન્તિ ત્રિચત્વારિંશદ્ ॥ ૨૫ ॥ ૫૩૫

ગાથાર્થ- કરણ-કરાવણ-અનુમોદન એ ત્રણથી ગુણાકાર કરાયેલી ૨૭ની સંખ્યા ૮૧ થાય. ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાન એ ત્રણ કાળથી ગુણાકાર કરાયેલી ૮૧ની સંખ્યા ૨૪૩ થાય. આ રીતે અહિંસાના ૨૪૩ ભાંગા થાય. (૨૫)

જયણા ડ ધમ્મજણી, જયણા ધમ્મસ્સ પાલણી ચેવ ।

તવ્વુદ્ધિકરી જયણા, આંગંતસુહાવહા જયણા ॥ ૨૬ ॥

યતના તુ ધર્મજનની યતના ધર્મસ્ય પાલની ચૈવ ।

તદ્વુદ્ધિકરી યતના આકાન્તસુહાવહા યતના ॥ ૨૬ ॥ ૫૩૬

ગાથાર્થ—યતના ધર્મની જનની છે, યતના ધર્મનું રક્ષણ કરનારી છે, યતના ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારી છે, યતના મોક્ષસુખને પમાડનારી છે.

વિશેષાર્થ—યતના એટલે જીવહિંસા ન થાય તેનો ઉપયોગ રાખવો, કાળજી રાખવી અથવા અનિવાર્યપણે દોષ સેવવો જ પડે તો અધિક દોષથી કેમ બચાય તેનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ યતના છે.

ધર્મની જનની—યતના પ્રથમથી જ ધર્મની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અર્થાત્ યતના વિના ધર્મની ઉત્પત્તિ ન થાય.

ધર્મનું રક્ષણ કરનારી—યતના શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં આવનારાં વિઘ્નોનું અવશ્ય નિવારણ કરે છે.

ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારી—યતના ધર્મની પુષ્ટિનું કારણ છે. વધારે શું કહેવું ? યતના મોક્ષસુખને પમાડનારી છે. (૨૬)

કંચનમણિસોવાણં, થંભસહસ્સૂસિયં સુવર્ણતલં ।

જો કારિજ્જ જિણહરં, તઓ વિ તવસંજમો અહિઓ ॥ ૨૭ ॥

કચ્છનમણિસોપાનં સ્તમ્ભસહસ્તોચ્છિતં સુવર્ણતલમ્ ।

યો કારયેદ્ જિનગૃહં તત્તોઽપિ તપઃસંયમોઽધિકઃ ॥ ૨૭ ॥ ૫૩૭

ગાથાર્થ—કાંચન (સુવર્ણ) અને ચંદ્રકાંતાદિક મણિઓના સોપાન (પગથિયાં)વાળું હજારો સ્તંભોથી ઉચ્છિન્ન એટલે વિસ્તારવાળું અને સુવર્ણની ભૂમિ (તળ)વાળું જિનગૃહ (જિનમંદિર) જે કોઈ પુરુષ કરાવે, તેના કરતાં પણ એટલે તેવું જિનમંદિર કરાવવા કરતાં પણ તપ અને સંયમનું પાલન (કરવું એ) અધિક છે, અર્થાત્ ભાવપૂજા અધિક છે. (૨૭) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૪૮૪)

જો ય અહિંસાધમ્મં, નાકુળ ય જીવભેયસંગ્રહણં ।

ચેયણઝુત્તો ઇગો ૧, દુવિહા સંસારિ ૧ સિદ્ધા ય ૨ ॥ ૨૮ ॥

યશ્ચાહિંસાધર્મં જ્ઞાત્વા ચ જીવભેદસંગ્રહણમ્ ।

ચેતનયુક્ત એકો દ્વિવિધાઃ સંસારિ-સિદ્ધાશ્ચ ॥ ૨૮ ॥ ૫૩૮

ગાથાર્થ—જે જીવભેદોના સંગ્રહને જાણીને અહિંસાધર્મનું પાલન કરે છે તે જ જીવ અહિંસા ધર્મનું પાલન કરી શકે છે. તે જીવભેદો આ પ્રમાણે

છે- ચેતનાથી યુક્ત જે હોય તે બધાય જીવો એક સ્વરૂપ છે. આ રીતે જીવનો એક બેદ છે. સંસારી અને સિદ્ધ એમ જીવોના બે પ્રકાર છે. (૨૮)

તસથાવરા વિ દુવિહા, इत्थी १ पुं २ संब ३ भेयओ तिविहा ।

નર ૧ તિરિ ૨ નય ૩ સુરા ૪ ચડ, અહવા વિ અવેઅગા ચડો ॥ ૨૯ ॥

ત્રસ-સ્થાવરા અપિ દ્વિવિધાઃ સ્ત્રી-પુરુષ-षण्ढभेदतस्त्रिविधाः ।

નર-તિર્યગ્-નારક-सुराश्चत्वारोऽथवाऽपि अवेदकाश्चत्वारः ॥ २९ ॥.. ૫૩૯

ગાથાર્થ- ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારના જીવો છે. સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક એમ ત્રણ પ્રકારના જીવો છે. મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારક અને દેવ એમ ચાર પ્રકારના જીવો છે અથવા સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક અને અવેદક (=સિદ્ધ) એમ ચાર પ્રકારના જીવો છે. (૨૯)

इग १ बि २ ति ३ च ४ पंचिदिय ५-रूवा पंचविह अणिदिर्हि छहा ६ ।

અહ ૧ બિ ૨ તિ ૩ ચ ૪ પાંચિદિય ૫-રૂવા પાંચવિહ અણિદિર્હિ છહા ૬ ।

एक-द्वि-त्रि-चतुःपञ्चेन्द्रियरूपाः पञ्चविधा अनिन्द्रियैः षड्धा ।

અથ ૧-જણા-ડગિન-વના-ડનિલ-ત્રસસહિતાડકાયાસ્તે સત્ ॥ ૩૦ ॥. ૫૪૦

ગાથાર્થ- એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પાંચેન્દ્રિય એમ પાંચ પ્રકારના છે. આ પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકાર અને અનિન્દ્રિય (=સિદ્ધ) એમ જીવો છ પ્રકારના છે. પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય સહિત અકાય (સિદ્ધ) એમ સાત પ્રકારના જીવો છે. (૩૦)

अंडय १ रसय २ जराउय ३-संसेइम ४ पोयया ५ समुच्छिमया ६ ।

અંડય ૧ રસય ૨ જરાઉય ૩-સંસેઇમ ૪ પોયયા ૫ સમુચ્છિમયા ૬ ।

अण्डज-रसज-जरयुज-संस्वेदिम-पोतजाः समूर्छिमकाः ।

અડ્ઢિદસ્તથૌપપાતિકભેદેનાષ્ટઢા જીવાઃ ॥ ૩૧ ॥..... ૫૪૧

ગાથાર્થ- અંડજ (=ઈંડામાંથી થનારા), રસજ (=દૂધ આદિમાં ઉત્પન્ન થનારા), જરા-૪ (=જરાયુથી ઉત્પન્ન થનારા), સંસ્વેદિમ (=પસીનાથી ઉત્પન્ન થનારા), પોતજ (=ઓર વિના ઉત્પન્ન થનારા હાથી વગેરે), સંમૂર્છિમ (=સ્ત્રી-પુરુષના સમાગમ વિના ઉત્પન્ન થનારા), ઉદ્ભિદ

(=પૃથ્વીને ફાડીને ઉત્પન્ન થનાર), ઔપપાતિક (=ઉપપાતથી ઉત્પન્ન થનારા દેવો અને નારકો) એમ આઠ પ્રકારના જીવો છે. (૩૧)

સ્થાવરપણ ૫ ચરતસા ૪, નવવિહા હંતિ નારયનપુંસા ૧ ।

સુરપુંથી ૨ તિરિમણુયા તિવેય ૬ સહિયાહવા નવહા ॥ ૩૨ ॥

સ્થાવરપણકં ચતુસ્ત્રસા નવવિધા ભવન્તિ નારકનપુંસકાઃ ।

સુર-પુંસ-સ્ત્રી તિર્યગ્-મનુજાસ્ત્રિવેદસહિતા અથવા નવધા ॥ ૩૨ ॥ ... ૫૪૨

ગાથાર્થ— સ્થાવરપંચક અને ત્રસચતુષ્ક એ રીતે નવ પ્રકારના જીવો છે, અથવા નારક નપુંસકો, દેવ સ્ત્રી-પુરુષ, તિર્યંચ અને મનુષ્યના ત્રણ વેદ સહિત (૧+૨+૩+૩) નવ પ્રકારના જીવો છે. (૩૨)

પુઢવાઇ અડ ૮ અસણી ૧, સણી ૧ દસ તે સસિદ્ધ ઇક્કારા ૧૧ ।

અપજ્જત્તા પજ્જત્તા, બારસહા ભૂતસંઘાયા ॥ ૩૩ ॥

પૃથ્વ્યાદ્યષ્ટૌ અસંજી સંજી દશ તે સસિદ્ધા એકાદશ ।

અપર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્તા દ્વાદશધા ભૂતસંઘાતાઃ ॥ ૩૩ ॥ ૫૪૩

ગાથાર્થ— પૃથ્વીકાય વગેરે આઠ (=પાંચ એકેન્દ્રિય અને ત્રણ વિકલેન્દ્રિય), અસંજી પર્યેન્દ્રિય અને સંજી પંચેન્દ્રિય એમ દશ પ્રકારના જીવો છે. આ દશ અને સિદ્ધ જીવો એમ અગિયાર પ્રકારના જીવો છે. પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિ છ જીવનિકાય એમ બાર પ્રકારના જીવો છે. (૩૩)

તે અતણુજુત્ત તેરસ, ઇગદુતિચઠ્ઠુસુહમિયરઅપજ્જત્તા ।

સણી અસણી પરિણિદિ-પજ્જત્તા તે વિ ચઠ્ઠસહા ॥ ૩૪ ॥

તેઽતનુયુક્તાઃ ત્રયોદશ એક-દ્વિ-ત્રિ-ચતુઃસૂક્ષ્મેતરપર્યાપ્તાઃ ।

સંજ્યસંજિપણ્ણેન્દ્રિયપર્યાપ્તાસ્તેઽપિ ચતુર્દશધા ॥ ૩૪ ॥ ૫૪૪

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત ૧૨ને સિદ્ધ જીવોથી સહિત કરતાં તેર પ્રકારના જીવો છે. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાદર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, સંજી અને અસંજી આ સાત પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિ એમ ચૌદ પ્રકારના જીવો છે. (૩૪)

અતણુજુયા તે પળ્ણરસ અંડગપમુહા પજ્જત્તઅપજ્જત્તા ।

સોલસ હવંતિ તે સિદ્ધ-સંજુયા સતરસપયારા ॥ ૩૫ ॥

અતનુયુતાસ્તે પદ્મદશ અણ્ડજપ્રમુખાઃ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તાઃ ।

ષોડશ ભવન્તિ તે સિદ્ધસંયુતાઃ સપ્તદશપ્રકારાઃ ॥ ૩૫ ॥ ૫૪૫

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત ૧૪ને સિદ્ધ જીવથી સહિત કરતાં જીવોના પંદર પ્રકાર થાય છે. પૂર્વોક્ત અંડજ વગેરે આઠ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ જીવોના સોળ પ્રકાર છે. સિદ્ધ જીવથી સહિત જીવોના સત્તર પ્રકાર છે. (૩૫)

પુવ્વુત્તનવ દુગુણિયા, પજ્જાપજ્જત્તભેય અદ્દુદસ ।

સિદ્ધજુયા ગુણવીસં, હવંતિ ભેયા હુ જીવાણં ॥ ૩૬ ॥

પૂર્વોક્ત નવ દ્વિ ગુણિતાઃ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તભેદા અષ્ટાદશ ।

સિદ્ધયુક્તા એકોનવિંશતિર્ભવન્તિ ભેદાઃ ખલુ જીવાનામ્ ॥ ૩૬ ॥ ૫૪૬

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત નવને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બેથી ગુણતા ૧૮ પ્રકારના જીવો છે. અઢારને સિદ્ધોથી યુક્ત કરતા ૧૮ પ્રકારના જીવો થાય છે. (૩૬)

પુઢ્વાઇદસ અપજ્જા, પજ્જત્તા હંતિ વીસસંઘ્રાણ ।

અસરીરજુયા ઇગવીસભેયા હુ હવંતિ જીવાણં ॥ ૩૭ ॥

પૃથ્વાદિદશાપર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્તા ભવન્તિ વિંશતિસંઘ્રાણ્યામ્ ।

અસરીરયુતા એકવિંશતિભેદાઃ ખલુ ભવન્તિ જીવાનામ્ ॥ ૩૭ ॥ ૫૪૭

ગાથાર્થ— પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય આદિ દશ એમ જીવો સંખ્યાથી ૨૦ થાય છે. સિદ્ધથી યુક્ત ૨૦ એમ જીવોના ૨૧ ભેદો થાય છે. (૩૭)

સુહુમિયરભૂજલગ્નીવાઙ્વણાણંતદસ સપત્તેયા ।

વિતિચઙ્ગઅસણિણસણી, અપજ્જપજ્જત્ત બત્તીસં ॥ ૩૮ ॥

સૂક્ષ્મેતરભૂજલાગ્નિવાયુવનાનન્તદશ સપ્રત્યેકાઃ ।

દ્વિ-ત્રિ-ચતુરસંજિ-સંજિનોડપર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્તા દ્વાત્રિશત્ ॥ ૩૮ ॥ ૫૪૮

ગાથાર્થ— સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથ્વી-અપ્-તેઉ-વાયુ અને સાધારણ વનસ્પતિકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ, વિકલંદ્રિય, અસંજી-સંજી પંચેન્દ્રિયના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત ભેદોથી જીવોના ૩૨ પ્રકાર થાય. (૩૮)

તહ નરયભવણવણજોડ કપ્પગેવિજ્જણુત્તરુપ્પણા ।

સત્તદસદુયપણબારનવપણ છપ્પણ વેઁઁવી ॥ ૩૯ ॥

તથા નરક-ભવન-વન-જ્યોતિષ્કલ્પ-ગ્રૈવેયકા-ડુનુત્તરેત્પત્તાઃ ।

સત્ત-દશા-ડષ્ટક-પચ્છ-દ્વાદશ-નવ-પચ્છ ષટ્પચ્છાશદ્ વિકુર્વિણઃ ॥ ૩૯ ॥ ૫૪૯

ગાથાર્થ— તથા નરક, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ, કલ્પ, ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનુક્રમે ૭, ૧૦, ૮, ૫, ૧૨, ૮ અને ૫ એમ ૫૬ પ્રકારના જીવો વૈકિય શરીરવાળા છે. (૩૯)

તે નરતિરિસંગહિયા, હંતિ હુ અડવણસંખયા સવ્વે ।

પજ્જત્તાપજ્જત્તેહિં સોલસુત્તરસયં તેહિં ॥ ૪૦ ॥

તે નર-તિર્યક્સંગ્રહીતા ભવન્તિ ખલુ અષ્ટપચ્છાશત્સંખયા સર્વે ।

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તૈઃ ષોડશોત્તરશતં તૈઃ ॥ ૪૦ ॥ ૫૫૦

ગાથાર્થ— ૫૬ ભેદોને મનુષ્યો અને તિર્યંચોથી સહિત કરતાં સંખ્યાથી સઘળા ૫૮ થાય છે. ૫૮ ભેદોના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એવા બે ભેદોથી જીવોના ૧૧૬ પ્રકાર છે. (૪૦)

સણિદુગહીણબત્તીસસંગયં તં સયં તુ છયાલં ।

તં ભવ્વાભવ્વગદૂર-ભવ્વઆસણ્ણભવ્વં ચ ॥ ૪૧ ॥

સંજિદ્વિક્કહીનદ્વાત્રિશત્સંગતં તત્ શતં તુ ષટ્ત્વારિશદ્ ।

તદ્ ભવ્યાભવ્યકદૂરભવ્યાસન્નભવ્યં ચ ॥ ૪૧ ॥ ૫૫૧

સંસારનિવાસીણં, જીવાણ સયં ઇમં છચ્ચત્તાલં ।

ચઙ્ગુણિયં પણસયયં, ચુલસીદ્ જુયં હવિજ્જ સયા ॥ ૪૨ ॥

સંસારનિવાસિનાં જીવાનાં શતમિદં ષટ્ત્વારિશદ્ ।

ચતુર્ગુણિતં પચ્છશતકં ચતુરશીત્યા યુતં ભવેત્ સદા ॥ ૪૨ ॥ ૫૫૨

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત ૩૨ ભેદોમાંથી સંજી-અસંજીને બાદ કરતાં ૩૦ ભેદ થાય. ૩૦ને ૧૧૬માં ઉમેરતાં સંસારમાં રહેનારા જીવોના ૧૪૬ ભેદો થાય. તે સંખ્યાને ભવ્ય, અભવ્ય, દૂરભવ્ય અને આસન્નભવ્ય એ ચારથી ગુણતાં ૫૮૪ ભેદો સદા થાય. (૪૧-૪૨)

અપ્યાણં પિવ સલ્લં, જીવકયંબં ચ રક્ષઙ્ગ સયા વિ ।

સો સાહુ સમયવિઙ્, નિદ્દિદ્ધો દલ્લભાવેર્હિ ॥ ૪૩ ॥

આત્માનમિવ સર્વ જીવકદમ્બં ચ રક્ષતિ સદાઽપિ ।

સઃ સાધુઃ સમયવિદ્ નિર્દિષ્ઠો દ્રવ્ય-ભાવાધ્યામ્ ॥ ૪૩ ॥ ૫૫૩

ગાથાર્થ— જે સદાય સર્વ જીવસમૂહનું પોતાની જેમ રક્ષણ કરે છે તેને દ્રવ્ય-ભાવથી શાસ્ત્રવેત્તા સાધુ કહ્યો છે.

વિશેષાર્થ— આદ્યન્તયોર્ગ્રહણે મધ્યપતિતસ્યાપિ ગ્રહણમ્ - એવો ન્યાય હોવાથી અહીં દ્રવ્ય-ભાવથી એટલે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી સમજવું. તે તે સમયે દ્રવ્યાદિને જાણીને દ્રવ્યાદિના પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરે. પ્રતિકૂળ દ્રવ્યાદિમાં પણ સંયમપાલનમાં બાહ્યથી ખામી આવે તો પણ પૂર્ણ સંયમપાલનનો પક્ષપાત જતો નથી.

ભોજનરસનો જાણકાર તેવી આપત્તિમાં નિરસભોજન કરતો હોય તો પણ તેનું મન તો સદાય ક્યારે મને સ્વાદિષ્ટ ભોજન મળે એવી ભાવનામાં રમતું હોય છે, અને ક્યારેક તેવી અનુકૂળતા મળી જાય ત્યારે સ્વાદિષ્ટ ભોજનને મેળવવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે, એ રીતે ભાવસાધુ તેવા સંયોગોમાં પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ન થઈ શકે કે બરોબર ન થઈ શકે તો પણ તેનું મન તો ક્યારે હું પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયાઓ પૂર્ણપણે કરનારો બનું એવી ભાવનામાં રમતું હોય છે અને અવસરે એ માંટે શક્ય પ્રયત્ન પણ કરે છે. (૪૩)

સન્નીળં દસપાણા, ઇગૂણાઽસણિચઞ્ચતિદુ ઈર્ગિદિં ચઞ્ચો ।

ચઞ્ચાલીસં પાણા, રક્ષંતો હોઙ્ ચારિત્તી ॥ ૪૪ ॥

સંજિનાં દશપ્રાણા ઇકોનાઽસંજિ-ચતુસ્ત્રિ-દ્વીન્દ્રિયાણામેકેન્દ્રિયે ચત્વારઃ ।

ચતુશ્ચત્વારિશંતં પ્રાણાન્ રક્ષન્ ભવતિ ચારિત્રી ॥ ૪૪ ॥ ૫૫૪

ગાથાર્થ— સંજી જીવને દશ પ્રાણ હોય છે. અસંજી પંચેન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, તેર્થેન્દ્રિય અને બેર્થેન્દ્રિયને ક્રમશઃ એક એક પ્રાણન્યૂન હોય છે. એર્થેન્દ્રિયમાં ચાર પ્રાણ હોય છે. આમ ચુંમાલીસ પ્રાણોનું રક્ષણ કરતો જીવ ચારિત્રી બને છે.

વિશેષાર્થ— પાંચ ઈન્દ્રિય, મન-વચન-કાયા એ ત્રણ બળ, આયુષ્ય અને શ્વાસોશ્વાસ એમ દશ પ્રાણો છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને દશે ય પ્રાણો હોય છે. અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને મન સિવાય નવ પ્રાણો હોય છે. ચઉરિન્દ્રિયને મન-કાન સિવાય આઠ પ્રાણો હોય છે. તેઈન્દ્રિયને મન-કાન-આંખ સિવાય સાત પ્રાણો હોય છે. બેઈન્દ્રિયને મન-કાન-આંખ-નાક સિવાય છ પ્રાણો હોય છે. એકેન્દ્રિયને સ્પર્શનેન્દ્રિય, કાયબળ, આયુષ્ય અને શ્વાસોશ્વાસ એ ચાર પ્રાણો હોય છે. (૪૪)

ભૂજલજલણાનિલવળ, બિતિચઝ પર્ણિદિ અજીવે ચ ૧૦ ।

પેહુ ૧૧ પ્રેહ ૧૨ ધમજ્જળ ૧૩-પરિદુ ૧૪ મળતિય ૧૭ અસંજમં ચયદ્ ॥ ૪૫॥

ભૂ-જલ-જ્વલનાનિલ-વળ-દ્વિ-ત્રિ-ચતુષ્પન્થેન્દ્રિયેઽજીવે ચ ।

પ્રેક્ષોપેક્ષા-પ્રમાર્જન-પરિષ્ઠાપના મનસ્ત્રિક્ષેઽસયમં ત્યજતિ ॥ ૪૫ ॥ ૫૫૫

ગાથાર્થ— પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, અજીવ, પ્રેક્ષા, ઉપેક્ષા, પ્રમાર્જન, પરિષ્ઠાપના અને મન-વચન-કાયા સંબંધી અસંયમનો ત્યાગ કરે. એમ સત્તર પ્રકારે સંયમ છે.

વિશેષાર્થ— પૃથ્વીકાયસંબંધી સંરંભ, સમારંભ, આરંભનો મન-વચન-કાયાથી કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એમ નવ પ્રકારથી ત્યાગ કરવો એ પૃથ્વીકાયસંયમ છે. આ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય સુધી સમજવું. પુસ્તક વગેરે અજીવને પ્રતિલેખન-પ્રમાર્જનપૂર્વક લેવા-મૂકવાથી અજીવસંયમ થાય. આંખોથી નિરીક્ષણ કરવાપૂર્વક બેસવા વગેરેની પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રેક્ષાસંયમ છે. પાપવ્યાપારમાં ગૃહસ્થની ઉપેક્ષા કરવી, અર્થાત્ તું ગામની ચિંતા વગેરે ઉપયોગપૂર્વક કર તેમ ઉપદેશ ન આપવો તે ઉપેક્ષાસંયમ છે. રજોહરણ વગેરેથી પ્રમાર્જના કરવાપૂર્વક બેસવા વગેરેની પ્રવૃત્તિ કરવી એ પ્રમાર્જનાસંયમ છે. બિનજરૂરી વસ્તુનો અથવા જીવોથી યુક્ત ભિક્ષા આદિનો જંતુથી રહિત ભૂમિમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક ત્યાગ કરવો તે પરિષ્ઠાપના(=પારિષ્ઠાપનિકા)સંયમ છે. મનની દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, અભિમાન વગેરે દોષોથી નિવૃત્તિ અને ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ એ મનસંયમ છે. વચનની કઠોર વચન આદિથી નિવૃત્તિ અને

ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ એ વચનસંયમ છે. કાયાની અવશ્ય કરવા યોગ્ય ગમનાગમનાદિ પ્રવૃત્તિ ઉપયોગપૂર્વક કરવી તે કાયસંયમ છે. [પ્રવચન સારોદ્ધાર, ગાથા-૫૫૬ (ચરણ સિત્તરી)]

પંચમહલ્વયધરણં ૫, કસાયચ્ચ ૪ પંચદિનિરોહો ૫ ।

ગુત્તિતિયં ૩ ઇડ સંજમ સત્તરસ ભેયા હવા ચિતિ ॥ ૪૬ ॥

પચ્ચમહાવ્રતધરણં કષાયચતુઃપચ્ચેન્દ્રિયનિરોધઃ ।

ગુત્તિત્રિકમિતિ સંયમસત્તદશભેદાનથવા બ્રુવન્તિ ॥ ૪૬ ॥ ૫૫૬

ગાથાર્થ— અથવા પાંચ મહાવ્રતોને ધારણ કરવાં, ચાર કષાય અને પાંચ ઈન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવો અને મન-વચન-કાયાની ગુપ્તિ એમ સંયમના ૧૭ ભેદોને કહે છે. (૪૬)

एवं पढममहल्वय-मणेगहा पालए जहा जीवं ।

मरणंते वि न पीडा, कदे मणसा तयं गच्छं ॥ ४७ ॥

एवं प्रथममहाव्रतमनेकधा पालयेद् यथा जीवम् ।

मरणान्तेऽपि न पीडां करोति मनसा तको गच्छः ॥ ४७ ॥ ૫૫૭

ગાથાર્થ— આ રીતે પ્રથમ મહાવ્રતને અનેક રીતે પાળે. જેથી મરણાંતે પણ મનથી (પણ) જીવને પીડા ન કરે તે ગચ્છ છે. (૪૭)

संकप्याइतिएणं, मणमाईहिं तहेव करणेहिं ।

कोहाइचउक्केणं, परिणामतुत्तरसयं च ॥ ४८ ॥

संकल्पादित्रिकेन मन आदिभिस्तथैव करणैः ।

ક્રોધાદિચતુષ્કેન પરિણામાષ્ટોત્તરશતં ચ ॥ ૪૮ ॥ ૫૫૮

ગાથાર્થ— સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ એ ત્રણથી મન આદિ ત્રણ યોગોથી કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ ત્રણ કરણોથી અને ક્રોધાદિ ચાર કષાયોથી જીવ પરિણામના ૧૦૮ ભેદો થાય છે.

વિશેષાર્થ— સંરંભ આદિ ત્રણ મન આદિ ત્રણથી થાય છે. માટે ૩x૩=૯. આ નવ ભેદો જીવ સ્વયં કરે છે, કરાવે છે, અને અનુમોદે છે. આથી ૯x૩=૨૭. આ ૨૭ ભેદોમાં કષાયો નિમિત્ત બને છે. માટે ૨૭x૪=૧૦૮ ભેદો થાય છે. (૪૮)

ભાસડં ન સયમસચ્ચં, ન ય અણ્ણં ભાસવે સમણુજાણે ।

દવ્વાઙ્ગચચ્છેણ વિ, જાવજ્જીવં યુ તે મુણિણો ॥ ૪૯ ॥

ભાષેતે ન સ્વયમસત્યં ન ચાન્યં ભાષયેદ્ સમનુજાનીયાદ્ ।

દ્રવ્યાદિચતુષ્કેનાપિ યાવજ્જીવં ચલુ તે મુનયઃ ॥ ૪૯ ॥..... ૫૫૯

ગાથાર્થ— દ્રવ્યાદિ ચારથી (=દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી) યાવજ્જીવ સ્વયં અસત્ય ન બોલે, બીજાની પાસે ન બોલાવડાવે, અસત્ય બોલતા બીજાની અનુમોદના ન કરે તે મુનિઓ છે. (૪૯)

ચત્તો ભાસા સચ્ચા ૧, મુસા ૨ ય સચ્ચામુસા ૩ અસચ્ચમુસા ૪।

તત્થ ન દો ભાસિજ્જા, પઢમચચ્છી ય ભાસિજ્જા ॥ ૫૦ ॥

ચત્ત્વો ભાષાઃ સત્યા મૃષા ચ સત્યામૃષાઽસત્યમૃષા ।

તત્ર દ્વે ન ભાષેત પ્રથમ-ચતુર્થ્યૌ ચ ભાષેત ॥ ૫૦ ॥..... ૫૬૦

ગાથાર્થ— સત્ય, મૃષા, સત્યમૃષા અને અસત્યામૃષા એમ ચાર (પ્રકારની) ભાષા છે. તેમાં બે (બીજી અને ત્રીજી) ભાષા ન બોલે. પહેલી અને ચોથી ભાષા બોલે.

વિશેષાર્થ— (૧) સત્ય—સત્ય વચન બોલવું તે. દા.ત. પાપનો ત્યાગ કરવો જોઈએ વગેરે. (૨) મૃષા—અસત્ય વચન બોલવું તે. દા.ત. પાપ જેવું જગતમાં છે જ નહિ. (૩) સત્યમૃષા—થોડું સત્ય અને થોડું અસત્ય વચન બોલવું. દા.ત. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બંને જતા હોય ત્યારે પુરુષો જાય છે, એમ કહેવું (વગેરે). અહીં પુરુષો જાય છે તે અંશે સાચું છે પણ તેમાં સ્ત્રીઓ પણ હોવાથી આ વચન ખોટું પણ છે. આથી આ વચન સત્યમૃષા છે. (૪) અસત્યામૃષા—સાચું પણ નહિ અને ખોટું પણ નહિ તેવું વચન. દા.ત. ગામ જા, વગેરે. (૫૦)

કારણજાણે ચત્તો, વિ પરં યુ ભૂઓવઘાયિણી નેવ ।

સચ્ચા વિ ન વત્તવ્વા, ઘાયકરી સંજમપ્પાણં ॥ ૫૧ ॥

કારણજાતે ચત્ત્વોઽપિ પરં ચલુ ભૂતોપઘાતિની નૈવ ।

સત્યાઽપિ ન વત્તવ્વા ઘાતકરી સંયમપ્રાણાનામ્ ॥ ૫૧ ॥..... ૫૬૧

ગાથાર્થ— કારણ ઉત્પન્ન થયે છતે ચારે પ્રકારની ભાષા બોલે, પણ જીવોનો ઘાત થાય તેવી ભાષા ન બોલે. સંયમરૂપી પ્રાણોનો ઘાત કરનારી સત્ય પણ ભાષા ન બોલવી. (૫૧)

જળવય ૧ સમ્મય ૨ ઠવણા ૩, નામે ૪ રૂઢે ૫ પડુચ્ચ ૬ વવહારે ૭ ।

ભાવે ૮ જોગે ૯ ઓવમસચ્ચે ૧૦ સચ્ચા ભવે દસહા ॥ ૫૨ ॥

જનપદ-સમ્મત-સ્થાપનાયાં નામ્નિ રૂપે પ્રતીત્યવ્યવહારે ।

ભાવે યોગે ઔપમ્યસત્યે સત્યા ભવેદ્ દશધા ॥ ૫૨ ॥ ૫૬૨

ગાથાર્થ— સત્યભાષા, જનપદ, સંમત, સ્થાપના, નામ, રૂપ, પ્રતીત્ય, વ્યવહાર, ભાવ, યોગ અને ઔપમ્ય એમ દશ પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ— ૧. જનપદસત્ય— તે તે દેશોમાં જે ભાષા જે અર્થમાં રૂઢ થયેલી હોય, તેનાથી અન્ય દેશમાં તે અર્થમાં ન વપરાતી હોય તો પણ તેને ‘સત્ય’ માનવી, તે જનપદસત્ય. જેમ કે— કોંકણ વગેરે દેશોમાં પાણીને ‘પેચ્ચ’ કહેવાય છે. આનું સત્યપણું એ કારણે છે કે— લોક તે તે શબ્દો સાંભળીને તે તે દેશમાં તે તે વ્યવહારો કરે છે, અર્થાત્ વ્યવહારમાં (પ્રવૃત્તિમાં) હેતુ છે. બીજા પ્રકારોમાં પણ એ રીતે ભાવાર્થ સમજી લેવો.

૨. સંમતસત્ય— સર્વલોકમાં સામાન્યરૂપે સત્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ=સંમત હોય, તે સંમતસત્ય. જેમ કે—કુમુદ, કુવલય, ઉત્પલ, તામરસ, એ બધાં પંકજ છે, અર્થાત્ કાદવમાં ઉપજે છે, તો પણ ગોવાણિયા(સામાન્ય લોકો)ને અરવિંદ જ ‘પંકજ’ તરીકે માન્ય છે, બીજાઓને તેઓ ‘પંકજ’ માનતા નથી. એમ અરવિંદનું પંકજ નામ સર્વને સંમત હોવાથી તે સંમતસત્ય જાણવું.

૩. સ્થાપનાસત્ય— સ્થાપનાથી સત્ય. જેમ કે—એકના આંકની પછી બે મીંડાં મૂકવાથી સો (૧૦૦), ત્રણ મીંડા લખવાથી હજાર (૧૦૦૦) વગેરે મનાય છે તે, અથવા ચૂનાના લેપથી, ચિત્રથી, ઘડતરથી, એમ વિવિધ રીતે બનાવેલી તે તે પ્રતિમાઓમાં ‘અરિહંત’ વગેરે વિકલ્પ કરવો, ઈત્યાદિ તે તે અક્ષરોના આકારને કે ચિત્ર-મૂર્તિ વગેરેને તે તે અરિહંતાદિ તરીકે માનવા તે, સ્થાપનાસત્ય.

૪. નામસત્ય— માત્ર નામથી સત્ય તે ‘નામસત્ય’. જેમ કે—કુળને નહિ વધારનારનું પણ નામ ‘કુલવર્ધન’ રખાય અને મનાય વગેરે નામસત્ય. ૫. રૂપસત્ય—

રૂપની અપેક્ષાએ સત્ય તે રૂપસત્ય. જેમ કે—દંભથી પણ યતિનો વેષ સ્વીકાર્યો હોય, તેને વેષ માત્રથી યતિ કહેવો ઇત્યાદિ રૂપસત્ય. ૬. પ્રતીત્યસત્ય—વસ્તુના અંતરને આશ્રયીને બોલાય તે પ્રતીત્યસત્ય. જેમ કે—અનામિકા અંગુલિ કનિષ્ઠાની અપેક્ષાએ મોટી અને મધ્યમાની અપેક્ષાએ નાની છે, તેને તે રીતે નાની કે મોટી કહેવી તે અન્ય અંગુલિને આશ્રયીને કહેવાય છે, માટે તે, પ્રતીત્યસત્ય જાણવું. ૭. વ્યવહારસત્ય—લોકવિવક્ષારૂપ વ્યવહારથી બોલાય તે વ્યવહારસત્ય. જેમ કે—પર્વત બળે છે, ભાજન ગળે છે (ઝમે છે), કન્યા અનુદરા (પેટ વિનાની) છે, બકરી રોમ (વાળ) વિનાની છે, વગેરે (સાયું નથી, વસ્તુતઃ તો વૃક્ષો બળે છે, પાણી ઝમે છે, કન્યા દુબળા પેટવાળી છે, બકરીને વાળ અલ્પ છે, તો પણ) લોકવ્યવહાર એવો ચાલે છે માટે એવું બોલવું તે, વ્યવહારસત્ય. એ પ્રમાણે સાધુએ પણ વ્યવહારને અનુસારે બોલવું તે વ્યવહારસત્ય ગણાય, એમ ભાવાર્થ સમજવો. ૮. ભાવસત્ય—‘ભાવ’ એટલે વર્ણ (ગુણ) વગેરેની અપેક્ષાએ સત્ય મનાય તે ભાવસત્ય. જેમ કે—જ્યાં જે વર્ણ-ગુણ વગેરે ભાવો ઉત્કટ (વધારે કે દઢ) હોય, તેનાથી તેને તેવું માનવું. દષ્ટાન્તરૂપે શંખમાં પાંચેય વર્ણો છતાં શુક્લવર્ણની ઉત્કટતા હોવાથી તેને શુક્લ કહેવો, (કે—ભ્રમરમાં પાંચેય વર્ણો છતાં કૃષ્ણની ઉત્કટતા હોવાથી તેને કૃષ્ણ કહેવો), વગેરે ભાવસત્ય. ૯. યોગસત્ય—‘યોગ’ એટલે સંબંધની અપેક્ષાએ સત્ય મનાય તે યોગસત્ય. જેમ કે—છત્ર રાખનારો કોઈ વાર છત્ર વિનાનો પણ હોય, છતાં તેને ‘છત્રી’ (કે દંડ રાખનારાને કોઈ વાર દંડનો અભાવ હોય છતાં દંડી) કહેવો, વગેરે યોગસત્ય. ૧૦. ઉપમાસત્ય—ઔપમ્ય=ઉપમાથી સત્ય મનાય તે ‘ઔપમ્યસત્ય’. જેમ કે—મોટા તળાવને સમુદ્ર જેવું કહેવું (વિશેષ ધનવાળાને કુબેર કહેવો, બુદ્ધિહીનને પશુ કહેવો), વગેરે ઉપમાસત્ય. આ દશ ભેદો સત્યભાષાના કલાં. (૫૨) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૮૯૧)

કોહ ૧ માળ ૨ માયા ૩ લોહ ૪ પેજ્જ ૫ તહેવ દોસે ય ૬ ।

હાસ ૭ ભણ ૮ અક્કાઈ ૯ ઉવઘાઈ ૧૦ નિસ્સિયા દસહા ॥૫૩॥

ક્રોધે માને માયાયાં લોભે પ્રેમિણ તથૈવ દ્વેષે ચ ।

હાસ્યે ભયે આખ્યાયિકૌપઘાતે નિઃસૃતા દશધા ॥ ૫૩ ॥ ૫૬૩

ગાથાર્થ— ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રેમ, દ્વેષ, હાસ્ય, ભય, આખ્યાયિકા અને ઉપઘાતથી નીકળેલી એમ દશ પ્રકારે અસત્ય ભાષા છે.

વિશેષાર્થ— ગાથામાં કહેલા ‘નિસ્સિઆ=નિઃસૃતા’ શબ્દનો ‘ક્રોધ’ વગેરે પ્રત્યેક શબ્દની સાથે સંબંધ હોવાથી ‘ક્રોધનિઃસૃતા’ એટલે ‘ક્રોધથી નીકળેલી (બોલાયેલી)’ વગેરે અર્થ કરવો. ૧. ક્રોધ અસત્ય— તેમાં ક્રોધથી એટલે વિસંવાદી બુદ્ધિથી બોલનારો જો સત્ય બોલે, તો પણ તે અસત્ય જ છે. જેમ કે—ક્રોધથી ‘દાસ ન હોય તેને દાસ’ (કે દાસને પણ ક્રોધથી દાસ) કહેવો તે અસત્ય છે, એમ ક્રોધથી બોલાય તે સત્ય કે અસત્ય ભાષાને પણ ક્રોધ અસત્ય સમજવું. ૨. માન અસત્ય— એ પ્રમાણે જે સ્વામી ન હોય, તેવો પણ માનથી પોતાને બીજાનો સ્વામી કહે, વગેરે માન અસત્ય. ૩. માયા અસત્ય—બીજાને ઠગવાના આશયથી (માયાથી) બોલાય તે માયા અસત્ય. ૪. લોભ અસત્ય— લોભથી બોલાય તે લોભ અસત્ય. જેમ કે—અલ્પમૂલ્ય પદાર્થને બહુમૂલ્ય કહેવો વગેરે. ૫. પ્રેમ અસત્ય— પ્રેમથી બોલાય તે પ્રેમ અસત્ય. જેમ કે—(કામરાગથી) સ્ત્રીને કહેવું કે—‘હું તારો દાસ છું’ વગેરે. ૬. દ્વેષ અસત્ય— દ્વેષથી બોલાયેલી ભાષા તે દ્વેષ અસત્ય. જેમ કે—મત્સરી (ખારીલો) ગુણવાનને પણ ‘આ નિર્ગુણી છે’ એમ કહે વગેરે. ૭. હાસ્ય અસત્ય— હાસ્યથી બોલાય તે હાસ્ય અસત્ય. જેમ કે હાંસી-મશ્કરીથી ‘કૃપણને પણ દાતાર’ કહેવો વગેરે. ૮. ભય અસત્ય— ભયથી બોલાય તે ભય અસત્ય. જેમ કે—ચોર વગેરેના ભયથી (ગભરાઈને) જેમ-તેમ બોલવું. ૯. આખ્યાયિકા અસત્ય— ‘આખ્યાયિકા’ એટલે કથા (વાતી), કોઈ વાત કરતાં ન બન્યું હોય તેવું પણ બોલવું તે આખ્યાયિકા અસત્ય. ૧૦. ઉપઘાત અસત્ય— ઉપઘાત એટલે હૃદયના આઘાતથી બોલાય તે ઉપઘાત અસત્ય. જેમ કે— કોઈ ચોર કહે ત્યારે ‘તું ચોર છે’ ઇત્યાદિ અસત્ય બોલવું. એ દશ પ્રકારો અસત્ય ભાષાના કલા. (૫૩) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૮૯૨)

ઉપ્પણ ૧ વિગય ૨ મીસગ ૩-જીવા ૪ જીવે ૫ અ ઊભયમિસ્સા ય ૬ ।

મિસ્સાણંત ૭ ધરિત્તા ૮-અદ્ધા ૯ અદ્ધદ્ધ ૧૦ સચ્ચમુસા ॥ ૫૪ ॥

ઉત્પન્ન-વિગત-મિશ્રક-જીવાજીવે ચોભયમિશ્રા ચ ।

મિશ્રાનન્ત-પ્રત્યેકા-ડદ્ધા-ડદ્ધાદ્ધા સત્યામૃષા ॥ ૫૪ ॥..... ૫૬૪

ગાથાર્થ—ઉત્પન્નમિશ્રા, વિગતમિશ્રા, ઉત્પન્નવિગતમિશ્રા, જીવમિશ્રા, અજીવમિશ્રા, જીવાજીવમિશ્રા, અનંતમિશ્રા, પ્રત્યેકમિશ્રા, અદ્ધામિશ્રા, અદ્ધાદ્ધામિશ્રા એમ દશ પ્રકારે સત્યમૃષાભાષા છે.

વિશેષાર્થ— આ ગાથાનો ‘મીસગ=મિશ્રિત’ શબ્દ પ્રત્યેકની સાથે સંબંધવાળો હોવાથી ‘ઉત્પન્નમિશ્રિત’ વગેરે સમજવું. ૧. ઉત્પન્નમિશ્રિત— તેમાં ઉત્પન્નની સંખ્યા પૂરવા માટે અનુત્પન્ન છતાં જે ઉત્પન્ન તરીકે બોલાય તે ઉત્પન્નમિશ્રિત. જેમ કે—કોઈ ગામમાં ઓછાં કે અધિક બાળકોનો જન્મ થવા છતાં, ‘આજે અહીં દશ બાળકો જન્મ્યાં’ ઇત્યાદિ વ્યવહારથી અનિશ્ચિત બોલવું. તેમાં સત્ય સાથે અસત્ય પણ છે જ. એમ ‘કાલે હું તને સો (રૂપિયા) આપીશ’ એવું કહીને જો બીજે દિવસે પચાસ રૂપિયા આપે, તો પણ લોકમાં તે મૃષાવાદી મનાતો નથી અને વસ્તુતઃ બાકીના પચાસ રૂપિયા ન આપ્યા તેટલા અંશમાં જૂઠ્ઠાપણું તો છે, માટે તેવી ભાષાને ‘ઉત્પન્નમિશ્રિતા’ સમજવી. એમ આંશિક સત્યાસત્ય બીજા ભેદોમાં પણ યથામતિ સમજી લેવું. ૨. વિગતમિશ્રિત— મરણાદિ માટે એવું કહેવું તે વિગતમિશ્રિત. જેમ કે—મરેલા માણસોની સંખ્યા ન્યૂનાધિક હોવા છતાં કહેવું કે—‘આજે ગામમાં દશ માણસો મરી ગયા, એમ મરણાદિ ‘ગતભાવોને આશ્રયીને’ મિશ્રવચન બોલાય તે વિગતમિશ્રિત સમજવું. ૩. ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિત— ઉત્પન્ન-વિગત ઉભયને આશ્રયીને મિશ્ર બોલવું તે ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિત. જેમ કે—‘આજે દશ માણસો જન્મ્યા અને દશ મર્યા, વગેરે કહેવું. તેમાં ન્યૂનાધિક જન્મ-મરણ થવા છતાં વ્યવહારથી સત્ય મનાય છે અને વસ્તુતઃ અસત્ય છે, એમ બે અંશો હોવાથી મિશ્રિત જાણવું. ૪. જીવમિશ્રિત— જેમ કે—કોઈ એક ઢગલામાં ઘણા જીવો જીવતાં હોય અને થોડા મરેલાં પણ હોય, એવા ભેગાં રહેલાં ‘શંખ-શંખનક’ વગેરેના ઢગલાને જીવનો ઢગલો કહેવો તે જીવમિશ્રિત.

૫. અજીવમિશ્રિત— જેમ કે—જેમાં ઘણાં મરેલાં અને થોડાં જીવતાં હોય તેવા સમૂહને અજીવસમૂહ કહેવો. અજીવને આશ્રયીને એવું બોલાય માટે ‘અજીવમિશ્રિત’. ૬. જીવાજીવમિશ્રિત— તેવા જ ઢગલામાં નિશ્ચય કર્યા વિના ‘આટલાં જીવતાં છે અને આટલાં મરેલાં છે’ એવું નિશ્ચય વાક્ય બોલવું. તે જીવાજીવમિશ્રિત. ૭. અનંતમિશ્રિત— ‘મૂલા’ વગેરે કોઈ અનંતકાયને તેનાં જ પાંદડા પાકી ગયા હોય ત્યારે કે બીજી કોઈ પ્રત્યેક વનસ્પતિની સાથે મિશ્રિત થયેલો હોય ત્યારે, ‘આ સંઘળો અનંતકાય છે’ એમ બોલવું તે અનંતમિશ્રિત સમજવું. ૮. પ્રત્યેકમિશ્રિત— એ પ્રમાણે પ્રત્યેક વનસ્પતિને અનંતકાય સાથે મિશ્રિત જોઈને ‘આ બધો સમૂહ પ્રત્યેક છે’ એમ બોલવું તે પ્રત્યેકમિશ્રિત જાણવું. ૯. અદ્વામિશ્રિત— તથા ‘અદ્વા’ એટલે કાળ, તે અહીં પ્રસંગાનુસાર દિવસ અથવા રાત્રિનો સમજવો, તેનાથી મિશ્રિત તે અદ્વામિશ્રિત. જેમ કે—‘એક માણસ કોઈ કામ માટે બીજાને ઉતાવળ કરાવવા માટે દિવસ છતાં બોલે કે—‘રાત્રિ પડી’ (અથવા રાત્રે પણ કોઈને જગાડવા માટે કહે છે કે—‘દિવસ ઉગ્યો’) તે અદ્વામિશ્રિત કહેવાય. ૧૦. અદ્વાદ્વામિશ્રિત— દિવસ કે રાત્રિનો એક ભાગ તે અદ્વાદ્વા કહેવાય. તેમાં બીજાને શીઘ્રતા કરાવવા માટે પહેલા પ્રહરમાં કોઈ એક બોલે કે—‘જલદી કર, મધ્યાહ્ન થયો’ (એમ રાત્રિ માટે પણ સ્વયં વિચારી લેવું), એવી ભાષાને અદ્વાદ્વામિશ્રિત જાણવી. એ દશ ભેદો ત્રીજી ભાષાના કહ્યા. (૫૪) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૮૯૩)

આમંતણી ૧ આણવળી ૨-જાયણી ૩ તહ પુચ્છળી ૪ પત્રવળી ૫ ।

પચ્ચક્ષાળી ૬ ઇચ્છ-ગુલોમભાસા ૭ અભિગહિયા ૮ ॥ ૫૫ ॥

આમન્ત્રણી આજ્ઞાપત્રી યાચની તથા પૃચ્છની પ્રજ્ઞાપત્રી ।

પ્રત્યાખ્યાની ઇચ્છાનુલોમભાષા અભિગૃહીતા ॥ ૫૫ ॥ ૫૬૫.

અણભિગહળી ૧ સંસય-કરળી ૧૦ વોગડ ૧૧ અવોકડા ૧૨ ભાસા ।

આ અસચ્ચમોસા, બારસધેયા પવિત્તિધરા ॥ ૫૬ ॥

અનભિગૃહીતા સંશયકરળી વ્યાકૃતા અવ્યાકૃતા ભાષા ।

આ અસત્યામૃષા દ્વાદશભેદાઃ પ્રવૃત્તિધરાઃ ॥ ૫૬ ॥ ૫૬૬

ગાથાર્થ— આમંત્રણી, આજ્ઞાપની, યાયની, પૃચ્છની, પ્રજ્ઞાપની, પ્રત્યાખ્યાની, ઇચ્છાનુલોમા, અનભિગ્રહીતા, અભિગ્રહીતા, સંશયકરણી, વ્યાકૃતા અને અવ્યાકૃતા પ્રવૃત્તિને ધારણ કરનારા આ બાર ભેદો અસત્યામૃષા ભાષાના છે.

વિશેષાર્થ— ૧. આમંત્રણી— કોઈને આમંત્રણ કરવા માટે બોલવું તે. જેમ કે—‘હે દેવદત્ત !’ ઇત્યાદિ આમંત્રણી ભાષા કહેવાય. આ ભાષા સત્યા, અસત્યા કે સત્યાસત્યા પણ નથી, કિન્તુ ત્રણેયથી ભિન્ન (વિલક્ષણ) માત્ર વ્યવહારમાં ઉપયોગી છે, એથી એને ‘અસત્યાઅમૃષા’ કહી છે, એમ ભાવાર્થ સમજવો. **૨. આજ્ઞાપની—** જેમ કે—‘તું આ કાર્ય કર’ વગેરે બીજાને કામમાં જોડવા માટે આજ્ઞાવચન બોલવું તે. **૩. યાયની—** કોઈ બીજાની સામે ‘તું અમુક આપ’ ઇત્યાદિ યાયના માટે બોલવું તે. **૪. પૃચ્છની—** જેમ કે—‘અમુક વસ્તુને જાણતો ન હોય કે અમુકને અંગે સંદેહ હોય, તેવા પ્રસંગે જાણવા માટે બીજાને ‘આ કેમ છે ? (અથવા આ આમ કેમ છે ?)’ વગેરે પ્રશ્નરૂપે’ બોલવું તે. **૫. પ્રજ્ઞાપની—** શિષ્ય વગેરેને ઉપદેશ દેવા બોલવું તે. જેમ કે—‘હિંસાની વિરતિ કરવાથી આયુષ્ય લાંબુ ભોગવાય છે.’ ઇત્યાદિ ઉપદેશવચનને પ્રજ્ઞાપનીભાષા કહેવાય. **૬. પ્રત્યાખ્યાની—** કોઈ કંઈ માગે, પૂછે, ઇત્યાદિ પ્રસંગે નિષેધ કરવા બોલવું તે. **૭. ઇચ્છાનુલોમા—** બીજાની ઇચ્છાને અનુસરતું બોલવું તે. જેમ કે—કોઈ મનુષ્ય અમુક કામ કરવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરે, ત્યારે તેને ‘તમે એ કામ કરો ! મારી પણ એ ઇચ્છા છે’ વગેરે કહેવું તે. **૮. અનભિગ્રહીતા—** પદાર્થનો જેનાથી નિર્જય (પ્રશ્નનું સમાધાન) ન થાય તેવું બોલવું. જેમ કે—ઘણાં કાર્યો જ્યારે કરવાના હોય, ત્યારે કોઈ પૂછે કે—‘કયું કાર્ય કરું ?’ ત્યારે તેને ‘જે ઠીક લાગે તે કરો’ એવું નિર્જય વિનાનું બોલવું તે. **૯. અભિગ્રહીતા—** જેનાથી નિશ્ચિત સમાધાન કે પ્રેરણાદિ મળે તેવું બોલવું, જેમ કે—‘આ કાર્ય હમણાં કરવાનું છે, આ (અમુક) નથી કરવાનું’ વગેરે સ્પષ્ટ જણાવવું તે અથવા બીજી રીતે ‘અનભિગ્રહીતા’ એટલે જ્યારે કોઈ પદાર્થ ન સમજાય, ત્યારે તેનો નિર્જય કર્યા વિના ‘આ વૃક્ષનું ફુંદું છે’ (સમજણના અભાવે ‘કંઈક

છે') વગેરે બોલવું અને 'અભિગ્રહીતા' એટલે આ ઘટ છે, (આ પટ છે,) વગેરે વસ્તુનો નિર્ણય કરીને બોલવું એવો પણ અર્થ સમજવો. ૧૦. સંશયકરણી— અનેક અર્થનું જ્ઞાપક જે વચન બોલવાથી સાંભળનારને સંશય થાય તેવું બોલવું. જેમ કે—'સૈન્ધવ લાવ' એમ કહેવાથી શ્રોતાને લૂણ, પુરુષ કે ઘોડો શું માગે છે ? એ નિશ્ચિત ન થાય, કિન્તુ સંશય થાય; કારણ કે—સૈન્ધવ શબ્દના એ દરેક અર્થો થાય છે, માટે તેવી ભાષાને સંશયકરણી સમજવી. ૧૧. વ્યાકૃતા— સ્પષ્ટ અર્થવાળી. જે વચન બોલવાથી શ્રોતાને સ્પષ્ટ (નિશ્ચિત) જ્ઞાન થાય. ૧૨. અવ્યાકૃતા— અતિ ગંભીર (ગહન) શબ્દાર્થવાળી કે સ્પષ્ટ છતાં અસ્પષ્ટ અક્ષરોવાળી શ્રોતાને ન સમજાય તેવી ભાષા.

પ્રવૃત્તિને ધારણ કરનારા એટલે લોકવ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિને ધારણ કરનારા, લોકવ્યવહારરૂપ સઘળી પ્રવૃત્તિ આ બાર ભેદોથી થાય . માટે આ બાર ભેદો પ્રવૃત્તિને ધારણ કરનારા છે. માટે આ ભાષાને વ્યવહાર ભાષા કહેવામાં આવે છે. (૫૫-૫૬) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૮૯૪-૮૯૫)

કાલતિયં ૩ વચનતિયં ૩ લિંગતિયં ૩ તદ્દ પરોક્ષપચ્ચક્ષં ૨।

ઢ્વઘ્ઘય ૧૨ વિવજ્ઞય ૧૩ અવભાવ ૧૪ અવઘ્ઘય ૧૫ અઙ્ઘત્યસોલસમં ૧૬ ॥૫૭ ॥

કાલત્રિકં વચનત્રિકં લિંગત્રિકં તથા પરોક્ષપ્રત્યક્ષમ્ ।

ઉપનયો વિપર્યયા-ઉપભાવા-ઉપનયમધ્યાત્મં ષોડશમ્ ॥ ૫૭ ॥ ૫૬૭

ગાથાર્થ— કાળત્રિક, વચનત્રિક, લિંગત્રિક, પરોક્ષ, પ્રત્યક્ષ, ઉપનય, વિપર્યય એટલે અપનય, અપભાવ એટલે ઉપનય-અપનય, અપનય એટલે અપનય-ઉપનય અને અધ્યાત્મ એમ સોળ વચનો છે.

વિશેષાર્થ— ૧. સોળ વચનો આ પ્રમાણે છે— ૩. કાલત્રિક— ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ કે વર્તમાનકાળ સંબંધી વચન બોલવું તે. જેમ કે—'ગયો, જાય છે, જશે'. ૬. વચનત્રિક— એકવચન, દ્વિવચન કે બહુવચન સંબંધી વચન બોલવું તે. જેમ કે—'બાળક, બે બાળકો, ઘણા બાળકો'. ૯. લિંગત્રિક— પુલિંગ, સ્ત્રીલિંગ કે નપુંસકલિંગ સંબંધી વચન બોલવું તે. જેમ કે—'છોકરો, છોકરી, છોકરું'. ૧૦. પરોક્ષ— પરોક્ષસૂચક વચન બોલવું તે. જેમ કે—'તે છોકરો'. અહીં 'તે' ૫૬

પરોક્ષસૂચક છે. ૧૧. પ્રત્યક્ષ— પ્રત્યક્ષસૂચક વચન બોલવું તે. જેમ કે— ‘આ છોકરો’. અહીં ‘આ’ પદ પ્રત્યક્ષસૂચક છે. ૧૨. ઉપનય— પ્રશંસાસૂચક (=ઉત્કર્ષસૂચક) વચન બોલવું તે. જેમ કે— ‘આ સ્ત્રી રૂપાળી છે’. ૧૩. અપનય— નિંદાસૂચક (=અપકર્ષસૂચક) વચન બોલવું તે. જેમ કે— ‘આ સ્ત્રી કદરૂપી છે’. ૧૪. ઉપનય-અપનય— પ્રશંસાપુક્ત નિંદાવાળું વચન બોલવું તે. જેમ કે— ‘આ સ્ત્રી રૂપાળી છે, પણ અસતી છે’. ૧૫. અપનય-ઉપનય— નિંદાપુક્ત પ્રશંસાવાળું વચન બોલવું તે. જેમ કે— ‘આ સ્ત્રી કદરૂપી છે, પણ સતી છે’. ૧૬. અધ્યાત્મ— ચિત્તમાં બીજું હોય, પણ સામાને છેતરવાની બુદ્ધિથી બીજું કહેવાની ઈચ્છાવાળો થાય, પણ સહસા ચિત્તમાં જે હોય તે જ કહે. (૫૭)

इइ सोलसवयणेहिं, जुग्गाजुगं च संपरिक्खाए ।

गुरुनिद्देशगओ मुणि, पवयणसारं परिकहेइ ॥ ५८ ॥

इति षोडशवचनैर्योग्यायोग्यं च संपरीक्षया ।

गुरुनिर्देशगतो मुनिः प्रवचनसारं परिकथयति ॥ ५८ ॥..... ૫૬૮

ગાથાર્થ— ગુરુની આજ્ઞાને પામેલો મુનિ યોગ્યાયોગ્યની પરીક્ષા કરીને આ પ્રમાણે સોળ વચનોથી પ્રવચનના સારને કહે છે. (૫૮)

जो हेउवायनिच्छयववहारपभिइसत्तनयजुत्तं ।

जो देइ उवएसं, सिद्धंतविराहओ अण्णो ॥ ५९ ॥

यो हेतुवाद-निश्चय-व्यवहारप्रभृतिसत्तनययुक्तम् ।

यो ददात्यુપ્દેશં सिद्धान्तविराधकोऽन्यः ॥ ५९ ॥..... ૫૬૯

ગાથાર્થ— જે હેતુવાદ, નિશ્ચય અને વ્યવહાર વગેરે સાત નયોથી ઉપદેશ આપે છે તે સિદ્ધાંતનો આરાધક છે અને અન્ય (નયો વિના ઉપદેશ આપનાર) સિદ્ધાંતનો વિરાધક છે.

વિશેષાર્થ— હેતુઓથી (=યુક્તિઓથી) સિદ્ધ થઈ શકે તેવા પદાર્થો યુક્તિપૂર્વક કહેવા તે હેતુવાદ છે. (૫૯)

सामिय १ जीवादत्तं २, तित्थयर ३ गुरु ४ अदत्तमिह चउहा ।

मणसा वि न पत्थेइ, दव्वाइभेयओ चउहा ॥ ६० ॥

સ્વામિક-જીવાદત્તં તીથઙ્કરગુર્વદત્તમિહ ચતુર્થા ।

મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયતિ દ્રવ્યાદિભેદતશ્ચતુર્થા ॥ ૬૦ ॥ ૫૭૦

ગાથાર્થ- સાધુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચાર પ્રકારે સ્વામી અદત્ત, જીવ અદત્ત, તીર્થંકર અદત્ત અને ગુરુ અદત્ત એ ચાર પ્રકારના અદત્તને મનથી પણ ઈચ્છતો નથી.

વિશેષાર્થ- સંયમ જીવનમાં જરૂરી વસ્તુઓ ગૃહસ્થોની અનુજ્ઞા વિના લેવી એ દ્રવ્યથી અદત્ત છે. રહેવા માટે વસતિમાં ગૃહસ્થોની રજા વિના રહેવું તે ક્ષેત્રથી અદત્ત છે. દિવસે કે રાત્રે પૂછ્યા વિના લેવું તે કાળથી અદત્ત છે. રાગથી કે દ્વેષથી પૂછ્યા વિના લેવું તે ભાવથી અદત્ત છે. (૬૦)

સંરંભો સંકલ્પો, પરિતાવકરો ભવે સમારંભો ।

આરંભો ઉદ્ભવો સુદ્ધનયાણં તુ સર્વેસિં ॥ ૬૧ ॥

સંરંભઃ સંકલ્પઃ પરિતાપકરો ભવેત્ સમારંભઃ ।

આરંભ ઉદ્ભવતઃ શુદ્ધનયાણં તુ સર્વેષામ્ ॥ ૬૧ ॥ ૫૭૧

ગાથાર્થ- જીવહિસાનો મનથી સંકલ્પ કરવો તે સંરંભ છે. જીવોને પીડા કરવી એ સમારંભ છે. જીવોનો વિનાશ કરવો એ આરંભ છે. આ વ્યાખ્યા શુદ્ધ સર્વ નયોને માન્ય છે. (૬૧)

અદ્વદસભયબંધં, મળવયકાર્ણં કરકારણઅણુમર્દિહં ।

દિવ્યોરાલિય નવ નવ, તિકાલમજ્જતિથિ નો ઇચ્છે ॥ ૬૨ ॥

અષ્ટદશભેદબ્રહ્મ મનો-વચઃ-કાયૈઃ કરણ-કારણાઽનુમતિથિઃ ।

દિવ્યૌદારિકં નવ નવ ત્રિકાલમધ્યાત્મી નેચ્છેત્ ॥ ૬૨ ॥ ૫૭૨

ગાથાર્થ- મન-વચન-કાયાથી કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું ૩x૩=૯ એ નવ ભેદો દેવસંબંધી અને નવ ભેદો ઔદારિક શરીર સંબંધી એમ અઠાર ભેદવાળા અબ્રહ્મને સાધુ ત્રિકાળ ન ઈચ્છે.

વિશેષાર્થ- ભૂતકાળમાં સેવેલા અબ્રહ્મની નિંદા કરવી, વર્તમાનમાં અબ્રહ્મનું સેવન ન કરવું અને ભવિષ્યના અબ્રહ્મનું પચ્ચક્ષ્ણાણ કરવું એમ ત્રિકાળ અબ્રહ્મને ન ઈચ્છે. (૬૨)

કામો ચઢવીસવિહો, સંપત્તો ખલુ તહા અસંપત્તો ।

ચઢદસહા સંપત્તો, દસહા હોજ્જા અસંપત્તો ॥ ૬૩ ॥

કામશ્ચતુર્વિંશતિવિધઃ સંપ્રાપ્તઃ ખલુ તથાઽસંપ્રાપ્તઃ ।

ચતુર્દશધા સંપ્રાપ્તો દશધા ભવેદસંપ્રાપ્તઃ ॥ ૬૩ ॥ ૫૭૩

ગાથાર્થ— કામ સંપ્રાપ્ત અને અસંપ્રાપ્ત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સંપ્રાપ્ત કામ ચૌદ પ્રકારનો અને અસંપ્રાપ્ત કામ દસ પ્રકારનો છે. આમ કામના (સર્વ મળી) ચોવીસ ભેદ છે. (૬૩)

તથેહ અસંપત્તો, ઇચ્છા ૧ ચિંતા ૨ ય સદ્ધ ૩ સંભરણં ૪ ।

વિક્લવય ૫ લજ્જનાસો ૬, પમાય ૭ ઓમ્માય ૮ તપ્પાવો ૯ ॥ ૬૪ ॥

તત્રેહાસંપ્રાપ્ત ઇચ્છા ચિન્તા ચ શ્રદ્ધા સંસ્મરણમ્ ।

વિકલવતા લજ્જાનાશઃ પ્રમાદ ઉન્માદસ્તદ્ભાવઃ ॥ ૬૪ ॥ ૫૭૪

મરણં ચ હોઙ્ગ દસમો ૧૦, સંપત્તં પિય સમાસઓ વોચ્છં ।

દિટ્ઠીએ સંપાઓ ૧, દિટ્ઠીસેવા ય ૨ સંભાસો ૩ ॥ ૬૫ ॥

મરણં ચ ભવતિ દશમઃ સંપ્રાપ્તમપિ ચ સમાસતઃ વક્ષ્યામિ ।

દૃષ્ટ્યાઃ સંપાતો દૃષ્ટિસેવા ચ સંભાષઃ ॥ ૬૫ ॥ ૫૭૫

હસિય ૪ લલિય ૫ ઊગૂહિય ૬, દંતનહ ૭ નિવાય ૮ ચુંબણં ૯ ચેવ ।

આલિંગણ ૧૦ માદાણં ૧૧, કર ૧૨ સેવણ ૧૩ ગંગકીડા ય ૧૪ ॥ ૬૬ ॥

હસિત-લલિતોપગૂહિત-દન્તનખ-નિપાત-ચુમ્બનં ચૈવ ।

આલિંગનમાદાનં કરસેવનાનઙ્ગકીડા ચ ॥ ૬૬ ॥ ૫૭૬

ગાથાર્થ— તેમાં અહીં અસંપ્રાપ્ત કામના ઈચ્છા, ચિંતા, શ્રદ્ધા, સંસ્મરણ, વિકલવતા, લજ્જાનાશ, પ્રમાદ, ઉન્માદ, તદ્ભાવ અને મરણ એમ દસ ભેદો છે. સંપ્રાપ્ત કામને પણ હું સંક્ષેપથી કહીશ. સંપ્રાપ્ત કામના દૃષ્ટિસંપાત, દૃષ્ટિસેવા, સંભાષણ, હસિત, લલિત, ઉપગૂહ, દંતપાત, નખપાત, ચુંબન, આલિંગન, આદાન, કરણ, આસેવન અને અનંગકીડા એમ ચૌદ ભેદો છે.

વિશેષાર્થ—અસંપ્રાપ્ત કામના દશ પ્રકાર— (૧) ઈચ્છા— સ્ત્રી વગેરેને જોયેલ ન હોવા છતાં સાંભળીને તેના પ્રત્યે માત્ર રાગ. (૨) ચિંતા— અહો ! તેમાં જ રૂપાદિ ગુણો છે, એમ આગ્રહથી તેનું ચિંતન. (૩) શ્રદ્ધા— તેનો સંગ કરવાની ઈચ્છા. (૪) સ્મરણ— તેના રૂપની કલ્પના કરીને તેના રૂપનું આલેખન વગેરે કરીને આનંદ પામવો. (૫) વિકલ્પવતા— તેના (વિયોગથી થયેલા) શોકથી આહાર વગેરેમાં પણ ઉપેક્ષા. (૬) લજ્જાનાશ— માતા-પિતા વગેરેની સમક્ષ પણ તેના ગુણો કહેવા. (૭) પ્રમાદ— તેના (યોગ) માટે જ અન્ય સર્વ કામોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. (૮) ઉન્માદ— પાગલ થઈ જવાથી ગમે તેમ બોલવું. (૯) તદ્ભાવ— સ્તંભ વગેરેને પણ તેની બુદ્ધિથી આલિંગન કરવું વગેરે ચેષ્ટા. (૧૦) મરણ— (તેના વિયોગથી) શોક વગેરે વધી જવાથી પ્રાણનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે અસંપ્રાપ્ત કામ દશ પ્રકારે છે.

સંપ્રાપ્ત કામના ચૌદ પ્રકાર— (૧) દૃષ્ટિસંપાત— સ્ત્રીના સ્તન આદિ અંગોને જોવા. (૨) દૃષ્ટિસેવા— ભાવથી (=વાસનાથી) દૃષ્ટિ સાથે દૃષ્ટિ મેળવવી. (૩) સંભાષ— ઉચિત સમયે કામકથા વડે વાત કરવી. (૪) હસિત— વક્રોક્તિગર્ભિત હાસ્ય કરવું. આવું હાસ્ય જાણીતું છે. (૫) લલિત— પાશા વગેરેથી રમવું. (૬) ઉપગૂહિત— આલિંગન કરવું. (૭) દંતનિપાત— દાંતોથી પ્રહાર (=ક્ષત) કરવા. (૮) નખનિપાત— નખથી ઉઝરડા (ક્ષત) કરવા. (૯) ચુંબન— મુખે ચુંબન કરવું. (૧૦) આલિંગન— અંગોમાં સ્પર્શ કરવો. (૧૧) આદાન— (સ્તન, હાથ વગેરે) કોઈ સ્થાનમાં પકડવું. (૧૨) કરણ— નાગરક વગેરે રતિબંધનો પ્રારંભ કરવાનું બંધન. (૧૩) આસેવન— મૈથુનક્રિયા. (૧૪) અનંગકીડા— મુખ વગેરેમાં તેવી કામચેષ્ટા કરવી. (૬૪-૬૫-૬૬)

इच्चाइभेयभिण्णं, मेहुणकिच्चं न पत्थाए कइया ॥

नवहा य बंभगुत्तिसत्तीहिं सव्वसंगेहिं ॥ ६७ ॥

इत्यादि भेदभिन्नं मैथुनकृत्यं न प्रार्थयेत् कदाचित् ।

नवधा च ब्रह्मगुप्तिशक्तिभिः सर्वसङ्गैः ॥ ६७ ॥..... ૫૭૭

ગાથાર્થ— ઈત્યાદિ ભેદોવાળા મૈથુન કાર્યને બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ રૂપ સામર્થ્યથી અને સર્વ સંગોથી (=વિષય આદિ પ્રત્યેના સર્વ પ્રકારના રાગનો ત્યાગ કરીને) ક્યારેય ન ઈચ્છે. (૬૭)

વસહિ ૧ કહ ૨ નિસિજ્જિં ૩ દિય ૪-કુઙ્કર ૫ પુલ્લકીલિય ૬ પળીયે ૭ ।

અદમાયાહાર ૮ ભૂસળ ૯ નવગુત્તી બંધચેસસ ॥ ૬૮ ॥

વસતિ-કથા-નિષદ્યેન્દ્રિય-કુડ્યાન્તર-પૂર્વકીડિત-પ્રણીતાનિ ।

અતિમાત્રાહારે ભૂષણં નવગુપ્તયો બ્રહ્મચર્યસ્ય ॥ ૬૮ ॥ ૫૭૮

ગાથાર્થ— વસતિ, કથા, નિષદ્યા, ઈન્દ્રિય, કુડ્યાન્તર, પૂર્વકીડિત, પ્રણીત, અતિમાત્રાહાર અને વિભૂષા એ (નવનો ત્યાગ કરવો તે) બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિઓ છે.

વિશેષાર્થ— (૧) વસતિ— બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રી-પશુ કે પંડક (નપુંસક) હોય તેવા સ્થાને નહિ રહેવું તે. એના કારણો વગેરેનો વિસ્તાર પચીસ ભાવનાઓના વર્ણનમાં જણાવ્યો છે. (૨) કથા ત્યાગ— કેવળ સ્ત્રીઓને એકલા સાધુએ ધર્મદેશનારૂપે વાક્યરચના અર્થાત્ કથા સંભળાવવી નહિ, અથવા સ્ત્રીઓના રૂપ, રંગ વગેરેની વાતો કરવી નહિ તે. (૩) નિષદ્યાગુપ્તિ— આસન ત્યાગ, અર્થાત્ સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને બેસવું નહિ. કારણ કે સ્ત્રીએ વાપરેલા આસને બેસવાથી પુરુષને ચિત્તમાં વિકાર થવાનો સંભવ છે. સ્ત્રીઓએ પણ પુરુષે વાપરેલા આસને ત્રણ પ્રહર સુધી બેસવું નહિ તે. કહ્યું છે કે—

પુરિમાસણે તુ ઇત્થી, જામતિઅં જાવ નો વ ડવવિસડ ।

ઈત્થીઢ આસણંમી, વજ્જેઅવ્વા નેરેણ દો ઘડિઆ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ— “પુરુષે વાપરેલા આસને સ્ત્રીએ ત્રણ પ્રહર સુધી નહિ બેસવું અને સ્ત્રીએ વાપરેલા આસને બેસવામાં પુરુષે બે ઘડીનો ત્યાગ કરવો, અર્થાત્ બે ઘડી સુધી નહિ બેસવું.”

(૪) ઈન્દ્રિય— ઈન્દ્રિયોને અને ઉપલક્ષણથી સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ સ્તન, કટિભાગ, સાથળ વગેરે અવયવોને ફાટે ડોળે (સ્થિર દૃષ્ટિએ) નહિ જોવા. કારણ કે, એ રીતે જોવાથી કામવાસના જાગે છે. આ ઈન્દ્રિયોને

નહિ જોવા રૂપ ગુપ્તિ સમજવી. (૫) ભીંતના અંતરે નહિ રહેવું, અર્થાત્ જ્યાં ભીંતનું આંતરું હોવા છતાં સ્ત્રી-પુરુષના વિષયવિકારી શબ્દો (વાતો) સંભળાતી હોય તેવા સ્થાને નહિ રહેવું. (૬) પૂર્વકીડિત- પૂર્વે ગૃહસ્થાવસ્થામાં ભોગવેલા ભોગોરૂપ કીડાને યાદ નહિ કરવી. (૭) પ્રણીત એટલે અતિસ્નિગ્ધ (માદક) આહારનો ત્યાગ કરવો. (૮) અતિમાત્ર આહાર એટલે રૂક્ષ પણ અધિક નહિ ખાવું, ઊણોદરી કરવી, ગળા સુધી ખાવું નહિ. (લુખો પણ અતિ આહાર વર્જવો.) (૯) વિભૂષા એટલે સ્નાન, વિલેપન, નખ વગેરેનું સંમાર્જન (કપાવવા) વગેરે શરીર શોભા માટે નહિ કરવું. એ નવ ગુપ્તિઓ એટલે બ્રહ્મચર્યના રક્ષણના ઉપાયો છે. (૬૮) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૫૫૮)

જો દેડ કળયકોડી, અહવા કોરેડ કળયજિણભવણં ।

તસ્સ ન તત્તિય પુણ્ણં, જત્તિય બંભવ્વણ ધરિણ ॥ ૬૯ ॥

યો દદાતિ કનકકોટિમથવા કારયતિ કનકજિણભવનમ્ ।

તસ્ય ન તાવત્ પુણ્યં યાવદ્ બ્રહ્મવ્રતે ધૃતે ॥ ૬૯ ॥ ૫૭૯

ગાથાર્થ- જે મનુષ્ય કોડ સોનામહોરનું દાન આપે અથવા સુવર્ણનું જિનમંદિર બંધાવે તેને તેટલું પુણ્ય થતું નથી, કે જેટલું પુણ્ય બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કર્યે છતે થાય છે. (૬૯)

સીલં કુલઆહરણં, સીલં રૂવાણ ઉત્તમં રૂવં ।

સીલં ચિય પંડિત્તં, સીલં ચિય નિરુવમં ધમ્મં ॥ ૭૦ ॥

શીલં કુલાભરણં શીલં રૂપાણામુત્તમં રૂપમ્ ।

શીલમેવ પાણ્ડિત્યં શીલમેવ નિરુપમો ધર્મઃ ॥ ૭૦ ॥ ૫૮૦

ગાથાર્થ- શીલ કુલનું આભૂષણ છે. શીલ સર્વ રૂપોમાં ઉત્તમ રૂપ છે. શીલ જ પાંડિત્ય છે. શીલ જ નિરૂપમ ધર્મ છે. (૭૦)

સીલં ઉત્તમવિત્તં, સીલં કલ્લણકારણં પરમં ।

સીલં સુગઇનિમિત્તં, સીલં આયારનિહિઠ્ઠણં ॥ ૭૧ ॥

શીલમુત્તમવિત્તં શીલં કલ્યાણકારણં પરમમ્ ।

શીલં સુગતિનિમિત્તં શીલમાચારનિધિસ્થાનમ્ ॥ ૭૧ ॥ ૫૮૧

ગાથાર્થ— શીલ ઉત્તમ ધન છે. શીલ કલ્યાણનું શ્રેષ્ઠ કારણ છે. શીલ સુગતિનું કારણ છે. શીલ આચારરૂપ નિધિનું સ્થાન છે. (૭૧)

જડ ઠાળી જડ મોળી, જડ મુંડી વલ્કલી તવસ્વી વા ।

પત્યંતો વિ અબંભં, બંભા વિ ન રોયણ મડ્ઠં ॥ ૭૨ ॥

યદિ સ્થાની યદિ મૌની યદિ મુળ્હી વલ્કલી તપસ્વી વા ।

પ્રાર્થયન્નપિ અબ્રહ્મ બ્રહ્માડપિ ન રોચતે મમ ॥ ૭૨ ॥ ૫૮૨

ગાથાર્થ— જો સ્થાની એટલે કાઉસ્સગ્ગ કરનારો હોય, જો મૌની એટલે મૌન ધારણ કરનાર હોય, જો મુંડી એટલે માથે મુંડા કરાવનારો હોય અથવા વલ્કલી એટલે ઝાડની છાલનાં વજ્ર પહેરનારો હોય કે તપસ્વી એટલે અનેક પ્રકારના તપ કરનારો હોય તો પણ અબ્રહ્મને=મૈથુનને ઈચ્છતો હોય તો તે કદાચ બ્રહ્મા હોય તો પણ મને ગમતો નથી. એટલે કે ગમે તેવું કષ્ટ સહન કરતો હોય પણ જો તે મૈથુનનો અભિલાષી હોય તો તે સારો નથી. (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૬૩) (૭૨)

इत्थीण जोणिमज्झे, गब्भगया चेव हुंति नवलक्खा ।

इक्को व दो व तिणिण व, गब्भपुहुत्तं च उक्कोसं ॥ ७३ ॥

સ્ત્રીणाં યોનિમધ્યે ગર્ભગતા ચૈવ ભવન્તિ નવલક્ષાઃ ।

एको वा द्वौ वा त्रयो वा गर्भपृथक्त्वं चोत्कृष्टम् ॥ ७३ ॥ ૫૮૩

इत्थीण जोणिमज्झे, हवंति बेइंदिया असंखा य ।

उप्यज्जंति चयंति य, संमुच्छिमा तह असंखा ॥ ७४ ॥

સ્ત્રીणाં યોનિમધ્યે ભવન્તિ દ્વીન્દ્રિયા અસંખ્યાતાશ્ચ ।

उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च संमुच्छिमा तथाऽसंख्याताः ॥ ७४ ॥ ૫૮૪

उत्काले ते सव्वे, पायं पावाण जीवभवनं च ।

तम्हा जे धीरनरा, धरंति बंभव्वयं लट्ठं ॥ ७५ ॥

ઋતુકાલે તે સર્વે પ્રાયઃ પાપાનાં જીવભવનં ચ ।

तस्माद् ये धीरनरा धरन्ति ब्रह्मव्रतं लट्ठम् ॥ ७५ ॥ ૫૮૫

ગાથાર્થ—સ્ત્રીઓની યોનિમાં ગર્ભજ મનુષ્યો બે થી નવ લાખ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ જઘન્યથી એક-બે કે ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ ઉત્કૃષ્ટથી લક્ષ પૃથક્ત્વ (=બે થી નવ લાખ) ઉત્પન્ન થાય છે. (૭૩) તદુપરાંત બેઈંદ્રિય જીવો અસંખ્યાતા ઉપજે છે, તથા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતા ઉપજે છે, અને મરે છે. (૭૪) તે સર્વ જીવો પ્રાયઃ ઋતુકાળે સ્ત્રીની યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે સ્ત્રીયોનિ પાપી જીવોનું ભવન છે. તેથી જે ધીર મનુષ્યો છે તે શ્રેષ્ઠ એવા બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરે છે. (૭૫)

થીસંભોગે સમગં, તેસિં જીવાણ હોઙ્ગ ઉદ્ધવણં ।

રૂયગનલિયાજોગપ્પઓગદિદુંતસહ્માવા ॥ ૭૬ ॥

સ્ત્રીસંભોગે સમકં તેષાં જીવાનાં ભવત્યુપદ્રવણમ્ ।

રૂતગનલિકાયોગપ્રયોગદૃષ્ટાન્તસદ્ભાવાત્ ॥ ૭૬ ॥ ૫૮૬

ગાથાર્થ—સ્ત્રીની સાથે સંભોગ કરવામાં તે સર્વ જીવોનો નાશ થાય છે. આ વિષે ૩ અને નળીના સંબંધને જોડનારું દૃષ્ટાંત છે, અર્થાત્ ૩થી ભરેલી નળીમાં અગ્નિથી ધખધખતા સળિયાનો પ્રક્ષેપ કરવામાં આવે તો જેમ સર્વ ૩ બળી જાય છે તેમ મૈથુન સેવનથી સ્ત્રીની યોનિમાં રહેલા જીવો નાશ પામે છે. (૭૬)

સહ્ચવયાણ વિ ભૂસાકરણં સીલં જિનેર્નિદિદ્ધં ।

ન ચલંતિ વિસયહાલાહલેણ જે તે મહાસત્તા ॥ ૭૭ ॥

સર્વવ્રતાનામપિ ભૂષાકરણં શીલં જિનેર્નિદિદ્ધમ્ ।

ન ચલન્તિ વિષયહાલાહલેન યે તે મહાસત્ત્વાઃ ॥ ૭૭ ॥ ૫૮૭

ગાથાર્થ—જિનેશ્વરોએ શીલને સર્વ વ્રતોની પણ શોભાને કરનારું કહ્યું છે. જે મનુષ્યો વિષયરૂપ વિષથી ચલિત બનતા નથી તે મહાસત્ત્વવંત છે. (૭૭)

થીસંગરૂવપાસણ-પમિઙ્ગસહ્ચં મુણીણ પહિસિદ્ધં ।

અત્તહિયસુવિહિયાણં, સંભં તણુભૂસણં પરમં ॥ ૭૮ ॥

સ્ત્રીસંગરૂપદર્શનપ્રભૃતિસર્વં મુનીનાં પ્રતિષિદ્ધમ્ ।

આત્મહિતસુવિહિતાનાં બ્રહ્મ તણુભૂષણમ્ પરમમ્ ॥ ૭૮ ॥ ૫૮૮

ગાથાર્થ— મુનિઓને સ્ત્રીનો સંગ કરવો, અને સ્ત્રીનું રૂપ જોવું વગેરેનો નિષેધ કર્યો છે. આત્મહિત માટે શ્રેષ્ઠ આચરણ કરનારા મુનિઓને શીલ એ પરમભૂષણ છે. (૭૮)

જહા કુકુડપોયસ્સ નિચ્ચં કુલલઓ ભયં ।

एवं खु बंभयारिस्स त्थीसंगाओ महाभयं ॥ ७९ ॥

यथा कुकुटपोतस्य नित्यं कुललाद् भयम् ।

एवं खलु ब्रह्मचारिणः स्त्रीसंगाद् भयम् ॥ ७९ ॥ ૫૮૯

ગાથાર્થ— જેવી રીતે કુકડાના બચ્ચાને બિલાડીથી નિત્ય ભય રહે છે એ રીતે બ્રહ્મચારીને સ્ત્રીસંગથી મહાભય રહે છે. (૭૯)

पुरिसासणंमि इत्थी, जामत्तिगं जाव नोपवेसेइ ।

त्थीआसणंमि पुरिसो, अंतमुहुत्तं विवज्जिज्जा ॥ ८० ॥

पुरुषासने स्त्री यामत्रिकं यावद् नोपविशति ।

स्त्र्यासने पुरुषोऽन्तर्मुहूर्तं विवर्जयेत् ॥ ८० ॥ ૫૯૦

ગાથાર્થ— પુરુષ જે આસન ઉપર બેઠો હોય તે આસન પરથી તેના ઊઠી ગયા પછી ત્રણ પ્રહર સુધી સ્ત્રી તે આસન ઉપર ન બેસે. સ્ત્રીના આસનનો પુરુષ અંતર્મુહૂર્ત (=બે ઘડી) સુધી ત્યાગ કરે. (૮૦)

अबंभचरियं घोरं, परियावं च दारुणं ।

तम्हा मेहुणसंसर्गि निगंथा वज्जयंति णं ॥ ८१ ॥

अब्रह्मचर्यं घोरं परितापं च दारुणम् ।

तस्माद् मैथुनसंसर्गि निर्ग्रन्था वर्जयन्ति णम् ॥ ८१ ॥ ૫૯૧

ગાથાર્થ— અબ્રહ્મનું આચરણ નિર્દય સ્વરૂપ, સંતાપ કરનારું અને (પરિણામે) ભયંકર છે. તેથી મુનિઓ મૈથુનસંગનો ત્યાગ કરે છે. (૮૧)

भंडोवगरणदेह-प्पभिईसु गामदेससंघेसु ।

नो कुव्विज्ज ममत्तं, कयावि सो समणगुणजुत्तो ॥ ८२ ॥

भण्डोपकरणदेहप्रभृतिषु ग्राम-देश-संघेषु ।

नो करोति ममत्वं कदापि सः श्रमणगुणयुक्तः ॥ ८२ ॥ ૫૯૨

ગાથાર્થ— પાત્ર, સંયમનાં ઉપકરણ અને શરીર વગેરેમાં તથા ગામ, દેશ અને સંઘમાં શ્રમણગુણોથી યુક્ત તે ક્યારેય મમતા કરતો નથી. (૮૨)

દ્વ્વાઇચઽવ્વિહેસું, પરિગ્ગહેસુ ન કહેડ પડિબંધં ।

વંદણપૂયણસક્કારે સરિસો માણાવમાણેસુ ॥ ૮૩ ॥

દ્રવ્યાદિચતુર્વિધેષુ પરિગ્રહેષુ ન કરોતિ પ્રતિબન્ધમ્ ।

વન્દન-પૂજન-સત્કારે સદૃશો માનાપમાનેષુ ॥ ૮૩ ॥..... ૫૯૩

ગાથાર્થ— દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચાર પ્રકારના પરિગ્રહમાં મમત્વ (=રાગ) કરતો નથી. વંદન-પૂજન-સત્કારમાં અને માન-અપમાનમાં સમભાવ રાખે છે.

વિશેષાર્થ— પદ્મખીસૂત્રમાં પરિગ્રહ ત્યાગના આલાવામાં આવતાં 'દ્વ્વઓ ણં પરિગ્ગહે' ઇત્યાદિ દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકાર સમજવા. (૮૩)

દ્વ્વાઇચઽવ્વિહેર્હિં, અસણાઈસુ ચઽવ્વિહેસુ સવ્વેસુ ।

નો સંનિહિપબંધં, કુવ્વડ્ઢિખિવ્વૂ વિ કારણઓ ॥ ૮૪ ॥

દ્રવ્યાદિચતુર્વિધૈરશનાદિષુ ચતુર્વિધેષુ સર્વેષુ ।

નો સંનિધિપ્રબન્ધં કરોતિ ખિક્ષુરપિ કારણતઃ ॥ ૮૪ ॥..... ૫૯૪

ગાથાર્થ— ચાર પ્રકારના અશન વગેરે સર્વ પ્રકારના આહારમાં દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારોથી સાધુ કારણ ઉપસ્થિત થવા છતાં સંનિધિરૂપ બંધનને કરતો નથી.

વિશેષાર્થ— પદ્મખીસૂત્રમાં રાત્રિભોજન ત્યાગના આલાવામાં આવતાં દ્વ્વઓ ણં રાઢ્ઢોઢ્ઢો ઇત્યાદિ દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકાર જાણવા. (૮૪)

નિચ્ચં સજ્ઙાયસયા, સુહજ્ઙાણા એવમાઙ્ગુણકલિયા ।

વિહરંતિ જત્થ નિયયં, તં મુણિગચ્છં સુવિહિયં ચ ॥ ૮૫ ॥

નિત્યં સ્વાધ્યાયસતાઃ શુભધ્યાના એવમાદિગુણકલિતાઃ ।

વિહરન્તિ યત્ર નિયતં તં મુણિગચ્છં સુવિહિતં ચ ॥ ૮૫ ॥..... ૫૯૫

ગાથાર્થ— આવા પ્રકારના ગુણોથી યુક્ત, નિત્ય સ્વાધ્યાયમાં રક્ત અને શુભ ધ્યાનવાળા મુનિઓ જે ગચ્છમાં સદા વિચરે છે તે ગચ્છને તું “સાધુગચ્છ” જાણ અને સારું આચરણ કરનારા જાણ. (૮૫)

જત્થ ગણે આયરિઓ, ઉવઙ્ગાયા થિરપવત્તયા મુણિણો ।

રાયણિયા પંચાવિ હુ, ગુણરયણવિભૂસિયા ગચ્છે ॥ ૮૬ ॥

યત્ર ગણે આચાર્ય ઉપાધ્યાયઃ સ્થવિરપ્રવર્તકૌ મુનયઃ ।

રત્નાધિકાઃ પચ્છાપિ ચલુ ગુણરત્નવિભૂષિતા ગચ્છઃ ॥ ૮૬ ॥..... ૫૯૬

ગાથાર્થ— જે ગણમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, પ્રવર્તક અને રત્નાધિક મુનિઓ એ પાંચે ગુણરૂપ રત્નોથી વિભૂષિત છે તે ગચ્છ છે. (૮૬)

કત્થ અમ્હારિસા જીવા, દૂસમાદોસદૂસિયા ।

હા અણાહા કહં હંતા, જઇ ન હંતો જિનાગમો ॥ ૮૭ ॥

કુત્રાસ્માદ્દશા જીવા દુષ્પમાદોષદૂષિતાઃ ।

હા ! અનાથાઃ કથં ભવન્તો યદિ ન ભવન્ જિનાગમઃ ॥ ૮૭ ॥..... ૫૯૭

ગાથાર્થ— અવસર્પિણીના પાંચમા આરારૂપ દુષ્પમકાળના દોષથી દૂષિત બનેલા અમારા જેવા જીવો ક્યાં ? હા ! જો જિનાગમ ન હોત તો અનાથ એવા અમે કેવી રીતે હોત ? =અમારું શું થાત ? (૮૭)

પવયણરયણનિહાણા, સૂરિણો જત્થ નાયગા ભણિયા ।

સંપઇ સવ્વં ધમ્મં, તયહિદ્ધાણં જઓ ભણિયં ॥ ૮૮ ॥

પ્રવચનરત્નનિધાનાઃ સૂર્યો યત્ર નાયકા ભણિતાઃ ।

સંપ્રતિ સર્વં ધર્મં તદધિષ્ઠાનં યતો ભણિતમ્ ॥ ૮૮ ॥..... ૫૯૮

ગાથાર્થ— જે ધર્મમાં જિનોક્ત શાસ્ત્રરૂપ રત્નોના નિધાન એવા આચાર્યને નાયક કહ્યા છે, તે સઘળોય ધર્મ આચાર્યના આધારવાળો છે. કારણ કે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. (૮૮)

કઙ્કયાવિ જિણવરિંદા, પત્તા અયરામરં પહં દાડં ।

આયરિર્ણિં પવયણં, ધારિજ્જઇ સંપયં સવલં ॥ ૮૯ ॥

કદાપિ જિનવરેન્દ્રાઃ પ્રાપ્તા અજરામરં પન્થાનં દત્ત્વા ।

આચાર્યૈઃ પ્રવચનં ધાર્યંતે સમ્પ્રતિ સકલમ્ ॥ ૮૯ ॥..... ૫૯૯

ગાથાર્થ— કોઈ કાળે જિનેશ્વરો મોક્ષમાર્ગ ભવ્ય જીવોને આપીને (=બતાવીને) મોક્ષને પામ્યા છે. વર્તમાનકાળમાં સકલ પ્રવચન આચાર્યોથી ધારણ કરાય છે. (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૧૨) (૮૯)

આચાર્યના ગુણોની સુડતાલીસ છત્રીસી

(નોંધ: દરેક ગ્રાથના વિશેષાર્થ માટે પરિશિષ્ટમાં તે તે સંખ્યાવાળા પદાર્થો જોવા.)

પઢિરૂવાઈ ચઢદસ, યંતિમાઢ્યદસવિહો ધમ્મો ।

બારસ ય ભાવણાઓ, સૂરિગુણા હુંતિ છત્તીસં (૧) ॥ ૧૦ ॥

પ્રતિરૂપાદિ ચતુર્દશ ક્ષાન્ત્યાદિદશવિધો ધર્મઃ ।

દ્વાદશ ચ ભાવનાઃ સૂરિગુણા ભવન્તિ ષટ્ત્રિંશત્ ॥ ૧૦ ॥ ૬૦૦

ગાથાર્થ— પ્રતિરૂપ વગેરે ચૌદ ગુણો, ક્ષમાદિ દશ પ્રકારનો ધર્મ અને અનિત્યાદિ બાર ભાવના એ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૮૦)

પંચિન્દ્રિયસંવરણો, તહ નવવિહબંભચેરગુત્તિધરો ।

તહ ચત્તચઢકસાઓ, અઢ્ઢારસગુણેર્હિ સંજુત્તો ॥ ૧૧ ॥

પચ્છેન્દ્રિયસંવરણસ્તથા નવવિધબ્રહ્મચર્યગુત્તિધરઃ ।

તથા ત્યક્તચતુષ્કષાયોઽષ્ટાદશગુણૈઃ સંયુક્તઃ ॥ ૧૧ ॥ ૬૦૧

પંચમહાવ્યજુત્તો, પંચવિહાયારપાલણસમત્થો ।

પંચસમિઢિતિગુત્તિ-ગુત્તો છત્તીસગુણકલિઓ (૨) ॥ ૧૨ ॥

પચ્છમહાવ્રતયુક્તઃ પચ્છવિધાચારપાલનસમર્થઃ ।

પચ્છસમિતિ-ત્રિગુત્તિગુત્તઃ ષટ્ત્રિંશદગુણકલિતઃ ॥ ૧૨ ॥ ૬૦૨

ગાથાર્થ— આચાર્ય પાંચ ઇન્દ્રિયોના સંવરવાળા, નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિને ધરનારા, ચાર કષાયના ત્યાગી એમ અઢાર ગુણોથી યુક્ત, પાંચ મહાવ્રતોથી યુક્ત, પાંચ પ્રકારના આચારોનું પાલન કરવામાં સમર્થ, પાંચ સમિતિથી યુક્ત, ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત, એમ છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. (૮૧-૮૨)

વિહિપઢિવણ્ણચરિત્તો, ગીયત્થો વચ્છલ્લો સુસીલો ય ।

સેવિયગુરુકુલવાસો, અણુયત્તિપરો ગુરુ ભણિઓ ॥ ૧૩ ॥

વિધિપ્રતિપત્રચારિત્રો ગીતાર્થો વત્સલઃ સુશીલશ્ચ ।

સેવિતગુરુકુલવાસોઽનુવૃત્તિપરો ગુરુર્ભણિતઃ ॥ ૧૩ ॥ ૬૦૩

ગાથાર્થ— જેમણે વિધિપૂર્વક ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે, જે ગીતાર્થ છે, વાત્સલ્યવાળા છે અને સારા આચારવાળા છે, જેમણે ગુરુકુલવાસનું સેવન કર્યું છે અને અનુવૃત્તિ તત્પર છે તેને ગુરુ કહ્યા છે.

વિશેષાર્થ— અનુવૃત્તિતત્પર=શિષ્યના સ્વભાવને અનુકૂળ બનીને શિષ્યના આત્માનું રક્ષણ કરનાર.

શિષ્યાદિ આશ્રિતવર્ગને અનુકૂળ બનીને સન્માર્ગે વાળવો એ સરળ માર્ગ છે. કારણ કે પ્રતિકૂળતાને સહવાની શક્તિ પ્રાયઃ સામાન્ય જીવોમાં ઓછી હોય છે. માટે તેવા જીવોને યોગ્ય બનાવવા માટે અનુકૂળ બની સદ્ભાવ પ્રગટ કરાવવો આવશ્યક છે, એમ કરવાથી સદ્ભાવનાના બળે એ દુષ્કર આજ્ઞા પણ પાળવા શક્તિમાન થાય છે. પ્રતિકૂળ બનીને સત્તાના જોરે એકવાર આજ્ઞા પળાવી શકાય છે. પણ પ્રાયઃ તેથી અસદ્ભાવ પ્રગટવાનો સંભવ હોઈ આખરે શિષ્ય આજ્ઞા વિમુખ બને, માટે ગુરુ અનુવર્તક જોઈએ. આની પણ મર્યાદા જોઈએ, અનુકૂળતાનો દુરુપયોગ થવાનો પણ સંભવ છે, માટે તેવા પ્રસંગે લાભ-હાનિને વિચારી લાભ થાય તેમ વર્તવું જોઈએ. હૃદય મીઠું જોઈએ. આંખ અવસરે લાલ પણ કરવી પડે તો તે અયોગ્ય નથી. (૮૩)

દેસકુલજાઈરૂવી, સંઘયણી ધિઙ્જુઓ અળાસંસી ।

અવિકત્થળો અમાઈ, થિરપરિવાડી ગહિયવલ્લો ॥ ૧૪ ॥

દેશકુલજાતિરૂપી સંહનની ધૃતિયુક્તોનાશંસી ।

અવિકત્થનોઽમાયી સ્થિરપરિપાટિર્હીતવાક્યઃ ॥ ૧૪ ॥ ૬૦૪

જિયપરિસો જિયનિહો, મજ્ઝત્થો દેસકાલભાવઝૂ ।

આસણ્ણલદ્ધપઙ્કમ્મો, નાણાવિહદેસભાસણ્ણ ॥ ૧૫ ॥

જિતપરિષદ્ જિતનિદ્રો મધ્યસ્થો દેશકાલભાવઞઃ ।

આસન્નલબ્ધપ્રતિષ્ઠો નાનાવિધદેશભાષાઞઃ ॥ ૧૫ ॥ ૬૦૫

પંચવિહે આયારે, જુત્તો સુત્તત્થતદુભયવિહિઝૂ ।

આહરણ્ણહેઽઽવળયણયણિણ્ણો ગાહણાકુસલ્લો ॥ ૧૬ ॥

પંચવિધે આચારે યુક્તઃ સૂત્રાર્થતદુભયવિધિઞઃ ।

આહરણ-હેતૂપનયનિપુણો ગ્રાહણાકુસલઃ ॥ ૧૬ ॥ ૬૦૬

સસમયપરસમયવિદ્, ગંભીરો દિત્તિમં સિવો સોમો ।

ગુણસયકલિઓ एसो, પવચણઝવएसओ सुगुरु ॥ ૧૭ ॥

स्वसमयपरसमयविद् गम्भीरो दीप्तिमान् शिवः सौम्यः ।

गुणशतकलित एषः प्रवचनोपदेशकः सुगुरुः ॥ १७ ॥ ૬૦૭

ગાથાર્થ— ઉત્તમદેશવાળા, ઉત્તમકુળવાળા, ઉત્તમજાતિવાળા અને ઉત્તમરૂપવાળા, વિશિષ્ટ સંઘયણવાળા, ધૈર્યવાન, અનાશંસી, અલ્પભાષી, અમાયાવી, સ્થિરપરિપાટી, આદેય વચનવાળા, જિતપર્ષદ, નિદ્રાના વિજેતા, મધ્યસ્થ દષ્ટિવાળા, દેશ-કાળ ભાવના જાણકાર, પ્રત્યુત્પન્ન મતિવાળા, અનેક દેશની ભાષાના જ્ઞાતા, જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારમાં ઉદ્ધમવાળા, સૂત્ર-અર્થ અને તદુભયમાં નિપુણ, ઉદાહરણ-હેતુ-ઉપનય અને નયોમાં કુશળ, બ્રાહ્મણકુશળ, સ્વદર્શન અને પરદર્શનને જાણનારા, ગંભીર, દીપ્તિમાન, કલ્યાણકારી, સૌમ્ય સ્વભાવી ઇત્યાદિ સેંકડો ગુણોથી યુક્ત આચાર્ય જૈન પ્રવચનના રહસ્યને કહેવા માટે લાયક કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ— ઉત્તમદેશવાળા— મધ્યખંડના સાડા પચીસ દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા. તેમાં ઉત્પન્ન થયેલાનું વચન શિષ્યો સુખપૂર્વક જાણી શકે છે. ઉત્તમકુળવાળા— ઇક્વાકુ વગેરે કુળો ઉત્તમ છે. ઉત્તમજાતિવાળા— માતાની ઉત્તમ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા. ઉત્તમ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ સ્વીકારેલા કાર્યનો કષ્ટને પામવા છતાં નિર્વાહ કરે છે. ઉત્તમરૂપવાળા— અહીં રૂપ શબ્દથી અંગોપાંગની સંપૂર્ણતા સમજવી. ઉત્તમ રૂપવાળો આદેય વાક્ય અને સર્વ ગુણોનો આશ્રય હોય છે. કેમ કે જ્યાં આકૃતિ (=રૂપ) હોય ત્યાં ગુણો વસે છે. વિશિષ્ટ સંઘયણવાળા— વાચના આદિમાં થાકે નહિ. ધૈર્યવાન— કાર્યમાં પ્રતિકૂળતાઓ આવે તો પણ ધીરજ ન ગુમાવે, કામને અધવચ્ચેથી મૂકી ન દે. અનાશંસી— શ્રોતાઓ પાસેથી અન્ન-વસ્ત્રાદિની આકાંક્ષાવાળો ન હોય. અલ્પભાષી— સ્વપ્રશંસા અને પરનિંદા ન કરે, નિરર્થક એક પણ વાત ન કરે. અમાયાવી— આહારાદિ માટે માયા કરનાર ન હોય. સ્થિરપરિપાટી— પરિપાટી એટલે સૂત્રાર્થનું ધરાવર્તન. પ્રમાદરહિત હોવાના કારણે નિયમિત સૂત્રાર્થનું

પરાવર્તન કરનારા હોય. આદેય વચનવાળા— શિષ્યો વગેરે તેમનું વચન સ્વીકારે. જિતપર્ષદ— વાદીની સભાને જીતનારા. નિદ્રાના વિજેતા— સૂત્રાર્થનું પરાવર્તન કરવાનો ઘણો સમય મળવાથી સૂત્રાર્થ ભૂલી ન જનારા. મધ્યસ્થ— રાગ-દ્વેષ રહિત હોવાથી શિષ્યોમાં સમાન ચિત્તવાળા. દેશ-કાળ ભાવોના જાણકાર— દેશ-કાળ આદિ પ્રમાણે વિહાર કરે. પ્રત્યુત્પન્ન મતિવાળા— પ્રશ્ન આવતાંની સાથે જ ઉત્તર આપવામાં સમર્થ હોવાથી શાસન પ્રભાવના કરે. અનેક દેશોની ભાષાનાં જ્ઞાતા— તે તે દેશની ભાષા પ્રમાણે બોલવાના કારણે શિષ્યાદિને સારી રીતે સમજાવી શકે. જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારમાં ઉદ્યમવાળા— પોતે ઉદ્યમી હોય તો શિષ્યોને પણ ઉદ્યમવાળા બનાવી શકે. સૂત્ર-અર્થ અને તદુભયમાં નિપુણ— આવા જ ગુરુ અનુયોગ (=વ્યાખ્યાન) કરવાને યોગ્ય છે. ઉદાહરણ-હેતુ-ઉપનય-નયોમાં કુશળ— ઉદાહરણ એટલે દૃષ્ટાંત. હેતુ એટલે યુક્તિ. ઉપનય એટલે ઘટાવવું. પંચાવયવન્યાયના વાક્યોમાંનું એક વાક્ય. નૈગમ વગેરે નયો છે. ગ્રાહણાકુશલ— બીજાને ગ્રહણ કરાવવામાં=સમજાવવામાં કુશળ. સ્વદર્શન-પરદર્શન જાણનારા— પરવાદીઓથી જીતી ન શકાય. ગંભીર— વિશાળ ચિત્તવાળા. છીછરા (તુચ્છ) હૃદયવાળો છૂપાવવા યોગ્ય ભાવોને છૂપાવી શકે નહિ, એથી શિષ્યાદિ વર્ગ પોતાના દૂષણો તેમને જણાવી શકે નહિ, અગર જણાવે તો તે જાહેર થવાથી તેની હલકાઈ થાય, ઇત્યાદિ કારણે પણ ગુરુ ગંભીર જોઈએ. અનાદિ મોહાધીન જીવો પોતાના આંતર દૂષણોને ટાળી આત્મશુદ્ધિ માટે તો ગુરુનો આશ્રય કરે, છતાં જો દૂષણો ગુરુને જણાવી શકે નહિ તો આત્મશુદ્ધિ શી રીતે થાય ? વળી તે જણાવેલા દોષો ગુપ્ત ન રહે તો તે સાધુ પ્રત્યે બીજાઓને સદ્ભાવ-પૂજ્યભાવ વગેરે પણ શી રીતે પ્રગટે ? અને પરસ્પરના સદ્ભાવ વિના આરાધક શી રીતે થાય ? પોતે પણ શુભાશુભ પ્રસંગે હર્ષ-શોકને વશ થાય તો આરાધક શી રીતે બને ? માટે ગુરુપદને યોગ્ય સન્માનાદિ મળવા છતાં કે તેની જવાબદારીને અંગે વિષમ પ્રસંગ આવવા છતાં હર્ષ-વિષાદ ન થાય તેવી ગંભીરતા ગુરુમાં આવશ્યક છે. (ધર્મસંગ્રહ ભાષાંતર) દીપ્તિમાન— પ્રતાપવાળા હોય, જેથી બીજાઓ પરાભવ ન કરે. કલ્યાણકારી— વિશિષ્ટ

તપ-લબ્ધિ આદિથી શિષ્યાદિનું કલ્યાણ કરનારા હોય. સૌમ્ય—ક્રોધી ન હોય. (૮૪-૮૫-૮૬-૮૭) (દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ ગાથા-૧૪૮ થી ૧૫૧)

અદ્ભવિહા ગણિસંપય, આયારાઈ-ચઝવ્વિહિક્કિલ્લા ।

ચઝહા વિણયપવિત્તી, છત્તીસગુણા ઇમે ગુરુણો (૩) ॥ ૧૮ ॥

અષ્ટાવિધા ગણિસંપદાઽઽચારાદિચતુર્વિધૈકકા ।

ચતુર્થા વિનયપ્રવૃત્તિઃ ષડ્ત્રિંશદ્ ગુણા ઇમે ગુરોઃ ॥ ૧૮ ॥ ૬૦૮

ગાથાર્થ— આઠ પ્રકારની ગણિસંપદા, એક એક ગણિ સંપદા ચાર ચાર પ્રકારની (એથી ગણિસંપદાના ૩૨ ગુણો થયા), ચાર પ્રકારે વિનય પ્રવૃત્તિ આ ૩૬ ગુણો ગુરુના છે. (૮૮)

સમ્મત્તનાણચરણા, પત્તેયં અદ્ભુઅદ્ભુભેદ્દલ્લ ।

બારસ ભેઓ ય તવો, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં (૪) ॥ ૧૯ ॥

સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ચરણાનિ પ્રત્યેકમષ્ટાષ્ટભેદવન્તિ ।

દ્વાદશભેદં ચ તપઃ સૂરિગુણા ભવન્તિ ષડ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૯ ॥ ૬૦૯

ગાથાર્થ— જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રત્યેકના આઠ આઠ ભેદો અને તપના બાર ભેદો એમ ૩૬ આચાર્યના ગુણો છે.

વિશેષાર્થ— પરિશિષ્ટમાં પાંચ આચારના વર્ણનમાં જુઓ. (૮૯)

આયારાઈ અદ્ભુ ડ તહ ચેવ ય દસવિહો ઠિડકપ્પો ।

બારસ તવ છવસસય, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં (૫) ॥ ૨૦૦ ॥

આચારદ્વયૈ તુ તથા ચૈવ ચ દશવિધઃ સ્થિતિકલ્પઃ ।

દ્વાદશ તપઃ ષડાવશ્યકાનિ સૂરિગુણા ભવન્તિ ષડ્ત્રિંશદ્ ॥ ૨૦૦ ॥ ... ૬૧૦

ગાથાર્થ— આચાર વગેરે આઠ (સૂરિસંપદા), દશ પ્રકારનો સ્થિતિકલ્પ, બાર પ્રકારનો તપ અને છ આવશ્યક એમ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો થાય છે. (૧૦૦)

અદ્ભુદસપાવદ્ધુણેહિં પડિચત્તો બારાભિક્કુપડિમધરો ।

છલ્લયરક્કણધીરો, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં (૬) ॥ ૨૦૧ ॥

અષ્ટદશપાપસ્થાનૈઃ પરિત્યક્તો દ્વાદશાધિક્ષુપ્રતિમાધરઃ ।

ષડ્ત્રતરક્ષણધીરઃ સૂરિગુણા ભવન્તિ ષડ્ત્રિંશદ્ ॥ ૨૦૧ ॥ ૬૧૧

ગાથાર્થ— અઢાર પાપસ્થાનકોના ત્યાગી, બાર ભિક્ષુપ્રતિમાના ધારક અને છ વ્રતોનું રક્ષણ કરવામાં ધીર એમ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો થાય છે.

વિશેષાર્થ— છ વ્રતો— પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ અને રાત્રિ ભોજનનો મન-વચન-કાયાથી ન કરવું, ન કરાવવું, ન અનુમોદવું એ નવ ભાંગાથી જીવનપર્યંત ત્યાગ કરવો તે છ વ્રતો છે. (૧૦૧)

દુગવીસપરિસહસ્રો, ચઠ્ઠદસભૂયગામરક્ષણપરો ય ।

છત્તીસં સૂરિગુણા, એ ભણિયા જિણિદેહિં (૭) ॥ ૧૦૨ ॥

દ્વિકવિંશતિપરિસહસ્રહસ્તુર્દશભૂતગ્રામરક્ષણપસ્થ ।

ષટ્ત્રિંશત્ સૂરિગુણા એતે ભણિતા જિનેન્દ્રૈઃ ॥ ૧૦૨ ॥ ૬૧૨

ગાથાર્થ— બાવીસ પરીષદોને સહન કરનારા અને ચૌદભૂતગ્રામોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર આ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો જિનેશ્વરોએ કહ્યા છે. (ચૌદભૂતગ્રામો માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.) (૧૦૨)

ચઠ્ઠં સારણસિવ્વઘાઈ ૪, દાળાઈ ધમ્મ ૪ ઝાળામિક્કિલ્લં ।

ચઠ્ઠેયં ૧૬ બારભાવણ ૧૨ ઊવ્વેસ પરો ય છત્તીસં (૮) ॥ ૧૦૩ ॥

ચતુષ્કં સારણશિક્ષાદિ દાનાદિધર્મો ધ્યાનમેકૈકમ્ ।

ચતુર્થેદં દ્વાદશભાવના ઉપદેશપસ્થ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૦૩ ॥ ૬૧૩

ગાથાર્થ— સારણશિક્ષા વગેરે (સારણા-વારણા-ચોયણા-પડિયોયણા) ચાર, દાનાદિ (દાન-શીલ-તપ-ભાવ) ધર્મ ચાર, ચાર પ્રકારના ધ્યાનના પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ, બાર ભાવના આમ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો છે. આચાર્ય ઉપદેશ આપવામાં તત્પર રહે છે. (૧૦૩)

ચરણ ૫ વય ૫ સમિઙ્ ૫ આચાર ૫ સમ્મત્ત ૫ સજ્ઞાય ૫ પંચ વવહારા ૫ ।

સંવેગિક્કં ૧ અલંકિય-દેહો છત્તીસ ગુણકલિઓ (૧) ॥ ૧૦૪ ॥

ચરણ-વ્રત-સમિત્યાચાર-સમ્યક્ત્વ-સ્વાધ્યાય-પચ્ચવ્યવહારાઃ ।

સંવેગૈકાલિકૃતદેહઃ ષટ્ત્રિંશદ્ગુણકલિતઃ ॥ ૧૦૪ ॥ ૬૧૪

ગાથાર્થ— ચારિત્ર, વ્રત, સમિતિ, આચાર, સમ્યક્ત્વ, સ્વાધ્યાય અને વ્યવહાર આ પાંચ પાંચ અને સંવેગથી જ અલંકૃત દેહવાળા એમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ— પાંચ સમિતિનું વર્ણન ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૧ ગાથા-૬માં છે. (૧૦૪)

ઈન્દિય ૫ વિસય ૫ પ્રમાયા ૫-સવ ૫ નિદ્રા ૫ દુષ્ટભાવના ૫ ચત્તો ।

છજ્જીવકાયજયણા-નિરઓ ૬ છત્તીસગુણકલિઓ (૧૦) ॥ ૧૦૫ ॥

ઈન્દ્રિય-વિષય-પ્રમાદા-ડડસ્રવ-નિદ્રા-દુષ્ટભાવનાત્યક્તઃ ।

ષડ્જીવકાયયતનાનિરતઃ ષર્ટ્ત્રિશદ્ગુણકલિતઃ ॥ ૧૦૫ ॥ ૬૧૫

ગાથાર્થ— ઈન્દ્રિયો, વિષયો, પ્રમાદ, આસ્રવ, નિદ્રા, અશુભ ભાવના આ દરેક પાંચ પાંચના ત્યાગી અને છ જીવનિકાયની જયણામાં તત્પર એમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ— ૫ ઈન્દ્રિયો— સ્પર્શન (ચામડી), જીભ, નાક, આંખ અને કાન. ૫ વિષયો— સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દ. ૫ પ્રમાદ— મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા. ૫ આસ્રવ— મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને પ્રમાદ. ૬ જીવનિકાય— પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય.

લેસા ૬ વસ્સય ૬ દવ્વાણિ ૬ વચણ ૬ દોસા ૬ તહા ય છમ્માસા ૬ ।

નાળગુણેણ મુણેઙ્ઙ એવં છત્તીસગુણકલિઓ (૧૧) ॥ ૧૦૬ ॥

લેશ્યા-ડડવશ્યક-દ્રવ્યાણિ વચન-દોષાસ્તથા ચ ષડ્ભાષાઃ ।

જ્ઞાનગુણેન જ્ઞાનાત્યેવં ષર્ટ્ત્રિશદ્ગુણકલિતઃ ॥ ૧૦૬ ॥ ૬૧૬

ગાથાર્થ— લેશ્યા, આવશ્યક, દ્રવ્યો, વચન, દોષો અને ભાષા આ દરેક છ છને જ્ઞાનગુણથી જાણે છે એમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ— છ ભાષા— સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચિકી અને અપભ્રંશ. છ દોષાદિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ. (૧૦૬)

પિંડેસણ ૭ પાળેસણ ૭ ભય ૭ સુહ ૭ સત્તાઙ્ઙ અદ્દમયઠાળા ૮ ।

એવં છત્તીસગુણા, સૂરીણં હંતિ સવ્વદ્ધા (૧૨) ॥ ૧૦૭ ॥

પિંડૈષણ-પાળૈષણ-ભય-સુખસત્તાનિ અદ્દમદસ્થાનાનિ ।

એવં ષર્ટ્ત્રિશદ્ગુણાઃ સૂરીણાં ભવન્તિ સર્વાદ્ધા ॥ ૧૦૭ ॥ ૬૧૭

ગાથાર્થ— પિરૈષણા, પાનૈષણા, ભય અને સુખ એ દરેક સાત સાત અને આઠ મદસ્થાનો એમ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો સર્વકાળે હોય છે. (૧૦૭)

દંસળનાણચરિતા-ચારાફચાર અદ્વયં અદ્વ ।

ગુરુગુણજુતા ચઝ્ઝુદ્ધિ-કલિઓ ૪ છત્તીસગુણજુતો (૧૩) ॥ ૧૦૮ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાતિચારાશ્વકમષ્ટૌ ।

ગુરુગુણયુક્તાશ્વતુર્બુદ્ધિકલિતઃ ષટ્ત્રિંશદગુણયુક્તઃ ॥ ૧૦૮ ॥..... ૬૧૮

ગાથાર્થ— દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના અતિચારના આઠ આઠ(=૨૪), ગુરુગુણોથી (=આચાર્યની આઠ સંપદાથી) યુક્ત આઠ (૮) સંખ્યા અને આચાર્ય ચાર (૪) બુદ્ધિથી યુક્ત હોય એમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. (૧૦૮)

અટુંગજોગ ૮ અડસિદ્ધી ૮ અડિદ્ધી ૮ અટ્ઠકમ્મ ૮ વિન્નાણો ।

દલ્વાઇચ્ચઅણુઓગ-ધરો ૪ ગુણા હંતિ છત્તીસં (૧૪) ॥ ૧૦૯ ॥

અષ્ટાઙ્ગયોગાશ્વસિદ્ધચષ્ટદૃષ્ટ્યશ્વકર્મવિજ્ઞાનઃ ।

દ્રવ્યાદિચતુરનુયોગધરો ગુણા ભવન્તિ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૦૯ ॥..... ૬૧૯

ગાથાર્થ— આઠ અંગવાળા યોગને, આઠ સિદ્ધિઓને, આઠ યોગદૃષ્ટિઓને અને આઠ કર્મોને જાણનારા અને દ્રવ્યાદિ ચાર અનુયોગને ધારણ કરનારા એમ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો થાય છે. (૧૦૯)

નવપાવનિયાણાણં ણિવારઓ ૧ નવવિહા ય બંધધરો ૧ ।

કયનવકમ્પવિહારો ૧, નવતત્ત ૧ છત્તીસજુઓ (૧૫) ॥ ૧૧૦ ॥

નવપાપનિદાનાનાં નિવારકો નવવિધા ચ બ્રહ્મધર ।

કૃતનવકલ્પવિહારો નવતત્ત્વાનિ ષટ્ત્રિંશદ્યુક્તઃ ॥ ૧૧૦ ॥..... ૬૨૦

ગાથાર્થ— નવ પાપનિદાનોને રોકનારા, નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરનારા, નવકલ્પી વિહાર કરનારા અને નવ તત્ત્વો (ને જાણનારા) એમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. (૧૧૦)

ઊવધાય ૧૦ અસંવર ૧૦ સંકલેસ ૧૦-દસગં હાસાઈ છક્ક ૬ મુઝિત્તા ।

જિણસાસણપ્યવત્તો, છત્તીસગુણો હવઙ્ગ સૂરી (૧૬) ॥ ૧૧૧ ॥

ઉપધાતા-૬સંવર-સંકલેશદશકં હાસ્યાદિષટ્કમુજ્જિત્વા ।

જિનશાસનપ્રવર્તઃ ષટ્ત્રિંશદ્ગુણો ભવતિ સૂરિ ॥ ૧૧૧ ॥ ૬૨૧

ગાથાર્થ- ઉપધાત, અસંવર અને સંકલેશ એ દરેકના દશ દશ ભેદોને (અને) હાસ્યાદિ છનો ત્યાગ કરીને જિનશાસનને પ્રવર્તાવનારા આચાર્ય છત્રીસ ગુણોવાળા હોય છે.

વિશેષાર્થ- હાસ્યાદિષટ્ક- હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક અને જુગુપ્સા. ઉપધાતાદિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ. (૧૧૧)

સામાયારી દસહા કહેઙ્ગ ૧૦ દસગં સમાહિઠાણાણં ૧૦ ।

ઝ્ઞિજ્ઞયકસાયસોલસ ૧૬, એવં છત્તીસગુણકલિઓ (૧૭) ॥ ૧૧૨ ॥

સામાચારી દશધા કથયતિ દશકં સમાધિસ્થાનાનામ્ ।

ઝ્ઞિજ્ઞિતકષાયષોઢશ એવં ષટ્ત્રિંશદ્ગુણકલિતઃ ॥ ૧૧૨ ॥ ૬૨૨

ગાથાર્થ- દશ પ્રકારની સામાયારીને કહે છે, દશ સમાધિસ્થાનોને કહે છે. સોળ કષાયનો ત્યાગ કર્યો છે. આમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. (૧૧૨)

ચઝો સમાહિઠાણા, ઇક્કિલ્લો ચઝર ૧૬ સોહિઅસણસસ ।

દસગે ૧૦ દસપડિસેવા ૧૦-વજ્જિઓ હુંતિ છત્તીસં (૧૮) ॥ ૧૧૩ ॥

ચત્વારિ સમાધિસ્થાનાનિ એકેકં ચત્વારિ શુદ્ધિરશનસ્ય ।

દશકે દશપ્રતિસેવાવર્જિતો ભવન્તિ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૧૩ ॥ ૬૨૩

ગાથાર્થ- ચાર સમાધિસ્થાનો, એક એક સમાધિસ્થાનના ચાર ચાર સમાધિસ્થાનો, આમ કુલ સોળ સમાધિસ્થાનો, દશ એષણાદોષોની શુદ્ધિ અને દશ પ્રતિસેવાનો (=નિષ્કારણ દોષસેવનનો) ત્યાગ એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૧૧૩)

મુણિધમ્મ ૧૦ વિણય ૧૦ વેયા-વચ્ચં ૧૦ દસગં સયા પરિવ્વહઙ્ગ ।

વજ્જિયછઅકપ્પો ૬ એવં છત્તીસગુણજુત્તો (૧૯) ॥ ૧૧૪ ॥

મુનિધર્મ-વિનય-વૈયાવૃત્યં દશકં સદા પરિવહતિ ।

વર્જિતષટ્કલ્પ્ય એવં ષટ્ત્રિંશદ્ગુણયુક્તઃ ॥ ૧૧૪ ॥ ૬૨૪

ગાથાર્થ-૧૦ પ્રકારનો સાધુધર્મ, ૧૦ પ્રકારનો વિનય, ૧૦ પ્રકારની વૈયાવૃત્ય અને ૬ અકલ્પ્યનો ત્યાગ એમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણથી યુક્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ-૧૦ પ્રકારનો વિનય-અરિહંત, સિદ્ધ, ચૈત્ય (પ્રતિમા), શ્રુત, ધર્મ (ચારિત્ર), સાધુ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવચન (ચતુર્વિધ સંધ) અને સમ્યગ્દર્શન એ દશનો ભક્તિ, બહુમાન, પ્રશંસા, અવર્ણવાદનો ત્યાગ અને આસાતનાનો ત્યાગ એ પાંચ પ્રકારે વિનય કરવો તે દશ પ્રકારનો વિનય છે. ૬ અકલ્પ્યાદિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.

રુદ્ધસંગં ૧૦ ચ દુસિક્ષા ૨, સદિદ્ધિવાયંગ ૧૨ તહ ઝવંગાણિ ૧૨ ।

બારસ બારસ છત્તીસ એવં સૂરીણ ગુણસંખ્યા (૨૦) ॥ ૧૧૫ ॥

રુચિદશકં ચ દ્વિશિક્ષે સદષ્ટિવાદાઙ્ગાનિ તથોપાઙ્ગાનિ ।

દ્વાદશ દ્વાદશ ષટ્ત્રિંશદેવં સૂરીણાં ગુણસંખ્યા ॥ ૧૧૫ ॥ ૬૨૫

ગાથાર્થ-૬શરુચિ, બે શિક્ષા, દષ્ટિવાદ સહિત ૧૨ અંગ અને ૧૨ ઉપાંગ એમ આચાર્યના ગુણોની છત્રીસ સંખ્યા છે.

વિશેષાર્થ-ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા એમ બે પ્રકારની શિક્ષા છે. ગ્રહણશિક્ષા એટલે સૂત્રોનું અધ્યયન. આસેવનશિક્ષા એટલે પડિલેહણ ક્રિયા કેવી રીતે કરવી તે સમજાવવું. ગ્રહણશિક્ષા એટલે થિએરીકલ જ્ઞાન અને આસેવનશિક્ષા એટલે પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન. ૧૦ રુચિ આદિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ. (૧૧૫)

ઇક્કારસ ગિહિપડિમા ૧૧, બારવ્વય ૧૨ તેર કિરિયઠાણાણિ ૧૩ ।

જાણંતો વજ્જંતો, છત્તીસગુણો ય આચરિઓ (૨૧) ॥ ૧૧૬ ॥

एकादश गृहिप्रतिमा द्वादशव्रतानि त्रयोदशक्रियास्थानानि ।

जानन् वर्जन् षट्त्रिंशद्गुणश्चाचार्यः ॥ ११६ ॥ ૬૨૬

ગાથાર્થ-૧૧ ગૃહસ્થપ્રતિમા, ૧૨ ગૃહસ્થનાં વ્રતો, ૧૩ ક્રિયાસ્થાનોને જાણતા અને છોડતા આચાર્ય છત્રીસ ગુણવાળા થાય છે.

વિશેષાર્થ-બાર વ્રતોનું વર્ણન આ ૪ ગ્રંથમાં શ્રાવકવ્રત અધિકારમાં વિસ્તારથી કર્યું છે. (૧૧૬)

દસવિહપાયચ્છિન્તં ૧૦, ઊવઓગા વાર ૧૨ ચઠ્ઠદસગરણા ૧૪ ।

વિહિણા પઢિવજ્જમાણો છત્તીસગુણો હવે સૂરી (૨૨) ॥ ૧૧૭ ॥

દશવિધપ્રાયશ્ચિત્તમુપયોગા દ્વાદશ ચતુર્દશોપકરણાનિ ।

વિધિના પ્રતિપદ્યમાનઃ ષટ્ત્રિંશદગુણો ભવેત્ સૂરિઃ ॥ ૧૧૭ ॥ ૬૨૭

ગાથાર્થ— ૧૦ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત, ૧૨ ઉપયોગ અને ૧૪ ઉપકરણોને વિધિથી ગ્રહણ કરતા આચાર્ય છત્રીસ ગુણોવાળા થાય છે.

વિશેષાર્થ— ૧૦ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે પરિશિષ્ટમાં પાંચ આચારના વર્ણનમાં અભ્યંતરતપના વર્ણનમાં જુઓ. (૧૧૭)

ભાવણ ૧૨ તવ ૧૨ મુણિપઢિમા ૧૨, વારસ ભેયા ભવંતિ તિગુણિજ્જા ।

એવં છત્તીસગુણો, ગુરુબુદ્ધીએ પળમિયવ્વો (૨૩) ॥ ૧૧૮ ॥

ભાવના-તપો-મુનિપ્રતિમા દ્વાદશભેદા ભવન્તિ ત્રિગુણ્યાઃ ।

એવં ષટ્ત્રિંશદગુણો ગુરુબુદ્ધ્યા પ્રણમિતવ્યઃ ॥ ૧૧૮ ॥ ૬૨૮

ગાથાર્થ— ભાવના, તપ અને સાધુપ્રતિમાના બાર ભેદોને ત્રણથી ગુણતાં છત્રીસ ગુણવાળા આચાર્ય ગુરુબુદ્ધિથી પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે. (૧૧૮)

અંઙાઇઅદ્ધુસુહમાણિ ૮ ગુણઠાણાણિ તહેવ ચઠ્ઠદસ ય ૧૪ ।

પઢિરૂવાઇ ચઠ્ઠદસ ૧૪, સૂરિગુણા હુંતિ છત્તીસં (૨૪) ॥ ૧૧૯ ॥

અણ્ઙાઇઅદ્ધુસૂક્ષ્માણિ ગુણસ્થાનાનિ તથૈવ ચતુર્દશ ચ ।

પ્રતિરૂપાદિચતુર્દશ સૂરિગુણા ભવન્તિ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૧૯ ॥ ૬૨૯

ગાથાર્થ— અંડ વગેરે આઠ સૂક્ષ્મજીવો, ચૌદ ગુણસ્થાનો અને પ્રતિરૂપ વગેરે ચૌદ ગુણો આ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે.

વિશેષાર્થ— આઠ અંડ આદિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ. (૧૧૯)

ગારવ ૩ સલ્લગ્ગ ૩ તિયં, પત્તરસ સન્ના ય ૧૫ જોય પત્તરસ ૧૫ ।

એવં છત્તીસગુણા, આચરિયો જો સયા મુણઇ (૨૫) ॥ ૧૨૦ ॥

ગૌરવ-શલ્યાનાં ત્રિકં પચ્ચદશ સંજાશ્ચ યોગાઃ પચ્ચદશ ।

એવં ષટ્ત્રિંશદ્ ગુણા આચાર્યો યઃ સદા જાનાતિ ॥ ૧૨૦ ॥ ૬૩૦

ગાથાર્થ— ૩ ગારવ, ૩ શલ્ય, ૧૫ સંજા અને ૧૫ યોગો એમ છત્રીસ ગુણોને આચાર્ય સદા જાણે છે. (૧૨૦)

સોલસ ડગમદોસા ૧૬, સોલસ ડપ્પાચણાડ જે દોસા ૧૬ ।

દવ્વાભિગ્ગહચડ્ઠં ૪, ંવં છત્તીસ સૂરિગુણા (૨૬) ॥ ૧૨૧ ॥

ષોડશોદગમદોષાઃ ષોડશોત્પાદનાયા યે દોષાઃ ।

દ્રવ્વાભિગ્ગહચતુષ્કમેવં ષટ્ત્રિંશત્સૂરિગુણાઃ ॥ ૧૨૧ ॥ ૬૩૧

ગાથાર્થ— ૧૬ ઉદ્ગમદોષો, ૧૬ ઉત્પાદનદોષો ંને ૪ દ્રવ્વાદિ અભિગ્ગહો ંમ આચાર્યના છત્તીસ ગુણો છે. (૧૨૧)

સોલસ વચણા ૧૬ સંજમ-સત્તરસમેયા ૧૭ વિરાહણા તિત્તિ ૩ ।

ંવં છત્તીસ ગુણા-લંકિઅતણુ હોડ આચરિઓ (૨૭) ॥ ૧૨૨ ॥

ષોડશ વચનાનિ સંયમસત્તદશમેદા વિરાધનાસ્તિસ્રઃ ।

ંવં ષટ્ત્રિંશદગુણાલડ્ઠકૃતતનુર્ભવત્યાચાર્યઃ ॥ ૧૨૨ ॥ ૬૩૨

ગાથાર્થ— ૧૬ વચન, ૧૭ સંયમ, ૩ વિરાધના ં પ્રમાણે આચાર્ય છત્તીસ ગુણોથી અલંકૃત શરીરવાળા છે.

વિશેષાર્થ— ૧૬ વચન ૫૭મી ગાથામાં જણાવ્યાં છે. ૧૭ સંયમ ચોથી ગાથામાં જણાવ્યા છે. ૩ વિરાધના—જ્ઞાનવિરાધના, દર્શનવિરાધના ંને ચારિત્રવિરાધના. (૧૨૨)

અદ્વાસપુરિસંમિ ચરણઅજુગાણ ૧૮ દેડ નો ચરણં ।

પાવદ્વાણાણિ અદ્વાર ૧૮ વજ્જણો હોડ છત્તીસં (૨૮) ॥ ૧૨૩ ॥

અષ્ટાદશપુરુષેષુ ચરણાયોગ્યાનાં દદાતિ નો ચરણમ્ ।

પાપસ્થાનાન્યષ્ટાદશવર્જકો ભવતિ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૨૩ ॥ ૬૩૩

ગાથાર્થ— ચારિત્ર આપવા માટે અયોગ્ય ૧૮ને ચારિત્ર ન આપે, ૧૮ પાપસ્થાનકનો ત્યાગ કરે ંમ આચાર્યના છત્તીસ ગુણો છે. (૧૨૩)

અદ્વાસવિહબંભં ૧૮, ધ્રેડ સીલંગરહસહસાણં ।

અદ્વાસગં સવગં (? ંવં) ૧૮, સૂરિગુણા હુંતિ છત્તીસં (૨૧) ॥ ૧૨૪ ॥

અષ્ટાદશવિધં બ્રહ્મ ધરતિ શીલાઙ્ગરથસહસ્રાણામ્ ।

અષ્ટાદશકં સવર્ગં (? ંવં) સૂરિગુણા ભવન્તિ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૨૪ ॥ ૬૩૪

ગાથાર્થ— ૧૮ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યને ંને ૧૮ હજાર શીલાંગરથને ધારણ કરે છે ંમ આચાર્યના છત્તીસ ગુણો થાય છે.

વિશેષાર્થ—૧૮ પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય ૬૨મી ગાથામાં જણાવ્યા છે. (૧૨૪)

ગુણવીસં દોસાણં, કાઠસ્સગ્ગસ્સ ૧૧ સત્તર મરણાણિ ૧૭ ।

ભાસડં ચયડં જહા ણં, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં (૩૦) ॥ ૧૨૫ ॥

एकोनविंशतिदोषाणां कायोत्सर्गस्य सप्तदश मरणानि ।

भाषते त्यजति यथा णं सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशद् ॥ १२५ ॥ ૬૩૫

ગાથાર્થ— કાયોત્સર્ગના ૧૮ દોષો અને ૧૭ મરણોનો (ત્યાગ કરવાનો) ઉપદેશ આપે છે અને પોતે છોડે છે એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૧૨૫)

મિચ્છન્તં ૧ અસમાહિ-ઢ્ઘુણા વીસં ૨૦ ચ મંડલીદોસા ।

પણ ૫ દસ ઇસણદોસા ૨૦, છત્તીસં હંતિ સૂરિગુણા (૩૧) ॥ ૧૨૬ ॥

मिथ्यात्वमसमाधिस्थानानि विंशतिश्च मण्डलीदोषाः ।

पञ्च दशैषणादोषाः षट्त्रिंशद् भवन्ति सूरिगुणाः ॥ १२६ ॥ ૬૩૬

ગાથાર્થ— ૧ મિથ્યાત્વ, ૨૦ અસમાધિસ્થાનો, ૫ માંડલીના દોષો અને ૧૦ એષણાના દોષો એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૨૬)

ઙ્ગવીસં તહ સબલા ૨૧, સિવ્વસાસીલાણ પંચદસઠણા ૧૫ ।

એવં છત્તીસગુણા, સૂરીણં ગુણગણઢ્ઘાણં (૩૨) ॥ ૧૨૭ ॥

एकविंशतिस्तथा सबलाः शिक्षाशीलानां पञ्चदशस्थानानि ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणाः सूरीणां गुणगणाढ्यानाम् ॥ १२७ ॥ ૬૩૭

ગાથાર્થ— ૨૧ શબલદોષો, ૧૫ શિક્ષાશીલ એ પ્રમાણે ગુણસમૂહથી યુક્ત આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૨૭)

મિચ્છન્તં વેયતિયં, છક્કં હાસાઙ્ગ કસાયચ્ચઞ્ચં ચ ।

ચોહસંભિતસંગંઠી ૧૪, પરીસહદુગવીસ ૨૨ છત્તીસં (૩૩) ॥ ૧૨૮ ॥

मिथ्यात्वं वेदत्रिकं षट्कं हास्यादि कषायचतुष्कं च ।

चतुर्दशाभ्यन्तरग्रन्थयः परीषहद्विकविंशतिः षट्त्रिंशद् ॥ १२८ ॥ ૬૩૮

ગાથાર્થ— ૧ મિથ્યાત્વ, ૩ વેદ, ૬ હાસ્યાદિ, ૪ કષાયો એ ૧૪ અભ્યંતર-ગ્રંથો અને ૨૨ પરીષહો એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૧૨૮)

વિશેષાર્થ—મિથ્યાત્વ— મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના ઉદયથી થતો અશુભ પરિણામ કે જે પરિણામ સમ્યક્ત્વનો વિરોધી છે. આવા અશુભ પરિણામના કારણે સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા થતી નથી. ત્રણ વેદ-સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ.

મુણિગુણસત્તાવીસં ૨૭, નવકોટિવિસુદ્ધમસળમાર્ઙ્ગં ।

એવં સૂરિગુણાણં, છત્તીસં હોઙ્ગ નિચ્ચમિણં (૩૪) ॥ ૧૨૯ ॥

મુનિગુણસત્તવિંશતિર્નવકોટિવિશુદ્ધમશનમાદીનામ્ ।

એવં સૂરિગુણાણં ષટ્ત્રિંશદ્ ભવન્તિ નિત્યમિદમ્ ॥ ૧૨૯ ॥..... ૬૩૯

ગાથાર્થ— ૨૭ મુનિગુણો અને નવકોટિ વિશુદ્ધ અશનાદિ એમ આચાર્યના આ નિત્ય છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૨૯)

પડિલેહણપણવીસં ૨૫, છક્કાયવિરાહણાણમુજ્ઞવણં ૬ ।

વેઙ્ગયાઙ્ગપણગં ૫ સુદ્ધં છત્તીસયં ગુરુણો (૩૫) ॥ ૧૩૦ ॥

પ્રતિલેખના પચ્ચવિંશતિઃ ષટ્કાયવિરાધનાનામુજ્ઞનમ્ ।

વેદિકાદિપચ્ચકં શુદ્ધં ષટ્ત્રિંશકં ગુરોઃ ॥ ૧૩૦ ॥..... ૬૪૦

ગાથાર્થ— ૨૫ પરિલેહણ, છ કાયની વિરાધનાનો ત્યાગ તથા પાંચ વેદિકાદિ શુદ્ધિ એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૧૩૦)

બત્તીસજોગસંગહગુણકલિઓ ૩૨ ચઝપ્પયારભાવેહિં ।

આયરણા સંભાસણા વાસણા પયટ્ટુણાહિં ૪ ચ (૩૬) ॥ ૧૩૧ ॥

દ્વાત્રિંશદ્યોગસંગ્રહગુણકલિતશ્ચતુષ્પ્રકારભાવૈઃ ।

આચરણા-સંભાષણા-વાસના-પ્રવર્તનાશ્ચિ ॥ ૧૩૧ ॥..... ૬૪૧

ગાથાર્થ— આચરણ, સંભાષણ, વાસના અને પ્રવર્તન એ ચાર ભાવોથી આચાર્ય ૩૨ યોગસંગ્રહ ૩૫ ગુણોથી યુક્ત હોય, અર્થાત્ આચાર્ય ૩૨ યોગસંગ્રહોને સ્વયં આચરે, પોતાના આત્માને તેનાથી વાસિત કરે=ભાવિત કરે, બીજાઓને તેનો ઉપદેશ આપે અને તેમાં પ્રવર્તવે. (આમ આચાર્ય છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત હોય છે.) (૧૩૧)

લઢ્ઢીનાં અડવીસં ૨૮, અદ્વૈવ પધાવગાણ પુરિસાણં ૮ ।

અવં છત્તીસગુણા, ગુરુણ સયયં મુણેયવ્વા (૩૭) ॥ ૧૩૨ ॥

લઢ્ઢીનામશ્વરિશતિશ્ચવેવ પ્રધાવકાણાં પુરુષાણામ્ ।

અવં ષટ્ત્રિશદ્ગુણા ગુરુણાં સતતં જ્ઞાતવ્યાઃ ॥ ૧૩૨ ॥ ૬૪૨

ગાથાર્થ— ૨૮ લઢ્ઢિઓ અને ૮ પ્રભાવકપુરુષો એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો સદા જાણવા. (૧૩૨)

ગુણતીસપાવસુયસ્સ, પસંગવજ્જં ૨૧ ચ સત્ત સોહિગુણા ૭ ।

અવં છત્તીસગુણા, ગુરુણ સયયં મુણેયવ્વા (૩૮) ॥ ૧૩૩ ॥

एकोनत्रिंशत्पापश्रुतस्य प्रसङ्गवर्ज्यं च सप्त शोधिगुणाः ।

અવં ષટ્ત્રિશદ્ગુણા ગુરુણાં સતતં જ્ઞાતવ્યાઃ ॥ ૧૩૩ ॥ ૬૪૩

ગાથાર્થ— ૨૮ પાપશ્રુતનું સેવન (=આચરણ) ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને ૭ શોધિગુણો (=ગુરુની પાસે દોષોની આલોચના લેવાથી થતા લાભો) એ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો સદા જાણવા. (૧૩૩)

અર્ઘ્મિતરરિઠ છક્કં ૬ તીસં ઠાણાણિ મોહણિજ્જસ્સ ૩૦ ।

છત્તીસં સૂરિગુણા, ણાયવ્વા નિઠણબુદ્ધીર્હિં (૩૯) ॥ ૧૩૪ ॥

आभ्यन्तरिपुषट्कं त्रिंशत् स्थानानि मोहनीयस्य ।

ષટ્ત્રિંશત્ સૂરિગુણા જ્ઞાતવ્યા નિપુણબુદ્ધિભિઃ ॥ ૧૩૪ ॥ ૬૪૪

ગાથાર્થ— ૬ આંતરશત્રુ અને ૩૦ મોહનીયનાં સ્થાનો એમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો નિપુણબુદ્ધિવાળા પુરુષોએ જાણવા.

વિશેષાર્થ— ૬ આંતરશત્રુઓ— કામ, ક્રોધ, લોભ, હર્ષ, માન અને મદ.

ફગતીસં સિદ્ધગુણા ૩૧, પળગં નાળાણ ૫ મિત્થ છત્તીસં ।

સૂરિગુણાણં અવં, ધારેયવ્વં સયા હિયણ (૪૦) ॥ ૧૩૫ ॥

एकत्रिंशत् सिद्धगुणाः पञ्चकं ज्ञानानामित्थं षट्त्रिंशद् ।

સૂરિગુણાનામેવં ધારયિતવ્યં સદા હૃદયે ॥ ૧૩૫ ॥ ૬૪૫

ગાથાર્થ— ૩૧ સિદ્ધગુણો અને ૫ જ્ઞાન એમ આચાર્યે છત્રીસ ગુણો સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા જોઈએ. (૧૩૫)

દિવ્વાઇઝવસગ્ગા, ચરો ૪ સહા સયા વિસુદ્ધમણો ।

બત્તીસ ૩૨ જીવભેયા, જાણડે એવં રુ છત્તીસં (૪૧) ॥ ૧૩૬ ॥

દિવ્યાદ્યુપસર્ગાન્ ચતુરઃ સહતે સદા વિશુદ્ધમનાઃ ।

દ્વાત્રિંશજીવભેદાન્ જાનાત્યેવં ચલુ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૩૬ ॥ ૬૪૬

ગાથાર્થ— ૪ દિવ્ય વગેરે ઉપસર્ગોને વિશુદ્ધ મનવાળા આચાર્ય સદા સહન કરે છે અને ૩૨ જીવભેદોને જાણે છે. એ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૧૩૬)

તહ વિગહાણ ચઝકં ૪, બત્તીસં વંદણસ્સ દોસાઓ ૩૨ ।

નિચ્ચં ચયડ સહાવા, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં (૪૨) ॥ ૧૩૭ ॥

તથા વિકથાનાં ચતુષ્કં દ્વાત્રિંશદ્ વન્દનસ્ય દોષાઃ ।

નિત્યં ત્યજતિ સ્વભાવાત્ સૂરિગુણા ભવન્તિ ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૩૭ ॥ ૬૪૭

ગાથાર્થ— આચાર્ય સ્વભાવથી સદા ૪ વિકથાઓનો (અને) ૩૨ વંદનદોષોનો ત્યાગ કરે છે. આમ આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે.

વિશેષાર્થ— ૪ વિકથા— સ્ત્રીકથા, ભક્તકથા, દેશકથા અને રાજકથા. (૧૩૭)

આસાયણતિત્તીસં ૩૩, વિરિયાયાસ્સ તિગમગૂહંતો ૩ ।

એવં સૂરિગુણાણં, છત્તીસં વણિણયં સચ્ચં (૪૩) ॥ ૧૩૮ ॥

આશાતનાત્રયસ્ત્રિંશદ્ વીર્યાચારસ્ય ત્રિકમગૂહન્ ।

એવં સૂરિગુણાનાં ષટ્ત્રિંશદ્ વર્ણિતં સત્યમ્ ॥ ૧૩૮ ॥ ૬૪૮

ગાથાર્થ— આચાર્ય ૩૩ આશાતનાઓનો ત્યાગ કરે છે અને ત્રણ વીર્યાચારને ગોપવતા નથી. એ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ સત્યગુણોનું શાસ્ત્રમાં વર્ણન કર્યું છે. (વીર્યાચારનું વર્ણન પરિશિષ્ટમાં પાંચ આચારમાં જુઓ.) (૧૩૮)

પણવીસં ભાવણાઈ, ભાવિલ્લો ૨૫ પંચમહવ્વયાઈણં ।

ઇક્કારસંગધારી ૧૧, સૂરિગુણા હંતિ છત્તીસં (૪૪) ॥ ૧૩૯ ॥

પચ્ચવિંશતેર્ભાવનાનાં ભાવવાન્ પચ્ચમહાવ્રતાદીનામ્ ।

एकादशाङ्गधारी सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशद् ॥ १३९ ॥ ૬૪૯

ગાથાર્થ— આચાર્ય ૫ મહાવ્રત આદિની ૨૫ ભાવનાઓને ભાવે છે અને ૧૧ અંગોને ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૩૯)

तह बासंगधारी, पङ्कणदसयं छछेय चउमूलं ।

नंदी अणुओगधरो, अरागदोसेहिं छत्तीसं (४५) ॥ १४० ॥

तथा द्वादशाङ्गधारी प्रकीर्णकदशकं षट्छेदाः चतुर्मूलानि ।

नन्दनुर्योगधरोऽरागद्वेषाभ्यां षट्त्रिंशद् ॥ १४० ॥ ૬૫૦

ગાથાર્થ— ૨ રાગ-દ્વેષથી રહિત બનીને ૧૨ અંગો, ૧૦ પયપ્પા, ૬ છેદ, ૪ મૂળ, નંદી અને અનુયોગદ્વાર એમ ૩૬ સૂત્રોને ધારણ કરવાથી આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૪૦)

नाणंमि दंसणंमि य, चरणंमि तवमि तहय विरियंमि ।

करणकारणाणुमङ्गभेएहिं हुंति पण्णरसं १५ ॥ १४१ ॥

જ્ઞાને દર્શને ચ ચરણે તપસિ તથા વીર્યે ।

करणकारणानुमतिभेदैर्भवन्ति पञ्चदश ॥ १४१ ॥ ૬૫૧

दसविहसामायारीकुसलो १० पणसमिय ५ पंचसज्झाओ ५ ।

अपमत्तेग १ गुणेहिं, कुणइ सया सूरि छत्तीसं (४६) ॥ १४२ ॥

દસવિહસામાચારીકુસલઃ પચ્ચસમિતઃ પચ્ચસ્વાધ્યાયઃ ।

अप्रमत्तैकं गुणैः करोति सदा सूरिः षट्त्रिंशद् ॥ १४२ ॥ ૬૫૨

ગાથાર્થ— જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એ ૫ આચારને કરણ-કરાવણ-અનુમોદન એ ત્રણથી ગુણતાં ૧૫ થાય. ૧૦ પ્રકારની સામાચારીમાં કુશળ, ૫ સમિતિથી યુક્ત આચાર્ય અપ્રમત્તભાવરૂપ એક ગુણથી ૫ પ્રકારના સ્વાધ્યાયને કરે છે. આ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૪૧-૧૪૨)

અદુ ય પવયણમાયાઓ ૮ સુહદુહસેજ્જાણ અદુ ૮ તિવિહસચ્ચં ૩ ।

છબ્બાસા ૬ જ્ઞાણ દુગં ૨, સત્તવિભંગ ૭ દુધમ્મ ૨ છત્તીસં (૪૭) ॥ ૧૪૩ ॥

અષ્ટ ચ પ્રવચનમાતર સુખ-દુઃખશય્યાનામષ્ટૌ ત્રિવિધસત્યમ્ ।

ષડ્ભાષા ધ્યાનદ્વિકં સત્તવિભજ્ઞાનિ દ્વિધર્મો ષટ્ત્રિંશદ્ ॥ ૧૪૩ ॥ ૬૫૩

ગાથાર્થ— ૮ પ્રવચનમાતા, ૪ સુખશય્યા, ૪ દુઃખશય્યા, ૩ પ્રકારનું સત્ય, ૬ ભાષા, ૨ ધ્યાન, ૭ વિભંગજ્ઞાન, ૨ ધર્મ એ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૧૪૩)

વિશેષાર્થ— ૨ ધ્યાન— શુભ અને અશુભ. ૨ ધર્મ— સાધુ ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મ. ૮ પ્રવચનમાતા આદિ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ.

इच्चाइअणेगगुणगण-सयकलिओ सुविहियाण हियजणओ ।

आयरिओ सुपसत्थो, गच्छे मेढीसमो भणिओ ॥ १४४ ॥

इत्याद्यनेकगुणगणशतकलितः सुविहितानां हितजनकः ।

आचार्यः सुप्रशस्तो गच्छे मेधिसमो भणितः ॥ १४४ ॥ ૬૫૪

ગાથાર્થ— ઇત્યાદિ અનેક સેંકડો ગુણસમૂહથી યુક્ત, સારા આચારવાળા સાધુઓના હિતને કરનારા અને (એથી) અતિશય ઉત્તમ એવા આચાર્યને ગચ્છમાં આધારભૂત સ્તંભ સમાન કહ્યા છે. (૧૪૪)

मूलोत्तरगुणसुद्धो, सदव्यभावेहि पवयणुक्करिसो ।

होइ गुरुगीयत्थो, उज्जुत्तो सारणाईसु ॥ १४५ ॥

मूलोत्तरगुणशुद्धः सदव्यभावैः प्रवचनोत्कर्षः ।

भवति गुरुगीतार्थ उद्युक्तः सारणादिषु ॥ १४૫ ॥ ૬૫૫

ગાથાર્થ— મૂલગુણ-ઉત્તરગુણોથી શુદ્ધ, ગીતાર્થ અને સારણાદિ કરવામાં ઉદ્યમવાળા ગુરુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે શાસનનો ઉત્કર્ષ કરનારા થાય છે. (૧૪૫)

सो जिणसासणपासायपीढपायारसंनिहो भणिओ ।

तस्स कुत्तित्थगयेहि, हवइ न लहुयत्तणं किमवि ॥ १४६ ॥

स जिनशासनप्रासादपीठप्राकारसंनिभो भणितः ।

तस्य कुतीर्थगतैर्भवति न लघुकत्वं किञ्चिदपि ॥ १४૬ ॥ ૬૫૬

ગાથાર્થ— તે આચાર્યને જિનશાસનરૂપ મહેલની પીઠિકા અને કિલ્લા સમાન કહ્યા છે. તે આચાર્યની અન્યદર્શનમાં રહેતા લોકોથી જરા પણ લઘુતા થતી નથી. (૧૪૬)

સો ભાવસૂરિ તિત્થયર-તુલ્લો જો જિણમયં પયાસેડ્ ।

જિણમયમદ્ક્રમંતો, સો કાઝરિસો ન સપ્પુરિસો ॥ ૧૪૭ ॥

સ ભાવસૂરિસ્તીર્થકરતુલ્યો યો જિનમતં પ્રકાશતે ।

જિનમતમતિક્રામ્યન્ સઃ કાપુરિષઃ ન સત્પુરુષઃ ॥ ૧૪૭ ॥ ૬૫૭

ગાથાર્થ— જે આચાર્ય જિનમતને (યથાર્થપણે) પ્રકાશિત કરે છે તે ભાવાચાર્ય તીર્થકર તુલ્ય છે. જિનમતનું ઉલ્લંઘન કરતો તે કાપુરુષ છે, સત્પુરુષ નથી. (૧૪૭)

હિંદ્ડ નો ભિક્ષ્ણા, તિત્થયરો તિત્થભાવસંપત્તો ।

તહિ જાડ ન ભિક્ષ્ણદ્વા, સૂરી વત્થાસણાઈણં ॥ ૧૪૮ ॥

હિંદ્વતે નો ભિક્ષાયૈ તીર્થકરસ્તીર્થભાવસંપ્રાપ્તઃ ।

તથા યાતિ ન ભિક્ષાર્ય સૂરિર્વસ્ત્રાશનાદીનામ્ ॥ ૧૪૮ ॥ ૬૫૮

ગાથાર્થ— જે રીતે તીર્થભાવને પામેલા તીર્થકર ભિક્ષા માટે જતા નથી તેમ આચાર્ય વસ્ત્ર અને અશન આદિની ભિક્ષા માટે જતા નથી.

વિશેષાર્થ— તીર્થભાવને પામેલા=ભાવતીર્થકર બનેલા. આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે તીર્થની સ્થાપના પહેલાં તીર્થકર ભિક્ષા માટે જાય છે, પણ તીર્થની સ્થાપના પછી જતા નથી. (૧૪૮)

જંસમાજ્જાવર્ણયં, પવયણસારં લહેદ્ડં તં સર્વ્વં ।

અરિહમિવ તહાવાર્ણ, સુદ્ધં નિસ્સંસઓ સર્વ્વં ॥ ૧૪૯ ॥

યત્સમયે યાવતિકં પ્રવચનસારં લભતે તત્ સર્વ્વમ્ ।

અર્હન્નિવ તથાવાદી શુદ્ધં નિઃસંશયઃ સર્વ્વમ્ ॥ ૧૪૯ ॥ ૬૫૯

ગાથાર્થ— આચાર્ય જે સમયે જેટલા પ્રવચનસાર હોય તે સમયે તેટલા બધાય સારને મેળવે છે અને સંશયથી રહિત તે આચાર્ય તે સઘળા ય પ્રવચનસારને જેવી રીતે તીર્થકર કહે છે તે રીતે શુદ્ધ કહે છે. (૧૪૯)

જહ અરિહા ઓસરણે, પરિસાઈ મઝાઢિઓ પઢમજામે ।

વક્કાણઈ સો અણ્ણં, સૂરી વિ તહા ન અન્નત્થ ॥ ૧૫૦ ॥

યથાઽર્હન્ સમવસરણે પર્ષદો મધ્યસ્થિતઃ પ્રથમયામે ।

વ્યાઘ્યાનયતિ સોઽન્યં સૂરિરપિ તથા નાન્યત્ર ॥ ૧૫૦ ॥ ૬૬૦

ગાથાર્થ— જેવી રીતે સમવસરણમાં પર્ષદાની મધ્યે બિરાજમાન થયેલા અરિહંત પહેલા પ્રહરમાં ધર્મદેશના કરે છે તે રીતે આચાર્ય પણ બીજા જીવોને (=ગૃહસ્થોને) પહેલા પ્રહરમાં વ્યાખ્યાન કરે છે, બીજા સમયે નહિ. (૧૫૦)

જહ તિત્થગરસ્સાણા, અલંઘણિજ્જા તહા ય સૂરીણં ।

ન ય મંઙ્ગલિણ્ ભુંજઈ, તિત્થયરો તહા ય આયસિઓ ॥ ૧૫૧ ॥

યથા તીર્થકરસ્યાજ્ઞાઽલઙ્ઘનીયા તથા ચ સૂરીણામ્ ।

ન ચ મળ્ડલ્યાં ભુનક્તિ તીર્થકરસ્તથા ચાચાર્યઃ ॥ ૧૫૧ ॥ ૬૬૧

ગાથાર્થ— જેવી રીતે તીર્થકરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરી શકાય તે રીતે આચાર્યની પણ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરી શકાય. જે રીતે તીર્થકર માંડલીમાં ભોજન કરતા નથી તે રીતે આચાર્ય પણ માંડલીમાં ભોજન કરતા નથી. (આચાર્ય ભગવંતની મહત્તા બતાવવા અને શરીરનું આરોગ્ય જળવાઈ રહે ઈત્યાદિ કારણથી આચાર્ય ભગવંત અલગ ભોજન કરે.) (૧૫૧)

સન્નેસિં પૂયણિજ્જો, તિત્થયરો જહ તહા ય આયસિઓ ।

પરિસહવગ્ગે અભીઓ, જિણુવ્વ સૂરી વિ ધમ્મકા ॥ ૧૫૨ ॥

સર્વેષાં પૂજનીયસ્તીર્થકરો યથા તથા ચાચાર્યઃ ।

પરિસહવર્ગેઽભીતો જિનવત્ સૂરિરપિ ધર્મકૃતે ॥ ૧૫૨ ॥ ૬૬૨

ગાથાર્થ— જેવી રીતે તીર્થકર સર્વને પૂજ્ય છે તે રીતે આચાર્ય પણ સર્વને પૂજ્ય છે. જેવી રીતે તીર્થકર પરીષદસમૂહમાં ભય પામતા નથી તે રીતે આચાર્ય પણ ધર્મના પાલન માટે (કષ્ટોમાં પણ) ભય પામતા નથી. (૧૫૨)

ચિંતઈ ન લોગકજ્જં, વિકત્થણં કુણઈ નેવ સંલાવં ।

ઈક્કો ચિદ્દુઢ ધમ્મ-જ્ઞાણે નિસ્સંગયારત્તો ॥ ૧૫૩ ॥

ચિન્તયતિ ન લોકકાર્યં વિકલ્પનં કરોતિ નૈવ સંભાષમ્ ।

एकस्तिष्ठति धर्मध्याने निस्सङ्गतारक्तः ॥ ૧૫૩ ॥ ૬૬૩

ગાથાર્થ—આચાર્ય (તીર્થંકરની જેમ) લોકકાર્યની (=સાંસારિક કામોની) ચિંતા કરતા નથી, પોતાની પ્રશંસા કરતા નથી=ખોટી બડાઈ મારતા નથી, નિષ્કારણ બીજાની સાથે બોલતા નથી. નિઃસંગપણામાં અનુરાગી બનેલા આચાર્ય (વાયનાદિ સિવાય) એકલા ધર્મધ્યાનમાં રહે છે. (૧૫૩)

एवं तित्थयरसमं, नवहा सूरिण भासियं समए ।

तस्साणाए वट्टण-मुब्भावणमित्थ धम्मस्स ॥ ૧૫૪ ॥

एवं तीर्थकरसमं नवधा सूरिणां भाषितं समये ।

तस्याज्ञाया वर्तनमुद्भावनमत्र धर्मस्य ॥ ૧૫૪ ॥ ૬૬૪

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં નવ રીતે આચાર્યને તીર્થંકરતુલ્ય કહ્યા છે. તે આચાર્યની આજ્ઞાપ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવામાં ધર્મની ઉન્નતિ થાય છે. (૧૫૪)

आणाए तत्रो आणाए संयमो तह य दाणमाणाए ।

आणारहिओ धम्मो, मुणीण भणिओ तहा असारो ॥ ૧૫૫ ॥

आज्ञया तप आज्ञया संयमस्तथा च दानमाज्ञया ।

आज्ञारहितो धर्मो मुनीनां भणितस्तथाऽसारः ॥ ૧૫૫ ॥ ૬૬૫

ગાથાર્થ— આજ્ઞાથી (=આજ્ઞા પ્રમાણે કરવાથી) તપ છે, આજ્ઞાથી સંયમ છે અને આજ્ઞાથી દાન છે. મુનિઓના આજ્ઞાથી રહિત ધર્મને અસાર કહ્યો છે. (૧૫૫)

जह तुसखंडणमयमंडणाणि रुइयाणि सुण्णरण्णामी ।

विहलाइ तहा जाणसु, आणारहियं अणुद्वणं ॥ ૧૫૬ ॥

यथा तुषखण्डनमृतमण्डनानि रुदितानि शून्यारण्ये ।

विफलानि तथा जानीहि आज्ञारहितमनुष्ठानम् ॥ ૧૫૬ ॥ ૬૬૬

ગાથાર્થ— જેવી રીતે ફોતરાઓને ખાંડવા, મૃતકને શણગારવું અને જંગલમાં રડવું નિષ્ફળ છે તેવી રીતે આજ્ઞારહિત અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ જાય. (૧૫૬)

આણાખંડણકારી, જડ વિ વિસુદ્ધં કરેડ આહારં ।

ધમ્મોવ્વસકરણાઇ-વિહલં સવ્વં અણુદ્ધાણં ॥ ૧૫૭ ॥

આજ્ઞાખણ્ડનકારી યદ્યપિ વિશુદ્ધં કરોત્યાહારમ્ ।

ધર્મોપદેશકરણાદિ વિફલં સર્વમનુશ્ચાનમ્ ॥ ૧૫૭ ॥ ૬૬૭

ગાથાર્થ— આજ્ઞાનું ખંડન કરનારો વિશુદ્ધ (સર્વદોષોથી રહિત) આહાર કરે તો પણ તેના ધર્મોપદેશ કરવો વગેરે સઘળાં અનુષ્ઠાનો નિષ્ફળ છે. (૧૫૭)

સવ્વો વિ અરિહદેવો, સુગુરુ ગુરુ ભણઇ નામમિત્તેણ ।

તેસિં સુદ્ધસરૂવં, પુણ્ણવિહૂણા ન પાવંતિ ॥ ૧૫૮ ॥

સર્વોઽપ્યર્હદ્દેવો સુગુરુર્ગુરૂન્ ભણતિ નામમાત્રેણ ।

તેષાં શુદ્ધસ્વરૂપં પુણ્યવિહીના ન પ્રાપ્નુવન્તિ ॥ ૧૫૮ ॥ ૬૬૮

ગાથાર્થ— સઘળોય લોક અરિહંત દેવ છે અને સુગુરુ ગુરુ છે એમ નામમાત્રથી બોલે છે, પણ દેવ-ગુરુના શુદ્ધ સ્વરૂપને પુણ્યરહિત જીવો પામતા નથી. (૧૫૮)

તેસિં સેવાસંગં, દૂરઢ્ઢિયમેવ કાલદોસાઓ ।

તેસિં સુદ્ધસરૂવસ્સ જાણણમવિ દુલ્લહં લોણ ॥ ૧૫૯ ॥

તેષાં સેવાસંગં દૂરસ્થિતમેવ કાલદોષાદ્ ।

તેષાં શુદ્ધસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનમપિ દુર્લભં લોકે ॥ ૧૫૯ ॥ ૬૬૯

ગાથાર્થ— અરિહંત દેવની અને સુગુરુની સેવાની પ્રાપ્તિ કાળના દોષથી દૂર જ રહેલી છે, અર્થાત્ તેમની સેવા દુર્લભ છે. (અરે !) લોકમાં તેમના શુદ્ધસ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ દુર્લભ છે. (૧૫૯)

તે ધણ્ણા કયપુણ્ણા, તાણ કયત્થં સુજીવિયં જમ્મં ।

જે સુગુરુણ સરૂવં, લહંતિ વંદંતિ જ્ઞાયંતિ ॥ ૧૬૦ ॥

તે ધન્યાઃ કૃતપુણ્યાસ્તેષાં કૃતાર્થ સુજીવિતં જન્મ ।

યે સુગુરુણાં સ્વરૂપં લભન્તે વન્દન્તે ધ્યાયન્તિ ॥ ૧૬૦ ॥ ૬૭૦

ગાથાર્થ— તેઓ ધન્ય છે, તેઓ ભાગ્યશાળી છે, તેમનો સારા જીવનવાળો જન્મ સફળ છે, કે જેઓ સુગુરુઓના સ્વરૂપને પામે છે, સુગુરુઓને વંદન કરે છે, સુગુરુઓનું ધ્યાન કરે છે. (૧૬૦)

જત્ય ય તિત્યયરાણં, ઉસહાઈણં સુરિંદમહિયાણં ।

આણં નાઙ્કમઙ્ તં, ગચ્છં ભાવસૂરિપહું ॥ ૧૬૧ ॥

યત્ર ચ તીર્થંકરણામૃષભાદીનાં સુરેન્દ્રમહિતાનામ્ ।

આજ્ઞાં નાતિક્રામતિ તં ગચ્છં ભાવસૂરિપ્રભુમ્ ॥ ૧૬૧ ॥..... ૬૭૧

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં સુરેન્દ્રોથી પૂજાયેલા ઋષભ વગેરે તીર્થંકરોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન આચાર્ય કરતા નથી તે ગચ્છને ભાવાચાર્યસ્વામીવાળો જાણ, અર્થાત્ તે ગચ્છના સ્વામી ભાવાચાર્ય છે. (૧૬૧)

જત્ય ય અજ્જાહિં સમં, થેરા વિ ન ઝલ્લંવંતિ ગયદસણા ।

ન ય ઝાયાંતીત્થીણ-મંગોવંગાઙ્ તં ગચ્છં ॥ ૧૬૨ ॥

યત્ર ચાર્યાભિઃ સમં સ્થવિર અપિ નોલ્લપન્તિ ગતદશનાઃ ।

ન ચ ધ્યાર્યન્તિ સ્ત્રીણામઙ્ગોપાઙ્ગાનિ તં ગચ્છમ્ ॥ ૧૬૨ ॥..... ૬૭૨

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં જેમના દાંતો નાશ પામ્યા છે એવા સ્થવિરો સાધ્વીઓની સાથે આલાપ-સંલાપ કરતા નથી, સ્ત્રીઓના અંગોપાંગોનું ચિંતન કરતા નથી, તેને ગચ્છ કહે છે.

વિશેષાર્થ— અહીં ગાથામાં ચ શબ્દના પ્રયોગથી સ્ત્રીઓના અંગોપાંગને જોતા નથી, કદાચ જોવાઈ ગયા હોય તો પણ બીજાની આગળ વર્ણન કરતા નથી એમ પણ સમજવું. સ્થવિરના વયસ્થવિર, શ્રુતસ્થવિર અને પર્યાયસ્થવિર એમ ત્રણ પ્રકાર છે. સાઈઠ વર્ષની ઉંમરથી વયસ્થવિર છે. સમવાયાંગ સૂત્ર સુધીના સૂત્રોના અભ્યાસી શ્રુતસ્થવિર છે. વીશ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયથી પર્યાયસ્થવિર છે. (૧૬૨) (ગચ્છાચાર પયત્રો-ગાથા-૬૧)

પુઢવિદગઅગણિમારુય, વળપ્ફઙ્ગિતસાણ વિવિહાણં ।

મરણંતે વિ ન પીઢા, કઢેઙ્ મણસા તયં ગચ્છં ॥ ૧૬૩ ॥

પૃથ્વ્યુદકાગ્નિવાયુવનસ્પતિત્રસાનાં વિવિધાનામ્ ।

મરણાન્તેઽપિ ન પીઢા ક્રિયતે મનસા તકં ગચ્છમ્ ॥ ૧૬૩ ॥ ૬૭૩

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં વિવિધ પ્રકારના પૃથ્વીકાય-અધ્કાય-તેઉકાય-વાયુકાય-વનસ્પતિકાય-ત્રસકાય જીવોની મરણાંતે પણ મનથી પણ પીડા કરાતી નથી તેને ગચ્છ કહે છે.

વિશેષાર્થ— જંગલ વગેરેમાં રહેલ પૃથ્વીકાય વ્યવહારથી સચિત્ત છે. ઉદુંબર વગેરે દૂધાળા વૃક્ષોની નીચે અને માર્ગમાં રહેલ પૃથ્વીકાય મિશ્ર છે. હળથી ખેડાયેલ પૃથ્વી તે જ કાણથી અર્ધી ન સૂકાય ત્યાં સુધી ક્યાંક મિશ્ર હોય છે. ઠંડી, ગરમી, ક્ષાર, ખાતર, અગ્નિ, મીઠું, ઔષધિ, કાંજ અને સ્નેહરૂપ શસ્ત્રથી હણાયેલ પૃથ્વી અચિત્ત છે. તળાવ વગેરેમાં રહેલ પાણી વ્યવહારથી સચિત્ત છે. ઉકાળેલું પાણી ત્રણ ઉકાળા ન આવે ત્યાં સુધી મિશ્ર છે. વષદિથી પડતું પાણી જમીનમાં પડતા જ મિશ્ર થાય છે. ચોખાનું (=ચોખાના ધોવાણનું) પાણી ઘણું સ્વચ્છ ન થાય ત્યાં સુધી મિશ્ર છે. ઘણું સ્વચ્છ થયા પછી અચિત્ત જ છે. ઈંટના નિભાડા આદિમાં રહેલો અને વીજળી વગેરે સંબંધી અગ્નિ નિશ્ચયથી સચિત્ત છે. અંગારા આદિનો અગ્નિ વ્યવહારથી સચિત્ત છે. મુર્મુર આદિ અગ્નિ મિશ્ર છે. ભાત, શાક, રાંધેલા ભાત વગેરેનું પાણી અને ઓસામણ વગેરેનો અગ્નિ અચિત્ત છે. પૂર્વદિશા આદિનો વાયુ વ્યવહારથી સચિત્ત છે. સઘળો ય અનંત વનસ્પતિકાય નિશ્ચયથી સચિત્ત છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય વ્યવહારથી સચિત્ત છે. મ્લાન થયેલા ફળ-પુષ્પ-પાંદડાં મિશ્ર છે.

યતના આ પ્રમાણે છે—સચિત્ત પૃથ્વી-પાણી એ બેમાંથી કોઈ એકમાં જવું પડે તો પૃથ્વીમાં જવું. કેમ કે પાણીમાં નિયમા પૃથ્વી-ત્રસાદિ હોય છે. સચિત્ત પૃથ્વી અને વનસ્પતિમાં પૃથ્વીમાં જવું, વનસ્પતિમાં નહિ. કેમ કે વનસ્પતિમાં પૃથ્વીનો દોષ પણ સંભવે છે. સચિત્ત પૃથ્વી કે ત્રસ જીવો ઉપર ચાલવું પડે તો ત્રસરહિત પૃથ્વી ઉપર કે અલ્પ ત્રસવાળી પૃથ્વી ઉપર ચાલવું. જો નિરંતર ત્રસ જીવો હોય તો પૃથ્વી ઉપર ચાલવું. પાણી અને વનસ્પતિમાં વનસ્પતિવાળા રસ્તેથી જવું. કારણ કે પાણીમાં નિયમા વનસ્પતિ હોય છે.^૧ (૧૬૩) (ગચ્છાચાર પયત્નો-ગાથા-૭૫)

૧. ગચ્છાચાર પયત્નાની ૭૫મી ગાથામાં પૃથ્વીકાય આદિની સચિત્તતા આદિ અંગે વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પણ અહીં તો વર્તમાનમાં સાધુ-સાધ્વીઓને સંયમ પાળવામાં ઉપયોગી બને તેટલું જ વર્ણન લીધું છે.

આચાર્ય આચરિઓ, જતથ ગણે આચરિઓ વિ ઓજ્ઞાઓ ।

પવચણમંદિરખંભુ-ગાયવેદ્યસંનિહો જાણ ॥ ૧૬૪ ॥

આદ્ય આચાર્યો યત્ર ગણે આદ્યોઽપ્યુપાધ્યાયઃ ।

પ્રવચનમન્દિરસ્તમ્બોદગતવેદિકાસંનિહો જાનીહિ ॥ ૧૬૪ ॥ ૬૭૪

ગાથાર્થ— જે ગણમાં આવા આચાર્ય હોય ઉપાધ્યાય પણ આવા હોય તે ગણ જિનશાસનરૂપ મંદિરમાં સ્તંભ ઉપર રહેલી વેદિકા સમાન છે. એમ તું જાણ.

વિશેષાર્થ— વેદિકા એટલે મંગળકાર્ય માટે દ્વાર વગેરેમાં કરવામાં આવતી ચોખંડી માટીની ઓટલી. જેમ વેદિકાથી મંદિર વગેરે શોભે છે, તેમ આવા આચાર્યોથી અને ઉપાધ્યાયોથી જૈનશાસન શોભે છે. (૧૬૪)

ઉપાધ્યાયના ગુણોની પચીસ પચીસી

પસમો પસન્નવચણો, વિહિણા સવ્વાણ ઝાવણાકુસલો ।

આચરિયવચણપાલન-તપ્પરો પરમકજ્જધરો ॥ ૧૬૫ ॥

પ્રશમઃ પ્રસન્નવદનો વિધિના સર્વેષામધ્યાપનાકુશલઃ ।

આચાર્યવચનપાલનતત્પરઃ પરમકાર્યધરઃ ॥ ૧૬૫ ॥ ૬૭૫

પણવીસ ગુણસમેઓ, વિસેસઓ સચ્ચકજ્જ સચ્ચવઓ ।

સંઘાદ્યાણ કજ્જે, ઉજ્જુત્તો દઢપદ્ધત્તો ય ॥ ૧૬૬ ॥

પચ્ચવિંશતિગુણસમેતો વિશેષતઃ સત્યકાર્યઃ સત્યવ્રતઃ ।

સંઘાદિકાનાં કાર્યે ઉદ્યુક્તો દઢપ્રતિજ્ઞશ્ચ ॥ ૧૬૬ ॥ ૬૭૬

અથોપાધ્યાયગુણાનાં પચ્ચવિંશતિઃ પચ્ચવિંશિકાઃ

ઇકારસ અંગાઈ ૧૧, ચત્તદસ પુલ્લાઈ ૧૪ જો અહિજ્જેઈ ।

અજ્ઞાવેઈ પરેસિં પણવીસગુણો ઊવજ્ઞાઓ (૧) ॥ ૧૬૭ ॥

આદ્ય આચાર્યો ચતુર્દશ પૂર્વાણિ યોઽધ્યેતિ ।

અધ્યાપયતિ પરેષાં પચ્ચવિંશતિગુણ ઉપાધ્યાયઃ ॥ ૧૬૭ ॥ ૬૭૭

ગાથાર્થ— પ્રશાંત, પ્રસન્ન મુખવાળા, વિધિથી સર્વને ભણાવવામાં કુશળ, આચાર્યનાં વચનનું પાલન કરવામાં તત્પર, ઉત્તમ કાર્યોને ધારણ

કરનારા અર્થાત્ વિકથા વગેરે અશુભ નહિ, કિંતુ સ્વાધ્યાય વગેરે શુભ કાર્યો કરનારા, પચીસ ગુણોથી યુક્ત, વિશેષથી યથાર્થ કાર્યને બતાવનારા, સત્યવ્રતવાળા, સંઘાદિના કાર્યમાં તત્પર અને દૃઢપ્રતિજ્ઞાવાળા જે ઉપાધ્યાય અગિયાર અંગોને અને ચૌદ પૂર્વોને સ્વયં ભણે છે અને બીજાઓને ભણાવે છે તે ઉપાધ્યાય પચીસ ગુણવાળા છે. (૧૬૫-૧૬૬-૧૬૭)

इक्षारसंगधारी ११, बारउवंगाणि १२ जो अहिज्जेइ ।

तहचरण १ करण १ सत्तरी, धरावइ धइ पणवीसं (२) ॥ १६८ ॥

एकादशाङ्गधारी द्वादशोपाङ्गानि योऽध्येति ।

तथा चरणकरणसप्ततिं धारयति धरति पञ्चविंशतिः ॥ १६८ ॥ ૬૭૮

ગાથાર્થ— અગિયાર અંગને ધારણ કરનારા જે ઉપાધ્યાય બાર અંગોને ભણે છે (અને બીજાઓને ભણાવે છે) તથા ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીને સ્વયં ધારણ કરે છે અને બીજાઓને ધારણ કરાવે છે તે ઉપાધ્યાયના આ પ્રમાણે પચીસ ગુણો છે. (૧૬૮)

नाणस्सासायण चउदसावि १४ न करेइ न कारवेइ परेसि ।

इक्षारस सुवण्णगुणा ११, वक्खाणइ एव पणवीसं (३) ॥ १६९ ॥

ज्ञानस्याशातनाश्चतुर्दशाऽपि न करोति न कारयति परेषाम् ।

एकादश सुवर्णगुणान् व्याख्यानयत्येवं પચ્ચવિંશતિઃ ॥ ૧૬૯ ॥ ૬૭૯

ગાથાર્થ— જ્ઞાનની ૧૪ આશાતના સ્વયં નથી કરતા અને બીજાની પાસે નથી કરાવતા તથા સુવર્ણના ૧૧ ગુણોનું વ્યાખ્યાન કરે છે એ પ્રમાણે ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો છે. (૧૬૯)

तेरस किरिया ठणाणि १३ दव्वछकं ६ च कायछकं ६ च (४) ।

चउदस गुणठाणाणि १४, पडिमा सङ्गाण इक्षार ११ (५) ॥ १७० ॥

त्रयोदश क्रियास्थानानि द्रव्यषट्कं च कायषट्कं च ।

चतुर्दश गुणस्थानानि प्रतिमाः श्राद्धानामेकादश ॥ ૧૭૦ ॥ ૬૮૦

ગાથાર્થ— ૧૩ ક્રિયાસ્થાનો, ધર્માસ્તિકાય વગેરે ૬ દ્રવ્યો, પૃથ્વીકાય વગેરે ૬ કાય, એ રીતે પચીસ તથા મિથ્યાત્વ વગેરે ૧૪ ગુણસ્થાનો, શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા એમ ઉપાધ્યાયના પચીસ ગુણો છે.

વિશેષાર્થ— શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાઓનું વર્ણન આ જ ગ્રંથમાં શ્રાવકપ્રતિમા અધિકારમાં વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. (૧૭૦)

પંચમહાવ્યયપણવીસભાવણાઓ ધરિજ્જડ સયાવિ (૬) ।

તહ અસુહભાવણાઓ, પળવીસં ચયડ ચાણ્ડ (૭) ॥ ૧૭૧ ॥

પચ્ચમહાવ્રતપચ્ચવિંશતિર્ભાવના ધાર્યન્તે સદાપિ ।

તથાઽશુભભાવનાઃ પચ્ચવિંશતિર્ત્યજતિ ત્યાજયતિ ॥ ૧૭૧ ॥ ૬૮૧

ગાથાર્થ— પાંચ મહાવ્રતોની ૨૫ ભાવનાઓને સદા ધારણ કરે છે તંથા અશુભ ૨૫ ભાવનાઓનો પોતે ત્યાગ કરે છે અને બીજાઓની પાસે ત્યાગ કરાવે છે.

વિશેષાર્થ— ૨૫ અશુભ ભાવનાઓ પરિશિષ્ટમાં પાંચ - અશુભ-ભાવનાના વર્ણનમાં જુઓ. (૧૭૧)

અડ ૮ સત્તરભેયપૂજા ૧૭, પરૂવર્ડ પળવીયભાસાહિ (૮) ।

ચઝહા પડિવત્તી ૪, પૂયાભેયાવિ ઇગવીસં ૨૧ (૯) ॥ ૧૭૨ ॥

અષ્ટ-સપ્તદશભેદપૂજાઃ પ્રરૂપયતિ પ્રજ્ઞાપિતભાષાભિઃ ।

ચતુર્ધા પ્રતિપત્યા પૂજાભેદા અપ્યેકવિંશતિઃ ॥ ૧૭૨ ॥ ૬૮૨

ગાથાર્થ— પૂજાના ૮ અને ૧૭ ભેદોની 'પ્રતિપાદિત ભાષાઓથી પ્રરૂપણ કરે છે. ભક્તિ કરવા માટે ૪ અને ૨૧ પૂજા ભેદો છે. એમ ૨૫ ભેદો થાય છે.

વિશેષાર્થ— પૂજાના ચાર ભેદો— પુષ્પપૂજા, નૈવેદ્યપૂજા, સ્તુતિપૂજા અને પ્રતિપત્તિપૂજા. તેમાં જિનાજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પ્રતિપત્તિપૂજા છે. (૧૭૨)

ઈંદિયત્યાણ વીસં તિગસહિયં ૨૩ સુહ ૧ અસુહ ૧ રાગદોસેહિં ।

નો ગિળહડ પળવીસં ગુણા ઇમે વાયગાળં ચ (૧૦) ॥ ૧૭૩ ॥

ઈન્દ્રિયાર્થાનાં વિંશતિ ત્રિકસહિતાં શુભાશુભાં રાગદ્વેષાધ્યામ્ ।

નો ગૃહ્ણતિ પચ્ચવિંશતિર્ગુણા ઇમે વાચકાનાં ચ ॥ ૧૭૩ ॥ ૬૮૩

૧. પૂર્વે “સત્યા” વગેરે જે ભાષાઓનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સાધુપ્રેમ્ય ભાષાઓથી.

ગાથાર્થ— ઈન્દ્રિયોના ત્રણ સહિત વીસ (=૨૩) શુભાશુભવિષયોને રાગ-દ્વેષથી ગ્રહણ ન કરે. ૨૩+૨(રાગ-દ્વેષ)=૨૫. આ ઉપાધ્યાયના પચીસ ગુણો છે. (૧૭૩)

ઇગવીસંં યલુ ધેયા, મિચ્છત્તસસ ય પરૂવણા તેસિં ।

ચઝવિહસંંધે કીરઢ, પળવીસંં વાયઁ નિચ્ચં (૧૧) ॥ ૧૭૪ ॥

ઁકર્વિશતિઃ યલુ ધેદા મિથ્યાત્વસ્ય ચ પરૂપણા તેષામ્ ।

ચતુર્વિધસંજ્ઞે ક્રિયતે પચ્ચવિશતિર્વાચકે નિત્યમ્ ॥ ૧૭૪ ॥..... ૬૮૪

ગાથાર્થ— ઉપાધ્યાય મિથ્યાત્વના ૨૧ ભેદોની પ્રરૂપણા ચતુર્વિધ સંધમાં કરે છે. આ (૨૧+૪=૨૫) ૨૫ ગુણો ઉપાધ્યાયમાં સદા હોય છે. (૧૭૪)

ભૂયગ્ગામા ચઝદસ ૧૪, અઢભંગીમુળળધરણપાલળયા ૮ ।

અંગગભાવપૂયાધેયતિયં ૩ હોઢ પળવીસંં (૧૨) ॥ ૧૭૫ ॥

ભૂતગ્રામાશ્ચતુર્દશ અષ્ટમઙ્ગી જ્ઞાન-ધરણ-પાલનતા ।

અઙ્ગાગ્રભાવપૂજાધેદત્રિકં ભવતિ પચ્ચવિશતિઃ ॥ ૧૭૫ ॥..... ૬૮૫

ગાથાર્થ— ૧૪ ભૂતગ્રામ, જ્ઞાન-ધરણ-પાલનની અષ્ટમંગી અને અંગ-અગ્ર-ભાવપૂજા ઁ ત્રણ ઁમ ૨૫ ગુણો થાય છે. (૧૭૫)

તહળંત ૮ પુગલપરિયઢ્ઢાળં ૮ અઢઅઢ નવનિયાળાઢં ૧ (૧૩) ।

તત્ત નવ ૧ ચિત્તનવગં ૧, નયસત્તગમેવ ૭ પળવીસંં (૧૪) ॥ ૧૭૬ ॥

તથાઽનન્તપુદ્ગલપરિવર્તાનામષ્ઠૌ અષ્ઠૌ નવનિદાનાનિ ।

તત્ત્વનવ ક્ષેત્રનવકં નયસત્તકમેવ પચ્ચવિશતિઃ ॥ ૧૭૬ ॥..... ૬૮૬

ગાથાર્થ— ૮ અન્તા, ૮ પુદ્ગલપરાવર્ત, ૮ નિદાન ઁમ ૨૫ ગુણો છે. ૮ તત્ત્વો, ૮ ક્ષેત્ર અને ૭ નયો ઁમ ૨૫ ગુણો છે. (૧૭૬)

નિચ્ચેવા ૪ અળુઓગા ૪, ઢમ્મકહા ૪ વિકહ ૪ ઢાળધમ્માઢ ૪ ।

ચઝો પળ ૫ કારળ-મેવ ગુળા હંતિ પળવીસંં (૧૫) ॥ ૧૭૭ ॥

નિષ્કેપા અનુયોગા ઢર્મકથા વિકથા ઢાનઢર્માદયઃ ।

ચત્ત્વારપચ્ચકારણાન્યેવં ગુળા ભવન્તિ પચ્ચવિશતિઃ ॥ ૧૭૭ ॥..... ૬૮૭

ગાથાર્થ— નિષ્કેપા, અનુયોગ, ધર્મકથા, વિકથા અને દાનાદિ ધર્મ એ દરેક ચાર ચાર અને પાંચ કારણો એમ ૨૫ ગુણો છે. (૧૭૭)

નાળ ૫ વવહાર ૫ સમ્મ ૫, પવયણ અંગાણિ ૫ તહ પમાયા ચ ૫ ।
પળપળગં પળવીસં પરૂવઈ વાયગસ્સ ગુણા (૧૬) ॥ ૧૭૮ ॥

જ્ઞાન-વ્યવહાર-સમ્યક્ત્વં પ્રવચનાઙ્ગાનિ તથા પ્રમાદાશ્ચ ।

પણ્ણપણ્ણકં પણ્ણવિશતિઃ પ્રરૂપયતિ વાચકસ્ય ગુણાઃ ॥ ૧૭૮ ॥..... ૬૮૮

ગાથાર્થ— જ્ઞાન, વ્યવહાર, સમ્યક્ત્વ, પ્રવચનનાં અંગો અને પ્રમાદ એ દરેકના પાંચ પાંચ ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે. આમ ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો છે. (૧૭૮)

બાસવય ૧૨ રુદ્ધસગં ૧૦, વિહિવાયતિયં ૩ ચ હોઽ પળવીસં (૧૭) ।

હિંસા ૩ હિંસાણ તિય ૩ ઝસગ્ગદોસાણ ગુણવીસં ૧૧ (૧૮) ॥ ૧૭૯ ॥

દ્વાદશબ્રતાનિ રુચિદશકં વિધિવાદત્રિકં ચ ભવતિ પણ્ણવિશતિઃ ।

હિંસાઽહિંસયોસ્ત્રિક્કમુત્સર્ગદોષાણામેકોનવિશતિઃ ॥ ૧૭૯ ॥..... ૬૮૯

ગાથાર્થ— શ્રાવકના ૧૨ વ્રતો, ૧૦ રુચિ અને ૩ વિધિવાદ એમ ૨૫ ગુણો છે. ૩ પ્રકારની હિંસા, ૩ પ્રકારની અહિંસા અને કાયોત્સર્ગના ૧૮ દોષો એમ ૨૫ ગુણો છે.

વિશેષાર્થ— ત્રણ પ્રકારની હિંસા-અહિંસાનું વર્ણન દેવ અધિકારની ૧૧૫મી ગાથામાં છે. ૩ વિધિવાદ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ. (૧૭૯)

આયાપવયણમાયામયઠ્ઠાણાણિત્તિ અડતિગં ૨૪ સન્ધા ૧ ।

એવં પળવીસગુણા (૧૧) સઙ્ઘાણ ગુણા ચ ડ્ઘગવીસં ૨૧ ॥ ૧૮૦ ॥

આત્મ-પ્રવચનમાતૃ-મદસ્થાનાનિ ઇત્યષ્ટત્રિકં શ્રદ્ધા ।

એવં પણ્ણવિશતિર્ગુણાઃ શ્રાદ્ધાનાં ગુણાશ્ચૈકવિશતિઃ ॥ ૧૮૦ ॥..... ૬૯૦

ચઝો વિત્તિપવત્તણ-મિદ્ધ પળવીસં (૨૦) અતત્ત ૩ તત્તતિગં ૩ ।

ગારવ ૩ સલ્લ ૩ છલેસા ૬, દંડતિગં ૩ કારણચઙ્ક ૪ (૨૧) ॥ ૧૮૧ ॥

ચત્તારિ વૃત્તિપ્રવર્તનમિતિ પણ્ણવિશતિરતત્ત્વતત્ત્વત્રિકમ્ ।

ગારવશલ્ય-ષટ્તલેશ્યા દણ્ડત્રિકં કારણચતુષ્કમ્ ॥ ૧૮૧ ॥..... ૬૯૧

ગાથાર્થ— ૮ આત્મા, ૮ પ્રવચનમાતા, ૮ મદસ્થાનો અને શ્રદ્ધા એમ ૨૫ ગુણો છે. શ્રાવકોના ૨૧ ગુણો ૪ પ્રકારના વૃત્તિસંકેપ તપમાં પ્રવર્તવું એમ ૨૫ ગુણો છે. ૩ અતત્ત્વ, ૩ તત્ત્વ, ૩ ગારવ, ૩ શલ્ય, ૩ દંડ, ૬ લેશ્યા અને ૪ 'કારણ એમ ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો છે. (૧૮૦-૧૮૧)

શ્રદ્ધા— તે જ નિઃશંકપણે સાચું છે કે જે જિનોએ કહ્યું છે એવી માન્યતા તે શ્રદ્ધા છે.

૩ તત્ત્વ— અરિહંતદેવ, સુસાધુ એવા ગુરુ અને જિનેશ્વરે કહેલો, ધર્મ.

૩ અતત્ત્વ— કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મ.

અરિહંતજ્ઞગુણા, વીસં ૨૦ આચારપણગ ૫ પળવીસં (૨૨) ।

અરિહંતસિદ્ધગુણયા, બારસ ૧૨ અડ ૮ ભક્તિપણગતં ૫ (૨૩) ॥ ૧૮૨ ॥

અર્હદર્જનસ્થાનાનિ વિંશતિચારપચ્ચકં પચ્ચવિંશતિઃ ।

અર્હત્સિદ્ધગુણકા દ્વાદશાષ્ઠી ભક્તિપચ્ચકમ્ ॥ ૧૮૨ ॥ ૬૧૨

ગાથાર્થ— તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરવાના ૨૦ સ્થાનો અને ૫ આચારો એમ ૨૫ ગુણો છે. અરિહંતના ૧૨, સિદ્ધના ૮ અને ૫ પ્રકારની ભક્તિ એમ ૨૫ ગુણો થાય છે. (૧૮૨)

સિદ્ધા પન્નરસ ભેયા ૧૫, દસતિગ ૧૦ સહિયા હવંતિ પળવીસં (૨૪) ।

આગાર સોલસત્તિ ૧૬, નવહા સંસારિણો જીવા ૧ (૨૫) ॥ ૧૮૩ ॥

સિદ્ધાઃ પચ્ચદશભેદા દશત્રિકસહિતા ભવન્તિ પચ્ચવિંશતિઃ ।

આકારઃ ષોડશેતિ નવધા સંસારિણો જીવાઃ ॥ ૧૮૩ ॥ ૬૧૩

ગાથાર્થ— ૧૦ ત્રિક સહિત સિદ્ધોના ૧૫ ભેદો એમ ૨૫ ગુણો થાય છે. ૧૬ કાયોત્સર્ગના ૧૬ આગારો અને ૮ પ્રકારના જીવો એમ ૨૫ ગુણો થાય છે.

વિશેષાર્થ— ૮ જીવો— પાંચ એકેન્દ્રિય, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય એમ નવ પ્રકારના જીવો છે. (૧૮૩)

અસણાઈણં દોસા, દસગં ઉપ્પાયણસ્સ સોલસગં (૨૬) ।

एवं पणवीसीओ, हवन्ति तह वायगगुणाणं ॥ १८४ ॥

૧. અહીં દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચાર ધર્મનાં કારણ સમજવાં. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ૧૦મી ગાથામાં પણ આ ચાર કારણોનો નિર્દેશ છે.

૨. ઉત્પાદનના ૧૫ દોષો અન્ય ગ્રંથમાં જણાવ્યા છે. ત્યાં પન્નરસે એવો શબ્દ છે. તેથી અહીં પન્નરસે એવો પાઠ હોવો જોઈએ.

અશનાદીનાં દોષાણાં દશકમુત્પાદનસ્ય ષોડશકમ્ ।

एवं पञ्चविंशतिका भवन्ति तथा वाचकगुणानाम् ॥ १८४ ॥ ૬૯૪

ગાથાર્થ— ૧૦ ધિંડેષણાના દોષો અને ૧૬ ઉત્પાદનના દોષો એમ ૨૬ ગુણો થાય. આ પ્રમાણે ઉપાધ્યાયના ગુણોની (પચીસ) પચીસીઓ થાય છે.

(અહીં ૨૫ના બદલે ૨૬ ગુણો કહ્યા છે. તેથી આ ગાથામાં અશુદ્ધિ છે.)

इच्चाईगुणकलिओ, विसुद्धजिणमयपरूवणाकुसलो ।

नयनिउणोवज्झाओ, परमप्पाणं वि यावेइ ॥ १८५ ॥

इत्यादिगुणकलितो विशुद्धजिनमतप्ररूपणाकुशलः ।

नयनिपुणोपाध्यायः परमात्मानमपि चावति ॥ १८५ ॥ ૬૯૫

ગાથાર્થ— ઇત્યાદિ ગુણોથી યુક્ત; જિનમતની વિશુદ્ધ પ્રરૂપણા કરવામાં કુશળ અને નયોમાં નિપુણ એવા ઉપાધ્યાય બીજાઓનું અને પોતાનું પણ રક્ષણ કરે છે. (૧૮૫)

सम्पत्तनार्णसंजम-जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिण्णू ।

आयरियठणजुगो, सुत्तं वाए उवज्झाओ ॥ १८६ ॥

सम्यक्त्वज्ञानसंयमयुक्तः सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः ।

आचार्यस्थानयोग्यः सूत्रं वाचयत्युपाध्यायः ॥ १८६ ॥ ૬૯૬

ગાથાર્થ— સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-સંયમથી યુક્ત, સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્ર-અર્થ ઉભયની (ભણવાની) વિધિના જ્ઞાતા અને આચાર્યપદને યોગ્ય એવા ઉપાધ્યાય સૂત્ર વંચાવે છે. (૧૮૬)

थिससंघयणी जाइ-विसिद्धकुलवं जिइंदिओ भद्दो ।

नो हीणअंगुवंगो, नीरेगी वायणादक्खो ॥ १८७ ॥

स्थिरसंहननी जातिविशिष्टकुलवान् जितेन्द्रियो भद्रः ।

नो हीनाङ्गोपाङ्गो निरेगी वाचनादक्षः ॥ १८७ ॥ ૬૯૭

गुरुदत्तपरममंतो, दिक्खोवद्वावणापइद्वासु ।

दक्खो लक्खगुणेहिं, संजुओ वायगो भणिओ ॥ १८८ ॥

ગુરુદત્તપરમમન્ત્રો દીક્ષોપસ્થાપનાપ્રતિષ્ઠાસુ ।

દક્ષો લક્ષગુણૈઃ સંયુક્તો વાચકો મણિતઃ ॥ ૧૮૮ ॥ ૬૯૮

ગાથાર્થ— ૬૯૬ સંઘયણવાળા, વિશિષ્ટ જાતિવંત, કુલીન, જિંતેદ્રિય, કલ્યાણરૂપ, પૂર્ણ અંગોપાંગવાળા, નિરોગી, વાચનામાં કુશળ (ઉપાધ્યાયપદ આપવાના સમયે) ગુરુએ જેમને (વર્ધમાનવિદ્યારૂપ) શ્રેષ્ઠ મંત્ર આપ્યો છે તેવા અને દીક્ષા-વડીદીક્ષા-પ્રતિષ્ઠામાં કુશળ એવા ઉપાધ્યાયને (શાસ્ત્રમાં) લાખો ગુણોથી યુક્ત કહ્યા છે. (૧૮૭-૧૮૮)

થિરકરણા પુન થેરો, પવિત્તિવાવારિસુ કજ્જેસુ ।

જો જત્થ સીયડ જઈ, સંતબલો તં થિરં કુણડ ॥ ૧૮૯ ॥

સ્થિરકરણાત્ પુનઃ સ્થિરઃ પ્રવૃત્તિવ્યાપારિતેષુ કાર્યેષુ ।

યો યત્ર સીદતિ યતિઃ સદ્બલસ્તં સ્થિરં કરોતિ ॥ ૧૮૯ ॥ ૬૯૯

ગાથાર્થ— પ્રવર્તકે જોડેલા કાર્યોમાં જે સાધુ જે કાર્યમાં છતીશક્તિએ પણ પ્રમાદ કરતો હોય તે સાધુને તે કાર્યમાં સ્થિર સ્થિર કરે=જોડે છે. સ્થિર કરવાના કારણે સ્થિર કહેવાય છે. (૧૮૯)

સમ્મત્તનાણચરણા-ઇસુ વત્થાઈસુ તહ વિહારેસુ ।

સવ્વેસુ સહાયત્તં કિચ્ચા સંજમથિરો કુણડ ॥ ૧૯૦ ॥

સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ચરણાદિષુ વસ્ત્રાદિષુ તથા વિહારેષુ ।

સર્વેષુ સહાયત્વં કૃત્વા સંયમસ્થિરં કરોતિ ॥ ૧૯૦ ॥ ૭૦૦

ગાથાર્થ— સ્થિર સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરેમાં, વસ્ત્ર વગેરેમાં અને વિહારમાં એમ સર્વ કાર્યોમાં સાધુને સહાય કરીને સંયમમાં સ્થિર કરે છે. (૧૯૦)

તવસંજમજોગેસુ, જો જોગો તત્થ તં પવત્તેડ ।

અસુહં ચ નિવત્તેડ, ગણતત્તિલ્લો પવિત્તીઓ ॥ ૧૯૧ ॥

તપઃસંયમયોગેષુ યો યોગ્યો તત્ર તં પ્રવર્તયતિ ।

અશુભાચ્ચ નિવર્તયતિ ગણતત્પરઃ પ્રવર્તકઃ ॥ ૧૯૧ ॥ ૭૦૧

ગાથાર્થ— ગચ્છને સંભાળવામાં તત્પર પ્રવર્તક તપ અને સંયમના યોગોમાં જે સાધુ જે યોગમાં યોગ્ય હોય તેને તે યોગમાં પ્રવર્તવે છે અને અશુભયોગોથી રોકે છે. (૧૯૧)

સંઘસ્સાવિ પવત્તઇ, આયરિયાઈહિ જુંજિઓ સંતો ।

વચ્છક્કપભાવનાઇસુ, મહત્તકારી પવિત્તીઓ ॥ ૧૧૨ ॥

સંઘસ્સાપિ પ્રવર્તયત્યાચાર્યાદિભિર્યોજિતઃ સન્ ।

વાત્સલ્યપ્રભાવનાદિષુ મહત્ત્વકારી પ્રવર્તકઃ ॥ ૧૧૨ ॥ ૭૦૨

ગાથાર્થ— આચાર્ય વગેરેથી સંઘનાં કાર્યો માટે જોડાયેલ પ્રવર્તક સંઘને પણ વાત્સલ્ય-પ્રભાવના વગેરે ધર્મકાર્યોમાં પ્રવર્તવિ છે. આ રીતે પ્રવર્તક શાસનમાં મહાન કાર્યો કરે છે. (૧૮૨)

સંપુણ્ણજોગવાહી, કાલગ્રહણપ્પભિઙ્ગઅણુદ્ધાને ।

ઉજ્જમઇ ઉજ્જમાવઇ, જહજુગં સો ગણી ગચ્છે ॥ ૧૧૩ ॥

સંપૂર્ણયોગવાહી કાલગ્રહણપ્રભૃત્યનુષ્ઠાને ।

ઉદયચ્છતિ ઉદયમયતિ યથાયોગ્યં સ ગણી ગચ્છે ॥ ૧૧૩ ॥ ૭૦૩

ગાથાર્થ—સંપૂર્ણયોગને વહન કરનાર જે કાલગ્રહણ વગેરે અનુષ્ઠાનમાં સ્વયં ઉદય કરે છે અને બીજાઓની પાસે ઉદય કરાવે છે તે ગચ્છમાં ગણી (=ગણાવચ્છેદક) કહેવાય છે. (૧૮૩)

ઉદ્ધાવણા પઠાવણ, ચિત્તોવહિમગ્ગણેસુ અવિસાઈ ।

સુત્તત્થતદુભયવિઙ્ગ, ગુણસિદ્ધો ઇરિસો અ ગણી ॥ ૧૧૪ ॥

ઉદ્ધાવના પ્રધાવના ક્ષેત્રોપધિમાર્ગણેષ્વવિષાદી ।

સૂત્રાર્થતદુભયવિદ્ ગુણસિદ્ધ ઇતાદૃશશ્ચ ગણી ॥ ૧૧૪ ॥ ૭૦૪

ગાથાર્થ— ક્ષેત્ર અને ઉપધિને શોધવામાં (ઉદ્ધાવના=) દૂર વિહાર કરવા છતાં (પ્રધાવના=) ઘણું કરવા છતાં જરાપણ વિષાદ નહિ કરનાર, સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્ર-અર્થ ઉભયને જાણનારા અને જેમને ગુણો સહજ સિદ્ધ થઈ ગયા છે એવા ગણાવચ્છેદક હોય છે. (૧૮૪)

એ પંચાવિ પયત્થા, લઘુપજ્જાયા વિ અવમરાયણિયા ।

પજ્જાયજિદ્ધસામન્નસાહૂણં વંદણિજ્જા ય ॥ ૧૧૫ ॥

એતે પજ્ઞાપિ પદસ્થા લઘુપર્યાયા અપ્યવમરાન્નિકાઃ ।

પર્યાયજ્યેષ્ઠસામાન્યસાધૂનાં વન્દનીયાશ્ચ ॥ ૧૧૫ ॥ ૭૦૫

ગાથાર્થ— આ પાંચેય અલ્પદીક્ષાપર્યાયવાળા હોવાના કારણે દીક્ષાપર્યાયમાં નાના હોય તો પણ દીક્ષાપર્યાયથી મોટા સામાન્ય સાધુઓને વંદન કરવા યોગ્ય છે. (૧૮૫)

સામન્ત્રં ગુરુકયપયમત્તમવિક્ષિઝ્ઞણ વિણ્ણેયં ।

સામન્ત્રા અવિ મુણિણો, ગુણરચણકરંડગભૂયા ॥ ૧૯૬ ॥

સામાન્યત્વં ગુરુકૃતપદમાત્રમપેક્ષ્ય વિજ્ઞેયમ્ ।

સામાન્યા અપિ મુનયો ગુણરત્નકરણ્ડકભૂતાઃ ॥ ૧૯૬ ॥ ૭૦૬

ગાથાર્થ— ઉપરની ગાથામાં ‘સામાન્ય સાધુઓને’ એમ જે સામાન્યપણું કહ્યું તે માત્ર ગુરુએ આપેલા પદની અપેક્ષાએ સમજવું. સામાન્ય (=પદ વિનાના) પણ સાધુઓ ગુણરૂપરત્નોથી ભરેલા કરંડિયા સમાન છે. (૧૮૬)

જત્થ ય પંચ ઇમે વિ, નત્થિ ગણે સો હુ પલ્લિસારિચ્છે ।

સમ્પત્તરચણહરણે, ભવ્વાણં ભવભ્રમણસીલો ॥ ૧૯૭ ॥

યત્ર ચ પચ્છેમેऽપિ ન સન્તિ ગણે સ ખલુ પલ્લિસદ્દશઃ ।

સમ્યક્ત્વરત્નહરણે ભવ્યાનાં ભવભ્રમણસીલઃ ॥ ૧૯૭ ॥ ૭૦૭

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં આ પાંચેય નથી તે ગચ્છ ખરેખર ! ભવ્ય જીવોના સમ્યક્ત્વરૂપરત્નનું હરણ કરવામાં ચોરોની પલ્લી સમાન છે અને ભવમાં ભ્રમવાના સ્વભાવવાળો છે. (૧૮૭)

તત્થ ન મુહુત્તમિત્તં, વસિયવ્વં સુવિહિણ્ણિ સાહ્મિહિં ।

જઈ સામણ્ણા મુણિણો, નાગુણિણો તઓ વરં ગેહં ॥ ૧૯૮ ॥

તત્ર ન મુહૂર્તમાત્રં વસિતવ્યં સુવિહિતૈઃ સાધુભિઃ ।

યદિ સામાન્યા મુનયો નાગુણિનસ્તતો વરં ગૃહમ્ ॥ ૧૯૮ ॥ ૭૦૮

ગાથાર્થ— જ્યાં આચાર્યાદિ પાંચ ન હોય તે ગચ્છમાં સુવિહિત સાધુઓએ એક મુહૂર્ત પણ ન રહેવું જોઈએ. જો સામાન્ય (=પદ રહિત) મુનિઓ ગુણરહિત ન હોય તો તેમણે આવા ગચ્છમાં રહેવું તેના કરતાં ઘરે રહેવું સારું છે. (૧૮૮)

સાધુના ગુણોની સત્તાવીશ સત્તાવીશી

છલ્લય ૬ છકાયરક્ષા ૧૨, પંચિન્દ્રિય ૧૭ લોહનિગ્ધો ૧૮ ચંતી ૧૧।

ભાવવિસુદ્ધી ૨૦ પડિલેહણાફકરણે વિસુદ્ધી ય ૨૧ ॥ ૧૧૧ ॥

ષટ્વ્રત-ષટ્કાયરક્ષા પષ્ટેન્દ્રિય-લોભનિગ્રહઃ ક્ષાન્તિઃ ।

ભાવવિશુદ્ધિઃ પ્રતિલેખનાદિકરણે વિશુદ્ધિશ્ચ ॥ ૧૧૧ ॥ ૭૦૯

સંયમજોઈ જુત્તો ૨૨, અકુસલમળવયળકાયસંરોહો ૨૫ ।

સીયાફીડસહનં ૨૬, મરણં ઝવસગસહનં ચ ૨૭ (૧) ॥ ૨૦૦ ॥

સંયમયોગે યુક્તોઽકુસલમનોવચનકાયસંરોધઃ ।

શીતાદિપીડાસહનં મરણમુપસર્ગસહનં ચ ॥ ૨૦૦ ॥ ૭૧૦

સત્તાવીસગુણેર્હિ અન્નેર્હિ જો વિભૂસિઓ સાહુ ।

જિણપાસાયપવેસે, દુયારસમો રમ્યગુણનિવહો ॥ ૨૦૧ ॥

સર્વવિશતિગુણૈરન્યૈશ્ચ યો વિભૂષિતઃ સાધુઃ ।

જિનપ્રાસાદપ્રવેશે દ્વારસમો રમ્યગુણનિવહઃ ॥ ૨૦૧ ॥ ૭૧૧

ગાથાર્થ— ૬ વ્રત અને ૬ જીવનિકાયની રક્ષા, ૫ ઈન્દ્રિય અને લોભનો નિગ્રહ, ક્ષમા, ભાવવિશુદ્ધિ, પડિલેહણ આદિ કરવામાં વિશુદ્ધિ, સંયમયોગમાં યુક્ત, અકુશળ મન-વચન-કાયાનો નિરોધ, ઠંડી વગેરેની પીડાને સહન કરવી, મરણ આવી જાય તો પણ ઉપસર્ગો સહન કરવા, અર્થાત્ મરણના ભયથી ઉપસર્ગોથી દૂર ન ભાગવું. આ ૨૭ ગુણોથી અને બીજા પણ ગુણોથી જે સાધુ વિભૂષિત છે, મનોહરગુણોના સમૂહ-સ્વરૂપ તે સાધુ જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરવા માટે દ્વાર સમાન છે. અર્થાત્ આવા ગુણસંપન્ન સાધુ અરિહંત દેવની યથાર્થ સ્વરૂપે ઓળખાણ કરાવીને જિનભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. એથી ભવ્ય જીવો જિનમંદિરમાં પ્રભુભક્તિ કરનારા બને છે. (૧૮૯-૨૦૦-૨૦૧)

ઝગ-ગિરિ-જ્વલન-સાગર-ગગન-તરુગણસમશ્ચ યો ભવતિ ।

શ્રમર-મૃગ-ધરણિ-જલરુહ-રવિ-પવનસમો યતઃ શ્રમણઃ ॥ ૨૦૨ ॥

ઊરગ-ગિરિ-જ્વલન-સાગર-ગગન-તરુગણસમશ્ચ યો ભવતિ ।

ભ્રમર-મૃગ-ધરણિ-જલરુહ-રવિ-પવનસમો યતઃ શ્રમણઃ ॥ ૨૦૨ ॥ ૭૧૨

વિષ-તિનિશ-વાયુ-વજ્રુલ-કરવીરોત્પલસમેન શ્રમણેન ।

ભ્રમરોન્દુર-નટ-કુર્કુટાદર્શસમેન ભવિતવ્યમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

વિષ-તિનિશ-વાયુ-વજ્રુલ-કરવીરોત્પલસમેન શ્રમણેન ।

ભ્રમરોન્દુર-નટ-કુર્કુટાદર્શસમેન ભવિતવ્યમ્ ॥ ૨૦૩ ॥ ૭૧૩

ગાથાર્થ— સાધુ, સાપ, પર્વત, અગ્નિ, સાગર, આકાશ, વૃક્ષગણ, ભ્રમર, મૃગ, પૃથ્વી, કમળ, સૂર્ય અને પવન સમાન હોય છે. સાધુએ વિષ, મધપુડો, વાયુ, નેતર, કરેણ, કમળ, ભ્રમર, ઉંદર, નટ, કુકડો અને આરિસા જેવા થવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ— આ ઉપમાઓનું વિશેષ વર્ણન બીજા અધિકારમાં કુગુરુના વર્ણનમાં ચોથી ગાથામાં અને સુગુરુના વર્ણનમાં ૨૨૪-૨૨૫ ગાથાઓમાં કર્યું છે. (૨૦૨-૨૦૩)

પંચમહવ્યભાવણ-ભાવિષ્ણો ૨૫ દવ્યભાવ ૨ ભેર્ણિ ૨૭ (૩) ।

પણવીસમસુહભાવણ-મુજ્ઝાઈ ૨૫ તહરાગદોસેર્ણિ ૨૭ (૪) ॥ ૨૦૪ ॥

પञ्चमहाव्रतभावनाभाववान् द्रव्य-भावभेदाभ्याम् ।

पञ्चविंशत्यशुभभावनमुज्झति तथा राग-द्वेषाभ्याम् ॥ ૨૦૪ ॥ ૭૧૪

ગાથાર્થ— સાધુ દ્રવ્ય-ભાવ ભેદોથી પાંચ મહાવ્રતોની ૨૫ ભાવનાઓને ભાવનારા હોય, તથા રાગ-દ્વેષથી ૨૫ અશુભ ભાવનાઓનો ત્યાગ કરે છે. (૨૦૪)

દસ સમણધમ્મ ૧૦ સંભ-વ્યયગુત્તી ૧ અટ્ટસમયમાયાઓ ૮ ।

ધારેડ સગવીસં ૨૭, નિચ્ચમુજ્જૂ ય વવહારે (૫) ॥ ૨૦૫ ॥

दशश्रमणधर्म ब्रह्मचर्यगुप्तिष्ठसमयमातुः ।

धारयति सप्तविंशति नित्यमृजुश्च व्यवहारे ॥ ૨૦૫ ॥ ૭૧૫

ગાથાર્થ— સદા વ્યવહારમાં સરળ એવા સાધુ દસ પ્રકારના શ્રમણ ધર્મને અને નવ બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિઓને તથા અષ્ટ પ્રવચનમાતાને એ પ્રમાણે ૨૭ ગુણોને ધારણ કરે છે. (૨૦૫)

સુહજ્ઞાણદુગચઝ્ઞગ ૮ નાણાઈતિયં ૩ મિત્તીચઝ્ઞકં ચ ।

ઙ્ઞિક્કિંકંચઝ્ઞમેયં ૧૬, ઙ્ઞય સગવીસં સયા ઘરૂ ૨૭(૬) ॥ ૨૦૬ ॥

શુભધ્યાનદ્વિકચતુષ્કં જ્ઞાનાદિત્રિકં ચ મૈત્રીચતુષ્કમ્ ।

એકેકં ચતુર્થેદમિતિ સત્તવિંશતિં સદા ધારયતિ ॥ ૨૦૬ ॥ ૭૧૬

ગાથાર્થ— બે શુદ્ધ ધ્યાનના ચાર ચાર ભેદ, જ્ઞાનાદિ ત્રણ, મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાના પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ એમ ૨૭ ગુણોને સાધુ સદા ધારણ કરે છે. (૨૦૬)

અસુહજ્ઞાણદુગસ, ચઝ્ઞકં ૮ તહ કસાય સોલસગં ૧૬ ।

નાણાઈવિરાહણતિગં ૩, ઙ્ઞય સગવીસં ૨૭ સયા ચયઙ્ (૭) ॥ ૨૦૭ ॥

અશુભધ્યાનદ્વિકસ્ય ચતુષ્કં તથા કષાયષોડશકમ્ ।

જ્ઞાનાદિવિરાધનાત્રિકમિતિ સત્તવિંશતિં સદા ત્યજતિ ॥ ૨૦૭ ॥ ૧૭

ગાથાર્થ— બે અશુભધ્યાનના ચાર ચાર ભેદો, ૧૬ કષાયો અને જ્ઞાનાદિ ત્રણની વિરાધના એમ ૨૭ દોષોને સાધુ સદા ત્યજે છે. (૨ ૭)

પિંડેસણ ૭ પાણેસણ ૭, સત્તિકાસત્ત ૭ અસુહજ્ઞમાસા ૬ ।

ધારૂં ૨૧ ચયઙ્ નિચ્ચં સગવીસગુણા ૨૭ મુણીણં ચ (૮) ॥ ૨૦૮ ॥

પિપ્પૈષણાઃ પાણૈષણાઃ સત્તત્તિકાઃ સત્ત અશુભષડ્ભાષાઃ ।

ધારયતિ ત્યજતિ નિત્યં સત્તવિંશતિગુણા મુનીનાં ચ ॥ ૨૦૮ ॥ ૭૧૮

ગાથાર્થ— ૭ પિંડેષણા, ૭ પાણૈષણા અને સત્તસત્તકના ૭ ગુણોને ધારણ કરે છે, તથા છ અશુભ ભાષાનો સદા ત્યાગ કરે છે. એ પ્રમાણે સાધુઓના ૨૭ ગુણો છે. (વિશેષાર્થ માટે પરિશિષ્ટ જુઓ.) (૨૦૮)

સચ્ચવચણાણં દસગં ૧૦, સંજમભેયા હવંતિ સત્તસ ૧૭ ।

એવં સગવીસગુણા ૨૭ મુણીણ મુખત્થિપવરાણ (૯) ॥ ૨૦૯ ॥

સત્યવચનાનાં દશકં સંયમભેદા ભવન્તિ સપ્તદશ ।

એવં સત્તવિંશતિગુણા મુનીનાં મોક્ષાર્થિપ્રવરાણામ્ ॥ ૨૦૯ ॥ ૭૧૯

ગાથાર્થ— દશ સત્યવચન, ૧૭ સંયમભેદો એ પ્રમાણે મોક્ષાર્થી જીવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા મુનિઓના ૨૭ ગુણો છે.

વિશેષાર્થ— દશ પ્રકારના સત્યનું વર્ણન સુગુરુ અધિકારમાં ૫૨મી ગાથામાં છે. ૧૭ પ્રકારના સંયમનું વર્ણન ગુરુ અધિકારમાં ૪૫મી ગાથામાં છે. (૨૦૮)

બજ્જઙ્ગિભિતરભેણ બારસભેઓ તવો ૧૨ ચ કામો વિ ।

ચઠદસવિહો ૧૪ અસંજમ-નિગ્ગહો ૧ હોઝ સગવીસં (૧૦) ॥ ૨૧૦ ॥

બાહ્યાભ્યંતરભેદેન દ્વાદશભેદં તપશ્ચ કામોઽપિ ।

ચતુર્દશવિધોઽસંયમનિગ્રહો ભવન્તિ સત્તર્વિશતિઃ ॥ ૨૧૦ ॥..... ૭૨૦

ગાથાર્થ— બાહ્ય અને અભ્યંતર ભેદથી ૧૨ તપભેદો, ૧૪ પ્રકારનો કામ અને અસંયમનો નિગ્રહ એમ ૨૭ ગુણો થાય છે.

વિશેષાર્થ— ૧૪ પ્રકારના કામનું વર્ણન આ ૪ ગ્રંથમાં ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૨માં ૬૫-૬૬ ગાથામાં છે. (૨૧૦)

દસદોસા એસણસ્સ ૧૦, દોસા ઉપ્પાયણસ્સ સોલસ વિ ૧૬ ।

અગિદ્ધીભાવજુત્તો ૧, સગવીસ ગુણા ઇમે મુણિણો ૨૭ (૧૧) ॥ ૨૧૧ ॥

દશદોષા એષણાયા દોષા ઉત્પાદનસ્ય ષોડશાપિ ।

અગૃહ્ણિભાવયુક્તઃ સત્તર્વિશતિગુણા ઇમે મુનેઃ ॥ ૨૧૧ ॥..... ૭૨૧

ગાથાર્થ— ૧૦ એષણાદોષો, ૧૬ ઉત્પાદનદોષો અને અગૃહ્ણિભાવથી યુક્ત આ ૨૭ ગુણો મુનિના છે. (૨૧૧)

ઉગ્ગમદોસા સોલસ ૧૬, પળ આસવ ૫ મંડલીએ ૫ મળસહિયા ૧ ।

એવં ગુણસગવીસં, સાહૂણં ભાવસાહૂણં ૨૭ (૧૨) ॥ ૨૧૨ ॥

ઉદ્ગમદોષા ષોડશ પચ્ચાસ્રવ-મળ્ડલ્યોર્મનઃ સહિતાઃ ।

એવં ગુણસત્તર્વિશતિઃ સાધૂનાં ભાવસાધૂનામ્ ॥ ૨૧૨ ॥..... ૭૨૨

ગાથાર્થ— ૧૬ ઉદ્ગમદોષો, મન સહિત ૫ આસ્રવો, ૫ માંડલીના દોષો એ પ્રમાણે ભાવસાધુઓના ૨૭ ગુણો છે. (૨૧૨)

પનસ સિલ્લકાઠણાણિ ૧૫ ખિલ્લુપડિમાણ બાર ૧૨ સગવીસં ૨૭ (૧૩) ।

વસહિદોસપમાયમયઅડતિય ૨૪ ગારવતિયં ૩ ચ ૨૭ (૧૪) ॥ ૨૧૩ ॥

પચ્ચદશ શિક્ષાસ્થાનાનિ ભિક્ષુપ્રતિમાનાં દ્વાદશ સત્તર્વિશતિઃ ।

વસતિદોષપ્રમાદમદાષ્ટત્રિકં ગૌરવત્રિકં ચ ॥ ૨૧૩ ॥..... ૭૨૩

ગાથાર્થ— ૧૫ શિક્ષાસ્થાનો, ૧૨ ભિક્ષુપ્રતિમા એમ ૨૭ ગુણો છે.
૮ વસતિના દોષો, ૮ પ્રમાદ, ૮ મદ અને ૩ ગૌરવ એમ ૨૭ ગુણો
છે. (૨૧૩)

દસવિણયપંચવરણાણિ બારસમેયા અસચ્ચમોસા ૨૭ (૧૫) ।

અંગોવંગાભિગ્ગહ એવં સગવીસ ૨૭ સાહુગુણા (૧૬) ॥ ૨૧૪ ॥

દશવિનયઃ પચ્ચવરણાણિ દ્વાદશમેદા અસત્યમૃષાયાઃ ।

અજ્ઞોપાઙ્ગાભિગ્રહા એવં સત્તવિશતિઃ સાધુગુણાઃ ॥ ૨૧૪ ॥ ૭૨૪

ગાથાર્થ— દશ પ્રકારનો વિનય, ૫ સંવર, ૧૨ અસત્યમૃષાભાષાના
ભેદો એમ ૨૭. ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ અને ૪ દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો એમ
૨૭ સાધુના ગુણો છે.

વિશેષાર્થ— અસત્યામૃષાભાષાના ૧૨ ભેદોનું વર્ણન સુગુરુ અધિકારમાં
૫૩મી ગાથામાં છે. (૨૧૪)

સામાચારી દસહ ૧૦, ઇચ્છાદિ તદ્વાવસ્સયાદ્દસગં ચ ૧૦ ।

સિલ્લહાદુગં ર સજ્જાઓ પળહા ૫ ઇય હોઈ સગવીસં ૨૭ (૧૭) ॥ ૨૧૫ ॥

સામાચારી દશધા ઇચ્છાદિ તથાવશ્યકાદિદશકં ચ ।

શિક્ષાદ્વિકં સ્વાધ્યાયઃ પચ્ચમેતિ ભવતિ સત્તવિશતિઃ ॥ ૨૧૫ ॥ ૭૨૫

ગાથાર્થ— ૧૦ પ્રકારની ઇચ્છાદિ સામાચારી, આવશ્યકાદિ ૧૦ સૂત્રો,
૨ શિક્ષા અને પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય એમ ૨૭ ગુણો થાય છે. (૨૧૫)

સીલંગરહસહસ્સાણં, અદ્ધારસગં ૧૮ નિયાણનવગં ચ ૧ ।

અસુહાણમુજ્જણયં સગવીસં ૨૭ હુંતિ સાહુગુણા (૧૮) ॥ ૨૧૬ ॥

શીલાઙ્ગરથસહસ્સાણામષ્ટદશકં નિદાનનવકં ચ ।

અશુભાનામુજ્જનકં સત્તવિશતિર્ભવન્તિ સાધુગુણાઃ ॥ ૨૧૬ ॥ ૭૨૬

ગાથાર્થ— ૧૮ હજાર શીલરૂપ રથના અંગો, અશુભ નવ નિદાનનો
ત્યાગ એમ ૨૭ સાધુના ગુણો થાય છે. (૨૧૬)

અપસત્થલેસતિયગં ૩, અદ્ધારસમેયબંધચરિયં ચ ૧૮ ।

સચ્ચતિયં ૩ દંડતિયં ૩, સગવીસં ૨૭ હુંતિ સાહુગુણા (૧૯) ॥ ૨૧૭ ॥

અપ્રશસ્તલેશ્યાત્રિકમષ્ટદશભેદબ્રહ્મચર્યં ચ ।

શલ્યત્રિકં દણ્ડત્રિકં સત્ત્રિંશતિર્ભવન્તિ સાધુગુણાઃ ॥ ૨૧૭ ॥ ૭૨૭

ગાથાર્થ— ૩ અપ્રશસ્તલેશ્યા, ૧૮ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય, ૩ શલ્ય અને ૩ દંડ એમ ૨૭ સાધુના ગુણો થાય છે.

પઙ્કિલેહણ ૮ ગોયરીઓ ૮, દિટ્ઠીઓ ૮ અઙ્કિતિયેણ ચઙ્કીસં ૨૪ ।

સુપસત્થલેસતિયગં ૩, સગવીસગુણા ૨૭ ધરિજ્જ સયા (૨૦) ॥ ૨૧૮ ॥

પ્રતિલેખનાનિ ગોચર્યો દૃષ્ટયોઽષ્ટત્રિકેણ ચતુર્વિંશતિઃ ।

સુપ્રશસ્તલેશ્યાત્રિકં સત્ત્રિંશતિગુણાન્ ધારયતિ સદા ॥ ૨૧૮ ॥ ૭૨૮

ગાથાર્થ— ૮ પ્રકારે પ્રતિલેખના, ૮ ગોચરભૂમિઓ, ૮ દૃષ્ટિ, ૩ પ્રશસ્તલેશ્યા આ ૨૭ ગુણોને સાધુ સદા ધારણ કરે છે. (૨૧૮)

ભાવણ ૧૨ સિજ્જચઙ્કં, સુહં ૪ ધેઢ ચઙ્કજ્જ ભયસત્ત ૭ ।

દુહસેજ્જ ચઙ્કં ૪ પુણ, સગવીસગુણા ૨૭ મુણિવરણં (૨૧) ॥ ૨૧૯ ॥

ભાવનાઃ શય્યાચતુષ્કં સુખં ધરતિ ત્યજતિ ભયસત્તાનિ ।

દુઃખશય્યાચતુષ્કં પુનઃ સત્ત્રિંશતિગુણા મુનિવરણામ્ ॥ ૨૧૯ ॥ ૭૨૯

ગાથાર્થ— ૧૨ ભાવના અને ૪ સુખશય્યાને ધારણ કરે છે. ૭ ભય અને ૪ દુઃખશય્યાનો ત્યાગ કરે છે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ મુનિઓના ૨૭ ગુણો છે. (૨૧૯)

દસ પચ્ચક્કણ ૧૦ વિગઈ-ગાસ ૧૧ છાવસસયા ય ૬ સગવીસં ૨૭ (૨૨) ।

દિવ્વાઈ ચઙ ૪ છુહાઈ-બાવીસં પરિસહા ૨ ધિઈ ૧ ૨૭ (૨૩) ॥ ૨૨૦ ॥

દશ પ્રત્યાખ્યાનાનિ વિકૃત્યેકાદશ ષઙ્કાવશ્યકાનિ ચ સત્ત્રિંશતિઃ ।

દિવ્યાદિચત્વારઃ ક્ષુધાદિદ્વાવિંશતિઃ પરીષહાઃ ધૃત્યા ॥ ૨૨૦ ॥ ૭૩૦

ગાથાર્થ— ૧૦ પ્રત્યાખ્યાન, ૧૧ વિગઈ અને ૬ આવશ્યક એમ ૨૭ ગુણો છે. દિવ્યાદિ ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોને અને ૨૨ પરીષહોને ધીરજથી સહન કરે છે એમ ૨૭ ગુણો છે. (૨૨૦)

જિણ ૧ થેરકપ્પ ૨ દુવિહા, આચેલુક્કાઈદસ ૧૦ પળ ચરિત્તં ૫ ।

પાયચ્છિત્તં દસહા ૧૦, સગવીસગુણા ૨૭ મુણીણં ચ (૨૪) ॥ ૨૨૧ ॥

જિનસ્થવિરકલ્પદ્વિધૌ આચેલક્યાદિદશ પદ્ધતિચારિત્રાણિ ।

પ્રાયશ્ચિત્તં દશધા સત્ત્વિશતિગુણા મુનીનાં ચ ॥ ૨૨૧ ॥ ૭૩૧

ગાથાર્થ— જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પ એ બે કલ્પ, આચેલક્યાદિ દશ સ્થવિરકલ્પ, પાંચ ચારિત્ર, દશ પ્રાયશ્ચિત્ત એમ મુનિઓના ૨૭ ગુણો છે. (૨૨૧)

વીસમસમાહિત્યાણિ ચયદ્ તહ સત્તગં વિભંગસ્સ ।

એવં સગવીસગુણા, મુણિહિં મણસા ન જ્ઞાયવ્વા (૨૫) ॥ ૨૨૨ ॥

વિશતિરસમાધિસ્થાનાનિ ત્યજતિ સત્તકં વિભક્કસ્ય ।

એવં સત્ત્વિશતિગુણા મુનિભિર્મનસા ન ધ્યાતવ્યાઃ ॥ ૨૨૨ ॥ ૭૩૨

ગાથાર્થ— ૨૦ અસમાધિસ્થાનો, ૭ વિભંગજ્ઞાન એ પ્રમાણે ૨૭ ગુણો છે. મુનિઓએ આ ૨૭ દોષોને મનથી પણ ન વિચારવા જોઈએ. (૨૨૨)

ઙ્ગવીસં સબલાણં ૨૧, કરણ મડ્ઠિહિં ૨ અસંવરચચ્છં ૪ ।

એવં સગવીસગુણા ૧૭, મુણીહિં મણસા ન જ્ઞાયવ્વા (૨૬) ॥ ૨૨૩ ॥

એકવિશતિઃ સબલાનાં કરણમતિભ્યામસંવરચતુષ્કમ્ ।

એવં સત્ત્વિશતિગુણા મુનિભિર્મનસા ન ધ્યાતવ્યાઃ ॥ ૨૨૩ ॥ ૭૩૩

ગાથાર્થ— ૨૧ સબલ અને ૪ અસંવર દોષોને (ન) કરવા અને (ન) વિચારવા વડે ૨૭ ગુણો થાય. આ દોષોને મુનિઓએ મનથી પણ ન વિચારવા. (૨૨૩)

મૂ-૧ જલ ૨ જલણા ૩ નિલ ૪ વણ ૫-મિય ૬ રાસહ ૭ સાણ-૮ કુકુદ્ધ ૯ વ કરા ।

દીવગ ૧૦ સુવર્ણ ૧૧ મુત્તા ૧૨ હંસ ૧૩ બય ૧૪-પોય ૧૫ સિરિફલયા ૧૬ ॥ ૨૨૪ ॥

મૂ-જલ-જ્વલના-ડનિલ-વન-મૃગ-રાસભ-શ્વાન-કુર્કુટા ઇવ કરાઃ ।

દીપક-સુવર્ણ-મુક્તા-હંસ-બક-પોત-શ્રીફલકાઃ ॥ ૨૨૪ ॥ ૭૩૪

તહ વંસ ૧૭ સંઘ ૧૮ તુંબય ૧૯-ચંદણ ૨૦ ગુરુ ૨૧ મેહ ૨૨ ચંદસારિચ્છ ૨૩ ।

વસહ ૨૪ ગયંદ ૨૫ મયંદ ૨૬ દિણયત્તેયા ૨૭ સયા મુણિણો (૨૭) ॥ ૨૨૫ ॥

તથા વંશ-શઙ્ખ-તુમ્બક-ચન્દન-ગુરુ-મેઘ-ચન્દ્રસદૃશાઃ ।

વૃષભ-ગજેન્દ્ર-મૃગેન્દ્ર-દિનકર-તેજસઃ સદા મુનયઃ ॥ ૨૨૫ ॥ ૭૩૫

ગાથાર્થ— મુનિઓ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન, વનસ્પતિ, મૃગ, ગધેડો, કૂતરો અને કૂકડાના જેવું કરનારા હોય છે. અર્થાત્ પૃથ્વી આદિમાં જે જે ગુણ છે તે તે ગુણ મુનિઓમાં હોય છે. મુનિઓ દીપક, સુવર્ણ, મોતી, હંસ, બગલો, વહાણ, શ્રીફળ જેવા હોય છે. તથા મુનિઓ શેરડી, શંખ, તુંબડું, ચંદન, બૃહસ્પતિ, મેઘ અને ચંદ્ર સમાન હોય છે. મુનિઓ વૃષભ, હાથી અને સિંહ જેવા અને સૂર્ય જેવા તેજસ્વી હોય છે. (આ પ્રમાણે મુનિઓના ૨૭ ગુણો છે.)

વિશેષાર્થ—

૧. પૃથ્વી— ગુરુ અધિકારમાં ગાથા-૪માં વિશેષાર્થમાં આનું વિવેચન કર્યું છે.

૨. પાણી— જેવી રીતે પાણી મલિન વસ્તુઓને નિર્મળ કરે છે તેવી રીતે મુનિઓ કર્મથી મલિન જીવોને નિર્મળ કરે છે. જેવી રીતે પાણી ગરમીને દૂર કરે છે તેવી રીતે મુનિઓ કષાયોની ગરમીને દૂર કરે છે. જેવી રીતે પાણી તૃષ્ણાને દૂર કરે છે તેવી રીતે મુનિઓ જીવોની વિષયતૃષ્ણાને દૂર કરે છે. જેવી રીતે પાણી સ્નાન દ્વારા શ્રમને દૂર કરે છે, તેવી રીતે મુનિઓ જીવોના સંસારપરિભ્રમણના શ્રમને દૂર કરે છે.

૩. અગ્નિ— ગુરુ અધિકારમાં ગાથા-૪માં આનું વિવેચન કર્યું છે.

૪. પવન— ગુરુ અધિકારમાં ગાથા-૪માં આનું વિવેચન કર્યું છે.

૫. વનસ્પતિ— જેવી રીતે વનસ્પતિઓ રોગોને દૂર કરે છે તેવી રીતે મુનિઓ રાગાદિદોષોરૂપ રોગોને દૂર કરે છે. વૃક્ષો પણ વનસ્પતિ ગણાય. અનુયોગદ્વારમાં સાધુઓને વૃક્ષની ઉપમા આપી છે. વૃક્ષની ઉપમાનું વર્ણન ગુરુ અધિકાર ગાથા-૪માં કર્યું છે.

૬. મૃગ— ગુરુ અધિકાર ગાથા-૪માં આનું વિવેચન કર્યું છે.

૭. ગધેડો— જેવી રીતે ગધેડો લાદેલા (=મૂકેલા) ભારને વહન કરે છે તે રીતે સાધુઓ પાંચ મહાવ્રતના ભારને વહન કરે છે. જેવી રીતે ગધેડો ઠંડી-ગરમી વગેરે સહન કરે છે તે રીતે સાધુઓ પણ સંયમમાં આવતા કષ્ટોને સહર્ષ સહન કરે છે. જેવી રીતે ગધેડો સંતોષ રાખે છે=ખાવા માટે

જેવું આપે તેવું ખાય છે, તે રીતે સાધુઓ આહાર વગેરેમાં સંતોષ રાખે છે=આહાર વગેરે જેવું મળે છે તેવું રાગ-દ્વેષ વિના વાપરે છે.

૯. શ્યાન— જેવી રીતે શ્યાન રાત્રે ચોરો વગેરેથી રક્ષણ કરે છે તે રીતે સાધુઓ ઉપદેશ દ્વારા લોકોનું મોહરૂપ ચોરથી રક્ષણ કરે છે. જેવી રીતે શ્યાન પોતાના સ્વામીને વફાદાર રહે છે તે રીતે સાધુઓ પોતાના ગુરુને વફાદાર રહે છે=ગુર્વાજ્ઞાનું પાલન કરે છે.

૯. કુકડો— જેવી રીતે કુકડો વહેલો જાગે છે તેમ સાધુઓ વહેલા (રાત્રિનો ચોથો પ્રહર થતાં) જાગી જાય છે અને સાધના કરે છે. જેવી રીતે કુકડો પોતાના પ્રતિપક્ષી કુકડાની સાથે લડે છે તે રીતે સાધુઓ મોહની સાથે લડે છે.

૧૦. દીપક— જેવી રીતે દીપક પ્રકાશ પાથરે છે તેમ સાધુઓ જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાથરે છે. જેવી રીતે દીપક અંધકારનો નાશ કરે છે તે રીતે સાધુઓ અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે. જેવી રીતે દીપક પોતાની જ્યોતથી થયેલ મેષથી લોકોની ચક્ષુને નિર્મળ કરે છે તે રીતે સાધુઓ લોકોની જ્ઞાનદષ્ટિ નિર્મળ કરે છે.

૧૧. સુવર્ણ— પરિશિષ્ટમાં ૧૧ નંબરના ગુણોમાં સુવર્ણના ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે.

૧૨. મોતી— જેવી રીતે મોતી માળા આદિ રૂપે શોભા વધારે છે તેવી રીતે સાધુઓ શાસનની શોભા વધારે છે. જેવી રીતે મોતી શીતળતા આપીને ગરમી દૂર કરે છે તેવી રીતે સાધુઓ લોકોની કષાયની ગરમીને દૂર કરે છે. જેવી રીતે મોતી મસ્તકવેદનાને દૂર કરે છે તેમ સાધુઓ લોકોની માનસિક વેદનાઓને દૂર કરે છે.

૧૩. હંસ— જેવી રીતે હંસ ભેગા મળેલા દૂધ અને પાણીને જુદા કરે છે તેમ સાધુઓ દૂધ-પાણીની જેમ ભેગા મળેલા કર્મ અને જીવને જ્ઞાનરૂપ વિવેકથી જુદા કરે છે. જેવી રીતે હંસ માનસરોવરમાં નિમગ્ન થાય છે, તે રીતે સાધુઓ સદા જ્ઞાનમાં નિમગ્ન રહે છે.

૧૪. બગલો— જેવી રીતે બગલો માછલાના ધ્યાનમાં રહે છે તે રીતે સાધુઓ સૂત્રાર્થના ચિંતનરૂપ ધ્યાનમાં રહે છે.

૧૫. વહાણ— જેવી રીતે વહાણ સમુદ્રથી પાર ઉતારે છે, તેવી રીતે સાધુઓ સ્વ-પરને સંસારરૂપ સમુદ્રથી પાર ઉતારે છે.

૧૬. શ્રીફળ— જેવી રીતે શ્રીફળ શુકન ગણાય છે તે રીતે સાધુઓ શુકન રૂપ છે. જેવી રીતે શ્રીફળ ખાવાથી શરીરને પુષ્ટિ આપે છે અને ગરમી દૂર કરે છે તે રીતે સાધુઓ જીવના સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને દઢ કરે છે અને કષાયોની ગરમીને દૂર કરે છે.

૧૭. શેરડી— જેવી રીતે શેરડી પોતાને પીલનારને પણ મધુર રસ આપે છે તેમ સાધુઓ પોતાને દુઃખ આપનારને પણ પ્રેમરૂપ મધુર રસ આપે છે, તેના પ્રત્યે પણ કરુણા વર્ષાવે છે; તેનું હિત ચિંતવે છે. જેવી રીતે શેરડી ગરમીને દૂર કરે છે તેમ સાધુઓ ભવ્યજીવોની કષાયોની ગરમીને દૂર કરે છે.

૧૮. શંખ— જેવી રીતે શંખ નિરંજન=રંગરહિત હોય છે તેમ સાધુઓ પણ રાગથી રહિત હોય છે.

૧૯. તુંબડું— જેમ તુંબડું સમુદ્રથી પાર ઉતારે છે તેમ સાધુઓ સંસારરૂપ સમુદ્રથી પાર ઉતારે છે. જેમ તુંબડું હલકું હોય છે તેમ સાધુઓ પરિગ્રહના ભારથી રહિત હોવાથી હલકા=ફોરા હોય છે.

૨૦. ચંદન— જેમ ચંદન પોતાને ઘસનારને પણ શીતળતા આપે છે તેમ સાધુઓ પોતાને પીડા આપનારને પણ ક્ષમારૂપ શીતળતા આપે છે. જેમ ચંદન શીતળ હોય છે તેમ સાધુસમાગમ ચંદનથી પણ અધિક શીતળ હોય છે.

૨૧. બૃહસ્પતિ— જેવી રીતે બૃહસ્પતિ (=દેવોના ગુરુ) જ્ઞાન આપે છે તેમ સાધુઓ સમ્યક્જ્ઞાન આપે છે.

૨૨. મેઘ— જેમ મેઘ પાણી આપીને પરોપકાર કરે છે તેમ સાધુઓ નિઃસ્વાર્થ રીતે ઉપદેશ દ્વારા પરોપકાર કરે છે. જેવી રીતે મેઘ ઉચ્ચ-નીચના ભેદ વિના બધે જ સ્થળે વર્ષે છે તેવી રીતે સાધુઓ ઉચ્ચ-નીચના ભેદ વિના યોગ્ય બધા જ જીવોને ધર્મોપદેશ આપે છે અને બધા પ્રત્યે સમદૃષ્ટિ રાખે છે.

૨૩. ચંદ્ર— જેમ ચંદ્ર અંધારામાં પ્રકાશ પાથરે છે તેમ સાધુઓ અજ્ઞાનતારૂપ અંધકારમાં અથડાતા જીવોને જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ પાથરે છે. જેમ ચંદ્ર શીતળતા આપે છે તેમ સાધુઓ જીવોને મૈત્રીરૂપ શીતળતા આપે છે.

૨૪. વૃષભ— જેવી રીતે વૃષભ લાદેલા (=મૂકેલા) ભારને વહન કરે છે. તેવી રીતે સાધુઓ પાંચ મહાવ્રત રૂપ ભારને વહન કરે છે. જેમ વૃષભ ઠંડી-ગરમી વગેરે સહન કરે છે તેમ સાધુઓ સંયમમાં આવતા દુઃખોને-પ્રતિકૂળતાઓને સમભાવે સહન કરે છે.

૨૫. ગજેન્દ્ર— ગજેન્દ્ર એટલે ઉત્તમ હાથી. જેમ હાથીઓ સમૂહમાં ફરે છે તેમ સાધુઓ સમુદાયમાં વિચરે છે=એકલા વિચરતા નથી. જેવી રીતે હાથીના ગંડસ્થળમાંથી મદ ઝરે છે તેવી રીતે સાધુઓના અંતરમાંથી પ્રેમ ઝરે છે. જેવી રીતે હાથી શત્રુઓ સાથે લડવામાં સહાયક બને છે તે રીતે સાધુઓ કર્મરૂપ શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરવામાં સહાયક બને છે.

૨૬. સિંહ— જેમ સિંહ શૂરવીર હોય છે તેમ સાધુઓ પણ કર્મની સાથે લડવામાં શૂરવીર હોય છે. જેમ સિંહ પ્રાણીઓને મારવામાં ફૂર હોય છે તેમ સાધુઓ કર્મવૈરીનો નાશ કરવામાં ફૂર હોય છે.

૨૭. સૂર્ય— ગુરુ અધિકારમાં ગાથા-૪માં આનું વિવેચન કર્યું છે. (૨૨૪-૨૨૫)

इच्चाइणेगंगुणगण-निद्विविद्वप्यारकम्मगणा ।

तिष्णालं पणमिज्जा, ते मुणिणो अत्तहरिसेण ॥ ૨૨૬ ॥

इत्याद्यनेकगुणगणनिष्ठापिताष्टप्रकारकर्मगणाः ।

त्रिकालं प्रनमनीयास्ते मुनय आत्महर्षेण ॥ ૨૨૬ ॥ ૭૩૬

ગાથાર્થ— ઈત્યાદિ અનેક ગુણ સમૂહોથી આઠ પ્રકારના કર્મસમૂહનો નાશ કરનારા તે મુનિઓ સ્વહર્ષથી ત્રિકાળ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે. (૨૨૬).

गीयत्या संविग्गा, निस्सल्ल चत्तगारवासंगा ।

जिणमयउज्जोयकरा, सम्मत्तपभावगा मुणिणो ॥ ૨૨૭ ॥

गीतार्थाः संविग्ना निःशल्यास्त्यक्तगौरवासङ्गाः ।

जिनमतोद्योतकराः सम्यक्त्वप्रभावका मुनयः ॥ ૨૨૭ ॥ ૭૩૭

उस्सग्गमगनिरया, बीयपयनिसेविणो वि कारणओ ।

नो पुण मूलगुणंमि, उत्तरगुणेसु वि सइ कइया ॥ ૨૨૮ ॥

ઉત્સર્ગમાર્ગનિરતા દ્વિતીયપદનિસેવિનોઽપિ કારણતઃ ।

નો પુનર્મૂલગુણે ઉત્તરગુણેષ્વપિ સદા કદાચિદ્ ॥ ૨૨૮ ॥ ૭૩૮

ગાથાર્થ— ગીતાર્થ, સંવિગ્ન, શલ્યરહિત, ગૌરવ અને આસક્તિનો ત્યાગ કરનારા, જિનશાસનનો ઉઘોત કરનારા અને સમ્યક્ત્વની વૃદ્ધિ કરનારા મુનિઓ ઉત્સર્ગમાર્ગમાં તત્પર હોય છે. કારણથી અપવાદમાર્ગને પણ સેવનારા હોય છે. પણ મૂલગુણમાં અપવાદમાર્ગને સેવતા નથી. ઉત્તરગુણોમાં પણ સદા અપવાદમાર્ગને સેવતા નથી. કિંતુ ક્યારેક (જ) અપવાદમાર્ગને સેવે છે. (૨૨૭-૨૨૮)

પવ્વજ્જં સંપત્તં, સિવ્વહં સુપરિવિવ્વઠ્ઠણ કુલવંતા ।

ગિહિવાસે વિ અસંગા, તે સાહુ ચરિત્તિભદ્ધકરા ॥ ૨૨૯ ॥

પ્રવ્રજ્યાં સંપ્રાપ્તાં શિક્ષાં સુપરીક્ષ્ય કુલવન્તઃ ।

ગૃહવાસેઽપ્યસદ્ગાસ્તે સાધવશ્ચારિત્રિભદ્રકરાઃ ॥ ૨૨૯ ॥ ૭૩૯

ગાથાર્થ— પ્રાપ્ત થયેલી પ્રવ્રજ્યાને સારી રીતે પરખીને એટલે કે દીક્ષા કેવી રીતે સારી રીતે પાળી શકાય તેમ જાણીને, દીક્ષાને સારી રીતે પાળનારા, કુલીન અને ઘરવાસમાં પણ સંગથી રહિત (ભૌતિક સુખોમાં તો આસક્તિ રહિત છે, કિંતુ સંસારમાં રહેવામાં પણ સંગથી રહિત, મનથી પણ ઈચ્છા વિનાના) તે સાધુઓ ચારિત્રમાં કલ્યાણ કરનારા છે. (૨૨૯)

વય ૫ સમણધમ્મ ૧૦ સંજમ ૧૭-વૈયાવચ્ચં ચ ૧૦ બંભગુત્તીઓ ૧ ।

નાણાઈતિયં ૩ તવ ૧૨ કોહ નિગ્ગહાઈ ૪ ચરણમેયં ૭૦ ॥ ૨૩૦ ॥

વ્રત-શ્રમણધર્મ-સંયમ-વૈયાવૃત્ત્યાનિ ચ બ્રહ્મગુપ્તયઃ ।

જ્ઞાનાદિક્રિકં તપઃ ક્રોધનિગ્રહાદિ ચરણમેતદ્ ॥ ૨૩૦ ॥ ૭૪૦

ગાથાર્થ— ૫ વ્રત, ૧૦ સાધુધર્મ, ૧૭ સંયમ, ૧૦ વૈયાવૃત્ત્ય, ૯ બ્રહ્મચર્યગુપ્તિ, ૩ જ્ઞાનાદિ, ૧૨ તપ, ૪ ક્રોધાદિ કષાયનો નિગ્રહ આ (૭૦) ચારિત્ર (=ચરણસિત્તરી) છે. (૨૩૦)

પિંડવિસોહી ૪ સમિર્ઘ ૫, ભાવણ ૧૨ પડિમા ય ૧૨ ઇંદિયનિરોહો ૫ ।

પડિલેહણ ૨૫ ગુત્તીઓ ૩, અભિગ્ગહા ૪ ચેવ કરણં તુ ૭૦ ॥ ૨૩૧ ॥

પિણ્ડવિશુદ્ધિઃ સમિતયઃ ભાવનાઃ પ્રતિમાશ્ચેન્દ્રિયનિરોધઃ ।

પ્રતિલેખના ગુપ્તયોઽભિપ્રહાશ્ચૈવ કરણં તુ ॥ ૨૩૧ ॥ ૭૪૧

ગાથાર્થ— ૪ પિંડવિશુદ્ધિ, ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પ્રતિમા, ૫ ઈન્દ્રિયનિરોધ, ૨૫ પ્રતિલેખના, ૩ ગુપ્તિ, ૪ અભિપ્રહો આ (૭૦) કરણ (=કરણસિત્તરી) છે. (૨૩૧)

માસાઙસત્તંતા, પઢમાબિયત્તઇયસત્તરાઙ્ગિણા ૧૦ ।

અહોરાઙ ૧૧ એગરાઙ ૧૨ ખિવ્વુપડિમાણ ચારસગં ॥ ૨૩૨ ॥

માસાદિસત્તાન્તાઃ પ્રથમા દ્વિતીયા તૃતીયા સપ્ત રત્તિન્દિવા ।

અહોરત્તિકી એકરત્તિર્ભિક્ષુપ્રતિમાનાં દ્વાદશકમ્ ॥ ૨૩૨ ॥ ૭૪૨

ગાથાર્થ— સાધુની બાર પ્રતિમામાંથી પહેલીથી સાતમી સુધી એક એક માસની વૃદ્ધિવાળી છે. ત્યાર પછી પહેલી (=આઠમી) બીજી (=નવમી) અને ત્રીજી (=દશમી) સાત અહોરાત્રિવાળી છે. અગિયારમી એક અહોરાત્રિવાળી અને બારમી એક રાત્રિવાળી છે. આ પ્રમાણે બાર પ્રતિમા છે. (૨૩૨)

પઢમા એગમાસો, પવઙ્ગમાણીઓ સત્તમી સત્ત ।

સત્તદિણઙ્ગમિ નવમી, દસમી ૧૦ અહરાઙ ૧૧ ઇગરાઙ ૧૨ ॥ ૨૩૩ ॥

પ્રથમાયામેકમાસઃ પ્રવર્ધમાનાઃ સપ્તમી સપ્તમાસા ।

સપ્તદિનાઙ્ગમી નવમી દશમી અહોરત્તિકી એકરત્તિઃ ॥ ૨૩૩ ॥ ૭૪૩

ગાથાર્થ— પહેલી પ્રતિમાનો કાળ એકમાસ છે. સાત સુધી પ્રતિમાઓ કાળથી વધતી છે. સાતમી સાતમાસની છે. આઠમી, નવમી અને દશમી સાત અહોરાત્રિવાળી છે. અગિયારમી એક અહોરાત્રિવાળી અને બારમી એકરાત્રિવાળી છે. (૨૩૩)

(હવે ક્રમશઃ પાંચ મહાવ્રતોની પાંચ પાંચ ભાવનાઓનું નિરૂપણ કરે છે.)

ઙ્ગિયાસમિ એ સયા જ એ ઉવેહ મુંજેહ વ પાણમોયણં ૨ ।

આયાણનિવ્વેવદુગંચ્છ-સંજ એ સમાહિ એ સંજ એ મણોવર્ડ ૫ ॥ ૨૩૪ ॥

ઙ્ગિયાસમિતઃ સદા યતઃ ઉત્પ્રેક્ષેત મુક્તીત વા પાનમોજનમ્ ।

આદાનનિક્ષેપજુગુપ્સકઃ સંયતઃ સમાહિતઃ સંયતતે મનોવાચૌ ॥ ૨૩૪ ॥ ૭૪૪

ગાથાર્થ— સમાધિમાં રહેલ સાધુ સદા જવામાં=ચાલવામાં ઉપયોગવાળો રહે છે. સાધુ સદા જોઈને પાણી-ભોજન (ગ્રહણ) કરે અને પાન-ભક્ષણ કરે. પાત્રાદિ સંબંધી આગમનિષિદ્ધ આદાન-નિક્ષેપની જુગુપ્સા કરે છે, અર્થાત્ આગમનિષિદ્ધ આદાન-નિક્ષેપ કરતા નથી, કિંતુ આગમમાં જે પ્રમાણે આદાન-નિક્ષેપ કરવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણે (=નિરીક્ષણ પ્રમાર્જનપૂર્વક) કરે છે. સમાધિમાં રહેલ સાધુ અદુષ્ટ મનને અને અદુષ્ટ વચનને પ્રવર્તવિ છે.

વિશેષાર્થ— ઉપયોગથી રહિત જીવહિંસા કરે. જીવહિંસા ન થાય તો પણ ઉપયોગ ન હોય તો જીવહિંસાનું પાપ લાગે. માટે અહીં ‘ઉપયોગવાળો’ એમ કહ્યું છે. દરેક ઘરે પાત્રમાં પડેલા આહારનું આહારમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને આગંતુક જીવોની રક્ષા માટે ઉપયોગપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. વસતિમાં આવ્યા પછી ફરી પ્રકાશવાળા સ્થાનમાં રહીને પાત્રમાં પડેલા આહારનું ઉપયોગપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. પછી પ્રકાશવાળા સ્થાનમાં બેસીને ભોજન કરવું જોઈએ. આ રીતે જોયા વિના ભોજન કરવાથી જીવહિંસા સંભવે. ઉપધિના આદાન-નિક્ષેપ નિરીક્ષણ-પ્રમાર્જનપૂર્વક કરવા જોઈએ. અશુભ કરાતું મન કાયસંલીનતા હોય તો પણ પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની જેમ કર્મબંધ માટે થાય. અશુભ વચનને બોલતો સાધુ જીવોના વિનાશને કરે. આથી સાધુ અશુભ મન-વચનને ન પ્રવર્તવિ. (૨૩૪)

અહસસચ્ચે ૧ અણુવીઙ્ઠ ભાસણ ૨ જો કોહ ૩ લોહ ૪ ધયમેવ ૫ વજ્જણ ।

સ દીહસયં સમુપેહિયા સયા મુણી હુ મોસં પરિવજ્જણ સિયા ॥ ૨૩૫ ॥

અહાસ્યસત્યોઽનુવિચિન્ત્ય ભાષકો યઃ ક્રોધ-લોભ-ધયમેવ વર્જયેત્ ।

સ દીર્ઘરાત્રં સમુત્પ્રેક્ષ્ય સદા મુનિઃ ખલુ મૃષાપરિવર્જકઃ સ્યાત્ ॥ ૨૩૫ ॥ ૭૪૫

ગાથાર્થ— જે મુનિ હાસ્યનો ત્યાગ કરીને સત્યવાણીવાળો થાય, જે વિચારીને બોલનારો હોય, જે ક્રોધ, લોભ અને ભયનો ત્યાગ કરે તે જ સાધુ દીર્ઘકાળ^૧ વિચારીને બોલે, જેથી સદા મૃષાવાદનો ત્યાગ કરનારો થાય.

૧. દીર્ઘરાત્રં=દીર્ઘકાળ.

વિશેષાર્થ— સાધુ હાસ્યથી અસત્ય પણ બોલે, તેથી હાસ્યનો ત્યાગ કરીને એમ કહ્યું. વિચાર્યા વિના બોલનાર સાધુ ક્યારેક અસત્ય પણ બોલે, તેથી પોતાને વૈર-પીડા વગેરે થાય અને જીવોનો ઘાત થાય. માટે વિચારીને બોલે. ક્રોધને આધીન બનેલ સાધુ સ્વ-પરનો વિચાર કર્યા વિના ગમે તે બોલે અને એથી અસત્ય બોલે. લોભાધીન સાધુ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા અસત્ય પણ બોલે, ભયભીત સાધુ પ્રાણરક્ષાદિ માટે અસત્ય પણ બોલે. માટે સાધુ ક્રોધ, લોભ અને ભયનો ત્યાગ કરે.

પ્રશ્ન— અનુવિચિત્ય ભાષકઃ=વિચારીને બોલનારો હોય એમ કહી દીધા પછી ફરી દીર્ઘરાત્રં સમુત્પ્રેક્ષ્ય=દીર્ઘકાળ વિચારીને બોલે એમ શા માટે કહ્યું ?

ઉત્તર— જે ક્રોધ-લોભ-ભયનો ત્યાગ કરે તે જ લાંબો વિચાર કરી શકે એ જણાવવા માટે ફરી, “દીર્ઘકાળ વિચારીને બોલે” એમ કહ્યું. (૨૩૫)

સયમેવ ઊગ્ગહજાયણે ૧ ઘડે મઙ્ગમં નિસંમ ૨ સઙ્ગ મિલ્લુ ઊગ્ગહં ૩ ।
અણુન્નવીય ધુંજિય પાણમોયણં ૪ જાહ્નતા સાહમ્મીયાણ ઊગ્ગહં ૫ ॥ ૨૩૬ ॥

સ્વયમેવાવગ્રહયાચને ઘટેત મતિમાન્ નિશમ્ય સદા મિલ્લુવગ્રહમ્ ।

અનુજાપ્ય મુઙ્ગીત પાનમોજનં યાચિત્ત્વા સાધર્મિકાનામવગ્રહમ્ ॥ ૨૩૬ ॥ ૭૪૬

ગાથાર્થ— ૧. મતિમાન સાધુ જાતે જ અવગ્રહની યાચના કરવામાં પ્રવર્તે. ૨. અવગ્રહ આપનારના તૃણાદિ લેવાની અનુજાના વચન સાંભળીને થયેલા અવગ્રહમાં જ તૃણાદિને લેવા માટે પ્રયત્ન કરે. ૩. સદા સાધુ સ્પષ્ટમર્યાદાથી અવગ્રહની યાચના કરે. ૪. ગુરુની રજા લઈને આહાર-પાણી વાપરે. ૫. સાધર્મિકોના અવગ્રહની યાચના કરીને રહે.

વિશેષાર્થ— (૧) ઈંદ્ર, ચક્રવર્તી, માંડલિક રાજા, શય્યાતર અને સાધર્મિક એ પાંચના અવગ્રહની સાધુ જાતે જ યાચના કરે. (૨) તમે આટલા અવગ્રહમાં રહેલા તૃણાદિને લેજો એમ અવગ્રહ આપનારના તૃણાદિ લેવાની અનુજાના વચન સાંભળીને તેટલા જ અવગ્રહમાંથી તૃણ આદિને ગ્રહણ કરે. (૩) સ્પષ્ટ મર્યાદાથી અવગ્રહની યાચના કરે, અર્થાત્ અમે આટલી જ ભૂમિનો ઉપયોગ કરશું, એનાથી વધારે નહિ, એમ નક્કી

કરે, અને પછી તેટલી જ ભૂમિનો ઉપયોગ કરે. (૪) ગુરુની કે અન્ય વડીલ વગેરેની રજા લઈને આહાર-પાણી વાપરે. આહાર-પાણીના ઉપલક્ષણથી ઔષધિક કે ઔપચરિક કોઈ પણ વસ્તુ ગુરુની રજા લઈને જ વાપરે. (૫) અહીં સાધુના સાધર્મિક સાધુ ગણાય. જે સાધુઓ પહેલાં અમુક ક્ષેત્રમાં પાચના કરીને રહ્યા હોય તે ક્ષેત્ર કાળની અપેક્ષાએ માસ કે ચાતુર્માસ સુધી અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પાંચ ગાઉ સુધી તેમનો અવગ્રહ ગણાય. માટે બીજાઓથી તેમની અનુજ્ઞાપૂર્વક જ ત્યાં રહેવાય. તેઓ જેટલા કાળ માટે અને જેટલા ક્ષેત્રની (રહેવા, વાપરવા કે આહારાદિ માટે શ્રાવકના ઘરોની) અનુજ્ઞા આપે તેટલા કાળ માટે તેટલા જ ક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવો, અન્યથા ચોરી ગણાય. (૨૩૬)

આહારગુપ્તે ૧ અવિભૂસિયપ્પા ૨ રૂઠ્ઠિ ન નિઝાઈ ૩ ન સંથવેજ્જા ૪ ।

બુદ્ધે મુળીં ખુદ્ધકહં ન કુજ્જા ૫ ધમ્માણુપેહી સંથાં બંભચેરં ॥ ૨૩૭ ॥

આહારગુપ્તોઽવિભૂષિતાત્મા સ્ત્રિયં ન ધ્યાયતિ ન સંસ્તુવીત ।

બુદ્ધો મુનિઃ ક્ષુદ્રકથાં ન કુર્યાદ્ ધર્માનુપ્રેક્ષી સન્ધતે બ્રહ્મચર્યમ્ ॥ ૨૩૭ ॥ ૭૪૭

ગાથાર્થ—તત્પના જ્ઞાતા મુનિ આહારમાં ગુપ્ત થાય. શરીરવિભૂષા ન કરે, સ્ત્રીને ન જુએ, સ્ત્રીનો પરિચય ન કરે, ક્ષુદ્રકથા ન કરે, ધર્મનું ચિંતન કરનાર (અને સેવનાર) સાધુ બ્રહ્મચર્યને પુષ્ટ કરે છે.

વિશેષાર્થ—(૧) મુનિ આહારમાં ગુપ્ત થાય એનો અર્થ એ છે કે સ્નિગ્ધ અને પ્રમાણથી અધિક આહાર ન કરે. સતત સ્નિગ્ધ આહારથી શુક્રધાતુની પુષ્ટિ થવાથી વેદોદયના કારણે અબ્રહ્મ પણ સેવે. પ્રમાણથી અધિક આહાર લેવાથી બ્રહ્મચર્યની વિરાધના ઉપરાંત કાયકલેશ પણ થાય. તથા રાત્રે આહારના ઓડકાર આવવાથી રાત્રિભોજનમાં પણ અતિયાર લાગે. (૨) શરીરવિભૂષા કરવાથી સ્ત્રીઓને અભિલષણીય બને અને એથી બ્રહ્મચર્યની હાનિ વગેરે થાય. શરીરવિભૂષાથી પાંચમું મહાવ્રત પણ દૂષિત બને. (૩) સ્ત્રીને ન જુએ એનો અર્થ એ છે કે તેના અંગોને રાગભાવથી ન જુએ. (૪) સ્ત્રીથી સંસક્ત વસતિનો ત્યાગ કરવો, સ્ત્રીએ વાપરેલા આસનનો ત્યાગ કરવો, વગેરે રીતે સ્ત્રીનો પરિચય ન કરવો. (૫) પ્રસ્તુતમાં ક્ષુદ્રકથા એટલે સ્ત્રીકથા સમજવી. આ

પાંચ ભાવનાઓથી આત્માને ભાવિત કરનાર અને ધર્મસેવનમાં તત્પર સાધુ બ્રહ્મચર્યને પુષ્ટ કરે છે. (૨૩૭)

જે સદ્ ૧ રૂઘ ૨ રસ ૩ ગંધ ૪ માગદ્ ફાસે ૫ અ સંપન્ન મણુન્નપાવદ્ ૧૫ ।

ગિર્હિ પઓસં ન કોજ્જ પંડિદ્ સે હોઝ દંતે વિદ્ અર્કિચ્ચણે ॥ ૨૩૮ ॥

યઃ શબ્દ-રૂપ-રસ-ગન્ધમાગતાન્ સ્પર્શાંશ્ચ સંપ્રાપ્ય મનોજ્ઞ-પાપકાન્ ।

ગૃહ્ણિ પ્રદેષં ન કુર્યાત્ પણ્ડિતઃ સ ભવતિ દાન્તો વિસ્તોઽકિચ્છનઃ..... ૭૪૮

ગાથાર્થ— જે સાધુ ઈન્દ્રિયોના વિષય થયેલા (અનુભવમાં આવેલા) ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વિષયોને પામીને અનુક્રમે રાગ અને દ્વેષ ન કરે તે સાધુ પંડિત (=તત્ત્વના જ્ઞાતા), જિતેન્દ્રિય, વિરત (=સર્વ સાવધયોગોથી વિરત) અને બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહથી રહિત થાય છે.

વિશેષાર્થ— પાંચ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવાથી પાંચમા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના થાય છે. પાંચ મહાવ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાને જણાવનારી આ ગ્રંથમાં જણાવેલી ગાથાઓ અને પ્રવચન સારોદ્ધારમાં ૭૨મા દ્વારમાં જણાવેલી ગાથાઓ અક્ષરશઃ સમાન છે. (૨૩૮)

કંદપ્પ ૧ દેવકલ્લિલ્લિસ ૨, અભિઓગા ૩ આસુરી ચ ૪ સંમોહા ૫ ।

એસા હુ અપ્પસત્થા, પંચવિહા હંતિ પળવીસા ૨૫ ॥ ૨૩૯ ॥

કાન્દર્પી દેવકૈલ્લિલ્લિકી આભિયોગિકી આસુરી ચ સમ્મોહની ।

એતાઃ ચલ્લવપ્રશસ્તાઃ પચ્ચવિધા ભવન્તિ પચ્ચવિંશતિઃ ॥ ૨૩૯ ॥ ૭૪૯

ગાથાર્થ— કાંદર્પી, કૈલ્લિલ્લિકી, આભિયોગિકી, આસુરી અને સંમોહની આ પાંચ અશુભ ભાવના છે. આ પ્રત્યેક ભાવના પાંચ પ્રકારની છે. તેથી અશુભ ભાવના પચીસ થાય છે.

વિશેષાર્થ— આ ૨૫ ભાવનાઓ પરિશિષ્ટમાં ૫ અશુભ ભાવનામાં જણાવી છે. (૨૩૯)

તિવિહેણ કરણજોણ સંજઓ સુસમાહિઓ ।

પસત્થા જુંજણ સમ્મં ચવડ્ ઇમા અપ્પસત્થા ચ ॥ ૨૪૦ ॥

ત્રિવિધેન કરણયોગેન સંયતઃ સુસમાધિતઃ ।

પ્રશસ્તા યુનક્તિ સમ્યક્ ત્યજતીમા અપ્રશસ્તાશ્ચ ॥ ૨૪૦ ॥ ૭૫૦

ગાથાર્થ— કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એમ ત્રણ પ્રકારના કરણથી અને મન-વચન-કાયાથી એમ ત્રણ પ્રકારના યોગથી સારી રીતે સમાધિમાં રહેલ સાધુ શુભ ભાવનાઓને આત્માની સાથે જોડે અને આ અશુભ ભાવનાઓનો ત્યાગ કરે. (૨૪૦)

પાંચ નિર્ગન્થોનું સ્વરૂપ

પંચ નિયંત્ર ધર્મિણ્યા, પુલાય ૧ વઝસા ૨ કુશીલ ૩ નિર્ગંથા ૪ ।

હોદ્ધ સિણાઓ ય ૫ તહા, એકેક્કો સો ભવે દુવિહો ॥ ૨૪૧ ॥

પદ્ધ નિર્ગન્થાઃ ધર્મિણ્યાઃ પુલાક-વકુશ-કુશીલ-નિર્ગન્થાઃ ।

ભવતિ સ્નાતકશ્ચ તથૈકૈકઃ સ ભવેદ્ દ્વિવિધઃ ॥ ૨૪૧ ॥ ૭૫૧

ગાથાર્થ— નિર્ગન્થો પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગંથ અને સ્નાતક એમ પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. તે પ્રત્યેકના બે-બે પ્રકારો છે.

વિશેષાર્થ— જે આત્માને કર્મથી બાંધે તે ગ્રંથ (ગાંઠ). તેના બાહ્ય (ધન વગેરે) અને અભ્યંતર (મિથ્યાત્વ વગેરે) એમ બે ભેદ છે. બંને પ્રકારના ગ્રંથમાંથી જે નીકળી ગયા છે તે નિર્ગંથ કહેવાય છે. (૨૪૧)

ધન્નમસારં મન્નદ્ધ, પુલાયસદ્દેણ તેણ જસસ સમં ।

ચરણં સો ડ પુલાઓ, લલ્લહીસેવાહિ સો ય દુહા ॥ ૨૪૨ ॥

ધાન્યમસારં ધન્યતે પુલાકશબ્દેન તેન યસ્ય સમમ્ ।

ચરણં સ તુ પુલાકો લલ્લિસેવાખ્યાં સ ચ દ્વિધા ॥ ૨૪૨ ॥ ૭૫૨

ગાથાર્થ— પુલાક શબ્દથી અસાર ધાન્ય (=ધાન્યના ફોતરા) કહેવાય છે. જેનું ચારિત્ર ફોતરા જેવું અસાર હોય તે પુલાક. તે લલ્લિ પુલાક અને સેવાપુલાક એમ બે પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ— પુલાક એટલે નિઃસાર. તપની અને શ્રુતની આરાધનાથી પ્રગટેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી અને જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં અતિચારો લગાડવાથી સંયમને અસાર કરી દે તે ફોતરાના જેવા નિઃસાર ચારિત્રવાળા સાધુને પુલાક કહેવામાં આવે છે. (૨૪૨)

સંઘાડયાણ કજ્જે, ચુણિજ્જા ચક્કવટ્ઠિમવિ જીએ ।

તીએ લલ્લહીડ્ડ જુઓ, લલ્લિપુલાઓ મુણેયવ્વો ॥ ૨૪૩ ॥

સજ્જાદીનાં કાર્યે ચૂર્ણયતિ ચક્રવર્તિનમપિ યયા ।

તયા લબ્ધ્યા યુક્તો લબ્ધિપુલાકો જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૪૩ ॥ ૭૫૩

ગાથાર્થ— સંઘ વગેરેના કાર્યમાં જે લબ્ધિથી ચક્રવર્તીને (=ચક્રવર્તીના સૈન્યને) પણ ચૂરી નાખે એવી લબ્ધિવાળા સાધુને લબ્ધિપુલાક જાણવો. (૨૪૩)

આસેવણાપુલાઓ, પંચવિહો નાળદંસણચરિતે ।

લિંગમિ અહાસુહુમો, હોઈ આસેવણાનિરઝો ॥ ૨૪૪ ॥

આસેવનાપુલાક: પચ્ચવિધો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રે ।

લિંગે યથાસૂક્ષ્મો ભવત્યાસેવનાનિરઝઃ ॥ ૨૪૪ ॥ ૭૫૪

ગાથાર્થ— આસેવનાપુલાકના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-લિંગ અને યથાસૂક્ષ્મ એમ પાંચ પ્રકાર છે. તેમાં સૂત્રના અક્ષરો (પાઠો)માં સ્ખલના કરે તથા ખૂટતા પાઠને જેમ-તેમ મેળવે, ઇત્યાદિ અતિચારો દ્વારા જ્ઞાનવિરાધના કરીને આત્માને અસાર કરે તે જ્ઞાનપુલાક, મિથ્યાદર્શનીઓની પ્રશંસા વગેરે કરીને દર્શનને વિરાધનારો દર્શનપુલાક, મૂળગુણ-ઉત્તરગુણની વિરાધના કરે તે ચારિત્રપુલાક, શાસ્ત્રોક્ત મુનિવેષમાં વધારો (ભેદ) કરે કે વિના કારણે અન્ય (સાધુઓના જેવો) વેષ કરે તે લિંગપુલાક, અને કંઈક માત્ર પ્રમાદથી અથવા માત્ર મનથી સાધુને ન કલ્પે, તેવા અકલ્પ્ય પદાર્થોને ગ્રહણ કરે-ભોગવે તે યથાસૂક્ષ્મપુલાક જાણવો. (૨૪૪)

ઝવગરણસરીરેહિં, ઘડસો દુવિહો ય સોવિ પંચવિહો ।

આભોગાળાભોગસંવુડાસંવુડસુહુમેહિં ॥ ૨૪૫ ॥

ઝપકરણશરીરઘ્યાં બકુશો દ્વિવિધશ્ચ સોઽપિ પચ્ચવિધઃ ।

આભોગાઽનાભોગ-સંવૃતા-ઽસંવૃત-સૂક્ષ્મૈઃ ॥ ૨૪૫ ॥ ૭૫૫

ગાથાર્થ— બકુશ ઉપકરણબકુશ અને શરીરબકુશ એમ બે પ્રકારે છે. એ બંનેના આભોગ, અનાભોગ, સંવૃત, અસંવૃત અને સૂક્ષ્મ એમ પાંચ પ્રકાર છે.

વિશેષાર્થ— બકુશ— બકુશ એટલે શબલ, કબૂર, વિચિત્ર વગેરે,

અર્થાત્ કંઈક દોષવાળું અને કંઈક નિર્દોષ, એવું કાબરચિત્રું ચારિત્ર જેને

હોય, તે સાધુ બકુશ કહેવાય. અતિચારવાળું હોવાથી તેના ચારિત્રને પણ બકુશ કહેલું છે અને એવા ચારિત્રવાળો હોવાથી તે સાધુને પણ બકુશ કહેવાય છે, અર્થાત્ અતિચાર યુક્ત શુદ્ધાશુદ્ધ-મિશ્ર ચારિત્રવાળો આ બકુશ ઉપકરણબકુશ અને શરીરબકુશ એમ બે પ્રકારનો હોય છે. તેમાં વિના કારણે ચોલપટક, અંદર (ઓઢવા)નો કપડો, વગેરે વસ્ત્રોને ધોનારો, બાહ્ય શૌચમાં આસક્તિ-પ્રીતિવાળો, શોભાને માટે પાત્રા-દાંડો વગેરેને પણ તેલ વગેરેથી સુશોભિત-ઉજળાં કરીને (અથવા રંગીને) વાપરનારો ઉપકરણબકુશ જાણવો. તથા પ્રગટપણે (ગૃહસ્થાદિને જોતાં) શરીરની શોભા, (સુખ) માટે હાથ-પગ ધોવાં, મેલ ઉતારવો વગેરે અસત્પ્રવૃત્તિ કરનારો શરીરબકુશ જાણવો.

વળી તે બંને પ્રકારના બકુશ પાંચ પાંચ પ્રકારે જાણવા : ૧. આભોગ બકુશ—શરીર અને ઉપકરણ બંનેની શોભા (સાધુઓને) અકરણીય છે એ પ્રકારનું જ્ઞાન હોવા છતાં જે તેવી શોભાને કરે તે (અર્થાત્ સમજીને ભૂલ કરનારો) આભોગ બકુશ. ૨. અનાભોગ બકુશ—ઉપર કહી તે બંને પ્રકારની શોભાને (અકરણીય માનવા છતાં) સહસા (ઈરાદા વિના) કરનારો તે અનાભોગ બકુશ. ૩. સંવૃત બકુશ—જેના દોષો લોકોમાં અપ્રગટ રહે તે (છૂપી ભૂલો કરનારો) સંવૃત બકુશ. ૪. અસંવૃત બકુશ—પ્રગટ રીતે ભૂલ કરનારો (નિષ્કુર-નિર્લજ્જ) તે અસંવૃત બકુશ. ૫. સૂક્ષ્મ બકુશ—નેત્રનો મેલ દૂર કરવો વગેરે કંઈક માત્ર (સૂક્ષ્મ) ભૂલ કરનારો તે સૂક્ષ્મ બકુશ.

એ સર્વે બકુશો સામાન્યતયા વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ઋદ્ધિની અને પ્રશંસાદિ યશની ઈચ્છાવાળા, બાહ્ય સુખમાં ગૌરવ માની તેમાં આદર કરનારા, અવિવિક્ત પરિવારવાળા અને (દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરવારૂપ) છેદ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય સદોષ-નિર્દોષ (શબલ) ચારિત્રવાળા સમજવા. તેમાં ‘અવિવિક્ત’ એટલે અસંયમથી દૂર નહિ રહેનારા અર્થાત્ સમુદ્રકીણ વગેરેથી જંધાને ધસનારા, તેલ વગેરેથી શરીરને ચોળનારા, કાતરથી કેશને કાપનારા, એવા શિષ્યાદિ જેને હોય તે ‘અવિવિક્ત પરિવારવાળા’ જાણવા. (૨૪૫) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૭૨૪)

પડિસેવણાકસાણે, દુહા કુસીલો દુહાવિ પંચવિહો ।

નાળે દંસળચરણે, તવે ય અહસુહુમાણે ચેવ ॥ ૨૪૬ ॥

પ્રતિસેવનાકષાયયોદ્ધિધા કુશીલો દ્વિધાડપિ પચ્ચવિધઃ ।

જ્ઞાને દર્શનચરણયોસ્તપસિ ચ યથાસૂક્ષ્મકે ચૈવ ॥ ૨૪૬ ॥..... ૭૫૬

ગાથાર્થ— કુશીલ પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાયકુશીલ એમ બે પ્રકારે છે. તે બંને પ્રકારના કુશીલ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને યથાસૂક્ષ્મ એમ પાંચ પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ— “કાલ, વિનય વગેરે જ્ઞાનના આઠ આચારોનો વિરાધક તે જ્ઞાનકુશીલ. નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત વગેરે દર્શનના આઠ આચારોથી જે રહિત તે દર્શનકુશીલ જાણવો. ત્રીજા ચારિત્રકુશીલનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, નિમિત્ત, આજીવક, કલ્કકુરુકાદિ લક્ષણો, વિદ્યા તથા મંત્ર વગેરેના બળથી આજીવિકાને (આહારાદિને) મેળવનારો ચારિત્રકુશીલ કહેવાય છે. તેમાં લોકોમાં પોતાની ખ્યાતિ-માન મેળવવા કે સ્ત્રી વગેરે બીજાઓને પુત્ર આદિની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે જાહેરમાં વિવિધ ઔષધિઓ મેળવીને મંત્રેલાં પાણી આપવાં, સ્નાન કરાવવું કે મૂળીયાં વગેરે બાંધવા, તે ‘કૌતુક’ સમજવાં, અથવા તો મુખમાં ગોળીઓ નાખીને કાન કે નાકમાંથી કાઢવી, મુખમાંથી અગ્નિ કાઢવો વગેરે આશ્ચર્યો ઉપજાવવાં, વગેરે ‘કૌતુક’ સમજવાં; તાવવાળા વગેરે બીમારની આજુબાજુ ચારેય દિશામાં મંત્રેલી રક્ષા (ભસ્મ) નાખવી, તે ‘ભૂતિકર્મ’ કહેવાય; બીજાએ પૂછવાથી કે વિના પૂછ્યે તેના મનમાં રહેલા ભાવોને ‘સ્વપ્રમાં આરાધેલી કોઈ વિદ્યાના કહેવાથી કે કર્ષપિશાચિકા કે મંત્રથી અભિષેક કરેલી ઘંટડી વગેરેથી જાણીને’ કહેવા, તે પ્રશ્નાપ્રશ્ન કહેવાય; નિમિત્તશાસ્ત્રના બળે ભૂત, ભાવિ અને વર્તમાન ભાવોને કહેવા, તે નિમિત્ત કહેવાય; આજીવક એટલે જાતિ, કુલ, તપ, શ્રુત, શીલ્પ, કર્મ અને ગણ-એ સાત વડે દાતાર (ગૃહસ્થ)ની સાથે પોતાની સમાનતા બતાવીને દાતારનો પોતાના તરફ આદર વધારીને આહારાદિ મેળવે, તે ‘આજીવક’ કહેવાય. જેમ કે—કોઈ સાધુ બ્રાહ્મણને કહે કે—હું પણ બ્રાહ્મણ છું. તેથી તેને સાધુ ઉપર પ્રીતિ

ધાય અને આહારાદિ વસ્તુઓ વહોરાવે, એમ જાતિની સમાનતાથી આજીવિકા ચલાવનારો 'જાતિ-આજીવક' વગેરે સ્વયં સમજવું. શકતાથી બીજાઓને ઠગવા તેને 'કલ્કકુરુકા' કહેવાય છે. અન્ય આચાર્યો તો, પ્રસૂતિ આદિ રોગોમાં ખારપાતન કરાવવું કે પોતાના શરીરે લોપ્રક વગેરેનું ઉદ્ધવર્તન કરવું તેને 'કલ્ક' અને સ્નાન કરવું કે સ્ત્રી-પુરુષાદિનાં લક્ષણો કહેવાં તે 'કુરુકા' એમ જુદો જુદો અર્થ કરે છે. જેની અધિષ્ઠાતા દેવી હોય તે 'વિદ્યા' અને જેનો અધિષ્ઠાતા દેવ હોય તે 'મંત્ર'. અગર જેની સાધના કરવી પડે તે 'વિદ્યા' અને સાધ્યા વિના જ પાઠ (ઉચ્ચાર) માત્રથી સફળ થાય તે 'મંત્ર' જાણવો. સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત સ્ત્રી-પુરુષની રેખાઓ-મસ-તલ વગેરે લક્ષણો જોઈ ભૂત-ભાવિ ભાવોને કહેવા તે 'લક્ષણ', સ્ત્રી-પુરુષને પરસ્પર દ્વેષ કરાવવો કે દ્વેષ હોય તો મેળ કરાવવો, અથવા ગર્ભધારણ કે ગર્ભપાત કરાવવો તે 'મૂલકર્મ' તથા ચૂર્ણ-યોગના પ્રયોગ, શરીરશોભા ઇત્યાદિ કૌતુક સમજવું. ચારિત્રને મલિન કરનારાં આ પાપકાર્યોને કરનારો સાધુ ચરણકુશીલ જાણવો.

ગંથો મિચ્છત્તધણાઇઓ મોહાઓ નિગ્ગઓ જો સો ।

ઉવસામઓ ય યવગો, દુહા નિયંત્રે વિ પંચવિહો ॥ ૨૪૭ ॥

ગ્રન્થો મિથ્યાત્વધનાદિકો મોહાદ્ નિર્ગતઃ યઃ સઃ ।

ઉપશમકશ્ચ ક્ષપકો દ્વિધા નિર્ગ્રન્થોઽપિ પન્નવિધઃ ॥ ૨૪૭ ॥ ૭૫૭

ગાથાર્થ—મિથ્યાત્વ અને ધન વગેરે સંબંધી મોહ એ ગ્રંથ (=ગાંઠ) છે. મોહમાંથી જે સાધુ નીકળી ગયો છે તે નિર્ગ્રંથ છે. નિર્ગ્રંથના ઉપશમક અને ક્ષપક એમ બે પ્રકાર છે. બંને પ્રકારનો નિર્ગ્રંથ પાંચ પ્રકારનો છે. (૨૪૭)

પઢમાપઢમે ચરિમાચરિમે ય તહા અહાસુહમે ય ।

મિચ્છત્ત ૧ વેય ૩ હાસ-છય ૬, કોહચઝકં ૪ હવડ્ ગંથો ॥ ૨૪૮ ॥

પ્રથમાપ્રથમયોશ્વરમાચરમયોશ્ચ તથા યથાસૂક્ષ્મકે ચ ।

મિથ્યાત્વ-વેદ-હાસ્યષટ્કં ક્રોધચતુષ્કં ભવતિ ગ્રન્થઃ ॥ ૨૪૮ ॥ ૭૫૮

ગાથાર્થ— ઉપશમક અને ક્ષપક એ બંને નિર્ગ્રથના પ્રથમસમય, અપ્રથમસમય, ચરમસમય, અચરમસમય અને યથાસૂક્ષ્મ એમ પાંચ ભેદો છે. મિથ્યાત્વ, ત્રણ વેદ, છ હાસ્યાદિ અને ચાર ક્રોધાદિ એમ ચૌદ ગ્રંથ (ગાંઠ) છે.

વિશેષાર્થ— શ્રેણિના અંતર્મુહૂર્તના પહેલા સમયે રહેલ પ્રથમસમય નિર્ગ્રંથ છે. પહેલા સિવાયના કોઈ પણ સમયે વર્તમાન અપ્રથમસમય છે. શ્રેણિની સમાપ્તિના અંતિમ સમયે વર્તમાન ચરમસમય છે. અંતિમ સમયથી પહેલાના કોઈ પણ સમયે વર્તમાન અચરમસમય છે. આમ પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વીએ બે બે ભેદો ગણતાં ચાર અને પાંચમો સંપૂર્ણ શ્રેણિના કોઈ પણ સમયમાં વર્તમાન યથાસૂક્ષ્મ છે. આમ પાંચ ભેદો છે.

ગ્રંથના બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે ભેદ છે. તેમાં ધન વગેરે ૧૧૦ પ્રકારનો પરિગ્રહ બાહ્ય ગ્રંથ છે અને અહીં જણાવેલ મિથ્યાત્વ વગેરે ૧૪ અભ્યંતર ગ્રંથ છે. (૨૪૮)

સુહૃદ્ગાણજલવિસુદ્ધો, કમ્પમલાવિક્ષયા સિનાઓત્તિ ।

દુવિહો ય સે સજોગી, તહા અજોગી વિણિદિદ્ધો ॥ ૨૪૯ ॥

શુભધ્યાનજલવિશુદ્ધઃ કર્મમલાપેક્ષયા સ્નાતક ઇતિ ।

દ્વિવિધશ્ચ સ સયોગી તથાડયોગી વિનિર્દિષ્ટઃ ॥ ૨૪૯ ॥..... ૭૫૧

ગાથાર્થ— કર્મમલની અપેક્ષાએ શુભધ્યાનરૂપી જલથી વિશુદ્ધ થયેલ જીવ સ્નાતક (=સ્નાન કરેલ) કહેવાય છે. એ બે પ્રકારે છે. બંને પ્રકારનો સ્નાતક જીવ સયોગી અને અયોગી એમ બે પ્રકારે કહ્યો છે.

વિશેષાર્થ— મન-વચન-ક્રિયા એ ત્રણ યોગથી સહિત હોય તે સયોગી અને રહિત હોય તે અયોગી. તેરમા ગુણસ્થાને રહેલા સ્નાતક સયોગી છે અને ચૌદમાં ગુણસ્થાને રહેલા સ્નાતક અયોગી છે. (૨૪૯)

૧. (૧) ભુમિ, (૨) મકાનો, (૩) ધન અને ધાન્ય, (૪) મિત્રો અને જ્ઞાતિજનો, (૫) વાહનો, (૬) શયનો, (૭) આસનો, (૮) દાસ, (૯) દાસીઓ અને (૧૦) કુપ્ય (શેષ રાચરચીલું-ધરવખરી), એ દશ પ્રકારો જાણવા. બૃહત્કલ્પમાં શયન-આસન બંનેને એકમાં ગણી દશમો તૃણાદિનો સંચય કહેલો છે.

સો પુણ પંચવિયપ્પો, અચ્છવિઓ અસબલો અકમ્મંસો ।

અપરિસ્સાવી સંસુદ્ધનાણદંસણધરો અરિહા ॥ ૨૫૦ ॥

સ પુનઃ પચ્ચવિકલ્પોઽચ્છવિકોઽશબલોઽકર્માશઃ ।

અપરિસ્સાવી સંશુદ્ધજ્ઞાનદર્શનધરોઽર્હન્ ॥ ૨૫૦ ॥ ૭૬૦

ગાથાર્થ— તે સ્નાતકના અચ્છવિક, અશબલ, અકર્માશ, અપરિશ્રાવી અને સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર એમ પાંચ પ્રકાર છે. સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર અને અર્હન્ એ શબ્દો એકાર્થકવાચી છે.

વિશેષાર્થ— (૧) અચ્છવિક— અચ્છવિક એટલે અવ્યથક=પરને પીડા ન ઉપજાવનાર એવો અર્થ છે અથવા છવિ એટલે શરીર કહેવાય છે. યોગાનિરોધથી સ્નાતકના શરીરનો અભાવ થતાં અછવિ (=શરીરરહિત) એ અર્થ પ્રમાણે પણ અચ્છવિક શબ્દનો અર્થ ઘટે છે. અથવા ક્ષપા એટલે ખેદસહિત પ્રવૃત્તિ. ખેદસહિત પ્રવૃત્તિવાળો તે ક્ષપી. ખેદવાળી પ્રવૃત્તિથી રહિત તે અક્ષપી. પ્રાકૃતમાં અક્ષપીનું અચ્છવી થાય. અથવા ઘાતી-કર્મોનો ક્ષય કર્યા પછી ક્ષય કરવાનો ન હોવાથી (=એ માટે પુરુષાર્થ કરવાનો ન હોવાથી) અક્ષપી છે. (૨) અશબલ— ચારિત્ર હોવાથી શુદ્ધ અને અતિચારરૂપ મળની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ, આમ શુદ્ધાશુદ્ધ રૂપ ચારિત્ર શબલ કહેવાય. શબલથી વિપરીત (=અતિચારરૂપ કાદવ જવાથી એકાંતે શુદ્ધ) તે અશબલ. સ્નાતકનું ચારિત્ર અશબલ છે. (૩) અકર્માશ— કર્માશ એટલે ઘાતીકર્મો. ઘાતીકર્મો જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોનો એક અંશ છે. કર્મોનો અંશ (=વિભાગ) તે કર્માશ. ઘાતીકર્મો રૂપ કર્મોનો અંશ (=એક ભાગ) જેઓને નથી તે અકર્માશ. અથવા કર્માશ એટલે ઘાતી-કર્મોની સત્તા. તે જેને નથી તે અકર્માશ. (૪) અપરિશ્રાવી— પરિશ્રવ એટલે બંધ. અયોગ અવસ્થામાં કર્મોનો પરિશ્રવ ન થવાથી અપરિશ્રાવી. ન પરિશ્રવતિ=નાશ્રવતિ કર્માણીત્યપરિશ્રાવી એવી વ્યુત્પત્તિ છે. (૫) સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર— મતિ-ઈન્દ્રિયો વગેરેની સહાયથી રહિત અનંતજ્ઞાનદર્શનને જે ધારણા કરે તે સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર. (૨૫૦)

૧. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ઉલ્લાસ ચોથો ગાથા ૩૮ વગેરે.

આદ્યસંજમજુલે, તિન્નિ ઉ પઢમા કસાયવં ચડસુ ।

નિર્ગંથસિનાયા પુણ, અહચ્ચાએ સંજમે હુંતિ ॥ ૨૫૧ ॥

આદિમસંયમયુગલે ત્રયસ્તુ પ્રથમાઃ કષાયવાન્ ચતુર્ષુ ।

નિર્ગંથસ્નાતકૌ પુનર્યથાચ્ચાતે સંયમે ભવન્તિ ॥ ૨૫૧ ॥ ૭૬૧

ગાથાર્થ— પહેલા ત્રણ નિર્ગંથો (=પુલાક, બકુશ અને કુશીલ) પ્રથમ બે (સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય) ચારિત્રમાં હોય છે. કષાયકુશીલ ચાર ચારિત્રમાં હોય છે. નિર્ગંથ અને સ્નાતક યથાખ્યાત ચારિત્રમાં હોય છે. (૨૫૧)

મૂલોત્તરગુણવિસયા, પડિસેવા સેવણ પુલાણ ચ ।

ઉત્તરગુણેસુ બડસો, સેસા પડિસેવનારહિયા ॥ ૨૫૨ ॥

મૂલોત્તરગુણવિષયા પ્રતિસેવા સેવકે પુલાકે ચ ।

ઉત્તરગુણેષુ બકુશઃ શેષાઃ પ્રતિસેવનારહિતાઃ ॥ ૨૫૨ ॥ ૭૬૨

ગાથાર્થ— પ્રતિસેવનાકુશીલ અને પુલાકમાં મૂલોત્તર ગુણ સંબંધી પ્રતિસેવા(=સંજવલન કષાયના ઉદયથી ચારિત્રાચારની મર્યાદાથી પ્રતિકૂળ આચરણ) હોય છે. બકુશ ઉત્તરગુણોમાં પ્રતિસેવા કરનારો હોય છે. બાકીના(=કષાયકુશીલ, નિર્ગંથ અને સ્નાતક) પ્રતિસેવાથી રહિત હોય છે. (૨૫૨)

સામાઙ્ગ્ય ૧ છેઓવ-ઢ્ઢાવણં ૨ ચ પરિહારયવિશુદ્ધં ૩ ।

સુહુમ ૪ મહચ્ચાચરૂવં ૫, ચય રિત્તિ તેણ ચારિત્તં ॥ ૨૫૩ ॥

સામાયિકં છેદોપસ્થાપનં ચ પરિહારકવિશુદ્ધમ્ ।

સૂક્ષ્મં યથાચ્ચાતરૂપં ચયં રિત્તિ તેન ચારિત્રમ્ ॥ ૨૫૩ ॥ ૭૬૩

ગાથાર્થ— સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ-સંપરાય અને યથાખ્યાત એમ પાંચ ચારિત્ર છે. એકઠા થયેલા કર્મને ખાલી કરે તે ચારિત્ર એવો ચારિત્ર શબ્દનો નિરુક્તિથી થતો અર્થ છે. (૨૫૩)

ઇત્તરિયમાવકહિયં, દુવિહં સામાઙ્ગ્યં મુણેયવ્વં ।

પઢમંતિમતિત્થિ પઢમં મઙ્ગ ૨૨ વિદેહંમિ અવકહિયં ॥ ૨૫૪ ॥

ઇત્વરિકં યાવત્કથિકં દ્વિવિધં સામાયિકં જ્ઞાતવ્યમ્ ।

પ્રથમાન્તિમતીર્થે પ્રથમં મધ્યવિદેહે યાવત્કથિકમ્ ॥ ૨૫૪ ॥ ૭૬૪

ગાથાર્થ— સામાયિક ચારિત્ર ઇત્વરિક અને યાવત્કથિક એમ બે પ્રકારનું જાણવું. ઇત્વર સામાયિક પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં હોય છે. મધ્યમ બાવીસ તીર્થકરોના તીર્થમાં અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં યાવત્કથિક ચારિત્ર હોય છે. (૨૫૪)

સામાઙ્યમિ ઉ કા, ચાઙ્ગામં અણુત્તરં ધર્મમ્ ।

તિવિદેહેન ફાસિયં તે, સામાઙ્યસંજતે ચ ચલુ ॥ ૨૫૫ ॥

સામાયિકે તુ કૃતે ચાતુર્યામનુત્તરં ધર્મમ્ ।

ત્રિવિધેન સ્પૃષ્ટં તે સામાયિકસંયતાઃ ચ ચલુ ॥ ૨૫૫ ॥ ૭૬૫

ગાથાર્થ— જેમનાથી સામાયિક કર્યે છતે ત્રિવિધથી ચાર મહાવ્રતવાળો અને અનુત્તર એવો ચારિત્ર ધર્મ પ્રાપ્ત કરાયો છે તે સામાયિક સાધુઓ છે. (૨૫૫)

સઙ્ગાર ૧ નિઙ્ગાર ૨, છેઓવદ્ધાવણં ભવે દુવિહં ।

મજ્ઞિમજિણાણ સમ, વિદેહચિત્તંમિ તં નત્થિ ॥ ૨૫૬ ॥

સાતિચાર-નિરતિચારં છેદોપસ્થાપનં ભવેદ્ દ્વિવિધમ્ ।

મધ્યમજિનાનાં સમયે વિદેહક્ષેત્રે તન્નાસ્તિ ॥ ૨૫૬ ॥ ૭૬૬

ગાથાર્થ— છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર સાતિચાર અને નિરતિચાર એમ બે પ્રકારનું છે. ભરતક્ષેત્રમાં મધ્યમ જિનેશ્વરોના તીર્થમાં અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોતું નથી. (૨૫૬)

છિત્તૂ ણિયપરિયાગં, પોરાણં જો ઠવેતિ અપ્પાણં ।

ધર્મમિ પંચજામે, છેઓવદ્ધાવણં સ ચલુ ॥ ૨૫૭ ॥

છિત્ત્વા નિજપયાર્યં પુરાણં યઃ સ્થાપયત્યાત્માનમ્ ।

ધર્મે પચ્ચયામે છેદોપસ્થાપનં સ ચલુ ॥ ૨૫૭ ॥ ૭૬૭

૧. પાંચ ચારિત્રનું વિશેષ સ્વરૂપ પરિશિષ્ટમાં પાંચ અંકના પદાર્થોમાં જણાવ્યું છે.

ગાથાર્થ— જે સાધુ પોતાના પૂર્વના દીક્ષા પર્યાયને છેદીને પોતાને પાંચ મહાવ્રતવાળા ચારિત્ર ધર્મમાં સ્થાપે તે સાધુ છેદોપસ્થાપનીય સાધુ છે. (૨૫૭)

પરિહારવિસુદ્ધિતઙ્ગયં, દુવિહં નિવ્વિસ્સમાણયં પઠ્ઠમં ।

ઘીયં નિવિટ્ઠકાઙ્ગય-મિહ નવમુણિગચ્છસેવિયયં ॥ ૨૫૮ ॥

પરિહારવિશુદ્ધિતૃતીયં દ્વિવિધં નિર્વિશમાનકં પ્રથમમ્ ।

દ્વિતીયં નિર્વિષ્ટકાયિકમિહ નવમુણિગચ્છસેવિતકમ્ ॥ ૨૫૮ ॥ ૭૬૮

ગાથાર્થ— ત્રીજું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે. તેમાં પહેલું નિર્વિશમાનક છે અને બીજું નિર્વિષ્ટકાયિક છે. આ ચારિત્રને નવ મુનિઓનો ગણ સેવે છે=આચરે છે. (૨૫૮)

પરિહરઙ્ગો વિસુદ્ધં, પંચજામં અણુત્તરં ધર્મમ્ ।

તિવિહેણ ફાસયંતો, પરિહારિયસંજઓ સ ચલુ ॥ ૨૫૯ ॥

પરિહરતિ યો વિશુદ્ધં પંચ્યામમનુત્તરં ધર્મમ્ ।

ત્રિવિધેન સ્પર્શન્ પારિહારિકસંયતઃ સઃ ચલુ ॥ ૨૫૯ ॥ ૭૬૯

ગાથાર્થ— જે સાધુ પાંચ મહાવ્રતવાળા અને અનુત્તર એવા વિશુદ્ધ-ચારિત્ર ધર્મને ત્રિવિધથી સ્પર્શતો=પાળતો ધારણ કરે છે તે પારિહારિક સાધુ છે. (૨૫૯)

સંકિટ્ઠમાણ ૧ સુચિસુજ્ઞમાણયં ૨ દુવિહસંપરાયં ચ ।

સેણિગયસ્સ ડ મુણિણો, હુજ્જા હુ કસાયજુત્તસ્સ ॥ ૨૬૦ ॥

સંક્લિષ્ટમાણં સુચિશુદ્ધ્યમાનકં દ્વિવિધસમ્પરાયં ચ ।

શ્રેણિગતસ્ય તુ મુનેર્ભવેત્ ચલુ કષાયયુક્તસ્ય ॥ ૨૬૦ ॥ ૭૭૦

ગાથાર્થ— સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર સંક્લિષ્ટમાણ અને વિશુદ્ધ્યમાન એમ બે પ્રકારનું છે. આ બંને પ્રકારનું સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર શ્રેણિમાં રહેલા કષાયયુક્ત મુનિને હોય. (૨૬૦)

લોભાણું વેયંતો, જો ચલુ ડવસામઓ ય ચવઓ વા ।

સો સુહમસંપરાઓ, અહવઘાઓ ણ ડ કિંચિ ॥ ૨૬૧ ॥

લોભાણું વેદયન્ યઃ खलूपशमकश्च क्षपको वा ।

સ સૂક્ષ્મસંપરગ્યો યથાચ્ચાતો ન તુ કિચ્છિત્ ॥ ૨૬૧ ॥ ૭૭૧

ગાથાર્થ—જે ઉપશમક કે ક્ષપક લોભાણુને (=સૂક્ષ્મ લોભને) વેદી રહ્યો છે=અનુભવી રહ્યો છે તે સૂક્ષ્મ-સંપરાય છે. જે ઉપશમક કે ક્ષપક લોભાણુને જરા પણ વેદતો નથી તે યથાખ્યાત છે. (૨૬૧)

तह अहखायचरितं, छाउम्पत्थियकेवलित्ते य ।

चढणपडणस्स भयणा, पढमे बीए वि नो पडणं ॥ २६२ ॥

તથા યથાચ્ચાતચારિત્રં છાઊમ્પત્થિકેવલિત્વે ચ ।

આરોહણપતનસ્ય ભજના પ્રથમે દ્વિતીયેઽપિ નો પતનમ્ ॥ ૨૬૨ ॥ ૭૭૨

ગાથાર્થ— યથાખ્યાત ચારિત્ર છઘ્રસ્થાવસ્થામાં અને કેવલિપણમાં હોય છે. ઉપશમકમાં ચડવામાં પડવાની ભજના છે, અર્થાત્ કોઈ ઉપશમક ચઢતાં ચઢતાં પડે પણ ખરો. ક્ષપકમાં પડવાની ભજના નથી જ, અર્થાત્ ક્ષપક ચઢતાં ચઢતાં ન જ પડે, અવશ્ય ઉપર જાય. (૨૬૨)

उवसंते १ खीणंमि वि, जो खलु कम्पंमि मोहणिज्जंमी ।

छउम्पत्थो य जिणो, वा अहक्खायसंजओ स खलु ॥ २६३ ॥

ઉપશાન્તે ક્ષીણેઽપિ યઃ खलु कर्मणि मोहनीये ।

છઊમ્પત્થજિનો વા યથાચ્ચાતસંયતઃ સ खलु ॥ ૨૬૩ ॥ ૭૭૩

ગાથાર્થ— મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કે ક્ષય થઈ જતાં જે યથાખ્યાત સાધુ બને છે તે છઘ્રસ્થ હોય કે કેવળી હોય.

विशेषार्थ— ૧૧મા ગુણસ્થાને રહેલ ઉપશમક અને બારમા ગુણસ્થાને રહેલ ક્ષપક છઘ્રસ્થ યથાખ્યાત છે અને તેરમા ગુણસ્થાને રહેલ ક્ષપક કેવળી યથાખ્યાત છે. (૨૬૩)

पत्रवण १ वेय २ रागे ३ कम्प ४ चरित ५ पडिसेवणा ६ नाणे ७ ।

તિત્થે ૮ લિંગ ૧ સર્ગ ૧૦ ચિત્તે ૧૧ કાલ ૧૨ ગદ ૧૩ ટિંદિ ૧૪ સંજમ ૧૫ નિગાસે ૧૬ ॥ ૨૬૪ ॥

પ્રજ્ઞાપના-વેદ-રમે કલ્પ-ચારિત્ર-પ્રતિસેવના-જ્ઞાને ।

તીર્થે લિઙ્ગ-શરીરે ક્ષેત્રે કાલ-ગતિ-સ્થિતિ-સંયમ-નિકર્ષે ॥ ૨૬૪ ॥ ૭૭૪

જોગ ૧૭ વઝોગ ૧૮ કસાઈ ૧૯ લેસા ૨૦ પરિણામ ૨૧ બંધણે ૨૨ વેઈ ૨૩ ।

કમ્મોદીરણ ૨૪ ઝવસં-પજહણ ૨૫ સળ્ળા ય ૨૬ આહારે ૨૭ ॥ ૨૬૫ ॥

યોગોપયોગ-કષાયે લેશ્યા-પરિણામ-બન્ધને વેદે ।

કર્મોદીરણોપસમ્પદ્ધાન-સંજ્ઞાશ્ચાહારે ॥ ૨૬૫ ॥ ૭૭૫

ભવ ૨૮ આગસિસે ૨૯ કાલં ૩૦-તોય ૩૧ સમુદાય ૩૨ ચિત્ત ૩૩ પુસળા ય ૩૪ ।

ભાવે ૩૫ પરિમાણં ૩૬ ચ્છલુ અપ્પાબહુયં ૩૭ નિયંત્ઠણં ॥ ૨૬૬ ॥

ભવા-ડડકર્ષે કાલા-ડન્તરે ચ સમુદ્ધાત-ક્ષેત્ર-સ્પર્શનાશ્ચ ।

ભાવે પરિમાણં ચત્ત્વલ્પબહુકં નિર્ગન્થાનામ્ ॥ ૨૬૬ ॥ ૭૭૬

ગાથાર્થ— ૧. પ્રજ્ઞાપના, ૨. વેદ, ૩. રાગ, ૪. કલ્પ, ૫. ચારિત્ર, ૬. પ્રતિસેવના, ૭. જ્ઞાન, ૮. તીર્થ, ૯. લિંગ, ૧૦. શરીર, ૧૧. ક્ષેત્ર, ૧૨. કાલ, ૧૩. ગતિ, ૧૪. સ્થિતિ, ૧૫. સંયમ, ૧૬. સંનિકર્ષ, ૧૭. યોગ, ૧૮. ઉપયોગ, ૧૯. કષાય, ૨૦. લેશ્યા, ૨૧. પરિણામ, ૨૨. બંધન, ૨૩. વેદ, ૨૪. કર્મોદીરણ, ૨૫. ઉપસંપદ્-હાની, ૨૬. સંજ્ઞા, ૨૭. આહાર, ૨૮. ભવ, ૨૯. આકર્ષ, ૩૦. કાલ, ૩૧. અંતર, ૩૨. સમુદ્ધાત, ૩૩. ક્ષેત્ર, ૩૪. સ્પર્શના, ૩૫. ભાવ, ૩૬. પરિમાણ, ૩૭. અલ્પબહુલ્ય - આ દ્વારોથી નિર્ગ્ઠ્યની પ્રરૂપણા કરવામાં આવશે.

વિશેષાર્થ— (૧) પ્રજ્ઞાપનાદ્વાર— પ્રજ્ઞાપના એટલે નિર્ગ્ઠ્યપદ્ધતી અભિધેય જે નિર્ગ્ઠ્ય મુનિ તેના સામાન્યથી ભેદોની પ્રરૂપણા.તેમાં પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગ્ઠ્ય અને સ્નાતક એમ પાંચ નિર્ગ્ઠ્યો કહ્યા છે.

(૨) વેદદ્વાર— પુલાકને સ્ત્રીવેદ ન હોય. કારણ કે સ્ત્રીવેદીને તેવી લબ્ધિ ન પ્રગટે. આથી પુલાકને પુરુષવેદ કે નપુસંકવેદ હોય. જે પુરુષ હોવા છતાં લિંગછેદ આદિથી નપુંસકવેદવાળો અને તેવો નપુંસકવેદી અહીં જાણવો, અર્થાત્ કૃત્રિમ નપુંસક સમજવો, જન્મથી નપુંસક નહિ, આથી જ ‘પુરિસણપુંસકવેયઈ વા .હોજ્જ’=“જન્મથી પુરુષ છતાં લિંગભેદ આદિથી થયેલ નપુંસકવેદવાળામાં હોય” એવું (ભગવતીનું) સૂત્ર છે. બકુશ આદિમાં પણ નપુંસકવેદની આ પ્રમાણે જ વિચારણા કરવી. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ બધાય વેદવાળા હોય. પુલાક,

બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ અવેદી ન હોય. કારણ કે તેમને ઉપશમશ્રેણિ કે ક્ષપકશ્રેણિ ન હોય. (તેથી તે અવેદી ન હોય.) કષાયકુશીલને પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન સુધી ત્રણે વેદ હોય છે. પછી અનિવૃત્તિ બાદર અને સૂક્ષ્મસંપરાયમાં વેદો ઉપશાંત થતાં ઉપશાંતવેદ અથવા ક્ષીણ થતાં ક્ષીણવેદ હોય છે. નિર્ગ્રંથ સવેદ ન હોય, કિંતુ ઉપશાંતવેદ કે ક્ષીણવેદ હોય છે. કારણ કે તે બંને શ્રેણિવાળા હોય છે. બેમાંથી કોઈપણ એક શ્રેણિમાં હોય છે. સ્નાતક ક્ષીણવેદ જ હોય.

(૩) રાગદ્વાર— અહીં રાગ શબ્દથી કષાયનો ઉદય વિવક્ષિત છે. રાગવાળું ચિત્ત નહિ. કારણ કે અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનોમાં માધ્યસ્થ્ય અવસ્થામાં રાગવાળું ચિત્ત ન હોવા છતાં સરાગી તરીકે જ વ્યવહાર થાય છે. પુલાક, બકુશ, કુશીલ સરાગી હોય. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક વીતરાંગ હોય છે. કારણ કે તેમને કષાયનો ઉદય ન હોય. પણ તેમાં આટલી વિશેષતા છે કે— નિર્ગ્રંથ ઉપશાંતકષાય વીતરાગ કે ક્ષીણકષાય વીતરાગ પણ હોય, જ્યારે સ્નાતક તો ક્ષીણકષાય વીતરાંગ જ હોય.

(૪) કલ્પદ્વાર— કલ્પના સ્થિત અને અસ્થિત એમ બે પ્રકારો છે. જે અવશ્ય એટલે નિયત હોય, જેનું અવશ્ય પાલન કરવાનું જ હોય તે સ્થિત, અને જે અનિયત હોય તે સ્થિતાસ્થિત રૂપ હોવાથી અસ્થિત કહેવાય છે. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓને સ્થિત કલ્પ હોય છે. મધ્યમ તીર્થકરના સાધુઓને અસ્થિત કલ્પ હોય છે.

પુલાકાદિ પાંચે સ્થિત અને અસ્થિત બંને કલ્પમાં હોય છે. કારણ કે સર્વ તીર્થકરોના કાલમાં આ પાંચે હોય. અથવા જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પ એમ પણ કલ્પના બે ભેદો છે. સ્થિત-અસ્થિત કલ્પ સંબંધી વિચારણાને આશ્રયીને કહ્યું. જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પની વિચારણા તો આ પ્રમાણે છે—પુલાક સ્થવિરકલ્પી જ હોય. જિનકલ્પી કે 'કલ્પાતીત' ન હોય.

કષાયકુશીલ, જિનકલ્પી, સ્થવિરકલ્પી અને કલ્પાતીત એમ ત્રણ પ્રકારે હોય છે, છદ્મસ્થ સકષાયતીર્થકર કલ્પાતીત હોય એ દૃષ્ટિએ શ્રી

૧. કલ્પાતીત એટલે કલ્પથી(=મર્યાદાથી) રહિત. કેવળજ્ઞાની, મન:પર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વધર, દશપૂર્વધર વગેરે કલ્પાતીત હોય છે.

અભયદેવસૂરિજીએ કષાયકુશીલમાં કલ્પાતીતપણાનું સમર્થન કર્યું છે. પરમાર્થથી તો સામર્થ્ય યોગવાળાને ધર્મસંન્યાસ પ્રવર્તમાન હોય ત્યારે ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં જિનકલ્પીના અને સ્થવિરકલ્પીના ક્ષાયોપશમિક ધર્મોનો અભાવ થવાથી અને માત્ર આત્મામાં જ સ્થિરતારૂપ ચારિત્રનો યોગ થવાથી કલ્પાતીતપણું જ ઘટે છે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક કલ્પાતીત છે. કારણ કે જિનકલ્પ અને સ્થવિરકલ્પના (ક્ષાયોપશમિક) ધર્મો તે બેમાં હોતા નથી. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ જિનકલ્પી કે સ્થવિરકલ્પી હોય, પણ કલ્પાતીત ન હોય. કારણ કે તેમને ક્ષપકશ્રેણિ ન હોવાથી ધર્મસંન્યાસ ન હોય.

(૫) ચારિત્રદ્વાર—આશ્રવોથી નિવૃત્ત થયેલો આત્મા જેને આચરી શકે તે ચારિત્ર. તે ચારિત્રના સામાયિક વગેરે પાંચ ભેદો પ્રસિદ્ધ જ છે. તેમાં પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય એ બે ચારિત્રમાં હોય છે. કષાયકુશીલ યથાખ્યાત સિવાયનાં ચાર ચારિત્રમાં હોય છે તથા નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક યથાખ્યાત ચારિત્રમાં હોય છે.

(૬) પ્રતિસેવનાદ્વાર—પ્રતિસેવના એટલે સંજવલન કષાયના ઉદયથી થતું ચારિત્રાચારની મર્યાદાથી વિપરીત આચરણ. તેમાં પુલાક મૂલોત્તર ગુણોનો પ્રતિસેવી હોય છે. કારણ કે તે બીજો કોઈ દોષ ન લગાડે તો પણ છેવટે યથાસૂક્ષ્મ બનીને માનસિક અતિચારનું સેવન તો કરે છે.

પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચ આશ્રવોમાંથી કોઈ એકનું સેવન કરનાર મૂલગુણમાં પ્રતિસેવી છે. કોટિસહિત આદિ ભેદોથી ભિન્ન કે નવકારશી આદિ ભેદોથી ભિન્ન પ્રત્યાખ્યાનના કોઈ એક દોષનું પણ સેવન કરનાર ઉત્તરગુણમાં પ્રતિસેવી છે, અને આના ઉપલક્ષણથી ઉત્તરગુણોમાં પિંડવિશુદ્ધિ આદિ સંબંધી વિરાધનાની પણ સંભાવના છે. બકુશ ઉત્તરગુણોમાં પ્રતિસેવક હોય છે. પ્રતિસેવનાકુશીલ પુલાકની જેમ મૂલ-ઉત્તરગુણોમાં પ્રતિસેવક હોય છે, એમ ભગવતીમાં કહ્યું છે. કષાયકુશીલ, સ્નાતક અને નિર્ગ્રંથ અપ્રતિસેવી છે.

(૭) જ્ઞાનદ્વાર— પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલને મતિ-શ્રુત અથવા અવધિ સહિત ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. સ્નાતકને એક કેવળજ્ઞાન જ

હોય છે. કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથને મતિ-શ્રુત એ બે અથવા મતિ-શ્રુત-અવધિ કે મતિ-શ્રુત-મનઃપર્યવ એમ ત્રણ અથવા મતિ-શ્રુત-અવધિ-મનઃપર્યવ એ ચાર જ્ઞાન પણ હોય છે.

(૮) તીર્થદ્વાર— જેનાથી સંસાર રૂપ સાગર તરાય તે તીર્થ છે. આવું તીર્થ તે પ્રવચન. પ્રવચનના આધારે વર્તવાથી શ્રમણપ્રધાન ચતુર્વિધસંધ પણ તીર્થ કહેવાય છે. કારણ કે ચાર પ્રકારના સંધની સ્થાપના એ જ તીર્થ થાય છે. આ તીર્થની વિચારણામાં પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ તીર્થમાં હોય છે. કષાયકુશીલ નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકો તીર્થ અને અતીર્થ બંનેમાં હોય છે. અતીર્થમાં થનારા એ (સ્નાતકાદિ) તીર્થકરો હોય કે પ્રત્યેકબુદ્ધો પણ હોય.

(૯) લિંગદ્વાર— જેનાથી લિંગ જણાય તે લિંગ (ચિહ્ન). તે બાહ્ય અને અભ્યંતર અથવા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે. માત્ર વેષરૂપ દ્રવ્યલિંગને આશ્રયીને બધા નિર્ગ્રંથો સ્વલિંગ, પરલિંગ, ગૃહલિંગ એ ત્રણે લિંગમાં હોય. ભાવને આશ્રયીને બધાય સ્વલિંગમાં (=જૈન લિંગમાં) જ હોય. કારણ કે ભાવલિંગ જ્ઞાનાદિ ગુણો રૂપ છે, અને તે ગુણો જૈનોને જ હોય છે.

(૧૦) શરીરદ્વાર— જે નાશ પામે તે શરીર. ઔદારિક વગેરે પાંચ પ્રકારનું શરીર પ્રસિદ્ધ છે. શરીર વિચારણામાં પુલાક નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકને ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ એ ત્રણે શરીર હોય. બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલને વૈક્રિય પણ હોય, તેથી જો વૈક્રિય હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ સહિત ચાર અને વૈક્રિય ન હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ શરીર હોય. કષાયકુશીલને તો આહારક પણ હોય, આથી તેને ત્રણ, ચાર કે પાંચ પણ શરીર હોય.

(૧૧) ક્ષેત્રદ્વાર— ક્ષેત્રના કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિ એમ બે પ્રકાર છે. તેમાં પુલાક કર્મભૂમિમાં જ હોય. અકર્મભૂમિમાં ન હોય. કારણ કે અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલાને ચારિત્ર ન હોય, અને પુલાક ચારિત્રવાળાનું

૧. દ્રવ્યલિંગ અને બાહ્ય એ બેનો એક જ અર્થ છે. ભાવ અને અભ્યંતર એ બેનો એક જ અર્થ છે. વેષ દ્રવ્યલિંગ છે. આત્માના ભાવ (=ગુણો) એ ભાવલિંગ છે.

અકર્મભૂમિમાં સંહરણ પણ ન થાય. બાકીના ચાર નિર્ગ્રંથો જન્મથી અને સ્વકૃત વિહારથી કર્મભૂમિમાં જ હોય, સંહરણથી તો અકર્મભૂમિમાં પણ હોય. દેવ વગેરે કોઈ એક ક્ષેત્રમાંથી સાધુને અન્યક્ષેત્રમાં લઈ જાય તે સંહરણ છે. આ સંહરણ કર્મભૂમિમાં કે અકર્મભૂમિમાં પણ થાય.

(૧૨) કાલદ્વાર—ઉત્સર્પિણી વગેરે કાલ છે. તેની વિચારણામાં પુલાક જન્મથી અવશ્ય અવસર્પિણીમાં ત્રીજા ચોથા આરામાં હોય. સદ્ભાવથી (સંયમથી) પુલાક અવસર્પિણીમાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં પણ હોય. તેમાં આટલી વિશેષતા છે કે—ત્રીજા-ચોથા આરામાં તેનો જન્મપૂર્વક સદ્ભાવ હોય. પાંચમા આરામાં તો ચોથા આરામાં જન્મેલ હોય તો જ હોય. ઉત્સર્પિણીમાં જન્મથી બીજા, ત્રીજા, ચોથા આરામાં હોય. આમાં આટલું વિશેષ છે કે—બીજા આરાને અંતે જન્મેલા ત્રીજા આરામાં ચારિત્ર લે. ત્રીજા-ચોથામાં જન્મે અને ચારિત્ર પણ લે. તાત્પર્ય કે સદ્ભાવથી ઉત્સર્પિણીમાં ત્રીજા-ચોથા આરામાં જ હોય. કારણ કે, તે બે આરામાં જ તે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીથી ભિન્ન કાળમાં (ચોથા આરા તુલ્ય મહા-વિદેહમાં) પુલાક જન્મથી અને સદ્ભાવથી હોય. એ પ્રમાણે અન્ય નિર્ગ્રંથો વિશે પણ જાણવું. પહેલા વગેરે આરામાં (તથા તેના જેવા) દેવકુરુ આદિ ક્ષેત્રમાં ન હોય.

બકુશ અને કુશીલ અવસર્પિણીમાં જન્મ અને સદ્ભાવ એમ બંનેથી ત્રીજા-ચોથા-પાંચમા આરામાં હોય, ઉત્સર્પિણીમાં જન્મથી અને બીજા-ત્રીજા-ચોથા આરામાં હોય. પણ સંયમથી ત્રીજા-ચોથા આરામાં હોય. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકની જન્મ-સદ્ભાવથી કાલ પ્રરૂપણા પુલાકની જેમ જાણવી.

સંહરણથી તો પુલાક સિવાયના ચારે નિર્ગ્રંથો પહેલો બીજો આરો વગેરે સર્વકાળમાં (દેવકુરુ આદિ ક્ષેત્રોમાં) હોય છે. પુલાકલબ્ધિમાં વર્તતા પુલાકનું સંહરણ દેવો વગેરે ન કરી શકે માટે અહીં ‘પુલાક સિવાયના’ એમ કહ્યું.

પ્રશ્ન— નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકનું પણ સંહરણ ન થાય. કારણ કે વેદરહિતોનું સંહરણ ન થાય. (પ્ર.સા. દ્વાર ૨૬૧, ગા.૧૪૧૮માં) કહ્યું

છે કે—“સાધ્વી, વેદરહિત, પારિહારિક, લબ્ધિપુલાક, અપ્રમત્ત સંયત, ચૌદપૂર્વી, આહારક શરીરી-આટલાનું કોઈ સંહરણ ન કરે.”

ઉત્તર—તમારું કથન સત્ય છે. પણ નિર્ઋથ અને સ્નાતક બન્યા પહેલાં સંહરણ થાય, અને પછી ત્યાં ગયેલા નિર્ઋથ અને સ્નાતક બને, ત્યારે તેમને સર્વકાલનો સંભવ જાણવો. કહ્યું છે કે—“પુલાકલબ્ધિમાં વર્તતા હોય તેનું સંહરણ શક્ય નથી. તથા સ્નાતક આદિના સંહરણ આદિનો જે સંભવ કહ્યો છે, તે સ્નાતકભાવ આદિને પામ્યા પહેલાં સંહરણ થાય તે અપેક્ષાએ કહ્યો છે. કારણ કે કેવલી વગેરેનું સંહરણ થતું નથી.”

(૧૩) ગતિદ્વાર—પૂર્વશરીરનો ત્યાગ કરીને પરલોકમાં જવું તે ગતિ. પુલાક, બકુશ અને બંને પ્રકારના કુશીલની ગતિ જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકમાં થાય છે, ઉત્કૃષ્ઠથી પુલાકની ગતિ સહસ્રારમાં થાય છે.

બકુશ અને પ્રતિસેવકની ઉત્કૃષ્ઠથી અચ્યુતમાં ગતિ થાય છે. કષાયકુશીલ ઉત્કૃષ્ઠથી અનુત્તર વિમાનોમાં જાય છે. નિર્ઋથમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ઠથી એવો ભેદ નથી, માટે અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ઠથી અનુત્તર વિમાનોમાં જ જાય છે.

સ્નાતક સિદ્ધ જ થાય, અન્યગતિમા ન જાય. જેઓ લબ્ધિનો ઉપયોગ કરે, તેની આલોચના ન કરે, આયુષ્યના અંતે વિરાધના કરે, ઈત્યાદિથી વિરાધક બનેલા પુલાક વગેરે ભવનપતિ આદિ દેવલોકમાં પણ જાય, કારણ કે જેઓએ સંયમની વિરાધના કરી હોય, તેઓની ભવનપતિ આદિમાં ઉત્પત્તિ કહી છે.

“નિર્ઋથમાં પૃથ્થ યાવત્ વિરાધનાને આશ્રયીને તે ભવનપતિ આદિ કોઈ પણ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય.” આ (ભગવતી) ગ્રંથના પાઠથી નિર્ઋથમાં પણ વિરાધનાની અપેક્ષાએ જે ભવનપતિ આદિ દેવમાં ગતિ કહી, તે તેના નિર્ઋથ ચારિત્રમાં નહિ, પણ નિર્ઋથ બન્યા પહેલાના અનંતર પૂર્વના અન્ય ચારિત્રમાં થયેલ (કરેલી) વિરાધનાને આશ્રયીને સંભવે છે એમ જાણવું.

અવિરાધક પુલાક વગેરે ઈંદ્ર, સામાનિક, ત્રાયજિંશત્ કે લોકપાલ થાય, તેમાં અવિરાધક પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવક કુશીલ એટલા ઈંદ્ર,

સામાનિક, ત્રાયસિંશત્ કે લોકપાલ થાય, પણ અહમિંદ્ર ન થાય. અવિરાધક કષાયકુશીલ ઈંદ્રાદિ ચાર કે અહમિંદ્ર પણ થાય. પણ અવિરાધક નિર્ગ્રંથ તો અહમિંદ્ર જ થાય, એમ જાણવું.

(૧૪) સ્થિતિદ્વાર— પુલાક, બકુશ અને કુશીલની સૌધર્મમાં જઘન્ય સ્થિતિ-પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ જ કહી છે. ઉત્કૃષ્ટ તો જે દેવલોકમાં જે (સ્થિતિ) કહી છે તે દેવલોકમાં તે (સ્થિતિ) જાણવી.

શુલ્લક નિર્ગ્રંથીય અધ્યયનમાં પુલાક, બકુશ, કુશીલ અને નિર્ગ્રંથ એ ચારેની સૌધર્મ દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ કહી છે.

(૧૫) સંયમદ્વાર— અહીં સંયમ શબ્દથી સંયમસ્થાનો કહેવાય છે. પ્રત્યેક સંયમસ્થાનમાં સર્વ આકાશપ્રદેશોને સર્વ આકાશ પ્રદેશોથી ગુણતાં જેટલી અનંતપ્રદેશસંખ્યા થાય તેટલા અનંત ચારિત્રપર્યાયો હોય છે.

સંયમસ્થાનોની વિચારણામાં પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલને અસંખ્ય સંયમસ્થાનો હોય છે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકને એક જ સંયમસ્થાન હોય છે.

(૧૬) સંનિકર્ષદ્વાર— સજાતીય કે વિજાતીય પ્રતિપક્ષ સાથે તુલ્યતા, ન્યૂનતા, અધિકતા આદિ ધર્મોનું સંયોજન=સંઘટ્ટન કરવું તે નિકર્ષ. અર્થાત્ સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ પાંચ નિર્ગ્રંથોમાં સંયમપર્યાયોની હીનતા, અધિકતા અને તુલ્યતાનો વિચાર કરવો તે નિકર્ષ (=સંનિકર્ષ). તેમાં પુલાકનો પુલાકની સાથે વિચાર કરવો તે સ્વસ્થાન, પુલાકનો બકુશ આદિની સાથે વિચાર કરવો તે પરસ્થાન જાણવું. સ્વસ્થાનમાં એટલે કે સજાતીય પ્રતિપક્ષમાં સંનિકર્ષ વિચારણા આ પ્રમાણે છે— એક પુલાક બીજા પુલાકની અપેક્ષાએ તુલ્ય છે. કેમ કે બંનેના સંયમ પર્યાયો તુલ્ય વિશુદ્ધિવાળા છે. એક પુલાક બીજા પુલાકની અપેક્ષાએ હીન છે. કારણ કે એક પુલાકના સંયમપર્યાયો બીજા પુલાકની અપેક્ષાએ હીન (=ઓછા) વિશુદ્ધ છે. એક પુલાક બીજા પુલાકની અપેક્ષાએ અધિક છે, કેમ કે એક પુલાકના સંયમપર્યાયો બીજા પુલાકની અપેક્ષાએ અધિક વિશુદ્ધ છે.

(૧૭) યોગદ્વાર— યોગ એટલે જીવનો મન વગેરેનો વ્યાપાર. તેના મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એમ ત્રણ પ્રકારો છે. તેમાં પુલાક, બકુશ, કુશીલ અને નિર્ઋથને ત્રણેય યોગો હોય છે. સ્નાતકને ક્યારેક (=સયોગી ગુણસ્થાને) ત્રણ યોગો હોય છે, અને ક્યારેક (=અયોગી ગુણસ્થાને) એક પણ નથી હોતો.

(૧૮) ઉપયોગદ્વાર— ઉપયોગ મૂકવો=કરવો તે ઉપયોગ, અર્થાત્ (જેવના) જ્ઞાનનો પરિણામ. (ટૂંકમાં ઉપયોગ એટલે બોધ.) તેના સાકાર અને અનાકાર એમ બે ભેદો છે. (કારણ કે દરેક જોય પદાર્થ સામાન્ય અને વિશેષ રૂપે હોય છે.) વસ્તુનો વિશેષરૂપ બોધ તે સાકાર અને સામાન્યરૂપે બોધ તે અનાકાર. તેમાં બધા નિર્ઋથોને બંને ઉપયોગ હોય. કારણ કે પ્રત્યેક જીવને બંને ઉપયોગ સ્વભાવરૂપ છે.

(૧૯) કષાયદ્વાર— જેનાથી કષનો એટલે સંસારનો આય એટલે લાભ થાય તે કષાય. તેના કોધાદિ ચાર પ્રકારો પ્રસિદ્ધ છે. પુલ્લક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલમાં ચારે કષાયો હોય છે.

કષાયકુશીલમાં જ્યાં સુધી ઉપશમ શ્રેણિમાં કે ક્ષયક શ્રેણિમાં કોઈ પણ કષાયનો વિચ્છેદ ન થાય ત્યાં સુધી ચારે કષાયો હોય. (તે પછી શ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાનકે) સંજવલન કોધનો ઉપશમ કે ક્ષય થતાં ત્રણ, માનનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય ત્યારે બે, અને માયાનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય ત્યારે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે એક જ લોભ રહે. નિર્ઋથના કષાયો ક્ષીણ કે ઉપશાંત થયા હોય, અને સ્નાતક તો કષાયોનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયા પછી જ સ્નાતક બને છે.

(૨૦) લેશ્યાદ્વાર— પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ એ ત્રણ તેજસ, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણમાં હોય. કષાયકુશીલ છ એ લેશ્યામાં હોય. નિર્ઋથમાં એક શુક્લલેશ્યા હોય. સ્નાતકમાં પરમશુક્લ લેશ્યા હોય. શુક્લધ્યાનના ત્રીજાભેદની દશામાં જે લેશ્યા હોય તેને પરમશુક્લ કહી છે. બીજાઓની પણ લેશ્યા તો શુક્લ જ હોય છે. પણ તેઓની શુક્લલેશ્યાની અપેક્ષાએ સ્નાતકને પરમશુક્લ જ હોય છે.

પ્રશ્ન— કષાયકુશીલમાં છ લેશ્યાનું કથન કર્યું છે તે કઈ રીતે યોગ્ય ગણાય ? કારણ કે સંયતોમાં ત્રણ જ લેશ્યા કહેલી છે. પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓ તો ચોથા ગુણસ્થાનકે જ પૂર્ણ થઈ જાય છે.

ઉત્તર— પુલાક વગેરે નિર્ઘ્રંથોમાં યથાસ્થાને છ લેશ્યાનું કથન ભાવપરાવર્તનની અપેક્ષાએ છે. તેઓમાં અવસ્થિત લેશ્યાઓ તો ત્રણ જ હોય છે. પ્રથમના પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ, એ ત્રણેનો ભાવ તો ત્રણ લેશ્યામાં જ હોય. (અર્થાત્ પ્રથમના એ ત્રણમાં ત્રણ લેશ્યા સિવાય બીજા ભાવોનું પરાવર્તન થાય છે.) આ જ અભિપ્રાયથી અહીં છ લેશ્યાનું કથન છે. કારણ કે પૂર્વપ્રતિપત્ત ચારિત્રી કોઈ પણ લેશ્યામાં હોય એમ કહ્યું છે.

(૨૧) પરિણામદ્વાર— પુલાક આદિના ચારિત્ર પયધિએ પરિણામ કહેવાય છે. તેના વર્ધમાન, હીયમાન અને અવસ્થિત એમ ત્રણ પ્રકારો પડે. તેમાં વર્ધમાન એટલે પૂર્વ પરિણામોની અપેક્ષાએ વધતા પરિણામો, હીયમાન એટલે પૂર્વના પરિણામોની અપેક્ષાએ ઘટતા પરિણામો, અને અવસ્થિત એટલે પૂર્વપરિણામોથી અન્યુનાધિક=તુલ્ય પરિણામો, અર્થાત્ સ્થિર પરિણામો. તેમાં પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવકુશીલ અને કષાયકુશીલ એ દરેકને ત્રણે પ્રકારના પરિણામો હોય છે, નિર્ઘ્રંથ અને સ્નાતકને હીયમાન પરિણામ હોય નહિ.

પ્રશ્ન— સ્નાતકને પરિણામ ઘટવાનું કારણ જ નથી તેથી તેને હીયમાન પરિણામ ન હોય, એ બરાબર છે, પણ નિર્ઘ્રંથને પરિણામ ઘટવાનું કારણ છે, છતાં તેને હીયમાન પરિણામ કેમ ન હોય ?

ઉત્તર— નિર્ઘ્રંથને હીયમાન પરિણામ હોય તો તેનામાં કષાયકુશીલ ચારિત્ર આવે, કારણ કે નિર્ઘ્રંથના પરિણામોની સંપૂર્ણ હાનિ અપકૃષ્ટ એવા કષાયકુશીલ ચારિત્રની જનક છે.

(૨૨) બંધદ્વાર— બંધ એટલે કર્મોનું પ્રથમ ગ્રહણ કરવું. તેમાં પુલાકને સાતે પ્રકૃતિઓનો બંધ ચાલુ હોય છે, કારણ કે પુલાક આયુષ્ય સિવાયની સાતે પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તેને આયુષ્ય બંધનાં અધ્યવસાયસ્થાનો હોતાં જ નથી, તેથી તે આયુષ્યને બાંધતો નથી. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને

આઠે કર્મનો બંધ હોય છે. કારણ કે તેઓને આયુષ્યબંધનો પણ સંભવ છે. કષાયકુશીલ આ રીતે છ, સાત અને આઠ પ્રકૃતિઓ પણ બાંધે છે. જ્યારે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે હોય ત્યારે તે અપ્રમત્ત હોવાથી આયુષ્યનો અને બાદર કષાયના અભાવે મોહનીયનો બંધ થતો નથી, માટે ત્યાં તે છનો બંધક હોય. પ્રમત્તચારિત્રમાં આયુષ્ય ન બંધાય ત્યારે સાતનો બંધક અને આયુષ્ય બંધાય ત્યારે આઠનો બંધક હોય.

ઉપશાંતમોહ કે ક્ષીણમોહ નિર્ગ્રંથ એકજ વેદનીય કર્મ બાંધે છે. કારણ કે બંધ હેતુઓ પૈકી ત્યારે તેને માત્ર યોગો જ હોય છે. સ્નાતક માત્ર શાતાવેદનીયને જ બાંધે, અથવા અયોગી અવસ્થામાં બંધહેતુ ન રહેવાથી અબંધક બને.

(૨૩) વેદદ્વાર— વેદ એટલે કર્મોનો ઉદય, અર્થાત્ કર્મના વિપાકનો (=ફળનો) અનુભવ. પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ એ ત્રણેય નિયમા આઠે કર્મોના વેદક એટલે ઉદયવાળા હોય છે. નિર્ગ્રંથ સાત કર્મોનો વેદક છે. કારણ કે તેનું મોહનીય કર્મ ઉપશાંતકે ક્ષીણ થઈ ગયું હોય છે. સ્નાતક ચાર અઘાતી કર્મોનો જ વેદક છે.

(૨૪) ઉદીરણાદ્વાર— ઉદયાવલિકામાં નહિ આવેલાં પણ કર્મોને પ્રયત્નથી ઉદયાવલિકામાં લાવવાં=નાખવાં તેને ઉદીરણા કહેવાય. પુલાક આયુષ્ય અને વેદનીય સિવાયનાં છ કર્મોનો ઉદીરક છે. કારણ કે તેનો સ્વભાવ છ કર્મોની ઉદીરણા કરવાનો છે, તેથી ઉક્ત બે કર્મોની ઉદીરણા કરતો નથી. તત્ત્વથી પુલાકચારિત્રમાં તેવા અધ્યવસાય થતા નથી, તેથી પુલાકપણું પામ્યા પૂર્વે એ બે કર્મોની ઉદીરણા કરીને પછી પુલાકપણાને પામે છે. એ પ્રમાણે બકુશ વગેરેમાં પણ સમજવું, અર્થાત્ જે જે નિર્ગ્રંથ જે જે કર્મોની ઉદીરણા કરતા નથી તે તે નિર્ગ્રંથ પૂર્વે તે તે કર્મોની ઉદીરણા કરીને પછી ઉપરના બકુશ આદિ ભાવને પામે છે, એમ જાણવું.

બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ એ બે આઠ, આયુષ્ય વિના સાત, કે આયુષ્ય-વેદનીય સિવાયનાં છ કર્મોની ઉદીરણા કરે છે. કષાયકુશીલ આઠ, સાત, છ કે આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીય સિવાયનાં પાંચની ઉદીરણા કરે છે.

ઉપશાંતમોહનિર્ગ્રંથ આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીય સિવાયના પાંચની, ક્ષીણમોહનિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક એ બે નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મોની જ ઉદીરણ કરે છે. તથા સ્નાતક અયોગી ગુણસ્થાનકે ઉદીરણ રહિત હોય છે, એકેય કર્મની ઉદીરણ કરતો નથી.

(૨૫) ઉપસંપદ્ દ્વાર—ઉપસંપદ્ એટલે નવા ગુણની (અન્ય ચારિત્રની) પ્રાપ્તિ અને હાન એટલે વર્તમાન અવસ્થાનો ત્યાગ. આ બંને શબ્દોનો સંસ્કૃતભાષાના નિયમ પ્રમાણે સમાહાર (એકતા) થતાં ‘ઉપસંપદ્ધાન’ એવો શબ્દ બને છે. પણ અહીં ગુજરાતી ભાષાની અપેક્ષાએ બેનું વર્ણન જુદી જુદી રીતે કરવાનું હોવાથી બંનેને જુદા કહ્યા છે.

ઉપસંપદ્-હાનની વિચારણામાં પુલાક પુલાકપણાને છોડીને પણ સંયત જ રહીને કષાયકુશીલ બને, અથવા અસંયત બને. પુલાક જો પુલાકપણું છોડીને પણ સંયત જ રહે તો કષાયકુશીલપણાને પામે. કારણ કે તેનાં સંયમસ્થાનો કષાયકુશીલની સમાન હોય છે. એ જ પ્રમાણે જેનાં જેનાં સંયમસ્થાનો સમાન હોય તે તે, તે ભાવનો સ્વીકાર કરે છે, પણ કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકપણું એ ત્રણને છોડીને આ નિયમ જાણવો. કારણ કે કષાયકુશીલ વિદ્યમાન સ્વસમાન સંયમસ્થાનવાળા પુલાક આદિ ભાવોને સ્વીકારે છે, અને સ્વસમાન સંયમસ્થાનો જ્યાં નથી તેવા નિર્ગ્રંથભાવને પણ સ્વીકારે છે. નિર્ગ્રંથ કષાયકુશીલપણાને અથવા સ્નાતકપણાને પામે છે. સ્નાતક તો સ્નાતક ભાવમાંથી સિદ્ધ જ થાય છે. બકુશપણાથી પતિત (બ્રષ્ટ) થયેલો બકુશ કષાયકુશીલ કે પ્રતિસેવના કુશીલ થાય, અથવા અવિરતિ કે દેશવિરતિ શ્રાવક થાય.

પ્રતિસેવનાકુશીલપણાથી પતિત પ્રતિસેવનાકુશીલ બકુશ કે કષાયકુશીલ થાય, અથવા અવિરતિ કે દેશવિરતિ શ્રાવક થાય. કષાયકુશીલભાવથી પતિત કષાયકુશીલ પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ કે નિર્ગ્રંથ એ ચારમાંથી કોઈ પણ ભાવને પામે, અથવા અવિરતિ કે દેશવિરતિ શ્રાવક પણ થાય.

નિર્ગ્રંથપણાથી બ્રષ્ટ થયેલો નિર્ગ્રંથ કષાયકુશીલ થાય. કારણ કે શ્રેણિથી પડતાં ઉપશમનિર્ગ્રંથને સંયમના પરિણામ હોય, તેથી કષાયકુશીલ

જ થાય, અથવા શુદ્ધિ વધતાં સ્નાતક પણ થાય. કારણ કે ક્ષીણમોહ નિર્ગ્રંથ શુદ્ધિ વધતાં કેવલી=સ્નાતક જ થાય છે, અથવા જો ઉપશમભાવમાંથી નિર્ગ્રંથ પડે તો અવિરત જ થાય. કારણ કે અગીયારમા ગુણસ્થાનકે મરેલો નિર્ગ્રંથ દેવગતિને જ પામે છે અને ત્યાં નિયમાં અવિરતિ જ હોય છે. જો કે ઉપશમશ્રેણિથી પડેલો નિર્ગ્રંથ દેશવિરતિ થાય છે, તો પણ તે અહીં કલ્પો નથી. કારણ કે તે સીધો દેશવિરતિ બનતો નથી. (પણ પડતો પડતો કષાયકુશીલાદિ ભાવોને પામતો પરંપરાએ દેશવિરતિપણાને પામે છે.) આથી જ પુલાક પણ કષાયકુશીલપણાને પામીને દેશવિરતિ થાય છે, છતાં તે કથન કર્યું નથી, એમ મહાપુરુષો કહે છે. સ્નાતક તો સ્નાતકપણાને છોડીને સિદ્ધ જ થાય છે.

(૨૬) સંજ્ઞાદ્વાર—સંજ્ઞા એટલે નિરંતર આદરપૂર્વકની આસક્તિવાળું ચિત્ત. કહ્યું છે કે “સંજ્ઞા એટલે સંજ્ઞાન, અર્થાત્ મોહથી વ્યક્ત થતું ચિત્ત (ચૈતન્ય).” સંજ્ઞાના આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં સ્નાતક, નિર્ગ્રંથ અને પુલાક એ ત્રણને સંજ્ઞા નથી જ. કારણ કે આહારાદિનો ઉપભોગ કરવા છતાં તેમાં તેઓને આસક્તિ હોતી નથી. જે આહારાદિમાં રાગવાળા હોય તે જ સંજ્ઞાવાળા છે.

પ્રશ્ન—નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક એ બે વીતરાગ હોવાથી તેઓને સંજ્ઞા ન હોય તે બરાબર છે, પણ પુલાક તો રાગી હોવા છતાં તેને ‘સંજ્ઞા ન હોય’ એમ કહ્યું, તે કેમ ઘટે ?

ઉત્તર—તમારી સમજ બરાબર નથી. કારણ કે—રાગીમાં પણ સર્વથા અનાસક્તિ ન જ હોય તેમ કહી શકાય નહિ, બહુશ વગેરે સરાગી હોવા છતાં તેઓ અનાસક્ત પણ હોય, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. આથી જ કહે છે કે બહુશ વિગેરે સંજ્ઞાવાળા અને સંજ્ઞારહિત એમ બંને પ્રકારના હોય છે. કારણ કે તેઓને સર્વથા સંજ્ઞાનો અભાવ થાય તેવાં સંયમસ્થાનો હોતાં નથી.

(૨૭) આહારદ્વાર—અહીં કવલાહાર, ઓજાહાર અને લોમાહાર વગેરેમાંથી કોઈ પણ આહાર જાણવો. પુલાક, બહુશ, કુશીલ અને નિર્ગ્રંથ આહારક જ હોય. અનાહારક ન હોય. કારણ કે—અનાહારકપણાના કારણો વિગ્રહગતિ વગેરેનો અભાવ છે. સ્નાતક આહારક કે અનાહારક

હોય. કેવલી સમુદ્ધાતમાં ત્રીજા-ચોથા-પાંચમા સમયમાં અને અયોગી અવસ્થામાં અનાહારક હોય, તે સિવાય આહારક હોય.

(૨૮) ભવદ્વાર— ભવ એટલે જન્મ. ભવ ચારિત્રયુક્ત સમજવો. પાંચેનો જઘન્ય એક ભવ હોય. કારણ કે જઘન્યથી એક જ ભવમાં મોક્ષમાં જાય. ઉત્કૃષ્ટ ભવો પુલાકના ત્રણ, બકુશ અને બંને પ્રકારના કુશીલના આઠ, નિર્ઘ્નના ત્રણ અને સ્નાતકનો એક હોય.

આની ઘટના આ પ્રમાણે છે—પુલાક જઘન્યથી એક ભવમાં પુલાક થઈને કષાયકુશીલપણું આદિ અન્ય સંયતભાવને એકવાર કે અનેકવાર અનુભવીને તે જ ભવમાં કે ભવાંતરમાં મોક્ષ પામે છે. ઉત્કૃષ્ટથી દેવભવ આદિના આંતરાવાળા ત્રણ ભવો સુધી પુલાકપણું પામે છે.

બકુશ વગેરેમાં ઘટના આ પ્રમાણે છે—કોઈ જીવ એક ભવમાં બકુશપણું પામીને કષાયકુશીલભાવ આદિની પ્રાપ્તિના ક્રમથી સિદ્ધ થાય છે. કોઈ જીવ એક ભવમાં બકુશપણું આદિ પામીને ભવાંતરમાં અન્ય સંયતભાવોનો અનુભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે. આથી કહેવાય છે કે—જઘન્યથી એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવો સુધી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં કોઈ જીવ આઠ ભવો બકુશ આદિ તરીકે કરે અને છેલ્લા (આઠમા) ભવમાં કષાયકુશીલપણું આદિ ભાવોથી યુક્ત બનીને, કોઈ જીવ દરેક ભવે પ્રતિસેવના કુશીલપણું આદિ ભાવોથી યુક્ત બનીને, આઠ ભવો પૂરા કરે.

નિર્ઘ્ન જઘન્યથી એક ભવમાં સ્નાતકપણું પામીને સિદ્ધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટથી દેવ વગેરે ભવના આંતરાથી બે ભવમાં ઉપશમ નિર્ઘ્નપણું પામીને ત્રીજા ભવમાં ક્ષીણમોહ થઈને સ્નાતકપણું પામીને સિદ્ધ થાય છે. સ્નાતકને અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ એક જ ભવ હોય એમ જાણવું.

(૨૯) આકર્ષદ્વાર— આકર્ષ એટલે પુલાકપણું આદિ ભાવની પ્રાપ્તિ. એક ભવમાં કે અનેક ભવોમાં એક જીવને પુલાકપણું આદિ કોઈ એક ભાવની પ્રાપ્તિ કેટલીવાર થાય એની વિચારણા એ સંનિકર્ષ દ્વાર છે.

એક ભવમાં સંનિકર્ષ આ પ્રમાણે છે—પુલાકના ત્રણ આકર્ષ છે. અર્થાત્ એક ભવમાં ત્રણવાર પુલાકપણાની પ્રાપ્તિ થાય. નિર્ઘ્નના બે આકર્ષો છે. એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરવાથી ઉપશમ નિર્ઘ્નને

આશ્રયીને આ ઘટે છે. ઉપશમ અને ક્ષપક એ બે શ્રેણિ એક ભવમાં ન હોય, આ સૈદ્ધાંતિકોનો અભિપ્રાય છે. કાર્મગ્રંથિકો તો કહે છે કે—“જે ઉત્કૃષ્ટથી એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ સ્વીકારે છે તેને તે ભવમાં અવશ્ય ક્ષપકશ્રેણિ ન હોય. જે એકવાર ઉપશમશ્રેણિને સ્વીકારે છે તેને ક્ષપકશ્રેણિ હોય પણ.” સ્નાતકને એક આકર્ષ હોય. તેને પડવાનું ન હોવાથી અન્ય આકર્ષ ન હોય.

આ ઉત્કૃષ્ટથી કહ્યું. જઘન્યથી બધાને એક જ આકર્ષ હોય. એક ભવમાં એક વાર પુલાકાદિની પ્રાપ્તિથી જ સિદ્ધિમાં જાય છે.

અનેક ભવોને આશ્રયીને આકર્ષ આ પ્રમાણે છે—જઘન્યથી બધાને બે આકર્ષો હોય. એક ભવમાં એક આકર્ષ અને બીજા ભવમાં એક આકર્ષ એમ બે આકર્ષ થાય. ઉત્કૃષ્ટથી પુલાકના સાત આકર્ષ હોય. પુલાકપણું ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ભવોમાં હોય. એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ આકર્ષ થાય. તેથી પ્રથમ ભવમાં એક અને બીજા બે ભવોમાં ત્રણ ત્રણ ઇત્યાદિ પ્રકારોથી સાત આકર્ષ થાય છે.

બ્રહ્મ અને બંને પ્રકારના કુશીલના આકર્ષ સહસ્રપૃથક્ત્વ થાય. તેમના ચારિત્રના આઠ ભવો થાય. એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ આકર્ષ કહ્યા છે. તેમાં જ્યારે આઠ ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટથી દરેક ભવમાં નવસો આકર્ષ થાય, ત્યારે નવસોને આઠથી ગુણવાથી સાત હજાર ને બસો આકર્ષ થાય. નિર્ગ્રંથમાં પાંચ જ આકર્ષો હોય. નિર્ગ્રંથના ઉત્કૃષ્ટથી ચારિત્રના ત્રણ ભવો થાય. એક ભવમાં બે આકર્ષ થાય. આમ બે ભવમાં બે બે અને એક ભવમાં એક ક્ષપકનિર્ગ્રંથપણાનો આકર્ષ કરીને સિદ્ધ થાય છે. સ્નાતકમાં ભવાંતર નથી. આથી તેમાં અનેકભવોને આશ્રયીને વિચારણા નથી.

(૩૦) કાળદ્વાર—અહીં તે તે ભાવમાં અવસ્થાનનું પ્રમાણ કાલ કહેવાય છે. (ભાવાર્થ— પુલાક વગેરે પુલાક આદિ તરીકે કેટલો કાળ રહે તેની વિચારણા એ કાલદ્વાર છે.) પુલાકનો જઘન્યથી કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. કારણ કે પુલાકપણાને પામ્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી એ મૃત્યુ પામતો નથી, અને પુલાકપણાથી ભ્રષ્ટ પણ થતો નથી. તેનો ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત કાળ છે. કારણ કે પુલાકનો સ્વભાવ અંતર્મુહૂર્ત જેટલો જ

છે. બકુશ અને બંને પ્રકારના કુશીલનો કાળ જઘન્યથી એક સમય છે. કારણ કે ચારિત્ર સ્વીકારના અનંતર સમયે તેમનું મરણ થઈ શકે છે. તેમનો ઉત્કૃષ્ટથી કાળ દેશોન પૂર્વકોટિ વર્ષ છે. પૂર્વકોટિ આયુષ્યવાળો જીવ આઠ વર્ષના અંતે ચારિત્ર સ્વીકારે ત્યારે આટલો કાળ જાણવો.

નિર્ગ્રંથમાં જઘન્ય કાળ એક સમય છે. કારણ કે ઉપશાંતમોહના પહેલા સમયે જ મૃત્યુ થઈ શકે છે. નિર્ગ્રંથમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. કારણ કે નિર્ગ્રંથનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત જેટલો જ છે. આ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે. તેનો આલાવો આ પ્રમાણે છે—નિર્ગ્રંથ સંબંધી પ્રશ્ન—હે ગૌતમ ! (નિર્ગ્રંથનો કાળ) જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત છે.” બીજાઓ નિર્ગ્રંથનો કાળ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ બંને રીતે અંતર્મુહૂર્ત કહે છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયનની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“બીજાઓ તો નિર્ગ્રંથમાં પણ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત જ છે એમ માને છે.”

સ્નાતકમાં જઘન્યથી કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. કારણ કે આયુષ્યના અંતિમ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્નાતકનો જઘન્ય કાળ આટલો પ્રાપ્ત થાય છે. સ્નાતકમાં ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિ કાલ છે.

(૩૧) અંતરદ્વાર— પુલાકપણું આદિ ભાવથી પતિત થયા પછી ફરી તે ભાવની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય તેની વિચારણા તે અંતરદ્વાર છે. પુલાક, બકુશ અને બંને પ્રકારના કુશીલ અને નિર્ગ્રંથનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત છે. કારણ કે પુલાક વગેરે બનીને ત્યાંથી પડેલો જીવ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત રહીને ફરી પુલાક વગેરે થાય છે. તેમનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર દેશોન-અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત છે. સ્નાતકનું અંતર નથી. કારણ કે તેનું પતન નથી.

(૩૨) સમુદ્ઘાતદ્વાર— સમુદ્ઘાત શબ્દમાં સમ્, ઉદ્ અને ઘાત એમ ત્રણ શબ્દો છે. તેમાં સમ્ એટલે સંપૂર્ણપણે, ઉદ્ એટલે પ્રબલપણે, ઘાત એટલે આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢવા. (અર્થાત્ સર્વ આત્મપ્રદેશોને પ્રબલ પ્રયત્નપૂર્વક શરીરથી બહાર કાઢવા તે સમુદ્ઘાત.) સમુદ્ઘાતના વેદના વગેરે સાત ભેદ છે.

૧. સમુદ્ઘાત શબ્દની પ્રચલિત વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે—સમ્=તન્મય થવું, ઉદ્=અધિકતાથી ઘણા, ઘાત=ક્ષય. તન્મય થઈને કાલાંતરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણા કર્મોનો જેમાં ક્ષય થાય તે સમુદ્ઘાત.

પુલાકમાં વેદના, કષાય અને મરણ ત્રણ સમુદ્ધાત હોય.

પ્રશ્ન— પુલાક અવસ્થામાં મરણ ન હોવાથી પુલાકમાં મરણ સમુદ્ધાત શી રીતે હોય ?

ઉત્તર— પુલાકનું મરણ ન હોવા છતાં સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થયેલ તે કષાયકુશીલપણું આદિ ભાવને પામીને મૃત્યુ પામે છે. આથી તેમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાતનો વિરોધ નથી.

બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલમાં ઉક્ત ત્રણ તથા વૈકિય અને તૈજસ એમ પાંચ સમુદ્ધાત હોય.

કષાયકુશીલમાં ઉક્ત પાંચ અને આહારક એમ છ સમુદ્ધાત હોય. નિર્ઋથમાં સમુદ્ધાત ન હોય. કારણ કે સમુદ્ધાતથી રહિત જ જીવો નિર્ઋથભાવને સ્પર્શી શકે છે=પામી શકે છે. સ્નાતકમાં એક જ કેવલિસમુદ્ધાત હોય.

(૩૩) ક્ષેત્રદ્વાર— ક્ષેત્ર એટલે અવગાહના. અર્થાત્ સ્વવ્યાપ્ય આકાશ પ્રદેશનો સંયોગ. (ભાવાર્થ— પોતાના શરીરથી કેટલા આકાશ પ્રદેશોને સ્પર્શે છે તેની વિચારણા એ ક્ષેત્ર દ્વાર છે.) પુલાક, બકુશ, બંને પ્રકારના કુશીલ અને નિર્ઋથની અવગાહના લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. કારણ કે પુલાક વગેરેનું શરીર લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ હોય છે. સ્નાતકની અવગાહના દંડ અને કષાટ કરતી વખતે આત્મપ્રદેશો શરીરમાં રહેલા છે ત્યારે (સમુદ્ધાતના પહેલા અને બીજા સમયે) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે. અથવા સ્નાતકની અવગાહના લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં હોય છે. કારણ કે મંથાન કરતી વખતે (ત્રીજા સમયમાં) આત્મપ્રદેશોથી ઘણો લોક વ્યાપ્ત હોવાથી અને થોડો લોક અવ્યાપ્ત હોવાથી લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં સ્નાતકની સ્થિતિ હોય છે. અથવા સ્નાતકની અવગાહના સંપૂર્ણ લોક છે. આત્મપ્રદેશોથી સંપૂર્ણ લોકને પૂરે ત્યારે (ચોથા સમયમાં) આ અવગાહના હોય છે.

(૩૪) સ્પર્શનાદ્વાર— સ્પર્શના ક્ષેત્રની જેમ જ જાણવી. પણ ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનાના અર્થમાં થોડો તફાવત છે. અવગ્રાહ્ય વસ્તુથી સમવ્યાપ્ત પ્રદેશમાં રહેલ આકાશ એ ક્ષેત્ર છે. સ્પર્શના પાસેના ક્ષેત્રની પણ હોય.

સંયોગ માત્ર (જેટલો સંયોગ હોય તેટલો બધો સંયોગ) સ્પર્શના છે. (અર્થાત્ જેટલા પ્રદેશમાં (=સ્થાનમાં) વસ્તુ રહેલી છે, તેટલો જ પ્રદેશ ક્ષેત્ર છે. વસ્તુ જેટલા પ્રદેશમાં રહેલી છે તે ક્ષેત્ર ઉપરાંત વસ્તુ જેટલા પ્રદેશને સ્પર્શે છે તે બધો પ્રદેશ સ્પર્શના છે. આથી ક્ષેત્ર કરતાં સ્પર્શના કંઈક વધારે છે. આમ ક્ષેત્ર અને સ્પર્શના ભિન્ન હોવા છતાં કથંચિત્ અભિન્ન છે.)

(૩૫) ભાવદ્વાર— ભાવ એટલે આત્માના ઔદયિક વગેરે પરિણામ. પુલાક, બકુશ અને બંને પ્રકારના કુશીલ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં હોય છે. સ્નાતક ક્ષાયિક ભાવમાં હોય છે. નિર્ઋથ ઔપશમિક અને ક્ષાયિક ભાવમાં હોય છે.

(૩૬) પરિમાણદ્વાર— પરિમાણ એટલે સંખ્યા. 'પ્રતિપદ્યમાન પુલાક એકથી શતપૃથક્ત્વ સુધી હોય.

ભાવાર્થ— પ્રતિપદ્યમાન પુલાકો ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય, જો હોય તો જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય. ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ હોય. પૂર્વપ્રતિપન્ન પુલાકો પણ ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય. જો હોય તો જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય. ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય.

પ્રતિપદ્યમાન બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ પણ પુલાકની જેમ જ ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય. જો હોય તો જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય, ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ હોય. પૂર્વપ્રતિપન્ન તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી નિયમા કોટિશત (=અબજ) પૃથક્ત્વ હોય.

પ્રતિપદ્યમાન કષાયકુશીલો ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય, જો હોય તો જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય. ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય. પૂર્વ-પ્રતિપન્ન તો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી કોટિસહસ્ર (=બર્વી) પૃથક્ત્વ હોય.

પ્રતિપદ્યમાન નિર્ઋથો ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય. જો હોય તો જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય. ઉત્કૃષ્ટથી એકસો બાસઠ હોય. ક્ષપક એકસો આઠ અને ઉપશામક ચોપ્પન હોય. (બંને મળીને એકસો બાસઠ થાય.)

૧. પ્રતિપદ્યમાન=પુલાકપદ્યું વગેરેને વર્તમાનમાં સ્વીકારતા કે પામતા. પૂર્વપ્રતિપન્ન=પુલાકપદ્યું વગેરેને સ્વીકારી ચૂકેલા કે પામી ગયેલા.

૨. પૃથક્ત્વ=બેથી નવ. શતપૃથક્ત્વ=બસોથી નવસો. આ પ્રમાણે આગળ પણ પૃથક્ત્વ શબ્દ જ્યાં આવે ત્યાં આ પ્રમાણે અર્થ સમજવો.

પૂર્વપ્રતિપક્ષ નિર્ગ્રંથો જો હોય તો એકથી શતપૃથક્ત્વ સુધી હોય. અર્થાત્ જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય. ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ હોય. પ્રતિપદમાન સ્નાતકો જો હોય તો એક સમયમાં એકસો આઠ સુધી હોય, અર્થાત્ જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ હોય, ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ હોય.

પૂર્વપ્રતિપક્ષ સ્નાતકો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કોટિપૃથક્ત્વ હોય, પણ આ વિશેષતા છે કે જઘન્ય પૃથક્ત્વથી ઉત્કૃષ્ટ પૃથક્ત્વ દરેક સ્થળે અધિક જાણવું.

(૩૭) અલ્પબહુત્વદ્વાર— ભેદોમાં પરસ્પર ઓછી-વધારે સંખ્યા તેં અલ્પબહુત્વ કહેવાય છે. નિર્ગ્રંથ, પુલાક, સ્નાતક, બકુશ, પ્રતિસેવના-કુશીલ અને કષાયકુશીલ ક્રમશઃ સ્તોક અને સંખ્યાતગુણ છે. ભાવના આ પ્રમાણે છે—નિર્ગ્રંથો સર્વ સ્તોક છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટથી પણ તેમની શતપૃથક્ત્વ સંખ્યા છે. તેમનાથી પુલાકો સંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે તેમની સહસ્ર પૃથક્ત્વ સંખ્યા છે. તેમનાથી સ્નાતકો સંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે તેમનું કોટિપૃથક્ત્વ પ્રમાણ છે. તેમનાથી બકુશો સંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે તેમનું કોટિશત પૃથક્ત્વ પ્રમાણ છે. તેમનાથી પ્રતિસેવનાકુશીલો સંખ્યાતગુણ છે. [આમાં ઘટના નીચે જ કહેશે.] તેમનાથી કષાયકુશીલો સંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે તેમનું કોટિસહસ્રપૃથક્ત્વ પ્રમાણ કહ્યું છે.

બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ એ બંને કોટિશતપૃથક્ત્વપ્રમાણ હોવાથી બકુશોથી પ્રતિસેવનાકુશીલ સંખ્યાતગુણ કેવી રીતે થાય ? એ શંકાનું સમાધાન કરે છે—

જો કે માત્ર શાસ્ત્રપ્રમાણે અર્થ સાંભળવાથી બકુશો અને પ્રતિસેવના-કુશીલોની તુલ્યતા ભાસે છે, તો પણ કોટિશતપૃથક્ત્વ પરસ્પર ભિન્ન હોવાથી દોષ નથી. (ભગવતીમાં) કહ્યું છે કે—“પ્રતિસેવનાકુશીલ (બકુશોથી) સંખ્યાતગુણ છે.”

પ્રશ્ન— આ કેવી રીતે ઘટે ? કારણ કે બકુશોનું પણ ઉત્કૃષ્ટથી કોટિશતપૃથક્ત્વ પ્રમાણ કહ્યું છે.

ઉત્તર— તમારું કહેવું બરાબર છે. પણ બકુશોનું કોટિશતપૃથક્ત્વ બે કોટિશત(=બર્વી) કે ત્રણ કોટિશત વગેરે પ્રમાણવાળું છે, અને પ્રતિસેવના કુશીલોનું કોટિશતપૃથક્ત્વ ચારકોટિશત, છકોટિશત

વગેરે પ્રમાણવાળું છે. આથી વિરોધ નથી. (૨૬૪-૨૬૫-૨૬૬)
(ગુ.ત.વિ.નિ.ઉ.૪. ગા-૩-૪-૫)

સવ્વે વિ ય અડ્યારા, સંજલણાણં તુ ઉદયઓ હંતિ ।

મૂલચ્છિજ્જં ઉદયે, પુણં બારસણં કસાયાણં ॥ ૨૬૭ ॥

સર્વેઽપિ ચાતિચારઃ સંજ્વલનાનાં તૂદયતો ભવન્તિ ।

મૂલછેદ્યમુદયે પુનર્દ્વાદશાનાં કષાયાણામ્ ॥ ૨૬૭ ॥ ૭૭૭

ગાથાર્થ— સર્વવિરતિમાં સઘળા ય અતિચારો સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી થાય છે. બાર કષાયોના ઉદયથી સર્વવિરતિનો મૂળથી નાશ થાય છે. (આ.નિ.૧૧૨) (૨૬૭)

સોલસ ઉગમદોસા ૧૬, સોલસ ઉપ્પાયાણાઙ્ગે દોસા ૧૬ ।

દસ ઇસણાઙ્ગે દોસા ૧૦, ગાસે પણ ૫ મિલિય સગયાલા ૪૭ ॥ ૨૬૮ ॥

ષોડશોદગમદોષાઃ ષોડશોત્પાદનાયાં દોષાઃ ।

દશૈષણાયાં દોષા ગ્રાસે પચ્ચ મિલિતાઃ સપ્તચત્વારિશ્દ્ ॥ ૨૬૮ ॥ ૭૭૮

ગાથાર્થ— ૧૬ ઉદ્દગમના, ૧૬ ઉદ્દપાદનના, ૧૦ એષણાના અને ૫ ભોજનના એમ કુલ ૪૭ દોષો છે. (૨૬૮)

આહાકમ્પુદ્દેસિય પૂર્ડકમ્મે ય મીસજાણં ય ।

ઠવણાપાહુડિયાઓ, પાઉયરણ કીય પામિચ્ચે ॥ ૨૬૯ ॥

આધાકમૌદેશિકં પૂતિકર્મ ચ મિશ્રજાતં ચ ।

સ્થાપના-પ્રાભૃતિકે પ્રાદુષ્કરણં ક્રીતં પ્રામિત્યમ્ ॥ ૨૬૯ ॥ ૭૭૯

પરિયટ્ટિયે અભિહુડ્ધિખણ્ણે માલોહડે ય અચ્છિજ્જે ।

અણિસિદ્ધેઽજ્જોયરણ, સોલસ પિંડુગમે દોસા ॥ ૨૭૦ ॥

પરાવર્તિતમખ્યાહતમુદ્ધિત્રં માલાપહતમાછેદ્યમ્ ।

અનિસૃષ્ટમધ્યવપૂરકઃ ષોડશ પિણ્ડોદગમે દોષાઃ ॥ ૨૭૦ ॥ ૭૮૦

ગાથાર્થ— આધાકર્મ, ઔદેશિક, પૂર્તિકર્મ, મિશ્રજાત, સ્થાપના, પ્રાભૃતિકા, પ્રાદુષ્કરણ, ક્રીત, પ્રામિત્ય, પરાવર્તિત, અખ્યાહત, ઉદ્ધિત્ર, માલાપહત, આછેદ્ય, અનિસૃષ્ટ અને અધ્યવપૂરક એ સોળ ઉદ્દગમના દોષો છે.

વિશેષાર્થ— આ દોષોનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં સોળ અંકવાળી વસ્તુમાં જણાવ્યો છે. (૨૬૯-૨૭૦)

ધાઈ દૂડ નિમિત્તે, આજીવે વણિમગે તિગિચ્છ ય ।

કોહે માણે માયા, લોહે ય હવંતિ દસ એ ॥ ૨૭૧ ॥

ધાત્રી દૂતી નિમિત્તમાજીવો વનીપકશ્ચિકિત્સા ચ ।

ક્રોધો માનો માયા લોભશ્ચ ભવન્તિ દસૈતે ॥ ૨૭૧ ॥ ૭૮૧

પુલ્લિપચ્છસંથવ વિજ્ઞા મંતે ય ચુણ્ણજોગે ય ।

ઉપ્પાયણાએ દોસા સોલસમે મૂલકમ્મે ય ॥ ૨૭૨ ॥

પૂર્વપશ્ચાત્સંસ્તવૌ વિદ્યા મન્ત્રશ્ચ ચૂર્ણયોગશ્ચ ।

ઉત્પાદનાયાં દોષાઃ ષોડશમો મૂલકર્મ ચ ॥ ૨૭૨ ॥ ૭૮૨

ગાથાર્થ— ધાત્રી, દૂતિ, નિમિત્ત, આજીવ, વનીપક, ચિકિત્સા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પૂર્વ-પશ્ચાત્સંસ્તવ, વિદ્યા, મંત્ર, ચૂર્ણ, યોગ અને મૂલકર્મ એમ ૧૬ દોષો ઉત્પાદનના છે.

વિશેષાર્થ— આ દોષોનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં ૧૬ અંકવાળી વસ્તુમાં જણાવ્યો છે. (૨૭૧-૨૭૨)

સંકિયમક્ષિયનિક્ષિત્ત-પિહિયસાહરિયદાયગુમ્મીસં ।

અપરિણયલિત્તછડ્ડિય, એસણદોસા દસ હવંતિ ॥ ૨૭૩ ॥

શક્લિતં પ્રક્ષિતં નિક્ષિતં પિહિતં સંહતં દાયકમુન્નિશ્રમ્ ।

અપરિણતં લિતં છર્દિતં એષણાદોષા દસ ભવન્તિ ॥ ૨૭૩ ॥ ૭૮૩

ગાથાર્થ— શંકિત, પ્રક્ષિત, નિક્ષિત, પિહિત, સંહત, દાયક, ઉન્નિશ્રમ, અપરિણિત, લિત અને છર્દિત એ દસ દોષો પિંડેષણના છે.

વિશેષાર્થ— આ દોષોનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં ૧૦ અંકવાળી વસ્તુમાં જણાવ્યો છે. (૨૭૩)

સંજોયણા પમાણે, ઇંગાલે ધૂમકારણે ચેવ ।

ઊવગરણભત્તપાણે, સવાહિરબ્ભંતરા પઢમા ॥ ૨૭૪ ॥

સંયોજના પ્રમાણમદ્વારે ધૂમકારણે ચૈવ ।

ઉપકરણ-ભક્તપાને સર્વાહ્યાખ્યન્તર પ્રથમા ॥ ૨૭૪ ॥ ૭૮૪

ગાથાર્થ— સંયોજના, પ્રમાણ, અંગાર, ધૂમ અને કારણ (=કારણભાવ) એ પાંચ માંડલીના દોષો છે. સંયોજનાના ઉપકરણ અને ભક્તપાન એમ બે ભેદ છે. તે બંનેના બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે-બે ભેદ છે.

વિશેષાર્થ— (૧) સંયોજના એટલે (આહારાદિને સ્વાદિષ્ટ બનાવવા કે વિભૂષા કરવા) અન્ય દ્રવ્યને મેળવવું. (૨) પ્રમાણ એટલે આહારના પ્રમાણથી અધિક ભોજન કરવું. (૩) અંગાર એટલે ભોજનમાં રાગ કરવો. (૪) ધૂમ એટલે ભોજનમાં દ્વેષ કરવો. (૫) કારણ એટલે ક્ષુધાની વેદના વગેરે કારણ વિના ભોજન કરવું.

(૧) ઉપકરણ સંયોજના— ઉપકરણની સંયોજના કરતો સાધુ (નવા) ચોલપટ્ટાની પ્રાપ્તિ થતાં વિભૂષા નિમિત્તે સુશોભિત (નવો) કપડો કે પાંગરણી માંગીને બહાર પહેરે એ બાહ્ય ઉપકરણ સંયોજના છે, અને એ રીતે મકાનમાં પહેરે તે અભ્યંતર ઉપકરણ સંયોજના છે. (૨) આહાર સંયોજના— ભિક્ષામાં ફરતાં દૂધ, દહીં આદિ મળતાં સ્વાદિષ્ટ બનાવવા તેમાં ગોળ-સાકર વગેરે નંખાવે તે બાહ્ય આહાર સંયોજના અને મકાનમાં તે પ્રમાણે કરે તે અભ્યંતર આહાર સંયોજના. આહારની અભ્યંતર સંયોજના પાત્રમાં, હાથમાં અને મુખમાં એમ ત્રણ રીતે થાય. પાત્રમાં ખાખરો અને ગોળ, ઘી વગેરે ભેગું કરીને સ્વાદિષ્ટ બનાવીને વાપરે તે પાત્ર અભ્યંતર સંયોજના છે. હાથમાં કોળિયો લઈને ખાંડ આદિ સાથે ભેગું કરે તે હસ્ત અભ્યંતર સંયોજના છે અને મોઢામાં તે ભેગું કરે તે મુખ અભ્યંતર સંયોજના છે. (૨૭૪)

વેયળવેયાવચ્ચં, ઇરિયદ્વાય ય સંજમદ્વાય ।

તહ પાળવત્તિયાય, છટ્ટં પુળ ધમ્મચિંતાય ॥ ૨૭૫ ॥

વેદના-વૈયાવૃત્ત્યે ર્ઐર્યાર્થ ચ સંયમાર્થમ્ ।

તથા પ્રાણપ્રત્યયેન ષષ્ટં પુનર્ધર્મચિન્તયા ॥ ૨૭૫ ॥ ૭૮૫

ગાથાર્થ— ક્ષુધાશમન, વેયાવચ્ચ, ઈર્યાસમિતિ, સંયમ, પ્રાણ ધારણ અને ધર્મચિંતા આ છ કારણોથી સાધુ ભોજન કરે.

વિશેષાર્થ— ક્ષુધા સમાન કોઈ વેદના નથી. ક્ષુધાની વેદના હોય તો આર્તધ્યાન વગેરે થવાનો સંભવ છે. આથી ક્ષુધાની વેદનાને શમાવવા સાધુ ભોજન કરે. ભૂખથી પીડાતો સાધુ વેયાવચ્ચ ન કરી શકે. વેયાવચ્ચ નિર્જરાનું (પ્રબળ) કારણ હોવાથી વૈયાવૃત્ત્ય કરવું જોઈએ. આથી વૈયાવૃત્ત્ય થઈ શકે એ માટે સાધુ ભોજન કરે. ભોજન વિના ઈર્યાસમિતિનું પાલન ન કરી શકે. પ્રતિલેખના વગેરે સંયમનું પાલન ન કરી શકે. પ્રાણનો નાશ થાય. સૂત્રોનું પરાવર્તન (=આવૃત્તિ) અને અર્થનું સ્મરણ (=ચિંતન) વગેરે કરવામાં અસમર્થ બને, આ કારણોથી સાધુ ભોજન કરે. પણ રૂપ વધે, શરીર પુષ્ટ બને વગેરે માટે ભોજન ન કરે, અથવા ઉપર્યુક્ત ક્ષુધાવેદનાદિ સિવાય અન્ય કોઈ કારણથી ભોજન ન કરે. (૨૭૫)

આયંકે ૧ ઊવસર્ગો, તિતિક્ષયા ૨ બંધચેરુત્તીસુ ૩ ।

પ્રાણિદયા ૪ તવહેઝ ૫, સરીસ્વચ્છેયણદ્વા ૫ ॥ ૨૭૬ ॥

આતઙ્કે ઉપસર્ગે તિતિક્ષયા બ્રહ્મચર્યગુત્તિષુ ।

પ્રાણિદયા તપોહેતુઃ શરીસ્વચ્છેદનાર્થમ્ ॥ ૨૭૬ ॥ ૭૮૬

ગાથાર્થ— રોગ, ઉપસર્ગમાં સહન કરવા માટે, બ્રહ્મચર્યગુત્તિ, પ્રાણિદયા, તપ અને શરીરનો ત્યાગ આ છ કારણોથી સાધુ ભોજન ન કરે.

વિશેષાર્થ— રોગ—તાવ વગેરે રોગમાં સાધુ ભોજન ન કરે. ઉપવાસને કરતા સાધુના પ્રાયઃ તાવ વગેરે રોગ દૂર થાય છે. ઉપસર્ગ—ઉપસર્ગ સહન કરવા માટે દેવ વગેરેથી કરાયેલા ઉપસર્ગમાં સાધુ ભોજન ન કરે. ઉપસર્ગ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં માતા-પિતા અને પત્ની વગેરે સ્વજનથી કરાયેલ ઉપસર્ગ અનુકૂળ છે. તેઓ સ્નેહ આદિથી દીક્ષા છોડાવવા માટે ક્યારેક ઉપસ્થિત થાય. તેમાં આ ઉપસર્ગ છે એમ માનીને ભોજન ન કરે. કારણ કે ઉપવાસ કરતા જોઈને આ દીક્ષામાં મક્કમ છે એમ જાણીને અથવા આ મરી જશે એમ મરણના ભયથી છોડી દે. ગુસ્સે થયેલા રાજા વગેરેથી કરાયેલ ઉપસર્ગ પ્રતિકૂળ

છે. તેમાં પણ ભોજન ન કરે. સાધુને ઉપવાસવાળા જોઈને રાજા વગેરે પ્રાયઃ દયાળુ થાય અને તેથી છોડી દે. બ્રહ્મચર્યગુપ્તિ- મૈથુન વિરમણ વ્રતની રક્ષા માટે સાધુ ભોજન ન કરે. ઉપવાસ કરનારા સાધુનો કામ ભાગી જાય છે. પ્રાણિદયા- જીવોની રક્ષા માટે સાધુ ભોજન ન કરે. વર્ષાદિ, ધુમસ, સચિત્તરજની વૃષ્ટિ વગેરેમાં સાધુ ભિક્ષા માટે ન ફરે. જેથી જીવરક્ષા થાય. તપ- ઉપવાસ, છઠ્ઠ, અઠ્ઠ વગેરે તપ કરવા માટે સાધુ ભોજન ન કરે. શરીરત્યાગ- અંતસમયે મૃત્યુ નજીકમાં છે એમ જાણીને સંલેખના પૂર્વક અનશન કરે. (૨૭૬)

સંસદ્દમસંસદ્દા, ઝદ્દડ તહ અપ્પલેવિયા ચેવ ।

અગહિયા પગ્ગહિયા, અજ્ઞિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥ ૨૭૭ ॥

સંસૃષ્ટાસંસૃષ્ટેદ્ધતા તથાહ્લપ્પલેપિકા ચૈવ ।

અવગૃહીતા પ્રગૃહીતોજ્ઞિતધર્મા ચ સત્તમિકા ॥ ૨૭૭ ॥ ૭૮૭

ગાથાર્થ- સંસૃષ્ટા, અસંસૃષ્ટા, ઉદ્ધૃતા, અલ્પલેપા, અવગૃહીતા, પ્રગૃહીતા અને ઉજ્જિતધર્મા એમ સાત પિંડેષણ છે.

વિશેષાર્થ- આનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં સાત અંકવાળા પદાર્થોમાં જણાવ્યો છે. (૨૭૭)

પાણેસણાવિ એવં, નવરિ ચચ્ચીએ હોઇ નાણત્તં ।

સોવીરાયામાઇં, જમલેવાહિત્તિ સમયુત્તી ॥ ૨૭૮ ॥

પાનૈષણાપ્યેવં નવરં ચતુચ્ચીં ભવતિ નાનાત્વમ્ ।

સૌવીરાયામાદિ યદલેપકૃદિતિ સમયોક્તિઃ ॥ ૨૭૮ ॥ ૭૮૮

ગાથાર્થ- એ જ રીતે પાનૈષણા પણ અસંસૃષ્ટાદિ સાત પ્રકારે સમજવી. માત્ર ચોથી અલ્પલેપામાં ભેદ છે. કારણ કે કાંજી-ઓસામણ વગેરે અલેપકૃત છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. (૨૭૮)

બાણહસયં પિંડેસણાઇદોસાણ વજ્જિઝુણ સયા ।

જો ગિણહ્હ અગેહિઓ, પિંડં પરિભુંજએ સાહૂ ॥ ૨૭૯ ॥

દ્વિનવતિશતં પિણ્ડેષણદિદોષાણાં વર્જયિત્વા સદા ।

યો ગૃહ્યત્યગૃદ્ધિકઃ પિણ્ડં પરિભુનક્તિ સાધુઃ ॥ ૨૭૯ ॥ ૭૮૯

ગાથાર્થ—જે સાધુ પિંડેષણ વગેરેના ૧૮૨ દોષોનો ત્યાગ કરીને પિંડને ગ્રહણ કરે છે, તે સાધુ આસક્તિ વિના આહારનો પરિભોગ કરે છે.

વિશેષાર્થ— ૧૮૨ દોષો આ પ્રમાણે છે—૪૨ ગોચરીના દોષો, ૫ માંડલીના દોષો, ૭ પિંડેષણ અને ૭ પાણીષણના દોષો આમ કુલ ૬૧ થયા. તેમાં હનન-પચન-ક્રયણ એ ત્રણ દોષો ઉમેરતા ૬૪ થયા. આ ૬૪ દોષો પોતે સ્વયં ન સેવે, બીજા પાસે ન સેવડાવે, સેવતા હોય તેની અનુમોદના ન કરે. ૬૪ને ઉઘી ગુણતા ૧૮૨ થાય. (૨૭૯)

उज्जू १ गंतुं पच्चागई अ २ गोमुत्तिया ३ पयंगविही ४ ।

पेडा य ५ अद्धपेडा ६, अम्भितर ७ बाहिसंबुक्का ८ ॥ २८० ॥

ऋज्वी गत्वाप्रत्यागतिश्च गोमूत्रिका पतङ्गविथी ।

पेय चार्धपेयऽभ्यन्तरबहिःसंबुक्का ॥ २८० ॥ ૭૯૦

ગાથાર્થ— ઋજવી, ગત્વા પ્રત્યાગતિ, ગોમૂત્રિકા, પતંગવિધી, પેટા, અર્ધપેટા, અભ્યંતરશંબૂકા અને બાહ્યશંબૂકા એ આઠ ગોચર ભૂમિઓ છે.

વિશેષાર્થ— આનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં આઠ અંકવાળા પદાર્થોમાં જણાવ્યો છે. (૨૮૦)

जहंचितिय १ सपरगह २ सउगह ३ परगह ४ सइगुवगह ५ ।

सागारि संथारुगह ६ अह संथर ७ ओगहा सत्त ॥ २८१ ॥

यथाचिन्तित-स्वपराऽवग्रह-स्वावग्रह-परावग्रह-स्वकावग्रहाः ।

सागारिकसंथारवग्रह-यथासंસ્થારવग्रहौ सत्त ॥ २८१ ॥ ૭૯૧

ગાથાર્થ— ૧. યથાચિન્તિત, ૨. સ્વપરઅવગ્રહ, ૩. સ્વઅવગ્રહ, ૪. પરાવગ્રહ, ૫. સ્વાવગ્રહ, ૬. સાગારિક સંથારઅવગ્રહ, ૭. યથાસંથાર-વગ્રહ એમ સાત અવગ્રહ છે

વિશેષાર્થ— ‘અવગ્રહ’ એટલે વસતિને (રહેઠાણ-ઉપાશ્રયને) અંગે સાત પ્રકારની પ્રતિમાઓ (પ્રતિજ્ઞાઓ) જાણવી. તે આ પ્રમાણે—(૧) “આવો આવો અમુક ઉપાશ્રય મેળવવો, બીજો નહિ” એમ પ્રથમથી અભિગ્રહ કરીને તેવાની જ યાચના કરીને મેળવે તે પહેલી પ્રતિજ્ઞા. (૨)

“હું બીજાઓને માટે ઉપાશ્રય યાચીશ, અથવા બીજાઓએ યાચેલામાં રહીશ” એવો અભિગ્રહ તે બીજી પ્રતિજ્ઞા. પહેલી પ્રતિજ્ઞા સર્વસામાન્ય (સર્વ સાધુઓને ઉદ્દેશીને) અને બીજી ગચ્છવાસી સાંભોગિક (એક માંડલીવાળા) કે અસાંભોગિક (ભિન્ન માંડલીવાળા) ઉત્કટ વિહારી (નિરતિયાર ચારિત્રવાળા) સાધુઓને ઉદ્દેશીને છે. એમ બેમાં ભિન્નતા સમજવી. કારણ કે—તેઓને એકબીજાને માટે એ રીતે યાચના કરવાનો વિધિ છે. (૩) “બીજાને માટે વસતિની યાચના કરીશ, પણ હું બીજાએ યાચેલી વસતિમાં રહીશ નહિ” એવો અભિગ્રહ. આ ત્રીજી પ્રતિજ્ઞા ‘યથાલંદક’ (જિનકલ્પના જેવી કઠોર આરાધના કરનારા) સાધુઓને હોય, કારણ કે—તેઓ બાકી રહેલા સૂત્ર-અર્થ વસતિમાં રહેતા આચાર્ય પાસે ભણવાની અભિલાષાવાળા હોવાથી આચાર્યને માટે આવી રીતે વસતિની યાચના કરે. (૪) “હું બીજાઓને માટે વસતિની યાચના નહિ કરું, પણ બીજાએ યાચેલી વસતિમાં રહીશ” એવો અભિગ્રહ. આ ચોથી પ્રતિજ્ઞા ગચ્છમાં રહીને જિનકલ્પનો અભ્યાસ (તુલના) કરનારા સાધુઓને હોય. (૫) “હું મારા માટે વસતિની યાચના કરીશ, બીજાને માટે નહિ” એવો અભિગ્રહ. આ પાંચમી પ્રતિજ્ઞા જિનકલ્પિક સાધુઓને હોય. (૬) “જેની વસતિ હું ગ્રહણ કરીશ, તેનું જ સાદડી, ઘાસ વગેરે પણ સંધારા માટે જો મળશે તો લઈશ, બીજાનું નહિ; અન્યથા ઉત્કટકાસને કે બેઠાં બેઠાં રાત્રિ પૂર્ણ કરીશ” એવો અભિગ્રહ. આ છઠ્ઠી પ્રતિજ્ઞા પણ જિનકલ્પિક વગેરે મહામુનિઓને હોય છે. (૭) આ સાતમી પ્રતિજ્ઞા પણ છઠ્ઠીના જેવી જ છે, માત્ર ‘સંધારા માટે શિલા, ઘાસ વગેરે જે જેવું પાથરેલું હશે તે તેવું જ લઈશ, અન્યથા નહિ.’ આવો અભિગ્રહ પણ જિનકલ્પિકાદિને જ હોય છે. (૨૮૧)

ઠગણ ૧ નિસીહી ૨ ઉચ્ચારમાઈ ૩ તહસદ્ ૪ રૂવ ૫ પરકિરિયા ૬ ।

અન્નુત્તરકિરિયવિસયા ૭, આચારે સત્ત સત્તિક્કા ॥ ૨૮૨ ॥

સ્થાન-નિષીધિકે ઉચ્ચારદિ તથા શબ્દ-રૂપ-પરક્રિયા: ।

અન્યોડન્યક્રિયાવિષયા આચારે સત્ત સત્તિકા: ॥ ૨૮૨ ॥ ૭૧૨

ગાથાર્થ— શ્રી આચારાંગ સૂત્રની બીજી ચૂલિકાના સપ્તસપ્તતિકા નામના સાત અધ્યયનોમાં સ્થાનક્રિયા, નિષદ્ધાક્રિયા, વ્યુત્સર્ગક્રિયા, શબ્દક્રિયા, રૂપક્રિયા, પરક્રિયા, અન્યોઽન્યક્રિયા એ સાતનું વર્ણન છે.

વિશેષાર્થ— (૧) સ્થાનક્રિયા— કાયોત્સર્ગ આદિનું સ્થાન જોવાનું કહ્યું છે. (૨) નિષદ્ધાક્રિયા— સ્વાધ્યાયને યોગ્ય સ્થાનનું વર્ણન છે. (૩) વ્યુત્સર્ગક્રિયા— મલ-મૂત્ર આદિના ત્યાગનું વર્ણન છે. (૪) શબ્દક્રિયા— સંભળાતા શબ્દોમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. (૫) રૂપક્રિયા— જોવામાં આવેલા રૂપોમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. (૬) પરક્રિયા— પગ ધોવા આદિની ક્રિયા બીજાની પાસે નહિ કરાવવાનો ઉપદેશ છે. (૭) અન્યો-ન્યક્રિયા— એક બીજાની પાસે પગ ધોવડાવવા આદિ ક્રિયા નહિ કરાવવાનો ઉપદેશ છે. (૨૮૨)

નિવ ૧ સિદ્ધિ ૨ ઇતિથિ ૩ પુરિસે ૪, પરપવિયારેય ૫ સપવિયારેય ૬ ।

અપ્પરયસુર ૭ દરિદ્રે ૮, સદ્દે ૧ હુજ્જા નવ નિયાણા ॥ ૨૮૩ ॥

નૃપ-શ્રેષ્ઠિ-સ્ત્રી-પુરુષેષુ પરપ્રવિચારે ચ સ્વપ્રવિચારે ચ ।

અત્પરતસુર-દરિદ્રયોઃ શ્રાદ્ધે ભવન્તિ નવનિદાનાનિ ॥ ૨૮૩ ॥ ૭૯૩

ગાથાર્થ— રાજા, શ્રેષ્ઠી, સ્ત્રી, પુરુષ, પરપ્રવિચાર, સપ્રવિચાર, અલ્પ-રતસુર, દરિદ્ર અને શ્રાવક સંબંધી નિયાણું કરવું એમ નવ નિયાણાં છે.

વિશેષાર્થ— આનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં નવ અંકવાળા પદાર્થોમાં જણાવ્યો છે. (૨૮૩)

અગમ ૧ ઉપ્પા ૨ એસણ ૩, પરિહર ૪ પરિસાડ ૫ તહય નાણતિગે ૬ ।

સંરક્ષણા ૭ ચિયત્તે ૧૦, ઉવઘાયા દસ ઇમે હુંતિ ॥ ૨૮૪ ॥

ઉદ્ગમોત્પાદનૈષણા પરિહર-પરિશાટ્ટેષુ તથા ચ જ્ઞાનત્રિકે ।

સંરક્ષણાઽચિયત્તે ઉપઘાતા દશેમે ભવન્તિ ॥ ૨૮૪ ॥ ૭૯૪

ગાથાર્થ— ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન, એષણા, પરિહરણ, પરિશાટન, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સંરક્ષણ અને અચિઅત્ત એમ દશ ઉપઘાતો છે.

વિશેષાર્થ— આહાર-વસ્ત્ર-પાત્ર-શય્યા વગેરેને મેળવવામાં (પૂર્વે કહ્યા તે) સોળ ઉદ્ગમ દોષો પૈકી કોઈ દોષ લગાડવાથી ચારિત્રનો ઉપઘાત

થાય તે ૧—ઉદ્દગમોપધાત. સોળ ઉત્પાદના દોષો પૈકી કોઈ દોષ સેવવાથી ૨—ઉત્પાદનોપધાત. દશ એષણાઓને અંગે કોઈ દોષ સેવવાથી ૩—એષણોપધાત. સંયમમાં અકલ્પ્ય, નિષિદ્ધ કે લક્ષણરહિત ઉપકરણોનો ઉપભોગ કરવાથી ૪—પરિહરણોપધાત. વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરેનું પરિકર્મ એટલે ‘રંગવાં-ધોવાં’ વગેરે ક્રિયા શોભા માટે કરવાથી (સ્વાધ્યાયનું અને સંયમનું પરિશાટન-હાનિ થાય તેથી તે) ૫—પરિશાટનોપધાત. પ્રમાદ વગેરેને વશ થઈ જ્ઞાનાચારમાં ‘અકાળે સ્વાધ્યાય કરવો’ વગેરે કરવાથી ૬—જ્ઞાનોપધાત. શ્રીજિનવચનમાં શંકાદિ કરવારૂપ દર્શનાચારમાં અતિયારો સેવવાથી ૭—દર્શનોપધાત. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુમ્ફિરૂપ અષ્ટપ્રવચનમાતાનું યથાયોગ્ય પાલન નહિ કરવાથી ૮—ચારિત્રોપધાત. શરીરાદિની મૂર્છાપૂર્વક સંરક્ષણ કરવારૂપ પરિગ્રહપરિહાર વ્રતને ઉપધાત લગાડવાથી ૯—સંરક્ષણોપધાત. અને ગુર્વાદિ સાધુગણ પ્રત્યે અપ્રીતિ વગેરે કરવારૂપ વિનયનો ઉપધાત કરવાથી ૧૦—અચિન્તોપધાત. (૨૮૪)

અદ્વ ૧ ણદ્વ ૨ હિંસા ૩, કમ્હા ૪ દિદ્ધી અ ૫ મોસ ૬ દિન્ને ચ ૭ ।

અજ્ઞાપ્ય ૮ માણ ૯ મિત્તે ૧૦, માયા ૧૧ લોભે ૧૨ રિયા ૧૩ તેર ॥ ૨૮૫ ॥

અર્થાનર્થહિંસાઽકસ્માદ્ દષ્ટિશ્ચ મૃષાઽદત્તા ચ ।

અધ્યાત્મ-માન-મિત્રાણિ માયાલોભૌ ઇર્યા ત્રયોદશ ॥ ૨૮૫ ॥ ૭૯૫

ગાથાર્થ— અર્થ, અનર્થ, હિંસા, અકસ્માત્, દષ્ટિવિપર્યાસ, મૃષા, અદત્તાદાન, અધ્યાત્મ, માન, મિત્ર, માયા, લોભ અને ઇર્યાપિથિકી એ ૧૩ ક્રિયાસ્થાનો છે.

વિશેષાર્થ— આનો અર્થ પરિશિષ્ટમાં તેર અંકવાળા પદાર્થોમાં જણાવ્યો છે. (૨૮૫)

इच्चाइअणेगगुणगण-कलिया ललिया य सारणाईसु ।

सामन्ना अवि मुणिणो, जत्थ गणे एरिसा हुंति ॥ २८६ ॥

इत्याद्यनेकगुणगणकलिता ललिताश्च सारणादिषु ।

सामान्या अपि मुनयो यत्र गणे एतादृशा भवन्ति ॥ २८६ ॥ ૭૯૬

ગાથાર્થ— ઈત્યાદિ અનેક ગુણ સમૂહથી યુક્ત અને સારણાદિમાં પ્રવૃત્ત હોય એવા સામાન્ય પણ મુનિઓ જે ગણમાં હોય તે ગચ્છ ગચ્છ છે. (૨૮૬)

एरिसमुणिसमुदाओ, जिणआणाकारओ य सो गच्छे ।

अण्णो सो कागणुव्व, नडपेडनिहो य लोयाणं ॥ २८७ ॥

एतादृशमुनिसमुदायो जिनाज्ञाकारकश्च स गच्छः ।

अन्य स कागणवद् नटपेकनिभश्च लोकानाम् ॥ २८७ ॥..... ૭૯૭

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં આવા પ્રકારનો જિનાજ્ઞાકારી મુનિસમુદાય છે તે ગચ્છ ગચ્છ છે. અન્ય ગચ્છ લોકોના કુસમુદાય જેવો અને નટોના ટોળા જેવો છે. (૨૮૭)

एगो साहू एगा, य साहूणी सावओ य सङ्गी वा ।

आणाजुत्तो संघो, सेसो पुण अट्टिसंघाओ ॥ २८८ ॥

एकः साधुरेका च साध्वी श्रावकश्च श्राद्धी वा ।

आज्ञायुक्तः सङ्घः शेषः पुनरस्थिसंघातः ॥ २८८ ॥..... ૭૯૮

ગાથાર્થ— આજ્ઞાયુક્ત એક સાધુ, એક સાધ્વી, એક શ્રાવક, એક શ્રાવિકા પણ સંઘ છે અને એ સિવાયનો મોટો પણ સમુદાય આજ્ઞારહિત હોવાથી સંઘ નથી, કિંતુ કેવળ હાડકાનો ઢગલો છે. કારણ કે આજ્ઞારહિત સમુદાય ભાવ સંઘાત ન હોવાથી તેમાં સંઘાતપદનો આવો જ અર્થ ધટે છે. (૨૮૮) (ગુ.ત.વિ.ઉ.ર. ગા-૧૨૮)

निम्मलनाणपहाणो, दंसणजुत्तो चरित्तगुणवंतो ।

तित्थयराण य पुज्जो, वुच्चइ एयारिसो संघो ॥ २८९ ॥

निर्मलज्ञानप्रधानो दर्शनयुक्तश्चास्त्रिगुणवान् ।

तीर्थकराणां च पूज्य उच्यते एतादृशः सङ्घः ॥ २८९ ॥..... ૭૯૯

ગાથાર્થ— નિર્મળ જ્ઞાનની પ્રધાનતાવાળો, સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત અને ચારિત્રગુણથી યુક્ત હોય એવો સંઘ તીર્થકરોને પણ પૂજ્ય છે એમ કહેવાય છે. (૨૮૯)

સવ્વો વિ નાણદંસણચરણગુણવિભૂસિયાણ સમણાણં ।

સમુદાઓ હોઇ સંઘો ગુણસંઘાઝત્તિ કાઠુણં ॥ ૨૧૦ ॥

સર્વોઽપિ જ્ઞાન-દર્શન-ચરણગુણભૂષિતાનાં શ્રમણાનામ્ ।

સમુદાયો ભવતિ સહ્જો ગુણસહ્જાત ઇતિ કૃત્વા ॥ ૨૧૦ ॥..... ૮૦૦

ગાથાર્થ— જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ગુણોથી વિભૂષિત સાધુઓનો સઘળો ય સમુદાય સંઘ છે. કેમ કે તેમાં ગુણોનો જે સંઘાત (સમૂહ) હોય તે સંઘ કહેવાય એવો સંઘ શબ્દનો અર્થ તેમાં ઘટે છે. (૨૮૦)

ઇક્કો વિ નીઝવાઈ, અવલંબંતો વિસુદ્ધવવહારં ।

સો હોઇ ભાવસંઘો, જિણાણ આણં અલંઘંતો ॥ ૨૧૧ ॥

एकोऽपि नीतिवादी अवलम्बमानो विशुद्धव्यवहारम् ।

સ ભવતિ ભાવસહ્જો જિનાનામાજ્ઞામલહ્વયન્ ॥ ૨૧૧ ॥..... ૮૦૧

ગાથાર્થ— જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરનાર, (એથી જ) વિશુદ્ધ વ્યવહારનું આલંબન લેતો અને (એથી જ) નીતિવાદી=ન્યાયને કહેનાર તે એક હોય તો પણ ભાવથી સંઘ છે.

વિશેષાર્થ— જ્યારે સંઘમાં આ મુમુક્ષુ (=દીક્ષાર્થી) કોનો શિષ્ય ગણાય ? આ ક્ષેત્રની માલિકી કોની ગણાય ? અમુક સાધુ વગેરે અમુક પ્રવૃત્તિ કરે છે તે યોગ્ય છે કે નહિ ? ઇત્યાદિ વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે રાગ-દ્વેષ વિના (=કોઈનો પક્ષપાત કર્યા વિના) ન્યાયથી જે યોગ્ય હોય તે જ કહે તે નીતિવાદી છે. આ રીતે ન્યાય આપવાની પ્રવૃત્તિને જૈનશાસનમાં લોકોત્તર વ્યવહાર કહેવાય છે. આ અંગે વિસ્તૃત વર્ણન ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ગ્રંથના બીજા ઉલ્લાસમાં છે. (૨૮૧)

તિત્થં ચાઝ્વણ્ણો, સંઘો સંઘો વિ ઇક્કગો પક્ખો ।

ચાઝ્વણ્ણો વિ સંઘો, સાયરિઓ ભણ્ણા તિત્થં ॥ ૨૧૨ ॥

तीर्थं चतुर्वर्णः सङ्घः सङ्घोऽप्येककः पक्षः ।

ચતુર્વર્ણોઽપિ સહ્જઃ સાચાર્યો ભણ્યતે તીર્થમ્ ॥ ૨૧૨ ॥..... ૮૦૨

ગાથાર્થ— સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારનો સંઘ તીર્થ કહેવાય છે. એકલો પણ સંઘ સમુદાય છે. આચાર્ય સહિત ચારે પ્રકારનો સંઘ તીર્થ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ— સામાન્યથી સંઘ એટલે સમુદાય. ૨૯૧મી ગાથામાં નીતિવાદી એક પણ ભાવથી સંઘ છે એમ કહ્યું છે. અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે નીતિવાદી એક સમુદાયરૂપ નથી, એકલો જ છે. તેથી તેને સંઘ કેમ કહેવાય ? આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં અહીં કહ્યું કે એકલો પણ સંઘ સમુદાયરૂપ છે. (૨૯૨)

તિથ્યં તિથ્યે પવયણેણ સંગોવંગે ચ ગણહરે પદ્મે ।

જો તં કરેડ તિથ્યંકરો ચ અણ્ણે કુતિત્થિયા ॥ ૨૯૩ ॥

તીર્થ તીર્થે પ્રવચને સાઙ્ગોપાઙ્ગે ચ ગણધરે પ્રથમે ।

યસ્તં કરોતિ તીથદ્વક્ષાન્યે કુતીર્થિકાઃ ॥ ૨૯૩ ॥ ૮૦૩

ગાથાર્થ— તીર્થ (=ચાર પ્રકારનો સંઘ), અંગ-ઉપાંગ સહિત શ્રુત અને પ્રથમ ગણધર તીર્થ કહેવાય. આવા તીર્થને જે કરે તે તીર્થકર કહેવાય, બીજાઓ કુતીર્થિક છે. (૨૯૩)

જો ઝસુતં ભાસડ, સદ્દહડ કુણડ કારવે અણ્ણં ।

અણુમત્રડ કીરંતં, મણસા વાયા વિ કાણ્ણં ॥ ૨૯૪ ॥

ય ઝસૂતં ભાષતે શ્રદ્ધતે કરોતિ કારયત્યન્યમ્ ।

અનુમન્યતે કુર્વંતં મનસા વાચાપિ કાયેન ॥ ૨૯૪ ॥ ૮૦૪

મિચ્છદ્દિટ્ઠી નિયમા, સાવર્ણિં પિ સો વિ મુણિરૂવો ।

પરિહરિયવ્વો જં દંસણે વિ પચ્છિતં તસ્સ ચઙ્ગુરુયં ॥ ૨૯૫ ॥

મિથ્યાદૃષ્ટિર્નિયમાત્ શ્રાવકૈરપિ સોપિ મુનિરૂપઃ ।

પરિહર્તવ્યો યદ્ દર્શનેપિ પ્રાયશ્ચિત્તં તસ્ય ચતુર્ગુરુકમ્ ॥ ૨૯૫ ॥ ૮૦૫

ગાથાર્થ— જે ઉત્સૂત (=સૂત વિરુદ્ધ) બોલે, શ્રદ્ધા કરે છે, આચરે છે, બીજાની પાસે કરાવે છે=આચરાવે છે, કરતા એવા બીજાની મન, વચનથી કે કાયાથી અનુમોદના કરે છે તે નિયમા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

શ્રાવકોએ પણ તે કુસાધુનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે તેનું દર્શન કરવામાં પણ ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. (૨૮૪-૨૮૫)

કત્ય અમ્હારિસા પાળી દૂસમાદોસદૂસિયા ।

હા આણાહા કહં હુંતા ન હુંતો જડ જિણાગમો ॥ ૨૯૬ ॥

કુત્રાસ્માદ્દશાઃ પ્રાણિનો દુષ્પમાદોષદૂષિતાઃ ।

હા ! અનાથાઃ કથં ભવન્તો ન ભવન્ यदि जिनागमः ॥ ૨૯૬ ॥ ૮૦૬

ગાથાર્થ— અવસર્પિણીના પાંચમા આરારૂપ દુષ્પમકાળના દોષથી દૂષિત બનેલા અમારા જેવા જીવો ક્યાં ? હા ! જો જિનાગમ ન હોત તો અનાથ એવા અમે કેવી રીતે હોત ? =અમારું શું થાત ? (૨૮૬)

હીણાયોરેહિં તહ, વેસવિડંબગેહિં મલિણીકયં તિત્થં ।

નિયઅત્થવિસયવિસમયદેસણાકજ્જનિરર્ણિ ॥ ૨૯૭ ॥

હીનાચારૈસ્તથા વેષવિડમ્બકૈર્મલિનીકૃતં તીર્થમ્ ।

નિજાર્થવિષયવિષમયદેશનાકાર્યનિરર્ણૈઃ ॥ ૨૯૭ ॥ ૮૦૭

ગાથાર્થ— પોતાના સ્વાર્થ માટે વિષમય દેશનારૂપ કાર્યમાં તત્પર, શિથિલાચારી અને વેષની વિડંબના કરનારાઓથી તીર્થ મલિન કરાયું છે. (૨૮૭)

ઉચ્છેદયધમ્મગંથા, નત્થિક્ક પયંડવાયનદુઘણા ।

કલહાદોસસહિયા, સંપડ કાલાણુભાવાઓ ॥ ૨૯૮ ॥

ઉચ્છેદિતધર્મગ્રન્થા નાસ્તિક્યપ્રચ્છન્દવાદનદુષ્ણાઃ ।

કલહાદિદોષસહિતાઃ સંપ્રતિ કાલાનુભાવતઃ ॥ ૨૯૮ ॥ ૮૦૮

ગાથાર્થ— હમણાં કાળના પ્રભાવથી કલહ વગેરે દોષોથી યુક્ત અને નાસ્તિકતારૂપ પ્રચંડ વાયુથી ચારિત્રરૂપ વાદળોનો નાશ કરનારા કુસાધુઓએ ધર્મગ્રંથોનો ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો છે, અર્થાત્ ધર્મગ્રંથો પ્રમાણે દેશના આપતા નથી અને આચરતા નથી. (૨૮૮)

કેવિ મુણિસ્સવપાસા, ફુરંતિ અતુક્કકરિસમુદ્દામા ।

અસંજયેત્તિ સંજયમાલપ્પા બાલરમ્મા ય ॥ ૨૯૯ ॥

કેઽપિ મુનિરૂપપાશાઃ સ્ફુરન્તિ નિરઙ્કુશકરિસમોદ્દામાઃ ।

અસંયતા ઇતિ સંયતમાલપ્યા બાલરમ્યાશ્ચ ॥ ૨૯૯ ॥ ૮૦૯

આથાર્થ— નિરંકુશ હાથીના જોવા ઉચ્છૃંખલ કેટલાકો મુનિના વેષમાં દુષ્ટમુનિઓ દેખાઈ રહ્યા છે. સંયત (=સાધુ) ન હોવા છતાં સંયત રીતે બોલાવાય છે, અને બાળ જીવોને માટે મનોહર લાગે છે. (૨૯૯)

કહમણ્ણહા મુણિજ્જહ, તેસિ સરૂવં ન હોઝ જિણવચણં ।

સુદ્ધપરૂવગમુણિણો, ગીયત્થા જહ ન હા હુજ્જા ॥ ૩૦૦ ॥

કથમન્યથા જ્ઞાયતે તેષાં સ્વરૂપં ન ભવતિ જિનવચનમ્ ।

શુદ્ધપરૂપકમુનયો ગીતાર્થા યદિ ન હા ! ભવેયુઃ ॥ ૩૦૦ ॥ ૮૧૦

આથાર્થ— હા ! જો જિનવચન ન હોય અને શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનારા ગીતાર્થ સાધુઓ ન હોય તો દુષ્ટમુનિઓનું સ્વરૂપ કેવી રીતે જાણી શકાય ? અર્થાત્ જિનવચન છે અને શુદ્ધ પ્રરૂપક ગીતાર્થ મુનિઓ છે તેથી દુષ્ટ મુનિઓનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. (૩૦૦)

આગમભણિયં જો પણ્ણવેઝ સહહઝ કુણઝ જહસત્તિં ।

તિલ્લેક્કવંદણિજ્જો, દૂસમકાલે વિ સો સાહૂ ॥ ૩૦૧ ॥

આગમભણિતં યઃ પ્રજ્ઞાપયતિ શ્રદ્ધતે કરોતિ યથાશક્તિમ્ ।

ત્રિલોકવન્દનીયો દુઃષમકાલેઽપિ સ સાધુઃ ॥ ૩૦૧ ॥ ૮૧૧

આથાર્થ— જે સાધુ આગમમાં કહેલાની પ્રરૂપણા કરે છે, શ્રદ્ધા કરે છે અને યથાશક્તિ પાલન કરે છે, તે સાધુ દુઃષમકાળમાં પણ ત્રણ જગતના લોકોને વંદનીય છે. (૩૦૧)

સમ્પત્તરચણકલિયા, ગીયત્થા સવ્વસત્થણયકુસલા ।

ધમ્મત્થિયવેસધરા, અત્થિક્કાભરણસવ્વંગા ॥ ૩૦૨ ॥

સમ્યક્ચરત્તકલિતા ગીતાર્થાઃ સર્વશાસ્ત્રનયકુસલાઃ ।

ધર્માર્થિકવેષધરા આસ્તિક્યાભરણસર્વાંગાઃ ॥ ૩૦૨ ॥ ૮૧૨

પવચણમગ્ગસુદિટ્ઠી, દિટ્ઠીહિ અત્તદોસપાસણયા ।

સત્તિકયાણુદ્ધાણા, સંવિગ્ગા તદ્વચપક્કધરા ॥ ૩૦૩ ॥

પ્રવચનમાર્ગસુદૃષ્ટ્યો દૃષ્ટિમિશ્રમદોષદર્શનાઃ ।

શક્તિકૃતાનુષ્ઠાનાઃ સંવિગ્નાસ્તૃતીયપક્ષધરઃ ॥ ૩૦૩ ॥ ૮૧૩

ગાથાર્થ— ત્રીજો પક્ષને (=સંવિગ્ન પાક્ષિકપક્ષાને) ધારણ કરનારા જીવો સમ્યક્ત્વ રૂપરત્નથી યુક્ત, ગીતાર્થ, સર્વશાસ્ત્રોમાં અને નયોમાં કુશળ, ધર્મને માટે જ વેષને ધારણ કરનારા, શરીરનાં સર્વ અંગોમાં આસ્તિક્યરૂપ આભરણોવાળા, પ્રવચનમાં જ સુદૃષ્ટિ રાખનારા, આત્મનિરીક્ષણથી પોતાના દોષોને જોનારા, શક્તિ પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરનારા અને સંવિગ્ન હોય છે.

વિશેષાર્થ— સાધુ અને શ્રાવક એ બેની અપેક્ષાએ ત્રીજો પક્ષ સંવિગ્નપાક્ષિક છે. સંવિગ્ન એટલે મોક્ષાભિલાષી સુસાધુઓ. પાક્ષિક એટલે પક્ષ(=સહાય) કરનારા. જે સંવિગ્નસાધુઓનો પક્ષ કરે તે સંવિગ્નપાક્ષિક. સંવિગ્નપાક્ષિકો પોતે શિથિલ હોવા છતાં સંયમ પ્રત્યે રાગવાળા હોય છે, એથી સુસાધુઓને સહાય કરે છે. સર્વવિરતિરૂપ સાધુધર્મ પ્રથમ મોક્ષમાર્ગ છે. દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકધર્મ બીજો મોક્ષમાર્ગ છે અને સંવિગ્નપાક્ષિક ત્રીજો મોક્ષમાર્ગ છે. (૩૦૨-૩૦૩)

સુજ્ઞાઇ જઈ સુચરણો, સુજ્ઞાઇ સુસાવઓ વિ ગુણકલિઓ ।

અસન્નચરણકરણો વિ, સુજ્ઞાઇ સંવિગ્નપક્ષરુચિઃ ॥ ૩૦૪ ॥

શુદ્ધયતિ યતિઃ સુચરણઃ શુદ્ધયતિ સુશ્રાવકોઽપિ ગુણકલિતઃ ।

અવસન્નચરણકરણોઽપિ શુદ્ધયતિ સંવિગ્નપક્ષરુચિઃ ॥ ૩૦૪ ॥ ૮૧૪

ગાથાર્થ— સારા ચારિત્રવાળો યતિ(=સાધુ) શુદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનાદિક ગુણોથી યુક્ત સુશ્રાવક પણ શુદ્ધ થાય છે, તથા શિથિલ છે ચરણ અને કરણ જેનું એવો સંવિગ્નપાક્ષિક=સંવિગ્નપક્ષની રૂચિવાળો પણ શુદ્ધ થાય છે. (સંવિગ્ન એટલે મોક્ષની અભિલાષાવાળા સાધુઓ. તેમના પક્ષમાં એટલે તેમની ક્રિયામાં જેની રૂચિ છે તે પણ શુદ્ધ થાય છે.) (૩૦૪)

પંચમહવ્વયજુક્તા, પરમવસન્ના હુ ઊવસમે ભાવે ।

સંજલણાણં સદ્ધાગુણેહિં ડજ્જુત્તયા હંતિ ॥ ૩૦૫ ॥

પશ્ચમહાવ્રતયુક્તાઃ પરમવસન્નાઃ ખલુ ઉપશમે ભાવે ।

સંજ્વલનામાં શ્રદ્ધાગુણૈરુદ્યુક્તકા ભવન્તિ ॥ ૩૦૫ ॥ ૮૧૫

ગાથાર્થ— પાંચ મહાવ્રતોથી યુક્ત હોય અને પછી શિથિલ હોય તો પણ સંજવલન કષાયોનો ઉપશમ (=ક્ષયોપશમ) થયે છતે ફરી પણ શ્રદ્ધા અને ગુણોથી ચારિત્રમાં ઉદભવાળા થાય છે.

વિશેષાર્થ—

ક્ષાયોપશમિકે ભાવે, યા ક્રિયા ક્રિયતે તથા ।

પતિતસ્યાપિ તદ્ભાવપ્રવૃદ્ધિર્જાયતે પુનઃ ॥ ૧ ॥ જ્ઞાનસાર ૮/૬ ॥

ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં કરવામાં આવતી ક્રિયાથી શુભભાવથી પડી ગયેલાના પણ શુભભાવની ફરી વૃદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ જેના શુભભાવો મંદ પડી ગયા છે તેના પણ શુભભાવો ક્ષાયોપશમિક ભાવથી ક્રિયા કરતાં કરતાં વધે છે, અને જેના શુભભાવો મંદ પડ્યા નથી તેના શુભભાવો ક્રિયા કરતાં કરતાં અધિક વધે છે. અથવા સ્થિર રહે છે. (જ્ઞાનસાર નવમું ક્રિયાષ્ટક શ્લો. ૬) (૩૦૫)

પવયણમોસાવાયં, મુણંતિ તેણત્થકારયં હિયણ્ ।

અપ્પપરજાણણઢ્ઠા, જમ્હા સુદ્ધં પરૂવંતિ ॥ ૩૦૬ ॥

પ્રવચનમૃષાવાદં જાનન્તિ તેઽનર્થકારકં હૃદયે ।

આત્મપરજ્ઞાનાર્થં યસ્માત્ શુદ્ધં પ્રરૂપયન્તિ ॥ ૩૦૬ ॥ ૮૧૬

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રસંબંધી મૃષાવાદ અનર્થ કરનાર છે એમ સંવિગ્નપાશિકો હૃદયમાં સમજે છે. તેથી સ્વ-પરના બોધ માટે પ્રરૂપણા શુદ્ધ કરે છે. (૩૦૬)

સુદ્ધં સુસાધુધમ્મં, કહેઢ નિંદેઢ નિયયમાયારં ।

સુવિહિયમુણીણ પુરઑ, હોઈ ય સવ્વોમરાઙ્ગિણિઑ ॥ ૩૦૭ ॥

શુદ્ધં સુસાધુધર્મં કથયતિ નિન્દતિ નિજકમાચારમ્ ।

સુવિહિતમુનીનાં પુરતો ભવતિ ચ સર્વાવમરણત્તિકઃ ॥ ૩૦૭ ॥ ૮૧૭

ગાથાર્થ— શુદ્ધ (નિર્દોષ) એવા સાધુધર્મની લોકો પાસે પ્રરૂપણા કરે, અને પોતાના આચારની-શિથિલપણા વગેરેની નિંદા કરે, તથા સારા તપસ્વી સાધુઓની પાસે સર્વથી પણ લઘુ થાય એટલે તરતના દીક્ષિત સાધુથી પણ પોતાના આત્માને લઘુ-નાનો માને. (૩૦૭)

વંદઇ ન ય વંદાવઇ, કિઝકમ્મં કુણઇ કારવે નેય ।

અત્તઢ્ઠા નવિ દિક્ખઇ, દેઝ સુસાહૂણ બોહેઝં ॥ ૩૦૮ ॥

વન્દતે ન ચ વન્દાપયતિ કૃતિકર્મ કરોતિ કારયતિ નૈવ ।

આત્માર્થ નાપિ દીક્ષતે દદાતિ સુસાધૂનાં બોધયિત્વા ॥ ૩૦૮ ॥ ૮૧૮

ગાથાર્થ— વળી લઘુ એવા પણ સંવિગ્ન સાધુને પોતે વાંદે પણ તેમની પાસે પોતાને વંદાવે નહિ, તેમનું કૃતિકર્મ (વિશ્રામણા વગેરે વૈયાવૃત્ત્ય) કરે, પણ તેમની પાસે વિશ્રામણા વગેરે કરાવે નહિ અને પોતાને માટે (પોતાની પાસે દીક્ષા લેવાને માટે) આવેલા શિષ્યને પોતે દીક્ષા આપે નહિ, પણ તેને પ્રતિબોધ પમાડીને સુસાધુ પાસે મોકલે=તેની પાસે દીક્ષા અપાવે, પણ પોતે દીક્ષા આપે નહિ. (૩૦૮)

અહવા દેઝ દિક્ખં અત્તઢ્ઠા ધમ્મિયાણ તપ્પુરઓ ।

સઘ્ઘં વિરયાયારં પરૂવેત્તા જુંજણ સમ્મં ॥ ૩૦૯ ॥

અથવા દદાતિ દીક્ષામાત્માર્થ ધાર્મિકાનાં તત્પુરતઃ ।

સર્વં વિરતાચારં પ્રરૂપયિત્વા યુનક્તિ સમ્યગ્ ॥ ૩૦૯ ॥ ૮૧૯

ગાથાર્થ— અથવા પોતાના માટે ધાર્મિકોને દીક્ષા આપે છે. તેમની આગળ સર્વવિરતિના આચારોની પ્રરૂપણા કરીને સારી રીતે જોડે છે, અર્થાત્ સંવિગ્ન બનવાની પ્રેરણા કરે છે. (૩૦૯)

અહવા જો ણો ગિણહં, દિક્ખં અમુણિયમુણિત્તણુજ્જોઓ ।

તં દિક્ખઇ નિયવિણયઢ્ઠાણ તં જુંજણ ય પુણો ॥ ૩૧૦ ॥

અથવા યો નો ગૃહ્ણતિ દીક્ષામજ્ઞાતમુનિત્વોદ્યોતઃ ।

તં દીક્ષતે નિજવિનયાર્થં તં યુનક્તિ ચ પુનઃ ॥ ૩૧૦ ॥ ૮૨૦

ગાથાર્થ— અથવા જેણે મુનિપણાના (=સંયમના) પ્રકાશને જાણ્યો નથી એવો જે જીવ દીક્ષાને (=સંવિગ્ન દીક્ષાને) ગ્રહણ ન કરે તેને દીક્ષા આપે અને પોતાનો વિનય કરવા માટે જોડે.

વિશેષાર્થ— અહીં ભાવાર્થ એ જણાય છે કે જે જીવ સુસાધુની પાસે દીક્ષા લેવા તૈયાર ન થાય અને પોતાની પાસે જ દીક્ષા લેવાની

ભાવનાવાળો હોય તેને પોતાનો શિષ્ય બનાવે અને પોતાના વિનય-વેચાવચ્ચ વગેરે કરવામાં તેને જોડે. ૩૦૯મી ગાથામાં પણ પોતાના માટે દીક્ષા આપે છે પણ તેનામાં યોગ્યતા જોઈને સંવિગ્ન બનવાની પ્રેરણા કરે છે અને સંવિગ્ન બને તો તેને સુસાધુને સમર્પિત કરી દે. ૩૧૦મી ગાથામાં પણ પોતાના માટે જ દીક્ષા આપે છે પણ તેનામાં તેવી યોગ્યતા ન હોવાથી સંવિગ્ન બનવાની પ્રેરણા ન કરે અને પોતાની પાસે રાખે. “જેણે મુનિપણના પ્રકાશને જાણ્યો નથી” એવા વિશેષણથી જ તેનામાં તેવી યોગ્યતા નથી એમ જણાવી દીધું છે. (૩૧૦)

ઓસન્નો અત્તદ્વા, પરમપ્પાણં ચ હણ્ઠ દિવ્વંતો ।

તં છુહ્ઠ દુગ્ગઈં, અહિયયરં બુહ્ઠ સયં ચ ॥ ૩૧૧ ॥

અવસન્ન આત્માર્થં પરમાત્માનં ચં હિનસ્તિ દીક્ષમાનઃ ।

તં ક્ષિપતિ દુર્ગતૌ અધિકતરં બ્રુહતિ સ્વયં ચ ॥ ૩૧૧ ॥ ૮૨૧

ગાથાર્થ— ઉપરની ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ન કરતાં અવસન્ન એટલે કે શિથિલ એવો જે પોતાને માટે બીજાને દીક્ષા આપે છે, તે તેને (શિષ્યને) અને પોતાના આત્માને હણે છે. કેમ કે તે (શિષ્ય)ને દુર્ગતિમાં નાખે છે અને પોતાના આત્માને પણ પૂર્વની અવસ્થા કરતા અધિકતર સંસાર સમુદ્રમાં ડુબાડે છે. (૩૧૧)

ગીયં કલ્પનિસીહાઈ સુત્તં અત્થં ચ તદુભયવિહિન્નૂ ।

સો ગીયત્થો અન્નો, સમવાયધરોઽણુઓગધરો ॥ ૩૧૨ ॥

ગીતં કલ્પનિશીથાદિસૂત્રમર્થં ચ તદુભયવિધિજ્ઞઃ ।

સો ગીતાર્થોઽન્યો સમવાયધરોઽનુયોગધરઃ ॥ ૩૧૨ ॥ ૮૨૨

ગાથાર્થ— કલ્પ અને નિશીથ વગેરે સૂત્રો અને તેનો અર્થ એ ગીત છે. કલ્પ અને નિશીથ વગેરે સૂત્રો અને તેનો અર્થ એ ઉભયના (=એ ઉભયથી કરાયેલા) વિધાનને જે જાણે તે ગીતાર્થ છે. સમવાયાંગને ધારણ કરનાર (=સૂત્રથી અને અર્થથી જાણનાર) અનુયોગધર છે. (૩૧૨)

ગીયત્થો વિ હુ ગીયત્થસેવાબહુમાણભત્તિસંજુત્તો ।

પરિસાગુણનયહેઠ્ઠ-વાર્ણિ દેસણાકુસલો ॥ ૩૧૩ ॥

ગીતાર્થોઽપિ સ્વલુ ગીતાર્થસેવાબહુમાનભક્તિસંયુક્તઃ ।

પર્ષદ્ગુણનયહેતુવાદૈર્દેશનાકુશલઃ ॥ ૩૧૩ ॥ ૮૨૩

ગાથાર્થ— ગીતાર્થ પણ ગીતાર્થની સેવા, ગીતાર્થ ઉપર બહુમાનભાવ અને ગીતાર્થની ભક્તિથી યુક્ત હોય છે અને પર્ષદાના ગુણો, નય અને હેતુવાદથી દેશના કરવામાં કુશળ હોય. (૩૧૩)

વિહિવાએ વિહિધમ્મં, ભાસડ નો અવિહિમગમણ્ણત્થં ।

ઇક્કો વિ જણમજ્ઞ-ટ્ટિઓ વ દિયા વ રાઓ વા ॥ ૩૧૪ ॥

વિધિવાદે વિધિધર્મં ભાષતે નોઽવિધિમાર્ગમન્યાર્થમ્ ।

एकोऽपि जनमध्यस्थितो वा दिवा वा रात्रौ वा ॥ ૩૧૪ ॥ ૮૨૪

ગાથાર્થ— ગીતાર્થ એકલો હોય કે લોકોની મધ્યમાં રહેલો હોય, દિવસ હોય કે રાત્રિ હોય, વિધિ (=શાસ્ત્રોક્ત વિધાન) કહેવાની હોય ત્યારે વિધિરૂપ ધર્મને કહે છે, અન્ય અર્થવાળા અવિધિમાર્ગને ન કહે, અર્થાત્ શાસ્ત્રનો ખોટો અર્થ કરીને શાસ્ત્રમાં જેનું વિધાન ન હોય તેને ન કહે. (૩૧૪)

પાળંતે વિ ન મિચ્છ, ભાસડ આચારગોચરં પરમં ।

જિણમગ્ગે પડિકૂલં, ન રુયડ બહિકકુકિરિયા વિ ॥ ૩૧૫ ॥

પ્રાણાન્તેઽપિ ન મિથ્યા ભાષતે આચારગોચરં પરમમ્ ।

जिनमार्गे प्रतिकूलं न रोचते बहिःकष्टक्रिया अपि ॥ ૩૧૫ ॥ ૮૨૫

ગાથાર્થ— જિનમાર્ગમાં અજ્ઞાન લોકોની દૃષ્ટિએ જે પ્રતિકૂળ છે અને બાહ્ય કષ્ટકારી ક્રિયાઓ છે તે અજ્ઞાન લોકોને ન ગમવા છતાં ગીતાર્થ પ્રાણાન્તે પણ ઉત્કૃષ્ટ આચાર સંબંધી ખોટું ન બોલે. (૩૧૫)

સવ્વત્થ ડચિયદિટ્ઠી, ડચિયપવિત્તિં કરેડ સવ્વત્થ ।

પરદોસા દટ્ટૂણં, મુણડ સગકમ્મપયડિભવા ॥ ૩૧૬ ॥

सर्वत्रोचितदृष्टिरुचितप्रवृत्तिं करोति सर्वत्र ।

परदोषान् दृष्ट्वा जानाति स्वककर्मप्रकृतिभवान् ॥ ૩૧૬ ॥ ૮૨૬

આથાર્થ— ગીતાર્થ સર્વત્ર ઉચિત દૃષ્ટિવાળો હોય અને (એથી) સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે. બીજાના દોષોને જોઈને પોતાની કર્મપ્રકૃતિથી થનારા દોષો છે એમ જાણે, અર્થાત્ દોષિત જીવના તેવા કર્મોના ઉદયથી તેનામાં આવા દોષો છે એમ વિચારીને દોષિત ઉપર દ્વેષ ન કરે. (૩૧૬)

ઓસન્નો જડ્ઢિવિ તહા, પાયડસેવી ન હોતિ દોસાણં ।

જમ્હા પવયણદોસો, મોહો ડ મુદ્ધજણમજ્ઞે ॥ ૩૧૭ ॥

અવસન્નો યદ્દપિ તથા પ્રકટસેવી ન ભવતિ દોષાણામ્ ।

યસ્માત્ પ્રવચનદોષો મોહસ્તુ મુધ્ધજનમધ્યે ॥ ૩૧૭ ॥ ૮૨૭

આથાર્થ— ગીતાર્થ શિથિલ હોય તો પણ દોષોનું પ્રકટ સેવન કરનારો ન હોય. કારણ કે મુધ્ધજનોમાં શાસનને દૂષણ લાગે એ મોહ છે=મોહનીયકર્મબંધનું કારણ છે. (એમ તે જાણે છે.) (૩૧૭)

ગીયત્થાણં પુરઓ, સવ્વં ભાસેડિ નિયયમાચારં ।

જમ્હા તિત્થસારિચ્છં જુગપ્પહાણા સુણ્ ભણિયા ॥ ૩૧૮ ॥

ગીતાર્થાનાં પુરતઃ સર્વં ભાષતે નિજકમાચારમ્ ।

યસ્માત્ તીર્થસદશા યુગપ્રધાનાઃ શ્રુતે ભણિતાઃ ॥ ૩૧૮ ॥ ૮૨૮

આથાર્થ— શિથિલ ગીતાર્થ ગીતાર્થો પાસે પોતાના બધા આચારોને કહે છે, અર્થાત્ પોતે જે જે શિથિલ આચરણ કરે છે તે બધું ગીતાર્થોની પાસે પ્રકાશિત કરે છે. કારણ કે તે તે યુગમાં મુખ્ય હોય તેવા ગીતાર્થોને શાસ્ત્રમાં તીર્થ સમાન કહ્યા છે.

વિશેષાર્થ— જે તારે તે તીર્થ. તે તે કાળે મુખ્ય ગણાતા ગીતાર્થો ધર્મર્થો જીવોને સત્ય ઉપદેશ અને આલોચના આદિથી તારે છે માટે તીર્થસમાન છે. શિથિલ ગીતાર્થ આવા ગીતાર્થોની આગળ પોતાના બધા શિથિલ આચરણને પ્રકાશિત કરવા દ્વારા પોતાની નબળાઈનો સ્વીકાર આદિથી તરી જાય છે. (૩૧૮)

સારણવારણચોયણ-પડિચોયણમાઙ્ગસુ કજ્જેસુ ।

સોપ્પરઓ કાયવ્વો, નાળીણં દંસિયં જમ્હા ॥ ૩૧૯ ॥

સારણ-વારણ-ચોદન-પ્રતિચોદનાદિકેષુ કાર્યેષુ ।

સ પુરતઃ કર્તવ્યો જ્ઞાનિનાં દર્શિતં યસ્માદ્ ॥ ૩૧૯ ॥ ૮૨૯

ગાથાર્થ— સારણા, વારણા, ચોયણા અને પડિચોયણા આદિ કાર્યોમાં ગીતાર્થને આગળ કરવો, અર્થાત્ ગીતાર્થની નિશ્રામાં રહેવું, જેથી તે સારણા વગેરે કરે. કારણ કે જ્ઞાનીઓએ (ગીતાર્થની નિશ્રામાં રહેવાનું) કહ્યું છે. (૩૧૯)

પવચનમુબ્ધાવંતો, ઓસન્નો વિ હુ વરં સુસંવિગ્ગો ।

ચરણાલસો વિ ચરણ-દ્વિયાણ સાદૂણ પક્ષપરો ॥ ૩૨૦ ॥

પ્રવચનમુદ્ભાવયન્ અવસન્નોઽપિ ખલુ વરં સુસંવિગ્નઃ ।

ચરણાલસોઽપિ ચરણસ્થિતાનાં સાધૂનાં પક્ષપરઃ ॥ ૩૨૦ ॥ ૮૩૦

ગાથાર્થ— અત્યંત મોક્ષાભિલાષી અને પ્રવચનની પ્રભાવના કરતો શિથિલ પણ સારો છે. અત્યંત મોક્ષાભિલાષી જીવ ચારિત્રમાં શિથિલ હોય તો પણ ચારિત્રમાં રહેલા સાધુઓનો પક્ષપાત કરે છે. (૩૨૦)

નાણાઙ્ગુણવિહીણા, અત્તુક્કરિસા અણજ્જુનિયડિપરા ।

ધમ્મચ્છલેણ ગિહિસંથવકારયા તેસિ મા સંગો ॥ ૩૨૧ ॥

જ્ઞાનાદિગુણવિહીના આત્મોત્કર્ષાં અનર્જુનિકૃતિપરાઃ ।

ધર્મચ્છલેન ગૃહિસંસ્થવકારકાસ્તેષાં મા સઙ્ગઃ ॥ ૩૨૧ ॥ ૮૩૧

ગાથાર્થ— જેઓ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી રહિત, પોતાનો ઉત્કર્ષ કરનારા, સરળતાથી રહિત, દંભ કરવામાં તત્પર અને ધર્મના બહાનાથી ગૃહસ્થોની પ્રશંસા (=ખુશામત) કરનારા છે તેમનો સંગ કરવા યોગ્ય નથી. (૩૨૧)

ધન્નાણં હોઙ્ગ જોગો મુણીણ પરમ્મત્થતત્તજુત્તાણં ।

સંવિગ્ગપક્ષિયાણં, પુણ સંગો ભવ્વભદ્ધકરો ॥ ૩૨૨ ॥

ધન્યાનાં ભવતિ યોગો મુનીનાં પરમાર્થતત્ત્વયુક્તાનામ્ ।

સંવિગ્નપાક્ષિકાણાં પુનઃ સઙ્ગો ભવ્યભદ્રહ્રુદ્ ॥ ૩૨૨ ॥ ૮૩૨

૧. અહીં છઠ્ઠી વિભક્તિ ત્રીજી વિભક્તિના અર્થમાં સમજવી. કારણ કે પ્રાકૃત ભાષામાં તેમ થાય છે. બીજી સ્થળે પણ જ્યાં વિભક્તિમાં ફેરફાર જણાય ત્યાં આ પ્રમાણે સમજવું.

ગાથાર્થ— પારમાર્થિક તત્ત્વોથી યુક્ત મુનિઓનો યોગ ધન્ય જીવોને થાય છે. સંવિગ્ન પાશિકોનો પણ સંગ ભવ્યજીવોના કલ્યાણને કરનારો છે. (૩૨૨)

(કાવ્યં ૩) તત્ત્વ ૧ જ્ઞાના ૨ જ્ઞ ૩ ધર્મો ૪ન્દ્રિય
૫ મદ ૬ વિષય ૭ દ્રવ્ય ૮ સંભોગ ૯ યોગા: ૧૦ ।
સંજ્ઞા ૧૧ દિગ્ ૧૨ સંયમ ૧૩ દ્વિં ૧૪ વ્રત ૧૫ વિહતિ
૧૬ વચો ૧૭ ભાવના ૧૮ શ્ર્ચ ૧૯ લેશ્યા: ૨૦ ॥
પર્યાસિ ૨૧ પ્રાણ ૨૨ યોનિ ૨૩ સ્વર ૨૪ મરણ
૨૫ સમુદ્ઘાત ૨૬ ચર્યા ૨૭ હંદાદ્યા: ૨૮ ।
દાના ૨૯ વસ્થા ૩૦ વધા ૩૧ થ્શ્રુત ૩૨ નય
૩૩ વિનયા ૩૪ કાર ૩૫ ગર્ભ ૩૬ ક્ષુદાદ્યા: ૩૭ ॥ ૩૨૩ ॥

(કાવ્યં ૩) તત્ત્વ ૧ જ્ઞાના ૨ જ્ઞ ૩ ધર્મો ૪ન્દ્રિય
૫ મદ ૬ વિષય ૭ દ્રવ્ય ૮ સંભોગ ૯ યોગા: ૧૦ ।
સંજ્ઞા ૧૧ દિગ્ ૧૨ સંયમ ૧૩ દ્વિં ૧૪ વ્રત ૧૫ વિહતિ
૧૬ વચો ૧૭ ભાવના ૧૮ શ્ર્ચ ૧૯ લેશ્યા: ૨૦ ॥
પર્યાસિ ૨૧ પ્રાણ ૨૨ યોનિ ૨૩ સ્વર ૨૪ મરણ
૨૫ સમુદ્ઘાત ૨૬ ચર્યા ૨૭ હંદાદ્યા: ૨૮ ।
દાના ૨૯ વસ્થા ૩૦ વધા ૩૧ થ્શ્રુત ૩૨ નય
૩૩ વિનયા ૩૪ કાર ૩૫ ગર્ભ ૩૬ ક્ષુદાદ્યા: ૩૭ ॥ ૩૨૩ ॥ ૮૩૩
વસ્ત્ર ૩૮ સ્ત્રી ૩૯ શસ્ત્ર ૪૦ મિથ્યા ૪૧ મલ ૪૨ તનય
૪૩ ગુણ ૪૪ ધ્યાન ૪૫ ષટ્સ્થાન ૪૬ કામા: ૪૭ ।
વૈયાવૃત્ત્યો ૪૮ પસર્ગા ૪૯ સ્તૂળ ૫૦ ચરણ ૫૧ લિપિ
૫૨ બ્રહ્મ ૫૩ કર્મા ૫૪ છ (દ્વ) ૫૫ ભાષા: ૫૬ ॥
શય્યા ૫૭ માનાદિ ૫૮ સામાયિક ૫૯ કરણ
૬૦ નમસ્કાર ૬૧ કલ્યા ૬૨ જ્ઞ ૬૩ લોકા: ૬૪ ।
નિર્ગન્થ ૬૫ ક્ષેત્ર ૬૬ કલ્પદ્રુમ ૬૭ કળ ૬૮ ગતયો
૬૯ મુળડ ૭૦ ભાવ ૭૧ પ્રમાદા: ૭૨ ॥ ૩૨૪ ॥

वस्त्र ३८ स्त्री ३९ शस्त्र ४० मिथ्या ४१ मल ४२ तनय
 ४३ गुण ४४ ध्यान ४५ षट्स्थान ४६ कामाः ४७ ।
 वैयवृत्त्यो ४८ पसर्गा ४९ स्तृण ५० चरण ५१ लिपि
 ५२ ब्रह्म ५३ कर्मा ५४ ष्ट (ब्द) ५५ भाषाः ५६ ॥
 शय्या ५७ मानादि ५८ सामायिक ५९ करण
 ६० नमस्कार ६१ कल्पा ६२ ङ्क ६३ लोकाः ६४ ।
 निर्ग्रन्थ ६५ क्षेत्र ६६ कल्पद्रुम ६७ कण ६८ गतयो
 ६९ मुण्ड ७० भाव ७१ प्रमादाः ७२ ॥ ३२४ ॥..... ८३४

स्थाना ७३ नुष्ठान ७४ मुद्रा ७५ व्रत
 ७६ जपविधयः ७७ सप्तभङ्गी ७८ प्रमाणम् ७९ ।

प्रायश्चित्त ८० प्रवृत्ति ८१ प्रवचनपटुता
 ८२ वश्यकं ८३ हेतु ८४ वर्गः ८५ ॥

प्रत्याख्याना ८६ नुयोगा ८७ णिमपरमगुणा
 ८८ मैत्री ८९ निक्षेप ९० दीक्षाः ९१ ।

धर्मः ९२ सम्यक्त्व ९३ रत्नो ९४ पनय ९५ शम
 ९६ यम ९७ ब्रह्म ९८ शिल्प ९९ प्रमेयाः १०० ॥ ३२५ ॥

स्थाना ७३ नुष्ठान ७४ मुद्रा ७५ व्रत
 ७६ जपविधयः ७७ सप्तभङ्गी ७८ प्रमाणम् ७९ ।

प्रायश्चित्त ८० प्रवृत्ति ८१ प्रवचनपटुता
 ८२ वश्यकं ८३ हेतु ८४ वर्गः ८५ ॥

प्रत्याख्याना ८६ नुयोगा ८७ णिमपरमगुणा
 ८८ मैत्री ८९ निक्षेप ९० दीक्षाः ९१ ।

धर्मः ९२ सम्यक्त्व ९३ रत्नो ९४ पनय ९५ शम
 ९६ यम ९७ ब्रह्म ९८ शिल्प ९९ प्रमेयाः १०० ॥ ३२५ ॥..... ८३५

इच्चाइणोगससमयपरसमयहस्सगुणनिहीभूया ।

सम्मत्तस्स पभावण पयडा भव्वाण कण्णदुमा ॥ ३२६ ॥

ઇત્યાદ્યનેકસ્વસમયપરસમયરહસ્યગુણિધીભૂતાઃ ।

સમ્યક્ત્વસ્ય પ્રભાવનપ્રકટ્ય ભવ્યાનાં કલ્પદ્રુમાઃ ॥ ૩૨૬ ॥ ૮૩૬

ગાથાર્થ— તત્ત્વજ્ઞાન, અંગ, ધર્મ, ઇન્દ્રિય, મદ, વિષય, દ્રવ્ય, સંભોગ, યોગ, સંજ્ઞા, દિગ્, સંયમ, ઋદ્ધિ, વ્રત, વિહાર, વચન, ભાવના, આશ્ચર્ય, લેશ્યા, પર્યાપ્તિ, પ્રાણ, યોનિ, સ્વર, મરણ, સમુદ્ધાત, ચર્યા, અર્હત્ત્વઆદિ, દાન, અવસ્થા, વ્રત, અર્થશ્રુત, નય, વિનય, આકાર, ગર્ભ, ક્ષુપાદિ, વસ્ત્ર, સ્ત્રી, શસ્ત્ર, મિથ્યા, મલ, તનય, ગુણ, ધ્યાન, ષટ્સ્થાન, કામ, વૈયાવૃત્ત્ય, ઉપસર્ગ, તૃણ, ચરણ, લિપિ, બ્રહ્મ, કર્મ, અષ્ટ (અષ્ટ), ભાષા, શય્યા, માન આદિ, સામાયિક, કરણ, નમસ્કાર, કલ્પ, અંક, લોક, નિર્ગ્રંથ, ક્ષેત્ર, કલ્પવૃક્ષ, કણ, ગતિ, મુંડ, ભાવ, પ્રમાદ, સ્થાન, અનુષ્ઠાન, મુદ્રા, વ્રત, જપવિધિ, સપ્તભંગી, પ્રમાણ, પ્રાયશ્ચિત્ત, પ્રવૃત્તિ, પ્રવચન કુશળતા, આવશ્યક, હેતુ, વર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન, અનુયોગ, અણિમપરમગુણ, મૈત્રી, નિક્ષેપ, દીક્ષા, ધર્મ, સમ્યક્ત્વ, રત્ન, ઉપનય, શમ, યમ, બ્રહ્મ, શિલ્પ અને પ્રમેય ઇત્યાદિ અનેક સ્વશાસ્ત્ર-પરશાસ્ત્રના રહસ્યોના અને ગુણોના નિધાન સ્વરૂપ તથા સમ્યક્ત્વની પ્રભાવના કરવામાં વિખ્યાત થયેલા ગીતાર્થો ભવ્ય જીવો માટે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. (૩૨૩-૩૨૪-૩૨૫-૩૨૬)

કિં बहुणा भणिणं, तन्निस्साए सुसाहुणो वि सया ।

विहरन्ति तस्स आणं, धारन्ति सरन्ति तव्वयणं ॥ ૩૨૭ ॥

કિં बहुना भणितेन तन्निश्रायां सुसाधवोऽपि सदा ।

विहरन्ति तस्याज्ञां धारयन्ति स्मरन्ति तद्वचनम् ॥ ૩૨૭ ॥ ૮૩૭

ગાથાર્થ— વધારે કહેવાથી શું ? સુસાધુઓ પણ તેવા ગીતાર્થની નિશ્રામાં વિહાર કરે છે, તેની આજ્ઞાને ધારણ કરે છે અને તેના વચનનું સ્મરણ કરે છે. (૩૨૭)

जे विहिमगं परूवंति जिणपवयणप्यभावया ।

ते संविग्गायरिया, जयउ चिरं दूसमे काले ॥ ૩૨૮ ॥

ये विधिमार्यं प्ररूपयन्ति जिनप्रवचनप्रभावकाः ।

ते संविग्नाचार्या जयन्तु चिरं दुःषमे काले ॥ ૩૨૮ ॥ ૮૩૮

ગાથાર્થ— જિનપ્રવચનના પ્રભાવક જે આચાર્યો વિધિમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે છે તે સંવિગ્ન આચાર્યો દુઃખમાકાળમાં દીર્ઘકાળ સુધી જય પામો. (૩૨૮)

કે વિ ય સમ્પત્તધરા, વિત્તિવિહાણેર્હિ દલ્લવેસધરા ।

સલ્લત્થ વિ લીયપા, વટ્ઠતા ચરણગુણહીના ॥ ૩૨૯ ॥

કેઽપિ ચ સમ્યક્ત્વધરા વૃત્તિવિધાનૈર્દ્રવ્યવેષધરાઃ ।

સર્વત્રાપિ દ્વિતીયપદે વર્તમાનાશ્ચરણગુણહીનાઃ ॥ ૩૨૯ ॥ ૮૩૯

સિરતુંડમિ મુંડા, ઉલ્ભડવેસા વિચિત્તવત્થધરા ।

વિજ્જંજણચુણ્ણાઙ્ગ, કુલ્લંતા કુલમમત્તાઙ્ગ ॥ ૩૩૦ ॥

શિરસ્તુળ્હે મુળ્હા ઉદ્ભટ્વેષા વિચિત્તવત્થધરાઃ ।

વિદ્યાઙ્ગનચૂર્ણાદિ કુલ્લંતાઃ કુલમમત્તાદિ ॥ ૩૩૦ ॥ ૮૪૦

ગાથાર્થ— કોઈક સમ્યક્ત્વને ધારણ કરનારા અને વિવિધ રીતે આજીવિકા ચલાવવા માટે દ્રવ્યથી સાધુવેષ ધારણ કરનારા હોય છે. તે સર્વસ્થળે અર્પવાદપદમાં વર્તતા હોય, અર્થાત્ અપવાદપદનું સેવન કરનારા હોય અને ચારિત્રગુણથી રહિત હોય. (૩૨૯) મસ્તક=ઘાઢીના મુંડનવાળા, ઉદ્ભટ વેષવાળા, વિવિધ વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા, વિદ્યા-અંજન-ચૂર્ણ આદિને તથા કુલમમત્ત્વ આદિને કરનારા હોય છે. (૩૩૦)

સમ્મં ભાસઙ્ગ જીવાણ પુલ્લમાણાણ જિણમયં તે વિ ।

સારૂલ્લિણો ય પવચણમોસં દુલ્લં તિ મત્તંતા ॥ ૩૩૧ ॥

સમ્યક્ ભાષન્તે જીવાનાં પૃલ્લમાં જિનમતં તેઽપિ ।

સારૂલ્લિણશ્ચ પ્રવચનમૃષા દુલ્લમિતિ મન્યમાનાઃ ॥ ૩૩૧ ॥ ૮૪૧

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રસંબંધી ખોટું કહેવું તે અશુભ છે એમ માનતા તે જીવો પણ (=૩૨૯-૩૩૦ ગાથામાં કહેલા) અને સારૂપિકો જિનમતને પૂછનારા જીવોને સાચું કહે છે

વિશેષાર્થ— જે મુંડન કરાવે, સફેદ વસ્ત્ર પહેરે, કચ્છ બાંધે, સ્ત્રી ન રાખે, ભિક્ષા માટે ફરે તે સારૂપિક કહેવાય. (૩૩૧)

પચ્છકલ્પિતિ જેણ ચ ચરણં પચ્છકલ્પં કયં રમ્યં ।

અવિચ્છન્ના ગિહી જાઓ સસિહો ભિક્ષુઃ અભજ્જો ય ॥ ૩૩૨ ॥

પશ્ચાત્કૃત્ત્વમિતિ યેન ચ ચરણં પશ્ચાત્કૃત્ત્વં કૃતં રમ્યમ્ ।

ઉત્તિષ્ઠ્વા ગૃહી જાતાઃ સશિખઃ ભિક્ષુઃ સભાર્યશ્ચ ॥ ૩૩૨ ॥ ૮૪૨

ગાથાર્થ— જેણે મનોહર ચારિત્રને પાછળ કર્યું છે તે પશ્ચાત્કૃત છે. પશ્ચાત્કૃત ચારિત્રને ફેંકીને (=મૂકીને) ગૃહસ્થ થયેલો હોય છે. તે પત્નીથી રહિત અને ચોટલી રાખનારો હોય. ભિક્ષા માગે છે. (૩૩૨)

સસિહો સભજ્જગો વિ ય, સિદ્ધપુત્તો સકૂચિઓ ભણિઓ ।

નો ભિક્ષુઃ સિપ્પાદ-કમ્મં કાઠુણ જીવેદ ॥ ૩૩૩ ॥

સશિખઃ સભાર્યાકોઽપિ યઃ સિદ્ધપુત્રઃ સકૂચિકઃ ભણિતઃ ।

ન ભિક્ષુઃ શિલ્પાદિકર્મ કૃત્વા જીવતિ ॥ ૩૩૩ ॥ ૮૪૩

ગાથાર્થ— સિદ્ધપુત્રને ચોટલી રાખનારો, પત્નીથી સહિત અને દાઢી-મૂછ રાખનારો કહ્યો છે. તે ભિક્ષા માગતો નથી, શિલ્પ વગેરે ધંધો કરીને જીવે છે. (૩૩૩)

કે વિ ય ભણંતિ પચ્છકલ્પપુત્તો સિદ્ધપુત્તગો ભણિઓ ।

સસિહો વા અસિહો વા સભજ્જગો વા અભજ્જો વા ॥ ૩૩૪ ॥

કેઽપિ ચ ભણંતિ પશ્ચાત્કૃતપુત્રઃ સિદ્ધપુત્રકો ભણિતઃ ।

સશિખો વાઽશિખો વા સભાર્યાકો વાઽભાર્યાકો વા ॥ ૩૩૪ ॥ ૮૪૪

ગાથાર્થ— કોઈક કહે છે કે (શાસ્ત્રમાં) પશ્ચાત્કૃતના પુત્રને સિદ્ધપુત્ર કહ્યો છે. તે ચોટલીવાળો હોય કે ચોટલી વિનાનો પણ હોય, પત્ની સહિત હોય કે પત્નીથી રહિત પણ હોય. (૩૩૪)

એ સવ્વે વિ સમ્મત્તસંજુયા જઈ હવંતિ નામાણિ ।

નો તેસિં જઈ સમ્મત્તં ભટ્ઠં સવ્વે વિ તે ગિહિણો ॥ ૩૩૫ ॥

એતે સર્વેઽપિ સમ્યક્ત્વસંયુક્તા યદિ ભવન્તિ નામાણિ ।

નો તેષાં યદિ સમ્યક્ત્વં ભ્રષ્ટં સર્વેઽપિ તે ગૃહિણઃ ॥ ૩૩૫ ॥ ૮૪૫

૧. જે મુંડન કરાવે, શિખા (=ચોટલી) રાખે, અને સ્ત્રી રાખે તે સિદ્ધપુત્ર કહેવાય. (બૃ.ક.ઉ.૪, ગા.૫૪૪૯)

ગાથાર્થ— આ બધાય જો સમ્યક્ત્વથી યુક્ત હોય તો તેમનાં તે નામો (=સિદ્ધપુત્ર વગેરે નામો) રહે છે. જો સમ્યક્ત્વથી બ્રષ્ઠ થયા હોય તો તેમનાં તે નામો રહેતા નથી અને તે બધાય ગૃહસ્થ કહેવાય છે. (૩૩૫)

આલોચનાઙ્કજ્જે, એ જુગ્ગા હવંતિ કઙ્કયાવિ ।

જઙ્ગ નાણસચ્ચભાસણ-ગુણપ્પહાણા મુણિયદ્ધાણા ॥ ૩૩૬ ॥

આલોચનાદિકાર્યે એતે યોગ્યા ભવન્તિ કદાચિદપિ ।

યદિ જ્ઞાનસત્યભાષણગુણપ્રધાના જ્ઞાતસ્થાનાઃ ॥ ૩૩૬ ॥ ૮૪૬

ગાથાર્થ— જો આ બધાય જ્ઞાન અને સત્યભાષણ રૂપ ગુણની પ્રધાનતાવાળા હોય અને આલોચનાનાં સ્થાનોને જાણનારા હોય તો ક્યારેક આલોચના વગેરે કાર્યમાં યોગ્ય થાય છે, અર્થાત્ તેમની પાસે આલોચના વગેરે કરી શકાય.

વિશેષાર્થ— આલોચનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાને યોગ્ય હોય એવા સંવેગી સુગુરુ વગેરેનો યોગ ન થાય તો છેવટે સાંપ્રતિક વગેરેની પાસે પણ આલોચના કરે, પણ આલોચના કર્યા વિના ન રહે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. (૩૩૬)

જે વિ કુસીલા કુવણ્ણસદાયગા દંભધમ્મછલ્લમાણા ।

તે વિ હુ અદંસણિજ્જા, કુસીલિલિંગં ધરેમાણા ॥ ૩૩૭ ॥

યેઽપિ કુસીલાઃ કૂપદેશદાયકા દમ્ભધર્મછલ્લયન્તઃ ।

તેઽપિ ચત્વર્ણદર્શનીયાઃ કુસીલલિલિંગં ધરમાણાઃ ॥ ૩૩૭ ॥ ૮૪૭

ગાથાર્થ— જેઓ દૂષિત આચરણવાળા, ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપનારા, દંભથી ધર્મમાં છેતરનારા અને કુસાધુના વેષને ધારણ કરનારા છે તેઓ પણ અદર્શનીય જ છે. (૩૩૭)

ધન્નાણં વિહિજોગો, વિહિપક્ખારાહગા સયા ધન્ના ।

વિહિબહુમાણી ધન્ના, વિહિપક્ખઅદૂસગા ધન્ના ॥ ૩૩૮ ॥

ધન્યાનાં વિધિયોગો વિધિપક્ષાર્થકાઃ સદા ધન્યાઃ ।

વિધિબહુમાનિનો ધન્યા વિધિપક્ષાદૂષકા ધન્યાઃ ॥ ૩૩૮ ॥ ૮૪૮

ગાથાર્થ— ધન્ય પુરુષોને જ વિધિનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે. સદા વિધિનું પાલન કરનારાઓ પણ ધન્ય છે. વિધિનું બહુમાન કરનારાઓ પણ ધન્ય છે. વિધિમાર્ગને દૂષિત નહિ કરનારાઓ પણ ધન્ય છે. (૩૩૮)

વિહિકરણં વિહિરાઓ, અવિહિચ્ચાઓ કાં વિ તમ્મિચ્છા ।

અત્તુક્કરિસં કુજ્જા ણેવ સયા પવચણે દિટ્ઠી ॥ ૩૩૯ ॥

વિધિકરણં વિધિયગોઽવિધિત્યાગઃ કૃતેઽપિ તમ્મિથ્યા ।

આત્મોત્કર્ષં કુર્યન્નૈવ સદા પ્રવચને દષ્ટિઃ ॥ ૩૩૯ ॥..... ૮૪૯

ગાથાર્થ— જેની શાસ્ત્રમાં જ દૃષ્ટિ છે તે જીવ વિધિપૂર્વક કરે, વિધિ પ્રત્યે રાગવાળો હોય, અવિધિનો ત્યાગ કરે, અવિધિ કરી હોય તો ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ આપે. પોતાનો ઉત્કર્ષ ન જ કરે. (૩૩૯)

આસન્નસિદ્ધિયાણં જીયાણં, સયલઅત્થિવાઈણં ।

લક્ષણમેયં વિવરીયમભવ્વજિયદૂરભવ્વાણં ॥ ૩૪૦ ॥

આસન્નસિદ્ધિકાનાં જીવાનાં સકલાસ્તિવાદિનામ્ ।

લક્ષણમેતદ્ વિપરીતમભવ્વજીવદૂરભવ્વાનામ્ ॥ ૩૪૦ ॥..... ૮૫૦

ગાથાર્થ— આત્મા આદિને માનનારા અને નજીકના કાળમાં મોક્ષે જનારા સઘળા જીવોનું આ (વિધિપૂર્વક કરવું વગેરે) લક્ષણ છે. અભવ્ય અને દૂરભવ્ય જીવોનું આનાથી વિપરીત (=અવિધિ કરવી વગેરે) લક્ષણ છે.

વિશેષાર્થ— આ ભાવની જ ગાથા દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ વગેરે ગ્રંથોમાં આ પ્રમાણે છે—

આસન્નસિદ્ધિયાણં વિહિપરિણામો ડ હોઈ સયાકાલં ।

વિહિચાઓ અવિહિમત્તી અભવ્વજિયદૂરભવ્વાણં ॥ ૧ ॥

“નજીકના કાળમાં મોક્ષે જનારા આત્માઓને જ સદા માટે ધર્મક્રિયાઓમાં વિધિનું પાલન કરવાનો પરિણામ હોય છે. અભવ્ય અને દૂરભવ્ય જીવોને વિધિનો ત્યાગ અને અવિધિનું સેવન કરવાનું મન હોય છે.” (૩૪૦)

સમ્પત્તનાણચરણાનુપાઙ્ગમાણાણુગં ચ જં જત્થ ।

જિણપન્નત્તં ભત્તીએ પૂઅએ તં તહાભાવં ॥ ૩૪૧ ॥

સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ચરણાનુપાતિ આજ્ઞાનું ચ યદ્ યત્ર ।

જિનપ્રજ્ઞાં ભક્ત્યા પૂજયેત્ તં તદ્વાભાવમ્ ॥ ૩૪૧ ॥..... ૮૫૧

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રને અનુસરનારું અને જિનાજ્ઞાને અનુસરનારું જે કાંઈ અનુજ્ઞાન જે પુરુષમાં દેખાય, તેવા પ્રકારના તે સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનું શ્રી જિનેશ્વરોએ નિરૂપણ કર્યું છે એમ વિચારીને તે ગુણયુક્ત પુરુષની ઉચિત ભક્તિથી પૂજા કરે. (૩૪૧)

કેસિંચિ અ આસો, દંસણનાળેહિં વટ્ટુ તિત્થં ।

વુચ્છિન્નં ચ ચરિત્તં, વયમાળે હોઢ પચ્છિત્તં ॥ ૩૪૨ ॥

કેષાશ્ચિચ્ચાદેશો દર્શન-જ્ઞાનાભ્યાં વર્તતે તીર્થમ્ ।

વ્યવચ્છિન્નં ચ ચારિત્રં વદમાને ભવતિ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥ ૩૪૨ ॥ ૮૫૨

ગાથાર્થ— કેટલાક પુરુષોનો એવો મત છે કે “વર્તમાનકાળમાં તીર્થ (=જિનશાસન) દર્શન-જ્ઞાનથી ચાલે છે. ચારિત્રયોગનો વર્તમાનમાં વિચ્છેદ થયો છે. (આ મત ખોટો છે તેથી) આવું બોલનાર પુરુષને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. (૩૪૨)

દુપ્પસહંતં ચરણં, જં ભણિયં ભગવયા ઇહં ચિત્તે ।

આણાજુત્તાણમિણં, ન હોઢ અહુણોત્તિ વામોહો ॥ ૩૪૩ ॥

દુષ્પ્રસહાન્તં ચરણં યદ્ ભણિતં ભગવતેહ ક્ષેત્રે ।

આજ્ઞાયુક્તાનામિદં ન ભવત્યધુનેતિ વ્યામોહઃ ॥ ૩૪૩ ॥..... ૮૫૩

ગાથાર્થ— ભગવાને કહ્યું છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં દુષ્પ્રસહ નામના આચાર્ય સુધી ચારિત્રધર્મ રહેશે. તેથી આજ્ઞાયુક્ત આત્માઓને અનુલક્ષીને પણ “આ દુઃષમા કાળમાં ચારિત્ર નથી.” એમ નિશ્ચિત કરવું એ મૂઢતા છે. (૩૪૩)

કાલોચિયજયણા, મચ્છરહિયાણ ઉજ્જમંતાણ ।

જણજત્તારહિયાણં, હોઢ જઙ્ગલં જઙ્ગલં સયા ॥ ૩૪૪ ॥

કાલોચિતયતનયા મત્સરરહિતાનામુદયચ્છતામ્ ।

જનયાત્રારહિતાનાં ભવતિ યતિત્વં યતીનાં સદા ॥ ૩૪૪ ॥..... ૮૫૪

ગાથાર્થ— તે તે કાળને ઉચિત યતનાથી ચારિત્ર પાળનારા, ઈર્ષ્યાથી રહીત, પ્રતિલેખનાદિ અનુષ્ઠાનોમાં ઉદમ કરનારા અને લોકવ્યવહારથી રહિત સાધુઓને સદા માટે ચારિત્ર હોય છે.

વિશેષાર્થ— કરેલાનો પ્રત્યુપકાર કરવો અને લોકના સુખ-દુઃખની ચિંતા કરવી વગેરે લોકવ્યવહાર છે. સાધુઓ આવા લોકવ્યવહારથી મુક્ત હોવાથી પોતાના સાંસારિક સંબંધીઓની અને પોતાના ભક્તજનની સાંસારિક કોઈ જાતની ચિંતા ન કરે. તથા લોકો આહાર-પાણી, વસ્ત્ર-પાત્ર અને વસતિ વગેરે આપે એ નિમિત્તે પ્રત્યુપકાર કરવાનો જરા પણ પ્રયત્ન ન કરે. ગૃહસ્થોએ સાધુઓની સેવા કોઈ જાતના સ્વાર્થ વિના કરવાની છે અને સાધુઓએ પણ ગૃહસ્થોએ કરેલી સેવાનો બદલો વાળવા અંગે કોઈ પ્રયત્ન કરવાનો નથી. માટે જ દશવૈકાલિકમાં ગૃહસ્થોને મુધાદાયી(=સ્વાર્થ વિના આપનારા) અને સાધુઓને મુધાજીવી(=ગૃહસ્થોએ કરેલી સેવાનો બદલો વાળવાનો પ્રયત્ન ન કરનારા) કહ્યા છે. (૩૪૪)

જત્ય ન બાલપસંગો, નોક્કડવંચણબલાઙ્કારવળં ।

ગીયત્યાળં સેવા, તત્ય જડત્તં સયા જાણ ॥ ૩૪૫ ॥

યત્ર ન બાલપ્રસન્નો ન દુષ્કૃત-વચ્ચન-બલાદિકાસપ્પમ્ ।

ગીતાર્થાનાં સેવા તત્ર યતિત્વં સદા જાનીહિ ॥ ૩૪૫ ॥ ૮૫૫

ગાથાર્થ— જ્યાં અસંયતની સોબત થતી નથી, જ્યાં દુષ્કૃત્ય, છેતરામણી અને બલાત્કારે કરાવવું વગેરે થતું નથી અને ગીતાર્થોની સેવા થાય છે ત્યાં સદા તું ચારિત્રને જાણ.

વિશેષાર્થ— ગરમી દૂર કરવા પંખાનો ઉપયોગ, રાતે લાઈટમાં બેસવું-વાંચવું, જાતે ફોનથી વાત કરવી વગેરે સાધુઓ માટે દુષ્કૃત્ય છે. ધર્મના બહાને કોઈને છેતરવું એ મહાપાપ છે તથા ગૃહસ્થોને મહોત્સવ વગેરે કરવાની ઈચ્છા ન હોય છતાં યેનકેન પ્રકારે મહોત્સવ વગેરે કરાવવું એ બલાત્કારે કરાવ્યું ગણાય. સાધુનો ધર્મ ઉપદેશ આપવાનો છે. તથા સાધુની પાસે પોતાનું કોઈ કામ કરાવવું હોય તો તેની ઈચ્છાથી કરાવાય, બલાત્કારે નહિ. બલાત્કારે કરાવવાથી ઈચ્છાકાર સામાચારીનો ભંગ થાય. (૩૪૫)

સવ્વજિનાણં તિથ્યં, બકુસકુસીલેહિં વટ્ટણં ઇત્થં ।

નવરં કસાયકુસીલા પમત્તજજ્ઞો વિસેસેણ ॥ ૩૪૬ ॥

સર્વજિનાનાં તીર્થં બકુશ-કુશીલૈર્વત્તેઽત્ર ।

નવરં કષાયકુશીલાઃ પ્રમત્તયતયો વિશેષેણ ॥ ૩૪૬ ॥..... ૮૫૬

ગાથાર્થ— સર્વ જિનેશ્વરોનું તીર્થ સદા બકુશ-કુશીલોથી ચાલે છે. ફક્ત વિશેષતા એટલી છે કે કષાયકુશીલ પ્રમાદી સાધુઓ વિશેષથી હોય છે.

વિશેષાર્થ— આ જ ગાથા થોડા ફેરફાર સાથે દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણમાં આ પ્રમાણે છે—

સવ્વજિનાણં ણિચ્ચં બકુસ-કુસીલેહિં વટ્ટણં તિથ્યં ।

નવરં કસાયકુસીલા અપમત્તજજ્ઞં વિ સત્તેણ ॥

(૭૫ સમ્યક્ત્વ પ્રકરણ)

“સર્વ જિનેશ્વરોનું તીર્થ સદા બકુશ-કુશીલોથી ચાલે છે. ફક્ત વિશેષતા એટલી છે કે અપ્રમાદી સાધુઓ પણ કષાયની સત્તાથી કષાયકુશીલ કહેવાય છે. આનો ભાવ એ છે કે અપ્રમાદી સાધુઓ પણ હોય, તો પ્રશ્ન થાય કે જો અપ્રમાદી છે તો કષાયકુશીલ કેમ કહેવાય ? આના જવાબમાં કહ્યું કે અપ્રમાદી હોવા છતાં કષાયોને આધીન બની જતા હોવાથી કષાયકુશીલ કહેવાય છે, અર્થાત્ કષાયથી કુશીલ છે, પણ આચરણથી કુશીલ નથી. (૩૪૬)

ન વિના નિચ્ચં નિયંટેહિં નાતિત્થા ય નિયંઠયા ।

છક્કાયસંજમો જાવ તાવ અણુસંજણા દોણં ॥ ૩૪૭ ॥

ન વિના તીર્થં નિર્ગ્રન્થૈર્નાતીર્થાશ્ચ નિર્ગ્રન્થકાઃ ।

ષટ્કાયસંયમો યાવત્ તાવદનુષક્કના દ્વયોઃ ॥ ૩૪૭ ॥..... ૮૫૭

ગાથાર્થ— સાધુઓ વિના તીર્થ હોતું નથી અને તીર્થ વિના સાધુઓ હોતા નથી. જ્યાં છ જીવનિકાયનો સંયમ હોય છે ત્યાં સુધી તીર્થ અને સાધુ એ બંનેનો પરસ્પર સંબંધ રહે છે. (૩૪૭)

દંસણતિગહીણપઢમા, બીયા દંસણતિગેણ પરિસુદ્ધા ।

તુરિયા ચરણચિહીણા, દંસણભયણા હુ તઙ્ગમી ॥ ૩૪૮ ॥

દર્શનત્રિકાહીનપ્રથમા દ્વિતીયા દર્શનત્રિકેન પરિશુદ્ધાઃ ।

તુર્યાશ્ચરણવિહીના દર્શનભજના ખલુ તૃતીયે ॥ ૩૪૮ ॥ ૮૫૮

ગાથાર્થ— પહેલા ભાંગાવાળા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી રહિત છે. બીજા ભાંગાવાળા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી શુદ્ધ છે. ચોથા ભાંગાવાળા ચારિત્રથી રહિત છે. ત્રીજા ભાંગામાં સમ્યગ્દર્શનની ભજના છે. (૩૪૮)

દ્વ્યેણ ચ ભાવેણ ચ, ચરણં નેયં જહક્રમં તેસિં ।

અવરંમિ દંસણગુણં નેયં ભયણા હુ નાણસ્સ ॥ ૩૪૯ ॥

દ્રવ્યેન ચ ભાવેન ચ ચરણં જ્ઞેયં યથાક્રમં તેષામ્ ।

અપરસ્મિન્ દર્શનગુણં જ્ઞેયં ભજના ખલુ જ્ઞાનસ્ય ॥ ૩૪૯ ॥ ૮૫૯

ગાથાર્થ— પાંચમા-છઠ્ઠા ભાંગામાં ક્રમશઃ દ્રવ્યથી અને ભાવથી ચારિત્ર જાણવું, અર્થાત્ પાંચમા ભાંગામાં ચારિત્ર દ્રવ્યથી છે અને છઠ્ઠા ભાંગામાં ચારિત્ર ભાવથી છે. (અવરંમિ=) સાતમા ભાંગામાં દર્શનગુણ જાણવું અને જ્ઞાનની ભજના જાણવી.

દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર જીવો

નથી નથી નથી દ્રવ્યચારિત્રથી રહિત મિથ્યાદષ્ટિ જીવો.

છે છે છે ભાવથી ચારિત્ર સંપન્ન સાધુઓ.

નથી છે છે પાસત્યા વગેરે.

છે છે નથી વિશેષ સમ્યજ્ઞાનયુક્ત સત્યકી વગેરે.

નથી નથી છે વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાનરહિત પાસત્યા વગેરે.

છે નથી છે વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાનરહિત માષતુષ મુનિ વગેરે.

છે નથી નથી વિશેષ શાસ્ત્રજ્ઞાનરહિત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ.

નથી છે નથી જૈનદર્શનને જાણનાર મિથ્યાદષ્ટિ પંડિત વગેરે.

(૩૪૯)

एवं अद्भुतविषया, परिहरियच्चा हु पढमभंगिल्ल ।

बीया निसेवियच्चा, निच्चं तुरिया वि सेविज्जा ॥ ३५० ॥

एवमष्टविकल्पाः परिहर्तव्याः खलु प्रथमभङ्गवन्तः ।

द्वितीया निषेवितव्या नित्यं तुर्यानपि सेवेत् ॥ ३५० ॥ ૮૬૦

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે આઠ વિકલ્પો છે. તેમાં પહેલા ભાંગાવાળા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. બીજા ભાંગાવાળા સદા સેવવા યોગ્ય છે. ચોથા ભાંગાવાળાઓની પણ સેવા કરે. (૩૫૦)

तेसिमभावे तइया, दुव्वुट्ठिनाएण संधिमभिगिज्झ ।

भइयव्वा अवरे वि हु, कारणमासज्ज सुद्धगुणा ॥ ३५१ ॥

तेषामभावे तृतीया दुर्वृष्टिज्ञातेन सन्धिमभिगृह्य ।

भक्तव्या अपरेऽपि खलु कारणमासाद्य शुद्धगुणाः ॥ ३५१ ॥ ૮૬૧

ગાથાર્થ— તેમના અભાવમાં કુવૃષ્ટિ દષ્ટાંતથી તેવા પ્રકારના સંયોગને સ્વીકારીને ત્રીજા ભાંગાવાળા પણ સેવવા. તેવા કારણને પામીને શુદ્ધ ગુણસંપન્ન અન્ય ભાંગાવાળાઓને પણ સેવવામાં વિકલ્પ છે.

અહીં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

કોઈવાર દુષ્કાળ હોય, રાજા સાધુઓ પ્રત્યે દ્રેષી બન્યો હોય, અથવા માંદગી હોય, આવા પ્રસંગોમાં પણ આહાર-પાણી વગેરેની અનુકૂળતા કરીને પણ ગચ્છનું પાલન કરવું જોઈએ. ગચ્છના પરિપાલન માટે દુષ્કાળ વગેરે કારણ ઉપસ્થિત થયા પહેલાં પણ આય-ઉપાયમાં કુશળ ગણાધિપતિએ નીચે કહીએ છીએ તે પ્રમાણે પાસત્યાદિની ગવેષણા (ઓળખ-પરિચય) કરવી, કુશળતાદિ પૂછવું. અહીં આય એટલે પાસત્યાદિની પાસેથી નિર્વિઘ્ને સંયમ પળાય તેવો લાભ (સહાય) અને ઉપાય એટલે કોઈપણ રીતે (ચતુરાઈથી) તેવું કરે કે જેથી તેઓને વંદનાદિ કર્યા વિના પણ તેઓની સુખશાતાદિ પૂછે. તેમ કરવાથી તેઓને અપ્રીતિ તો ન થાય, બલકે તે એમ માને કે અહો ! આ લોકો પોતે તપસ્વી હોવા છતાં અમારા જેવા પ્રત્યે પણ આવો પ્રેમ ધરાવે છે.

આવા સંયોગોમાં અગીતાર્થની પણ અનુવર્તના કરવાનો પ્રસંગ આવે તો કુવૃષ્ટિ-દષ્ટાંતથી કરવી. તે દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

પૃથ્વીપુર નગરમાં પૂર્ણ નામનો રાજા હતો. તેનો બુદ્ધિ નામનો મંત્રી હતો. એકવાર ભવિષ્યકાળને જાણનાર કોઈ જ્યોતિષીને જ્ઞાન થયું કે આ મહિના પછી વર્ષાદિ થશે. તે વર્ષાદિનું પાણી પીવાથી લોકો ગાંડા બની જશે. પછી કેટલોક કાળ ગયા પછી સુવૃષ્ટિ થશે. સુવૃષ્ટિ થતાં બધું સુંદર થશે. તે જ્યોતિષીએ રાજાને આ વિગત કહી.

જ્યોતિષીએ આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે રાજાએ નગરમાં ઢોલ પીટાવીને લોકોને જણાવ્યું કે તમે થાય તેટલા પાણીનો સંગ્રહ કરી લો. બધા લોકોએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પાણીનો સંગ્રહ કરી લીધો. જણાવેલા મહિના પછી વર્ષાદિ થયો. લોકોએ તે પાણી પીધું નહિ. સંગ્રહેલું પાણી ખૂટી જતાં લોકોએ નવું પાણી પીવાનું શરૂ કર્યું. કમે કરીને લગભગ બધાય ગાંડા બની ગયા. સામંતો વગેરેએ ઘણા પાણીનો સંગ્રહ કર્યો હતો. છતાં તે પાણી ખૂટી જતાં તેમણે પણ દૂષિત વર્ષાદિનું પાણી પીધું. રાજાની પાસે જૂના પાણીના વહેણનો સંગ્રહ હતો, પણ બીજા કોઈ પાસે ન હતો. રાજા ડાહ્યો હોવાના કારણે સામંત વગેરેની ગાંડપણ ભરેલી ચેષ્ટાઓમાં જ્યારે ભળતો નથી ત્યારે તેમણે મંત્રણા કરી કે, આપણે છીએ તો રાજા રાજ્યસુખ ભોગવી શકે છે. પણ રાજા આપણા અભિપ્રાય પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી, અને કોણ જાણે કેટલા લાંબા કાળ સુધી રાજ્ય કરશે ? માટે તેને પકડીને બાંધી દઈએ. તેમની આ મંત્રણાનો બુદ્ધિ મંત્રીને ખ્યાલ આવી ગયો.

તેથી મંત્રીએ રાજાને કહ્યું: રાજ્ય અને જીવનના રક્ષણનો ઉપાય એમનું અનુવર્તન કરવા સિવાય બીજો કોઈ નથી, અર્થાત્ ગાંડાઓ જેમ કરે તેમ કરીએ તો જ રાજ્ય અને જીવનનું રક્ષણ થઈ શકે. આથી રાજાએ પૂર્વનું સંગ્રહેલું પાણી પીવાનું રાખીને પોતાને કૃત્રિમ (=માત્ર બહારના દેખાવથી) ગાંડો બતાવ્યો. હવે રાજા ગાંડાઓની ભેગો ભળી ગયો. આથી સામંત વગેરેને આનંદ થયો. રાજ્ય ટકી ગયું. સમય જતાં સારો વર્ષાદિ થયો. તેથી બધું સારું થયું.

આ દૃષ્ટાંતમાં જેમ ગાંડો ન હોવા છતાં દેખાવથી ગાંડા બનેલા રાજાએ બુદ્ધિ નામના મંત્રીની સહાયથી રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું, તેમ પ્રસ્તુતમાં

આત્મારૂપ રાજાનું શાસ્ત્રાનુસારિણી બુદ્ધિરૂપ મંત્રીની સહાયથી શાસ્ત્રબાધિત બોધરૂપ જલપાનથી ઉત્પન્ન થયેલ ગાંડપણથી રક્ષણ કરવું જોઈએ. આનો ભાવ એ છે કે કુસાધુની અનુવર્તના કરવી પડે તો બહાર દેખાવથી કરવી, હૃદયથી નહિ. (૩૫૧)

વુદ્ધુદવારંગંથે, છેદાદિસુવિત્થરો મુણેયલ્લો ।

સંજમઠાણા સેઢી, પજ્જાયા કંડગા તત્થ ॥ ૩૫૨ ॥

વૃદ્ધદ્વાગ્ચન્થે છેદાદિસુવિસ્તરો જ્ઞાતવ્યઃ ।

સંયમસ્થાનાનિ શ્રેણિઃ પર્યાયાઃ કણ્ઠકાસ્તત્ર ॥ ૩૫૨ ॥ ૮૬૨

ગાથાર્થ— બૃહદ્દ્વાર નામના ગ્રંથમાં છેદપ્રાયશ્ચિત્ત આદિનો વિસ્તાર જાણવો. તે ગ્રંથમાં સંયમસ્થાનો, સંયમશ્રેણિ, સંયમપર્યાયો અને કંડકોનું વર્ણન છે.

વિશેષાર્થ— સંયમસ્થાનો વગેરેને સમજવા માટે ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ગ્રંથ પહેલો ઉલ્લાસ ગાથા-૧૩૫ વગેરેમાં આપેલું વિવેચન જોવું અથવા પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથોમાં પણ છે. (૩૫૨)

॥ આ પ્રમાણે ગુરુસ્વરૂપ બીજો અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

પરિશિષ્ટ

૩ ગૌરવ

ગૌરવના રસ, ઋદ્ધિ અને શાતા એમ ત્રણ ભેદ છે— ૧. રસગૌરવ— સારાં આહાર-પાણી મળવાથી અભિમાનને વશ બનવું, મેળવવાની ઈચ્છા રાખવી અને એ માટે પ્રયત્ન કરવો તે રસગૌરવ છે. મંત્રુ આચાર્યની જેમ સ્વાદિષ્ટ આહાર-પાણીમાં આસક્ત બનવું એ પણ રસગૌરવ છે. રસગૌરવમાં પડેલ સાધુ ગોચરીના દોષોની અને સાધુના આચારોની ઉપેક્ષા કરે એ સહજ છે. સારો આહાર મેળવવા નિયત ઘરોમાં જ ગોચરી જવું, અમુક જ દેશમાં વિચરવું વગેરે રસગૌરવનાં લક્ષણો છે. ૨. ઋદ્ધિગૌરવ— મોટાઈથી=માન-સન્માન વગેરે મળવાથી અભિમાનને વશ થવું, અથવા માન-સન્માન વગેરે મેળવવાની ઈચ્છા રાખવી તે ઋદ્ધિગૌરવ છે. ભક્તો હોય કે શિષ્યાદિ પરિવાર હોય તો માન-સન્માન મળે, આથી મારા ભક્તો થાય કે મારો શિષ્યાદિ પરિવાર થાય એવી ઈચ્છા કરવી કે તે માટે પ્રયત્ન કરવો તે પણ ઋદ્ધિગૌરવ છે. મારી નિશ્રામાં મહોત્સવ વગેરે થાય એવી ઈચ્છા પણ ઋદ્ધિગૌરવ છે. ૩. શાતાગૌરવ— શરીર સુખમાં રહે, શરીરને ઠંડી-ગરમી વગેરેની પીડા ન થાય એનું જ એક લક્ષ એ શાતાગૌરવ છે. શાતાગૌરવને આધીન બનેલો સાધુ દરેક પ્રવૃત્તિ શરીરને જરા ય તકલીફ ન પડે એ રીતે જ કરે. શરીરને જરા ય તકલીફ ન પડે એ માટે સંયમમાં લાગતા દોષોની એને ચિંતા ન હોય. વિહારમાં માણસ વગેરેની સગવડોથી અને રસોડાથી સાધુઓનો શાતાગૌરવ પોષાય છે. સ્થાનમાં પણ વિવિધ સગવડો લેવાથી શાતાગૌરવ પોષાય એ સહજ છે.

આ ત્રણ ગૌરવને આધીન બનેલો આત્મા શૈલકાચાર્ય વગેરેની જેમ આત્માનું લક્ષ જ ભૂલી જાય એ સહજ છે. આત્માનું લક્ષ જાય અને શરીર-સુખનું જ લક્ષ આવે એટલે પેટી પેક અને માલ ગાયબ જેવી સ્થિતિ થાય.

૩ શલ્ય

શલ્યના માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય અને મિથ્યાત્વશલ્ય એમ ત્રણ ભેદ છે. જેનાથી આત્માને શલ્ય-દુઃખ-પીડા થાય તે શલ્ય, અર્થાત્ કાંટો

કહેવાય. તેમાં ૧. માયા— કપટ એ જ શલ્ય. જેમ કે—જીવ જ્યારે અતિયાર સેવવા છતાં ગુરુની આગળ કપટથી આલોચના ન કરે, અથવા બીજી (ખોટી) રીતે આલોચના કરે કે કપટથી પોતાનો દોષ બીજાની ઉપર ચઢાવે, ત્યારે અશુભ કર્મનો બંધ કરીને આત્માને દુઃખી કરે, તેથી તે ‘માયાપ્રવૃત્તિ’ એ જ તેનું શલ્ય કહેવાય, તેનાથી લાગેલા અતિયારો. ૨. નિદાન— દેવની અથવા મનુષ્યની જડઝઝદિ જોઈને કે સાંભળીને તેને મેળવવાની અભિલાષાથી (ધર્મ) અનુજ્ઞાન કરવું, તે પણ પાપસાધનની અનુમોદના દ્વારા આત્માને કષ્ટ આપે, માટે શલ્ય. ૩. મિથ્યાત્વ— વિપરીત દર્શન (અર્થાત્ ખોટી માન્યતા=શ્રદ્ધા) તેનાથી કર્મબંધ કરીને આત્માને દુઃખી કરે, માટે તે પણ શલ્ય.

૩ દંડ

જેનાથી આત્મા દંડાય તે દંડ. આત્મા મન-વચન-કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિથી દંડાય છે=દુઃખ પામે છે. માટે મન-વચન-કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ તે અનુક્રમે મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ છે.

૩ સત્ય

અહીં સત્ય એટલે સંયમ. માનસિક, વાચિક અને કાયિક એમ ત્રણ પ્રકારે સંયમ છે. તેમાં અકુશળચિત્તનો નિરોધ અને શુભચિત્તને પ્રવર્તાવવા રૂપ માનસિક સંયમ છે. અકુશળ વચનનો નિરોધ અને કુશળ વચનને પ્રવર્તાવવા રૂપ વાચિક સંયમ છે. ગમનાગમન વગેરે ક્રિયા જ્યજ્ઞાપૂર્વક કરવાથી અને જ્યારે કાર્ય ન હોય ત્યારે હાથ-પગ વગેરે અવયવોને સંકોચીને સ્થિર બેસવાથી કાયિક સંયમ થાય છે.

૩ વિધિવાદ

વાદ એટલે વચન. શાસ્ત્રવચન અર્થવાદ, વિધિવાદ અને અનુવાદ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. ૧. અર્થવાદ— જે વચન માત્ર પ્રશંસા કે નિંદાના સૂચક હોય, પરંતુ વસ્તુ સ્વરૂપના સૂચક ન હોય તે અર્થવાદ છે. જેમ કે— જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ વિષ્ણુઃ પર્વતમસ્તકે=જલમાં વિષ્ણુ છે, સ્થલમાં વિષ્ણુ છે અને પર્વતના શિખરે વિષ્ણુ છે. આ વચન વિષ્ણુનું

સ્વરૂપ બતાવતું નથી, કિંતુ પ્રશંસા કરે છે. વિષ્ણુ બધું જાણે છે. માટે જ્ઞાન દ્વારા બધે રહેલા છે. ૨. વિધિવાદ— જે વચન કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની સૂચના કરે તે વિધિવાદ. જેમ કે—સુઘાર્થી સદા જિનપૂજાં કુર્યાત્=સુખના અર્થીએ હંમેશા જિનપૂજા કરવી જોઈએ. આ વચન સુખની ઈચ્છાવાળાને જિનપૂજા રૂપ કર્તવ્યનું સૂચન કરે છે. સુઘાર્થી માં હિંસ્યાત્ ભૂતાનિ=સુખના અર્થીએ જીવોની હિંસા ન કરવી જોઈએ. આ વચન જીવહિંસા અકર્તવ્ય છે એમ સૂચવે છે. ૩. અનુવાદ— જે વચન વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જણાવે છે તે અનુવાદ વચન છે. જેમ કે—દ્વાદશમાસાઃ સંવત્સરઃ=બાર માસનો એક સંવત્સર=એક વર્ષ થાય. આ વચન વર્ષનું સ્વરૂપ જણાવે છે. (ચૈ.વં.મ.ભા. ગાથા-૭૪૪)

૪ ભાવનાના સોળ ભેદો

જૈનશાસનમાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને ઉપેક્ષા (માધ્યસ્થ્ય) એ ચાર ભાવનાઓ અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. તે દરેક ભાવનાના ચાર-ચાર ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે—

મૈત્રી ભાવનાના ચાર ભેદ— ઉપકારી, સ્વજન, અન્યજન અને સામાન્યજન-આ ચાર સંબંધી મૈત્રી ચાર પ્રકારની હોય છે. ૧. ઉપકારી— ઉપકારીએ કરેલા ઉપકારની અપેક્ષાએ જે મૈત્રી=મિત્રભાવ તે ઉપકારી મૈત્રી જાણવી. ૨. સ્વજન— ઉપકારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પણ સગાવહાલાની બુદ્ધિથી જ નાલ-પ્રતિબદ્ધ (પેટની ટૂંટીમાં જે માતાની નાળ હોય છે તે જેની સમાન હોય અર્થાત્ એક જ માતાની કુખે જન્મેલ એવા કાકા, ફઈ, મામા-માસી તથા તેનો જે વ્યક્તિ સાથે પરંપરા સંબંધ છે તે ભત્રીજા-ભત્રીજી, ભાણિયા-ભાણેજી વગેરે) હોય તેવા પોતાના સગાવહાલા ઉપર જે મિત્રભાવ હોય તે સ્વજન મૈત્રી જાણવી. ૩. અન્યજન— ઉપકારી અને સ્વજનથી ભિન્ન એવા જે પરિચિત માણસની સાથે પોતાના પૂર્વજોએ સંબંધ રાખેલો હોય અથવા પોતે સંબંધ-પરિચય-ઓળખાણ કરેલ હોય તે વ્યક્તિને વિષે ઓળખાણ હોવાના કારણે થતો જે મિત્રભાવ તે અન્યજન મૈત્રી જાણવી. ૪. સામાન્યજન— જે હિંતચિંતાસ્વરૂપ મિત્રભાવ તે સામાન્યજન મૈત્રી જાણવી. ઉપકારી-અનુપકારી, સ્વજન-

પરજન, પરિચિત-અપરિચિત ઇત્યાદિ ભેદ-ભાવ વિના સર્વ જીવો ઉપર જે હિતચિંતાસ્વરૂપ મિત્રભાવ તે સામાન્યજન મૈત્રી જાણવી.

પ્રમોદ ભાવનાના ચાર ભેદ— સર્વસુખને વિષે, સુંદરહેતુને વિષે, સાનુબંધ સુખને વિષે અને ઉત્કૃષ્ટ સુખને વિષે એમ પ્રમોદ ભાવના ચાર પ્રકારની છે. ૧. સર્વ સુખને વિષે— પોતાનામાં કે બીજામાં રહેલ વૈષયિક સુખને વિષે આનંદ થવો એ પ્રથમ પ્રમોદ ભાવના જાણવી. આ સુખ અપથ્ય આહારથી થયેલ તૃપ્તિથી ઉત્પન્ન થનાર પરિણામે ખરાબ સુખ જેવું છે. પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ ન હોય=નુકશાનકારક હોય તેવી કુપથ્ય ચીજને ખાવાથી થનાર તૃપ્તિથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે પરિણામે ખરાબ હોય છે. તેમ વૈષયિક સુખ ભોગવવામાં મજા આવે, પણ તે પરિણામે ભયંકર સજા છે. છતાં પોતાના કે બીજાના વૈષયિક સુખમાં જે આનંદ થાય તે પ્રથમ પ્રમોદ ભાવના જાણવી. આ ઔદયિક ભાવસ્વરૂપ છે. ૨. સુંદર હેતુને વિષે— જેનો હેતુ પરિણામે સુંદર એવા સુખને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિવાળો હોય તેવા પોતાના કે બીજાના આ લોકના વિશેષ પ્રકારના સુખને વિશે જે આનંદ થાય તે બીજી પ્રમોદ ભાવના જાણવી. એનો વિષય બનનારું સુખ હિત-મિત એવા આહારને વાપરવાથી થનાર રસાસ્વાદના સુખ જેવું છે. (કે જે પરિણામે સુંદર છે, શક્તિવર્ધક છે, આરોગ્યદાયક છે, સ્ફૂર્તિજનક છે. જંબૂકુમાર, શાલિભદ્ર વગેરેની સમૃદ્ધિ જોઈને આનંદ થાય તેનો બીજી પ્રમોદ ભાવનામાં સમાવેશ થઈ શકે એવું જણાય છે.) ૩. સાનુબંધ સુખને વિષે— દેવ-મનુષ્યભવમાં સુખની પરંપરાનો વિચ્છેદ ન થવો તે અનુબંધ કહેવાય. પોતાની અને બીજાની અપેક્ષાએ આ લોક અને પરલોકના અનુબંધયુક્ત સુખને વિશે જે આનંદ થાય તે ત્રીજી અનુબંધ પ્રધાન પ્રમોદ ભાવના જાણવી. ૪. ઉત્કૃષ્ટ સુખને વિષે— મોહનીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનાર (આત્માના) પ્રકૃષ્ટ સુખને વિશે જે આનંદ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સુખ પ્રધાન એવી ચોથી પ્રમોદ ભાવના જાણવી.

કરુણા ભાવનાના ચાર ભેદ— મોહ, અસુખ, સંવેગ અને અન્ય-હિતથી યુક્ત એમ કરુણા ચાર પ્રકારની હોય છે. ૧. મોહ— મોહ=અજ્ઞાન. અજ્ઞાનથી યુક્ત એવી કરુણા એ ગ્લાન વ્યક્તિએ માંગેલ

અપદ્ય વસ્તુને આપવાના અભિલાષા જેવી છે. (કતલખાનું શરુ કરવા ઈચ્છતા ગરીબ કસાઈને આધુનિક યંત્ર વસાવવા માટે જરૂરી આર્થિક સહાય કરવાની ઈચ્છા એ પણ મોહગર્ભિત કરુણા જાણવી.) ૨. અસુખ— જે પ્રાણી પાસે સુખ ન હોય તેને લોકપ્રસિદ્ધ આહાર, વસ્ત્ર, આસન વગેરે આપવા સ્વરૂપ બીજી કરુણા સુખાભાવ ગર્ભિત જાણવી. ૩. સંવેગ— મોક્ષાભિલાષા સ્વરૂપ સંવેગના લીધે સાંસારિક દુઃખથી છોડાવવાની ઈચ્છાથી સુખી એવા જીવોને વિશે પણ છદ્મસ્થ જીવોની સ્વાભાવિક રીતે સ્નેહસંબંધથી જે કરુણા પ્રવર્તે તે ત્રીજી કરુણા સંવેગ ગર્ભિત જાણવી. ૪. અન્યહિત— જેની સાથે સ્નેહનો વ્યવહાર ન હોય એવા પણ સર્વ જીવોના હિતથી, કેવલીની જેમ મહામુનિઓની સર્વ જીવોના અનુગ્રહમાં તત્પર એવી ચોથી કરુણા હિતગર્ભિત જાણવી.

ઉપેક્ષા ભાવનાના ચાર ભેદ— કરુણાસાર, અનુબંધસાર, નિર્વેદસાર અને તત્ત્વસાર એમ ચાર પ્રકારની ઉપેક્ષા જાણવી. ૧. કરુણાસાર— કરુણા શબ્દનો અર્થ છે મોહયુક્ત કરુણા. કરુણા જેનો સાર હોય તે કરુણાસાર ઉપેક્ષા, અર્થાત્ મોહયુક્ત કરુણાથી થતી ઉપેક્ષા કરુણાસાર ઉપેક્ષા. જેમ કે સ્વચ્છંદતાથી અપદ્યને ખાનાર રોગીના અહિતને જાણવા છતાં તેને અટકાવવાનું માંડી વાળીને ‘અનુકંપાનો ભંગ ન થાવ’ એવી બુદ્ધિથી તેની ઉપેક્ષા કરે. ૨. અનુબંધસાર— અનુબંધ=ફળની સિદ્ધિ સુધી રહે તેવો કાર્યવિષયક પ્રવાહનો પરિણામ. આ અનુબંધ જેનો સાર હોય તેવી ઉપેક્ષા=અનુબંધસાર ઉપેક્ષા. જેમ કે આજસ વગેરેને લીધે કોઈ માણસ ધનોપાર્જન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે તો તેવા અપ્રવર્તમાનને તેનો હિતેચ્છુ આમ તો પ્રવર્તવિ પણ (કાલક્ષેપ કરવાથી) પરિણામે સારા કાર્યની પરંપરાને જોતો કોઈક સમયે મધ્યસ્થતાને-ઉદાસીનતાને ધારણ કરે. આ અનુબંધસાર બીજી ઉપેક્ષા જાણવી. ૩. નિર્વેદસાર— સંસારનો વૈરાગ્ય જેનો સાર હોય તેવી ઉપેક્ષા નિર્વેદસાર કહેવાય. જેમ કે નરકાદિ ચારે ય ગતિમાં અનેકવિધ દુઃખોની પરંપરાને અનુભવતા જીવને મનુષ્ય-દેવ ગતિમાં સર્વ ઈંદ્રિયોને ખુશ કરે તેવું થોડું ઘણું સુખ છે એવું જોવા છતાં તેની અસારતા અને ક્ષણિકતાને લીધે તેની ઉપેક્ષા કરવી. આ નિર્વેદસાર ત્રીજી ઉપેક્ષા જાણવી. ૪. તત્ત્વસાર— વસ્તુનો સ્વભાવ જેનો

સાર-નિષ્કર્ષ હોય તે ઉપેક્ષા તત્ત્વસાર જાણવી. જેમ કે સારી કે ખરાબ વસ્તુ વાસ્તવમાં રાગ-દ્વેષનું કારણ નથી, પરંતુ પોતાનું મોહનીય કર્મ તેનું કારણ છે. મોહનીય કર્મની વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલ પોતાના અપરાધની વિચારણા કરતો જીવ બાહ્ય વસ્તુના અપરાધને જોતો નથી. તેવું ન જોવાથી બાહ્ય પદાર્થમાં સુખકારણતાનો કે દુઃખકારણતાનો તે આશ્રય નથી કરતો. આમ બાહ્ય પદાર્થને સુખ-દુઃખનું કારણ ન માનવાથી મધ્યસ્થતાને ધારણ કરતા જીવની ઉપેક્ષા તત્ત્વસાર જાણવી.

(વિદ્વાન મુનિશ્રી યશોવિજયજી કૃત ષોડશકથના ગુજરાતી અનુવાદમાંથી થોડા શાબ્દિક ફેરફાર સાથે સાભાર ઉદ્દત.)

૪ ધ્યાન

જુઓ ૯મો ધ્યાન અધિકાર.

૪ બુદ્ધિ

૧. ઔત્પાતિકી— વિશિષ્ટ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં તે પ્રસંગને પાર પાડવામાં એકાએક ઉત્પન્ન થતી મતિ. જેમ કે—અભયકુમાર, રોહક, બિરબલ વગેરેની મતિ. ૨. વૈનયિકી— ગુરુ આદિની સેવાથી પ્રાપ્ત થતી મતિ. જેમ કે—નિમિત્તજ્ઞ શિષ્યની મતિ. ૩. કાર્મિકી— અભ્યાસ કરતાં કરતાં પ્રાપ્ત થતી બુદ્ધિ. જેમ કે—ચોર અને ખેડૂતની મતિ. ૪. પારિજ્ઞામિકી— સમય જતાં અનુભવોથી પ્રાપ્ત થતી બુદ્ધિ. જેમ કે—વજ્રસ્વામીની મતિ.

૪ ધર્મકથા

સાધુએ ચાર પ્રકારની ધર્મકથાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ૧. આક્ષેપણી— શ્રોતાને ધર્મ પ્રત્યે આક્ષેપ(=ધર્મસન્મુખ) કરનારી ધર્મકથા આક્ષેપણી કથા. જેમ માતા હિતકારક સદુપદેશથી બાળકોના કાન-મનને પ્રસન્ન કરે, તેમ સાધુ ધર્મકથા એવી રીતે કરે કે જેથી કથા સાંભળીને ભવ્ય શ્રોતાઓનાં કાન-મન પ્રસન્ન બને. એથી શ્રોતા ધર્મ સન્મુખ બને. આક્ષેપ=સન્મુખ કરે તે આક્ષેપણી. શ્રોતાને ધર્મની સન્મુખ કરે તે આક્ષેપણી. ૨. વિક્ષેપણી— વિપેક્ષ=વિમુખ કરે તે વિક્ષેપણી. પરદર્શનથી

વિમુખ કરે તે વિક્ષેપણી. શ્રોતાને પરદર્શનથી વિમુખ કરનારી કથા વિક્ષેપણી કથા. સાધુ ધર્મકથા એવી શૈલીથી કરે કે જેથી મિથ્યામાર્ગનો ઉચ્છેદ થાય. મિથ્યામાર્ગનો ઉચ્છેદ કરનારી ધર્મકથા વિક્ષેપણી કથા છે. ૩. સંવેદની— નરકાદિના દુઃખોનું વર્ણન કરવા દ્વારા શ્રોતાને ભોગ-સુખોથી હઠાવનારી=દૂર કરનારી કથા સંવેદની કથા છે. ૪. નિર્વેદની— સંસાર પ્રત્યે ત્રાસ ઉત્પન્ન કરાવીને શ્રોતાને મોક્ષની અભિલાષા તરફ પ્રવર્તાવે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો તલસાટ ઉત્પન્ન કરે તે નિર્વેદની કથા.

૪ વિનય

ભક્તિ, બહુમાન, વર્ણવાદ અને આશાતનાત્યાગ એમ ચાર પ્રકારનો વિનય છે. તેમાં બાહ્યસેવારૂપ ભક્તિ કરવી તે ભક્તિવિનય છે. હાર્દિક પ્રીતિ એ બહુમાનવિનય છે. ગુરુના ગુણોની પ્રશંસા કરવી એ વર્ણવાદવિનય છે. આશાતના ન કરવી તે આશાતનાત્યાગ વિનય છે.

૪ દિવ્ય વગેરે ઉપસર્ગો

દેવકૃત, માનવકૃત, તિર્યચકૃત અને આત્મસંવેદન એમ ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગો છે. દેવકૃત ઉપસર્ગ હાસ્યથી, રાગથી, દ્વેષથી અને વિમર્શથી (વિમર્શ એટલે વિચાર. જેમ કે—વેયાવચ્ચ કરનાર નંદિષેષ મુનિને અશ્રદ્ધાના કારણે દેવે ઉપસર્ગ કર્યો.) એમ ચાર પ્રકારે છે. માનવકૃત ઉપસર્ગ પણ હાસ્યથી, રાગથી, દ્વેષથી અને વિમર્શથી એમ ચાર પ્રકારે છે. તિર્યચકૃત ઉપસર્ગ પણ ભયથી, દ્વેષથી, આહાર હેતુથી, સંતાન અને નિવાસના રક્ષણ માટે એમ ચાર પ્રકારે છે. આત્મસંવેદન ઉપસર્ગ પણ સંઘટ્ટથી, (સ્ફુટર વગેરે ઠોકાવાથી) પડવાથી, સ્તંભનથી (અંગો જકડાઈ જવાથી) અને લેશનથી (અંગોની કૃશતાથી) એમ ચાર પ્રકારે છે.

૪ મૂળસૂત્રો

૧. આવશ્યક, ૨. દશવૈકાલિક, ૩. ઉત્તરાધ્યયન અને ૪. ઓધ-નિર્યુક્તિ એ ચાર મૂળસૂત્રો છે.

પૂજના ૪ પ્રકારો

પુષ્પપૂજા, નૈવેદ્યપૂજા, સ્તુતિપૂજા અને પ્રતિપત્તિપૂજા. તેમાં જિનાજાનું પાલન કરવું એ પ્રતિપત્તિપૂજા છે.

૪ અનુયોગ

અનુયોગના ચરણ-કરણાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એમ ચાર પ્રકાર છે. તેમાં આચારની પ્રધાનતા જેમાં બતાવેલ છે તેવા આચારાંગસૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર વગેરે આગમોમાં અને ત્રણ ભાષ્ય, શ્રાદ્ધવિધિ વગેરે પ્રકરણોમાં મુખ્યત્વે ચરણકરણાનુયોગનું વ્યાખ્યાન છે. ગણિતનો વિષય જેમાં પ્રધાનતાએ દર્શાવેલ છે તેવાં ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે આગમોમાં અને ક્ષેત્રસમાસ, બૃહત્સંગ્રહણી, છઠ્ઠો કર્મગ્રંથ વગેરે પ્રકરણોમાં મુખ્યત્વે ગણિતાનુયોગનું સુંદર વ્યાખ્યાન છે. સાધકોની શ્રદ્ધાને સુદૃઢ કરવા માટે પૂર્વના મહાપુરુષોના દૃષ્ટાંતો જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યાં છે એવાં જ્ઞાતાધર્મકથા, ઉપાસક દર્શાંગ વગેરે આગમોમાં અને ઉપદેશમાલા, ઉપદેશપ્રાસાદ વગેરે પ્રકરણોમાં ધર્મકથાનુયોગનું વ્યાખ્યાન છે. છ દ્રવ્યો અને તેમના ગુણ-પર્યાયોની સુંદર અને સૂક્ષ્મતાભરી છણાવટ જેમાં જોવા મળે છે એવાં સૂયગડાંગ, સમવાયાંગ વગેરે આગમોમાં અને સમ્મતિતર્ક, તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ, નવતત્ત્વ વગેરે પ્રકરણોમાં મુખ્યત્વે દ્રવ્યાનુયોગનું વ્યાખ્યાન છે.

૪ વૃત્તિસંક્ષેપ

જેનાથી વર્તાય તે વૃત્તિ એટલે ભિક્ષા. તેનો સંક્ષેપ કરવો તે વૃત્તિસંક્ષેપ. ૧. દ્રવ્યથી— આજે મારે નિર્લેપ ભિક્ષા જ ગ્રહણ કરવી, એક, બે આદિ દત્તિરૂપ જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી, અથવા ભાલાના અગ્રભાગે રહેલા ખાખરા વગેરે જ લેવા ઇત્યાદિ. ૨. ક્ષેત્રથી— એક, બે, ત્રણ વગેરે ઘરમાંથી જેટલું મળે તેટલું જ લેવું. સ્વગામમાંથી, પરગામમાંથી કે અર્ધગામમાંથી વગેરે રીતે મળેલું જ ગ્રહણ કરવું અથવા ભિક્ષા આપનાર દાતા બંને જંઘાની વચ્ચે (=બે પગની વચ્ચે) દેહલી=ઊંમરાને કરીને આપે તો ગ્રહણ કરવું. ઇત્યાદિ. ૩. કાળથી— પહેલો પહોર, બીજો પહોર આદિ નિયત વેળાએ જ મળેલું ગ્રહણ કરવું. ઇત્યાદિ. ૪. ભાવથી— લઘુ હોય, વૃદ્ધ હોય, નર હોય, નારી હોય, આભૂષણ પહેરેલા હોય, આભૂષણરહિત હોય, સુખી હોય, દુઃખી હોય,

બેઠેલો હોય, ઊભો હોય, લાંબા પડખે પડેલો હોય, ગૌરવર્ણવાળો હોય, શ્યામવર્ણવાળો હોય, ગાતો હોય, હસતો હોય, રડતો હોય... આવો દાયક આપે તો જ ગ્રહણ કરવું. ઇત્યાદિ. આ રીત સાધુઓએ અને શ્રાવકોએ શક્તિ અનુસાર દરરોજ વૃત્તિસંક્ષેપ કરવો જોઈએ.

૪ અભિગ્રહો

જુઓ ૪ વૃત્તિસંક્ષેપ.

૪ અસંવર

અસંવર એટલે સંવરનો અભાવ. સંવરનો અભાવ એટલે આસ્રવ. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગો એમ ચાર અસંવર (=આસ્રવો) છે.

૪ દુઃખશય્યા

ચાર દુઃખશય્યાઓ, તે દ્રવ્યથી કોઈ દૂષિત ખાટલો (સંથારો) વગેરે અને ભાવથી દુઃખશય્યા એટલે દુષ્ટચિત્તજન્ય કુસાધુતાનો અધ્યવસાય. આ ચાર પ્રકારો (ઠાણાંગસૂત્રમાં) આ પ્રમાણે છે. ૧. પ્રવચનમાં (જિનવચનમાં) અશ્રદ્ધા. ૨. બીજા પાસેથી (પૌદ્ગલિક) ધન-આહારાદિ મેળવવાની ઇચ્છા-પ્રાર્થના. ૩. દેવ-મનુષ્ય સંબંધી કામ (ભોગો)ની આશંસા (મેળવવાની-ભોગવવાની ઇચ્છા) અને ૪. સ્નાનાદિ કરવારૂપ શરીરસુખની (ગૃહસ્થપણાનાં સુખોની) ઇચ્છા આ ચાર દુષ્ટ ભાવનાઓથી સંયમમાં દુઃખનો અનુભવ થાય છે, માટે તેને દુઃખશય્યાઓ કહી છે.

૪ સુખશય્યા

દુઃખશય્યાથી વિપરીત સુખશય્યાઓ જાણવી.

૪ નિક્ષેપા

દરેક વસ્તુ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર સ્વરૂપે અવશ્ય હોય છે. માટે દરેક વસ્તુના નામ વગેરે ચાર નિક્ષેપા અવશ્ય હોય. ૧. નામનિક્ષેપ— વસ્તુનું નામ તે નામનિક્ષેપ. જો વસ્તુનું નામ ન હોય તો વ્યવહાર જ ન ચાલે. જેમ વસ્તુને સાક્ષાત્ જોવાથી તે વસ્તુની ઇચ્છા

કે વસ્તુ ઉપર પ્રેમ યા દ્વેષ થાય છે, તેમ વસ્તુનું નામ સાંભળવાથી પણ ઈચ્છા કે પ્રેમ યા દ્વેષ પ્રગટ થાય છે. ૨. સ્થાપનાનિક્ષેપ—સ્થાપના એટલે આકૃતિ=પ્રતિબિંબ. વસ્તુની સ્થાપના=આકૃતિ (પ્રતિબિંબ) જોવાથી પણ ઈચ્છા કે પ્રેમ યા દ્વેષ પ્રગટે છે. આથી નામ અને સ્થાપના વસ્તુ સ્વરૂપ છે. ઘટનું નામ નામઘટ છે. ઘટની આકૃતિ સ્થાપના ઘટ છે. ૩. દ્રવ્યનિક્ષેપ—વસ્તુની ભૂતકાળની કે ભવિષ્યકાળની અવસ્થા. જેમ કે ઘટની ભૂતકાળની અવસ્થા મૃત્તિપડ છે અને ભવિષ્યકાળની અવસ્થા ઠીકરાં છે. આથી મૃત્તિપડ અને ઠીકરાં દ્રવ્યઘટ છે. મૃત્તિપડ અને ઠીકરાં ઘડાનું જ સ્વરૂપ છે. ૪. ભાવનિક્ષેપ—વસ્તુની વર્તમાન અવસ્થા. તૈયાર થયેલ ઘટ ભાવઘટ છે.

દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે નિક્ષેપા સાપેક્ષ છે. એટલે કે એક જ વસ્તુનો અપેક્ષાએ દ્રવ્યનિક્ષેપમાં અને અપેક્ષાએ ભાવનિક્ષેપમાં સમાવેશ થાય છે. જેમ કે—દહીં શીખંડની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય શીખંડ છે, દૂધની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય દૂધ છે, દહીંની અપેક્ષાએ ભાવ દહીં છે. ઘટ ઠીકરાંઓની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય ઠીકરાં છે, મૃત્તિપડની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય મૃત્તિપડ છે, ઘટની અપેક્ષાએ ભાવઘટ છે.

૫ સમ્યક્ત્વ

૧. ઔપશમિક, ૨. ક્ષાયિક, ૩. ક્ષાયોપશમિક, ૪. વેદક અને ૫. સાસ્વાદન—એમ સમ્યક્ત્વ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં—

૧. ઔપશમિક—મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ; એ કર્મોનો અનુદય એટલે ‘ઉપશમ’ અને આ ઉપશમ દ્વારા થતું સમ્યક્ત્વ તે ‘ઔપશમિક’ કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વ વખતે જીવને મિથ્યાત્વ વગેરે કર્મો સત્તામાં હોવા છતાં રાખોડીમાં ઢાંકેલા અગ્નિની જેમ તેનો (વિપાકથી) ઉદય હોતો નથી, અર્થાત્ તે મિથ્યા પરિજ્ઞામમાં કારણ બનતાં નથી. આ સમ્યક્ત્વ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને છેલ્લું યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ—એ ત્રણ કરણો દ્વારા થાય છે, તેનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે અને ચારેય ગતિના સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયપર્યાપ્તિ જીવોને પૂર્વે કહ્યું તેમ અંચિભેદ થયા પછી તે પ્રગટે છે, અથવા ઉપશમશ્રેણિમાં પણ જીવને તે હોય છે.

૨. ક્ષાયિક— મિથ્યાત્વમોહનીય(ના ત્રણેય પુંજો) અને અનંતાનુબંધી કોષ-માન-માયા-લોભ, એ સર્વનો સત્તામાંથી પણ 'ક્ષય થવાથી પ્રગટતું હોવાથી ક્ષાયિક' સમકિત કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

સ્ત્રીણે દંસણમોહે, તિવિહંમિ વિ ભવનિઆણભૂઅંમિ ।

નિપ્પચ્ચવાયમત્તલં, સમ્મત્તં ખાઇયં હોઇ ॥

(ધર્મસંગ્રહણી, ગા૦૮૦૧)

ભાવાર્થ— સંસારના નિદાનભૂત ત્રણેય પ્રકારનું (ત્રણેય પુંજોરૂપ) દર્શનમોહનીય(મિથ્યાત્વ)કર્મ ક્ષીણ થવાથી નિષ્કંટક-શ્રેષ્ઠ ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે.

આ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યા પછી આવરાતું જ નથી, માટે આનો કાળ સાદિઅનંત છે.

૩. ક્ષાયોપશમિક— પૂર્વે જણાવ્યું તેમ મિથ્યાત્વનાં ઉદય પામેલાં દલિકોનો ક્ષય, અર્થાત્ સત્તામાંથી નાશ કરવો અને ઉદય નહિ પામેલાંનો ઉપશમ કરવો, એમ 'ક્ષયની સાથે ઉપશમ' તે ક્ષયોપશમ. આવા ક્ષયોપશમનું જેમાં પ્રયોજન હોય, અર્થાત્ જે સમ્યક્ત્વ આવા ક્ષયોપશમ દ્વારા પ્રગટ થાય, તેને 'ક્ષાયોપશમિક' કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

મિચ્છતં જમુદ્ગ્રં, તં સ્ત્રીણં અણુદયં ચ ઉવસંતં ।

મીસીભાવપરિણયં, વેદજ્જંતં ચ્ચઓવસમં ॥ ૧ ॥

(વિશેઽઆવ૦, ગા.૫૩૨)

ભાવાર્થ— જે મિથ્યાત્વ ઉદયમાં આવ્યું તેનો ભોગવીને ક્ષય કરવો અને ઉદયમાં ન આવેલું સત્તામાં રહ્યું તેનો ઉપશમ કરવો. અહીં 'ઉપશમ કરવો' એટલે એક 'ઉદયથી અટકાવવું' અને બીજો 'મિથ્યા સ્વભાવ (રસ) દૂર કરવો' એમ બે અર્થો સમજવા. એથી મિથ્યાત્વ પુંજ તથા મિશ્ર પુંજ એ બંનેના ઉદયને અટકાવવો અને ઉદિત મિથ્યાત્વનો મિથ્યા સ્વભાવ (રસ) દૂર કરી સમકિત પુંજ બનાવવો, એમ ત્રણેયનો ઉપશમ સમજવો, અર્થાત્ સમકિતમોહનીયરૂપે શુદ્ધ પુદ્ગલો ઉદયમાં હોય, માટે ઉપચારથી તેને પણ મિથ્યાત્વનો (રસનો) ઉપશમ જાણવો. અથવા બીજી રીતિએ 'પૂર્વે ઉદયમાં આવેલું મિથ્યાત્વ ક્ષય કર્યું, સત્તામાં રહેલા

મિથ્યાત્વ પુંજ તથા મિશ્ર પુંજ (રૂપ મિથ્યાત્વ)નો ઉદય અટકાવ્યો અને સમકિતપુંજરૂપે વર્તમાનમાં ઉદિત મિથ્યાત્વ દલિકોમાંના મિથ્યા સ્વભાવને (રસને) દૂર કરવારૂપ ઉપશમ કર્યો' એમ સમજવું. એમ ક્ષય અને ઉપશમ દ્વારા મિશ્રભાવને પામેલા, વર્તમાનમાં વેદાતા, રસરહિત એવા સમકિતમોહનીય નામના શુદ્ધ પુંજરૂપ મિથ્યાત્વના ઉદયને (તે ક્ષય-ઉપશમયુક્ત હોવાથી) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કહેલું છે."

આ સમ્યક્ત્વને 'સત્તામાં રહેલા મિથ્યાત્વના રસ રહિત પ્રદેશોના ભોગવટાવાળું' એટલે 'સત્કર્મવેદક' પણ કહેવાય છે. ઔપશમિકમાં તો સત્તામાં રહેલા મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય પણ હોતો નથી. ઔપશમિકમાં અને ક્ષાયોપશમિકમાં એમ ભિન્નતા છે. કહ્યું છે કે—

વેણ્ઠ સંતકમ્મં, ચ્ચઓવસમિણ્ણુ નાણુભાવં સે ।

ઉવસંતકસાઓ ડણ, વેણ્ઠ ન સંતકમ્મંપિ ॥ ૧ ॥

(વિશેઽઆવઽ ગા.૧૨૧૩)

ભાવાર્થ— ક્ષાયોપશમભાવને પામેલો જીવ ક્ષાયોપશમભાવને પામેલા અનંતાનુબંધી આદિના (આદિશબ્દથી મિથ્યાત્વના પણ) સત્તાગત પ્રદેશોને ભોગવે છે, તેના રસને ભોગવતો નથી અને ઉપશમભાવને પામેલો (ઉપશાંત કષાયવાળો) જીવ સત્તાગત પ્રદેશોને પણ ભોગવતો નથી.

૪. વેદક— ક્ષપકશ્રેણિને (ક્ષાયિક સમકિતને) પ્રાપ્ત કરતાં જીવને અનંતાનુબંધી ચારેય કષાયો, મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય— એ છનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયા પછી, સમકિતમોહનીય (શુદ્ધ પુંજ)ને ખપાવતાં ખપાવતાં, તેનાં છેલ્લાં પુદ્ગલોને ખપાવવાના છેલ્લા સમયે ઉદય પામેલો છેલ્લો ગ્રાસ ભોગવે, ત્યારે (ક્ષાયોપશમિકનો જ છેડો છતાં, તેના અંતિમ ગ્રાસનું વેદન હોવાથી) તેને 'વેદક સમકિત' કહેવામાં આવે છે. (આ છેલ્લો ગ્રાસ ખપી જતાં જ દર્શનસમકનો ક્ષય થવાથી અનંતર સમયે જીવ ક્ષાયિક સમકિતી બને છે.) કહ્યું છે કે—

વેઅગમિઅ પુલ્લોઢઅચરમિલ્લયપુગ્ગલગ્ગાસં ॥

ભાવાર્થ— પૂર્વે જણાવેલા (ઉદયમાં વર્તતા સમકિતમોહનીયના) પુદ્ગલોના છેલ્લા ગ્રાસનું વેદન, તેને વેદક સમકિત કહેલું છે.

૫. સાસ્વાદન—પહેલાં જણાવ્યું તેમ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વવંત કોઈ પતિતપરિણામી જીવને અંતરકરણમાં વર્તતાં, જઘન્યથી જ્યારે છેલ્લો સમય બાકી રહે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેની છેલ્લી છ આવલીઓ બાકી રહે, ત્યારે અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય થતાં સમ્યક્ત્વથી પડવા માંડે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનું વમન કરે; (ત્યારે ખીરનું ભોજન કર્યા પછી વમન વેળાએ પણ તેનો કાંઈક સ્વાદ રહે તેમ) તે કાળે જીવને પણ સમ્યક્ત્વનો કાંઈક આસ્વાદ હોય માટે તેને ‘સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ’ કહેવાય છે. ઉપશમ-સમકિતનું વમન થતાં મિથ્યાત્વનો ઉદય થયા પહેલાં, વચ્ચે જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલીકાપ્રમાણ આ સમ્યક્ત્વ જીવને પડતી વેળાએ હોય છે.

૫ વ્યવહાર

જુઓ આલોચના અધિકાર ગાથા-૬૬ થી ૭૮.

૫ કારણ

કાલો સહાવ ણિયઈ પુલ્લકયં પુરિસ કારણેગંતા ।

મિચ્છતં તે ચેવા (વ) સમાસઓ હોંતિ સમ્મત્તં ॥ ૫૩ ॥

અર્થ—કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વકૃત-અદૃષ્ટ અને પુરુષરૂપ કારણ વિષેના એકાંતવાદો મિથ્યાત્વ-અયથાર્થ છે અને તે જ વાદો સમાસથી-પરસ્પરસાપેક્ષપણે મળવાથી સમ્યક્ત્વ-યથાર્થ છે.

ભાવોદ્ઘાટન—કાર્યની ઉત્પત્તિ કારણને આભારી છે. કારણ વિષે પણ અનેક મતો છે. તેમાંથી અહીં પાંચ કારણવાદોનો ઉલ્લેખ છે.

કોઈ કાલવાદી છે જેઓ ફક્ત કાલને જ કારણ માની તેની પુષ્ટિમાં કહે છે કે જુદાં જુદાં ફળો વરસાદ શરદી ગરમી વગેરે બધું ઋતુભેદને જ આભારી છે અને ઋતુભેદ એટલે કાળવિશેષ.

કોઈ સ્વભાવવાદી છે જેઓ ફક્ત સ્વભાવને જ કાર્યમાત્રનું કારણ માની તેના સમર્થનમાં કહે છે કે પશુઓનું સ્થળગામિપણું, પક્ષીઓનું ગગનગામિપણું અને ફળનું કોમળપણું તેમજ કાંટાનું તિક્ષ્ણપણું-અણીદારપણું એ બધું પ્રયત્ન કે કોઈ બીજા કારણથી નહિ પણ વસ્તુગત સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે.

કોઈ નિયતિવાદી છે તે નિયતિ સિવાય બીજા કશાને કારણ ન માનતાં પોતાના પક્ષની પુષ્ટિમાં કહે છે કે જે સાંપડવાનું હોય તે સારું કે નરસું સાંપડે જ છે, ન થવાનું થતું નથી અને થવાનું મટતું નથી; તેથી તે બધું નિયતિને આભારી છે, એમાં કાળ, સ્વભાવ કે બીજા એકે કારણને સ્થાન નથી.

કોઈ અદૃષ્ટવાદી અદૃષ્ટને જ કારણ માની તેની પુષ્ટિમાં કહે છે કે બધા માણસો પૂર્વસંચિત કર્મયુક્ત જન્મે છે અને પછી તેઓ પોતે ધાર્યું ન હોય તેવી રીતે સંચિત કર્મના પ્રવાહમાં તણાય છે. માણસની બુદ્ધિ સ્વાધીન નથી, પૂર્વાર્જિત સંસ્કાર પ્રમાણે જ તે પ્રવર્તે છે માટે અદૃષ્ટ જ બધાં કાર્યોનું કારણ છે.

કોઈ પુરુષવાદી પુરુષને ફક્ત કારણ માની તેની પુષ્ટિમાં કહે છે કે જેમ કરોળિયો બધા તાંતણા સરજે છે, જેમ ઝાડ બધા ફણગાઓ પ્રગટાવે છે તેમ જ ઈશ્વર જગતના સર્જન પ્રલય અને સ્થિતિનો કર્તા છે. ઈશ્વર સિવાય બીજું કશું જ કારણ નથી. જે કારણરૂપે બીજું દેખાય છે તે પણ ઈશ્વરને જ અધીન છે તેથી બધું જ ફક્ત ઈશ્વરતંત્ર છે.

આ પાંચે વાદો, યથાર્થ નથી, કારણ કે તે દરેક પોતાના મંતવ્યો ઉપરાંત બીજા બાજુ જોઈ શકતા ન હોવાથી અપૂર્ણ છે અને છેવટે બધા પારસ્પરિક વિરોધથી જ હણાય છે. પણ જ્યારે એ પાંચે વાદો પરસ્પર વિરોધીપણું છોડી એક જ સમન્વયની ભૂમિકા ઉપર આવી ઊભા રહે છે ત્યારે તેઓમાં પૂર્ણતા આવે છે અને પારસ્પરિક વિરોધ જતો રહે છે; એટલે તે યથાર્થ બને છે. એ સ્થિતિમાં કાળ સ્વભાવ આદિ ઉક્ત પાંચે કારણોનું કાર્યજનક સામર્થ્ય જે પ્રમાણસિદ્ધ છે તે સ્વીકારાય છે અને એકે પ્રમાણસિદ્ધ કારણોનો અપલાપ થતો નથી. (સન્મતિ પ્રકરણના ગુજરાતી અનુવાદમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત.)

૫ વેદિકાદિશુદ્ધિ

ઊર્ધ્વવેદિકા, અધોવેદિકા, એકતોવેદિકા, દ્વિધાવેદિકા અને અંતોવેદિકા એમ પાંચ પ્રકારે વેદિકા છે. બે ઢીંચણો ઉપર હાથ (કોણી) રાખીને પ્રતિલેખના કરવી તે ઊર્ધ્વવેદિકા. બે ઢીંચણની નીચે (બે સાથળો વચ્ચે) હાથ રાખવા તે અધોવેદિકા. એક ઢીંચણના આંતરે બે હાથ રાખવા તે એકતોવેદિકા. બે હાથની વચ્ચે બે ઢીંચણ રાખવા તે દ્વિધાવેદિકા. બે

દીંચણોની વચ્ચે (ખોળામાં) બે ભુજાઓ રાખવી તે અંતોવેદિકા પ્રતિલેખનામાં આ દોષોનો ત્યાગ કરવો. (પંચવસ્તુક-૧૪૮)

૫ પ્રવચનાંગો

અંગ એટલે હેતુ, સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા અને તીર્થંકર આ પાંચ પ્રવચનનાં અંગો છે. એના વિના પ્રવચન ન હોય.

૫ મહાવ્રત

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ એ પાંચ પાપોને મન-વચન-કાયાથી ન કરવું-ન કરાવવું-ન અનુમોદવું એમ નવ ભાંગાથી જીવન પર્યંત ત્યાગ કરવો તે પાંચ મહાવ્રત છે.

૫ અશુભ ભાવનાઓ

કાન્દર્પી કૈલ્બષિકી, ચાડધિયોગિક્યાસુરી તથા ।

સાંમોહી ચેતિ પજ્ઞાનાં, ભાવનાનાં વિવર્જનમ્ ॥૧૫૨ ॥

મૂળનો અર્થ— ૧. કાન્દર્પી, ૨. કૈલ્બષિકી, ૩. આભિયોગિકી, ૪. આસુરી અને ૫. સાંમોહી, એ પાંચ દુષ્ટ ભાવનાઓનો ત્યાગ કરવો. કન્દર્પ— કામ, તે જેમાં મુખ્ય છે, તેવા નિરંતર મશ્કરી (કુતૂહળ-કીડા) વગેરેમાં આસક્તપણાને લીધે ભાંડ જેવા કન્દર્પ જાતિના દેવો હોય છે. તેઓની ભાવનાને ૧. કાન્દર્પી કહી છે. એ પ્રમાણે ‘કિલ્બિષ’ એટલે પાપકારી હોવાથી અસ્પૃશ્ય વગેરે સ્વરૂપવાળા દેવો, તેને ‘કિલ્બિષ’ કહ્યા છે. તેઓની ભાવનાને ૨. કૈલ્બષિકી સમજવી. ‘આભિયોગિક’= ‘આ’ એટલે સર્વ રીતે, ‘અભિયોગ’ એટલે જોડવું, અર્થાત્ દરેક કાર્યમાં જોડી શકાય તે ‘આભિયોગી’ અર્થાત્ કિંકરતુલ્ય દેવોની જાતિ. તેઓની ભાવનાને ૩. આભિયોગિક જાણવી, ‘અસુરા’ એટલે ભુવનપતિ દેવોની એક જાતિ. તેઓની ભાવનાને ૪. આસુરી કહી છે. સંમોહ=સંમોહ પામે (મુંઝાય), તેવા મૂઢ દેવોને ‘સંમોહા’ કહેલા છે. તેવા દેવોની ભાવનાને ૫. સાંમોહી જાણવી. એ પાંચ દુષ્ટ ભાવનાઓ, અર્થાત્ વારંવાર તેવા સ્વભાવવાળું વર્તન કરવાનું અનશન કરનારે સર્વથા તજી દેવું જોઈએ, કારણ કે—(આત્મશુદ્ધિ માટે કરેલા) અનશનમાં તો તે અવશ્ય તજવા

યોગ્ય છે. ચારિત્રવાન પણ જો તેવા સંકલેશથી (દુષ્ટ સ્વભાવથી) તેવી તેવી ભાવનાઓ સેવે, તો તે પણ તેવી હલકી દેવજાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે—

જો સંજઓવિ આસુ, અપ્પસત્થાસુ વઢ્ઢિ કહિંચિ ।

સો (તો)તવ્વિહેસુ ગચ્છહિ, સુરેસુ ભઙ્ગો ચરણહીણો ॥

(પઞ્ચવસ્તુ ૦૧૬૨૧)

ભાવાર્થ— “સંયમી છતાં જે વ્યવહારમાં ભાવની મંદતાથી આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓને સેવે, તે તેવા પ્રકારના હલકા દેવોમાં ઉપજે છે અને તેનામાં ચારિત્રધર્મની ભજના હોય છે. અર્થાત્ તે સર્વથા (ભાવ)ચારિત્રરહિત અથવા (દ્રવ્ય)ચારિત્રરહિત હોય તેથી કદાચિત્ તેવી દેવજાતિમાં અને કદાચિત્ નારક, તિર્યચ અથવા (હલકી) મનુષ્યજાતિમાં પણ ઉપજે.” એ પાંચેય ભાવનાઓના પ્રત્યેકના પાંચ પાંચ પ્રકારો છે. તેમાં—

૧. કાન્દર્પી ભાવના ૧. કન્દર્પ, ૨. કૌતુક્ય, ૩. દ્રુતશીલત્વ, ૪. હાસ્ય અને ૫. પરવિસ્મય, એ પાંચ પ્રકારની ચેષ્ટાઓને યોગે પાંચ પ્રકારની છે. કહ્યું છે કે—

કંદપ્પે કુલ્લુહિ, દવસીલે આવિ હાસણપરે અ ।

વિમ્હાહિતો અ પરં, કન્દપ્પં ભાવણં કુણહિ ॥

(પઞ્ચવસ્તુ ૦૧૬૩૦)

વ્યાખ્યા— “૧. કન્દર્પ— એટલે અટ્ટહાસ્ય કરવું, અથવા સ્વભાવે હસવું, ગુર્વાદિને પણ નિજુર (કઠોર) કે વક્ વગેરે દુષ્ટ વચનો કહેવાં, ક્રમની (વિષયની) વાતો કરવી, તેવો ઉપદેશ દેવો કે કામકથાની પ્રશંસા કરવી, ઇત્યાદિ સર્વ ‘કન્દર્પ’ સમજવો. ૨. કૌતુક્ય— ભાંડના જેવી ચેષ્ટા, તે કાયાથી અને વચનથી એમ બે પ્રકારે થાય. તેમાં બ્રુકુટી, નેત્રો વગેરે શરીરના અવયવોનો વિકાર કરીને પોતે હસતાં બીજાઓને હસાવવા તે ‘કાયકૌતુક્ય’ અને હાસ્યજનક વચનો બોલીને બીજાઓને હસાવવા તે ‘વચનકૌતુક્ય’ જાણવું. ૩. દ્રુતશીલત્વ— અવિરતિપણે સંભ્રમના આવેશથી જલદી બોલવું, જલદી ચાલવું, જલદી કાર્ય કરવું

તથા સ્વભાવે બેઠાં બેઠાં પણ અહંકારના અતિશયથી ફૂલાવું. ૪. હાસ્ય—એટલે ભાંડની જેમ વિચિત્ર વેષ કરીને કે વિચિત્ર વચનો બોલીને પોતાને-પરને હાસ્ય ઉપજાવવું, તથા ૫. પરવિસ્મય—બીજાનાં છિદ્રો (દૂષણો) શોધવાં અને ‘ઇન્દ્રજાળ’ વગેરે કુતૂહલો કરીને બીજાને આશ્ચર્ય કરવું કે પ્રદેહિકા (એટલે ગૂઢ આશયવાળા પ્રશ્નો) અથવા વાતોથી અને કુહેડક (એટલે ચમત્કારી મંત્ર-તંત્ર) વગેરેથી પોતે વિસ્મય નહિ પામતાં બીજાઓના મનમાં વિસ્મય પ્રગટ કરવો.” એમ પાંચ પ્રકારની કાન્ધર્પી ભાવના (ચેષ્ટા) વર્જવી.^૧

૨. કૈલ્ભિષિકી— ૧. દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતજ્ઞાન, ૨. કેવલી, ૩. ધર્માચાર્ય, ૪. સર્વ સાધુઓ, એ ચારના અવર્ણવાદ બોલવા તથા ૫. સ્વદોષોને છૂપાવવા માટે કપટ કરવું, એમ પાંચ પ્રકારો કૈલ્ભિષિકી ભાવનાના છે. કહ્યું છે કે—

નાણસ કેવલીણં, આચરિઆણ સવ્વસાહૂણં ।

ભાસં અવણ્ણમાઈ, કિલ્લિસિઅં ભાવણં કુણઈ ॥

(પઞ્ચવસ્તુ ૦૧૬૩૬)

ભાવાર્થ— “શાસ્ત્રોમાં એ જ છકાય જીવોની કે પ્રતો વગેરેની વાતો વારંવાર કહી છે, વારંવાર અપ્રમાદનું જ વર્ણન કર્યું છે. મોક્ષ માટે જ્યોતિષ વગેરે નિમિત્તશાસ્ત્રોની શું જરૂર છે ? ઇત્યાદિ દુષ્ટ બોલવું તે ૧. શ્રુતજ્ઞાનની નિંદા. કેવળી છતાં સર્વને તારતાં નથી માટે પક્ષપાતી છે, સર્વને સરખો ઉપદેશ કરતાં નથી, વગેરે અવર્ણ બોલવા તે ૨. કેવલજ્ઞાનીઓની નિંદા. આ અમુક આચાર્યની જાતિ હલકી છે, વગેરે તેઓની સાચી-ખોટી નિંદા કરવી, પ્રસંગે પણ સેવા નહિ કરવી, છિદ્રો જોવાં, ઇત્યાદિ ૩.

૧. ‘ભાવ’ મનનું કાર્ય છે, એ કારણે ભાવનાઓ માનસિક વ્યાપારરૂપે હોય. છતાં પણ અહીં કાન્ધર્પી અને તે પછીની ચાર ભાવનાઓમાં પ્રાયઃ કાયિક-વાચિક વ્યાપાર જણાવ્યો છે, તેથી એ સમજવાનું છે કે—અહીં જણાવેલી ભાવનાઓરૂપ કાયિક-વાચિક વ્યાપાર તેવા તેવા માનસિક ભાવોને યોગે સંભવિત છે, અથવા બીજાઓને તેવો તેવો મનોભાવ પ્રગટાવનારો છે, માટે તેને ભાવનાઓ કહેવી અનુચિત નથી. સામાન્યતઃ સાધુજીવન જ ઔચિત્ય-શિસ્તથી સુશોભિત હોય, ત્યાં આવી દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ ઘટતી જ નથી, તો પણ અનાદિ વાસનાઓથી વાસિત જીવને આવું વર્તન થવું અસંભવિત નથી; માટે તેનો ત્યાગ કરવાનું અને અનશનમાં તો તેને અવશ્ય તજવાનું જણાવ્યું છે.

આચાર્યની નિંદા. સાધુઓ નિષ્કુર છે, સહનશીલ નથી, વિહાર કરતા નથી, અથવા ગામોગામ રખડે છે, લાચાર ભીખારી છે, વારંવાર રોષ-તોષ કરે છે, ઇત્યાદિ પ્રકારે વિરુદ્ધ બોલવું તે ૪. સર્વ સાધુઓની નિંદા જાણવી. પોતાના દોષોને છૂપાવવા, બીજાના છતા પણ ગુણોને છૂપાવવા, ચોરની જેમ સર્વથી શંકાશીલ રહેવું અને સર્વ કાર્યોમાં ગૂઢ હૈયાવાળા રહેવું તે ૫. માયાકરણ. એ પાંચ પ્રકારે કૈલિષિકી ભાવના છે.”

૩. આભિયોગિકી ભાવના ૧. કૌતુક, ૨. ભૂતિકર્મ, ૩. પ્રશ્ન, ૪. પ્રશ્નાપ્રશ્ન અને ૫. નિમિત્ત, એ પાંચ ઉપાયોથી આજીવિકા મેળવવી. તે પાંચ પ્રકારો આભિયોગિકી ભાવનાના છે. કહ્યું છે કે—

કોઝઅ ધૂર્ઝકમ્મે, પસિણા ડૂઅરે ણિમિત્તમાજીવી ।

ઈઠ્ઠિસસાયગુરુઓ, અધિઓગં ભાવણં કુણઙ્ગ ॥

(પઞ્ચવસ્તુ ૦૧૬૪૩)

ભાવાર્થ— “કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્ન, પ્રશ્નાપ્રશ્ન અને નિમિત્તોથી જીવનારો તથા રસ, ઋદ્ધિ અને શાતાગારવવાળો જીવ આભિયોગિકી ભાવનાવાળો જાણવો. તેમાં ૧. કૌતુક—એટલે બાળક વગેરેની રક્ષા માટે (મંત્ર) સ્નાન કરાવવું, (માથે અથવા શરીરે મંત્રોચ્ચારપૂર્વક) હાથ ફેરવવો, યુથુકાર કરવો કે બલિદાન-ધૂપ વગેરે કરવા. ૨. ભૂતિકર્મ—એટલે મકાનની, શરીરની કે પાત્ર વગેરે વસ્તુઓની રક્ષા માટે ભસ્મ કે માટી ચોપડવી-લગાડવી, અથવા સૂત્ર (દોરો) વીંટવા (બાંધવા). ૩. પ્રશ્ન—એટલે લાભ-હાનિ વગેરે જાણવા માટે બીજાને પ્રશ્ન પૂછવા, અથવા સ્વયં અંગુઠો, દર્પણ, ખડ્ગ, પાણી વગેરે જોવું, ઇત્યાદિ. ૪. પ્રશ્નાપ્રશ્ન—એટલે સ્વયં કે વિદ્યાએ (અધિષ્ઠાતા દેવીએ) કહેલું (ગુહ્ય) બીજાને કહેવું. ૫. નિમિત્ત—એટલે ત્રણેય કાળની વસ્તુને જણાવનાર જ્ઞાન વિશેષ ભણવું-જાણવું. રસગારવ વગેરે ગારવોમાં આસક્ત થઈને, તે તે પદાર્થો મેળવવા માટે એ પાંચ પ્રકારો સેવનારા સાધુને તે અભિયોગ (ચાકરી) કરાવનારાં (નીચ ગોત્ર) કર્મબંધનાં કારણો બને છે, માટે તેવાં કાર્યો નહિ કરવાં. અપવાદ પ્રસંગે નિઃસ્પૃહભાવે શાસનપ્રભાવના માટે તેમ કરનારને આરાધકપણું અને ઉચ્ચ ગોત્રકર્મનો બંધ થાય છે. કહ્યું છે કે—

एआणि गारवद्वा, कुणमाणो अभिओगिअं बंधे ।

बीअं गारवरहिओ, कुव्वइ आराहगु(उ)च्चं च ॥

(पञ्चवस्तु०१६४८)

ભાવાર્થ— “ગારવને (મોટાઈને) માટે આ કૌતુક વગેરે કરનારો આભિયોગિક એટલે દેવ વગેરેની ચાકરીને કરાવનારું કર્મ બાંધે છે. બીઅં એટલે દ્વિતીય (અપવાદ) પદે તો ગૌરવરહિત થઈને નિઃસ્પૃહતાથી શાસનપ્રભાવના માટે કરે તે આરાધક બને છે અને ઉચ્ચ ગોત્રકર્મને બાંધે છે.”

૪. આસુરી— આ ભાવના પણ ૧. સદા વિગ્રહ કરવાનો સ્વભાવ, ૨. સંસક્ત તપ, ૩. નિમિત્તકથન, ૪. નિષ્કૃપા અને ૫. અનુકંપારહિતપણું, એમ પાંચ પ્રકારે થાય છે. કહ્યું છે કે—

सइ विग्गहसीलत्तं, संसत्ततवो निमित्तकहणं च ।

निक्खिक्खयावि य अवसा, पंचमगं निरणुकंपत्तं ॥

(પ્રવચનસારો૦૬૪૫)

ભાવાર્થ— ૧. સદા વિગ્રહશીલપણું— એટલે કલહ કર્યા પછી પણ પશ્ચાત્તાપ ન થાય અને ક્ષમાપનાદિ કરવા છતાં પ્રસન્નતા ન થાય, એવો વિરોધની (વૈરની) પરંપરા વધારનારો સ્વભાવ. ૨. સંસક્તતપ— એટલે આહારાદિની અભિલાષાથી કરેલો તપ. ૩. નિમિત્તકથન— એટલે અષ્ટાંગનિમિત્તોને કહેવાં. ૪. કૃપારહિતતા— એટલે સ્થાવર જીવોની વિરાધના કરવા છતાં પશ્ચાત્તાપ ન થાય તેવું નિર્દયપણું અને ૫. અનુકંપારહિતપણું— એટલે કોઈને કંપતો-દુઃખી જોવા છતાં દયા ન થાય તેવું કઠોરપણું. એ પાંચ કરનારને આસુરી ભાવનાવાળો કહ્યો છે.”

૫. સાંમોહી— આ ભાવના ૧. ઉન્માર્ગની દેશના દેવી, ૨. માર્ગને દૂષિત કરવો, ૩. માર્ગથી વિપરીત ચાલવું, ૪. મોહ કરવો અને ૫. મોહ કરાવવો, એમ પાંચ પ્રકારે થાય છે. કહ્યું છે કે—

उष्मग्गदेसओ मग्ग-दूसओ मग्गविण्णडीवत्ती ।

मोहेण य मोहित्ता, संमोहं भावणं कुणइ ॥

(પજ્જવસ્તુ૦૧૬૫૫)

ભાવાર્થ— ૧. ઉન્માર્ગદેશક— એટલે જ્ઞાનાચાર વગેરે પંચાચારરૂપ પોતે સ્વીકારેલા મોક્ષમાર્ગને દોષિત જણાવીને એથી વિપરીત (અસત્ય) માર્ગને સત્ય માર્ગ તરીકે પ્રરૂપવો તેને ઉન્માર્ગદેશના કહેવાય, તેને કરનારો. ૨. માર્ગદૂષક— અહીં ભાવમાર્ગ એટલે મોક્ષમાર્ગ, તેને અને તે માર્ગને પામેલા સાધુ-સાધ્વીઓ વગેરેને દૂષણ દેનારો, ૩. માર્ગવિપ્રતિપત્તિક— એટલે ખોટાં દૂષણોથી સત્ય(મોક્ષ)માર્ગને દૂષિત કરીને જમાલીની જેમ દેશથી (અમુક અંશે) ઉન્માર્ગને સ્વીકારનારો, ૪. મોહમૂઢ— એટલે અન્યધર્મીઓની સમૃદ્ધિ જોઈને સૂક્ષ્મ ભાવોમાં (ગહન અર્થમાં) મોહ કરનારો મૂઢ અને ૫. મોહજનક— એટલે સ્વભાવથી અથવા કપટથી બીજાઓને ઊલટા માર્ગ ચઢાવનારો. એ પાંચ પ્રકારે વર્તન કરનારો સાંમોહી ભાવનાવાળો કહેવાય છે.”

૫ નિદ્રા

૧. નિદ્રા— જેમાં સુખેથી જાગી શકાય. ૨. નિદ્રાનિદ્રા— જેમાં દુઃખેથી જાગી શકાય. ૩. પ્રયલા— જેમાં બેઠા કે ઊભા ઊભા ઊંઘ આવે. (ઝોકા આવે.) ૪. પ્રયલા-પ્રયલા— જેમાં ચાલતાં-ચાલતાં ઊંઘ આવે. ૫. સ્થાનાર્દ્રિ— દિવસે જાગૃત અવસ્થામાં ચિંતવેલ અશક્ય કાર્ય રાત્રે ઊંઘમાં જઈને કરી આવે. આ વખતે શરીરમાં ઘણું બળ એકઠું થાય છે. જો પ્રથમ સંઘયણ હોય તો આ નિદ્રામાં વાસુદેવ કરતાં અડધું બળ હોય અને બાકીના સંઘયણમાં પોતાના બળ કરતા ૩-૪ ગણું બળ હોય છે. આ નિદ્રાવાળા જીવો મરીને નિયમા નરકમાં જાય છે.

૫ ભક્તિ

પુષ્પ, અક્ષત, ગંધ (=વાસચૂણી), ધૂપ અને દીપ એ પાંચ દ્રવ્યોથી પૂજા કરવી તે પાંચ ભક્તિ છે, અથવા શ્રવણ, ચિંતન, કીર્તન, વંદન અને સેવન એમ પાંચ ભક્તિ છે. ૧. શ્રવણ— ભગવાનના નામનું, જીવન પ્રસંગોનું અને ગુણોનું શ્રવણ કરવું તે શ્રવણભક્તિ. ૨. ચિંતન— ભગવાનના નામનું જીવન પ્રસંગોનું અને ગુણોનું ચિંતન કરવું તે ચિંતનભક્તિ. ૩. કીર્તન— ભગવાનના નામનું, જીવન પ્રસંગોનું અને ગુણોનું કીર્તન કરવું તે કીર્તનભક્તિ. અર્થાત્ પ્રભુના નામનું ઉચ્ચારણ

કરવું, તેમના જીવન પ્રસંગોનું વર્ણન કરવું, તેમના ગુણો બોલવા તે કીર્તનભક્તિ છે. ભગવાનના નામો કે જીવન પ્રસંગો અથવા સદ્ભૂત બાહ્ય કે આંતરિક ગુણોનું વર્ણન જેમાં આવતું હોય તેવી રચનાને સ્તુતિ, સ્તોત્ર કે સ્તવન કહેવામાં આવે છે. વર્તમાનમાં પ્રભુ સમક્ષ કરવામાં આવતી સ્તુતિ અને ચૈત્યવંદન તથા બોલવામાં આવતા સ્તવનો અને સ્તોત્રોનો કીર્તનભક્તિમાં સમાવેશ થાય છે. ૪. વંદન— ભગવાનને બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને પ્રણામ કરવા, ખમાસમજાથી પ્રણામ કરવા વગેરે વંદનભક્તિ છે. ૫. સેવન— ચંદન વગેરેથી પ્રભુની પૂજા કરવી એ સેવનભક્તિ છે.

૫ સંવર

પાંચ આસ્રવોથી વિપરીત પાંચ સંવર છે. તે આ પ્રમાણે—૧. સમ્યક્ત્વ, ૨. વિરતિ, ૩. અપ્રમાદ, ૪. કષાયનો અભાવ અને ૫. યોગનો અભાવ. અથવા ૧. અષ્ટપ્રવચનમાતા, ૨. ૨૨ પરિષદો, ૩. ૧૦ યતિધર્મ, ૪. ૧૨ ભાવના અને ૫. ૫ ચારિત્ર. (તત્ત્વાર્થાધિગમ અ.૯ સૂ.૨)

૫ સ્વાધ્યાય

જુઓ ૫ આચારમાં તપાચાર.

૫ ચારિત્ર

ચારિત્રના સામાયિક આદિ પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

૧. સામાયિક— સમ અને આય એ બે શબ્દોથી સામાયિક શબ્દ બન્યો છે. સમ એટલે રાગાદિ વિષમતાથી રહિત જ્ઞાનાદિગુણો. આય એટલે લાભ. રાગાદિ વિષમતાથી રહિત જ્ઞાનાદિગુણોનો લાભ તે (વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે **इकं** પ્રત્યય લાગતાં) સામાયિક. સામાયિક સકલસાવધયોગોની વિરતિરૂપ છે. આ વ્યાખ્યા સામાયિકના ભેદોની વિવક્ષા વિના સર્વસામાન્ય સામાયિકની છે. સામાયિકના ભેદોની વિવક્ષા કરવાથી આ (=સર્વસાવધયોગોની વિરતિ રૂપ) જ સામાયિક શબ્દથી અને અર્થથી ભિન્ન ભિન્ન બની જાય છે. [જેમ કે છેદોપસ્થાપન

સામાયિક, પરિહારવિશુદ્ધિસામાયિક... અર્થાત્ ચારિત્રના છેદોપસ્થાપન વગેરે અને જિનકલ્પિક વગેરે ભેદો પરમાર્થથી તો સર્વસાવધયોગ-વિરતિરૂપ સામાયિકના જ ભેદો-જુદી જુદી કક્ષાઓ છે.] સામાયિકના ઇત્વર અને યાવત્કથિક એમ બે પ્રકાર છે. જે થોડા ટાઇમ સુધી રહે તે ઇત્વરસામાયિક. ઇત્વરસામાયિક ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં જેને મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવામાં આવ્યું નથી તેવા નવદીક્ષિત સાધુને હોય. જે જીવનપર્યંત રહે તે યાવત્કથિક સામાયિક. આ સામાયિક ભરત-ઐરવતક્ષેત્રમાં મધ્યમ બાવીશ જિનેશ્વરોના અને મહાવિદેહમાં સર્વતીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓને હોય. કારણ કે તેમને બીજું છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર હોતું નથી.

૨. છેદોપસ્થાપન— જેમાં પૂર્વપર્યાયનો છેદ કરીને મહાવ્રતોનું ઉપસ્થાપન-આરોપણ કરવામાં આવે તે છેદોપસ્થાપન. તેના સાતિયાર અને નિરતિયાર એમ બે ભેદ છે. ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદીક્ષિતને અપાતું છેદોપસ્થાપન નિરતિયાર છે. અથવા એક તીર્થકરના તીર્થમાંથી બીજા તીર્થકરના તીર્થમાં જનારા સાધુને અપાતું છેદોપસ્થાપન નિરતિયાર છે. જેમ કે—પાર્શ્વનાથના તીર્થમાંથી મહાવીરસ્વામીના તીર્થમાં જનારા સાધુને પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ. મૂલગુણોનો ઘાત કરનારને ફરીથી મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવામાં આવે તે સાતિયાર છેદોપસ્થાપન છે.

૩. પરિહારવિશુદ્ધિ—તપવિશેષને પરિહાર કહેવામાં આવે છે. જેમાં પરિહાર તપથી વિશુદ્ધિ હોય તે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર. તેના નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક એમ બે ભેદ છે. વર્તમાનમાં પરિહારવિશુદ્ધિનું સેવન કરી રહેલા સાધુઓ નિર્વિશમાનક છે. પરિવારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર તેમનાથી ભિન્ન ન હોવાથી તેમનું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર પણ નિર્વિશમાનક કહેવાય. જેમણે પરિહારવિશુદ્ધિનું સેવન કરી લીધું છે તે સાધુઓ નિર્વિષ્ટકાયિક છે. ચારિત્ર તેમનાથી ભિન્ન ન હોવાથી તેમનું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર પણ નિર્વિષ્ટકાયિક છે.

આ ચારિત્રમાં નવ સાધુઓનો ગણ હોય છે. તેમાં ચાર પરિહાર તપનું સેવન કરે, બીજા ચાર તેમની સેવા કરે અને એક વાચનાચાર્ય બને. પરિહાર

તપના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે—
 ઉનાળામાં જઘન્ય ઉપવાસ, મધ્યમ છઠ્ઠ અને ઉત્કૃષ્ટ અક્રમ. શિયાળામાં
 જઘન્ય છઠ્ઠ, મધ્યમ અક્રમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ. ચોમાસામાં જઘન્ય
 ત્રણ ઉપવાસ, મધ્યમ ચાર ઉપવાસ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ.

(આ ત્રણ પ્રકારમાંથી જે તપની ભાવના-શક્તિ હોય તે તપ કરે.)

પારણે આયંબિલ કરે. તથા સાત' પ્રકારની ભિક્ષામાંથી પ્રારંભની બે
 ભિક્ષા ક્યારે પણ ન લે. બાકીની પાંચ ભિક્ષામાંથી પણ દરરોજ “આજે
 મારે બે જ ભિક્ષા લેવી-બેથી વધારે ભિક્ષા ન લેવી.” એમ બે ભિક્ષાનો
 અભિગ્રહ કરીને ત્રણ ભિક્ષાનો ત્યાગ કરે છે. એ બે ભિક્ષામાં એક
 પાણીની અને એક આહારની હોય. આ પ્રમાણે છ મહિના સુધી કરે.
 બાકીના પાંચ સાધુઓ છ મહિના સુધી દરરોજ ઉક્ત રીતે બે ભિક્ષાના
 અભિગ્રહપૂર્વક આયંબિલ કરે. પછી જે વેચાવચ્ચ કરનારા હતા તે છ
 મહિના સુધી પરિહાર તપ કરે. અને પરિહાર તપ કરનારા હતા તે તેમની
 વેચાવચ્ચ કરે. પછી વાચનાચાર્ય છ મહિના સુધી પરિહાર તપ કરે.
 બાકીના આઠમાંથી સાત વેચાવચ્ચ કરે અને એક વાચનાચાર્ય બને. આ
 પ્રમાણે પરિહાર કલ્પનો અઢાર મહિના કાળ છે. આ કલ્પ પૂર્ણ થયા
 પછી જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે અથવા ગચ્છમાં રહે. તીર્થંકર પાસે કે જેણે
 તીર્થંકર પાસે પરિહારકલ્પનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેની પાસે
 પરિહારકલ્પનો સ્વીકાર થઈ શકે છે, બીજા કોઈ પાસે નહિ.

પરિહારકલ્પનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવું.
 પરિહારકલ્પને પાલન કરનારાઓનું ચારિત્ર પરિહારવિશુદ્ધિ છે.

૧. સાત ભિક્ષા આ પ્રમાણે છે—(૧) અસંસૃષ્ટા—વહોરાવવા નિમિત્તે વહોરાવનારનો હાથ અને
 વાસણ ન ખરડાય તે રીતે વહોરવું. (૨) સંસૃષ્ટા—વહોરાવવા નિમિત્તે વહોરાવનારનો હાથ
 અને વાસણ ખરડાય તે રીતે વહોરવું. (૩) ઉદ્દૃષ્ટા—ગૃહસ્થે પોતાના માટે મૂળ વાસણમાંથી
 બીજા વાસણમાં કાઢેલું ભોજન વહોરવું. (૪) અલ્પલેપા—માત્ર આદિને લેપ ન લાગે તેવી
 (નિરસ વાલ વગેરે) ભિક્ષા. (૫) અવગૃહીતા—ભોજન વખતે થાળી વાટકી આદિમાં કાઢીને
 ભોજન કરનારને આપેલા આહારની ભિક્ષા. (૬) પ્રગૃહીતા—ભોજન વખતે જમવા બેઠેલાને
 પીરસવા માટે મૂળ વાસણમાંથી ચમચા વગેરેમાં કાઢેલો આહાર ભોજન કરનારને ન આપતાં
 સાધુને વહોરાવે. અથવા જમનાર પોતાના માટે હાથમાં લીધેલી વસ્તુ સાધુને વહોરાવે.
 (૭) ઉજ્જિતતથર્મા—ગૃહસ્થને નિરુપયોગી તજ્જ દેવા યોગ્ય (વધેલા) આહારની ભિક્ષા.

૪. સૂક્ષ્મસંપરાય— જેનાથી સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય તે સંપરાય. કષાયોથી સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય છે માટે સંપરાય એટલે કષાય. જેમાં કષાય અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય તે સૂક્ષ્મસંપરાય. તેના વિશુદ્ધ્યમાનક અને ક્લિશ્યમાનક એમ બે ભેદ છે. (વિશુદ્ધ્યમાનક એટલે ઉત્તરોત્તર અધિક વિશુદ્ધ થતું. ક્લિશ્યાનક એટલે ઉત્તરોત્તર હીન વિશુદ્ધિવાળું થતું) ક્ષપક અને ઉપશમ શ્રેણિમાં ચઢતાને વિશુદ્ધ્યમાનક તથા ઉપશમશ્રેણિમાં પડતાને ક્લિશ્યમાનક સૂક્ષ્મસંપરાય હોય છે. (આ ચારિત્ર દશમા ગુણસ્થાને હોય છે.)

૫. યથાખ્યાત— જિનેશ્વરોએ જેવું કહ્યું છે તેવું ચારિત્ર તે યથાખ્યાત. જિનેશ્વરોએ કષાયરહિત ચારિત્રને શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર કહ્યું છે. આથી કષાયરહિત ચારિત્ર યથાખ્યાત છે. આ ચારિત્ર ઉપશમક અને ક્ષપક છન્દસ્થ વીતરાગને, સંયોગી કેવલીને અને અયોગી કેવલીને હોય છે.

૫ જ્ઞાન

મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યવ અને કેવળ એ પાંચ જ્ઞાન છે. ૧. મતિજ્ઞાન— મન અને ઈન્દ્રિયોની સહાયથી થતો બોધ. ૨. શ્રુતજ્ઞાન— મન અને ઈન્દ્રિયોની સહાયથી શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનપૂર્વક થતો બોધ. શબ્દો અને પુસ્તકો બોધરૂપ ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યશ્રુત છે.

મતિ-શ્રુતમાં ભેદ— (૧) મતિ અને શ્રુત એ બંને જ્ઞાન મન અને ઈન્દ્રિયોની સહાયથી થતાં હોવા છતાં શ્રુતમાં શબ્દ અને અર્થનું પર્યાલોચન હોય છે, જ્યારે મતિજ્ઞાનમાં તેનો અભાવ હોય છે. (૨) મતિજ્ઞાન વર્તમાન કાળના વિષયને ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન ત્રણે કાળના વિષયને ગ્રહણ કરે છે. (૩) મતિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાન વિશુદ્ધ છે. આથી શ્રુતજ્ઞાન વડે દૂર રહેલા અને વ્યવહિત (=દીવાલ આદિના આંતરામાં રહેલા) અનેક સૂક્ષ્મ અર્થોનો બોધ થઈ શકે છે. (૪) શ્રુતજ્ઞાનમાં મન અને ઈન્દ્રિયોની સહાયતા ઉપરાંત આત્મોપદેશની (=વિશ્વસનીય પુરુષના ઉપદેશની) પણ જરૂર પડે છે. (૫) શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન વિના ન જ થાય. જ્યારે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન વિના પણ હોઈ શકે. (તત્ત્વાર્થધિગમસૂત્ર—પહેલા અધ્યાયના ૨૦મા તથા ૩૧મા સૂત્રના ભાષ્ય આદિના આધારે.)

૩. અવધિજ્ઞાન— ઈન્દ્રિય અને મનની અપેક્ષા વિના આત્મશક્તિથી થતો રૂપી દ્રવ્યોનો બોધ. અવધિ=મર્યાદા. રૂપી અને અરૂપી એમ બે પ્રકારના દ્રવ્યો છે. તેમાં માત્ર રૂપી દ્રવ્યોને જોઈ શકાય તેવી અવધિવાળું=મર્યાદાવાળું જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન. ૪. મનઃપર્યવજ્ઞાન—અઢી દ્વીપમાં રહેલા સંજિ પંચેન્દ્રિય જીવોના મનના વિચારોનો=પર્યાયોનો બોધ. ૫. કેવળ જ્ઞાન—ત્રણે કાળનાં સર્વ દ્રવ્યો તથા સર્વ પર્યાયોનું જ્ઞાન. કેવળ એટલે ભેદ રહિત. જેમ મતિજ્ઞાન આદિના ભેદો છે તેમ કેવળજ્ઞાનના ભેદો નથી. અથવા કેવળ એટલે શુદ્ધ=સર્વ આવરણ રહિત. અથવા કેવળ એટલે સંપૂર્ણ. અથવા કેવળ એટલે મતિજ્ઞાનાદિથી રહિત અસાધારણ અથવા કેવળ એટલે અનંત=સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયોનો બોધ કરાવનાર.

૫ આચાર

આચારના જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એમ પાંચ ભેદો છે.

૧. જ્ઞાનાચાર—જ્ઞાનપ્રાપ્તિ (તથા રક્ષણ) માટે સદાચારોનું પાલન, તે નીચે મુજબ આઠ પ્રકારે છે—

(ક) ‘કાલાચાર’—દ્વાદશાંગીગત કે દ્વાદશાંગીભિન્ન શ્રુતને ભણવા-ભણાવવાદિ સ્વાધ્યાય માટે જે જે સમય શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે તે તે સમયે સ્વાધ્યાયાદિ કરવું અને નિષિદ્ધ અવસરે ન કરવું. કારણ કે—શ્રીજિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા ‘શ્રુત યોગ્યકાળે ભણવું’ એવી છે. જગતમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે કે ખેતી વગેરે કામો જે જે ઋતુમાં કરવા યોગ્ય છે તે તે ઋતુમાં કરવાથી જ તે સારાં ફળો આપે છે—બીજી ઋતુમાં તે નુકશાનકારક પણ થાય છે; તેમ જ્ઞાન પણ જે કાળે જે ભણવાનું કહ્યું હોય તે કાળે તે ભણવાથી કર્મનાશક-ગુણપ્રાપક બને છે.

(ખ) ‘વિનયાચાર’—જેમની પાસે શ્રુત ભણવાનું હોય તે વિદ્યાગુરુ આવે (કે ઊભા હોય) ત્યારે ઊભા થવું, સામે જવું, બેઠા પછી બેસવું, તેઓના પગ ધોવા, આસન આપવું, વગેરે તેમનો વિનય કરવો. કારણ કે—વિનય વિના જ્ઞાન મળતું નથી, મળે તો પણ તે ઈષ્ટફળ આપતું નથી.

તેથી ઊલટું-અવિનયથી મળેલું જ્ઞાન અજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટેલું હોવાથી તે અજ્ઞાનરૂપે સંસારમાં ભ્રમાવે છે.

(ગ) ‘બહુમાનાચાર’—વિદ્યાગુરુ પ્રત્યે હૃદયગત પ્રેમ (આંતરિક પ્રીતિ-સદ્ભાવ) ધરવો. ગુરુ પ્રત્યે હાર્દિક પૂજ્યભાવ ધરાવનારને અલ્પ-કાળમાં કર્મો તૂટવાથી જ્ઞાન પ્રગટ થાય જ છે અને તે જ્ઞાનથી બાકીનાં કર્મો પણ તૂટવા માંડે છે, માટે સાચો જ્ઞાની ગુરુસેવાને છોડતો નથી. અહીં બાહ્ય સેવારૂપ વિનય તથા હૃદયપ્રેમરૂપ બહુમાન—એ બંનેના યોગે ચાર ભાંગા થાય છે. ૧. વિનય હોય પણ બહુમાન ન હોય, ૨. બહુમાન હોય પણ વિનય ન હોય, ૩. વિનય અને બહુમાન બંને હોય અને ૪. બંને ન હોય. (આ ચાર ભાંગામાં ત્રીજો ભાંગો સર્વશ્રેષ્ઠ, બીજો ભાંગો સામાન્ય અને પહેલો તથા ચોથો ભાંગો અયોગ્ય સમજવો.)

(ઘ) ‘ઉપધાનાચાર’—‘શ્રુતને પુષ્ટ કરે તે ઉપધાન’ અમુક પ્રકારનો તપ. શ્રુતજ્ઞાનની ઈચ્છાવાળાએ એ ઉપધાન-તપ કરવો જોઈએ, તે જે જે અધ્યયનને ઉદ્દેશીને જેટલો જેવો આગાઠ (કારણે પણ અધૂરો છોડાય નહિ તે) કે અનાગાઠ (કારણે અધૂરો છોડ્યા તે) શાસ્ત્રમાં કહ્યો હોય તેટલો તેવો તે તે અધ્યયનમાં કરવો જોઈએ. કારણ કે—તે તપ કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મો ખપે છે અને એ રીતે પ્રાપ્ત થયેલું શુદ્ધ જ્ઞાન સફળ બને છે.^૧

(ડ) ‘અનિહ્નવાચાર’—જે જે જ્ઞાન જેઓની પાસેથી મળ્યું હોય તે તે જ્ઞાન તેઓની પાસેથી મળ્યું છે એમ સ્પષ્ટ કહેવું જ જોઈએ, પણ મારી જીતે—સ્વયં, કે બીજાની પાસેથી ભણ્યો છું એમ કહી વિદ્યાગુરુને છૂપાવવા ન જોઈએ. એમ કરવાથી ચિત્ત મલિન થાય છે અને પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન ચાલ્યું જાય કે નિષ્ફળ થાય છે.

૧. સામાન્ય દેવ-દેવીને પ્રસન્ન કરવા માટે પણ જો ઉપવાસ, બ્રહ્મચર્યપાલન વગેરે કરવું પડે છે, એક વ્યાપારીની કે અધિકારીની પ્રસન્નતા માટે પણ તેઓનાં કાર્યો કરવાં વ્યાજબી મનાય છે, તો શ્રુતજ્ઞાન જેવું અમૂલ્ય રત્ન મેળવવા માટે શાસ્ત્રકથિત તપ કરવો તેને અયોગ્ય કેમ મનાય ? જો વ્યાપારી જેવાને પ્રસન્ન કરવા માટે તેની આજ્ઞા પાળવી પડે છે, તો જેઓનું કહેલું આગમ ભણવું છે તે શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ જ બતાવેલો તપ કયાં વિના કાર્યસિદ્ધિ શી રીતે થાય ? જેમ તપ કરીને સિદ્ધ કરેલી વિદ્યા કામ આપે છે, તેમ જ્ઞાનગુણ પણ તપ દ્વારા આત્મસાત્ કરવાથી જ કાર્યસાધક બને છે.

(ચ-છ-જ) ‘વ્યંજન, અર્થ અને તદુભય આચારો’—શ્રુતજ્ઞાન ભણીને તેનું ઉત્તમ ફળ મેળવવાની ઈચ્છાવાળાએ તેનો એક અક્ષર, કાનો, માત્રા, શબ્દ કે વાક્ય કાંઈ પણ ન્યૂનાધિક કરવું નહિ તે વ્યંજનાચાર છે. જેમ કે—‘ધમ્મો મંગલમુક્કિદ્ધં’ પદ છે, તેને બદલે ‘પુણ્ણં કલ્લણ-મુક્કોસં’ એમ બદલો કરવો તે વ્યંજનભેદ છે. વળી આચારાંગસૂત્રમાં ‘આવંતી કેઆવંતી લોગંસિ વિપ્પરામુસંતિ’ એવું વાક્ય છે અને તેનો અર્થ ‘લોકોમાં કેટલાક પાખંડી લોકો (કે જેઓ અસંયમી) છે તેઓ છકાય જીવોને ઉપતાપ કરે છે’ એવો થાય છે, છતાં કોઈ ‘શબ્દાનામનેકાર્થાઃ’ એ ન્યાયે દરેક શબ્દના અનેક અર્થો થતા હોવાથી ‘અવંતિ દેશમાં દોરું કૂવામાં પડવાથી લોકો ઉપતાપ કરે છે’ એવો અર્થ પણ કરે તો થઈ શકે, પણ તે તત્ત્વથી અસત્ય છે. આવો કર્તાના આશયથી વિરુદ્ધ અર્થ કરવો તે અર્થભેદ કહેવાય છે તથા ‘ધર્મો મદ્ગલમુત્કૃષ્ટં’, ‘અર્હિસા પર્વતમસ્તકે’ એમાં વર્ણભેદ અને અર્થભેદ બંને થવાથી તેને ઉભયભેદ કહેવાય છે. આવો વર્ણભેદ, અર્થભેદ અને ઉભયભેદ ન કરવો તેને ક્રમશઃ વ્યંજનાચાર, અર્થાચાર અને ઉભયાચાર કહ્યો છે. જો શાસ્ત્રોના અક્ષરોદિની રક્ષા ન કરતાં ફેરબદલી કરે તો અક્ષરભેદથી અર્થભેદ થાય, અર્થભેદથી ક્રિયાભેદ થાય, ક્રિયાભેદથી મોક્ષ ન થાય અને મોક્ષના અભાવમાં દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ બધું નિષ્ફળ નીવડે. એ રીતે જ્ઞાનના આઠ આચારો સમજાવવા.

૨. દર્શનાચાર—દર્શનાચાર એટલે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કે રક્ષા માટે સદાચારોનું પાલન, તે પણ આઠ પ્રકારે છે.

(ક) ‘નિઃશંકિત આચાર’—જિનકથિત શાસ્ત્રોમાં દેશથી (આંશિક) કે સર્વથી શંકા કરવી નહિ, પણ તેના કથક શ્રીવીતરાગદેવ રાગ-દ્વેષરહિત હોવાથી તેમનું કથન સત્ય જ છે, મારી બુદ્ધિ તેટલી તીક્ષ્ણ ન હોવાથી ન સમજાય તે બનવા જોગ છે—એમ માનવું, તે નિઃશંકિત આચાર છે.

અહીં ૧. દેશશંકા એટલે ‘જીવો બધા સરખા કહ્યા છે તે સત્ય છે, પણ તેમાંના કોઈ ભવ્ય અને કોઈ અભવ્ય હોય તેનું કારણ શું?’—એમ અમુક અંશમાં શંકા કરે, પણ એમ ન વિચારે કે—જગતના બધા પદાર્થો યુક્તિથી

સમજી શકાય તેવા નથી, માટે યુક્તિથી સમજાય તેને યુક્તિથી અને બાકીનાને 'શ્રદ્ધાથી માનવા જોઈએ. 'જીવ છે' વગેરે સિદ્ધ કરવા માટે યુક્તિ મળે, પણ ભવ્ય કેમ કે અભવ્ય કેમ ? એ જાણવા માટે સામાન્ય મનુષ્યની બુદ્ધિ પૂર્ણ નથી. તે તો પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનીઓ જ સમજી શકે.

૨. 'સર્વશંકા એટલે શાસ્ત્રો પ્રાકૃત (સામાન્ય પ્રજાની) ભાષામાં રચેલાં છે, તો તે કોઈ સામાન્ય માનવની કલ્પનારૂપ કેમ ન હોય ?'—એમ તર્ક કરવો, પણ “બાલ, સ્ત્રી, અલ્પબુદ્ધિ કે મૂર્ખ વગેરે ચારિત્રના અર્થી જીવો પણ સહેલાઈથી તત્ત્વ સમજે એ રીતે તેઓનો ઉપકાર કરવા માટે તત્ત્વજ્ઞોએ પ્રાકૃત ભાષામાં શાસ્ત્રો રચેલાં છે”—એ સત્ય ઉપર વિશ્વાસ ન કરવો, સર્વશંકા કહેવાય. જે ભાવો આપણને પ્રત્યક્ષ છે, અનુભવમાં આવે છે કે ઈષ્ટ છે તેનું તે પ્રમાણે જ શાસ્ત્રોમાં વર્ણન છે, માટે શાસ્ત્રો કલ્પનારૂપ નથી—એવા નિશ્ચયવાળો શ્રદ્ધાળુ જીવ શ્રીજિનશાસનને પામેલો-દર્શનાચારવાળો છે. અહીં નિઃશંકપણું એ ગુણ છે અને નિઃશંકિત એ ગુણી છે. અપેક્ષાએ ગુણ-ગુણીનો અભેદ છે, એમ જણાવવા માટે આચારરૂપ ગુણનું કથન ગુણીના કથન દ્વારા કર્યું છે. જો ગુણથી ગુણીને સર્વથા ભિન્ન જ માનવામાં આવે તો ગુણથી કોઈ ગુણી મનાય જ નહિ અને દર્શનાચાર પાળવા છતાં દર્શનગુણ પ્રગટે નહિ, પછી મોક્ષ તો થાય જ ક્યાંથી ? માટે ગુણ અને ગુણી (દર્શન અને દર્શની) કથંચિત્ (અપેક્ષાએ) અભિન્ન છે, એમ સમજાવવા અહીં ગુણી દ્વારા ગુણનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. હવે પછીના ત્રણ આચારોમાં પણ એ પ્રમાણે સ્વયમેવ સમજી લેવું.

૧. જગત્સર્વવ્યવહારમાં પણ શ્રદ્ધા વિના કંઈ થઈ શકતું નથી. પોતાના પિતા કોણ છે—એ માટે માતાના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખ્યા વિના બીજો શું ઉપાય છે ? સમુદ્રની મુસાફરીમાં નાવિકોનાં કે જંગલની મુસાફરીમાં ભોમીયાનાં વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જ પડે છે. શ્રદ્ધા એ જ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ માટે ઊંચામાં ઊંચું તત્ત્વ છે, તે વાત કોઈથી અમાન્ય કરી શકાય તેમ નથી. આત્મસુખની સિદ્ધિમાં જ્ઞાનીના વચનની શ્રદ્ધા વિના કદી આગળ વધી શકાતું નથી એ સુનિશ્ચિત છે. દરેક દર્શનવાદીઓને શ્રદ્ધાનો સ્વીકાર કરવો જ પડ્યો છે. જગતમાં જે ભાવો યુક્તિથી સમજાય તેવા છે તેને જ યુક્તિથી સમજવા જોઈએ, પણ જે અગમ્ય છે, જેને સમજવા માટે વચન કે યુક્તિ ચાલે તેમ જ નથી, તેને શ્રદ્ધાથી માનવા જ જોઈએ, નહિ તો સત્યથી વંચિત રહેવાપડત્તેઓ અગમ્ય-શ્રદ્ધાગમ્ય ભાવોને પણ સમજાવવા કુપુક્તિઓનો આશ્રય લે છે, તેઓ જિનાજ્ઞાના વિરાધક છે—એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે.

(ખ) 'નિષ્કાંક્ષિત આચાર'—અહીં કાંક્ષા એટલે બીજા કોઈ દર્શનની અભિલાષા, તે જેને ન હોય તે 'નિષ્કાંક્ષિત' કહેવાય. શંકાની જેમ કાંક્ષા પણ દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે છે. ૧. દિગંબર આદિ કોઈ એક દર્શનની અભિલાષા તે દેશકાંક્ષા અને ૨. સર્વ દર્શનની અભિલાષા તે સર્વકાંક્ષા. આવી દેશથી કે સર્વથી પરદર્શનની અભિલાષા કરનારો એમ નથી સમજતો કે—તે તે દર્શનકારોએ પોતાના શાસ્ત્રોમાં અહિંસાને ધર્મ જણાવવા છતાં તેમાં છકાય જીવોની હિંસા થાય તેવી ક્રિયાઓનું વિધાન કર્યું છે અને તેમાં કહેલું આત્મા, પરમાત્મા વગેરેનું સ્વરૂપ પણ અસત્ છે, કારણ કે—તેમાંના કેટલાકો મોક્ષને જ માનતા નથી, તો કોઈ આત્માને એકાંત નિત્ય કે એકાંત અનિત્ય માને છે, વગેરે તે દર્શનકારોનાં વચનની અસત્યતા છે. આવા દૂષિત ધર્મોની જ્યાં સુધી અભિલાષા હોય ત્યાં સુધી જૈનદર્શનની સત્યતા સમજાય નહિ અને શ્રદ્ધા ટકે નહિ, માટે પરદર્શનની કાંક્ષા તજવી તે આચાર છે.

(ગ) 'નિર્વિચિકિત્સ આચાર'—વિચિકિત્સા એ બુદ્ધિના ભ્રમરૂપ છે. આવો ભ્રમ જેને ન હોય તે 'નિર્વિચિકિત્સક' કહેવાય. કોઈ એવો સંદેહ કરે કે—જૈનદર્શન સર્વશ્રેષ્ઠ છે. છતાં ખેતી વગેરેમાં જેમ કોઈને લાભ થાય છે અને કોઈને નથી પણ થતો, તેમ મને પણ 'આ ધર્મકાર્યોથી (જૈનદર્શનથી) લાભ થશે કે નહિ?'—આવા સંદેહનું મૂળ અજ્ઞાન છે, માટે તેને છોડી નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે—વિધિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરનારને તેનું ફળ ન મળે તેમ કદાપિ ન બને.^૧ આવો નિશ્ચય કરવો

૧. ખરી રીતે કર્મની વિચિત્રતાદિના યોગે ક્રિયા કરવા છતાંય કોઈને તત્કાલ ફળ મળે, કોઈને કાળાંતરે ફળ મળે, વળી કોઈને શૂળીની સજા સોયથી સરી જવાની જેમ ઘણા નુકશાનમાંથી બચી જવારૂપ ફળ મળે અને કોઈને લાભ થવારૂપ પણ ફળ મળે. એ રીતે શ્રીજિનકથિત ધર્મની યથાવિધિ આરાધના કરનારો ફળથી વંચિત રહે જ નહિ એ સુનિશ્ચિત છે. છતાં આવો ભ્રમ થવામાં એ કારણ છે કે—જીવને 'જેટલી ફળ મેળવવાની ઇચ્છા છે, તેટલી તે ફળના મૂળ કારણરૂપ ક્રિયાની રચિ નથી.' આવી ઇચ્છા એ 'ઉત્સુકતારૂપ' હોવાથી જીવને 'ફલ મળશે કે નહિ?' એવો ભ્રમ પેદા કરે છે. ધીરપુરુષો ફળની ઇચ્છાએ વૃક્ષના પાલનપોષણને જ મુખ્ય કર્તવ્ય માની વૃક્ષની સંભાળમાં તન્મય બને છે. તેથી અવશ્ય ફળ મેળવે છે અને ફળની ઉત્સુકતાવાળા અધીર મનુષ્યો વૃક્ષની રક્ષા, સંભાળ કે સંચનમાં બેદરકાર બની ફળથી અને આખરે વૃક્ષથી પણ વંચિત રહે છે, તેમ ધર્મમાં પણ આવા ઉત્સુકતાવાળા જીવો ક્રિયામાં અનાદર તેમ જ કંટાળો લાવીને નિરાશાથી ધર્મ-અનુજાનોને વચ્ચે જ છોડી દે છે અને ફળથી વંચિત રહે છે. એ રીતે આવા જીવો બહુધા ઉભય ભ્રષ્ટ થાય છે, માટે બુદ્ધિમાને કદી પણ ફળની ઉત્સુકતાથી ક્રિયા પ્રત્યે બેદરકાર બનવું નહિ.

તે નિર્વિચિકિત્સ આચાર છે. આનો બીજો ‘નિર્વિજુગુપ્સઃ’ એવો પણ શબ્દપર્યાય છે. તેનો અર્થ ‘નિંદા-અણગમો ન કરવો’ તે છે. અર્થાત્ સાધુ-સાધ્વીઓનાં અસ્નાન, મેલવાળા શરીર-અવયવો કે મેલાં કપડાં વગેરે દેખી તેઓ તરફ અણગમો કે તેઓની નિંદાદિ ન કરવું, તે ‘નિર્વિજુગુપ્સા’ નામનો ત્રીજો દર્શનાચાર છે.

(ધ) ‘અમૂઢદષ્ટિ આચાર’—અર્થાત્ મૂઢતાનો પરિહાર કરવો તે. (જગતમાં જેમ સાચા કરતાં ખોટાં મોટી દેખાવમાં સુંદર અને સસ્તાં હોય છે, સોના કરતાં ચ કાંસાની ગર્જના વધારે હોય છે, સજ્જન કરતાં પણ દુર્જનનો આડંબર આકર્ષક હોય છે; તેમ અજ્ઞાનકષ્ટરૂપ તપ કરનારા બાલ તપસ્વીઓનાં તપ લોકોને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે તેવાં પણ હોય છે અને કેટલાકો તો વિદ્યા-મંત્રની સિદ્ધિથી ભ્રાણાઓને આશ્ચર્ય થાય તેવાં કાર્યો કરનારા પણ હોય છે. આવા) બાલ (અજ્ઞાન) તપસ્વીનાં તપ, વિદ્યા વગેરેથી મૂઢતાના યોગે સ્વદર્શનમાં ચિત્તચંચળતા ન કરવી. જૈનદર્શનની શ્રદ્ધામાં જેની સ્થિરતા આવી ડોલમડોલ ન હોય, તે જીવ ‘અમૂઢદષ્ટિ’ આચારવાળો જાણવો.

અહીં એકથી ચાર આચારોનું વર્ણન ગુણના બદલે ગુણીનો નિર્દેશ કરીને કર્યું, તેનું કારણ પહેલાં જણાવી ગયા. હવે બાકીના ચાર આચારોનું વર્ણન ગુણના નિર્દેશથી કરવાનું છે, તેમાં કારણ એ છે કે—જેમ ગુણ ગુણીથી કથંચિત્ અભિન્ન છે તેમ કથંચિત્ ભિન્ન પણ છે. જો ગુણ-ગુણીને એકાંત અભિન્ન (એક સ્વરૂપે જ) માનીએ તો ગુણના અભાવે ગુણીનો પણ અભાવ જ થઈ જાય, વસ્તુ મૂળથી જ ખોટી ઠરે અને તેથી શૂન્યવાદ સાચો ઠરે. અર્થાત્ એથી મિથ્યાત્વનું પોષણ થવારૂપ મોટો અનર્થ થાય, માટે હવે છેલ્લા ચાર આચારોની વ્યાખ્યા ગુણનિર્દેશથી કરે છે.

(ડ) ‘ઉપબૃંહણ’—સમાનધર્મીના-સાધર્મીઓના ગુણોની પ્રશંસાદિ કરીને તેઓનો ધર્મ-આરાધનામાં ઉત્સાહ વધારવો, તેઓને ધર્મકરણીમાં આગળ વધારવા તે.

(ચ) ‘સ્થિરીકરણ’—ધર્મ-આરાધનામાં થાકી ગયેલા-સીદ્ધાતા ધર્મીઓને તે તે પ્રકારની સહાય કરીને તથા આરાધના-વિરાધનાનાં ફળો

સમજાવીને ધર્મમાં સ્થિર કરવા, કે જેથી તેઓ વચ્ચે જ ધર્મને છોડી ન દેતાં ચાલુ રાખી પૂર્ણ કરે. આને 'સ્થિરીકરણ' કહેવાય છે.

(છ) 'વાત્સલ્ય'—સાધર્મીઓને ધર્મ કરવા માટે હંમેશાં જે જે અડચણો હોય તે તે દૂર થાય તેમ તન-મન-ધનથી સહાય (ભક્તિ-સેવા) કરવી, હૃદયમાં તેઓના પ્રત્યે અનુરાગ-વત્સલતા રાખી તેમાં પોતાનું હિત સમજી શક્ય સાથ આપવો, વગેરે વાત્સલ્ય કહેવાય છે.

(જ) 'પ્રભાવના'—શ્રીજિનેશ્વરદેવે સ્થાપેલા શાસન (મોક્ષમાર્ગ) તરફ જીવોનું આકર્ષણ-બહુમાન-આદર વગેરે વધે તેમ શ્રીજિનશાસનનો મહિમા વધારવો. આ પ્રભાવના સામાન્યથી ધર્મકથાદિ આઠ પ્રકારે થાય છે. એ રીતે દર્શનાચારનું સ્વરૂપ ઉપદેશકે સમજાવવું.

૩. ચારિત્રાચાર—એના પણ આઠ પ્રકારો છે, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન કરવું તે આઠ પ્રકારે ચારિત્રાચાર છે.

૪. તપાચાર—બાર પ્રકારે છે, છ પ્રકારનો બાહ્ય તપ અને છ પ્રકારનો અભ્યંતર તપ, તેને યથાશક્તિ આચરવો તે તપાચાર.

૧૨ તપ

તપના આચારો (પ્રકારો) છ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બાર છે. તે પૈકી છ બાહ્ય તપ આ પ્રમાણે છે—

અણસળમૂળોઅરિઆ, વ્રિત્તિસંખેવણં રસચ્ચાઓ ।

કાચકિલેસો સંલીણયા ય, બજ્જો તવો હોહ ॥

(દશવૈનિ, ગા.૪૭)

વ્યાખ્યા— ૧—“અનશન=આહારનો ત્યાગ. તેના બે પ્રકારો છે— એક અમુક મર્યાદિત કાળ સુધી અને બીજો જાવજજીવ સુધી. તેમાં પહેલો 'નમસ્કાર સહિત' તપથી આરંભીને શ્રી વીરપ્રભુના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ છ મહિના સુધી, શ્રી ઋષભદેવસ્વામીના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ એક વર્ષ સુધી અને મધ્યમ (બાવીશ) તીર્થંકરોના શાસનકાળમાં ઉત્કૃષ્ટ આઠ મહિના સુધી હોય છે. બીજા જાવજજીવ આહારત્યાગરૂપ અનશનમાં ૧. પાદપોષગમન, ૨. ઈગિતમરણ અને ૩. ભક્તપરિજ્ઞા, એમ ત્રણ પ્રકારો છે.

૨—“ઓદરતા=‘ઊણું’ અર્થાત્ જે તપમાં ખાનારનું ઉદર (પેટ) ઊણું (અપૂર્ણ) રહે, તે ઊનોદર કહેવાય; અને ‘ઊનોદરપણું’ એ જ ઊનોદરતા, એવી એ શબ્દની વ્યાખ્યા છે. આચરણથી તો અપૂર્ણતાને ઊનોદરતા કહેવાય છે. તે ઊણાપણું (અપૂર્ણતા) દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં દ્રવ્યથી ઊણાપણું એક ઉપકરણને આશ્રયીને અને બીજું આહાર-પાણીને આશ્રયીને થઈ શકે. તે ઉપકરણને આશ્રયીને જિનકલ્પિકોને હોય છે. આહાર-પાણીને આશ્રયીને તો ‘અલ્પાહાર’ વગેરે ભેદોથી પાંચ પ્રકારે છે. કહ્યું છે કે—

અપ્પાહાર અવહ્વા, દુભાગપત્તા તહેવ કિંચૂળા ।

અદ્દુ દુવાલસ સોલસ, ચઝવીસ તહેક્કતીસા ય ॥

(દશવૈનિ૦, ગા.૪૭-ટીકા)

ભાવાર્થ— આઠ; બાર, સોળ, ચોવીશ અને એકત્રીશ કવળ પર્યંત આહાર લેવો, તેને અનુક્રમે ૧. અલ્પાહાર, ૨. અપાર્દ, ૩. દ્વિભાગ, ૪. પ્રાપ્ત અને ૫. કિંચિન્મ્યૂન, એ નામની ઊણોદરિકા કહી છે. તેમાં પણ પ્રત્યેકના જઘન્યાદિ ભેદો છે. જેમ કે—જઘન્ય એક કવળ, ઉત્કૃષ્ટ આઠ કવળ અને મધ્યમ બેથી સાત કવળ આહાર લેવાથી અલ્પાહાર ઊનોદરિકા થાય. એમ બીજા પ્રકારોમાં પણ જઘન્યાદિ સ્વરૂપ સ્વયમેવ સમજી લેવું.

આહારનું પ્રમાણ (સામાન્યથી) પુરુષોને બત્રીશ અને સ્ત્રીઓને અઠ્ઠાવીશ કવળનું માન્યું છે. તદનુસાર ન્યૂન આહાર, અલ્પાહાર વગેરે ભેદો સમજી લેવા. આ દ્રવ્ય ઊનોદરિકા કહી. ભાવ ઊનોદરિકા એટલે શ્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો (યથાશક્ત્ય) ત્યાગ કરવો. એ રીતે ઊનોદરતાનું સ્વરૂપ જાણવું.

૩—“વૃત્તિસંક્ષેપણં=જેનાથી જીવાય, તે વૃત્તિ; અર્થાત્ આજીવિકા. સાધુને ભિક્ષાથી થાય, તેનો સંક્ષેપ-હાસ કરવો, તે ‘વૃત્તિસંક્ષેપણ’ સમજવું. તેમાં (ગૃહસ્થાદિ એકીસાથે જેટલું આપે, તેને એક દત્તિ કહેવાય, તેવી) દત્તિઓનું પ્રમાણ (નિયમન) કરવું, (જેમ કે—એક, બે કે ત્રણ વગેરે અમુક દત્તિઓથી વધારે નહિ લેવું.) તથા અમુક સંખ્યાથી વધારે ઘરોમાંથી કે અમુક શેરી, ગામ કે અડધા ગામ વગેરે અમુક ક્ષેત્રથી

વધારે ક્ષેત્રમાંથી નહિ લેવાનો નિયમ કરવો, તે ‘વૃત્તિસંક્ષેપ’ સમજવો. (કરણસિત્તરીમાં કહ્યા તે) દ્રવ્ય-કાળ-ભાવ સંબંધી અભિગ્રહો પણ આ વૃત્તિસંક્ષેપ તપનો જ પ્રકાર છે.

૪—“રસત્યાગ=રસોનો એટલે અહીં (મતુષ્) પ્રત્યયનો, લોપ થયેલો હોવાથી વિશિષ્ટ રસવાળા, માદક કે વિકારક પદાર્થોનો ત્યાગ, અર્થાત્ વિગઈ શબ્દથી ઓળખાતા મધ, માંસ, માખણ અને મદિરા, એ ચાર અભક્ષ્ય વિગઈઓનો અને દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ અને પકવાત્ર; એ છ ભક્ષ્ય વિગઈઓનો ત્યાગ, તે ‘રસત્યાગ’ જાણવો.

૫—“કાયક્લેશ=‘કાયા’ એટલે શરીર. તેને શાસ્ત્રવિરોધ ન થાય તેમ ‘ક્લેશ’=બાધા-પીડા ઉપજાવવી. જો કે શરીર જડ છે, તેને કષ્ટ આપવાથી તપ ગણાય નહિ, તો પણ અહીં શરીર અને શરીરી અપેક્ષાએ એક હોવાથી કાયક્લેશથી આત્મક્લેશ પણ સંભવિત છે જ, (માટે તેને તપ કહ્યો છે.) તે કાયક્લેશ અમુક વિશિષ્ટ આસનો કરવાથી તથા શરીરની સારસંભાળ, રક્ષા કે પરિચર્યા નહિ કરવાથી, અથવા કેશનો લોચ કરવા વગેરેથી કરી શકાય. આ કાયક્લેશ સ્વયં કરેલા કલેશનાં અનુભવરૂપ છે અને પરીષદો સ્વયં તથા બીજાએ કરેલા કલેશનાં અનુભવરૂપ છે. એમ કાયક્લેશમાં અને પરીષદોમાં ભિન્નતા છે.

૬—“સંલીનતા=ગોપવવાપણું. તે ૧. ઈન્દ્રિયોને, ૨. કષાયોને અને ૩. યોગોને ગોપવવાથી તથા ૪. પૃથગ્ (નિર્જનાદિ પ્રદેશમાં) શયન-આસન કરવાથી (સૂવા-બેસવાથી), એમ ચાર પ્રકારે થાય છે. તેમાં ઈન્દ્રિય, કષાય અને યોગ ઉપર સંયમ રાખવો એ અનુક્રમે ઈન્દ્રિય-સંલીનતા, કષાયસંલીનતા અને યોગસંલીનતા છે. પૃથક્ સૂવા-બેસવાનો અર્થ એ છે કે—એકાંત, બાધારહિત, જીવસંસક્તિથી અને પશુ, નપુંસક વગેરેથી રહિત, એવાં શૂન્ય ઘરો, દેવકુલિકા, સભા કે પર્વતની ગુફા વગેરે કોઈ સ્થળે રહેવું. એ છ પ્રકારનો બાહ્ય તપ કહ્યો.

એનું બાહ્યપણું એ કારણે છે કે—એમાં બાહ્ય વસ્તુઓની અપેક્ષા રહે છે, બીજાઓને તે પ્રત્યક્ષ હોય છે, બાહ્ય શરીરને તપાવે છે અને અન્યધર્મીઓ તાપસ વગેરે તથા ગૃહસ્થો પણ તે કરે છે.

અભ્યંતર તપ આ પ્રમાણે છે—

પાયચ્છિન્નં વિણઓ, વેચાવચ્ચં તહેવ સજ્ઞાઓ ।

ઝાણં ઉસ્સસગોવિ અ, અર્હિમ્મતરઓ તવો હોઝ ॥

(દશવૈનિ૦, ગા.૪૮)

વ્યાખ્યા— “૧—પ્રાયશ્ચિત્તમ્=મૂલ-ઉત્તરગુણોમાં લાગેલો અતિ અલ્પ (નાનો) પણ અતિયાર ચિત્તને મેલું કરે છે. એ કારણે તેની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. તેની વ્યુત્પત્તિ એમ છે કે—પ્રાયઃ અતિયારથી મલિન થયેલા ચિત્તનું વિશોધન (વિશુદ્ધિ) કરે તે પ્રાયશ્ચિત્ત, અથવા પ્ર=પ્રકર્ષથી (વિશેષતયા) આચારરૂપ ધર્મ જેનાથી અચતે=પ્રાપ્ત થાય તે ‘પ્રાયઃ’, અર્થાત્ મુનિલોક(સાધુઓ), તેઓ અતિયારની વિશુદ્ધિ માટે ‘ચિત્તન’=સ્મરણ કરે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત, અર્થાત્ તે એક પ્રકારનું અનુષ્ઠાન સમજવું. તેના દશ-પ્રકારો અલગ જણાવ્યા છે. ૨—વિનય=આઠ પ્રકારનું કર્મ જેનાથી ‘વિનીયતે’=દૂર કરાય, તે ‘વિનય’ જ્ઞાનાદિ વિષયભેદે સાત પ્રકારનો છે.” કહ્યું છે કે—

નાળે દંસણચરણે, મળવચકાઓવચાર (રિઓ) વિણઓ [અ] ।

નાળે પંચુવચા (ચપગા) રો, મડનાણાઈણ સહહણં ॥ ૧ ॥

મત્તી તહ બહુમાળો, તદ્દિદ્ધત્થાણ સમ્મભાવણયા ।

વિહિગહણમ્માસોવિ અ, एसो વિણઓ જિણામિહિઓ ॥ ૨ ॥

(દશવૈનિ૦ ગા.૪૮-ટીકા)

ભાવાર્થ— “જ્ઞાનવિનય, દર્શનવિનય, ચારિત્રવિનય, મનોવિનય, વચનવિનય, કાયવિનય અને ઉપચારવિનય, એમ વિનય સાત પ્રકારે છે. તેમાં જ્ઞાનવિનય પાંચ પ્રકારનો છે. ૧. મતિજ્ઞાન વગેરે તે તે ‘જ્ઞાનના સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધા’ કરવી, ૨. તે તે જ્ઞાનવાળા જ્ઞાનીઓની કે જ્ઞાનનાં સાધનોની ‘બાહ્ય સેવારૂપ ભક્તિ’ કરવી, ૩. હૃદયથી તેઓ પ્રત્યે ‘બહુમાન’ કરવું, ૪. તેમાં જણાવેલા ‘અર્થોનો સમ્યક્ (અવિપરીત) વિચાર’ કરવો અને ૫. વિધિપૂર્વક ‘જ્ઞાન ભણવું’, વારંવાર અભ્યાસ કરવો. શ્રી જિનેશ્વરોએ એ પાંચ પ્રકારે જ્ઞાનવિનય કહ્યો છે.” શુશ્રૂષા વગેરે દર્શનવિનય માટે કહ્યું છે કે—

સુસ્સૂસણા અણાસાયણા ય, વિણઓ અ દંસણે દુવિહો ।

દંસણગુણાહિણું, કિજ્જઇ સુસ્સૂસણાવિણઓ ॥ ૧ ॥

સક્કારભુદ્ધાણે, સમ્માણાસણઅભિગ્ગહો તહ ય ।

આસણઅણુપ્પયાણં, કિઙ્કમ્મં અંજલિગહો અ ॥ ૨ ॥

ઇંતસ્સણુગચ્છણયા, ઠિઅસ્સ તહ પજ્જુવાસણા ભણિયા ।

ગચ્છંતાણુવ્વયણં, एसो સુસ્સૂસણાવિણઓ ॥ ૩ ॥

(દશવૈનિ૦ ગા.૪૮-ટીકા)

ભાવાર્થ— “દર્શનવિનયના ૧. શુશ્રૂષા અને ૨. અનાશાતના, એમ બે પ્રકારો છે. તેમાં દર્શનગુણમાં જેઓ અધિક (નિર્મળ-શ્રદ્ધાવાળા) હોય, તેઓનો શુશ્રૂષારૂપ વિનય કરવો. (૧) તે આ પ્રમાણે—તેઓની સ્તુતિ વગેરે કરવારૂપ સત્કાર કરવો; તે જયારે આવે, ત્યારે ઊભા થવું (અથવા જયારે તે ઊભા હોય, ત્યારે ઊભા રહેવું) વગેરે અભ્યુત્થાન કરવું; વસ્ત્ર વગેરે ભેટ આપવારૂપ સન્માન કરવું; ઊભેલાને ‘આસને પધારો, બેસો’ વગેરે વિનંતી કરવારૂપ આસનાભિગ્રહ કરવો; તેઓનું આસન તેઓની ઈચ્છાનુસાર એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને મૂકવું; વગેરે આસનનું અનુપ્રદાન કરવું; કૃતિકર્મ એટલે તેઓને વંદન કરવું; તેઓના દર્શન થતાં, તુરત અંજલિ જોડીને બે હાથ મસ્તકે લગાડવા; જયારે તેઓ આવે, ત્યારે સામા જવું; તેઓ જ્યાં બેઠા હોય, ત્યાં સેવા કરવી; અને જયારે તેઓ જાય, ત્યારે પાછળ વળાવવા જવું; ઇત્યાદિ શુશ્રૂષાવિનય જાણવો.”

અનાશાતનાવિનય આ પ્રમાણે પંદર પ્રકારે કહ્યો છે—

તિથ્યયરધ્મ્મઆયરિઅવાયગે, થેરકુલગણે સંઘે ।

સંબોઇઅકિરિઆણ, મઙ્ગનાણાઈણ ય તહેવ્વ ય] ॥ ૧ ॥

કાયવ્વા પુણ ભત્તી, બહુમાણો તહય વત્તવાઓ ય ।

અરિહંતમાઇઆણં, કેવલનાણાવસાણાણં ॥ ૨ ॥

(દશવૈનિ૦ ગા.૪૮-ટીકા)

ભાવાર્થ— “૧. તીર્થંકરો, ૨. (ચારિત્ર અથવા ક્ષમાદિ દશવિધ) ધર્મ, ૩. આચાર્ય, ૪. ઉપાધ્યાય (પાઠક), ૫. સ્થવિર, ૬. કુલ, ૭. ગણ,

૮. સંધ, ૯. સાંભોગિક સાધુઓ, ૧૦. ક્રિયા એટલે અસ્તિત્વવાદ અને ૧૧ થી ૧૫. મતિજ્ઞાનાદિ પાંચ જ્ઞાનો (જ્ઞાનીઓ), એ પંદરની બાહ્ય સેવારૂપ ભક્તિ કરવી, હાર્દિક પ્રીતિરૂપ બહુમાન કરવું અને વર્ણવાદ એટલે તેઓના ગુણોની પ્રશંસા કરવી. (ઉપલક્ષણથી આશાતના વર્જવી અને દોષ નહિ બોલવા.) એ પ્રમાણે અરિહંત વગેરે કેવલજ્ઞાન (જ્ઞાની) પર્યંતના પંદર(ની ભક્તિ વગેરે કરવું, તે દર્શન)નનો અનાશાતનાવિનય જાણવો.”

૩. ચારિત્રવિનય આ પ્રમાણે કહ્યો છે—

સામાઙ્ગાઈચરણસ્સ, સદ્દહાણં તહેવ કાણં ।

સંકાસણં પરુવણમહપુરઓ, ધવ્વસત્તાણં ॥ ૧ ॥

(દશવૈનિં ગા.૪૮-ટીકા)

ભાવાર્થ— “સામાયિક વગેરે પાંચ પ્રકારના ચારિત્રની (મનથી) શ્રદ્ધા કરવી, કાયાથી તેનું સ્પર્શન (પાલન) કરવું અને (વચનથી) ભવ્ય પ્રાણીઓની આગળ તેની પ્રરૂપણા કરવી. (તે ચારિત્રવિનય સમજવો.)”

૪ થી ૬. મન-વચન અને કાયવિનય પણ ત્યાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે—

મળવઢ્ઢકાઙ્ગાવિણઓ, આયરિઆઈણ સવ્વકાલંપિ ।

અકુસલમળોણિ(ગાઙ્ગ)રોહો, કુસલાણ ઉદીરણં તહ ય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ— “આચાર્ય વગેરે દરેક પૂજ્યો પ્રત્યે સર્વદા દુષ્ટ મન (દુર્ભાવ, દુષ્ટ વચન, અવિનયી વર્તન) વગેરેનો રોધ કરવો અને પ્રશસ્ત મન (સદ્ભાવ, પ્રશંસા, સેવા-ભક્તિ) વગેરેની ઉદીરણા કરવી, તેને અનુક્રમે મનોવિનય, વચનવિનય અને કાયવિનય કહ્યો છે. (અર્થાત્ મનથી દુષ્ટ વિચારવું, વચનથી કઠોર વગેરે બોલવું અને કાયાથી દુષ્ટ વર્તવું કરવો, વગેરે યોગોની અકુશળ પ્રવૃત્તિ નહિ કરવી; ઉલટું મનથી તેઓ પ્રત્યે બહુમાન-પૂજ્યભાવ વગેરે ધરવો, વચનથી તેઓના ગુણોની સ્તુતિ વગેરે કરવું અને કાયાથી તેઓની સેવા વગેરે કરવું, ઇત્યાદિ યોગોની કુશળ પ્રવૃત્તિ કરવી.)

૭. ઉપચારવિનય— ‘ઉપચાર’ એટલે (વિનયને પાત્ર એવા) સામાને સુખકારક ક્રિયાવિશેષ, એવી ક્રિયા દ્વારા વિનય કરવો, તે ઔપચારિક વિનય જાણવો. તેના આ પ્રમાણે સાત પ્રકારો છે—

અભ્યાસઽચ્છણછંદાણુવર્ત્તનં, કયપડિક્કિઈ તહ ય ।

કારિઅનિમિત્તકરણં, દુઁઘ્વત્તગવેસણં(ણા) તહ ય ॥ ૧ ॥

તહ દેસકાલજાણણ, સઘ્વત્થે [સુ] તહય [અ] ણુમઈ ભણિઆ ।

ઁવયારિઓ ઁ વિણઓ, એસો ભણિઓ સમાસેણં ॥ ૨ ॥

(દશવૈનિ૦ ગા.૪૮-ટીકા)

ભાવાર્થ— “અભ્યાસાસનં=શ્રુત ભણવા સિવાયના સમયે પણ ગુર્વાદિની પાસે બેસવું, છંદાનુવર્તનં=તેઓની ઇચ્છાને (હાર્દિક ભાવ જોઈ જાણીને) અનુકૂળ વર્તવું, કૃતપ્રતિકૃતિઃ=ભક્તિ કરવાથી માત્ર એક નિર્જરા જ નહિ, કિંતુ પ્રસન્ન થયેલા ‘ગુરુ મને સૂત્ર ભણાવશે’ ઇત્યાદિ પ્રત્યુપકાર પણ કરશે, એમ સમજી આહારાદિ લાવી આપવાં, વગેરે ભક્તિમાં ઉદ્યમ કરવો, કારિઅનિમિત્તકરણં=‘આ ગુરુએ મને શ્રુતજ્ઞાન આપ્યું’ વગેરે તેઓના ઉપકારોને નિમિત્ત બનાવીને (તેનો બદલો વાળવાના ઉદ્દેશથી) તેઓની સેવા-ભક્તિ વગેરે વિનયમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી, દુઃખાર્તગવેષણા=તેઓ જ્યારે ગ્લાન હીય, ત્યારે ઔષધ વગેરે મેળવી આપવું, અર્થાત્ બીમારી વગેરેમાં સ્વયં અથવા પોતાના આશ્રિતાદિ-શિષ્યાદિ દ્વારા ભક્તિ કરવી, દેશકાલજ્ઞાનં=દેશ, કાળ વગેરેને ઓળખવા, તે તે કાળે તે તે ક્ષેત્રમાં તેઓની જરૂરિયાતોને સમજીને તે પ્રમાણે કરવી, અને સર્વાર્થેષ્વનુમતિઃ=સર્વ અર્થોમાં અનુમતિ એટલે સર્વ વિષયમાં તેઓની (ઇચ્છાને જોઈને તે પ્રમાણે) અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવી, એ સંક્ષેપમાં ઉપચારવિનય કહ્યો.”

બાવનપ્રકારે વિનય—અથવા આ રીતે બાવન પ્રકારે પણ વિનય કહ્યો છે—

તિત્થયરસિદ્ધકુલગણ-સંઘકિરિઅ (યા) ધમ્મનાણનાણીણં ।

આયરિઅ થેરુવ(ઓ) જ્ઞાયા-ગણીણં તેરસપયાઙ્(ણિ) ॥ ૩૨૫ ॥

અણસાયણા ય ભત્તી, બહુમાણો તહ ય વણ્ણસંજલણા ।

તિત્થયરાઈ તેરસ, ચઁગુણા હોંતિ બાવન્ના ॥ ૩૨૬ ॥

(દશવૈનિ૦ અ૦૧)

ભાવાર્થ—“૧. તીર્થકર, ૨. સિદ્ધ, ૩. નાગેન્દ્ર વગેરે કુલ, ૪. કોટિક વગેરે ગણ, ૫. ચતુર્વિધ સંઘ, ૬. અસ્તિત્વ વગેરે ક્રિયા, ૭. શ્રુતધર્મ-

ચારિત્રધર્મ, ૮. મતિ આદિ પાંચ જ્ઞાન, ૯. જ્ઞાનીઓ, ૧૦. 'પાંચ પ્રકારના આચાર્યો, ૧૧. ત્રણ પ્રકારના સ્થવિરો, ૧૨. ઉપાધ્યાય અને ૧૩. ગણના અધિપતિ ગણધરો, તે પ્રત્યેકનો (૩૨૫), ૧. હલકાઈ વગેરે આશાતના નહિ કરવી, ૨. બાહ્ય સેવારૂપ ભક્તિ કરવી, ૩. અંતરમાં પ્રીતિરૂપ બહુમાન કરવું અને ૪. તેઓના ગુણ, ઉપકાર વગેરેની પ્રશંસા કરવી, એમ ચાર પ્રકારે તેરનો વિનય કરવાથી બાવન પ્રકારો થાય. (૩૨૬)" એ વિનય કહ્યો.

૩. વેયાવચ્ચ— દશ પ્રકારે વેયાવચ્ચ ચરણસિત્તરીમાં કહી તે પ્રમાણે સમજવી.

૪. સ્વાધ્યાય— સુ+આ+અધ્યાય=સ્વાધ્યાય. તેમાં એક સુ=સારી રીતે આ=કાળવેળાને છોડીને (કાળ, વિનયાદિ જ્ઞાનાચારોપૂર્વક) અથવા પોરિસીની મર્યાદાથી, અધ્યાય=ભણવું, તેને સ્વાધ્યાય કહેવાય. તેના વાચના, પૃચ્છના, પરિવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા, એમ પાંચ ભેદો છે. તેમાં ૧. વાચના— શિષ્યને ભણાવવું, ૨. પૃચ્છના— ભણેલામાં શંકિત વગેરે હોય તે પૂછવું, ૩. પરિવર્તના— ભણેલું ભૂલી ન જવાય તે માટે 'ઘોષ' વગેરે ઉચ્ચારની શુદ્ધિથી વિવિધપૂર્વક ભણવું (વારંવાર પાઠ કરવો), ૪. અનુપ્રેક્ષા— ભૂલી ન જવાય માટે અર્થનું વારંવાર ચિંતન કરવું અને ૫. ધર્મકથા— ભણેલું એ રીતે વારંવાર અભ્યસ્ત (પરિચિત) થયા પછી ધર્મનું કથન કરવું (અન્યને ભણાવવું-સમજાવવું), એમ સ્વાધ્યાય પાંચ પ્રકારે છે.

૫. ધ્યાન— આ જ ગ્રંથમાં ધ્યાન અધિકાર જુઓ.

૬. ઉત્સર્ગ— તજવાયોગ્ય (નિરુપયોગી) વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. તે ઉત્સર્ગ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનો છે. તેમાં વધારાની-નિરુપયોગી ઉપધિ અને અશુદ્ધ આહાર વગેરે બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તે બાહ્ય ઉત્સર્ગ અને કષાયો (વગેરે દોષો)નો તથા મૃત્યુકાળે શરીરનો ત્યાગ કરવો તે અભ્યંતર ઉત્સર્ગ સમજવો. આ ઉત્સર્ગને દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાં ગણ્યો છે તે અતિચારની શુદ્ધિ માટે અને અહીં તપમાં કહ્યો તે સામાન્ય નિર્જરા માટે સમજવો. અર્થાત્ પુનરુક્તતા નહિ સમજવી.

૧. પાંચ પ્રકારના આચાર્ય માટે જુઓ ૧૦ પ્રકારની વેયાવચ્ચ.

આ છ પ્રકારનો તપ લોકમાં તપ તરીકે પ્રગટ નથી. અન્યદર્શનીઓ એને ભાવથી કરતા નથી, મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં તે અંતરંગ કારણભૂત છે અને અભ્યંતર કર્મોને તપાવે છે, એ કારણોથી એને ‘અભ્યંતર’ તપ કહેવાય છે. એ તપાચાર કહ્યો.

૫. વીર્યાચાર— એના ત્રણ પ્રકારો છે. મન, વચન અને કાયા દ્વારા પ્રાપ્ત સામર્થ્યને અનુસારે (અન્યૂનાધિક) ધર્મકાર્યો કરવાથી ત્રણ પ્રકારે વીર્યાચારનું પાલન થાય છે.

એ પ્રમાણે (પાલન કરવા માટે) પાંચ આચારો કહ્યા.

૫ માંડલીના (=ગ્રાસૈષણાના) દોષો

ગ્રાસૈષણાદોષો— ૧. સંયોજના, ૨. પ્રમાણાધિક્ય, ૩. અંગાર, ૪. ધૂમ અને ૫. કારણાભાવ, એ પાંચ છે. તેમાં પહેલી સંયોજનાના ૧. ઉપકરણવિષયા અને ૨. ભક્તપાનવિષયા, એમ બે અને તે બંનેના પણ બાહ્ય-અભ્યંતર એમ બે ભેદો છે. તેમાં— ૧. સંયોજના— (રસ વગેરેના) લોભથી રોટલી વગેરેમાં ‘ખાંડ-ઘી’ વગેરે બીજાં દ્રવ્યો મેળવવાં, તે ભક્તપાનવિષયા સંયોજના કહેવાય. તે જો ઉપાશ્રયની બહાર મેળવે, તો બાહ્ય અને જો અંદર આવીને મેળવે, તો અભ્યંતર સંયોજના થાય. સાધુએ તે નહિ કરવી. (ઉપકરણ સંયોજનામાં પણ કોઈ સ્થળેથી જો સુંદર ચોલપટ્ટો વગેરે મળે, તેને અનુરૂપ બીજેથી કોમળ-સુંવાળો કપડો વગેરે મેળવીને ઉપાશ્રયની બહાર પહેરે તો બાહ્ય અને જો ઉપાશ્રયમાં પહેરે તો અભ્યંતર સમજવી.) ૨. પ્રમાણાધિક્ય — ધીરજ, શરીરબળ અને સંયમનાં અનુષ્ઠાનોમાં ન્યૂનતા ન થાય તેટલો આહાર પ્રમાણભૂત કહેવાય. અધિક આહારથી તો વમન, મરણ કે રોગો પણ થાય, માટે આહાર પ્રમાણથી વધારે લેવો તે દોષ છે. ૩. અંગાર— સ્વાદિષ્ટ અન્નની કે તેના દાતારની પ્રશંસા કરતો જો વાપરે, તો સાધુને રાગરૂપી અગ્નિથી સંયમરૂપ કાઠના અંગાર થાય, માટે તેવો અંગારદોષ નહિ સેવવો. ૪. ધૂમ— અનિષ્ટ અન્ન કે તેના દાતારની નિંદા કરતો જો વાપરે, તો સાધુ દ્વેષરૂપ અગ્નિથી ચારિત્રરૂપી ઈંધનને બાળતો ચારિત્રને ધૂમાડાથી મલિન-કાળું કરે, માટે ધૂમદોષ પણ નહિ સેવવો. ૫. કારણાભાવ— નીચે

કહીશું તે છ કારણો વિના ભોજન કરનારને 'કારણાભાવ' દોષ લાગે છે, માટે વિના કારણે ભોજન ન કરવું.

ભોજનનાં કારણો—૧. કુધાની વેદના સહન ન થાય, ૨. આહાર વિના અશક્ત (ભૂખ્યા) શરીરે વેચાવચ્ચાદિ કરી ન શકાય, ૩. નેત્રનું તેજ ઓછું થતાં ઈર્યાસમિતિના પાલનમાં અશુદ્ધિ થાય, ૪. પ્રતિલેખના-પ્રમાર્જના વગેરે સંયમનું પાલન ન થઈ શકે, ૫. કુધાની પીડા વધી જવાથી મરણનો સંભવ થાય અને ૬. આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી બચીને ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર ન થવાય, એ કારણે તો ભોજન કરવું. એ ભોજન કરવાનાં કારણો છ છે. કહ્યું છે કે—

વેઅળવેચાવચ્ચે, ઈરિઅદ્ધાણ અ સંજમદ્ધાણ ।

તહ પાળવત્તિઆણ, છદ્ધં પુળ ધમ્મચ્ચિતાણ ॥

(ઓઘનિર્યુક્તિ-૫૮૦)

ભાવાર્થ— “કુધાની વેદના સહન ન થવાથી, વેચાવચ્ચ માટે, ઈરિયાસમિતિના પાલન માટે, પ્રમાર્જના-પડિલેહણાદિ સંયમ માટે, પ્રાણ ટકાવવા માટે અને ધર્મધ્યાનના ચિંતન માટે, એમ છ કારણો મુનિને આહાર-પાણી લેવાનાં છે.

૬ દ્રવ્યો

૧. ધર્માસ્તિકાય, ૨. અધર્માસ્તિકાય, ૩. આકાશાસ્તિકાય, ૪. જીવાસ્તિકાય, ૫. પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૬. કાળ એમ છ દ્રવ્યો છે. ૧. સ્વભાવથી ગતિમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જીવો અને પુદ્ગલોને માછલાઓને જળની જેમ જે ઉપષ્ટંભ કરનારો છે, તે ધર્માસ્તિકાય છે. તે લોકાકાશવ્યાપી છે. ૨. મુસાફરોને વૃક્ષની છાયાની જેમ જીવ-પુદ્ગલોને સ્થિતિમાં જે ઉપષ્ટંભ આપનારો છે તે અધર્માસ્તિકાય છે. તે લોકાકાશવ્યાપી છે. ૩. ગતિ-સ્થિતિમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જીવ-પુદ્ગલોને જે અવકાશ આપવાથી અવગાહના ધર્મવાળો છે તે આકાશાસ્તિકાય છે. તે લોકાલોકવ્યાપી છે. ૪. ચેતના લક્ષણવાળો, કર્મોનો કર્તા અને ભોક્તા, જીવન ધર્મવાળો જીવાસ્તિકાય છે. તે દેહવ્યાપી છે. ૫. પૃથ્વી-પર્વત-વાદળ વગેરે સમસ્ત વસ્તુઓનું જે પરિણામી કારણ છે, પૂરણ-

ગલન ધર્મવાળો છે, તે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. ૬. વર્તના લક્ષણવાળો, અભિનવ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને જીર્ણ કરનારો, સમયક્ષેત્ર (અઢી દ્વીપ)ની અંદર રહેલો કાળ છે.

આ છ દ્રવ્યમાંથી પુદ્ગલ દ્રવ્યને છોડીને બાકીનાં બધાંય દ્રવ્યો અરૂપી છે. પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપી છે તથા જીવ દ્રવ્યને છોડીને બાકીનાં બધાંય દ્રવ્યો અંચેતન છે. જીવ ચેતન છે.

છ કાયની વિરાધનાનો ત્યાગ

પડિલેહણ કરતાં પૃથ્વીકાય, અધ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિ-કાય અને ત્રસકાય એ છ કાયની વિરાધનાનો ત્યાગ કરવો=વિરાધના ન થાય તે રીતે પડિલેહણ કરવી. જો પડિલેહણ કરતાં કરતાં પરસ્પર વાર્તાલાપ કરે, દેશ વગેરેની વિકથા કરે, પરચક્રખાણ આપે, સ્વયં વાચના લે કે બીજાને વાચના આપે, તો પડિલેહણમાં પ્રમાદી એવો તે છ કાય જીવોનો વિરાધક થાય.

૬ છેદસૂત્ર

૧. નિશીથ, ૨. મહાનિશીથ, ૩. દશાશ્રુતસ્કંધ, ૪. બૃહત્કલ્પ, ૫. વ્યવહાર અને ૬. પંચકલ્પભાષ્ય એ છ સૂત્રો છેદસૂત્રો છે.

૬ લેશ્યા

જુઓ ૮ લેશ્યા અધિકાર.

૬ વચન

૧૬ વચનોમાં પ્રત્યક્ષ વગેરે છ વચનો. ૧૬ વચનોનું વર્ણન પરિશિષ્ટમાં ૧૬ અંકના પદાર્થોના વર્ણનમાં કર્યું છે.

૬ અપ્રશસ્ત ભાષાઓ (ભાષાના દોષો)

૧. હીલિતા— અસૂચાથી અવજા (અનાદરપૂર્વક) હે ગણિ ! હે વાચક ! વગેરે બોલવું. ૨. ખિસિતા— નિંદાપૂર્વક (બીજાના અયોગ્ય વર્તનને પ્રગટ કરવાપૂર્વક) બોલવું. ૩. પરુષ— (હે દુષ્ટ ! વગેરે) ગાળ દેવાપૂર્વક કઠોર વચન બોલવું. ૪. અલીકા— (દિવસે કેમ ઊઘો છો ?

વગેરે શિખામણ આપતા ગુર્વાદિને ‘નથી ઊંઘતો’ એમ) અસત્ય બોલવું.
 ૫. ગાર્હસ્થી— ગૃહસ્થની જેમ ‘પિતા, પુત્ર, કાકા, ભાણેજ’ વગેરે
 બોલવું. ૬. ઉપશમિતકલહપ્રવર્તની— શાંત થયેલા કલહ વગેરે પુનઃ શરૂ
 થાય તેવું બોલવું.

૬ અકલ્પ્યષટ્ક

૧. અકલ્પ્ય, ૨. ગૃહસ્થભાજન, ૩. પલ્યંક (=પલંગ), ૪. નિષઘ્ના
 (=ગૃહસ્થની પથારી), ૫. સ્નાન, ૬. શરીરશોભા. આ છ અકલ્પ્યષટ્ક છે.

૬ આવશ્યક

૧. સામાયિક— સામાયિક શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે— (સમસ્ય
 આયઃ=સમાયઃ, સમાય એવ સામાયિકમ્=) સમ એટલે સમતા. તેનો
 આય=લાભ તે સામાયિક. અથવા (સમાયઃ પ્રયોજનમસ્ય=) સમતાના
 લાભ માટે જે ક્રિયા કરાય તેને પણ સામાયિક કહેવાય. ટૂંકમાં સામાયિક
 એટલે સમતા. હર્ષ-શોક, રાગ-દ્વેષ, હાસ્ય-રુદ્ધ વગેરે વિકારો
 વિષમતા છે. હર્ષ આદિને આધીન ન બનવું તે સમતા છે. અનુકૂળતા-
 પ્રતિકૂળતા, સફળતા-નિષ્ફળતા, પ્રશંસા-નિંદા, સંપત્તિ-વિપત્તિ, લાભ-
 હાનિ, જય-પરાજય, માન-અપમાન, ઉત્કર્ષ-અપકર્ષ, જશ-અપજશ,
 સુખ-દુઃખ આ બધા પ્રસંગોમાં રાગ-દ્વેષ કે હર્ષ-શોકને આધીન ન બનતાં
 સમભાવમાં રહેવું એ સમતા.

જેવી રીતે આકાશ સર્વ વસ્તુઓનો આધાર છે, તે રીતે સામાયિક
 સર્વગુણોનો આધાર છે. કારણ કે સામાયિકથી રહિત જીવો ચારિત્ર વગેરે
 ગુણોથી યુક્ત બની શકતા નથી. આથી જ ભગવાને સામાયિકને જ
 શારીરિક અને માનસિક સર્વ દુઃખોથી રહિત એવા મોક્ષનો અનુપમ
 ઉપાય કહેલ છે, અર્થાત્ સમતા વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

આ કેવું આશ્ચર્ય ! સમતાથી અલંકૃત મુનિ જે ગુણો મેળવે છે તે ગુણો
 જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ અને સમ્યક્ત્વથી સહિત પણ સાધુ સમતા વિના
 મેળવી શકતો નથી. આથી આપણે ધર્મમાં અને જીવનમાં સમતા લાવવા
 સમતાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. (જ્ઞાનસાર-૬-૫)

પ્રશ્ન— કયા સૂત્રથી સામાયિક આવશ્યક કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર— ‘નવકાર’ અને ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્રથી સામાયિક આવશ્યક કરવામાં આવે છે.

૨. ચતુર્વિંશતિસ્તવ— ચતુર્વિંશતિસ્તવમાં ચતુર્વિંશતિ અને સ્તવ એ બે શબ્દો છે. તેમાં ચતુર્વિંશતિ એટલે ચોવીસ તીર્થકરો. સ્તવ એટલે સ્તુતિ. ચતુર્વિંશતિસ્તવ એટલે ચોવીસ તીર્થકરોની સ્તુતિ કરવી. તીર્થકરોની ભાવપૂર્વક કરેલી સ્તુતિથી અનેક ભવોનાં પાપોનો નાશ થાય છે.

જેમ જગત ઉપર ઘેરાયેલ રાત્રિનો ભ્રમર સમાન કાળો અંધકાર સૂર્યના કિરણોથી જલદી સંપૂર્ણ નાશ પામે છે, તેમ હે પ્રભુ ! જીવોના અનેક ભવોમાં બંધાયેલાં પાપો આપના સ્તવનથી ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે.

પ્રશ્ન— છ આવશ્યકમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવ (ભગવાનની સ્તુતિ) કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર— છ આવશ્યકમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવ (લોગસ્સ) સૂત્ર બોલવામાં આવે છે. એ સૂત્રમાં ચોવીસ ભગવાનના નામકીર્તન પૂર્વક ગુણોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આથી જ તે સૂત્રનું ચતુર્વિંશતિસ્તવ એવું સાર્થક નામ છે. કાયોત્સર્ગમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવ સૂત્રને મનમાં ચિંતવીને અને કાયોત્સર્ગ સિવાય પ્રગટ બોલીને ચતુર્વિંશતિસ્તવ આવશ્યક કરવામાં આવે છે.

જેમ ઉનાળામાં અત્યંત તાપથી તપેલા મુસાફરોને પદ્મસરોવર તો ખુશ કરે છે=ઠંડક આપે છે, કિંતુ એ સરોવરનો ઠંડો પવન પણ ખુશ કરે છે=ઠંડક આપે છે. તેવી રીતે હે પ્રભુ ! આપના અચિંત્ય મહિમાવાળા સ્તવનની વાત દૂર રહી, આપના નામનું કીર્તન પણ લોકોનું સંસારથી રક્ષણ કરે છે.

૩ વંદન— વંદનીય આચાર્ય વગેરેને વંદન કરવું તે વંદન આવશ્યક છે. વંદન કરવું એટલે નમવું.

પ્રશ્ન— છ આવશ્યકમાં વંદન કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર— છ આવશ્યકમાં સુગુરુ વંદન સૂત્ર (વાંદણા) બોલીને વંદન કરવામાં આવે છે. કુલ ચાર વખત વંદન થાય છે.

૪ પ્રતિક્રમણ—પ્રતિક્રમણ એટલે પાછા ફરવું. શુભભાવમાંથી અશુભ ભાવમાં ગયેલો આત્મા ફરી શુભભાવમાં પાછો ફરે તે પ્રતિક્રમણ. આ વિષે કહ્યું છે કે—

સ્વસ્થાનાદ્ યત્ પરસ્થાનં, પ્રમાદસ્ય વશાદ્ ગતઃ ।

તત્રૈવ ક્રમણં ભૂયઃ, પ્રતિક્રમણમુચ્યતે ॥ ૧ ॥

પોતાના સ્થાનથી (=શુભભાવથી) પ્રમાદના કારણે પરસ્થાનમાં (=અશુભ ભાવમાં) ગયેલો આત્મા ફરી પોતાના સ્થાનમાં (=શુભ ભાવમાં) પાછો ફરે તેને પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન—થોડાં પાપો કર્યા હોય તો પ્રતિક્રમણ આદિથી પાપોનો ક્ષય થઈ શકે. પણ ઘણાં પાપો કર્યા હોય તો પ્રતિક્રમણ આદિથી ક્ષય થઈ શકે ?

ઉત્તર—હા. ગમે તેટલાં ઘણાં પાપો કર્યા હોય તો પણ જો હૃદયના પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે તો એ બધા પાપોનો નાશ થઈ જાય. આ વિષે ‘વંદિતુ’ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

આવસ્સાણ એણ, સાવઓ જઈવિ બહુરઓ હોઈ ।

દુઃખાણમંતકિરિયં, કાહી અચિરેણ કાલેણ ॥ ૪૧ ॥

શ્રાવક ઘણાં પાપકર્મોવાળો હોય, અર્થાત્ ઘણાં પાપકર્મો કરતો હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ કરવાથી અલ્પકાળમાં જ દુઃખોનો વિનાશ કરશે.

આનાથી એ નક્કી થયું કે રોજ ઘણાં પાપો કરનાર જીવ પણ જો રોજ ભાવપૂર્વક હૃદયના પશ્ચાત્તાપ સાથે પ્રતિક્રમણ કરે તો તેના રોજનાં પાપોનો નાશ થઈ જાય.

પ્રશ્ન—કયાં સૂત્રો બોલીને પ્રતિક્રમણ આવશ્યક કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—ઈરિયાવહિયા, સવ્યસ્સવિ, ઇચ્છામિઠામિ, સાત લાખ, અઠાર પાપસ્થાનક અને વંદિતુ સૂત્ર બોલીને પ્રતિક્રમણ આવશ્યક કરવામાં આવે છે.

૫ કાયોત્સર્ગ—કાયોત્સર્ગમાં કાયા અને ઉત્સર્ગ એમ બે શબ્દો છે. ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ. કાયાનો ત્યાગ તે કાયોત્સર્ગ. આ કાયોત્સર્ગ શબ્દનો માત્ર શબ્દાર્થ છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—કાયાને જરા પણ

હલાવ્યા વિના કોઈપણ એક સ્થળે સ્થિર રાખીને મૌનપૂર્વક મનમાં શુભ ધ્યાન ધરવું એ કાયોત્સર્ગ છે.

કાયોત્સર્ગથી શરીરની મમતા ઘટવા સાથે કર્મનિર્જરા પણ ઘણી થાય છે. આ વિષે કહ્યું છે કે—

કાઠસ્સગ્ગે સુદ્ધિઅસ્સ ધજ્જંતિ અંગમંગાઈં ।

ઇય ધિંદંતિ સુવિહિઆ, અદ્ધવિહં કમ્મસંઘાયં ॥ ૧ ॥

કાયોત્સર્ગમાં વિધિપૂર્વક ઊભા રહેલાના શારીરિક અંગો અને ઉપાંગો જેમ જેમ ભાંગે=દુઃખે તેમ તેમ સુવિહિત આત્માઓ (ચિત્તનો નિરોધ કરીને) આઠ પ્રકારના કર્મસમૂહનો નાશ કરે છે.

પ્રશ્ન—છ આવશ્યકમાં કાયોત્સર્ગ આવશ્યકની આરાધના ક્યારે થાય છે?

ઉત્તર— જ્યારે જ્યારે કાયોત્સર્ગ હોય ત્યારે ત્યારે કાયોત્સર્ગ આવશ્યકની આરાધના થાય છે.

પ્રશ્ન— કયા સૂત્રો બોલીને કાયોત્સર્ગ આવશ્યક કરવામાં આવે છે?

ઉત્તર— ઈચ્છામિ કામિ કાઉસ્સગ્ગં, તસ્સ ઉત્તરી, અન્નત્થ, અરિહંત-ચેઈયાણં, વેયાવચ્ચગરાણં ઈત્યાદિ સૂત્રો બોલીને કાયોત્સર્ગ આવશ્યક કરવામાં આવે છે.

૬ પ્રત્યાખ્યાન— આત્માનું અહિત કરે તેવી વસ્તુનો કે તેવા કાર્યનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી તે પ્રત્યાખ્યાન. પ્રસ્તુતમાં તપ કરવાની (=આહારના ત્યાગની) અમુક મર્યાદામાં પ્રતિજ્ઞા લેવી તે પ્રત્યાખ્યાન. નવકારશીથી માંડી ઉપવાસ સુધીમાં તપના અનેક પ્રકારો છે. તેમાંથી પોતાની શક્તિ-સંયોગો પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારનો તપ અવશ્ય કરવો જોઈએ.

૭ સુખસ્થાનો

સંતોષ, ઈન્દ્રિયજય, પ્રસન્નચિત્ત, દયા, સત્ય, શૌચ અને દુર્જનનો ત્યાગ એ સાત સુખસ્થાનો છે. (ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્પટ્ટત્રિંશિકાકુલક)

૭ ભય

જુઓ ૧૦ સંજ્ઞામાં ભયસંજ્ઞા.

૭ શોધિગુણો

આનું વર્ણન આ જ ગ્રંથમાં આલોચના અધિકારમાં આપ્યું છે.

૭ સમસમકતા ૭ ગુણો

શ્રી આચારાંગસૂત્રની બીજી ચૂલિકાના સમસમક નામના સાત અધ્યયનોમાં ૭ ગુણો જણાવ્યા છે. તે સંક્ષેપથી આ પ્રમાણે છે— ૧. સ્થાનક્રિયા— કાયોત્સર્ગ આદિનું સ્થાન જોવાનું કહ્યું છે. ૨. નિષઘાક્રિયા— સ્વાધ્યાયને યોગ્ય સ્થાનનું વર્ણન છે. ૩. વ્યુત્સર્ગક્રિયા— મલ-મૂત્ર આદિના ત્યાગનું વર્ણન છે. ૪. શબ્દક્રિયા— સંભળાતા શબ્દોમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. ૫. રૂપક્રિયા— જોવામાં આવેલા રૂપોમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. ૬. પરક્રિયા— પગ ધોવા આદિની ક્રિયા બીજા પાસે નહીં કરાવવાનો ઉપદેશ છે. ૭. અન્યોન્યક્રિયા— એકબીજાની પાસે પગ ધોવડાવવા આદિ ક્રિયા નહીં કરાવવાનો ઉપદેશ છે.

૭ પિંડેષણ

“૧. અસંસૃષ્ટા, ૨. સંસૃષ્ટા, ૩. ઉદ્ધૃતા, ૪. અલ્પલેપા, ૫. ઉદ્ગૃહીતા (અવગૃહીતા), ૬. પ્રગૃહીતા અને ૭. ઉજ્જિતધર્મા, એમ સાત એષણાઓ છે.” તેમાં પછી પછીની એષણા વિશેષ શુદ્ધ હોવાથી એ ક્રમ છે.

ઉપર કહી તે પિંડની એટલે આહારાદિ લેવાની એષણાઓ (લેવાના પ્રકારો) સાત છે. તેમાં ૧. અસંસૃષ્ટા— ગૃહસ્થના જે હાથ અને પાત્રથી વહોરે, તે ખરડાયેલું ન હોય તે અને વહોરવાની વસ્તુ સંપૂર્ણ (ગૃહસ્થનું પાત્ર ખાલી થાય તેમ) વહોરે કે ઓછી વહોરે, તે અસંસૃષ્ટા ભિક્ષા કહી છે. એમાં સંપૂર્ણ (બધું) દ્રવ્ય વહોરવાથી પશ્ચાત્કર્મનો (વહોરાવ્યા પછી હાથ-પાત્ર ધોવાનો) સંભવ છતાં, ગચ્છમાં બાળ-વૃદ્ધ-અસહિષ્ણુ-બીમાર વગેરે સાધુઓ માટે (કારણે લેવી પડે તેમ) હોવાથી ગચ્છવાસી સાધુઓને તેનો નિષેધ નથી, માટે જ સૂત્રમાં તેનો વિચાર કર્યો નથી. ૨. સંસૃષ્ટા— ખરડાયેલાં હાથ અને પાત્રથી ભિક્ષા લેવાય તે. એમાં સંસૃષ્ટ કે અસંસૃષ્ટ હાથ અને પાત્ર તથા વસ્તુ સંપૂર્ણ કે અસંપૂર્ણ વહોરવાને યોગે આઠ ભાંગા થાય છે.

૧. સંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટપાત્ર સાવશેષદ્રવ્ય.
૨. સંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટપાત્ર નિરવશેષદ્રવ્ય.
૩. સંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટપાત્ર સાવશેષદ્રવ્ય.
૪. સંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટપાત્ર નિરવશેષદ્રવ્ય.
૫. અસંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટપાત્ર સાવશેષદ્રવ્ય.
૬. અસંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટપાત્ર નિરવશેષદ્રવ્ય.
૭. અસંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટપાત્ર સાવશેષદ્રવ્ય.
૮. અસંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટપાત્ર નિરવશેષદ્રવ્ય.

તેમાંનો પહેલો ભાંગો, કે જેમાં સંસૃષ્ટ હાથ, સંસૃષ્ટ પાત્ર અને સાવશેષદ્રવ્ય કહેલું છે, તે ગચ્છથી નિરપેક્ષ (જિનકલ્પિક, પરિહાર-વિશુદ્ધિક વગેરે) સાધુઓને ન કલ્પે, ગચ્છવાસીઓને તો આહારની દુર્લભતાથી સૂત્ર-અર્થને ભણવા વગેરેમાં હાનિ થાય, ઈત્યાદિ કારણે શેષ ભાંગાઓવાળી પણ કલ્પે. ૩. ઉદ્ધતા—ગૃહસ્થે ચોતાના પ્રયોજને મૂળ ભાજનમાંથી બીજા ભાજનમાં કાઢેલો પિંડ ઉદ્ધત કહેવાય અને તેને લેનાર સાધુની ભિક્ષાને ‘ઉદ્ધતા’ કહેવાય. ૪. અલ્પલેપા—એમાં ‘અલ્પ’ શબ્દ અભાવવાચક હોવાથી જેનાથી પાત્રાદિને લેપ (ખરડ) ન લાગે, તેવા નિરસ વાલ, ચણા વગેરે પદાર્થો લેવા તે ભિક્ષાને, અથવા જેમાં ‘પશ્ચાત્કર્મ’ વગેરે આરંભજન્ય લેપ એટલે કર્મોનો બંધ અલ્પ હોય તે ભિક્ષાને ‘અલ્પલેપા’ સમજવી. આચારાંગમાં (દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધની પહેલી ચૂલાના સૂત્ર ૬૨) કહ્યું છે કે—‘અર્સિં ચત્તુ પઢિગ્ગહિયંસિ અપ્પે પજ્જવજાણ’ ।’ અર્થાત્ નિશ્ચે એવો પિંડગ્રહણ કરવામાં અલ્પ માત્ર પશ્ચાત્કર્મ અને અલ્પ માત્ર પર્યાયજાત હોય છે. આ પિંડને શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં પોંખ વગેરે જણાવેલો છે અને ‘અલ્પ પર્યાયજાત’ એટલે ફોતરાં વગેરે જેમાંથી તજી દેવા યોગ્ય અંશ અલ્પ હોય તેવો પદાર્થ, એમ અર્થ કરેલો છે. (તાત્પર્ય કે—જે વસ્તુથી પાત્રને ખરડ ન લાગે કે અલ્પ લાગે, તેથી તેને સાફ કરવામાં ખાસ પાણીનો ઉપયોગ ન કરવો પડે, તેવા વાલ, ચણા, સેકેલો અચિત્ત પોંખ કે ફોતરા વગેરે નિરુપયોગી અંશ જેમાં અલ્પ માત્ર હોય તેવી વસ્તુને લેવી, તે

ભિક્ષાને ‘અલ્પલેપા’ કહેવાય.) પ. અવગૃહીતા— ભોજન વખતે થાળી, વાટકી, વાટકા વગેરેમાં કાઢીને ભોજન કરનારને આપેલો હોય, તે પિંડ વહોરનાર સાધુની ભિક્ષાને ‘અવગૃહીતા’ કહી છે. દ. પ્રગૃહીતા— ભોજન વખતે જમવા બેઠેલાને પીરસવા માટે પીરસનારે મૂળ ભોજનમાંથી ચમચા વગેરેમાં લઈ ધર્યું હોય-તે ભોજન કરનારો ભોજનાર્થે ન લેતાં સાધુને વહોરાવરાવે, અથવા જમનારે પોતે ખાવા માટે ભોજનના વાસણ (થાળ)માંથી પોતાના હાથમાં લીધું હોય તે સ્વયં વહોરાવે, તો તેવું અશનાદિ લેનારા સાધુની ભિક્ષાને ‘પ્રગૃહીતા’ કહેવાય છે. ૭. ઉજ્જિઝતધર્મા— ગૃહસ્થને નિરુપયોગી તજ્જ દેવા યોગ્ય હોય, તેવા પિંડને લેનાર સાધુની ભિક્ષાને ‘ઉજ્જિઝતધર્મા’ કહેવાય.

ભિક્ષાના આ સાતેય પ્રકારોમાં ‘સંસૃષ્ટ-અસંસૃષ્ટ પાત્ર-હાથ અને સાવશેષ-નિરવશેષ દ્રવ્યના યોગે થતી અષ્ટભંગી’ સમજવી. માત્ર ચોથી ભિક્ષા અલેપા(અલ્પલેપા)માં ખરડાવાનું નહિ હોવાથી તેમ (અષ્ટભંગી ન ઘટે, એ) ભિન્નતા સમજવી.

૭ પાનેષણા

સાત પાનેષણાઓ પણ પિંડેષણાની તુલ્ય જ સમજવી. માત્ર ચોથીમાં એ ભેદ છે કે—કાંજીનું પાણી, ઓસામણ, ગરમ (ઉકાળેલું) પાણી, ચોખાનું ધોવણ વગેરે પાણી, અલેપકૃત અને બાકીનાં શેરડીનો રસ, દ્રાક્ષનું પાણી, આમલીનું પાણી વગેરે લેપકૃત સમજવાં. કહ્યું પણ છે કે—

પાણેસણાવિ एवं, नवरि चउत्थीइ होइ नाणत्तं ।

સોવીરાયામાઈ, જમલેવાડત્તિ સમઓત્તિ (ચુત્તિ) ॥ ૧ ॥

(પ્રવૃંસારો ૦ ૭૪૪)

ભાવાર્થ— “એ જ રીતે પાનેષણા પણ અસંસૃષ્ટાદિ સાત પ્રકારે સમજવી. માત્ર ચોથી અલ્પલેપામાં ભેદ છે, કારણ કે ‘કાંજી-ઓસામણ વગેરે અલેપકૃત છે’ એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. શેરડીનો રસ વગેરે બાકીનાં પાણી લેપકૃત છે. તેને વાપરવાથી સાધુને કર્મનો લેપ (બંધ) થાય.”

ઉપર્યુક્ત પાણી પૈકીનું જો કોઈ પાણી ન મળે, તો વણાદિ બદલાઈ જવાથી અચિત્ત થયેલું પાણી પણ લઈ શકાય. કહ્યું છે કે—

ગિણિહજ્જ આરનાલં, અહવા (અંબિલ) ધોવણ તિદંડઝક્કલિઅં ।
વન્નંતરાઇપત્તં, ફાસુઅસલિલંપિ તયભાવે ॥ ૨૨૪ ॥

(યતિદિનચર્યા)

ભાવાર્થ— સાધુએ કાંજી અથવા આમલીનું પાણી, ધોવણનું પાણી અને ત્રણ ઉકાળાથી ઉકાળેલું અચિત્ત પાણી લેવું અને એના અભાવે વર્ણ-ગંધાદિ બદલાઈ ગયા હોય તેવું પણ અચિત્ત પાણી લેવું.

૭ નયો

નયના નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એમ સાત પ્રકાર છે.

૧. નૈગમનય— આ નયની અનેક દૃષ્ટિઓ છે. ગમ એટલે દૃષ્ટિ=જ્ઞાન. જેની અનેક દૃષ્ટિઓ છે તે નૈગમ. વ્યવહારમાં થતી લોકરૂઢિ આ નૈગમનયની દૃષ્ટિથી છે. આ નયના મુખ્ય ત્રણ ભેદો છે— (૧) સંકલ્પ, (૨) અંશ અને (૩) ઉપચાર.

(૧) સંકલ્પ— સંકલ્પને સિદ્ધ કરવા જે કોઈ અન્ય પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તેને પણ સંકલ્પની જ પ્રવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. જેમકે— રમણલાલે મુંબઈ જવાનો સંકલ્પ=નિર્ણય કર્યો. આથી તે પોતાને જરૂરી કપડાં આદિ સામગ્રી પોતાની પેટીમાં ભરવા લાગ્યો. આ વખતે તેનો મિત્ર ચંપકલાલ ત્યાં આવ્યો. તેણે રમણલાલને ક્યાંક જવા માટેની તૈયારી કરતો જોઈ પૂછ્યું—‘તમે ક્યાં જાવ છો ?’ રમણલાલે કહ્યું, ‘હું મુંબઈ જાઉં છું.’ અહીં મુંબઈ જવાની ક્રિયા તો હજી હવે થવાની છે. હમણાં તો માત્ર તેની તૈયારી થઈ રહી છે. છતાં મિત્રે વર્તમાનકાળનો ગમનક્રિયાનો પ્રશ્ન કર્યો અને રમણલાલે જવાબ પણ વર્તમાનકાળમાં આપ્યો. વર્તમાનકાળમાં મુંબઈ તરફ ગમન ન હોવા છતાં વર્તમાનકાળનો પ્રશ્ન અને જવાબ સંકલ્પરૂપ નૈગમનયની દૃષ્ટિથી સત્ય છે. આ નય કહે છે કે જ્યારથી સંકલ્પ કર્યો ત્યારથી તે સંકલ્પ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે માટેની સઘળી ક્રિયાઓ સંકલ્પની જ કહેવાય. એટલે મુંબઈ જવાની તૈયારી પણ મુંબઈના ગમનની ક્રિયા છે.

(૨) અંશ—અંશનો પૂર્ણમાં ઉપચાર. મકાનનો ભીંત આદિ કોઈ એક ભાગ=અંશ પડી જતાં આપણે ‘મકાન પડી ગયું’ એમ કહીએ છીએ. આંગળીનો એક ભાગ પાક્યો હોવા છતાં ‘આંગળી પાકી’ એમ કહેવામાં આવે છે. પુસ્તકનું એકાદ પાનું ફાટી જતાં ‘પુસ્તક ફાટી ગયું’ એમ કહેવાય છે. આ સઘળો વ્યવહાર અંશ નૈગમની દૃષ્ટિથી ચાલે છે.

(૩) ઉપચાર—ભૂતકાળનો વર્તમાનમાં, ભવિષ્યકાળનો વર્તમાનમાં, કારણનો કાર્યમાં, આધેયનો આધારમાં એમ અનેક રીતે ઉપચાર કરવામાં આવે છે. જ્યારે દિવાળી આવે છે ત્યારે આપણે ‘આજે દિવાળીના દિવસે ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી નિર્વાણ પામ્યા’ એમ કહીએ છીએ. ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી નિર્વાણ પામ્યા તેને ૨૫૦૦ વર્ષ ઉપરાંત કાલ થઈ ગયો. છતાં આપણે ભૂતકાળનો વર્તમાનકાળમાં આરોપ કરીને ‘આજે ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા’ એમ બોલીએ છીએ. ધી જીવન છે એમ બોલાય છે. ધી જીવન થોડું છે ? ધી તો જીવવાનું સાધન છે=કારણ છે. કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને ‘ધી જીવન છે’ એમ કહેવામાં આવે છે. નગરના લોકો રડી રહ્યા હોવા છતાં ‘નગર રડે છે’ એમ બોલવામાં આવે છે. અહીં આધેય લોકોનો આધારરૂપ નગરમાં ઉપચાર કરવામાં આવ્યો છે. પર્વત ઉપર રહેલું ઘાસ બળવા છતાં ‘પર્વત બળે છે’ એમ કહેવામાં આવે છે. સિંહ સમાન બળવાળા માણસને ‘આ તો સિંહ છે’ એમ સિંહ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. કેટલીકવાર આપણે વર્તમાનકાળમાં ભૂતકાળનો આરોપ કરીએ છીએ. જેમ કે દૂધપાક તૈયાર થઈ રહ્યો છે તે વખતે કોઈ પૂછે કે—‘આજે શું બનાવ્યું છે ?’ તો ‘આજ દૂધપાક બનાવ્યો છે’ એમ કહેવામાં આવે છે. અહીં દૂધપાક હજી હવે બનવાનો છે, બની રહ્યો છે, છતાં ‘બનાવ્યો’ એમ ભૂતકાળનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે કેટલીક વાર ભવિષ્યકાળનો વર્તમાનમાં આરોપ કરીએ છીએ. કોઈ કાર્ય માટે બહાર જવાને વાર હોવા છતાં ‘ત્યારે જવાના છો ?’ એમ પૂછવામાં આવે તો ‘હમણાં જ જઈ છું’ એમ કહેવામાં આવે છે. અહીં જવાની ક્રિયા તો ભવિષ્યકાળમાં=થોડીવાર પછી થવાની છે, એથી ‘હમણાં જ જઈશ’ એમ કહેવું જોઈએ તેના બદલે ‘હમણાં જ જઈ છું’ એમ વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

આમ અનેક પ્રકારની વ્યવહારરૂઢિ=લોકરૂઢિ આ નૈગમનયની દૃષ્ટિથી છે.

હવે બીજી રીતે નૈગમનયને વિચારીએ.

૧. નૈગમનય— નૈગમનયના સર્વપરિક્ષેપી અને દેશપરિક્ષેપી એમ બે ભેદ છે. સર્વપરિક્ષેપી એટલે સામાન્યગ્રાહી અને દેશપરિક્ષેપી એટલે વિશેષગ્રાહી. પ્રત્યેક વસ્તુ સામાન્ય અને વિશેષ એમ ઉભયસ્વરૂપ છે. જેમ કે ઘટ. માટીની દૃષ્ટિએ ઘટ વિશેષ છે, કારણ કે માટીની અનેક વસ્તુઓ બને છે. માટીની દરેક વસ્તુમાં માટી રહેલી છે, માટે માટી સામાન્ય અને તેમાંથી બનેલી દરેક વસ્તુ વિશેષ છે. આથી માટીની અપેક્ષાએ ઘટ વિશેષ રૂપ છે. ઘટના પણ અનેક પ્રકારો હોય છે. જુદા જુદા પ્રકારના ઘટની અપેક્ષાએ ઘટ એ સામાન્ય છે અને જુદા જુદા પ્રકારના ઘટ વિશેષ છે. આમ દરેક વસ્તુ અપેક્ષાભેદથી સામાન્ય-વિશેષ સ્વરૂપ છે.

નૈગમનય સામાન્ય વિશેષ ઉભયને અવલંબે છે. પણ તેનો આધાર લોકરૂઢિ છે. નૈગમનય લોકરૂઢિ પ્રમાણે ક્યારેક સામાન્યને અવલંબે છે તો ક્યારેક વિશેષને અવલંબે છે. જેમ કે, ભારતમાં અમદાવાદની અમુક પોળમાં અમુક નંબરના ઘરમાં રહેતા ચંદ્રકાંતને જ્યારે જ્યારે અન્ય અજાણ વ્યક્તિ ‘તમે ક્યાં રહો છો ?’ એ પ્રશ્ન પૂછે છે ત્યારે ત્યારે તે એક સરખો ઉત્તર નથી આપતો, કિંતુ ભિન્ન ભિન્ન ઉત્તર આપે છે. જ્યારે તે અમેરિકામાં હોય ત્યારે જો કોઈ તેને ‘તમે ક્યાં રહો છો ?’ એમ પૂછે તો તે કહે છે કે ‘હું ભારતમાં રહું છું.’ જ્યારે તે ભારતમાં મહારાષ્ટ્ર આદિ રાજ્યમાં હોય ત્યારે તે ‘હું ગુજરાતમાં રહું છું.’ એમ ઉત્તર આપે છે. ક્યારેક તે ‘અમદાવાદમાં રહું છું.’ એમ ઉત્તર આપે છે. ક્યારેક ‘અમુક પોળમાં અમુક નંબરના ઘરમાં રહું છું.’ એમ ઉત્તર આપે છે. અહીં પ્રશ્ન એક જ છે. તેના જવાબો અનેક છે. દરેક જવાબ સત્ય છે એમ નૈગમનય કહે છે. અહીં અમેરિકા, રશિયા વગેરે દેશોની અપેક્ષાએ ભારત વિશેષ છે. પણ ભારતના ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર આદિ ભાગોની અપેક્ષાએ ભારત સામાન્ય છે. ભારતની અપેક્ષાએ ગુજરાત વિશેષ છે. પણ ગુજરાતના કચ્છ-કાઠિયાવાડ વગેરે ભાગોની અપેક્ષાએ ગુજરાત સામાન્ય છે. નૈગમનય સામાન્ય વિશેષ ઉભયને ગ્રહણ કરે છે.

૨. સંગ્રહનય— જે નય સર્વ વિશેષોનો એક રૂપે=સામાન્યરૂપે સંગ્રહ કરી લે તે સંગ્રહનય. દરેક વસ્તુ અપેક્ષાભેદથી સામાન્ય અને વિશેષ એમ ઉભયરૂપે છે, એમ આપણે જોયું. આથી દરેક વસ્તુમાં સામાન્ય અંશ અને વિશેષ અંશ રહેલ છે. સંગ્રહનય સામાન્ય અંશને ગ્રહણ કરે છે. તે કહે છે કે સામાન્ય વિના વિશેષ હોઈ શકે જ નહિ. સામાન્ય વિના વિશેષ આકાશ કુસુમવત્ અસત્ જ છે. સામાન્ય વનસ્પતિ વિના વિશેષ લીમડો હોઈ શકે જ નહિ. આથી જ્યાં જ્યાં વિશેષ છે ત્યાં ત્યાં સામાન્ય અવશ્ય હોય છે. આથી સંગ્રહનય દરેક વસ્તુની ઓળખાણ સામાન્યરૂપે આપે છે. એની દૃષ્ટિ સામાન્ય તરફ જ જાય છે.

આથી આ નયની દૃષ્ટિ વિશાળ છે. તે સર્વ વિશેષોનો સામાન્યથી એકરૂપે સંગ્રહ કરી લે છે. જેમ કે ચેતન અને જડ એ બંને પદાર્થો જુદા છે. પણ આ નય તે બંનેને એકરૂપે સંગ્રહી લે છે. જડ અને ચેતન એ બંને પદાર્થો સત્ છે. સત્ તરીકે બંને સમાન છે=એક છે. પ્રત્યેક જીવ ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં આ નય સર્વ જીવોને ચૈતન્યથી એકરૂપે માને છે. કારણ કે દરેકમાં ચૈતન્ય સમાન=એક છે. સાડી, બુશકોટ, બ્લાઉઝ, ધોતિયું વગેરે અનેક પ્રકારની વસ્તુને કાપડ કહીને એકરૂપ માને છે. આમ આ નય સામાન્ય અંશને ગ્રહણ કરે છે. સામાન્ય અંશમાં અનેક તરતમતા હોય છે. આથી સંગ્રહનયના દરેક દૃષ્ટાંતમાં પણ તરતમતા રહેવાની. સામાન્ય અંશ જેટલો વિશાળ તેટલો સંગ્રહનય વિશાળ. સામાન્ય અંશ જેટલો સંક્ષિપ્ત તેટલો સંગ્રહનય સંક્ષિપ્ત.

૩. વ્યવહારનય— જે નય વિશેષ તરફ દૃષ્ટિ કરીને દરેક વસ્તુને જુદી જુદી માને તે વ્યવહારનય. આ નય કહે છે કે વિશેષ સામાન્યથી જુદું નથી એ વાત સાચી, પણ વિશેષ વિના વ્યવહાર ન ચાલી શકે. શું ‘વનસ્પતિ લાવ’ એટલું કહેવા માત્રથી લાવનાર વ્યક્તિ કંઈ લાવી શકશે ? નહિ જ. અહીં તમારે કહેવું જ પડશે કે ‘અમુક વનસ્પતિ લાવ.’ આમ કહેવાથી તે જોઈતી વસ્તુ લાવી શકે છે. વિશેષને માન્યા સિવાય વ્યવહાર ચાલે જ નહિ. આથી વ્યવહારનય વિશેષ અંશને માને છે.

અહીં સુધી આપણે જોઈ ગયા કે નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર એ ત્રણ નયોમાં નૈગમનય સામાન્ય અને વિશેષ એમ ઉભયને સ્વીકારે છે.

સંગ્રહનય કેવળ સામાન્યને સ્વીકારે છે. વ્યવહારનય કેવળ વિશેષને સ્વીકારે છે. સંગ્રહ અને વ્યવહારનય પરસ્પર સાપેક્ષ છે. આથી એક જ વિચાર સંગ્રહનયનો પણ હોય અને વ્યવહારનયનો પણ હોય. જેમ કે 'આ નગરમાં મનુષ્યો રહે છે.' આ વિચાર સંગ્રહનયનો પણ છે અને વ્યવહારનયનો પણ છે. નગરમાં મનુષ્ય ઉપરાંત જાનવર પ્રાણીઓ પણ રહે છે. આથી જાનવર અને મનુષ્ય એ બંને જીવ છે. જીવની દૃષ્ટિએ મનુષ્ય-વિશેષ છે. આથી જીવની દૃષ્ટિએ 'આ નગરમાં મનુષ્યો રહે છે' એ વિચાર વ્યવહારનયથી છે. મનુષ્યોમાં સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક, યુવાન, વૃદ્ધ વગેરે હોય છે. મનુષ્યના સ્ત્રી, પુરુષ આદિ વિશેષ ભેદોની અપેક્ષાએ 'આ નગરમાં મનુષ્યો રહે છે.' એ વિચાર સંગ્રહનય છે. આ પ્રમાણે એક જ વિચાર સંગ્રહનય પણ કહેવાય અને વ્યવહારનય પણ કહેવાય.

આથી તાત્પર્ય એ આવ્યું કે—જેટલા અંશે સામાન્ય તરફ દૃષ્ટિ તેટલા અંશે સંગ્રહનય અને જેટલા અંશે વિશેષ તરફ દૃષ્ટિ તેટલા અંશે વ્યવહારનય.

૪. ઋજુસૂત્રનય—જે નય કેવળ વસ્તુની વર્તમાન અવસ્થા તરફ લક્ષ્ય રાખે તે ઋજુસૂત્રનય. આ નય વસ્તુના વર્તમાન પર્યાયને જ માન્ય રાખે છે. અતીત અને અનાગત પર્યાયોને તે માન્ય નથી રાખતો.

આ નય વર્તમાનમાં જે શેઠાઈ ભોગવતો હોય તેને જ શેઠ કહે છે, જ્યારે વ્યવહારનય વર્તમાનમાં તે શેઠાઈ ન ભોગવતો હોય પણ ભૂતકાળમાં પણ તેણે શેઠાઈ ભોગવી હતી એ દૃષ્ટિએ તેને વર્તમાનમાં પણ શેઠ કહેશે.

ઋજુસૂત્રનય જે વર્તમાનમાં રાજ્યનો માલિક હોય તેને જ રાજા કહે છે. જ્યારે વ્યવહારનય જે ભવિષ્યમાં રાજ્યનો માલિક બનવાનો છે તેને પણ રાજા કહે છે. આ પ્રમાણે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ઋજુસૂત્રનય સૂક્ષ્મ છે.

૫. શબ્દનય—આપણે સમજવું હોય કે અન્યને સમજાવવું હોય તો શબ્દોની જરૂર પડે છે. શબ્દો વિના વ્યવહાર ન ચાલે. શબ્દોથી થતા અર્થના બોધમાં શબ્દનયની પ્રધાનતા છે. શબ્દનય એટલે શબ્દને આશ્રયીને થતી અર્થવિચારણા. શબ્દનય લિંગ, કાળ, વચન વગેરેના

ભેદથી અર્થભેદ માને છે. અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન શબ્દ, લિંગ આદિનો અર્થ પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વીકારે છે.

લિંગભેદ— નર, નારી, કાળો, કાળી, કાળું, પ્યાલો, પ્યાલી, ઘડો, ઘડી, ચોપડો, ચોપડી વગેરે જુદા જુદા લિંગના જુદા જુદા અર્થો છે.

કાળભેદ— હતો, છે, હશે, રમ્યો, રમે છે, રમશે વગેરે જુદા જુદા કાળના જુદા જુદા અર્થો છે. ઇતિહાસલેખકને ભૂતકાળના અમદાવાદનું વર્ણન કરવું છે. આથી લેખકના કાળમાં અમદાવાદ હોવા છતાં લેખક ‘અમદાવાદ હતું’ એમ લખે છે. અહીં ભૂતકાળનો પ્રયોગ શબ્દનયની દૃષ્ટિએ છે. શબ્દનય કહે છે કે ભૂતકાળમાં જે અમદાવાદ નગર હતું અને અત્યારે જે છે તે બંને જુદા છે. ઇતિહાસલેખકે ભૂતકાળનો જ પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

વચનભેદ— ગાય, ગાયો, માણસ, માણસો વગેરે જુદા જુદા વચનના જુદા જુદા અર્થ છે.

કારકભેદ— છોકરો, છોકરાને, છોકરાથી વગેરે કારકના ભેદથી અર્થભેદ થાય છે.

આ પ્રમાણે શબ્દનય લિંગ આદિના ભેદથી અર્થભેદ માને છે. પણ એક જ શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દોના ભેદથી અર્થભેદ નથી સ્વીકારતો. મનુષ્ય, માણસ, મનુજ વગેરે શબ્દો જુદા જુદા હોવા છતાં એક જ શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દો હોવાથી તે સર્વ શબ્દોનો માનવ એવો એક જ અર્થ થશે.

ઋજુસૂત્ર અને શબ્દનયમાં વિશેષતા— ઋજુસૂત્રનય લિંગ આદિના ભેદથી અર્થભેદ માનતો નથી, અને નામ વગેરે ચારેય નિક્ષેપાનો સ્વીકાર કરે છે. શબ્દનય લિંગ આદિના ભેદથી અર્થભેદ માને છે. અને માત્ર ભાવ નિક્ષેપાનો જ સ્વીકાર કરે છે. (વિ.આ.ભા. ગા.૨૨૨૬)

૬. સમભિરૂઢનય— આ નય એક જ પર્યાયવાચી વસ્તુનો શબ્દભેદે અર્થભેદ સ્વીકારે છે. શબ્દનય એક પર્યાયવાચી શબ્દોનો અર્થ એક જ માને છે. પણ સમભિરૂઢનય શબ્દભેદથી અર્થભેદ માને છે. તે કહે છે કે જો લિંગ આદિના ભેદથી અર્થનો ભેદ માનવામાં આવે તો વ્યુત્પત્તિ ભેદથી

પણ અર્થનો ભેદ માનવો જોઈએ. દરેક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જુદી જુદી છે. માટે દરેક શબ્દનો અર્થ પણ જુદો જુદો છે. આથી નૃપ, ભૂપ, રાજા વગેરે દરેક શબ્દનો અર્થ પણ જુદો જુદો છે. જે માણસનું રક્ષણ કરે તે નૃપ, જે પૃથ્વીનું પાલન કરે તે ભૂપ, જે રાજચિહ્નોથી શોભે તે રાજા.

પ્રશ્ન— શું શબ્દનય શબ્દભેદથી અર્થભેદ સર્વથા નથી સ્વીકારતો ?

ઉત્તર—શબ્દનય શબ્દભેદથી અર્થભેદ સ્વીકારે પણ છે અને નથી પણ સ્વીકારતો. શબ્દનય એક પર્યાયવાચી શબ્દો સિવાયના શબ્દોમાં શબ્દભેદથી અર્થભેદ માને છે. જેમકે ચંદ્ર, સૂર્ય, ઇન્દ્ર વગેરે શબ્દોના અર્થ જુદા જુદા છે. પણ એક પર્યાયવાચી શબ્દોમાં શબ્દભેદથી અર્થભેદ નથી માનતો. જ્યારે સમભિરૂઢનય એક પર્યાયવાચી શબ્દોમાં પણ શબ્દભેદથી અર્થભેદ માને છે. આ જ શબ્દનય અને સમભિરૂઢનયમાં વિશેષતા છે—તફાવત છે.

૭. એવંભૂતનય—જે નય વસ્તુમાં જ્યારે શબ્દનો વ્યુત્પત્તિનો અર્થ ઘટતો હોય ત્યારે જ તે શબ્દથી તે વસ્તુને સંબોધે તે એવંભૂતનય. આ નય ગાયક તેને જ કહેશે કે જે વર્તમાનમાં ગાયન ગાતો હોય. ગાયક જ્યારે ગાયન સિવાયની ક્રિયા કરતો હોય ત્યારે તેને આ નય ગાયક નહિ કહે. રસોઈયો જ્યારે રસોઈ બનાવતો હોય ત્યારે જ તેને રસોઈયો કહેવાય. નૃપ માણસોનું રક્ષણ કરી રહ્યો હોય ત્યારે જ નૃપ કહેવાય. રાજા રાજચિહ્નોથી શોભી રહ્યો હોય ત્યારે જ તેને રાજા શબ્દથી બોલાવાય, નૃપ વગેરે શબ્દોથી નહિ. આમ એવંભૂતનય અર્થથી શબ્દનું અને શબ્દથી અર્થનું નિયમન કરે છે. (વિ.આ.ભા. ગા.૨૨૫૨)

૭ વિભંગજ્ઞાન

વિભંગજ્ઞાનના સાત પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—

“ઙ્ગ-પણદિસિ લોગગમો, કિરિઆવરણો મુદગગઓ જીઓ ।

ળ મુદગગઓ રૂઘી, સવ્વં જીવો સગ વિભંગા ॥”

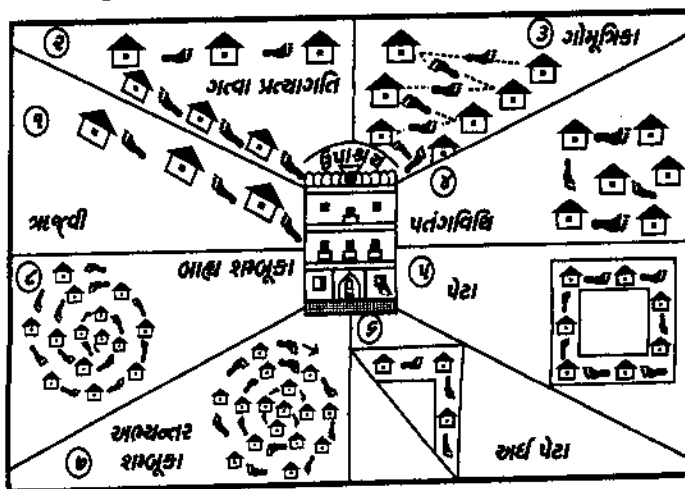
અર્થાત્ ૧. એકદિશિ લોકાભિગમઃ=પૂર્વાદિ કોઈ એક જ દિશામાં લોક (સર્વ જગત) છે—એવો બોધ તે પ્રથમ વિભંગજ્ઞાન, ૨. પઞ્ચસુ દિક્ષ લોકાભિગમઃ=છ દિશાને બદલે ઊર્ધ્વ, અધો પૈકી કોઈ એક અને ચાર તિર્છી દિશાઓ, એમ પાંચ દિશાઓમાં લોક છે—એવો બોધ. ૩.

ક્રિયાવરણો જીવ:=જીવ પ્રાણાતિપાત વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે તે તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે પણ તેમાં હેતુભૂત કર્મ તો દેખાતું નથી, માટે જીવ કર્મથી આવૃત નથી પણ 'ક્રિયા જ જીવનું આવરણ છે' એવો બોધ. ૪. **મુદગ્ર**=ભવનપત્યાદિ દેવોનું વૈક્રિયશરીર બાહ્ય-અભ્યંતર પુદ્ગલોના ગ્રહણપૂર્વક કરાતું જોવાય છે. તેથી જીવ 'મુદગ્ર', અર્થાત્ 'સ્વશરીરાવગાહક્ષેત્રની બહારના કે અંદરના ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલોથી રચેલા શરીરવાળો છે' એવો અભિપ્રાય. ૫. **અમુદગ્ર**=વૈમાનિક દેવોનું વૈક્રિયશરીર બાહ્ય-અભ્યંતર પુદ્ગલોના ગ્રહણ વિના રચાતું જોવાય છે માટે જીવ 'અમુદગ્ર' એટલે બાહ્ય-અભ્યંતર ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલોના ગ્રહણ વિનાના શરીરવાળો છે' એવો વિકલ્પ. ૬ **જીવો રૂપી**=વૈક્રિયશરીરધારી દેવોના રૂપને જોઈને શરીરને જ જીવ માનવાથી જીવ રૂપી છે' એવો અભિપ્રાય, અને ૭. **સર્વ જીવ:**=વાયુથી ચલાયમાન પુદ્ગલોને જોઈને, તેમાં પણ જીવની માન્યતા કરવાથી જગતમાં દેખાય છે તે 'સર્વ વસ્તુઓ જીવો છે' એવો અભિપ્રાય. આ સાતેય અભિપ્રાયોમાં 'લોક છ દિશાઓમાં છે, તેને બદલે ન્યૂન દિશામાં માનવા રૂપે, કર્મોને નહિ માનવા રૂપે અને શરીરના તે તે ધર્મોને દેખીને આત્માને તેવો માનવા રૂપે' વિપરીત ભંગો (કલ્પનાઓ) હોવાથી તેને વિનભંગ=વિભંગજ્ઞાન કહ્યું છે.

૮ ગોચર ભૂમિઓ

સાધુઓની આઠ ગોચરચર્યા આ પ્રમાણે છે—ઋજવી, ગત્વાપ્રત્યાગતિ, ગોમુત્રિકા, પતંગવીથિ, પેટા, અર્ધપેટા, અભ્યંતરશંબૂકા અને બહિઃશંબૂકા એ આઠ ગોચર ભૂમિઓ છે. ૧. **ઋજવી**—ઋજવી એટલે સરળ. ઉપાશ્રયમાંથી નીકળેલો સાધુ સીધા માર્ગે એકશ્રેણિમાં રહેલા ઘરોમાં ક્રમશઃ ફરતાં છેલ્લા ઘર સુધી આવે, આટલા ઘરોમાંથી ભિક્ષા ન મળે તો પણ બીજે ક્યાંય ગયા વિના સીધા માર્ગે ઉપાશ્રયમાં પાછો આવે તે ઋજવી. ૨. **ગત્વાપ્રત્યાગતિ**—જેમાં ગત્વા=એક શ્રેણિમાં ફરીને પ્રત્યાગતિ=પાછા ફરતાં બીજી શ્રેણિમાં વહોરતો આવે તે ગત્વાપ્રત્યાગતિ. ઋજવીની જેમ એક ગૃહશ્રેણિમાં ફર્યા પછી પાછો ફરતો સાધુ સીધા માર્ગે બીજી

ગૃહશ્રેણિમાં છેલ્લા ઘર સુધી ફરીને ઉપાશ્રયમાં આવે તે ગત્વાપ્રત્યાગતિ:
 ૩. ગોમૂત્રિકા— ગોમૂત્રિકા એટલે બળદના જમીન ઉપર પડેલા પેશાબના
 આકારના જેવી. સામ સામે શ્રેણિમાં રહેલા ઘરોમાં ડાબી શ્રેણિના ઘરથી
 જમણી શ્રેણિના ઘરમાં, પુનઃ જમણી શ્રેણિના ઘરથી ડાબી શ્રેણિના ઘરમાં,
 વળી પુનઃ ડાબી શ્રેણિના ઘરથી જમણી શ્રેણિના ઘરમાં, એમ બંને
 શ્રેણિઓમાં એક એક ઘર ક્રમશઃ ફરે તે ગોમૂત્રિકા. ૪. પતંગવીથિ— જેમાં
 પતંગની જેમ વીથિ=ફરવાનો માર્ગ હોય તે પતંગવીથિ. જેમ પતંગ ઉડી
 ઉડીને અનિયત ગતિથી ઉડે-ફરે તેમ સાધુ વચ્ચે વચ્ચે ઘરો છોડીને અનિયત
 ક્રમથી ફરે તે પતંગવીથિ. ૫. પેટા— પેટા એટલે પેટી. પેટી જેવા ચોરસ
 વિભાગમાં ઘરોને કલ્પીને વચ્ચેના ઘરો છોડી દે અને છોડે રહેલા ઘરોમાં
 ચારે ય દિશામાં સમશ્રેણિએ ફરે તે પેટા. ૬. અર્ધપેટા— અર્ધપેટાના આકાર
 જેવું પરિભ્રમણ જેમાં થાય તે અર્ધપેટા. પેટીની જેમ ઘરોની કલ્પના કરીને
 ચારને બદલે બે જ દિશામાં રહેલી બે જ ગૃહશ્રેણિમાં ફરે તે અર્ધપેટા. ૭.
 અભ્યંતરશંબૂકા— શંબૂક એટલે શંખ. શંખના આવર્તની જેમ ગોળ
 પરિભ્રમણ જેમાં થાય તે શંબૂકા. જેમ કે—ક્ષેત્રના મધ્યભાગથી ફરવાનું શરૂ
 કરીને શંખના આવર્તની જેમ ગોળાકાર રહેલા ઘરોમાં ફરતો સાધુ છેલ્લે
 ક્ષેત્રની બહાર આવે તે અભ્યંતરશંબૂકા. ૮. બહિઃશંબૂકા— ક્ષેત્રના
 બહારના ભાગથી ફરવાનું શરૂ કરીને શંખના આવર્તની જેમ ગોળાકારે
 ફરતો સાધુ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં આવે તે બાહ્ય શંબૂકા.

૮ પ્રતિલેખના

૧. અન્યૂનાતિરિક્તા— એટલે જેમાં પરિલેહણા-પ્રમાર્જના વગેરે ન્યૂન કે અધિક ન હોય તેવી, તથા ૨. અવિપર્યાસા— એટલે વસ્ત્રના ક્રમથી અને બાળ-વૃદ્ધ વગેરે પુરુષના ક્રમથી પરિલેહણા કરવી જોઈએ. ૧. અન્યૂના, ૨. અનતિરિક્તા અને ૩. અવિપર્યાસા, એ ત્રણ પદની અછતંગી થાય. તેમાં 'અન્યૂના અનતિરિક્તા અને અવિપર્યાસા' એ પહેલો ભાંગો શ્રેષ્ઠ-મોક્ષનો અવિરોધી જાણવો, બાકીના સાત ભાંગાઓમાં 'વિપર્યાસા' વગેરે દોષો હોય માટે તે અપ્રશસ્ત જાણવા. તે આઠ ભાંગા આ પ્રમાણે છે—૧. અન્યૂના અનતિરિક્તા અવિપર્યાસા, ૨. અન્યૂના અતિરિક્તા અવિપર્યાસા, ૩. ન્યૂના અનતિરિક્તા અવિપર્યાસા, ૪. ન્યૂના અતિરિક્તા અવિપર્યાસા, ૫. અન્યૂના અનતિરિક્તા વિપર્યાસા, ૬. અન્યૂના અતિરિક્તા વિપર્યાસા, ૭. ન્યૂના અનતિરિક્તા વિપર્યાસા અને ૮. ન્યૂના અતિરિક્તા વિપર્યાસા.

૮ પ્રભાવકો

જેનાથી શ્રી જૈનશાસનનો મહિમા-પ્રભાવ વધે, તેવી પ્રવૃત્તિઓને 'પ્રભાવના' અને તેને કરનારા મહાત્માઓને 'પ્રભાવક' કહેવાય છે. આવા ધર્મપ્રભાવકો આઠ પ્રકારે માનેલા હોવાથી પ્રભાવના પણ આઠ પ્રકારની છે. પ્રભાવકોનું સ્વરૂપ—૧. પ્રાવચની— 'પ્રવચન' એટલે બારેય અંગો (વગેરે શાસ્ત્રો), કે જેને 'ગણિપિટક' (આચાર્ય ભગવંતોની ગવેરાતની પેટી) કહેલ છે, તે પૈકી જે જે કાળે જેટલું (પ્રવચન) આગમશાસ્ત્ર વિદ્યમાન હોય તે તે કાળે તે વિદ્યમાન સર્વ આગમોના મર્મને જાણનારા (પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેવા) પ્રાવચની કહેવાય. ૨. ધર્મકથક— આલેપણી, વિક્ષેપણી, સંવેગજનની અને નિર્વેદિનીરૂપ ચાર પ્રકારની ધર્મકથા (ઉપદેશ)ને પોતાની વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ (લબ્ધિ)થી એવી રીતિએ સંભળાવે, કે જેથી શ્રોતાને આનંદપૂર્વક આલેપાદિ થાય. આવા વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળા (પૂ. શ્રીનંદિષેણમુનિ વગેરે) ધર્મકથી કહેવાય. ૩. વાદી— વાદી, પ્રતિવાદી, સભાજનો અને સભાધિપતિ

૧. આલેપણી આદિ ચાર કથાઓનું વર્ણન પરિશિષ્ટમાં જ ૪ ધર્મકથામાં જણાવ્યું છે.

(પ્રમુખ)—એ ચારેય જ્યાં હોય, તેવી ચતુરંગ સભામાં પરવાદીનાં પક્ષને અસત્યરૂપે સિદ્ધ કરીને પોતાના પક્ષને સત્યરૂપે સિદ્ધ કરવારૂપ કરવાની શક્તિવાળા (પૂ. શ્રીમલ્લવાદિસૂરિ વગેરે) સમર્થ પુરુષો વાદી કહેવાય.

૪. નૈમિત્તિક—ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાલીન ભાવોને જણાવનારા' અષ્ટાંગનિમિત્ત શાસ્ત્રના જાણ (પૂ. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિજી વગેરે) મહર્ષિઓને નૈમિત્તિક જાણવા. ૫. તપસ્વી—તપસ્વી એટલે આ લોક-પરલોકના પૌદ્ગલિક કોઈ સુખની અભિલાષા વિના સમતાભાવે 'જૈનદર્શનપ્રસિદ્ધ-અક્રમ, અઠાઈ વગેરે' ક્લિષ્ટ તપને કરનારા, સ્વશરીરમાં પજા નિઃસ્પૃહ (પૂ. શ્રીમંદક્રમુનિ વગેરે) મહાત્માઓને તપસ્વી પ્રભાવક સમજવા. ૬. વિદ્યાવાન—પ્રજ્ઞાપ્તિ વગેરે વિદ્યાઓને સાધનારા વિદ્યાસિદ્ધ (પૂ. વજ્રસ્વામિજી જેવા મહર્ષિ) વિદ્યાવાન કહેવાય. ૭. સિદ્ધ—આંખમાં અંજન કરીને, પગે લેપ કરીને, કપાળે તિલક કરીને અથવા મુખમાં શોળી વગેરે રાખીને દુષ્કર કાર્યો કરવાં, ભૂત વગેરેનું આકર્ષણ કરવું કે વૈકિયશરીરાદિ રચવું; વગેરે અનેક દુઃસાધ્ય કાર્યો કરવાની શક્તિઓને જેઓએ સિદ્ધ કરી હોય, તે (પૂ. શ્રીકાલિકાચાર્ય મહારાજ જેવા) મહર્ષિને સિદ્ધપ્રભાવક સમજવા. ૮. કવિ—વિશિષ્ટ રચનાવાળા ગદ્ય કે પદ્ય કાવ્યો રચવાની શક્તિથી ભિન્ન ભિન્ન ભાષામાં કાવ્યગ્રંથો રચનારા (પૂ. શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિજી જેવા), જેઓ પોતાની તે રચનાથી રાજા-મહારાજાઓને પણ ધર્મી બનાવે તેવા પંડિતપુરુષો કવિ કહેવાય.

યોગના આઠ અંગ

યોગના યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ આઠ અંગો છે. ૧. યમ—અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહ યમાઃ (પાતાં.યો.૬.૨.સૂ.૩૦) અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ યમ છે. ૨. નિયમ—શૌચ-સંતોષ-તપઃ-

૨. ૧. જમજું, ડાહું વગેરે અંગોના સ્ફુરણથી, ૨. શુભાશુભ સ્વામીથી, ૩. પશુ-પક્ષીઓ આદિના સ્વરથી, ૪. ભૂમિકંપ વગેરેથી, ૫. શરીર ઉપરના મસ, તલ વગેરેથી, ૬. હાથ, પગ વગેરેનાં રેખા આદિ લક્ષણોથી, ૭. ઉલ્કાપાત વગેરે ઘવાથી અને ૮. ગ્રહોના ઉદય, અસ્ત વગેરે જ્યોતિષના બળથી, એમ આઠ નિમિત્તોથી ભૂત, ભાવિ અને વર્તમાન ભાવોને જણાવનારું શાસ્ત્ર 'અષ્ટાંગનિમિત્ત શાસ્ત્ર' કહેવાય છે. (કલ્પસૂત્ર)

સ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમાઃ (પાતં.યો.૬.અ.૨.સૂ.૩૨) શુચિ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરની ઉપાસના એ પાંચ નિયમ છે. (શૌચના બાહ્ય અને અભ્યંતર એવા બે ભેદ છે. શારીરિક પવિત્રતા એ બાહ્ય શૌચ છે. માનસિક પવિત્રતા એ અભ્યંતર શૌચ છે. જૈનશાસનમાં સાધના માટે શારીરિક પવિત્રતાને પણ સ્થાન છે, પણ માનસિક પવિત્રતામાં ઉપરોધ ન કરે (=માનસિક પવિત્રતામાં રુકાવટ ન કરે તેવી જ શારીરિક પવિત્રતાને સ્થાન છે. માટે જ સાધુઓને સ્નાનાદિનો નિષેધ છે.) ૩. આસન— સ્થિરસુખમાસનમ્ (પા.યો.૬.અ.૨.સૂ.૪૬) જે આસન સ્થિર અને સુખકારક હોય, અર્થાત્ જે આસનથી લાંબા વખત સુધી સુખપૂર્વક બેસી શકાય તેનું નામ આસન.

આસન સાધનામાં સહાયક છે. આસન અપ્રમત્તતા, ચિત્તસ્થિરતા અને શુભ પરિણામ થવામાં નિમિત્ત કારણ છે. આથી જ યોગવિશિંકામાં યોગના પાંચ પ્રકારોમાં સ્થાનનો પણ સમાવેશ છે. સ્થાન એટલે મુદ્રા-આસન. જૈનશાસનમાં જિનમુદ્રા વગેરે મુદ્રાઓ અને વીરાસન વગેરે આસનો પ્રસિદ્ધ છે. ‘અહીં સ્થિર અને સુખકારક હોય તે આસન એમ કહ્યું. આસનો તો અનેક છે. તેમાંથી કયા આસનથી સાધના કરવી? આ પ્રશ્નનો જવાબ અહીં આસન શબ્દની કરેલી વ્યાખ્યામાંથી મળે છે. સ્થિર સુખાસનથી સાધના કરવી. જે યોગીને પદ્માસન વગેરે આસનોમાંથી જે આસન અભ્યાસ દ્વારા સિદ્ધ થઈ જાય અને તેથી તે આસનમાં લાંબો કાળ સ્થિર રહી શકાય અને શરીરપીડા ન થાય તે યોગી માટે તે આસન સ્થિર સુખાસન ગણાય. જો આસન અસ્થિર હોય=વારંવાર બદલવું પડે તો ચિત્તવિક્ષેપ થાય. જો આસન દ્વારા શરીરપીડા થાય તો પણ ચિત્ત સાધનામાં એકાગ્ર ન બને. માટે અહીં જે આસન સ્થિર અને સુખકારક હોય તે આસન એવી આસન શબ્દની વ્યાખ્યા છે. આપણું શરીર એટલું બધું ચંચળ છે કે જેથી કોઈ એક સ્થિતિમાં વધારે સમય રહી શકતું નથી. આથી વારંવાર શરીરસ્થિતિને આપણે બદલીએ છીએ. પણ યોગીઓ અભ્યાસથી શરીરને એવું કેળવે છે કે જેથી શરીર કલાકો સુધી, દિવસો સુધી, મહિનાઓ સુધી એકસરખી સ્થિતિમાં રહે છે. પૂર્વના મહાપુરુષો મહિનાઓ સુધી એક સ્થળે કાયોત્સર્ગમાં રહેતા હતા એ બીના પ્રસ્તુત વિષયનું સમર્થન કરે છે.

૪. પ્રાણાયામ— તસ્મિન્ સતિ શ્વાસપ્રશ્વાસ-યોર્ગતિવિચ્છેદઃ પ્રાણાયામઃ (પા.યો.દ.અ.૨.સૂ.૪૯) આસનનો જય કર્યા પછી શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ગતિનો વિચ્છેદ (=ભંગ) કરવો તેનું નામ પ્રાણાયામ. પ્રાણાયામના રેચક, પૂરક અને કુંભક એમ ત્રણ પ્રકાર છે. અશુદ્ધ હવાને બહાર કાઢવી તે રેચક, શુદ્ધ હવાને અંદર લેવી તે પૂરક. હવાને અંદર રોકવી તે કુંભક. આ દ્રવ્ય પ્રાણાયામ છે. ભાવ પ્રાણાયામ આ પ્રમાણે છે—

બાહ્યભાવ રેચક ઈહાંજી, પૂરક અંતરભાવ

કુંભક ચિરતા ગુણે કરી જી, પ્રાણાયામ સ્વભાવ ॥ ૨ ॥

(યોગદૃષ્ટિ સજ્જાય ઢાળ-ચોથી)

ચિત્તમાં અશુભ ભાવોને બહાર કાઢવા તે રેચક. ચિત્તને શુભ ભાવોથી ભરવું એ પૂરક. આત્મામાં સ્થિર બનવું તે કુંભક. આ બે પ્રકારના પ્રાણાયામમાં જૈનશાસન ભાવ પ્રાણાયામને મહત્ત્વ આપે છે. દ્રવ્ય પ્રાણાયામ ચિત્ત અને ઈન્દ્રિય ઉપર વિજય મેળવવા માટે છે. પણ દ્રવ્ય પ્રાણાયામથી ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવાય જ એવું નિશ્ચિત નથી. ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવવાનો મુખ્ય ઉપાય અધ્યાત્મ, ભાવના વગેરે યોગ છે. ચિત્ત ઉપર વિજય મેળવવાનો ઉપાય જ્ઞાપતાં અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમમાં કહ્યું છે કે—“સ્વાધ્યાય, યોગવહન, ચારિત્રક્રિયામાં વ્યાપાર, બાર ભાવના અને શુભ-અશુભ પ્રવૃત્તિના ફળના ચિંતનથી સુજ્ઞ પ્રાણી મનનો નિરોધ કરે.” ૫. પ્રત્યાહાર— સ્વવિષયાસંપ્રયોગે ચિત્ત-સ્વરૂપાનુકાર ઇન્દ્રિયાણાં પ્રત્યાહારઃ (પા.યો.દ.૨/૫૪) ઈન્દ્રિયસમૂહ પોતપોતાના વિષયનો ત્યાગ કરીને ચિત્તના સ્વરૂપનું અનુકરણ કરે (=આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરે) તે સ્થિતિને ઈન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કહે છે.

પ્રત્યાહાર શબ્દનો શબ્દાર્થ “પાછું ખેંચવું” એવો છે. પ્રસ્તુતમાં ચિત્ત તથા ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી પાછી ખેંચી લેવી=રોકવી તે પ્રત્યાહાર. પ્રત્યાહાર ઈન્દ્રિયજયનો ઉપાય છે. જૈનશાસનમાં ઈન્દ્રિયજયના “વિષયોનો નિરોધ અને રાગ-દ્વેષ નિગ્રહ” એમ બે ઉપાયો કહ્યા છે. ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો નિરોધ=ત્યાગ કરવો એ પહેલો ઉપાય છે. જીવનમાં દરેક વખતે ઈન્દ્રિયોના વિષયનો ત્યાગ શક્ય ન બને. જેમ કે ક્યારેક ચક્ષુની સામે રૂપ સહસ્રા આવી જાય છે. કાનની સાથે શબ્દનો સંયોગ થાય છે. ભોજનમાં જીભની

સાથે રસનો સંયોગ થાય છે. આ રીતે ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો નિરોધ શક્ય ન હોય ત્યારે એ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષનો નિગ્રહ કરવો=રાગ-દ્વેષ ન કરવા એ ઈન્દ્રિયજયનો બીજો ઉપાય છે. (ઓ.નિ.ભા.૧૬૭)

યોગદૃષ્ટિની સજ્જાયમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ઢાળ પાંચમીમાં કહ્યું છે કે—

“વિષયવિકારે ન ઈન્દ્રિય જોડે, તે ઈહાં પ્રત્યાહારોજી.” ॥ ૪ ॥

અહીં ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં ન જોડે એમ નથી કહ્યું, કિંતુ વિષયના વિકારમાં ન જોડે એમ કહ્યું છે.

૬. ધારણા— દેશબન્ધશ્ચિત્તસ્ય ધારણા (પા.યો.દ.અ.૩.સૂ.૧) ચિત્તની પોતાના ધ્યેય સ્થાનમાં સ્થિતિ તેને ધારણા કહે છે. ૭. ધ્યાન— તત્ર પ્રત્યયૈકતાનતા ધ્યાનમ્ (પા.યો.દ.અ.૩.સૂ.૨) તે ધારણા પ્રદેશમાં પ્રત્યયની=ચિત્તવૃત્તિની એકતાનતા=એકાગ્રતા થવી તેને ધ્યાન કહે છે.

૮. સમાધિ— તત્ત્વેવાર્થમાત્રનિર્માસં સ્વરૂપશૂન્યમિવ સમાધિઃ (પા.યો.દ.અ.૩.સૂ.૩) ધ્યાન જ્યારે પોતાના સ્વરૂપથી પણ રહિત જેવું બનીને પોતાના અર્થ સ્વરૂપે જ=ધ્યેય સ્વરૂપે જ ભાસવા માંડે ત્યારે તે સ્થિતિને સમાધિ કહે છે.

૮ પુદ્ગલ પરાવર્ત

પુદ્ગલ પરાવર્તના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એમ ચાર ભેદ છે. તે દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે બે ભેદ છે. એટલે કે બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત, સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત, બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત, સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત, બાદર કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત, સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત, બાદર ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત, સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત. ૧. બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ જગતમાં રહેલા સર્વ પુદ્ગલોને જેટલા કાળમાં ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, શ્વાસોચ્છવાસ અને મન એ સાત વર્ગણા રૂપે ગ્રહણ કરીને મૂકે તેટલો કાળ એક બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. આમાં પહેલાં ઔદારિક રૂપે લઈને મૂકે પછી વૈક્રિય રૂપે લઈને મૂકે એવો ક્રમ નથી. ૨. સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ જગતમાં રહેલા સર્વ પુદ્ગલોને પ્રથમ ઔદારિક રૂપે લઈને મૂકે, પછી વૈક્રિય રૂપે લઈને મૂકે, પછી તૈજસ રૂપે લઈને મૂકે, એમ ક્રમશઃ સાતે

વર્ગણા રૂપે લઈને મૂકે તેટલો કાળ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. (આમાં સર્વ પુદ્ગલોને જ્યાં સુધી ઔદારિક રૂપે લઈને ન મૂકે એ દરમ્યાન વચ્ચે વચ્ચે વૈક્રિય, તૈજસ આદિ રૂપે લઈને મૂકે તો તે ન ગણાય.)

ટૂંકમાં સર્વ પુદ્ગલોને ક્રમ વિના ઔદારિકાદિ વર્ગણા રૂપે લઈને મૂકે તો બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત અને ક્રમશઃ લઈને મૂકે તો સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત (આમ અન્ય સ્થળે પણ જાણવું.)

૩. બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમ વિના મરણ કરીને સ્પર્શે તેમાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૪. સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમશઃ મરણ કરીને સ્પર્શે તેમાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૫. બાદર કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી રૂપ કાળચક્રના સર્વ સમયોને ક્રમ વિના મરણ કરીને સ્પર્શે તેમાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ બાદર કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૬. સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી રૂપ કાળચક્રના સર્વ સમયોને ક્રમશઃ મરણ કરીને સ્પર્શે તેમાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૭. બાદર ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ રસબંધના સર્વ અધ્યવસાય સ્થાનોને ક્રમ વિના મરણ કરીને સ્પર્શે તેમાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ બાદર ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. ૮. સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત— એક જીવ રસબંધના સર્વ અધ્યવસાય સ્થાનોને ક્રમશઃ મરણ કરીને સ્પર્શે તેમાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત છે.

દરેક જીવે આ સંસારમાં આવા અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તો પસાર કર્યા છે. અને જ્યાં સુધી મોક્ષ નહીં પામે ત્યાં સુધી ભવિષ્યમાં પણ આવા પુદ્ગલ પરાવર્તો પસાર કરશે.

સંક્ષેપમાં પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે— અસંખ્યવર્ષ=૧ પલ્યોપમ. ૧૦ કોડાકોડી પલ્યોપમ=૧ સાગરોપમ. ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ=૧ ઉત્સર્પિણી કે ૧ અવસર્પિણી. ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ (૧ ઉત્સર્પિણી+૧ અવસર્પિણી)=૧ કાળચક્ર. આવા અનંત કાળચક્ર=એક પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

૮ આત્મા

આત્માના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—૧. દ્રવ્યાત્મા, ૨. કષાયાત્મા, ૩. યોગાત્મા, ૪. ઉપયોગાત્મા, ૫. જ્ઞાનાત્મા, ૬. દર્શનાત્મા, ૭. ચારિત્રાત્મા અને ૮. વીર્યાત્મા. ૧. દ્રવ્યાત્મા—જીવાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળ એ છદ્રવ્યનો આત્મા દ્રવ્યાત્મા છે. ૨. કષાયાત્મા—કષાયથી યુક્ત જીવોનો આત્મા કષાયાત્મા છે. ૩. યોગાત્મા—સયોગી જીવોનો આત્મા યોગાત્મા છે. ૪. ઉપયોગાત્મા—સર્વ જીવોનો આત્મા ઉપયોગાત્મા છે. ૫. જ્ઞાનાત્મા—સમ્યગ્દષ્ટિઓનો આત્મા જ્ઞાનાત્મા છે. ૬. દર્શનાત્મા—સર્વ જીવોનો આત્મા દર્શનાત્મા છે. ૭. ચારિત્રાત્મા—વિરતિવાળાઓનો આત્મા ચારિત્રાત્મા છે. ૮. વીર્યાત્મા—(સંસારી ચેતનો મતઃ એવું વચન હોવાથી અહીં સંસારી એટલે ચેતનવાળા.) ચેતનવાળા સર્વ (સંસારી અને સિદ્ધ) જીવોનો આત્મા વીર્યાત્મા છે.

૮ વસતિનાં દોષો

વસતિના ૮ દોષો આ પ્રમાણે છે—૧. દૂમિતા, ૨. ધૂમિતા, ૩. વાસિતા, ૪. ઉદ્યોતિતા, ૫. બલીકૃતા, ૬. આવર્તા, ૭. સિક્તા અને ૮. સંમૃષ્ટા. તેમાં જે ચૂના વગેરેથી સુવાસિત કરેલી હોય તે ‘દૂમિતા’, કુંદરૂક વગેરેથી ધૂપેલી તે ‘ધૂમિતા’, પુષ્પો વગેરેથી સુવાસિત કરેલી હોય તે ‘વાસિતા’, દીપક વગેરેથી પ્રકાશવાળી કરેલી હોય તે ‘ઉદ્યોતિતા’, બળી વગેરે ઉતાર મૂક્યો હોય તે ‘બલીકૃતા’, છાણ-માટી વગેરેથી લીંપેલી તે ‘આવર્તા’, માત્ર પાણી છાંટ્યું હોય તે ‘સિક્તા’ અને સાવરણી આદિથી સમાર્જન (સાફ) કરેલી તે ‘સંમૃષ્ટા’ સમજવી. એ કાર્યો સાધુ નિમિત્તે જો ગૃહસ્થે કરેલાં હોય, તો તે વસતિ (મૂલ-ઉત્તરગુણોથી) શુદ્ધ હોવા છતાં ‘વિશોષિકોટિ’ દોષવાળી જાણવી.’

૧. ઘોળેલો ચૂનો વગેરે ઉતરી જવાથી, ધૂપની ગંધ કે પુષ્પો વગેરેની સુવાસ નીકળી જવાથી, પ્રકાશ બંધ કરવાથી, બળી ઉઠાવી લેવાથી, લીંપણ જુનું હોવાથી, છાંટેલું પાણી સૂકાઈ જવાથી અને સાધુએ પુનઃ સ્વયં પ્રમાર્જન કરવાથી તે તે લગાડેલા દોષો ટળી જાય, માટે તે ‘વિશોષિકોટિ’ કહેવાય.

૮ પ્રમાદ

અજ્ઞાન, સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, મતિભ્રંશ (=ભૂલી જવું વગેરે) ધર્મમાં અનાદર અને યોગોનું દુષ્પ્રશિધાન (અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ) એ આઠ પ્રકારનો પ્રમાદ છે.

૮ અનંતા

ક્રમ	નામ	સ્વરૂપ
૧.	જઘન્યપરિત્તઅનંત	જઘન્યઅસંખ્યાતાસંખ્યાતનો રાશિ અભ્યાસ કરતાં.
૨.	મધ્યમપરિત્તઅનંત	જઘન્યપરિત્તઅનંતથી ઉત્કૃષ્ટપરિત્તઅનંત વચ્ચેની સંખ્યા.
૩.	ઉત્કૃષ્ટપરિત્તઅનંત	જઘન્યયુક્તઅનંતમાં એક ન્યૂન.
૪.	જઘન્યયુક્તઅનંત	જઘન્યપરિત્તઅનંતનો રાશિ અભ્યાસ કરતાં.
૫.	મધ્યમયુક્તઅનંત	જઘન્યયુક્તઅનંતથી ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅનંત વચ્ચેની સંખ્યા.
૬.	ઉત્કૃષ્ટયુક્તઅનંત	જઘન્યઅનંતાનંતમાં એક ન્યૂન.
૭.	જઘન્યઅનંતાનંત	જઘન્યયુક્તઅનંતનો રાશિ અભ્યાસ કરતાં.
૮.	મધ્યમઅનંતાનંત	જઘન્ય અનંતાનંતથી અધિક.
૯.	ઉત્કૃષ્ટઅનંતાનંત	નથી.

પૂજના આઠ પ્રકારો

જલ, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અક્ષત, નૈવેદ્ય અને ફળ એ આઠ પ્રકારો પ્રસિદ્ધ છે.

૮ મદસ્થાનો

જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, ઐશ્વર્ય, શ્રુત અને લાભ એ આઠનો મદ કરવો તે આઠ મદસ્થાનો છે.

૮ અષ્ટભંગી

આ પ્રમાણે છે— ૧. વ્રતોને યથાર્થરૂપે ન જાણે, 'ધારણ ન કરે, ન પાળે, સામાન્યથી સઘળાય જીવો. ૨. વ્રતોને યથાર્થરૂપે ન જાણે, ધારણ ન કરે, પાળે, અજ્ઞાન તપસ્વીઓ. ૩. વ્રતોને યથાર્થરૂપે ન જાણે, ધારણ કરે, ન પાળે, અગીતાર્થ પાશત્યાદિ. ૪. વ્રતોને યથાર્થરૂપે ન જાણે, ધારણ કરે, પાળે, અગીતાર્થ મુનિઓ. ૫. વ્રતોને યથાર્થરૂપે જાણે, ધારણ ન કરે, ન પાળે, અવિરતિધર શ્રાવક વગેરે. ૬. વ્રતોને યથાર્થરૂપે જાણે, ધારણ ન કરે, પાળે, ૧૧મી પ્રતિભાધારી શ્રાવક. ૭. વ્રતોને યથાર્થરૂપે જાણે, ધારણ કરે, ન પાળે, સંવિગ્ન પાક્ષિક. ૮. વ્રતોને યથાર્થરૂપે જાણે, ધારણ કરે, પાળે, ગીતાર્થ મુનિઓ.

સિદ્ધિના આઠ ગુણો

ક્રમ	ગુણો	કયા કર્મના નાશથી થાય
૧.	અનંતજ્ઞાન	જ્ઞાનાવરણીયકર્મ.
૨.	અનંતદર્શન	દર્શનાવરણીયકર્મ.
૩.	અનંતચારિત્ર	મોહનીયકર્મ.
૪.	અનંતવીર્ય	અંતરાયકર્મ.
૫.	અવ્યાબાધસુખ	વેદનીયકર્મ.
૬.	અક્ષયસ્થિતિ	આયુષ્યકર્મ.
૭.	અરૂપીપણું	નામકર્મ.
૮.	અગુરુલઘુ	ગોત્રકર્મ.

૮ કર્મો

૧. જ્ઞાનાવરણીય, ૨. દર્શનાવરણીય, ૩. વેદનીય, ૪. મોહનીય, ૫. આયુષ્ય, ૬. નામ, ૭. ગોત્ર, ૮. અંતરાય.

૮ સિદ્ધિઓ

લઘિમા, વશિતા, ઈશિત્વ, પ્રાકામ્ય, મહિમા, અણિમા, કામાવસા-
યિત્વ અને પ્રાપ્તિ એમ આઠ સિદ્ધિઓ છે. ૧. લઘિમા— રૂથી પણ હલકું

૧. અહીં ધારણ કરવું એટલે વિધિથી સ્વીકારવું.

શરીર બનાવી શકે. ૨. વશિતા—કૂર માણસોને પણ વશ કરી શકે. ૩. ઈશિતા—ઈંદ્ર આદિથી પણ અધિક ઋદ્ધિ બનાવી શકે. ૪. પ્રાકાશ્ય—પાણીમાં ભૂમિની જેમ ચાલવાની શક્તિ અને ભૂમિ ઉપર પાણીની જેમ તરવાની શક્તિ. ૫. મહિમા—મેરુથી પણ અધિક મોટું શરીર કરવાની શક્તિ. ૬. અણિમા—અત્યંત નાનું શરીર બનાવીને સોયના કાણામાં પ્રવેશી શકે. ૭. કામાવસાયિત્વ—ઈચ્છા પ્રમાણે શરીરનું રૂપ કરી શકે. ૮. પ્રાપ્તિ—મેરુપર્વતના અગ્રભાગને કે સૂર્યને પણ સ્પર્શી શકે તેવું સામર્થ્ય.

૮ યોગદૃષ્ટિઓ

૧. મિત્રા, ૨. તારા, ૩. બલા, ૪. દીપ્તિ, ૫. સ્થિરા, ૬. કાંતા, ૭. પ્રભા, ૮. પરા એમ આઠ યોગદૃષ્ટિઓ છે.

૮ સૂક્ષ્મજીવો

૧. હિમ, કરા આદિ સ્નેહસૂક્ષ્મ. ૨. વડ આદિના પુષ્પો તે પુષ્પસૂક્ષ્મ છે. ૩. જેઓ ચાલે ત્યારે દેખાય છે, પણ સ્થિર હોય ત્યારે દેખી શકાતા નથી તે કુંથુઆ આદિ પ્રાણીસૂક્ષ્મ. ૪. કીડીના નગરમાં રહેલી કીડીઓ તથા બીજા સૂક્ષ્મજીવો ઉત્તિગસૂક્ષ્મ. ૫. પંચવર્ણની લીલકુલ આદિ પનકસૂક્ષ્મ. ૬. તુષના મુખ આદિ બીજસૂક્ષ્મ. ૭. નવું પેદા થયેલ અને પૃથ્વી સમાન વર્ણવાળું તે હરિતસૂક્ષ્મ તથા ૮. માખી આદિના ઈંડાઓને ઈંડાસૂક્ષ્મ કહેવાય છે.

૮ પ્રવચનમાતા

જુઓ ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૧ ગાથા-૬.

૮ ગણિસંપદા

ગણિ એટલે આચાર્ય. આચાર્ય જે આઠ વિષયોથી વિશિષ્ટ હોય છે, તે આઠ વિષયોને ગણિસંપત્તિ કહેવાય છે. તેમાં ૧. આચારસંપત્તિ—તેના ચાર ભેદો છે. ૧. ચારિત્રમાં નિત્ય સમાધિ રહે તેવો ઉપયોગ, ૨. પોતાનાં ઉચ્ચ જાતિ-કુળ વગેરેના આગ્રહનો-ગૌરવનો અભાવ, ૩. અનિયત (અપ્રતિબદ્ધ) વિહાર અને ૪. શરીરના અને મનના વિકારોનો અભાવ વગેરે. ૨. શ્રુતસંપત્તિ—તેના પણ ચાર ભેદો છે. ૧. બહુશ્રુતપણું

(તે યુગમાં અન્યની અપેક્ષાએ જ્ઞાન વિશિષ્ટ હોય), ૨. સૂત્રનો (આગમનો) દૃઢ પરિચય, ૩. સ્વ-પર સિદ્ધાંતરૂપ વિવિધ સૂત્રોના જ્ઞાતા અને ૪. ઉદાત્ત, અનુદાત્ત વગેરે તે તે સ્વરોનો-શબ્દાદિનો ઉચ્ચાર કરવામાં કુશળ. ૩. શરીરસંપત્તિ— તેના ચાર ભેદોમાં ૧. શરીરની ઉંચાઈ-પહોળાઈ વગેરે તે કાળને ઉચિત હોય, ૨. લજ્જા ન પામે તેવાં સર્વ અંગો શોભાયુક્ત (ઘાટીલાં) હોય, ૩. પાંચેય ઇન્દ્રિયોથી પૂર્ણ (ખોડ-ખાંપણ વિનાનું) અને ૪. શરીરનું સંઘયણ (બાંધો) સ્થિર (મજબૂત) હોય. ૪. વચનસંપત્તિ— તેના ચાર ભેદો પૈકી જેઓનું વચન ૧. આદેય (સર્વમાન્ય) હોય, ૨. મધુર હોય, ૩. મધ્યસ્થ હોય અને ૪. સંદેહ વિનાનું હોય. ૫. વાચનાસંપત્તિ— તેના ચાર ભેદો છે. ૧. શિષ્યની યોગ્યતાને જોઈને તેને ઉપકારક થાય તે-તેટલા સૂત્રનો ઉદ્દેશ કરે અને અયોગ્યને (અનધિકારીને) ઉદ્દેશ ન કરે, ૨. ઉદ્દેશની જેમ યોગ્યતાને જોઈને અર્થાત્ શિષ્ય પરિણત છે કે અપરિણત ? તે વિચારીને સમુદ્દેશ કરે, ૩. પૂર્વે આપેલું શ્રુત (આલાપકો) બરાબર સમજાયા પછી નવું શ્રુત આપે અને ૪. પૂર્વાપર સંગતિ થાય તે રીતે સૂત્રોના અર્થોને સમજાવે. ૬. મતિસંપત્તિ— તેના ૧. અવગ્રહ, ૨. ઈલા, ૩. અપાય અને ૪. ધારણા એ ચાર ભેદો છે. તેમાં તે તે ઇન્દ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયોનું માત્ર નિરાકાર ગ્રહણ તે અવગ્રહ, તેનો વિમર્શ-વિચાર કરવો તે ઈલા, નિર્ણય કરવો તે અપાય અને ઈલા-અપાય દ્વારા પડેલા સંસ્કારો ધારણ કરી રાખવા તે ધારણા સમજવી. ૭. પ્રયોગસંપત્તિ— અહીં પ્રયોગ એટલે વાદ કરવો એમ સમજવું, તેના ચાર ભેદો છે, તેમાં ૧. વાદ વગેરે કરવામાં ધૈર્યતાનું આત્મબળ-જ્ઞાનબળ કેટલું છે તે સમજે, ૨. સામે વાદી કોણ છે ? ક્યા નયને આશ્રયીને વાદ કરવા ઇચ્છે છે વગેરે વાદીને સર્વ રીતે સમજી શકે, ૩. જે ક્ષેત્રમાં વાદ કરવાનો હોય, તે ક્ષેત્ર (નગર-ગામ-દેશ) કોના પક્ષમાં છે ? ક્યા ધર્મનું રાગી છે ? વગેરે સમજે અને ૪. જે સભામાં વાદ કરવાનો હોય તેના સભાપતિ, સભાસદો, (રાજા, મંત્રી, પ્રજાજન-પંડિતપુરુષો) વગેરેને ઓળખી શકે. ૮. સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપત્તિ— એટલે સંયમને ઉપકારક વસ્તુઓના સંગ્રહનું જ્ઞાન, તેના ચાર ભેદો છે. ૧. બાળ-વૃદ્ધ-ગ્લાન વગેરે સર્વને અનુકૂળ રહે તેવા ક્ષેત્રની પસંદગીનું

(મેળવવાનું) જ્ઞાન હોય, ૨. પાટ-પાટલા વગેરે જરૂરી વસ્તુ મેળવવાનું જ્ઞાન હોય, ૩. સ્વાધ્યાય, ભિક્ષા, ભોજન વગેરે તે તે કાર્યો કરવાના તે તે સમયનું જ્ઞાન હોય અને ૪. નાના-મોટા, યોગ્ય-અયોગ્ય વગેરે કોણ સાધુ કોને વંદનીય છે, વગેરે વિનય સંબંધી જ્ઞાન હોય.

ગૃહસ્થને દ્રવ્યસંપત્તિની જેમ આચાર્યને જો આ આઠ પ્રકારની ભાવ(ગુણ)સંપત્તિ હોય, તો જ ગચ્છનું પાલન-રક્ષણ કરીને ભાવપ્રાણરૂપ જ્ઞાનાદિ ગુણોની રક્ષા કરી-કરાવી શકે, માટે તેને સંપત્તિ કહી છે. તેના વિના દરિદ્રના કુટુંબની જેમ સર્વ સાધુઓનું સંયમજીવન સિદ્ધાય અને એ માટે આચાર્ય જવાબદાર હોવાથી તેનું ભવભ્રમણ વધે, ઇત્યાદિ યથામતિ સ્વયં વિચારવું.

૯ નવકોટિ વિશુદ્ધ અશનાદિ

સઘળી પિંડૈષણા સંક્ષેપથી નવકોટિમાં આવી જાય છે. તે નવકોટિ સ્વયં હણે નહિ, બીજા પાસે હણાવે નહિ. કોઈ હણતું હોય તો તેની અનુમોદના ન કરે. સ્વયં પકાવે નહિ, બીજા પાસે પકવાડે નહીં, કોઈ પકાવતું હોય તો એની અનુમોદના ન કરે. સ્વયં ખરીદે નહીં, બીજા પાસે ખરીદાવે નહીં, કોઈ ખરીદતું હોય તો એની અનુમોદના ન કરે. એ રીતે થાય છે. (દ.વૈ.નિ.૨૪૨)

૯ ક્ષેત્રો

હિમવત, હૈરણ્યવત, હરિવર્ષ, રમ્યક્ષ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ.

૯ બ્રહ્મચર્ય

અબ્રહ્મનો મન-વચન-કાયાથી ન કરવું-ન કરાવવું-ન અનુમોદવું એ નવ ભાંગાથી ત્યાગ કરવો તે નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય છે.

નવ કલ્પી વિહાર

શેષકાળમાં એક એક માસકલ્પ એમ આઠ અને ચાતુર્માસિનો એક એમ નવકલ્પી વિહાર છે.

૯ તત્ત્વો

૧. જીવ- જે જીવે=પ્રાણોને ધારણ કરે તે જીવ. પ્રાણના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદ છે. પાંચ ઈન્દ્રિયો, ત્રણ યોગ(મન-વચન-કાયા), શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષ્ય એ દશ દ્રવ્યપ્રાણ છે. આત્માના જ્ઞાન-દર્શન આદિ સ્વાભાવિક ગુણો ભાવપ્રાણ છે. સંસારી જીવોને બંને પ્રકારના પ્રાણ હોય છે. મુક્ત (=સિદ્ધ) જીવોને કેવળ ભાવપ્રાણ હોય છે. ૨. અજીવ- જે પ્રાણરહિત હોય, અર્થાત્ જડ હોય તે અજીવ. અજીવ તત્ત્વના ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલ એમ પાંચ ભેદ છે. તેમાં પુદ્ગલ રૂપી છે=વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે. જ્યારે ધર્માસ્તિકાય આદિ અરૂપી છે=વર્ણાદિ રહિત છે. રૂપી દ્રવ્ય જો સ્થૂલ પરિણામી હોય તો ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી જાણી શકાય છે. સૂક્ષ્મ પરિણામી હોય તો ઈન્દ્રિયથી જાણી શકાય નહિ. અરૂપી પદાર્થો ઈન્દ્રિયોથી જાણી શકાય નહિ. આપણને આંખોથી જે કાંઈ દેખાય છે તે સર્વ પુદ્ગલરૂપ અજીવતત્ત્વ છે. ૩. આસ્રવ- કર્મોને આત્મામાં આવવાનું દ્વાર એ આસ્રવ છે. મન, વચન અને કાયાની શુભ-અશુભ પ્રવૃત્તિ (=યોગ) એ દ્રવ્ય આસ્રવ છે. મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિમાં કારણભૂત જીવના શુભ-અશુભ પરિણામ અથવા મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિમાં કારણભૂત જીવના શુભ-અશુભ પરિણામ અથવા મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થતા જીવના શુભ-અશુભ પરિણામ તે ભાવ આસ્રવ છે. અથવા આસ્રવ એટલે કર્મોનું આત્મામાં આવવું. કર્મોનું આત્મામાં આગમન એ દ્રવ્ય આસ્રવ અને દ્રવ્ય આસ્રવમાં કારણભૂત મન-વચન-કાયાની શુભ-અશુભ પ્રવૃત્તિ તે ભાવ આસ્રવ છે. ૪. પુણ્ય- પુણ્યતત્ત્વના દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે ભેદ છે. જે કર્મના ઉદયથી જીવને સુખનો અનુભવ થાય તે દ્રવ્યપુણ્ય અને દ્રવ્યપુણ્યના બંધમાં કારણભૂત દયા-દાન આદિના શુભ પરિણામ તે ભાવપુણ્ય. ૫. પાપ- પાપતત્ત્વના પણ દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે ભેદ છે. જે કર્મના ઉદયથી જીવને દુઃખનો અનુભવ થાય તે દ્રવ્યપાપ અને દ્રવ્યપાપના બંધમાં કારણભૂત હિંસા આદિના અશુભ પરિણામ તે ભાવપાપ. ૬. બંધ- કર્મપુદ્ગલોનો

આત્માની સાથે ક્ષીરનીરવત્ એકમેકરૂપે સંબંધ તે દ્રવ્યબંધ. દ્રવ્યબંધમાં કારણભૂત આત્માનો પરિણામ તે ભાવબંધ. ૭. સંવર— આત્મામાં આવતાં કર્મોને જે રોકે તે સંવર. સમિતિ, ગુપ્તિ, આદિ દ્રવ્યસંવર છે. દ્રવ્યસંવરથી ઉત્પન્ન થતા આત્માના પરિણામ અથવા દ્રવ્યસંવરમાં કારણભૂત આત્માના પરિણામ તે ભાવસંવર છે. અથવા કર્મોનું આત્મામાં ન આવવું તે દ્રવ્યસંવર અને દ્રવ્યસંવરમાં કારણરૂપ સમિતિ-ગુપ્તિ વગેરે ભાવસંવર છે. ૮. નિર્જરા— કર્મપુદ્ગલોનું આત્મપ્રદેશોથી છૂટા પડવું એ દ્રવ્યનિર્જરા છે. દ્રવ્યનિર્જરામાં કારણભૂત આત્માના શુદ્ધ પરિણામ અથવા દ્રવ્યનિર્જરાથી ઉત્પન્ન થતા આત્માના શુદ્ધ પરિણામ તે ભાવનિર્જરા છે. ૯. મોક્ષ— સઘળાં કર્મોનો ક્ષય એ દ્રવ્યમોક્ષ. દ્રવ્યમોક્ષમાં કારણભૂત આત્માના નિર્મળ પરિણામ અથવા દ્રવ્યમોક્ષથી થતા આત્માના નિર્મળ પરિણામ તે ભાવમોક્ષ છે.

૯ નિદાન

૧. કોઈ (તપસ્વી) સાધુ એમ વિચારે કે—દેવ-દેવલોક તો પ્રગટ છે નહિ, માટે આ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તે ઋદ્ધિમંત રાજાઓ જ દેવો છે, જો મારા તપ-નિયમાદિનું ફળ કાંઈ પણ હોય, તો ભવિષ્યમાં હું રાજા થાઉં; ૨. કોઈ એમ વિચારે કે—રાજાને તો બહુ ખટપટ અને દુઃખ-ભય હોય છે, માટે હું ધનપતિ-શેઠ થાઉં; ૩. કોઈ એમ વિચારે કે—પુરુષને યુદ્ધમાં ઉતરવું, દુષ્કર કાર્યો કરવાં, વગેરે ઘણી દુઃખદાયી પ્રવૃત્તિઓ હોય છે, માટે જો મારાં તપ-નિયમ વગેરે સફળ હોય, તો ભવિષ્યમાં હું સ્ત્રી થાઉં; ૪. કોઈ વિચારે કે—સ્ત્રી તો નિર્બળ-પરાધીન-નિદાનું પાત્ર ગણાય છે, માટે હું અન્ય જન્મમાં પુરુષ થાઉં; ૫. કોઈ એમ વિચારે કે—આ મનુષ્યના ભોગો તો મૂત્ર-પુરિષ-વમન-પિત્ત-શ્લેષ્મ-શુક્ર વગેરેની અશુચિથી ભરેલા છે, દેવ-દેવીઓ બીજા દેવ-દેવીઓ સાથે, અથવા પોતાનાં જ બીજાં દેવ-દેવીઓનાં રૂપો બનાવીને તેનાથી ભોગ ભોગવે છે, માટે હું

૧. દ્રવ્યનિર્જરાના આંશિક અને સંપૂર્ણ એમ બે ભેદો છે. અમુક=થોડા કર્મોનો ક્ષય તે આંશિક કે દેશ નિર્જરા છે. સઘળાં કર્મોનો ક્ષય એ સંપૂર્ણ કે સર્વનિર્જરા છે. અહીં નિર્જરાતત્વમાં આંશિક નિર્જરાનો સમાવેશ થાય છે. સંપૂર્ણ નિર્જરાનો મોક્ષતત્વમાં સમાવેશ થાય છે, કારણ કે સઘળાં કર્મોનો ક્ષય એ મોક્ષ છે.

પણ એ રીતે દેવ-દેવીઓના અશુચિરહિત ભોગો ભોગવી શકું એવો પરપ્રવિચારી દેવ થાઉં; ૬. કોઈ વળી એમ વિચારે કે—એમાં તો બીજા દેવ-દેવીની પરાધીનતા છે, માટે હું મારા પોતાનાં જ દેવ-દેવીનાં ઉભય રૂપો વિકુર્વિને બંને વેદોનાં સુખ ભોગવી શકું તેવો સ્વપ્રવિચારી દેવ થાઉં; ૭. કોઈ વળી મનુષ્યના અને દેવોના ઉભય ભોગોથી વૈરાગી બનેલો સાધુ કે સાધ્વી એમ વિચારે કે—જો મારો આ ધર્મ સફળ હોય, તો જ્યાં પ્રવિચારણા નથી તેવો (નવ શ્રૈવેયકાદિ) અલ્પ વેદોદયવાળો દેવ થાઉં; ૮. કોઈ એમ વિચારે કે—દેવ તો અવિરતિ હોય છે, માટે આ ધર્મનું જો ફળ મળે, તો હું અન્ય જન્મમાં શ્રીમંત એવો ‘ઉગ્રકુલ’ વગેરે ઉત્તમ કુળમાં વ્રતધારી શ્રાવક થાઉં; અને ૯. કોઈ એમ વિચારે કે—કામભોગો દુઃખદાયી છે, ધનપ્રતિબંધક છે, માટે અન્ય ભવમાં હું દરિદ્ર થાઉં, કે જેથી સુખપૂર્વક ગૃહસ્થપણને તજીને સંન્યાસ-દીક્ષા લઈ શકું. એમ પોતાના તપ-નિયમ-વ્રત વગેરેની આરાધનાના ફળરૂપે અન્ય ભવમાં તે તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાની કલ્પના કરવી તે નિદાન છે.^૧

૧૦ સામાચારી

૧. ઈચ્છાકાર— ઈચ્છવું તે ઈચ્છા અને કરવું તે કાર, અર્થાત્ બળાત્કાર વિના ઈચ્છાનુસાર કરવું તે. જો તારી ઈચ્છા હોય, તો આ અમુક કાર્ય કર, અથવા જો તમારી ઈચ્છા હોય તો હું અમુક કાર્ય કરું, એમ સામાની ઈચ્છાનુરૂપ આદેશ કે સ્વીકાર કરવો, તે ‘ઈચ્છાકાર’ કહેવાય છે. ૨. મિથ્યાકાર—વિપરીત, ખોટું, અસત્ય એ મિથ્યા શબ્દના પર્યાયો (અર્થો) છે, માટે વિપરીત, ખોટું કે અસત્ય કરવું તેને મિથ્યાકાર કહેવાય છે. સંયમયોગથી વિપરીત આચરણ થઈ ગયા (કયાં) પછી તેની

૧. આમાં પ્રથમનાં છ નિયાજાવાળાને જો વીતરાગનો માર્ગ સાંભળે તો પણ તેની શ્રદ્ધા ન થાય, સત્તામા નિયાજાવાળાને ધર્મમાં શ્રદ્ધા થાય પણ દેશવિરતિના પરિણામ ન થાય, આઠમા નિયાજાથી શ્રાવક બને પણ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત ન થાય અને નવમા નિયાજાથી સાધુપણું પ્રાપ્ત થાય પણ મોક્ષ ન થાય. એમ ધર્મસામગ્રી મળવા છતાં તેના ફળથી આત્મા વશિત રહે છે, માટે નિયાજાં નહિ કરવાં. નિયાજાં કર્યા વિના જ સાધુધર્મના અને શ્રાવકધર્મના ફળરૂપે તે તે ફળ મળે જ છે. ઉલટું નિયાજાં કરવાથી ભવિષ્યમાં ધર્મપ્રાપ્તિ થતી નથી. છેલ્લા નિયાજાથી સમકિત, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રગટ થવા છતાં જીવનો મોક્ષ અટકે છે. પ્રથમનાં સાત નિયાજાં તો નિયમા સંસારમાં ભ્રમાવે છે.

વિપરીતતા (ખોટાપણું) જણાવવા (કબૂલવા) માટે શ્રી જિનવચનના મર્મને જાણનારા મુનિઓ 'મિથ્યાકાર' કહે (કરે) છે. અર્થાત્ 'આ મિથ્યા છે' એમ જણાવે છે-કબૂલ કરે છે. ૩. તથાકાર— 'તે રીતે જ કરવું' તેને તથાકાર કહેવાય છે. સૂત્ર (અર્થ વગેરેના વ્યાખ્યાન પ્રસંગે) તથા પ્રશ્નના સમાધાન વગેરેમાં 'આપે જે જેમ કહ્યું, તે તેમ જ છે' એમ સામાને જણાવવા માટે 'તથાકાર'નો પ્રયોગ કરાય છે. ૪-પ. આવશ્યિકી-નૈષેધિકી— અવશ્ય કરણીય અને અકરણીય કાર્યોને અંગે જે સામાચારી (વર્તાવ), તેને અનુક્રમે આવશ્યિકી અને નૈષેધિકી કહેવાય છે. તેમાં જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે અવશ્ય કરણીય અધ્યયનાદિ પ્રવૃત્તિ કે તેવા કોઈ પ્રયોજને ઉપાશ્રય વગેરે પોતાના સ્થાનથી બહાર જવાની ક્રિયાને તથા તેને સૂચવનાર શબ્દોચ્ચારને પણ 'આવશ્યિકી' કહેવાય છે. તથા અસંવૃત્ત' (અજયજ્ઞાવાણાં) શરીરનાં ગાત્રોની (શારીરિક) ચેષ્ટાને રોકવા માટે જે કરાય તેને અથવા તેવી ચેષ્ટાને રોકવા માટે વસતિમાં પ્રવેશ કરાય વગેરે પ્રવૃત્તિને અને તેનું સૂચન કરનાર શબ્દોચ્ચારને પણ 'નૈષેધિકી' કહેવાય છે. ૬. આપૃચ્છા— એમાં 'આ અવ્યય છે, તેના મર્યાદા અને અભિવિધિ' એમ બે અર્થો થાય છે. તેમાં મર્યાદા વડે એટલે તથાવિધ વિનયપૂર્વક. અભિવિધિવડે એટલે નાના-મોટા કોઈ પણ પ્રયોજને (સર્વ કાર્યોમાં) ગુરુને 'પૃચ્છા' એટલે પૂછવું, તેને 'આપૃચ્છા' સામાચારી કહી છે. ૭. પ્રતિપૃચ્છા— પુનઃ પૂછવું તે પ્રતિપૃચ્છા. ગુર્વાદિએ 'આ કામ તારે કરવું' એમ પહેલાં કહ્યું હોય, તે જ કામને કરતી વખતે કરનારે કામ ભળાવનાર તે ગુર્વાદિને 'હું તે (આપે કહેલું) કામ કરું છું' એમ પુનઃ પૂછવું, તેને પ્રતિપૃચ્છા કહી છે. આ પ્રતિપૃચ્છા એ કારણે જરૂરી છે કે—કોઈ વાર એ કામને બદલે તેઓ બીજું કામ જો કરવાનું કહેવાના હોય, અથવા પહેલાં કરવાનું કહ્યા છતાં તેનું પ્રયોજન ન હોય, તો નિષેધ કરવાનો હોય, અગર તો એક વાર ગુરુએ ના કહી હોય છતાં કરનારને તે કામનું પ્રયોજન હોય તેથી પણ પુનઃ

૧. જેનાથી અશુભ કર્મોનો બંધ થાય તેવી શારીરિક ચેષ્ટાને રોકવી, બહાર ગયેલાએ તેને રોકવા માટે પોતાના નિવાસસ્થાને (ઉપાશ્રયમાં) આવી જવું કે તેવા અર્થને જણાવનાર શબ્દોચ્ચાર કરવો, એ દરેક અશુભ પ્રવૃત્તિનો નિષેધ (રોકાણ) કરવા માટે હોવાથી, તેને 'નૈષેધિકી' કહેવાય છે.

પૂછે, તેને પણ 'પ્રતિપૃચ્છા' કહેવાય છે. ૮. છન્દના— અશન-પાન-વસ્ત્ર-પાત્રાદિ લાવ્યા પછી સર્વ સાધુઓને વિનંતી કરે કે—“હું આ અશનાદિ લાવ્યો છું, તેમાંથી કોઈને પણ જો એ ઉપયોગી હોય, તો તે ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વીકારો” એમ અશનાદિને આપવા માટે કહેવું, તેને 'છન્દના' કહેવાય છે. ૯. નિમન્ત્રણા— અશનાદિ લાવ્યા પહેલાં જ સાધુઓને વિનંતી કરે કે—“હું આપને માટે અશનાદિ લાવું ?” તેને 'નિમન્ત્રણા' કહેવાય છે. ૧૦. ઉપસમ્પદા— જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે પોતાના ગુરુને છોડીને તેઓની અનુમતિથી અન્ય ગચ્છીય ગુરુની નિશ્રામાં રહેવું, તેને 'ઉપસંપદા' કહેવાય છે.

૧૦ સમાધિસ્થાનો

પુરુષે સ્ત્રીની કે સ્ત્રીએ પુરુષની વિકારજનક વાતોનો ત્યાગ કરવો, અથવા પુરુષે માત્ર સ્ત્રીઓની સભામાં કથા નહિ કરવી તે પહેલું સમાધિસ્થાન. એમ સ્ત્રીનું આસન પુરુષે અને પુરુષનું આસન સ્ત્રીએ વર્જવું તે બીજું, રાગદ્વિષ્ટિએ સ્ત્રીનાં રાગજનક અંગો-ઈન્દ્રિયો વગેરે પુરુષે કે પુરુષના અંગો-ઈન્દ્રિયો આદિ સ્ત્રીએ નહિ જોવાં તે ત્રીજું, સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક આદિથી યુક્ત (સંયુક્ત) વસિત (ઉપાશ્રય)માં સાધુએ આશ્રય નહિ કરવો તે ચોથું, અતિમાત્ર (પ્રમાણાધિક) આહારનો ત્યાગ કરવો તે પાંચમું, સ્નિગ્ધ-માદક આહારનો ત્યાગ કરવો તે છઠ્ઠું, પૂર્વ ગૃહસ્થાવસ્થામાં ભોગવેલા ભોગનું સ્મરણ નહિ કરવું તે સાતમું, શાતાવેદનીયજન્ય સુખમાં અથવા શાતાને ઉપજાવનાર શુભ રસ-સ્પર્શ આદિ વિષયોના સુખમાં રાગ-મદ નહિ કરવો તે આઠમું, એ પ્રમાણે પોતાની પ્રશંસા-કીર્તિ આદિનો મદ નહિ કરવો તે નવમું, અને શુભ શબ્દ-રૂપ-રસ-ગન્ધ વિગેરે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ નહિ કરવી તે દશમું. આ દશ પ્રકારનાં સ્થાનો સ્વ-પરને સમાધિ ઉત્પન્ન કરે છે, માટે એ દશને સમાધિસ્થાનો કહ્યાં છે.

૧૦ દશા

૧. કર્મવિપાકદશા, ૨. ઉપાસકદશા, ૩. અંતકૃતદશા, ૪. અણુ-ત્તરોપપાતિકદશા, ૫. પ્રશ્નવ્યાકરણદશા, ૬. દશાશ્રુતસ્કંધદશા, ૭.

બંધદશા, ૮. દ્વિગૃહ્ણદશા, ૯. દીર્ઘદશા અને ૧૦. સંક્ષેપકદશા. એમ દશ દશાસૂત્રો જાણવાં. તેમાં છેલ્લી ચાર દશા વર્તમાનકાળે અપ્રસિદ્ધ છે.

૧૦ ત્રિક

(દશ વિષયોનું ત્રણ ત્રણનું જૂથ) નિસીહિ, પ્રદક્ષિણા, પ્રણામ, પૂજા, અવસ્થા, દિશિત્યાગ, પ્રમાર્જન, આલંબન, મુદ્રા અને પ્રણિધાન એમ દશત્રિક છે.

(૧) નિસીહિત્રિક (=ત્રણ વાર નિસીહિ બોલવું). પહેલી નિસીહિ— નિસીહિ એટલે કરાતી ધર્મક્રિયા સિવાય અન્ય ક્રિયાનો ત્યાગ. મંદિરમાં જતાં સૌથી પહેલા દ્વારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પહેલી વાર નિસીહિ કહેવું. આ નિસીહિથી જિનમંદિર સિવાયના બાહ્ય વ્યાપારોનો ત્યાગ થાય છે. એટલે જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી સંસારના કોઈપણ વિચારો, સંસારની કોઈપણ વાત અને સંસારની કોઈપણ ક્રિયા ન થઈ શકે. જિનમંદિર સંબંધી કોઈપણ કાર્ય થઈ શકે. પૂજારી, સલાટ, નોકર વગેરેને સૂચના કરવી હોય, કોઈ વસ્તુ મંગાવવી હોય, કોઈ વસ્તુ આધી-પાછી મૂકવી હોય કે મૂકાવવી હોય વગેરે ક્રિયા થઈ શકે છે. બીજી નિસીહિ— ગભારામાં પેસતાં બીજી વાર નિસીહિ કહેવું. આ નિસીહિથી દહેરાસરનાં કાર્યોનો પણ ત્યાગ થાય છે. એટલે ગભારામાં ગયા પછી મંદિરના કાર્ય સંબંધી પણ કોઈ જાતનો વિચાર, વાણી કે પ્રવૃત્તિ ન થાય. પૂજા માટે ગભારામાં પ્રવેશ કર્યા પછી પૂજામાં જ ધ્યાન રહેવું જોઈએ. ત્રીજી નિસીહિ— દ્રવ્યપૂજા કર્યા પછી ભાવપૂજા=ચૈત્યવંદન કરતાં પહેલાં ત્રીજી નિસીહિ કહેવી. આ નિસીહિથી દ્રવ્યપૂજા સંબંધી બધી પ્રવૃત્તિનો મન, વચન અને કાયાથી નિષેધ થાય છે. હવે ભાવપૂજામાં=ચૈત્યવંદનમાં જ એકાગ્ર બનવાનું છે.

(૨) પ્રદક્ષિણાત્રિક— ભમતીની ફરતે જમણી (ભગવાનની જમણી અને આપણી ડાબી) બાજુથી શરૂ કરી ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપવી જોઈએ. આ પ્રદક્ષિણા આપવાની પાછળ અનાદિકાળના ભવભ્રમણને ટાળવાનો હેતુ રહેલો છે. અનાદિકાળના ભવના ફેરા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર

એ ત્રણની સાધનાથી ટળે. માટે ભગવાનને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપવાની છે. ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેતાં દેતાં ભવભ્રમણ આંખ સામે આવવું જોઈએ. એ માટે પ્રદક્ષિણા દેતાં દેતાં મહાપુરુષોએ રચેલા પ્રદક્ષિણાના ગુજરાતી દુહા બોલવા જોઈએ.

(૩) પ્રણામત્રિક— ૧. અંજલિબદ્ધ પ્રણામ— ભગવાનનાં દર્શન થતાં જ મસ્તકે બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને પ્રણામ કરવા તે અંજલિબદ્ધ પ્રણામ છે. જિનાલયમાં જતી વખતે અને વરઘોડા વગેરેમાં જિનમૂર્તિના દર્શન થતાંની સાથે જ અંજલિબદ્ધ પ્રણામ કરવા જોઈએ. દૂરથી સર્વ પ્રથમ જિનાલય દેખાય ત્યારે પણ અંજલિબદ્ધ પ્રણામ કરવા જોઈએ. ૨. અર્ધાવનત પ્રણામ— અંજલિબદ્ધ પ્રણામપૂર્વક કેડથી અર્ધા નમવું તે અર્ધાવનત પ્રણામ. ભગવાન સમક્ષ સ્તુતિ બોલતાં પહેલાં આ પ્રણામ કરવા જોઈએ, અર્થાત્ ભગવાન સમક્ષ અર્ધાવનત પ્રણામ કરીને સ્તુતિ શરૂ કરવી જોઈએ. ૩. પંચાંગ પ્રણામ— બે ઢીંચણ, બે હાથ, એક મસ્તક એ પાંચ અંગો ભેગા કરી પ્રણામ કરવા તે પંચાંગ પ્રણામ. ચૈત્યવંદનમાં ત્રણ ખમાસમણા આપવામાં આવે છે તે પંચાંગ પ્રણામ છે.

(૪) પૂજાત્રિક— ૧. અંગપૂજા— ભગવાનના અંગને સ્પર્શીને જે પૂજા થાય તે અંગપૂજા છે. ૨. અગ્રપૂજા— ભગવાન સમક્ષ થોડા દૂર ઊભા રહી જે પૂજા થાય તે અગ્રપૂજા છે. ૩. ભાવપૂજા— સ્તુતિ અને ચૈત્યવંદન એ ભાવપૂજા છે.

પૂજાના અનેક પ્રકારો છે. તેમાં આઠ પ્રકારો અષ્ટપ્રકારી પૂજા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો અંગપૂજા અને અગ્રપૂજામાં સમાવેશ થાય છે. જલ, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અક્ષત, નૈવેદ્ય અને ફળ એ આઠથી થતી પૂજા અષ્ટપ્રકારી કહેવાય છે. તેમાં જલ, ચંદન અને પુષ્પ એ ત્રણનો અંગ પૂજામાં સમાવેશ થાય છે. કારણ કે એ ત્રણ પૂજા ભગવાનના અંગને સ્પર્શીને થાય છે. બાકીની ધૂપ આદિ પાંચ પૂજા અગ્રપૂજા છે. કારણ કે ભગવાનના સ્પર્શ વિના ભગવાન સમક્ષ થાય છે.

પૂજાના દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારો પણ છે. દ્રવ્યથી (=બાહ્ય વસ્તુથી) થતી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. દ્રવ્ય વિના કેવળ ભાવથી થતી

પૂજા ભાવપૂજા છે. અંગપૂજા અને અગ્રપૂજા અથવા તો અષ્ટપ્રકારી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. સ્તુતિ-ચૈત્યવંદન ભાવપૂજા છે.

(પ) અવસ્થાત્રિક— ભગવાનની પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત એ ત્રણ અવસ્થાઓનું ચિંતન કરવું તે અવસ્થાત્રિક. ૧. પિંડસ્થ— પિંડસ્થ અવસ્થામાં ભગવાનની જન્મ, રાજ્ય અને શ્રમણ એ ત્રણ અવસ્થાઓનું ચિંતન કરવાનું છે. જન્મ અવસ્થામાં ભગવાનના જન્મ સમયે પદ દિક્કુમારિકાઓ આવીને પ્રસૂતિકાર્ય કરે છે, ઈંદ્રસિંહાસન કંપે છે. ઈંદ્રો અને દેવતાઓ ભગવાનને મેરુ પર્વત ઉપર લઈ જઈને જન્માભિષેક કરે છે, છપ્પન દિક્કુમારિકાઓ, ઈંદ્રો, દેવતાઓ ભગવાનની આવી ભક્તિ કરે છે છતાં પણ ભગવાનના અંતરમાં એ બદલ જરાય ગર્વ થતો નથી. આવી આવી બીજી પણ જન્મ સમયની અનેક બાબતોનું ચિંતન કરવું જોઈએ. રાજ્યાવસ્થામાં ભગવાન રાજ્ય કરતા હોવા છતાં વિરાગભાવે રહે છે, ચારિત્રમોહનીયકર્મો ખપાવવા માટે જ અનિચ્છાએ રાજ્ય ચલાવે છે, વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. શ્રમણ અવસ્થામાં ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી અપ્રમત્તપણે ચારિત્રનું પાલન કરે છે, ધોર પરીષદો સહન કરે છે. ધાતીકર્મો ખપાવીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. ૨. પદસ્થ— પદસ્થ અવસ્થા=કેવલી (કેવલજ્ઞાન પછીની) અવસ્થા. પદસ્થ અવસ્થામાં ભગવાન કેવળજ્ઞાનથી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું સઘળું જાણે છે, ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે, દરરોજ બે પહોર દેશના આપીને અનેક જીવોને ધર્મ પમાડે છે વગેરે ચિંતવવું જોઈએ. ૩. રૂપાતીત— રૂપાતીત અવસ્થા=સિદ્ધ અવસ્થા. અરિહંત ભગવાન ધાતી-અધાતી સઘળાં કર્મો ખપાવીને સિદ્ધ બને છે=મોક્ષમાં જાય છે. હવે તેમને જન્મ નહિ, મરણ નહિ, શરીર નહિ, કોઈ જાતનું જરાપણ દુઃખ નહિ, અનંત અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે વગેરે ચિંતવવું.

(દ) દિશિત્યાગત્રિક— ચૈત્યવંદન આદિમાં ભગવાનની મૂર્તિ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં ભગવાન સમક્ષ દષ્ટિ રાખી બાકીની ત્રણે દિશાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગમે તેમ દષ્ટિ રાખવાથી ચિત્તચંચળતા, ભગવાનનો અવિનય, આશાતના વગેરે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય.

(૭) પ્રમાર્જનત્રિક— ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં પહેલાં બેસવાની ભૂમિનું ત્રણ વાર પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ. પૌષ્ઠમાં રહેલા શ્રાવકે ચરવળાથી, સાધુએ રજોહરણથી, પૌષ્ઠ રહિત શ્રાવકે ખેસના દશીવાળા છેડાથી અને શ્રાવિકાએ રૂમાલથી પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

(૮) આલંબનત્રિક— સૂત્ર, અર્થ અને મૂર્તિનું આલંબન એ આલંબનત્રિક છે. સૂત્ર આલંબન— ચૈત્યવંદન કરતાં સૂત્રોનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવો અને તેમાં ધ્યાન રાખવું. અર્થ આલંબન— ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો બોલતાં તેના અર્થમાં ઉપયોગ રાખવો. મૂર્તિ આલંબન— ચૈત્યવંદન કરતાં ઉપયોગપૂર્વક ભગવાન સમક્ષ દષ્ટિ રાખવી.

(૯) મુદ્રાત્રિક— યોગમુદ્રા, જિનમુદ્રા અને મુક્તાશુક્તિમુદ્રા એ ત્રણ મુદ્રાત્રિક છે. ૧. યોગમુદ્રા— આંગળીઓ પરસ્પરના આંતરે આવે અને વચમાં કમળના ડોડાની જેમ પોલા રહે એ પ્રમાણે બે હાથ જોડીને સહેજ નમેલા કપાળ નીચે રાખવા, તથા બંને હાથની કોણીઓ પેટ ઉપર રાખવી એ યોગમુદ્રા છે. ત્રણ પ્રણિધાન સૂત્રો સિવાય બધાં સૂત્રો આ મુદ્રાએ બોલવાના છે. ૨. જિનમુદ્રા— ઊભા રહેતી વખતે બે પગ વચ્ચે આગળના ભાગમાં ચાર આંગળ જેટલું અને પાછળના ભાગમાં ચાર આંગળથી કંઈક ઓછું અંતર રહે એ પ્રમાણે પગ રાખવા એ જિનમુદ્રા છે. ઊભા રહીને સૂત્રો બોલતી વખતે આ મુદ્રા રાખવાની છે. ૩. મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા— આંગળીઓ પરસ્પરની સામે આવે અને મધ્યભાગમાં પરસ્પર જોડેલી મોતીછીપની જેમ પોલા રહે એ પ્રમાણે બે હાથ જોડીને કપાળને અડેલા રાખવા એ મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા છે. ત્રણ પ્રણિધાન સૂત્રો બોલતાં આ મુદ્રા રાખવાની છે.

(૧૦) પ્રણિધાનત્રિક— જીવંતિ ચેઈઆઈ, જીવંત કેવિ સાહૂ અને જ્યવીયરાય એ ત્રણ સૂત્રો પ્રણિધાન સૂત્રો છે. અથવા મન, વચન અને ક્રિયાની એકાગ્રતા એ ત્રણ પ્રણિધાન છે.

૧૦ એષણાના દોષો

૧. શંકિત, ૨. પ્રક્ષિત, ૩. નિક્ષિત, ૪. પિહિત, ૫. સંહત, ૬. દાયક, ૭. ઉન્મિશ્ર, ૮. અપરિણત, ૯. લિપ્ત અને ૧૦. છર્દિત, એ પ્રહૃષ્ટૈષણાના દશ દોષો છે. તેમાં—

(૧) શંકિત— ઉદ્દગમ દોષોમાં કહ્યા તે આધાકર્મ વગેરેમાંથી કોઈ દોષની ચિત્તમાં શંકા હોય છતાં સાધુ જે (નિર્દોષ પણ) આહારાદિ લે, તે ‘શંકિત’ દોષવાળો કહેવાય. એમાં શંકાપૂર્વક લેવું અને શંકા છતાં ભોજન કરવું, એ બે પદોની આ રીતે ચતુર્ભંગી થાય છે. ૧. લેતી વખતે શંકા છતાં લજ્જાદિને વશ પૂછ્યા વિના લે અને શંકા દૂર ન થવા છતાં ભોજનકાળે ભોજન પણ કરે. ૨. લેતી વેળા શંકા છતાં લે પણ તે પછી કોઈના કહેવા વગેરેથી તે શંકા ટળે-નિર્દોષની ખાત્રી થાય પછી ભોજન કરે, ૩. લેતી વેળા શંકા વિના જ નિર્દોષ સમજીને લે અને પાછળથી કોઈ કારણે દોષિત હોવાની શંકા થાય છતાં ભોજન કરે, અને ૪. લેતાં અને ભોજન કરતાં પણ શંકા ન હોય, નિર્દોષ સમજીને લે અને વાપરે. એ ચારમાં બીજો અને ચોથો ભાંગો ભોજનવેળા નિર્દોષની ખાત્રીવાળા હોવાથી શુદ્ધ છે. આ શંકા પણ આધાકર્માદિ સોળ ઉદ્દગમદોષો અને હવે પછી કહેવાશે તે ઋક્ષિતાદિ નવ ગ્રહણોષણાના દોષો મળી પચીસ પૈકી જે કોઈ દોષની શંકા હોય, તે દોષવાળો તે પિંડ ગણાય, અર્થાત્ જે દોષની શંકા હોય, તે દોષ લાગે.

(૨) ઋક્ષિત— સચિત્ત પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-વનસ્પતિકાયથી કે અચિત્ત છતાં નિન્દ્ય એવા દારૂ વગેરેથી ખરડાયેલો આહારાદિ પિંડ ‘ઋક્ષિત’ કહેવાય. તેવા નિન્દ્ય પદાર્થથી ખરડાયેલો પિંડ સર્વ રીતે અકલ્પ્ય સમજવો, અને ઘી-દૂધ વગેરે ખાદ્યપદાર્થથી જો ખરડાયેલો હોય, તો તેને લાગેલા કીડી આદિ જીવોની જયણા (દૂર) કર્યા પછી ‘કલ્પ્ય’ પણ થઈ શકે. અહીં (પણ) હાથ અને વહોરાવવાનું પાત્ર ખરડાવાને યોગે ચાર ભાંગા થાય છે. (૧. હાથ અને પાત્ર બંને ખરડાય, ૨. હાથ ખરડાય-પાત્ર નહિ, ૩. પાત્ર ખરડાય-હાથ નહિ અને ૪. બંને ન ખરડાય.) એમાં ચોથો ભાંગો શુદ્ધ જાણવો, પહેલા ત્રણ ભાંગામાં ખરડાવાને કારણે ‘પુરઃકર્મ, પશ્ચાત્કર્મ’ વગેરે દોષોની સંભાવના હોવાથી તે અશુદ્ધ જાણવા. તેમાં પુરઃકર્મ એટલે દાન દેતાં પહેલાં ગૃહસ્થ સાધુને નિમિત્તે હાથ-પાત્ર વગેરેના (સચિત્ત પાણી વગેરેથી) ધોવે-સાફ કરે તે અને પશ્ચાત્કર્મ એટલે ગૃહસ્થ વહોરાવ્યા પછી ખરડાયેલાં હાથ-પાત્રાદિને ધોઈને સાફ કરે તે.

(૩) નિક્ષિપ્ત— સચિત્ત પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ કે ત્રસજીવો ઉપર જે અચિત્ત પણ અત્રાદિ મૂકેલું હોય, તે ‘નિક્ષિપ્ત’ કહેવાય. તેના કોઈ પદાર્થના આંતરા વિના જ પૃથ્વી આદિ ઉપર મૂકેલું, તે ‘અનન્તરનિક્ષિપ્ત’ અને બીજી વસ્તુના આંતરે મૂકેલું ‘પરંપરનિક્ષિપ્ત’ એમ બે ભેદો થાય. તે છએ કાયનિક્ષિપ્તમાં પણ સ્વયં સમજી લેવા. તેમાં ‘અનન્તરનિક્ષિપ્ત’ તો અગ્રાહ્ય જ છે, ‘પરંપરનિક્ષિપ્ત’ પણ જો સચિત્તનો સંઘટ્ટો કર્યા વિના જો લઈ શકાય તેમ હોય, તો ગ્રાહ્ય સમજવું. અગ્નિકાય ઉપરનું પરંપરનિક્ષિપ્ત લેવાનો વિધિ પ્રવચનસારોદ્ધારની ટીકામાં કહ્યો છે કે—ચૂલી ઉપર મૂકેલું કડાયું વગેરે ભાજન પહોળા મુખવાળું હોય, ચૂલી ઉપરનું ભાજન (કંદોઈની ચૂલીની જેમ) સર્વ બાજુએ માટીથી છાંદેલું હોય અને તેમાં ઉકાળવા માટે નાંખેલો શેરડીનો રસ (ઉપલક્ષણથી પ્રવાહી વસ્તુ-દૂધ વગેરે) તુર્ત નાંખેલો (હોવાથી) ઘણો-સખ્ત ગરમ ન થયો હોય, તેવું ગૃહસ્થ જો કાળજીથી વહોરાવે, તો તે કલ્પે; કારણ કે—માટીથી ચૂલી છાંદેલી હોવાથી તેનો છાંટો ચૂલીમાં પડવાનો ભય નથી, પહોળા મુખનું ભાજન હોવાથી તેમાંથી નાના વાસણથી લેતાં વાસણના કાંઠા વગેરેને સ્પર્શ્યા વિના લઈ શકાય (જો લેતાં ચૂલી ઉપરના વાસણની સાથે ઠબકાય, તો તેની નીચે લાગેલું કાજળ (મૈસ) ચૂલીમાં પડવાથી અગ્નિકાયની વિરાધના થાય માટે ન કલ્પે.) અને અતિ ઉષ્ણ નહિ હોવાથી વહોરાવનાર કે લેનારને બળવાનો ભય ન રહે, માટે વિશેષ કારણે તે પૂર્ણ કાળજીથી લઈ શકાય.

(૪) પિષિત— વહોરાવવાની અત્રાદિ વસ્તુ, સચિત્ત ફળો વગેરેથી ઢાંકેલી (ફળાદિની નીચે મૂકેલી) હોય, તે ‘પિષિત’ કહેવાય. તેના પણ નિક્ષિપ્તની જેમ ‘અનન્તરપિષિત’ અને ‘પરંપરપિષિત’ ભેદો જણાવા. તેમાં પરંપરપિષિત જયણાથી (સચિત્તનો સંઘટ્ટો વગેરે ન થાય તેમ) જો લઈ શકાય તેમ હોય, તો તે લેવું કલ્પે.

(૫) સંહત— દાન દેવા માટે જરૂર પડેલી સગવડ માટે તેમાંની ‘દેવાયોગ્ય’ ન હોય તેવી વસ્તુ પૃથ્વી અ. સચિત્ત વસ્તુમાં, અથવા કોઈ અચિત્ત વસ્તુમાં નાંખીને, એ રીતે પાત્રને ખાલી કરીને જો તે પાત્રથી વહોરાવે, તો ‘સંહત’ દોષ લાગે. તેના ૧. સચિત્ત વસ્તુ સચિત્તમાં, ૨.

સચિત્ત અચિત્તમાં, ૩. અચિત્ત સચિત્તમાં અને ૪. અચિત્ત અચિત્તમાં નાંખવારૂપ ચાર ભાંગા થાય. તેમાંનો ચોથો ભાંગો શુદ્ધ જાણવો.

(૬) દાયક— વહોરાવનાર દાયક જો બાળક, વૃદ્ધ, નપુંસક કંપવાવાળો, જવર(તાવ)વાળો, અંધ, દારૂ વગેરે પીવાથી મત્ત બનેલો ઉન્માદી (અતિ હર્ષ-શોકાદિથી બેચિત્ત) બનેલો, હાથે કે પગે બેડી(બન્ધન)વાળો, પગે પાદુકા(લાકડાની ચાખડી)વાળો, ખાંડતો, વાટતો, ભૂંજતો (અનાજ આદિ સેકતો), રૂને કાંતતો, કપાસને લોઢતો, હાથ વડે રૂને જુદું (છૂંટું) કરતો, રૂનું પિંજણ કરતો, અનાજ વગેરેને દળતો, વલોણું કરતો, ભોજન કરતો તથા છકાય જીવોની વિરાધના કરતો હોય, તો તેના હાથે આહારાદિ લેવાનો નિષેધ છે. વળી જે સ્ત્રીને ગર્ભના આઠ મહિના પૂર્ણ થઈ ગયા હોય, જેણે બાળકને (તેડેલું) લીધેલું હોય કે જેને બાળક મહિના-બે મહિનાનું તદ્દન નાનું હોય, તેવી સ્ત્રીના હાથે પણ સાધુને આહારાદિ લેવાં ન કલ્પે. આ દાયકોમાં કોના હાથે-ક્યારે-કેવી રીતે લેવું કલ્પે-ન કલ્પે, વગેરે ઉત્સર્ગ-અપવાદ અન્ય ગ્રંથમાંથી જાણી લેવા. એમ જે દાયકના હાથે લેવાનો નિષેધ કરેલો છે તેના હાથે લેવું, તે ‘દાયક’દોષ જાણવો.

(૭) ઉન્મિશ્ર— વહોરાવવાની ખાંડ વગેરે કલ્પ્ય-અચિત્ત વસ્તુમાં પણ જો અનાજના દાણા વગેરે સચિત્ત વસ્તુનું મિશ્રણ થયું હોય, તો તેવી વસ્તુ લેવાથી ‘ઉન્મિશ્ર’ દોષ લાગે.

(૮) અપરિણત— દાન દેવાની જે વસ્તુ પૂર્ણ અચિત્ત ન થતાં કાચી રહી હોય, તે અપરિણત કહેવાય. તેના સામાન્યથી ‘દ્રવ્ય અપરિણત અને ભાવ અપરિણત’ એમ બે ભેદો છે. તે બંનેના પણ દાતાને અપરિણત અને ગ્રહણ કરનારને અપરિણત, એમ બે ભાંગા થાય છે. તેમાં જે પૂર્ણ અચિત્ત ન હોય, તે દ્રવ્ય અપરિણત દ્રવ્ય (પદાર્થ) દાતારની પાસેથી જો લીધો ન હોય, તો દાતારને વાચ્ય અપરિણત’ અને જો સાધુએ લીધો હોય, તો તે ગ્રહણ કરનારને અપરિણત’ જાણવો. ‘ભાવ અપરિણત’

૧. પિંડવિશુદ્ધિની ગાથા-૪૦માં દ્રવ્ય અપરિણતના બે ભેદો જુદા જુદા કહ્યા નથી, ભાવ અપરિણતના જ બે ભેદો કહ્યા છે.

તે કહેવાય, કે જેના માલિકો અનેક હોય. તે વસ્તુ આપવામાં એકને દાનની ભાવના હોય અને બીજા(ઓ)ને ન હોય, તે દાતાને ‘ભાવ અપરિણત’ અને વહોરનાર બે સાધુ (સંઘાટક) પૈકી એક સાધુ નિર્દોષ અને બીજો સદોષ (અકલ્પ્ય) સમજતો હોય, તે ગ્રહણ કરનારને ‘ભાવ અપરિણત’ ગણાય. આવું દ્રવ્ય સાધુને લેવું ન કલ્પે, કારણ કે—અપરિણત લેવાથી દાતારોમાં કલહ થાય અને ગ્રહણ કરનારને અપરિણત લેવાથી શંકિતાદિ લેવાનો પ્રસંગ આવે. અહીં દાતાને ‘ભાવ અપરિણત’ તે દાતાની સમક્ષ આપેલું અને સાધારણ અનિસૃષ્ટ (ઉદ્ગમ પૈકી ૧૫મો દોષ) તે દાતાની અસમક્ષ આપેલું, એમ બેમાં ભેદ સમજવો.

(૯) લિપ્ત—દહીં, દૂધ, છાશ, શાક, દાળ, કઢી વગેરેથી હાથ, પાત્ર વગેરે ખરડાય-લેપાય, માટે તેવી વસ્તુઓ ‘લિપ્ત’ કહેવાય. ઉત્સર્ગમાંગે સાધુઓએ તેવું દ્રવ્ય લેવું નહિ, જેનાથી લેપ-ખરડ ન થાય તેવું વાલ-ચણા વગેરે લેવું. પુષ્ટ કારણે તો તેવું લેપકૃત પણ લેવું કલ્પે. યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિમાં તો ચરબી આદિ (અશુચિ)થી ખરડાયેલું હોય તેને લિપ્ત કહ્યું છે. તેમાં ૧. ખરડાયેલા કે નહિ ખરડાયેલા હાથ, ૨. ખરડાયેલું કે નહિ ખરડાયેલું વહોરવવાનું પાત્ર અને ૩. વહોરાવવાની વસ્તુ સંપૂર્ણ કે અસંપૂર્ણ વહોરવી, એ ત્રણ વિકલ્પના આઠ ભાંગા થાય છે. તેનું કોષ્ટક નીચે પ્રમાણે છે. તેમાં વિષમ અંકવાળા (૧-૩-૫-૭) ભાંગાથી લઈ શકાય, સમ (૨-૪-૬-૮) અંકના ભાંગાથી નહિ. તાત્પર્ય કે—હાથ કે પાત્ર જો ખરડાયેલાં હોય કે ન હોય, તો પણ જો દ્રવ્ય સંપૂર્ણ ન વહોર્યું હોય, તો પશ્ચાત્કર્મનો (વહોરાવ્યા પછી હાથ-પાત્ર ધોવા વગેરેનો) સંભવ ન રહે; પશ્ચાત્કર્મનો સંભવ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય વહોરવાથી છે. જો સંપૂર્ણ ન વહોરે, પાત્રમાં થોડું પણ બાકી રાખે, તો પુનઃ તેને પીરસવા વગેરેનો સંભવ હોવાથી, હાથ કે પાત્ર જો ખરડાયેલું હોય, તો પણ ધોવાના (પશ્ચાત્કર્મનો) સંભવ નથી, માટે (સાવશેષ દ્રવ્યવાળા) એકી ભાંગાઓમાં વહોરવું કલ્પે.

૧. સંસૃષ્ટ હાથ, સંસૃષ્ટ પાત્ર, સાવશેષદ્રવ્ય

૨. સંસૃષ્ટ હાથ, સંસૃષ્ટ પાત્ર, નિરવશેષદ્રવ્ય

૩. સંસૃષ્ટ હાથ, અસંસૃષ્ટ પાત્ર, સાવશેષદ્રવ્ય
૪. સંસૃષ્ટ હાથ, અસંસૃષ્ટ પાત્ર, નિરવશેષદ્રવ્ય
૫. અસંસૃષ્ટ હાથ, સંસૃષ્ટ પાત્ર, સાવશેષદ્રવ્ય
૬. અસંસૃષ્ટ હાથ, સંસૃષ્ટ પાત્ર, નિરવશેષદ્રવ્ય
૭. અસંસૃષ્ટ હાથ, અસંસૃષ્ટ પાત્ર, સાવશેષદ્રવ્ય
૮. અસંસૃષ્ટ હાથ, અસંસૃષ્ટ પાત્ર, નિરવશેષદ્રવ્ય

(૧૦) છર્દિત— દાતા ઘી, દૂધ વગેરે વસ્તુને ઢોળતો (છાંટા પાડતો) વહોરાવે, તે ‘છર્દિત’ કહેવાય. ઘી, દૂધ વગેરે ઢળવાથી ત્યાં રહેલા કે તેમાં આવીને પડનારા જંતુઓની ઘૃતબિંદુના દૃષ્ટાંતે વિરાધના સંભવિત છે.

૧૦ રુચિ

રુચિ સમ્યક્ત્વના નિસર્ગ, ઉપદેશ, આજ્ઞા, સૂત્ર, બીજ, અભિગમ, વિસ્તાર, ક્રિયા, સંક્ષેપ અને ધર્મ એમ દશ પ્રકાર છે.

(૧) નિસર્ગરુચિ— નિસર્ગ એટલે કોઈના ઉપદેશ વિના જ, આત્માને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થવાથી ‘માત્ર વ્યવહારરૂપે નહિ, પણ સત્ય વસ્તુને જ સદ્ વસ્તુ માનનારા શુદ્ધ નયના’ અભિપ્રાયે’ જીવ-અજીવ

૧. વારતપુર નગરમાં અભયસેન રાજાનો વારતક નામે અમાત્ય હતો. તેને ત્યાં સંયમમાં એકતાનવાળા વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યવત ધર્મધોષ નામના સાધુ ભિક્ષાર્યે ગયા. અમાત્યની પત્નીએ ભિક્ષા આપવા ઘી-ખાંડમિશ્રિત ખીરથી ભરેલું પાત્ર ઉપાડ્યું. તેમાંથી ખાંડમિશ્રિત ઘીનું બિંદુ જમીન ઉપર પડવાથી, ‘આ પિંડ છર્દિતદોષથી દૂષિત છે’ એમ સમજી સાધુ ભિક્ષા લીધા વિના પાછા ફર્યા. ઝડપે બેઠેલા અમાત્યે આ બધું જોયું અને તે વિચારવા લાગ્યો કે—મારા ઘેરથી કંઈ પણ લીધા વિના જ આ સાધુ પાછા કેમ ફર્યા ? તેટલામાં તો પડેલા બિંદુ ઉપર માખીઓ બેસી ગઈ. તેને પકડવા ગીરોળી, તેની ઉપર કાંકિડો, તેનું ભક્ષણ કરવા બિલાડી અને તેની ઉપર મહેમાનોનો પાળેલો કૂતરો જ્યારે કૂદી પડ્યો, ત્યારે મહોલ્લાના કૂતરાએ તેની ઉપર તરાપ મારી. એમ બંનેનું યુદ્ધ થવાથી તેનો પરાભવ નહિ સહી શકનારા તે તે કૂતરાઓના માલિકોએ પ્રતિસ્પર્ધી કૂતરાઓને દૂર કરવા જતા તેઓમાં જ મારામારી શરૂ થઈ. આ બધું જોઈને અમાત્યે વિચાર્યું કે—‘ઘીનું માત્ર એક બિંદુ પડવાથી પણ આનું અનર્થકારક પરિણામ આવે’ તેમ સમજીને દયાસાગરમુનિ પાછા ફર્યા. પત્ન્ય હો તેઓના ધર્મને ! સર્વજ્ઞ વિના આવો નિર્દોષ ધર્મ કોણ બતાવી શકે ? માટે એના પ્રરૂપક વીતરાગ ખરેખર સર્વજ્ઞ છે. ‘તે જ મારા દેવ અને તેઓનો કહેલો ધર્મ જ મારો ધર્મ’ એમ નિશ્ચય કરી, જેમ સિંહ ગુફામાંથી નીકળે, તેમ વૈરાગ્ય અને સત્ત્વથી અમાત્ય ગૃહવાસ છોડી સાધુ બની, નિરતિચાર ચારિત્ર્યનું પાલન કરતાં તે જ ભવે તે સિદ્ધિને પામ્યા. (આત્મપ્રબોધ ગા-૧૫)

આદિ નવતત્ત્વોમાં આત્માની યથાર્થ સત્ત્વપણાની જે શ્રદ્ધા, તેને 'નિસર્ગરુચિ'-સમ્યક્ત્વ કહેલું છે.

(૨) ઉપદેશરુચિ—પર એટલે તીર્થંકર, કે તેઓના વચનોને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજાવનારો છદ્મસ્થ, તેના ઉપદેશ દ્વારા સાંભળેલાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વોમાં (સદ્ભૂતાર્થરૂપે) યથાર્થપણાની રુચિ, તે 'ઉપદેશરુચિ'-સમ્યક્ત્વ સમજવું. તાત્પર્ય કે—કેવળજ્ઞાનના બળે કથન કરાયેલાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં વચનામૃતનું પાન કરવાથી કે તેવો ઉપદેશ સાંભળવાથી થતા બોધની 'રુચિને' ઉપદેશરુચિસમ્યક્ત્વ કહેલું છે. કેવળજ્ઞાન વિના સત્ય ઉપદેશ હોઈ શકતો જ નથી, માટે કેવળજ્ઞાન ઉપદેશનું મૂળ છે. સૂત્રકૃતાંગમાં કહ્યું છે કે—

લોગં અયાણિત્તિહ કેવલેણં, કહંતિ જે ધમ્મમયાણમાણા ।

ળાસંતિ અપ્પાણ પરં ચ ણદ્ધા, સંસારઘોરંમિ અણોરપારે ॥ ૧ ॥

લોગં વિયાણિત્તિહ કેવલેણં, પુત્ત્રેણ નાણેણ સમાહિજુત્તા ।

ધમ્મં સમત્તં ચ્ચ કહંતિ જે ડ, તારંતિ અપ્પાણ પરં ચ તિણ્ણા ॥ ૨ ॥

(સૂત્રકૃતાઙ્ગ, દ્વિઃશ્રુઃસ્કંઽઅધ્યઽ૬)

ભાવાર્થ— “જેઓ કેવળજ્ઞાન વડે લોકને (તત્ત્વોને) જાણ્યા વિના જ (અજ્ઞાની છતાં પણ) ધર્મને કહે છે, અપાર-ધોરસંસાર સમુદ્રમાં ડૂબેલા તે પોતાને અને પરને ડૂબાડે છે. (૧) અને રાગ-દ્વેષથી મુક્ત થયેલા સમાધિવંત જેઓ કેવળજ્ઞાનથી લોકને યથાર્થ જાણીને ધર્મનો અને સમતાનો ઉપદેશ કરે છે, તેઓ સ્વયં ભવસમુદ્રને તરે છે અને પરને તારે છે. (૨)”

આવા જ્ઞાનીનો ઉપદેશ સાંભળવાથી અને તે દ્વારા જ્ઞાન મેળવવાની રુચિ એટલે વસ્તુતઃ ‘સંશય ટાળવાની ઈચ્છારૂપ આત્મધર્મવિશેષ’ તે જ ઉપદેશરુચિ-સમકિત છે.

(૩) આજ્ઞારુચિ—દેશથી કે સર્વથી રાગ-દ્વેષમુક્ત થયેલા આત્માની આજ્ઞામાત્રથી જ અનુજ્ઞાન કરવાની રુચિ, તે આજ્ઞારુચિ; તેમાં દેશથી રાગ-દ્વેષ મુક્ત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે છદ્મસ્થ ગુરુની આજ્ઞાથી અનુજ્ઞાન કરનારની રુચિ, ‘માષતુષ મુનિ વગેરેની આજ્ઞાપાલનની

રુચિની જેમ' આત્મામાં તે તે અનુજ્ઞાન કરવાની રુચિરૂપ 'આજ્ઞારુચિ'-સમકિતને પ્રગટાવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

ગુરુપારતંતનાણં, સદ્ગુણં એયસંગયં ચેવ ।

એત્તો ડ ચરિત્તીણં માસતુસાર્દણ નિદ્ધિદ્ધં ॥ ૧ ॥

(પંચાશક, ૧૧-ગા૦૭)

ભાવાર્થ— “ગુરુપરતંત્રતા જ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા છે, કારણ કે— ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન એ જ જ્ઞાનનું ફળ છે, એ જ જ્ઞાનની સફળતા છે; શ્રદ્ધા પણ તેવા જ્ઞાનની સહચરી છે; માટે જ વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિનાના (અતિ જડ) માષતુષ વગેરેને તેઓ ગુરુને સમર્પિત થયેલા હોવાથી જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર ત્રણેય કહ્યાં છે. વાસ્તવમાં તેવો જીવ ગુરુઆજ્ઞાનો પાલક હોવાથી ગુરુના જ્ઞાનદર્શનનું ફળ તેને મળે જ છે.”

અર્થાત્—જો જ્ઞાનરહિત જીવ પણ ગુરુઆજ્ઞામાં વિશ્વાસ રાખી તેમના વચનને અનુસરે, તો તેને જ્ઞાન અને દર્શન પ્રગટે છે, એમ કેવળ આજ્ઞાની રુચિથી અનુજ્ઞાન કરનારા જીવમાં પણ પરિણામે તે વિષયનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, માટે તેને આજ્ઞારુચિ-સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. અહીં દેશથી રાગ-દ્વેષમુક્ત છત્રસ્થ ગુરુનું વચન પણ સર્વથા રાગ-દ્વેષમુક્ત થયેલા કેવલી ભગવાનના વચનને અનુસારે હોય છે, જેથી તેમાં પણ અપ્રમાણિકપણાની શંકા થવાનું કારણ નહિ હોવાથી તે દરેક વિષયમાં સત્યની રુચિ કરાવનારું બને છે; માટે ગુરુઆજ્ઞાને અનુસરનારા આત્મામાં ગુરુઆજ્ઞાથી તે તે અનુજ્ઞાનની જે રુચિ પ્રગટે, તે 'આજ્ઞારુચિ'-સમ્યક્ત્વ સમજવું.

(૪) સૂત્રરુચિ—સૂત્રોને ભણવાથી-પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરવાથી પ્રગટ થતા જ્ઞાન દ્વારા ગોવિંદાચાર્યની જેમ જીવમાં જીવાજીવાદિ પદાર્થોના યથાર્થપણાની શ્રદ્ધા પ્રગટે, તે 'સૂત્રરુચિ'-સમકિત સમજવું. વારંવાર એક પદાર્થનું સ્મરણ કરવાથી તેના સંસ્કારો દૃઢ બને, તેમ વારંવાર અધ્યયન-પઠન-પાઠન કરવાથી જ્ઞાન પણ સંશયરહિત દૃઢ બને છે. આવી સૂત્રજ્ઞાનથી પ્રગટેલી દૃઢ રુચિને 'સૂત્રરુચિ'-સમકિત કહેવાય.

(૫) બીજરુચિ— જીવાદિ કોઈ એક તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી તેના અનુસંધાનરૂપે અનેક તત્ત્વોમાં અને તેના અર્થોમાં ઉત્તરોત્તર શ્રદ્ધાનો વિસ્તાર થાય, અર્થાત્ પાણીમાં પડેલું તેલનું ટીપું જેમ સ્વયં ફેલાઈ જાય, તેમ એક પદમાં રુચિવાળા જીવને સ્વયં ઉત્તરોત્તર અનેક પદોની અને તેના અર્થોની રુચિ વધતી જાય, તે ‘બીજરુચિ’-સમ્યક્ત્વ સમજવું.

(૬) અભિગમરુચિ— સકલ આગમસૂત્રોના અર્થો વિષે રુચિ તે ‘અભિગમરુચિ’ કહેવાય. એટલે કે—સકલ આગમસૂત્રોના અર્થોના જ્ઞાતામાં અર્થજ્ઞાન દ્વારા થયેલી શ્રદ્ધાને ‘અભિગમરુચિ’-સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. કહ્યું છે કે—

સો હોઈ અભિગમરુઈ, સુઅનાણં જસસ અત્થઓ દિદ્ધં ।

इकारसअंगाइं पइन्नगं दिट्ठिवाओ अ ॥ ૧ ॥

(પ્રવચનસારોદ્ધાર, ૧૫૬)

ભાવાર્થ— “પ્રકીર્ણક એટલે પયત્રાદિ ઉત્તરાધ્યયન વગેરે સૂત્રો, દષ્ટિવાદ, સઘળાં ઉપાંગો તથા અગિયાર અંગો; અર્થાત્ અંગો, ઉપાંગો અને પ્રકીર્ણક વગેરે સકલ આગમોને જેણે અર્થથી જાણ્યાં છે, તે ‘અભિગમરુચિ’ સમ્બંધિતવાળો છે.”

અહીં એ પ્રશ્ન થાય કે—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તો સૂત્રરુચિ અને અભિગમરુચિ બંનેનો એક જ અર્થ થયો, એટલું જ નહિ પણ સમાધાનમાં કોઈ એમ કહે કે—અભિગમરુચિ એટલે અર્થયુક્ત સૂત્રવિષયક રુચિ અને સૂત્રરુચિ એટલે કેવળ સૂત્રવિષયક રુચિ—એમ બંને જુદાં છે, તો તે પણ થતું નથી, કારણ કે—કેવળ સૂત્ર તો મૂક (મૂંગું) છે, માત્ર સૂત્રની રુચિ તો પ્રમાણભૂત મનાતી નથી. કહ્યું છે કે—‘મૂઅગં કેવલં સુત્તં’ (ઉપદેશપદ-ગા: ૮૫૬નું પાદ) ‘કેવલ સૂત્ર મૂંગું છે’ અર્થાત્-અર્થજ્ઞાનથી જ વસ્તુતત્ત્વ સમજાય છે, કેવળ સૂત્ર કાંઈ જ્ઞાન કરાવતું નથી; માટે કેવળ સૂત્રરુચિ અપ્રમાણિક છે. એટલું જ નહિ, અર્થનિરપેક્ષ સૂત્રરુચિ અજ્ઞાનનું પણ કારણ છે. કહ્યું છે કે—

अपरिच्छिद्यसुयणिहसस्स, केवलमभिन्नसुत्तचारिस्स ।

सव्वज्जमेण वि कयं, अत्राणतवे बहं पडइ ॥ ૧ ॥

(ઉપદેશમાલા, ગા૦૪૧૫)

ભાવાર્થ—“સૂત્રોના રહસ્યને સમજ્યા વિના, (નિર્યુક્તિ, ટીકા આદિ અર્થગ્રંથ સિવાયનાં) કેવળ મૂળ સૂત્રોને જ જે અનુસરે છે તેની સર્વ પ્રકારના ઉદમપૂર્વક કરેલી આરાધના પણ અજ્ઞાન તપ (કષ્ટ) રૂપ છે.

એ પ્રશ્નના સમાધાનમાં ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે—તમારું કથન સત્ય છે, સૂત્રરુચિમાં અર્થનો અને અર્થ (અભિગમ) રુચિમાં સૂત્રનો સમાવેશ હોવા છતાં, સૂત્ર-અધ્યયનથી અને અર્થ-અધ્યયનથી થયેલા જ્ઞાનમાં ભેદ પડે છે અને તે ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાન દ્વારા થયેલી રુચિમાં પણ ભેદ હોય છે. એ રીતિએ સૂત્રરુચિ અને અભિગમ (અર્થ) રુચિ બંનેમાં ભિન્નતા છે, માટે જ સૂત્ર કરતાં પણ અર્થના અધ્યયનમાં વિશેષ ઉદમ કરવા સૂચવ્યું છે કે—

સુત્તા અત્યે જત્તો, અહિગયરો ણવરિ હોઝ કાયવ્વો ।

ઇત્તો ઉભયવિસુદ્ધિ, ત્તિ મૂઅગં કેવલં સુત્તં ॥ ૧ ॥

(ઉપદેશપદ, ગા૦૮૫૫)

ભાવાર્થ—“સૂત્રજ્ઞાન કરતાં અર્થજ્ઞાન માટે સવિશેષ ઉદમ કરવો જોઈએ. કારણ કે—અર્થ-જ્ઞાનથી સૂત્ર-અર્થ બંનેના બોધમાં શુદ્ધિ થાય છે, માટે જ ‘અર્થ વિનાનું કેવળ સૂત્ર મુંગું છે’ એમ કહેલું છે.

અથવા બીજી રીતિએ આ પણ સમાધાન છે કે—સૂત્રગ્રંથો (મૂળાગમ) વિષયક રુચિ તે સૂત્રરુચિ અને નિર્યુક્તિ આદિ અર્થ જણાવનારા ગ્રંથો વિષયક રુચિ તે અર્થરુચિ; આ કારણથી જ ઠાણાંગસૂત્ર (૭૫૧)ની ટીકામાં ‘આજ્ઞા (અભિગમ) રુચિને, તે નિર્યુક્તિ આદિ અર્થજ્ઞાનના ગ્રંથોની રુચિવાળું હોવાથી સૂત્રરુચિથી ભિન્ન જણાવ્યું છે.

(૭) વિસ્તારરુચિ—પ્રત્યક્ષાદિ સર્વ પ્રમાણો, નયો અને નિક્ષેપાદિ પૂર્વકનું સર્વ દ્રવ્યોનું અને સર્વ ભાવોનું એટલે ગુણ-પર્યાયોનું જે જ્ઞાન, તેના દ્વારા પ્રગટ થયેલી અતિવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા, તે ‘વિસ્તારરુચિ’-સમ્યક્ત્વ સમજવું.

(૮) ક્રિયારુચિ—જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર અને તપાચારને આચરવાની, તેમ જ વિનય-વેદ્યાવચ્યાદિ અનુજ્ઞાનો કરવાની રુચિ, તે ક્રિયારુચિ. અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—‘આજ્ઞારુચિ પણ અનુજ્ઞાનવિષયક છે અને ક્રિયારુચિ પણ અનુજ્ઞાનવિષયક કહી, તો બેમાં ભેદ શું રહ્યો ?

તેનું સમાધાન જણાવે છે કે—‘એવી શંકા કરવી નહિ, કારણ કે—આજ્ઞારુચિમાં મુખ્યતા અનુજ્ઞાનની નહિ, પણ આજ્ઞાની છે (એટલે કે—આજ્ઞામાં રુચિ છે) અને ક્રિયારુચિમાં તો આજ્ઞા વિના પણ અનુજ્ઞાનની રુચિ છે, આજ્ઞાની મુખ્યતા તેમાં નથી; એમ બેમાં ભેદ છે.’ આ હેતુથી જ જે મહર્ષિઓને ક્રિયા સર્વથા સાત્ત્વરૂપ એટલે આત્મસાત્ બની ગઈ છે, કોઈની આજ્ઞા કે શાસ્ત્રવચનની અપેક્ષા રહી નથી, તેવા પરિણત ચારિત્ર-ક્રિયાવંત મુનિઓને શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે “इतो उ चरित्तिकाओ” ત્તિ એ વચનથી ‘ચારિત્ર કાયા’ એવું વિશેષણ આપ્યું છે, અર્થાત્ તેઓની કાયાનેય ચારિત્રરૂપ માની છે.

(૯) સંક્ષેપરુચિ— જે જીવને બૌદ્ધ, સાંખ્ય આદિ મિથ્યાદર્શનોમાં આગ્રહ નથી, તેમ તે જૈનદર્શન પણ યથાર્થ સમજ્યો નથી, તેવા આત્માની માત્ર મોક્ષમાં રુચિ, તે ‘સંક્ષેપરુચિ’-સમકિત છે. જેમ માત્ર ‘ઉપશમ-સંવર-વિવેક’ એ ત્રણ પદ સાંભળતાં જ, જૈન તત્ત્વનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં ચિલાતીપુત્રને તેમાં રુચિ થઈ, તેમ વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિના પણ મોક્ષતત્ત્વની રુચિ થાય, તે ‘સંક્ષેપરુચિ’-સમકિત કહેવાય છે. અહીં ‘મોક્ષતત્ત્વની રુચિ’ એ અંશને છોડીને ‘અન્ય દર્શનમાં આગ્રહરહિતપણું અને જૈનદર્શનમાં જ્ઞાનરહિતપણું’ એ બે વિશેષણોને જ લક્ષણરૂપ માનીએ, તો મૂર્ચ્છા વગેરે દશાવાળા જીવમાં પણ એ ઘટી જાય અને તેથી મૂર્છિત આત્મામાં પણ આ સમકિતની સિદ્ધિ થઈ જાય, કે જે અઘટિત છે; માટે એ બે વિશેષણવંત જીવની મોક્ષતત્ત્વની રુચિને ‘સંક્ષેપરુચિ’-સમકિત સમજવું.

(૧૦) ધર્મરુચિ— માત્ર ‘ધર્મ’ શબ્દને સાંભળીને જ તેમાં પ્રીતિ થાય અને તેથી તે ધર્મ શબ્દનું વાચ્ય (ધર્મ શબ્દથી ઓળખાતું) જે યથાર્થ ‘ધર્મતત્ત્વ’ તેમાં રુચિ-શ્રદ્ધા પ્રગટે, તે ‘ધર્મરુચિ’-સમકિત કહેવાય છે.

૧૦ વેયાવચ્ય

વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) કરનારો ‘વ્યાપૃત’ અને તેનું કાર્ય, અથવા તેનો પ્રાવ એટલે ‘વ્યાપૃતપણું’ તે જ ‘વેયાવચ્ય’ એમ શબ્દસિદ્ધિ સમજવી. તેના ૧. આચાર્ય, ૨. ઉપાધ્યાય, ૩. તપસ્વી, ૪. નવદીક્ષિત-શૈક્ષ,

૫. ગ્લાન સાધુઓ, ૬. સ્થવિરાદિ અન્ય સાધુઓ, ૭. સમનોજ્ઞ (એક સામાચારીવાળા અન્યગચ્છીય) સાધુઓ, ૮. સંઘ, ૯. કુલ અને ૧૦. ગણ, એ દશની વેયાવચ્ચ કરવાને યોગે વેયાવચ્ચના પણ દશ પ્રકારો થાય છે. કહ્યું છે કે—

આયરિઅવજ્ઞાણ, તવસ્સિસેહે ગિલાણસાહુસું ।

સમણુસંઘકુલગણ-વેયાવચ્ચં હવઙ્ગ દસહા ॥ ૫૫૭ ॥

(પ્રવચનસારો૦)

ભાવાર્થ— “આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તપસ્વી, શૈક્ષ, ગ્લાન, સ્થવિર સાધુઓ, એક સામાચારીવાળા અન્યગચ્છીય સાધુઓ, સંઘ, કુળ અને ગણ, એ દશની વેયાવચ્ચ દશ પ્રકારની જાણવી.”

તેમાં ૧. આચાર્ય— સાધુ જેની સહાયથી જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ પ્રકારના આચારોનું આચરણ કરે, અથવા તેને માટે સાધુ જેની સેવા કરે, તે આચાર્ય કહેવાય. તેનાં પાંચ પ્રકારો છે. ૧. પ્રજ્ઞાજકાચાર્ય— દીક્ષા આપનાર. ૨. દિગાચાર્ય— સચિત્ત-અચિત્ત કે મિશ્ર પદાર્થોને સંયમ અર્થે લેવાની, વાપરવા વગેરેની અનુજ્ઞા-અનુમતિ આપે તે. ૩. ઉદેશાચાર્ય— જે પ્રથમથી જ (નામનો નિર્દેશ કરીને સૂત્ર-પાઠ આપે) શ્રુતનો ઉદેશ કરે તે. ૪. સમુદેશાનુજ્ઞાચાર્ય— ઉદેશ કર્યા પછી ઉદેશાચાર્યના અભાવે તે જ શ્રુતનો જે સમુદેશ (અર્થ ભણાવે, અથવા સૂત્રને સ્થિર કરવાનો ઉપદેશ) કરે અને અનુજ્ઞા (અન્યને ભણાવાવનો આદેશ) કરે તે. ૫. આમ્નાયાર્થવાચકાચાર્ય— ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપ અર્થને, અર્થાત્ આગમના રહસ્યને સમજાવનારા ઉપકારી જે ગુરુ (યોગ્ય સાધુને) સ્થાપનાચાર્ય અને આસનની અનુજ્ઞા આપે તે. એમ આચાર્યના પાંચ પ્રકારો સમજવા. ૨. ઉપાધ્યાય— આચાર્યની આજ્ઞાથી જેની ‘ઉપ’=સમીપે જઈને સાધુઓ આચારના વિષયને જણાવનારા જ્ઞાનને ‘અધીયન્તે’=ભણે, તે ‘ઉપાધ્યાય’ જાણવા. ૩. તપસ્વી— અઢમ કે તે ઉપરાંત કઠોર તપ કરનારો સાધુ. ૪. શૈક્ષ— તુરતનો નવદીક્ષિત સાધુ, અર્થાત્ સાધુતાની શિક્ષા મેળવતો હોય તે શૈક્ષ. ૫. ગ્લાન— જવર વગેરે બીમારીવાળો સાધુ. ૬. સ્થવિર— તેના શ્રુત, પર્યાય અને વચની

અપેક્ષાએ ત્રણ ભેદો છે. તેમાં ચોથા ‘સમવાય’ અંગ સુધી શ્રુત ભણેલા, તે ૧. શ્રુતસ્થવિર, જેનો દીક્ષાપર્યાય વીશ કે તેથી વધારે વર્ષોનો હોય, તે ૨. પર્યાયસ્થવિર, અને જેની વય સિત્તેર કે તેથી વધારે વર્ષની હોય, તે ૩. વયસ્થવિર જાણવા. ૭. સમનોશ— એક જ સામાયારીનું સમ્યગ્ આચરણ કરનારા (અન્ય ગણના) સાધુ. ૮. સંઘ—સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા—એ ચારનો સમુદાય. ૯. કુળ—એક જ જાતિ(સામાયારી)વાળા ઘણા ગચ્છોનો સમૂહ, જેમ કે—‘ચાન્દ્રકુળ’ વગેરે. ૧૦. ગણ— એક આચાર્યની નિશ્રામાં વર્તતો સાધુસમૂહ, અર્થાત્ અનેક કુળોનો સમુદાય. જેમ કે ‘કૌટિક ગણ’ ઈત્યાદિ ગણ કહેવાય. એ દશને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપાશ્રય, પાટ, પાટિયાં (પાટલાં), સંધારો વગેરે ધર્મોપકરણ (લાવી) આપવાં (સહાય કરવી) અને શરીરસેવા, ઔષધક્રિયા, અટવીમાં વિહાર, રોગ કે ઉપસર્ગ, વગેરે પ્રસંગોમાં તેઓની રક્ષા-સેવા વગેરે કરવી, તે વેયાવચ્ચ (દશ પ્રકારે) સમજવી.

૧૦ પ્રાયશ્ચિત્ત

જુઓ આલોચના અધિકાર ગાથા-૪૮ થી ૬૦.

૧૦ પ્રત્યાખ્યાન

૧. અનાગત, ૨. અતિકાન્ત, ૩. કોટિસહિત, ૪. નિયંત્રિત, ૫. આગારસહિત, ૬. અનાગાર, ૭. પરિમાણકૃત, ૮. નિરવશેષ, ૯. સાંકેતિક અને ૧૦. અદ્વા—એ દશ પચ્ચક્ષાણોનું સ્વયં પાલન કરવું, પણ બીજાને આહાર આપવાનો કે તેવો ઉપદેશ દેવાનો નિષેધ નથી, અર્થાત્ આહાર કે ઉપદેશ આપવા-અપાવવામાં સમાધિ અનુસારે (વધુ લાભ થાય તેમ) વર્તવું.”

તેમાં પર્યુષણા વગેરે પર્વોમાં કરવાનો તપ ‘વેયાવચ્ચ કે બીજાં કારણોથી તે દિવસોમાં ન થઈ શકે તો’ પહેલાં કરી લેવો તે ૧. અનાગત. પર્વદિવસોમાં કરવાનો તપ ભાવના છતાં તેવાં કોઈ કારણોથી ન કરી શકાય, તો કારણ નિવૃત્ત થયે પાછળથી કરવો તે ૨. અતિકાન્ત. એક પચ્ચક્ષાણ પૂર્ણ થતાં સાથે જ બીજું પચ્ચક્ષાણ કરવું—એમ બે પચ્ચક્ષાણના છેલ્લો-પહેલો બે છેડા ભેગા કરવા તે ૩. કોટિસહિત.

તેમાં પણ છઠ્ઠી સાથે છઠ્ઠ, અઠ્ઠમની સાથે અઠ્ઠમ, આયંબિલની સાથે આયંબિલ, નિવિની સાથે નિવિ, એકાસણાની સાથે એકાસણું (વગેરે) જોડવું તે ૩. સમકોટિસહિત અને ઉપવાસ ઉપર આયંબિલ વગેરે પૂર્વ પચ્ચક્રખાણથી ઉત્તર પચ્ચક્રખાણ અન્ય પ્રકારનું કરવું તે વિષમકોટિસહિત જાણવું. અમુક મહિનામાં કે અમુક દિવસમાં અમુક ‘અઠ્ઠમ વગેરે’ કોઈ નિશ્ચિત પચ્ચક્રખાણ ‘રોગી કે નિરોગી કોઈ હાલતમાં પણ કરવું જ’ એવો (નિરપવાદ) નિર્ણય, તે ૪. નિયંત્રણ. આ પચ્ચક્રખાણ ચૌદ પૂર્વધરોનો તથા જિનકલ્પનો વિચ્છેદ થવાની સાથે જ વિચ્છેદ થયું છે (કારણ કે—તેવા વિશિષ્ટ સંઘયણ કે આયુષ્ય વગેરેના ભાવિ જ્ઞાન વિના આ પચ્ચક્રખાણ કરવાથી તેનો ભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે). જેમાં ‘મહત્તરાગાર’ વગેરે આગારો (અપવાદો) રાખવામાં આવે તે ૫. સાગાર, અને જેમાં આગારો રાખવામાં ન આવે તે ૬. અનાગાર (નિરાગાર) પચ્ચક્રખાણ. અહીં છદ્મસ્થને આવશ્યક હોવાથી ‘અનાભોગ અને સહસાત્કાર’ એ બે આગારો તો અનાગારમાં પણ હોય જ, માટે તે સિવાયના ‘મહત્તરાગાર’ વગેરે આગારો વિનાનું ‘નિરાગાર જાણવું. જેમાં દત્તી, કવલ (કોળીયા), ઘર કે દ્રવ્યોની ‘અમુક-આટલી સંખ્યાનું પ્રમાણ’ (વધુ નહિ વાપરવાનો નિયમ) કરવામાં આવે તે ૭. પરિણામકૃત. (અહીં ‘હાથ કે પાત્રમાંથી એક સાથે કે એક ધારાથી જેટલો આહાર વગેરે પીરસવામાં આવે’ તે દત્તી, તેનું પ્રમાણ તે દત્તીપ્રમાણ, સુખે સુખે મુખમાં મૂકી શકાય-ચાવી શકાય તેટલા આહારનો એક કવલ કહેવાય, પુરુષને એવા બત્રીશ અને સ્ત્રીને અઢાવીસ કવલપ્રમાણ આહાર મનાય છે. તેમાં ન્યૂન સંખ્યા ધારવી તે કવલપ્રમાણ, અમુક ઘરો સિવાયનાં ઘરોમાંથી આહારાદિ ન લેવાં તે ઘરપ્રમાણ અને અમુક વસ્તુઓ સિવાયની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો તે દ્રવ્યપ્રમાણ સમજવું.) ચારેય પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે ૮. નિરવશેષ^૧, અંગુઠો-મુઢિ-ગાંઠ વગેરે ચિહ્નોવાળું ૯. સંકેત, જેમ કે—ગૃહસ્થ પોરિસી વગેરે પચ્ચક્રખાણ કરીને કાર્યપ્રસંગે બજારમાં,

૧. એ પચ્ચક્રખાણ પ્રથમ સંઘયણવાળા જીવોને પ્રાજ્ઞાન્ત સંકટ કે ભિક્ષાના સર્વથા અભાવમાં હોય છે. હાલમાં તેવા સંઘયણનો અભાવ હોવાથી સાગર પચ્ચક્રખાણ જ થઈ શકે છે.

૨. આ પચ્ચક્રખાણ વિશેષતઃ ચરણ સમયે સંલેખના માટે કરવાનું હોય છે.

ક્ષેત્રમાં, બહાર જાય કે ઘેર રહે, કિન્તુ કરેલા પચ્ચક્ષુખાણના સમયે કોઈ કારણે ભોજન લેવું ન હોય તો પચ્ચક્ષુખાણ પછીનો ભોજન પહેલાનો કાળ અવિરતિમાં ન જાય તે માટે સંકેત કરે કે—‘અંગુઠો છોડું નહિ’, ‘વાળેલી મુઠ્ઠિ મૂકું નહિ’ કે ‘ગાંઠ છોડું નહિ’, અગર ‘ઘરમાં પ્રવેશ કરું નહિ’ કે ‘મારા પરસેવાના બિંદુઓ સૂકાય નહિ’ વા ‘અમુક સંખ્યામાં શ્વાસોચ્છવાસ પૂરા થાય નહિ’ અથવા ‘પાણી મૂકવાની આ માંચી, ઘોડી વગેરે ઉપર લાગેલા પાણીના છાંટા સૂકાય નહિ’, કિંવા જ્યાં સુધી ‘સળગતો આ દીપક બૂઝાય નહિ’ (એમ કોઈ પણ સંકેત કરે તે પૂર્ણ ન થાય) ત્યાં સુધી મારે પચ્ચક્ષુખાણ પારવું નહિ, વગેરે તે તે નામનાં સંકેત પચ્ચક્ષુખાણો જાણવાં. કહ્યું છે કે—

અંગુઠ-મુઠ્ઠિ-ગંઠી, -ઘર-સે-ઝસાસ-થિબુગ-જોડવલ્લે ।

एअं संकेअ भणिअं, धीरिहि अनंतनाणीहि ॥ ૧ ॥

(આવંનિર્વું ૧૫૭૮)

ભાવાર્થ— “૧. અંગુઠો, ૨. મુઠ્ઠી, ૩. ગંઠિ, ૪. ઘર, ૫. સ્વેદ-પરસેવો, ૬. શ્વાસોચ્છવાસ, ૭. બિંદુઓ અને ૮. જ્યોતિ (દીપકનો પ્રકાશ), એ (વગેરે) ચિહ્નોને (સંકેતને) અનંતજ્ઞાની ધીર શ્રી જિનેશ્વરોએ સંકેત પચ્ચક્ષુખાણ કહ્યું છે.”

એમ ‘સંકેત’ આઠ પ્રકારનું છે તથા કાળ(સમય)ની મર્યાદાવાળું ૧૦મું ‘અદ્ધા’ પચ્ચક્ષુખાણ દશ પ્રકારનું છે. કહ્યું છે કે—

नवकारपोरिसीए, पुरिमहेगासणेगठणे अ ।

आयंबिलअभत्तट्टे, चरिमे अ अभिग्गहे विगई ॥ ૨૦૨ ॥

(પ્રવંસારો ૦)

ભાવાર્થ— “૧. નવકારસહિત (નમુકારસહિય), ૨. પૌરુષી, ૩. પુરિમાર્દ, ૪. એકાસણું, ૫. એકલઠાણું, ૬. આયંબિલ, ૭. ઉપવાસ,

૧. એ સંકેત પચ્ચક્ષુખાણ એક અથવા ત્રણ નવકાર ગણીને પારી શકાય અને ભોજનાદિ કરીને પુનઃ કરી શકાય. આહાર-પાણી લેવા સિવાયના સઘળા સમયમાં વિરતિ થાય છે. એકાસણાદિ વિનાનો છૂટા પચ્ચક્ષુખાણવાળો પણ સંકેત પચ્ચક્ષુખાણ કરી શકે છે. દરરોજ એકાસણું કરવા છતાં સંકેત પચ્ચક્ષુખાણ કરનારને મહિનામાં લગભગ ઓગણત્રીસ ઉપવાસનું ફળ મળે છે, માટે તે હંમેશા કરણીય છે.

૮. દિવસચરિમ કે ભવચરિમ, ૯. અભિગ્રહ અને ૧૦. વિકૃત (વિગઈ)નું-એમ કાળપચ્ચક્ષ્પાણ દશ પ્રકારે છે.”

પ્રશ્ન— એકાસણાદિમાં કાળનું નિયમન નથી, છતાં તેને કાળપચ્ચક્ષ્પાણ કેમ કહ્યાં ?

ઉત્તર— જો કે એકાસણાદિમાં કાળનિયમન નથી, છતાં તે દરેક પ્રાયઃ કાળપચ્ચક્ષ્પાણ(નમુકારસહિય-પોરિસી વગેરે)ની સાથે જ કરાય છે, માટે તેને કાળપચ્ચક્ષ્પાણ કહ્યાં છે.

૧૦ પચક્ષ્પા

૧. ચઉસરણ, ૨. આઉરપચ્ચક્ષ્પાણ, ૩. ભક્તપરિણા, ૪. સંથારક, ૫. તંદુલવૈતાલિક, ૬. ચંદાવિજ્જય, ૭. દેવેન્દ્રસ્તવ, ૮. મહાપચ્ચક્ષ્પાણ, ૯. મરણસમાધિ અને ૧૦. ગણિવિજ્જા એમ ૧૦ પચક્ષ્પા છે.

૧૦ સ્થિતકલ્પ

કલ્પના આચેલકય, ઔદેશિક, શય્યાતરપિંડ, રાજપિંડ, કૃતિકર્મ, વ્રત, જયેષ્ઠ, પ્રતિકમણ, માસ અને પર્યુષણ એમ દશ પ્રકાર છે.

૧. આચેલકય=વસનનો અભાવ, ૨. ઔદેશિક=ઉદેશથી (=સાધુના સંકલ્પથી) તૈયાર થયેલ, અર્થાત્ આધાકર્મ. ૩. શય્યાતર=વસતિથી સંસાર-સાગરને તરે તે શય્યાતર, અર્થાત્ સાધુને મકાન આપનાર. શય્યાતરનો પિંડ=ભિક્ષા તે શય્યાતરપિંડ. ૪. રાજપિંડ=રાજાની ભિક્ષા. ૫. કૃતિકર્મ=વંદન. ૬. વ્રત=મહાવ્રતો. ૭. જયેષ્ઠ=રત્નાધિક. ૮. પ્રતિકમણ=આવશ્યક કરવું. ૯. માસ=એક સ્થાને એક માસ સુધી રહેવું. ૧૦. પર્યુષણ=સર્વથા એક સ્થાને રહેવું. આનું વિશેષ વર્ણન પંચાશકપ્રકરણ ભાગ બીજામાં છે.

૧૦ ઉપધાત

જુઓ ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૨ ગાથા-૨૮૪.

૧૦ અસંવર

દશ પ્રકારનો અસંવર આ પ્રમાણે—મન, વચન અને કાયા—એ ત્રણ યોગોની અકુશલ પ્રવૃત્તિને નહિ રોકવાથી ત્રણ યોગોનો અસંવર, પાંચ ઈન્દ્રિયોને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ શબ્દાદિ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ કરતાં નહિ

રોકવાથી પાંચ ઈન્દ્રિયોનો અસંવર, શાસ્ત્રોક્ત સંખ્યાથી તથા પ્રમાણથી વિપરીત (અનિયત) કે અકલ્પ્ય વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ઉપકરણોને ગ્રહણ કરવાં, અથવા જ્યાં-ત્યાં વેરવિખેર પડેલાં વસ્ત્ર-પાત્રાદિને યથાસ્થાન નહિ મૂકવાં તે ૯. ઉપધિ અસંવર, અને સૂચિ(સોય)ના ઉપલક્ષણથી સોય-નખરદની-પિષ્પલક આદિ શરીરને ઉપધાત કરે તેવી અણી(ધાર)વાળી વસ્તુઓને સુરક્ષિત નહિ રાખવાં અને તેના ઉપલક્ષણથી સમસ્ત ઔપગ્રહિક ઉપકરણોનો અસંવર કરવો તે ૧૦. સૂચિ અસંવર.

૧૦ સંકલેશ

દશ પ્રકારનો સંકલેશ આ પ્રમાણે છે—૧. જ્ઞાનનું અવિશુદ્ધ્યમાનપણું તે 'જ્ઞાનસંકલેશ'. ૨. દર્શનનું અવિશુદ્ધ્યમાનપણું તે 'દર્શનસંકલેશ'. અને ૩. ચારિત્રનું અવિશુદ્ધ્યમાનપણું તે 'ચારિત્રસંકલેશ'. તથા મનદ્વારા (મનમાં) સંકલેશ થાય તે ૪. 'મનસંકલેશ'. વચન દ્વારા સંકલેશ થાય તે ૫. 'વચનસંકલેશ'. અને કાયાને આશ્રયીને (રાગ-દ્વેષાદિ) સંકલેશ થાય તે ૬. કાયસંકલેશ. તથા સંયમને અથવા સંયમસાધક શરીરને ઉપધાન એટલે આલંબનભૂત થાય તે ઉપધિ અર્થાત્ સારા-નરસાં વસ્ત્રો વગેરે, તેમાં રાગ-દ્વેષાદિ થાય તે ૭. ઉપધિસંકલેશ. ઈષ્ટાનિષ્ટ વસતિ (ઉપાશ્રય)ને અંગે સંકલેશ થાય તે ૮. વસતિસંકલેશ. ક્રોધાદિક કષાયોને વશ થવાથી ૯. કષાયસંકલેશ. અને ઈષ્ટાનિષ્ટ આહાર-પાણી વગેરેમાં રાગ-દ્વેષાદિ થાય તે ૧૦. અન્ન-પાન સંકલેશ. એમ દશ પ્રકારનો સંકલેશ છે.

૧૦ પ્રતિસેવા

પ્રતિસેવા એટલે નિષ્કારણ કે અવિધિથી દોષોનું સેવન. દર્પ, અકલ્પ, નિરાલંબ, ત્યંક્તચારિત્ર, અપ્રશસ્ત, વિશ્વસ્ત, અપરીક્ષક, અકૃતયોગી, અનનુતાપી, નિઃશંક, એમ દશ પ્રતિસેવાના ભેદો છે. ૧. દર્પ—નિષ્કારણ દોડવું, ખાડો, ભીંત વગેરેને ઓળંગવું, મલ્લની જેમ બાહુચુદ્ધ કરવું, લાકડી ભમાવવી વગેરે. ૨. અકલ્પ—અપરિણત પૃથ્વીકાય બાદિને લેવું, પાણીથી ભિના, સ્નિગ્ધ અને ધૂળવાળા હાથ અને વાસણથી લેવું, અગીતાર્થે લાવેલા આહાર-ઉપધિનો ઉપયોગ કરવો,

પંચક આદિ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય અપવાદ વિધિને છોડીને મોટા દોષનું સેવન કરવું. ૩. નિરાલંબ— જ્ઞાનાદિના આલંબન વિના પણ નિષ્કારણ અકલ્પ્યનું સેવન કરવું, અથવા અમુકે કર્યું છે માટે હું પણ કરું છું. ૪. ત્યક્તચારિત્ર— નિર્વાહ ન થાય ત્યારે અપવાદથી અથવા ગ્લાનાદિકારણથી જે અકલ્પ્યનું સેવન કર્યું હોય તેનું જ, નિર્વાહ થાય ત્યારે પણ, નિરોગી બન્યા પછી પણ સેવન કરે. ૫. અપ્રશસ્ત— અપ્રશસ્ત ભાવથી બલ, વર્ણ આદિ માટે પ્રાસુકનું પણ ભોજન કરે તો દર્પ બને, તો પછી આધાકર્મ આદિ દોષથી યુક્તનું ભોજન કરે તેમાં તો પૂછવું જ શું? ૬. વિશ્વસ્ત— પ્રાણાતિપાત આદિ અકાર્યને કરતો સાધુ શ્રાવક આદિ સ્વપક્ષથી અને મિથ્યાદષ્ટિ આદિ પરપક્ષથી ભય ન પામે. ૭. અપરીક્ષક— ઉત્સર્ગ-અપવાદનો અને લાભ-હાનિનો વિચાર કર્યા વિના દોષોનું સેવન કરે. ૮. અકૃતયોગી— ગ્લાનાદિ કાર્યોમાં ઘરોમાં ત્રણવાર ભ્રમણરૂપ પ્રયત્ન કર્યા વિના જ જે અનેષણીય લે, જેમ કે નિર્વાહ ન થાય વગેરે પ્રસંગે એષણીય (આહારાદિ) માટે ત્રણવાર બધા ઘરોમાં ફરવા છતાં એષણીય આહાર આદિ ન મળે તો ચોથીવાર અનેષણીય લેવું. આવો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ પહેલીવારમાં, બીજીવારમાં કે ત્રીજીવારમાં પણ અનેષણીય લે. ૯. અનનુતાપી— જે સાધુ અપવાદથી પણ પૃથ્વી આદિ સંબંધી સંઘટ્ટન, પરિતાપન અને ઉપદ્રવો કરીને હા ! મેં ખોટું કર્યું એમ પશ્ચાત્તાપ ન કરે, તો પછી જે દર્પથી પણ દોષ સેવીને પશ્ચાત્તાપ ન કરે તેનું શું કહેવું? ૧૦. નિઃશંક— અકાર્ય કરતો સાધુ આચાર્ય આદિ કોઈથી પણ ન ગભરાય. આ લોકથી પણ ન ડરે.

૧૦ સાધુધર્મ

સાધુધર્મના ૧. ક્ષમા, ૨. માર્દવ, ૩. આર્જવ, ૪. મુક્તિ (નિર્લોભતા), ૫. તપ, ૬. સંયમ, ૭. સત્ય, ૮. શૌચ, ૯. આર્કિચન્ય અને ૧૦. બ્રહ્મચર્ય એમ દશ ભેદો છે.

તેમાં ૧. ક્ષમા— સશક્ત કે અશક્ત પણ જીવનો સહન કરવાનો અધ્યવસાય-આત્મપરિણામ, અર્થાત્ સર્વ રીતે ક્રોધનો ત્યાગ કરવો- (તેના ઉદયને) નિષ્ફળ બનાવવો, તેને ક્ષમા કહેવાય છે. ૨. માર્દવ— અસ્તબ્ધતા અર્થાત્ અક્કડાઈનો અભાવ, અસ્તબ્ધતાના પરિણામને

એટલે ભાવને અને તેનાથી થતી ક્રિયાને પણ માર્દવ કહે છે; અર્થાત્ જીવની નમ્રતા અને નિરભિમાનતા. ૩. આર્જવ— ‘ઋજુ’ એટલે વક્રતારહિત મન, વચન અને કાયાવાણી સરળ જીવ, તેના ભાવને અથવા કર્મને ‘આર્જવ’ કહ્યું છે, અર્થાત્ જીવનો મન, વચન અને કાયાનો અવિકાર, નિષ્કપટપણું, તે આર્જવ. ૪. મુક્તિ— છૂટવું કે છોડવું તે મુક્તિ, અર્થાત્ બાહ્ય અનિત્ય પદાર્થોની અને અભ્યંતર (કામ-ક્રોધાદિ) ભાવો પ્રત્યેની તૃષ્ણાનો છેદ કરવારૂપ લોભને સર્વથા તજવો, તેને મુક્તિ કહી છે. ૫. તપ— જેનાથી રસ-રૂધિરાદિ શારીરિક ધાતુઓ, અથવા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો તપે (ખપે), તે તપ કહેવાય; તેના ‘અનશન, ઊણોદરિતા’ વગેરે (છ બાહ્ય અને ‘પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનયાદિ છ અભ્યંતર, એમ) બાર ભેદો છે. ૬. સંયમ— આશ્રવની વિરતિ, અર્થાત્ નવાં કર્મોના બંધને અટકાવવો, તે સંયમ. ૭. સત્ય— મૃધાવાદનો ત્યાગ, ૮. શૌચ— સંયમમાં નિર્મળતા અને નિરતિયારપણું. ૯. આર્કિયન્ય— જેની પાસે ‘કિંચન’ એટલે કંઈ દ્રવ્ય ન હોય, તે આર્કિયન અને આર્કિયનપણું તેને ‘આર્કિયન્ય’ કહેવાય; એના ઉપલક્ષણથી (દ્રવ્યમાં જ નહિ) શરીર અને ‘ધર્મોપકરણ વગેરેમાં પણ મમત્વનો અભાવ તેને ‘આર્કિયન્ય’ સમજવું. ૧૦. બ્રહ્મ— નવવિધ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિના પાલનપૂર્વકનો સ્પર્શનેન્દ્રિયનો સંયમ, એ દશવિધ યતિધર્મ કહ્યો.

૧૦ બ્રહ્મ

નવવિધ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિના પાલનપૂર્વકનો સ્પર્શનેન્દ્રિયનો સંયમ, એ દશવિધ યતિધર્મ કહ્યો છે.

૧૧ વિગદ

૧. દૂધ, ૨. દહીં, ૩. માખણ, ૪. ઘી, ૫. તેલ, ૬. ગોળ, ૭. દારૂ, ૮. મધ, ૯. માંસ અને ૧૦. અવગાહિમ એટલે તળેલું અને ૧૧. પકવાન્ન એમ અગિયાર વિગદો છે. તેમાં— ૧. દૂધ— ગાય, ભેંસ, ઉંટડી, બકરી અને ઘેટીનું દૂધ, તે દૂધ વિગદના પાંચ પ્રકારો છે. ઉંટડીના દૂધનું દહીં વગેરે થતું નથી માટે ઉંટડી સિવાયના. ૨. દહીં, ૩. માખણ

૧. જેવસ્તુતણાપતે અવગાહિમ કે કડાહ વિગદ ગણાય. પણ જેવસ્તુતણા વિના શેકીને બનાવવામાં આવે તે મોહનશાળ વગેરે પકવાન્ન વિગદ ગણાય. જોકે દશ વિગદ પ્રસિદ્ધ છે. છતાં અહીં અગિયાર વિગદ લખી છે. એટલે ઉક્ત રીતે પકવાન્નને અલગ ગણવામાં આવે તો અગિયાર સંખ્યાનો મેળ થઈ જાય.

અને ૪. ધી— એ ત્રણ વિગઈઓના ચાર ચાર પ્રકારો છે. ૫. તેલ—તેલ-અળશી-લટ્ટ (કુસુંબીનું ઘાસ) તથા સર્ષવ (સરિસવ)-એ ચારનાં તેલ; તે તેલ વિગઈના ચાર પ્રકારો છે. બાકીનાં (દીવેલ-ડોળીયું-કોપરેલ-મગફળી-કપાસિયા-પામોલીન વગેરેનાં) તેલો તેલ વિગઈ નહિ પણ લેપકૃત ગણાય છે. ૬. ગોળ— શેરડીના રસને ઉકાળવાથી બનેલો એક દ્રવ (નરમ-પ્રવાહી) અને બીજો કઠિન, એમ ગોળ વિગઈના બે ભેદો છે. ૭. મધ— આ વિગઈના પણ બે પ્રકારો છે. એક મહુડા-તાડી વગેરેના રસમાંથી બનાવેલો દારૂ કાષ્ટજન્ય અને બીજો લોટને કહોવડાવીને બનાવેલો પિષ્ટજન્ય. ૮. મધ— ત્રણ પ્રકારે છે; એક માખીઓનું, બીજું કુંતીયાં (કુંતા નામના ઉડતા) જીવોનું અને ત્રીજું ભમરા (ભમરીઓ) વગેરેએ બનાવેલું. ૯. માંસ— ૧. જળચર(માછલાં વગેરે)નું, ૨. સ્થલચર(બકરાં વગેરે)નું અને ૩. ખેચર(પક્ષીઓ)નું-એમ માંસ વિગઈના ત્રણ પ્રકારો છે; અથવા ચામડું, લોહી અને માંસ એમ પણ ત્રણ પ્રકારો છે. ૧૦. અવગાહિમ— ધી અથવા તેલમાં ડૂબાડૂબ તળેલા પદાર્થો ‘અવગાહિમ’ કહેવાય છે. (સિદ્ધહેમના ‘ભાવાદિમ’, ૬-૪-૨૧ સૂત્રથી ‘અવગાહ’ને ભાવ અર્થમાં ‘હિમ’ પ્રત્યય આવવાથી ‘અવગાહિમ’ શબ્દ બને છે.) એનું સ્વરૂપ એવું છે કે—તાવડી વગેરેમાં ધી કે તેલ ભરીને, તેમાં ‘ચલાચલ’ એટલે સંપૂર્ણ નહિ પણ ધી કે તેલનો અમુક ભાગ ખુલ્લો રહે તેમ પુરી-ખાજાં વગેરે એક વાર તળે, તેમાં નવું ધી કે તેલ પૂર્યા વિના જ ફરી બીજો અને ત્રીજો ઘાણ પણ તળે, એમ ત્રણેય ઘાણનાં ખાજાં-પુરી વગેરેને અવગાહિમ વિગઈ કહેવાય, તે પછી ચોથા ઘાણથી માંડીને તળેલું તે અવગાહિમ વિગઈનું નિવિઆતું ગણાય. એવું નિવિઆતું યોગોદ્વહન કરનાર સાધુને નિવિમાં (પકવાત્ર વિગઈના ત્યાગમાં) પણ કલ્પે છે. અથવા બીજી રીતિએ એક જ પુડલા વગેરેથી સઘળું તેલ કે ધી ઢંકાય, અર્થાત્ તાવડીમાંના ધી-તેલમાં તળવાની એક જ વસ્તુ ચારેય બાજુ પહોંચી વળે તે રીતે તળેલી પહેલી વખતની વસ્તુ પણ અવગાહિમ વિગઈ અને તે પછીના બીજા વગેરે ઘાણોમાં તળેલું અવગાહિમ વિગઈનું નિવિઆતું કહેવાય. એવું નિવિઆતું નિવિમાં પણ કલ્પે છે. ૧૧. પકવાત્ર— શેકીને બનાવવામાં આવે તે મોહનથાળ વગેરે.

૧૧ સુવર્ણના ગુણો

સુવર્ણ વિષધાતી, રસાયણ, મંગલાર્થ, વિનીત, પ્રદક્ષિણાવર્ત, ગુરુ, અદાહ્ય અને અકુત્સ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે સુવર્ણમાં વિષધાત વગેરે આઠ ગુણો છે.

વિષધાતી=વિષનો નાશ કરનાર. રસાયણ=વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવનાર, અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા થવા છતાં શક્તિ, કાંતિ આદિથી વૃદ્ધાવસ્થા ન જણાય. મંગલાર્થ=મંગલનું કારણ છે, માંગલિક કાર્યોમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. વિનીત=કડાં, કેપૂર વગેરે આભૂષણો થાય છે. પ્રદક્ષિણાવર્ત=અગ્નિના તાપથી જમણી તરફથી ગોળ ગોળ ફરે છે. ગુરુ=સારયુક્ત છે. અદાહ્ય=સારયુક્ત હોવાથી અગ્નિથી ન બળે. અકુત્સ્ય=તેમાં દુર્ગંધ ન હોય.

સુવર્ણના આઠ ગુણો જેવા સાધુના આઠ ગુણો^૧—

इय मोहविसं घायइ सिवोवणसा रसायणं होति ।

गुणओ य मंगलद्वंद्वं, कुणति विणीओ य जोग्गति ॥ ૩૩ ॥

मग्गणुसारि पयाहिण, गंभीरो गरुयओ तहा होइ ।

कोहगिण्णा अडज्झो, अकुत्थ सइ सीलभावणं ॥ ૩૪ ॥

સુવર્ણની જેમ સાધુ પણ વિષધાતી, રસાયણ, મંગલાર્થ, વિનીત, પ્રદક્ષિણાવર્ત, ગુરુ, અદાહ્ય અને અકુત્સ્ય છે.

વિષધાતી=મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપીને અન્ય જીવોના મોહરૂપ વિષનો નાશ કરે છે. રસાયણ=મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપીને અજર-અમર બનાવે છે. મંગલાર્થ=સ્વગુણોથી મંગલનું કાર્ય કરે છે, અર્થાત્ વિઘ્નોનો વિનાશ કરે છે. વિનીત=યોગ્ય હોવાથી 'સ્વભાવથી જ વિનયયુક્ત' હોય છે. પ્રદક્ષિણાવર્ત=માર્ગાનુસારી (મોક્ષમાર્ગરૂપ તાત્ત્વિક માર્ગને અનુસરનાર) છે. ગુરુ=ગંભીર (અતુચ્છ ચિત્તવાળો) હોય છે. અદાહ્ય=કોષરૂપી અગ્નિથી ન બળે. અકુત્સ્ય=સદા શીલ-રૂપ સુગંધ હોવાથી (દુર્ગુણોરૂપ) દુર્ગંધ ન હોય. શુદ્ધસુવર્ણ કષ-છેદ-તાપની પરીક્ષામાંથી પસાર થાય છે. એથી ૮+૩=૧૧ સુવર્ણના ગુણો છે.

શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા

આ ૪ ગ્રંથમાં શ્રાવક પ્રતિમા અધિકારમાં વિસ્તારથી જણાવી છે.

૧૨ અંગ

૧. આચારાંગ, ૨. સૂત્રકૃતાંગ, ૩. સ્થાનાંગ, ૪. સમવાયાંગ, ૫. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતીજી), ૬. જ્ઞાતાધર્મકથા, ૭. ઉપાશકદશા, ૮. અંતકૃતદશા, ૯. અનુત્તરોપપાતિક, ૧૦. પ્રશ્નવ્યાકરણ, ૧૧. વિપાકસૂત્ર, ૧૨. દષ્ટિવાદ.

૧૨ ઉપાંગ

૧. ઔપપાતિક, ૨. રાજપ્રશ્નીય, ૩. જીવાભિગમ, ૪. પ્રજ્ઞાપના, ૫. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, ૬. સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ૭. ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, ૮. નિરયાવલિકા, ૯. કલ્પાવતંસક, ૧૦. પુષ્પિકા, ૧૧. પુષ્પચૂલિકા, ૧૨. વૃષ્ણિદશા.

અરિહંતના ૧૨ ગુણો

આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર અતિશયો એમ અરિહંતના ૧૨ ગુણો છે.

આઠ પ્રાતિહાર્યો— (૧) અશોકવૃક્ષ— સમવસરણની મધ્યમાં રહેલો હોય છે. ભગવાનના શરીરથી બારગણું ઊંચું અને ગોળાકારે ચારે બાજુ સાધિક એક યોજન સુધી પહોળું હોય છે. લાલ રંગનો હોય છે. વ્યંતર દેવો અશોકવૃક્ષની રચના કરે છે.

(૨) પુષ્પવૃષ્ટિ—દેવો સમવસરણમાં વિવિધ રંગનાં પુષ્પોની જાનુપ્રમાણ વૃષ્ટિ કરે છે. ડોલતી પાંખડીઓનો સમૂહ ઉપર રહે અને ડીટાં નીચે રહે તે રીતે વૃષ્ટિ કરે છે. આ પુષ્પો સચિત્ત (જળ-સ્થલમાં ઉત્પન્ન થયેલાં) અને અચિત્ત (વિકુર્વેલાં) એમ બંને પ્રકારના હોય છે. ગૃહસ્થો, સાધુઓ, મનુષ્યો, તિર્યચો વગેરે પુષ્પો ઉપર ચાલે છે છતાં પણ પુષ્પોને કિલામણા થતી નથી, બલકે તીર્થંકરના પ્રભાવથી અધિક ઉલ્લાસ થાય છે.

(૩) દિવ્યધ્વનિ— ભગવાન માલકોશ રાગમાં દેશના આપે છે. ભગવાનના ધ્વનિને દેવો વીણા વગેરે વાજિંત્રોમાં પૂરે છે. વીણા વગેરે માલકોશ રાગમાં વગાડે છે. આથી ભગવાનનો ધ્વનિ દિવ્ય છે. તે દિવ્ય ધ્વનિ એક યોજન સુધી પહોંચે (=સંભળાય) છે.

(૪) ચામર— દેવો અને દાનવો ભગવાનની આગળ શરદઋતુના ચંદ્રકિરણોના સમૂહ જેવી શ્વેત ચામરોની શ્રેણિને વિંઝે છે. (સમવાયોગ-સૂત્રમાં બે ચામરો વિંઝાય છે એવો ઉલ્લેખ છે.)

(૫) સિંહાસન— નિર્મળ સ્ફટિક રત્નનું સિંહના ચિહ્નવાળું આસન (=સિંહાસન) ભગવાનના બેસવાના સ્થાને ઉચિત રીતે ગોઠવાઈ જાય છે.

(૬) ભામંડલ— દેવો ભગવાનના મસ્તકની પાછળ દેદીપ્યમાન કાંતિના સમૂહથી યુક્ત ભામંડલની રચના કરે છે.

(૭) દુંદુભિ— દેવો આકાશમાં ભગવાનની આગળ દુંદુભિ વગાડે છે. તે દુંદુભિનો નાદ આકાશ પૃથ્વીના અંતરાલને વાચાલ કરી દે તેવો હોય, અને સાંભળનારને આનંદ ઉપજાવે તેવો હોય છે.

(૮) છત્ર— ભગવાનના મસ્તક ઉપર ત્રણ છત્રો શોભે છે. તે છત્રો ઉપર ઉપર રહેલા છે. અર્થાત્ ઉપર ઉપરનું છત્ર મોટું છે.

ચાર અતિશયો— (૯) અપાયાપગમ— અપાય એટલે દુઃખ. અપગમ એટલે દૂર થવું. દુઃખનું સર્વથા દૂર થવું તે અપાયાપગમ. દુઃખનું મુખ્ય કારણ એવા રાગ-દ્વેષ વગેરે આંતરશત્રુઓનો નાશ થવો એ અરિહંતોનો અપાયાપગમ અતિશય છે.

(૧૦) જ્ઞાનાતિશય— કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી એ અરિહંતોનો જ્ઞાનાતિશય છે.

(૧૧) પૂજાતિશય— દેવેન્દ્રોથી અને ચક્રવર્તીઓથી અરિહંતો પૂજાય છે એ અરિહંતોનો પૂજાતિશય છે.

(૧૨) વચનાતિશય— દેશનામાં ભગવાન એક અર્ધમાગધી ભાષામાં બોલતા હોવા છતાં દેવો, મનુષ્યો અને તિર્યંચો પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે છે. એ અરિહંતનો વચનાતિશય છે.

૧૨ ભાવનાઓ

૧. અનિત્યત્વ, ૨. અશરણત્વ, ૩. એકત્વ, ૪. અન્યત્વ, ૫. અશુચિત્વ, ૬. સંસાર, ૭. આસ્રવ, ૮. સંવર, ૯. નિર્જરા, ૧૦. લોકવિસ્તાર, ૧૧. ધર્મસ્વાખ્યાત, ૧૨. બોધિદુર્લભ.

(૧) અનિત્યત્વ—પ્રિયજનોનો સંયોગ, ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ, વિષયસુખની પ્રાપ્તિ તથા આરોગ્ય અને શરીર, યૌવન અને જીવન આ બધું અનિત્ય છે.

(૨) અશરણત્વ—જન્મ-જરા-મરણના ભયથી હેરાન થઈ ગયેલા અને વ્યાધિની વેદનાથી ઘેરાયેલા આ લોકમાં જીવને જિનેશ્વરના વચન (=જિનાગમ) સિવાય ક્યાંય શરણ નથી.

(૩) એકત્વ—ભવભ્રમણમાં જીવ એકલો જ જન્મે છે, એકલો જ મરે છે અને શુભ કે અશુભ ગતિ એકલાની જ થાય છે. તેથી એકલાએ જ પોતાનું સદાકાળ માટેનું હિત કરી લેવું જોઈએ.

(૪) અન્યત્વ—સ્વજન(=પિતા વગેરે)થી અને પરિજન(=દાસ વગેરે)થી વૈભવ(=સુવર્ણ વગેરે)થી અને શરીરથી હું ભિન્ન છું એવી જેની આ મતિ નિશ્ચિત છે તેને શોકથી ભરેલો કલિકાલ પણ પરેશાન કરતો નથી.

(૫) અશુચિત્વ—શરીરમાં શુચિ પદાર્થને પણ અશુચિ કરવાનું સામર્થ્ય હોવાથી અને શરીરનું આદિકારણ અને ઉત્તરકારણ અપવિત્ર હોવાથી સ્થાને સ્થાને શરીરની અપવિત્રતા વિચારવા યોગ્ય છે.

(૬) સંસાર—સંસારમાં એક જ જીવ એક ભવમાં માતા થઈને બીજા ભવમાં પુત્રી થાય છે, ફરી બહેન થાય છે, ફરી પત્ની થાય છે, એક જ જીવ એક ભવમાં પુત્ર થઈને બીજા ભવમાં પિતા થાય છે, ફરી ભાઈ થાય છે અને ફરી શત્રુ થાય છે. આ છે સંસારનું વગર ટિકિટનું નાટક.

(૭) આસ્રવ—જે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અવિરત છે, પ્રમાદી છે, કષાયરુચિ અને દંડરુચિ છે તેવા જીવને મિથ્યાત્વાદિના કારણે કર્મો (આત્મામાં) આવ્યે છતે કર્મોનો આસ્રવ થાય છે. આ ભાવનાના બળથી આસ્રવનો નિગ્રહ કરવામાં તે રીતે પ્રયત્ન કરે (કે જેથી આસ્રવ વિશેષો ન થાય.)

(૮) સંવર—પુણ્યકર્મ-પાપકર્મને ગ્રહણ ન કરવામાં મન-વચન-કાયાની જે પ્રવૃત્તિ છે, તે સંવર છે. આ સંવર તીર્થંકર ભગવંતે બતાવેલો છે. આત્મામાં સારી રીતે સ્થાપેલો સંવર ભવિષ્યમાં હિત કરનારો છે. આવો સંવર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે.

(૯) નિર્જરા—જેવી રીતે પ્રયત્નપૂર્વક લાંઘણ કરવાથી પુષ્ટ પણ જવર વગેરે દોષો નાશ પામે છે. તેવી રીતે સંવરયુક્ત જીવ એકઠા કરેલા બદ્ધ વગેરે પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મને તપથી નાશ કરે છે.

(૧૦) લોકવિસ્તાર—લોકના નીચેના, મધ્યના અને ઉપરના પણ વિસ્તારને વિચારે. લોકના સર્વ વિભાગમાં જન્મ-મરણને વિચારે અને લોકના સર્વ વિભાગમાં રૂપી દ્રવ્યના ઉપયોગને વિચારે.

(૧૧) ધર્મસ્વાખ્યાત—જેમણે શત્રુગણને જીતી લીધો છે એવા જિનેશ્વરોએ જગતના હિત માટે આ ધર્મ સારી રીતે કહ્યો છે. જે જીવો આ ધર્મમાં લીન બનેલા છે તે જીવો સંસારસાગરને રમતથી તરી ગયેલા થાય છે.

(૧૨) બોધિદુર્લભ—મનુષ્યભવ, કર્મભૂમિ, આર્યદેશ, આર્યકુળ આરોગ્ય, દીર્ઘઆયુષ્યની પ્રાપ્તિ થવા છતાં તથા ધર્મજિનાજ્ઞા, ધર્મોપદેશક અને ધર્મશ્રવણ પ્રાપ્ત થવા છતાં બોધિ (સમકિત) અતિશય દુર્લભ છે.

૧૨ ભિદુપ્રતિમા

એક માસથી આરંભી ક્રમશઃ એક એક માસની વૃદ્ધિથી સાત માસ સુધી સાત પ્રતિમાઓ છે. તે આ પ્રમાણે—૧. માસિકી, ૨. દ્વિમાસિકી, ૩. ત્રિમાસિકી, ૪. ચતુર્માસિકી, ૫. પંચમાસિકી, ૬. ષષ્ઠમાસિકી, ૭. સપ્તમાસિકી. ત્યાર બાદ ત્રણ પ્રતિમા સપ્તરાત્રિદિવસની એટલે કે ૮. સાત રાત્રિદિવસની, ૯. સાત રાત્રિદિવસની, ૧૦. સાત રાત્રિદિવસની, ૧૧. અહોરાત્રિકી અને ૧૨. રાત્રિકી. આમ કુલ બાર સાધુપ્રતિમાઓ છે. આનું વિશેષ વર્ણન આજ ગ્રંથમાં પ્રતિમા અધિકારમાં તથા પંચાશક પ્રકરણના બીજા ભાગમાં પ્રતિમાપંચાશકમાં છે.

શ્રાવકના ૧૨ વ્રતો

આ જ ગ્રંથમાં શ્રાવકવ્રત અધિકારમાં વિસ્તારથી જણાવ્યા છે.

૧૨ ઉપયોગના ભેદો

ઉપયોગના મુખ્ય બે ભેદ છે—૧. સાકારોપયોગ, ૨. અનાકારોપયોગ. સાકારોપયોગ એટલે જ્ઞાનોપયોગ. અનાકારોપયોગ એટલે દર્શનોપયોગ. સાકારોપયોગના (=જ્ઞાનોપયોગના) મતિ આદિ પાંચ જ્ઞાન અને મતિ

આદિ ત્રણ અજ્ઞાન એમ આઠ ભેદો છે. અનાકારોપયોગના (=દર્શનોપયોગના) ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શન એ ચાર ભેદો છે. આમ ઉપયોગના બાર ભેદો છે.

પ્રશ્ન— સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગનો શો અર્થ છે ?

ઉત્તર— દરેક જોય વસ્તુ સામાન્ય અને વિશેષ રૂપ છે. જોય વસ્તુનો વિશેષરૂપે બોધ તે જ્ઞાન અને સામાન્ય રૂપે બોધ તે દર્શન. આથી સાકારોપયોગને જ્ઞાનોપયોગ યા સવિકલ્પોપયોગ કહેવામાં આવે છે. અનાકારોપયોગને દર્શનોપયોગ યા નિર્વિકલ્પોપયોગ કહેવામાં આવે છે. સાકારોપયોગના પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠ ભેદોનું સ્વરૂપ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયમાં જ્ઞાનના પ્રકરણમાં કર્યું છે. અનાકારોપયોગના ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે.

અચક્ષુદર્શન— આંખ સિવાયની ચાર ઈન્દ્રિયો અને મન દ્વારા થતો વસ્તુનો સામાન્યરૂપે બોધ.

ચક્ષુદર્શન— ચક્ષુ દ્વારા થતો વસ્તુનો સામાન્યરૂપે બોધ.

અવધિદર્શન— ઈન્દ્રિયોની સહાય વિના આત્માને થતો કેવળ રૂપી-પદાર્થોનો સામાન્ય રૂપે બોધ.

કેવળદર્શન— રૂપી-અરૂપી સર્વ વસ્તુઓનો સામાન્ય રૂપે થતો બોધ.

પ્રશ્ન— જેમ જ્ઞાનોપયોગના જ્ઞાન અજ્ઞાન એવા બે ભેદ છે, તેમ દર્શનોપયોગના દર્શન અને અદર્શન એવા બે ભેદ કેમ નથી ?

ઉત્તર— જ્ઞાનોપયોગમાં પદાર્થનો વિશેષ બોધ થતો હોવાથી પદાર્થનો ભેદ જણાય છે, અર્થાત્ પદાર્થ સ્પષ્ટ જણાય છે, અને એથી આ જ્ઞાન સાચું છે અને આ જ્ઞાન ખોટું છે એમ ભેદ પડે છે. દર્શનોપયોગમાં પદાર્થનો સામાન્ય બોધ થતો હોવાથી ભેદ જણાતો નથી, અર્થાત્ પદાર્થ સ્પષ્ટ જણાતો નથી અને એથી આ દર્શન સાચું અને આ દર્શન ખોટું એમ ભેદ પડતો નથી.

૧૩ ક્રિયાસ્થાનો

અહીં ક્રિયા એટલે કર્મબંધમાં હેતુભૂત ચેષ્ટા અને તેનાં સ્થાનો એટલે ભેદો તે ક્રિયાસ્થાનો. ક્રિયાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે. ૧. અર્થક્રિયા— એટલે

સપ્રયોજન=સંયમનિર્વાહ ન થાય તેવા પ્રસંગે અથવા ગ્લાન વગેરેને માટે, એમ સકારણ સ્વ-પરાર્થે દોષિત આહારાદિ વસ્તુ લેવી પડે તે (અથવા ત્રસાદિ જીવોની વિરાધના કરવી પડે તે) અર્થાય ક્રિયા. ૨. **અનર્થક્રિયા**— એટલે નિષ્પ્રયોજન ક્રિયા=વિના પ્રયોજને પણ દોષિત આહારાદિ લેવાં (અથવા કાકિંડા વગેરે જીવોને મારવા કે વનના વેલા વગેરેને તોડવા) ઇત્યાદિ ક્રિયા. ૩. **હિંસાક્રિયા**— એટલે હિંસા માટે ક્રિયા, અર્થાત્ દેવ-ગુરુ કે સંઘના શત્રુઓને, અથવા ‘સર્પ’ વગેરે હિંસક જીવોની હિંસા કરી, કરે છે કે ભવિષ્યમાં કરશે’ એમ સમજી તેઓની ત્રણેય કાળની હિંસા માટે દંડ કરવો, તેઓને મારવા તે હિંસા માટે ક્રિયા. ૪. **અકસ્માત્ ક્રિયા**— કોઈ બીજાને હણવા માટે બાણ વગેરે શસ્ત્ર ફેંકવા છતાં ઘાત બીજાનો થાય તે. ૫. **દંષ્ટિવિપર્યાસક્રિયા**— મિત્ર છતાં શત્રુ જાણીને કે ચોર ન હોય તેને ચોર સમજીને હણે તે. ૬. **મૃષાક્રિયા**— (પોતાના કે જ્ઞાતિજન વગેરેના માટે) મૃષાવાદ (અસત્ય) બોલવારૂપ ક્રિયા. ૭. **અદત્તાદાનક્રિયા**— (પોતાના કે જ્ઞાતિજન વગેરેને માટે) સ્વામિઅદત્ત, જીવઅદત્ત, તીર્થંકરઅદત્ત અને ગુરુઅદત્ત—એ ચાર પ્રકારનું અદત્ત ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા. ૮. **અધ્યાત્મક્રિયા**— શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના કોંકણદેશના સાધુની ‘જેમ ‘જો મારા પુત્રો વર્તમાનમાં ચૈત્રના વેલાઓ વગેરેને બાળી નાંખે તો સારું, નહિ તો અનાજ નહિ પાકવાથી દુઃખી થશે’ વગેરે અનુચિત ચિંતવવું, (અથવા કોઈ નિમિત્ત વિના સ્વપ્રકૃતિથી જ મનમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ક્લેશ વગેરે કરીને દુઃખી થવું) તે ક્રિયા પોતાના આત્મામાં થતી હોવાથી અધ્યાત્મક્રિયા જાણવી. ૯. **માનક્રિયા**— પોતાનાં ‘જાતિ, કુળ, ઐશ્વર્ય,

કોંકણદેશના એક ખેડૂતે પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવના શાસનમાં દીક્ષા લીધેલી. તેણે એક દિવસે ક્રમોત્સર્ગ કરેલો. તેમાં બહુ સમય લાગવાથી તેને ગુરુએ પૂછ્યું કે—હે મહાનુભાવ ! આટલો વખત તે કા્યોત્સર્ગમાં શું ચિંતવ્યું ? તેણે કહ્યું કે—જીવદયા ! કેવી જીવદયા તે ચિંતવી ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે—અત્યારે વર્ષાઋતુ છે, હું જ્યારે ખેતી કરતો હતો, ત્યારે ક્ષેત્રમાં ‘સૂડ’ (નકામું ઘાસ ઉગ્યું હોય તેને કાપી નાંખવાની ક્રિયા) વગેરે સારી રીતે કરતો હતો, તેથી અનાજ ઘણું પાકવાથી નિર્વાહ સારો થતો, હવે પુત્રો પ્રમાદી હોવાથી ‘સૂડ’ વગેરે નહિ કરે તેથી અનાજ ઓછું પાકવાથી તે બિચારા દુઃખી થશે, માટે ‘સૂડ’ વગેરે કરે તો સુખી થાય, ઇત્યાદિ દયા ચિંતવી. ગુરુએ આવું ચિંતન કરવું તે સાવધ (પાપરૂપ) છે, એમ તેને સમજાવી તેનો નિષેધ કર્યો, ઇત્યાદિ. (કલ્પસૂત્ર ક્ષણ-૧)

બળ, રૂપ, તપ, જ્ઞાન, લાભ' વગેરેનો મદ્દ (અભિમાન) કરીને, પોતાને મોટો માનીને બીજાને હલકા માનવા, ઇત્યાદિ અભિમાનિકી ક્રિયા.

૧૦. અમિત્રક્રિયા— માતા, પિતા કે સ્વજન-સંબંધી અથવા જ્ઞાતિજન વગેરેને તેઓનો અલ્પ અપરાધ છતાં તાડન, તર્જન, દહન વગેરે સખ શિક્ષા કરવી (આને 'મિત્રદ્વેષક્રિયા' પણ કહી છે.)

૧૧. માયાક્રિયા— કપટથી મનમાં જુદું વિચારવું, વચનથી જુદું બોલવું તથા કાયાથી જુદું કરવું.

૧૨. લોભક્રિયા— લોભથી આહારાદિ અશુદ્ધ (દોષિત) લેવાં (વાપરવાં) વગેરે (અથવા પાપારંભમાં કે સ્ત્રીભોગ વગેરેમાં આસક્ત પોતાના ભોગાદિની રક્ષા કરતો બીજા જીવોને મારે, હણે, બાંધે ઇત્યાદિ) ક્રિયા.

૧૩. ઈર્ષ્યાપથિકીક્રિયા— મોહનો ઉપશમ કે ક્ષય થવાથી 'વીતરાગ' થયેલા આત્માની કેવળ યૌગિક ક્રિયા, જેમાં માત્ર યોગના વ્યાપારથી ત્રિસામયિક કર્મબંધ થાય, પહેલે સમયે બંધાય, બીજે સમયે ભોગવાય અને ત્રીજે સમયે નિર્જરા થઈ જાય. આ તેર ક્રિયાસ્થાનો કહ્યાં.

૧૪ ગુણસ્થાનક

૧. મિથ્યાત્વ, ૨. સાસ્વાદન, ૩. મિશ્ર, ૪. અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ, ૫. દેશવિરતિ, ૬. સર્વવિરતિ પ્રમત્ત, ૭. અપ્રમત્તસંયત, ૮. અપૂર્વકરણ, ૯. અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, ૧૦. સૂક્ષ્મ સંપરાય, ૧૧. ઉપશાંતમોહ, ૧૨. ક્ષીણમોહ, ૧૩. સયોગીકેવલી, ૧૪. અયોગીકેવલી.

(૧) મિથ્યાત્વ— મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી 'જિને જે કહ્યું તે જ સાચું છે' એવી શુદ્ધ માન્યતાથી રહિત જીવોને પહેલું ગુણસ્થાનક હોય છે.

પ્રશ્ન— શુદ્ધ માન્યતા વિના ગુણોથી મોક્ષપ્રાપ્તિ કેમ થતી નથી ?

ઉત્તર— શુદ્ધ માન્યતા વિના ગુણોના સ્વરૂપનું બરોબર જ્ઞાન થતું નથી, તથા એનો જે રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે રીતે ઉપયોગ થતો નથી. કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડે તો તેનાથી ફળ ન મળે. જેમ કે લક્ષ્મીથી લક્ષ્મી વધારી શકાય છે, થોડી લક્ષ્મીથી શ્રીમંત બની શકાય છે, પણ થોડી લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો. જેને લક્ષ્મીનો વેપાર આદિમાં ઉપયોગ કરવાની આવડત ન હોય અને અનુભવીની સલાહ માનવી ન હોય તે લક્ષ્મી વધારી શકે નહિ, બલકે

રહેલી સંપત્તિ પણ ગુમાવી બેસે એ બનવા જોગ છે. એ જ પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં દયા આદિ ગુણોના સ્વરૂપ આદિનું જ્ઞાન ન હોય તો તેનાથી યથાર્થ લાભ થતો નથી. ગુણોના સ્વરૂપ આદિનું યથાર્થ જ્ઞાન જિનેશ્વર ભગવંતના ઉપદેશથી જ કરી શકાય છે. જિનેશ્વર ભગવાનનો ઉપદેશ ત્યારે જ રુચે કે જ્યારે ‘જિનેશ્વર ભગવાને જે કહ્યું છે તે જ સાચું છે’ એવી શ્રદ્ધા જાગે. આમ ‘જિનેશ્વર ભગવાને જે કહ્યું છે તે જ સાચું છે’ એવી શુદ્ધ માન્યતા આવ્યા વિના ગુણોથી યથાર્થ લાભ થતો નથી. જે ગુણોથી યથાર્થ લાભ ન થાય તે ગુણો પરમાર્થથી નથી એમ કહેવાય. માટે જ્યાં સુધી શુદ્ધ માન્યતા ન આવે ત્યાં સુધી એક પણ વાસ્તવિક ગુણ પ્રગટતો નથી એમ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે.

હા, એક વાત છે. કેટલાક (અપુનર્બંધક, માર્ગાનુસારી વગેરે) જીવોને દયા, દાન આદિ ગુણો ‘જિનેશ્વર ભગવાને જે કહ્યું છે તે જ સાચું છે’ એવી શુદ્ધ માન્યતા થવામાં કારણરૂપ બને છે, અર્થાત્ ગુણોથી કાલાંતરે શુદ્ધ માન્યતા પામી જાય છે. આથી તેમના ગુણોને પ્રાથમિક કક્ષામાં ગણીને તે જીવોનું ચહેલું ગુણસ્થાન માનવામાં આવે છે.

ચોથું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થયા પછી જ બીજું અને ત્રીજું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. માટે પહેલાં આપણે ચોથા ગુણસ્થાનકને વિચારીએ—

(૪) અવિરત-સમ્યગ્દષ્ટિ— જે જીવો દર્શનમોહને ‘મારીને કે નબળો પાડીને ‘જિનેશ્વર ભગવાને જે કહ્યું છે તે જ સાચું છે’ આવી શુદ્ધ માન્યતા^૧ ધરાવે છે, પણ ચારિત્રમોહને મારી શક્યા નથી કે નબળો પણ પાડી શક્યા નથી તેવા જીવો અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ છે, અર્થાત્ ચોથા ગુણસ્થાને રહેલા છે. આ ગુણસ્થાનના નામમાં અવિરત અને સમ્યગ્દષ્ટિ એમ બે શબ્દો છે. આ ગુણસ્થાને રહેલા જીવો ચારિત્રમોહથી અશુદ્ધ (હિંસાદિ પાપવાળી) પ્રવૃત્તિવાળા હોવાથી અવિરત છે, અને શુદ્ધ માન્યતાવાળા હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ છે. સમ્યગ્ એટલે શુદ્ધ. દષ્ટિ એટલે

૧. દર્શનમોહને મારવો એટલે અનંતાનુબંધી કષાયો અને દર્શનમોહનો સંપૂર્ણ ભય કરવો, તથા નબળો પાડવો એટલે ઉપશમ કે કષાયપશમ ભાવ પ્રગટાવવો. (કષાયોપશમભાવમાં અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય ન હોય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય હોય.)
૨. આવી માન્યતાને સમ્યક્ત્વ કે સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે.

માન્યતા. આમ સમ્યગ્દષ્ટિ એટલે શુદ્ધ માન્યતાવાળો એવો અર્થ થાય. એકવાર પણ આ ગુણસ્થાનને પામેલો આત્મા વધારેમાં વધારે દેશોન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલા કાળમાં અવશ્ય મોક્ષમાં જાય છે. આ ગુણસ્થાને રહેલા જીવો અરિહંતને=જિનેશ્વરને જ સુદેવ, પંચમહાવ્રતધારી સુસાધુને જ સુગુરુ, અને જિનેશ્વરે કહેલા ધર્મને જ સુધર્મ માને છે.

(૨) સાસ્વાદન—સમ્યક્ત્વથી પતિત બનેલા આત્માને મિથ્યાત્વદશા પામતાં પહેલાં થતો સમ્યક્ત્વનો કંઈક ઝાંખો અનુભવ^૧ બીજું ગુણસ્થાન છે. આસ્વાદનથી (=સ્વાદથી) સહિત તે સાસ્વાદન. જેમ કોઈ માણસ ખીરનું ભોજન કર્યા પછી ઊલટી થતાં અસલ ખીરના જેવો મધુર સ્વાદ અનુભવતો નથી, તથા ખરાબ સ્વાદ પણ અનુભવતો નથી, પણ ખીરના જેવો કંઈક અવ્યક્ત સ્વાદ અનુભવે છે; તેમ અહીં સાસ્વાદન ગુણસ્થાને રહેલો જીવ સમ્યક્ત્વનો અનુભવ કરતો નથી, તેમ મિથ્યાત્વનો પણ અનુભવ કરતો નથી; કિંતુ સમ્યક્ત્વની ઝાંખી અનુભવે છે. ત્યાર પછી તુરત એ આત્મા અવશ્ય મિથ્યાત્વદશાને પામે છે.

આ ગુણસ્થાનક ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમ શ્રેણિથી પડીને મિથ્યાત્વને પામતાં પહેલાં હોય. તથા ભવચક્રમાં પાંચ જ વાર ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય અને એથી આ ગુણસ્થાનક પણ પાંચ જ વાર પ્રાપ્ત થાય.

(૩) મિશ્ર—શુદ્ધ માન્યતા નહિ, અશુદ્ધ માન્યતા પણ નહિ, કિંતુ તે બેની વચલી અવસ્થા તે મિશ્ર^૨ ગુણસ્થાનક છે. જેમ જેણે ‘કેરી’ એવો શબ્દ પણ સાંભળ્યો નથી તે જીવમાં કેરીના પૌષ્ટિકતા, મધુરતા, પાયકતા વગેરે ગુણો સંબંધી સાચી માન્યતા હોતી નથી, તેમ ખોટી માન્યતા પણ હોતી નથી, તેમ મિશ્ર ગુણસ્થાને રહેલા જીવમાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એ બેમાંથી એક પણ માન્યતા હોતી નથી.

પ્રશ્ન—ગુણસ્થાનોના વર્ણનમાં પહેલા ગુણસ્થાન પછી બીજા-ત્રીજા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કર્યા વિના ચોથા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કર્યું, પછી બીજા-ત્રીજા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કર્યું. આનું શું કારણ ?

૧. અહીં અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય હોય છે, પણ મિથ્યાત્વનો ઉદય હોતો નથી, અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય થોડી જ વારમાં અવશ્ય મિથ્યાત્વનો ઉદય કરાવે છે.
૨. અહીં અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય ન હોય, પણ મિશ્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય હોય છે.

ઉત્તર— જીવ જ્યારે સૌથી પહેલીવાર પહેલા ગુણસ્થાનથી આગળ વધે છે ત્યારે સીધો ચોથા ગુણસ્થાને આવે છે. ચોથા ગુણસ્થાનથી પતન પામે ત્યારે જ બીજા ગુણસ્થાને આવે છે. બીજું ગુણસ્થાન પતન પામનારને જ હોય છે. ચઢતા જીવને બીજું ગુણસ્થાન ન હોય. ત્રીજું ગુણસ્થાન ચઢતા-પડતા બંને પ્રકારના જીવોને હોય છે. અર્થાત્ પહેલા ગુણસ્થાનથી ત્રીજા ગુણસ્થાને આવે અને ચોથા ગુણસ્થાનેથી પણ ત્રીજા ગુણસ્થાને આવે. પણ એક વાર ચોથું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ ત્રીજું ગુણસ્થાન આવે. આમ, બીજું અને ત્રીજું એ બે ગુણસ્થાન એક વાર ચોથું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી અહીં ચોથા ગુણસ્થાન પછી એ બેનું વર્ણન કર્યું છે.

(પ) દેશવિરતિ, (દ) સર્વવિરતિ પ્રમત્ત— પહેલાં આપણે વિચારી ગયા છીએ કે દર્શનમોહ અને ચારિત્રમોહ જેમ જેમ નિર્બળ બને તેમ તેમ આત્મા વિકાસ સાધતો ઉપરના ગુણસ્થાને ચઢે છે. તથા એ પણ વિચારી ગયા કે દર્શનમોહને (મારીને કે) નિર્બળ બનાવીને ચોથા ગુણસ્થાને આવે છે. ચોથા ગુણસ્થાનકથી આગળ વધવા ચારિત્રમોહને નિર્બળ બનાવવાની જરૂર પડે છે. ચારિત્રમોહ નિર્બળ બનતાં હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્તિ કરી શકાય છે. ચારિત્રમોહ દેશથી (=થોડા પ્રમાણમાં) નિર્બળ બને છે. ત્યારે^૧ દેશથી (=થોડા પ્રમાણમાં) હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્તિ થાય છે. ચારિત્રમોહ સર્વથા નિર્બળ બને છે ત્યારે^૨ સર્વથા પાપોથી નિવૃત્તિ થાય છે. દેશથી (-થોડા પ્રમાણમાં) હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્તિ તે દેશવિરતિ. સર્વથા હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્તિ તે સર્વવિરતિ. દેશવિરતિ ગુણસ્થાને રહેલા જીવોને હિંસાદિ પાપોથી આંશિક નિવૃત્તિ હોય છે. સર્વવિરતિ ગુણસ્થાને રહેલા જીવોને હિંસાદિ પાપોથી સર્વથા નિવૃત્તિ હોય છે. ચોથા ગુણસ્થાને રહેલા જીવોમાં હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્તિ આંશિક પણ ન હોય. ચોથા-પાંચમા ગુણસ્થાને રહેલા જીવો સંસારત્યાગી ન હોય. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને રહેલા જીવો સંસારત્યાગી હોય છે. અર્થાત્ ગૃહસ્થ વધારેમાં વધારે પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધી આવી શકે

૧. અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયોનો ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે.

૨. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોનો ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે.

છે. સંસારત્યાગી સાધુ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી આવી શકે છે. સંસારત્યાગી સાધુ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવીને આગળ પણ વધી શકે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને પ્રમાદ હોવાથી તેનું 'સર્વવિરતિ પ્રમત્ત' એવું નામ છે. તેનું 'પ્રમત્ત સંયત' એવું પણ નામ છે. પ્રમત્ત એટલે પ્રમાદથી યુક્ત, સંયત એટલે સાધુ. પ્રમાદ યુક્ત સાધુનું ગુણસ્થાન તે પ્રમત્ત સંયત.

(૭) અપ્રમત્તસંયત—જેમાં સંયત=સાધુ અપ્રમત્ત છે=પ્રમાદ રહિત છે તે અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન. સંયત=સાધુ અપ્રમત્ત બને છે ત્યારે સાતમાં ગુણસ્થાને આવે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને રહેલો આત્મા વિકાસના પંથે આગળ વધવા બાધક દોષોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવ્યા પછી આગળ વધવામાં સૂક્ષ્મ પ્રમાદ બાધક બને છે. જો કે સ્થૂલ પ્રમાદ ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે, પણ હજી સૂક્ષ્મ (વિસ્મૃતિ, અનુપયોગ વગેરે) પ્રમાદ નડે છે. આથી તે તેના ઉપર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. વિજય મેળવીને સાતમા ગુણસ્થાને ચઢે છે. પણ થોડી જ વારમાં પતન પામીને છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. ફરી સત્ત્વ ફોરવીને સાતમા ગુણસ્થાને ચઢે છે. ફરી પડીને છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. ફરી સાતમા ગુણસ્થાને આવે છે. ફરી છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે છે. જેમ લડવૈયો સંપૂર્ણ વિજય મેળવતાં પહેલાં યુદ્ધમાં થોડો વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, પછી થોડો પરાજય પણ પામે છે, ફરી થોડો જય પામે છે, તો ફરી થોડો પરાજય પામે છે. એમ જય-પરાજયનો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે. તેમ અહીં સાધુરૂપ લડવૈયાનો પ્રમાદ રૂપ શત્રુની સાથે લડાઈ કરવામાં જય-પરાજય થયા કરે છે.

(૮) અપૂર્વકરણ—છઠ્ઠાથી સાતમે, સાતમાથી છઠ્ઠે એમ ઝોલા ખાતો આત્મા જો સાવધાન ન રહે તો નીચે ફેંકાઈ જાય છે. જો સાવધાન રહે=અધિક અપ્રમત્ત બને તો ઉપર આઠમા ગુણસ્થાને આવે છે. અપૂર્વ=પૂર્વે ન કર્યા હોય તેવા, કરણ=પરિણામ કે અધ્યવસાય. આ ગુણસ્થાને રહેલા આત્મામાં પૂર્વે કદી ન થયા હોય તેવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો થાય છે. અહીં સમકાળે પ્રવેશેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં

૧. અથવા અપૂર્વ=પૂર્વે ન કર્યું હોય તેવું કરણ=કરવું તે અપૂર્વકરણ. આ ગુણસ્થાને રહેલો આત્મા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોના બળે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણસંક્રમ અને સ્થિતિબંધ એ પાંચ અપૂર્વ=પૂર્વે ન કર્યા હોય તેવા કરે છે.

વિવક્ષિત કોઈ પણ સમયે પરસ્પર વિશુદ્ધિમાં નિવૃત્તિ=તફાવત હોવાથી આ ગુણસ્થાનનું 'નિવૃત્તિકરણ' એવું પણ નામ છે.

(૯) અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય— અહીંથી^૧ જીવોના ક્ષપક અને ઉપશમક એવા બે વિભાગ પડે છે. કોઈ જીવો અહીંથી મોહને મારતા મારતા આગળ વધે છે, તો કોઈ જીવો મોહને દબાવતા દબાવતા આગળ વધે છે. મોહને દબાવતા દબાવતા ચઢનાર જીવો ઉપશમક^૨ કહેવાય છે. તે જીવો અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી ચઢે છે, પછી અવશ્ય પતન પામે છે. મોહને મારતા મારતા જનારા જીવો ક્ષપક કહેવાય છે. તે જીવો દશમા ગુણસ્થાનકથી સીધા બારમા ગુણસ્થાને જાય છે. હવે આપણે નવમા ગુણસ્થાનની વાત કરીએ. નવમા ગુણસ્થાને રહેલો આત્મા (સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય) મોહને મારી નાંખે છે કે દબાવી દે છે. આ ગુણસ્થાનના નામમાં અનિવૃત્તિ અને બાદરસંપરાય એવા બે વિભાગ છે. આ ગુણસ્થાને એક સમયે ચઢેલા બધા જ જીવોના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિમાં નિવૃત્તિ=તરતમતા ન હોય, અર્થાત્ બધાના અધ્યવસાયો સમાન હોય છે. આથી તેનાં નામમાં અનિવૃત્તિ શબ્દ જોડવામાં આવ્યો છે. બાદર એટલે સ્થૂલ. સંપરાય એટલે કષાય. આ ગુણસ્થાને સ્થૂલ કષાયો^૩ હોય છે માટે તેના નામમાં બાદર સંપરાય શબ્દ જોડવામાં આવ્યો છે.

(૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય— સંપરાય એટલે કષાય. નવમા ગુણસ્થાને બાકી રહી ગયેલા સૂક્ષ્મ લોભ કષાયને આ ગુણસ્થાનના અંતે દબાવી દે છે કે મારી નાંખે છે.

૧. યદ્યપિ આઠમા ગુણસ્થાનકથી પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એવા ભેદ પડે છે, પણ તે યોગ્યતાની અપેક્ષાએ છે. કાર્યની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે ત્યાં મોહની એક પણ પ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી. આ ગુણસ્થાને આવનાર જીવ અવશ્ય ઉપરના ગુણસ્થાને ચઢીને મોહનો ક્ષય કે ઉપશમ કરતો હોવાથી જેમ રાજ્યને યોગ્ય કુમારને રાજા-યુવરાજ કહેવામાં આવે છે તેમ ઉપચારથી તેને ક્ષપક કે ઉપશમક કહેવામાં આવે છે. મુખ્યત્વે તો નવમા ગુણસ્થાનકથી ક્ષપક-ઉપશમક એવા બે ભેદ પડે છે.

૨. ક્ષપક અને ઉપશમ એમ બે શ્રેણી છે. ક્ષપક શ્રેણીથી ચઢનાર મોહને મારે છે, ઉપશમ શ્રેણીથી ચઢનાર મોહને દબાવે છે. ક્ષપક શ્રેણીથી ચઢનારને 'ક્ષપક' અને ઉપશમ શ્રેણીથી ચઢનારને 'ઉપશમક' કહેવામાં આવે છે.

૩. નવમાને અંતે 'બાદર(=સ્થૂલ) કષાયોનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે. આથી આ ગુણસ્થાને બાદર કષાયો હોય છે એમ કહી શકાય.

(૧૧) ઉપશાંત મોહ— દશમા ગુણસ્થાનના અંતે મોહને સંપૂર્ણ દબાવીને આત્મા અગિયારમા ગુણસ્થાને આવે છે. અહીં મોહ (દબાયેલા શત્રુની જેમ) તદ્દન શાંત હોય છે. મોહની જરાય પજવણી હોતી નથી. આથી જ આ ગુણસ્થાનનું ઉપશાંતમોહ નામ છે. ઉપશાંત=શાંત થઈ ગયો છે મોહ જેમાં તે ઉપશાંત મોહ. મોહને મારીને નહિ, પણ દબાવીને અગિયારમાં ગુણસ્થાને આવે છે. આથી દબાયેલો શત્રુ જેમ બળ મળતાં પુનઃ આક્રમણ કરે છે, તેમ દબાયેલો મોહ થોડી જ વારમાં પોતાનું બળ બતાવે છે. આથી આત્મા અગિયારમા ગુણસ્થાનથી પડે છે.^૧

(૧૨) ક્ષીણમોહ— દશમા ગુણસ્થાને મોહને મારી નાખનાર આત્મા દશમા ગુણસ્થાનથી સીધો બારમા ગુણસ્થાને આવે છે. અહીં મોહની જરાય પજવણી હોતી નથી. આથી જ આ ગુણસ્થાનને ક્ષીણમોહ કહેવામાં આવે છે. ક્ષીણ=ક્ષય પામ્યો છે મોહ જેમાં તે ક્ષીણમોહ. આ ગુણસ્થાનના અંતે બાકી રહેતા ત્રણ ઘાતી કર્મોને મારી નાખે છે.

(૧૩) સયોગી કેવલી— ઘાતીકર્મોનો સર્વથા ક્ષય થઈ ગયા બાદ તુરત કેવલજ્ઞાન પ્રગટે છે. આ અવસ્થા તેરમું ગુણસ્થાન છે. અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન તેરમા ગુણસ્થાને હોય છે. કેવલજ્ઞાન એટલે સર્વકાળના સર્વ પદાર્થોના સર્વ પર્યાયોનું જ્ઞાન. કેવલજ્ઞાની જીવ પોતાનું આયુષ્ય પાંચ હ્રસ્વાક્ષર પ્રમાણ બાકી રહે ત્યાં સુધી તેરમા ગુણસ્થાને રહે છે. આ ગુણસ્થાને ઉપદેશ, વિહાર આદિથી મન-વચન-કાયા એ ત્રણ યોગની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોવાથી તેનું સયોગી નામ છે. યોગથી સહિત તે સયોગી. કેવલજ્ઞાન હોવાથી કેવળી કહેવામાં આવે છે.

(૧૪) અયોગી કેવળી— પાંચ હ્રસ્વાક્ષર કાળ પ્રમાણ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે આત્મા તેરમા ગુણસ્થાનના અંતે વિશિષ્ટ^૨ પ્રક્રિયા કરીને યોગરહિત

૧. અગિયારમા ગુણસ્થાનથી પતન કાળક્ષયથી એટલે કે ગુણસ્થાનનો કાળ પૂર્ણ થવાથી અને ભવક્ષયથી એટલે કે આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી એમ બે રીતે થાય છે. (૧) જો કાળક્ષયથી પડે તો ક્રમશઃ પડીને સાતમા ગુણસ્થાને આવે છે, એટલે કે અગિયારમાંથી દશમે, દશમાંથી નવમે, નવમાંથી આઠમે અને આઠમાંથી સાતમે આવે છે. પછી છઠ્ઠે-સાતમે ચડ-ઊતર કરે કે તેનાથી પણ નીચે ઉતરીને છોક પહેલા ગુણસ્થાને પણ આવે. વધારે નીચે ન આવે તો પણ છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને તો અવશ્ય આવે છે. (૨) હવે જો (ગુણસ્થાનનો કાળ પૂર્ણ થયા વિના પણ) ભવક્ષયથી પડે તો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાથી અગિયારમાંથી સીધો ચોથે આવે છે.

બને છે. યોગરહિત અવસ્થા ચૌદમું ગુણસ્થાન છે. ચૌદમા ગુણસ્થાને આત્મા મેરુપર્વતની જેમ નિષ્પ્રકંપ^૧ બનીને બાકી રહેલાં ચાર કર્મોનો ક્ષય થતાં દેહનો ત્યાગ કરી મોક્ષમાં ચાલ્યો જાય છે. આત્માનો આ અંતિમ વિકાસ છે. હવે તે કૃતકૃત્ય છે. હવે એને કદી દુઃખનો અંશ પણ નહિ આવે, એકલું સુખ જ રહેશે. ચૌદમા ગુણસ્થાને યોગો નથી હોતા, પણ કેવલજ્ઞાન હોય છે. આથી એને અયોગી કેવળી કહેવામાં આવે છે.

૧૪ ભૂતગ્રામો

ચૌદ ભૂતગ્રામો આ પ્રમાણે છે—સૂક્ષ્મ અને બાદર—એ બે પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવો, બેઈન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય—એ ત્રણ પ્રકારના વિકલેન્દ્રિય જીવો અને સંજી તથા અસંજી—એ બે પ્રકારના પંચેન્દ્રિય જીવો, એમ સાત પ્રકારોના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ બે ભેદો હોવાથી (૭×૨=૧૪) ચૌદ પ્રકારના જીવો, અથવા ચૌદ ગુણસ્થાનકે વર્તતા ચૌદ પ્રકારના વિશિષ્ટ શુદ્ધિ પામેલા જીવો તે ‘ચૌદ ભૂતગ્રામો’ સમજવા.

૧૪ પૂર્વા

૧. ઉત્પાદ, ૨. અગ્રાયણીય, ૩. વીર્યપ્રવાદ, ૪. અસ્તિપ્રવાદ, ૫. જ્ઞાનપ્રવાદ, ૬. સત્યપ્રવાદ, ૭. આત્મપ્રવાદ, ૮. કર્મપ્રવાદ, ૯. પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ, ૧૦. વિદ્યાપ્રવાદ, ૧૧. કલ્યાણપ્રવાદ, ૧૨. પ્રાણાવાય, ૧૩. ક્રિયાવિશાલ, ૧૪. લોકબિંદુસાર.

સાધુના ચૌદ ઉપકરણો

૧. મુખ્યપાત્ર, ૨. પાત્ર બાંધવાની વસ્ત્રની ચોરસ ઝોળી, ૩. પાત્રસ્થાપન એટલે કામળનો કકડો, જેમાં પાત્ર મૂકાય તે (નીચેનો ગુચ્છો), ૪. ‘પાત્રકેસરિકા’ જેનાથી પાત્રોનું પડિલેહણ કરાય તે વર્તમાનમાં ‘ચરવળી’ નામે પ્રસિદ્ધ છે. ૫. ‘પડલા’ ભિક્ષાભ્રમણ વખતે પાત્રા ઉપર ઢાંકવાના વસ્ત્રના કકડા, (તે ત્રણથી પાંચ સુધી હોય તેની બધાની અહીં એકમાં ગણના કરી છે.) ૬. ‘રજસ્ત્રાણ’ પાત્રને વીંટવાના કોમળ સુતરાઉ વસ્ત્રના કકડા (તે દરેકને પણ પ્રાકૃતભાષાના નિયમથી

૧. શૈલેશીકરણ કરીને.

એકમાં ગણ્યા છે.) ૭. 'ગુચ્છો' ઊનની કામળીનો કકડો પાત્રાની ઉપર બાંધવામાં આવે છે તે (ઉપરનો ગુચ્છો), એમ પાત્ર સહિત તેનો પરિવાર કુલ સાત પ્રકારનો તથા ૮ થી ૧૦. એક ઊનનો (કામળી) અને બે સુતરાઉ એમ ત્રણ કપડા, ૧૧. રજોહરણ, ૧૨. મુહપત્તિ, ૧૩. ચોલપટ્ટો અને ૧૪. માત્રક (નાનું પાત્ર) એમ સ્થવિરકલ્પી સાધુના ૧૪ ઉપકરણો છે.

પ્રતિરૂપ વગેરે ચોદ ગુણો

૧. તીર્થંકરાદિના પ્રતિબિંબ જેવા, ૨. તેજસ્વી, ૩. યુગપ્રધાનાગમ, ૪. મધુર વક્તા, ૫. ગંભીર, ૬. ધૃતિમાન, ૭. ઉપદેશ દેવામાં તત્પર, ૮. અપ્રતિશ્રાવી, ૯. સૌમ્ય, ૧૦. સંગ્રહશીલ, ૧૧. અભિગ્રહ કરવાની બુદ્ધિવાળા, ૧૨. વિકથા-નિંદા નહિ કરનારા, ૧૩. સ્થિર સ્વભાવવાળા અને ૧૪. પ્રશાંત હૃદયવાળા ગુરુ હોય.

ભાવાર્થ— આચાર્ય ભગવંત આકૃતિમાં તીર્થંકર ગણધરાદિ જેવા અતિ સુંદર હોય, કાંતિમાન હોય, વર્તમાન કાળે વર્તતા સમગ્ર શાસને જાણનારા હોય અથવા બીજા લોકની અપેક્ષાએ બધાથી વધારે જ્ઞાનવાળા હોય. તેથી યુગપ્રધાનાગમ કહેવાય, જેનું વચન મધુર લાગે એવા હોય, અતુચ્છ હૃદયવાળા હોય કે જેથી બીજો વ્યક્તિ તેના હૃદયને જાણી ન શકે તેવા ગંભીર, પૈર્યવાળા, અર્થાત્ કષ્ટમાં અધીરા ન બને. ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપવામાં તત્પર હોય. એટલે સારા વચનો વડે માર્ગમાં પ્રવર્તાવનારા હોય.

નિશ્ચિદ્ર શૈલ ભાજનની જેમ અપ્રતિશ્રાવી હોય એટલે કે... છિદ્ર વિનાના પથ્થરના ભાજનમાં નાંખેલું પાણી જેમ નીચે ગળે નહિ એટલે કે બહાર જાય નહિ તેમ કોઈએ કહેલ પોતાની ગૂઢ વાત-ગુહ્ય વાત જેના હૃદયમાંથી ઝરતી નથી અર્થાત્ બીજાને કહે નહિ, તેથી અપ્રતિશ્રાવી હોય, સૌમ્ય એટલે દેખવા માત્રથી જ આહ્વાદકારી હોય-બોલવાથી તો વિશેષ આહ્વાદ કરે તેમાં નવાઈ જ શું? શિષ્યાદિકને માટે વસ્ત્ર-પાત્રાદિ-પુસ્તકાદિનો સંગ્રહ કરવામાં તૈયાર હોય તે માત્ર ધર્મવૃદ્ધિને માટે જ પણ લોલુપતાથી નહિ, વળી દ્રવ્યથી-ક્ષેત્રથી-કાળથી ને ભાવથી એમ ચારે પ્રકારના અભિગ્રહ કરવાની બુદ્ધિવાળા હોય. કારણ કે અભિગ્રહ પણ

તપ રૂપ જ છે. વળી નિંદા-વિકથા નહિ કરનારા હોય, પોતાની પ્રશંસા તો કદી પણ ન કરે, સ્થિર સ્વભાવવાળા હોય, ચંચળ પરિણામવાળા ન હોય, પ્રશંસાત દ્વેષવાળા હોય એટલે ક્રોધાદિકથી રહિત ચિત્તવાળા-શાંતમૂર્તિ હોય, આવા ગુરુના ગુણોથી શોભતા ગુરુ હોય. એવા ગુરુ વિશેષે કરીને માનવા યોગ્ય જાણવા.

જ્ઞાનની ૧૪ આશાતનાઓ

૧. 'વ્યાવિદ્મ' = સૂત્રાદિમાં જે અસ્તોવ્યસ્ત કર્યું, જેમ રત્નની માળાના દોરામાં રત્નો નાનાં-મોટાં જેમ-તેમ પરોવે, તેમ શ્રુતમાં પણ ક્રમ વગેરે સાચવે નહિ, ઉચ્ચાર યથાર્થ કરે નહિ, ઇત્યાદિ આશાતના.
 ૨. 'વ્યત્યાપ્રેક્ષિતમ્' = કોળીએ (હિંદુ જાતિની વ્યક્તિએ) જ્યાંથી-ત્યાંથી વસ્તુ લાવીને બનાવેલી ક્ષીરની જેમ જુદા જુદા શાસ્ત્રોના પાઠો (અંશો) ભેગા કરીને સૂત્રના મૂળ સ્વરૂપને બદલી નાંખવારૂપ આશાતના.
 ૩. 'હીનાક્ષરમ્' = એકાદિ અક્ષરો ન્યૂન કરવારૂપ આશાતના.
 ૪. 'અત્યક્ષરમ્' = એક કે અનેક અક્ષરો વધારવારૂપ આશાતના.
 ૫. 'પદહીનમ્' = (એકાદિ) પદ ઘટાડવારૂપ આશાતના. ૬. 'વિનયહીનમ્' = ઉચિત વિનય નહિ કરવારૂપ આશાતના. ૭. 'ઘોષહીનમ્' = ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત વગેરે તે તે વર્ણનો ઘોષ (અવાજ) યથાર્થ નહિ કરવારૂપ આશાતના.
 ૮. 'યોગહીનમ્' = વિધિપૂર્વક યોગોદ્વહન નહિ કરવારૂપ આશાતના. ૯. 'સુષ્ટુ દત્તમ્' = અહીં સુષ્ટુ શબ્દનો પ્રાચીનભાષામાં 'અધિક' અર્થ થતો હોવાથી ગુરુએ અલ્પ શ્રુતને યોગ્ય સાધુ વગેરેને 'સુષ્ટુ' એટલે ઘણું સૂત્ર આપ્યું, અર્થાત્ યોગ્યતા વગર વધારે ભણાવવારૂપ આશાતના. ૧૦. 'દુષ્ટપ્રતીચ્છિતમ્' = શિષ્યે ક્લુષિત ચિત્તે પ્રહણ કરવા (ભણવા) રૂપ આશાતના. ૧૧-૧૨. 'અકાલે કૃતઃ સ્વાધ્યાયઃ-કાલે ન કૃતઃ સ્વાધ્યાયઃ' = સ્વાધ્યાય માટે નિષિદ્ધકાળમાં સ્વાધ્યાય કર્યો અને અનિષિદ્ધકાળમાં સ્વાધ્યાય ન કર્યો, એમ ઉભય

૧. જેમ જે નામું લખવામાં એક મીડુ કે એક સંખ્યામાં ન્યૂનાધિક લખાઈ જાય, તો સરવૈયું મળે નહિ-અનર્થ થાય, તેમ આગમસૂત્રનો પણ અક્ષર-કાનો-માત્રા વગેરે ન્યૂનાધિક થવાથી અર્થનો અનર્થ સંભવિત છે. તેમ ન બને એ હેતુથી પૂર્વાચાર્યોએ અક્ષરોની, પદોની અને ગુરુ-લઘુ અક્ષરોની ગણના કરી અંતે જણાવેલી હોય છે, તેમાં હીનાધિક કરવાથી અનર્થ થાય, માટે અતિચાર સમજવો.

આશાતના. ૧૩-૧૪. 'અસ્વાધ્યાયિકે સ્વાધ્યાયિતમ્-સ્વાધ્યાયિકે ન સ્વાધ્યાયિતમ્'=અહીં વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે સ્વાર્થમાં પ્રત્યય હોવાથી 'સ્વાધ્યાય' એ જ 'સ્વાધ્યાયિક' અને સ્વાધ્યાયિક નહિ તે અસ્વાધ્યાયિક જાણવું. તેના કારણભૂત 'રૂધિર-હાડકું' વગેરેને પણ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી અસ્વાધ્યાયિક કહેવાય.

૧૫ યોગો

ત્રણ પ્રકારના કુલ ૧૫ ભેદો છે. તેમાં કાયયોગના ૭, વચનયોગનાં ૪ અને મનોયોગના ૪ ભેદો છે.

કાયયોગના ભેદો— ૧. ઔદારિક, ૨. ઔદારિક મિશ્ર, ૩. વૈક્રિય, ૪. વૈક્રિય મિશ્ર, ૫. આહારક, ૬. આહારકમિશ્ર અને ૭. કાર્મણ.

ઔદારિક કાયયોગ એટલે ઔદારિક કાયા દ્વારા થતો શક્તિનો ઉપયોગ. આ પ્રમાણે ઔદારિકમિશ્ર આદિ વિષે પણ જાણવું. અર્થાત્ તે તે કાયા દ્વારા થતો શક્તિનો ઉપયોગ તે તે યોગ છે. કાયાના ઔદારિક આદિ સાત ભેદો છે એટલે કાયયોગના પણ સાત ભેદો છે.

ઔદારિકમિશ્ર આદિ ત્રણ મિશ્ર યોગોનો અર્થ આ પ્રમાણે—

ઔદારિકમિશ્ર— પરભવમાં ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ જીવ ઔદારિક શરીરની રચના શરૂ કરી દે છે. જ્યાં સુધી તે શરીર પૂર્ણ રૂપે તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી કાયાની પ્રવૃત્તિ કેવળ ઔદારિકથી નથી થતી, કાર્મણ કાયયોગની પણ મદદ લેવી પડે છે. આથી જ્યાં સુધી ઔદારિક શરીર પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિક અને કાર્મણ એ બેનો મિશ્ર યોગ હોય છે. તેમાં ઔદારિક શરીરની પ્રધાનતા હોવાથી આ મિશ્ર યોગને ઔદારિકમિશ્રયોગ કહેવામાં આવે છે. ઔદારિક શરીરની પૂર્ણતા બાદ કેવળ ઔદારિક કાયયોગ હોય છે. એ જ પ્રમાણે વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારક મિશ્ર વિશે પણ જાણવું. થોડો તફાવત છે. તે આ પ્રમાણે— વૈક્રિય કે આહારક શરીર રચવાની શરૂઆત થઈ ત્યારથી આરંભી જ્યાં સુધી વૈક્રિય કે આહારક શરીર પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વૈક્રિયમિશ્ર કે આહારકમિશ્ર યોગ હોય છે. વૈક્રિયમિશ્ર યોગ દેવો ઉપરાંત લઘ્વિધારી મુનિ આદિને પણ હોય છે. તેમાં દેવોના વૈક્રિયમિશ્ર યોગમાં વૈક્રિય અને

કાર્મણ એ બેનો મિશ્ર યોગ હોય છે. તથા લબ્ધિધારી મુનિ વગેરેને વૈક્રિય અને ઔદારિક એ બેનો મિશ્રયોગ હોય છે. બંનેમાં વૈક્રિયની પ્રધાનતા હોવાથી વૈક્રિયમિશ્ર યોગ કહેવામાં આવે છે. આહારકમિશ્રમાં આહારક અને ઔદારિક એ બેનો મિશ્ર યોગ હોય છે. આહારકની પ્રધાનતા હોવાથી આહારકમિશ્ર કહેવાય છે.

ચાર વચનયોગ— ૧. સત્ય, ૨. અસત્ય, ૩. મિશ્ર, ૪. અસત્યામૃષા.
૧. સત્ય— સત્ય વચન બોલવું તે. દા.ત. પાપનો ત્યાગ કરવો જોઈએ વગેરે. **૨. અસત્ય—** અસત્ય વચન બોલવું તે. દા.ત. પાપ જેવું જગતમાં કંઈ છે જ નહિ. **૩. મિશ્ર—** થોડું સત્ય અને થોડું અસત્ય વચન બોલવું તે. દા.ત. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બંને જતા હોય ત્યારે પુરુષો જાય છે એમ કહેવું (વગેરે). અહીં પુરુષો જાય છે તે અંશે સાચું છે. પણ તેમાં સ્ત્રીઓ પણ હોવાથી આ વચન ખોટું પણ છે. આથી આ વચન મિશ્ર=સત્યમૃષા છે. **૪. અસત્યામૃષા—** સાચું પણ નહિ અને ખોટું પણ નહિ તેવું વચન. દા.ત. ગામ જા, વગેરે. **ચાર મનોયોગ—** વચનયોગના જે ચાર ભેદો છે તે જ ચાર ભેદો મનોયોગના છે. અર્થ પણ તે જ છે. માત્ર બોલવાના સ્થાને વિચાર કરવો એમ સમજવું.

૧૫ શિક્ષાશીલ

ઉત્તરાધ્યાનસૂત્રના ૧૧મા અધ્યયનમાં જણાવેલા ૧૫ શિક્ષાશીલ આ પ્રમાણે છે. **૧. નીચવર્તી—** ગુરુ આદિની આગળ નીચો બનીને રહે, અર્થાત્ નમ્રપણે વર્તે. **૨. અચપલ—** ચપલના ગતિ, સ્થાન, ભાષા અને ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકાર છે. જલદી જલદી ચાલનારો ગતિચપલ છે. બેઠો બેઠો હાથ-પગ વગેરેને હલાવ્યા કરે તે સ્થાનચપલ છે. વિચાર્યા વિના બોલવું, અસત્ય વચનો બોલવા વગેરે રીતે અનુચિત બોલનારો ભાષાચપલ છે. મસ્તુત સૂત્ર વગેરે પૂર્ણ થયા વિના જ બીજું સૂત્ર વગેરે શ્રદ્ધા કરે તે ભાવચપલ છે. તેનાથી વિપરીત અચપલ જાણવો. **૩. અમાયી—** માયા ન કરે. **૪. અકુતૂહલી—** ઉદ્વિગ્ન વગેરે કૌતુક જોવાની ઉત્કંઠાવાળો ન હોય. **૫. કોઈનો તિરસ્કાર ન કરે. ૬. ક્રોધના અવિચ્છેદરૂપ પ્રબંધને ન કરે, અર્થાત્ સતત ક્રોધ ન કરે. ૭. જેની સાથે મિત્રાચારી હોય તેના ઉપર**

ઉપકાર કરે, કદાચ ઉપકાર કરવા માટે સમર્થ ન હોય તો પણ કૃતઘ્ન તો ન જ બને. ૮. શ્રુત મેળવીને અભિમાની ન બને, બલ્કે મદના દોષો જાણેલા હોવાથી અધિક નમ્ર બને. ૯. ગુરુ આદિના દોષોને જોઈને ગુરુની નિંદા ન કરે. ૧૦. અપરાધ કરવા છતાં મિત્રો ઉપર ગુસ્સે ન થાય. ૧૧. અગ્રિય મિત્રે સેંકડો અપકાર કર્યા હોય તો પણ તેના ઉપકારનું સ્મરણ કરે તો તે એકાંતમાં પણ તેના દોષને ન કહે. ૧૨. વાગ્યુદ્ધ રૂપ કલહને અને મારામારી આદિ કરવારૂપ ડમરને કરનારો ન હોય. ૧૩. બુદ્ધિમાન હોય. ૧૪. કુલીન હોય, એથી ઉત્તમ બળદની જેમ મૂકેલા ભારનો નિર્વાહ કરનારો હોય, અર્થાત્ સ્વીકારેલા કાર્યને કષ્ટ વેઠીને પણ પૂર્ણ કરે. ૧૫. પ્રતિસંલીન હોય, અર્થાત્ કાર્ય વિના આમ-તેમ ફર્યા ન કરે.

૧૫ સંજ્ઞા

આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, લોભસંજ્ઞા, ઓધસંજ્ઞા, લોકસંજ્ઞા, સુખસંજ્ઞા, દુઃખસંજ્ઞા, મોહસંજ્ઞા, વિચિકિત્સાસંજ્ઞા અને શોકસંજ્ઞા એમ પંદર સંજ્ઞા છે.

અહીં સંજ્ઞા એટલે અશુભ ભાવો. તેવા પ્રકારના અમુક અશુભ ભાવોને જૈનશાસ્ત્રમાં સંજ્ઞા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) આહારસંજ્ઞા— આહારસંજ્ઞા એટલે આહારની ઈચ્છા. અહીં સામાન્ય ઈચ્છા નહિ, આસક્તિપૂર્વકની ઈચ્છા સમજવી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આહારસંજ્ઞા એટલે આહારની લાલસા. ઉત્તમ મુનિઓને પણ આહારની ઈચ્છા થાય છે. પણ તે ઈચ્છા આસક્તિ વગરની હોવાથી આહારસંજ્ઞા ન કહેવાય. મોહાધીન દરેક જીવમાં આહારસંજ્ઞા રહેલી હોય છે. તેવું નિમિત્ત મળતાં આહારસંજ્ઞા વ્યક્ત થાય છે. જેમ કે ભોજનની જરૂર ન હોવા છતાં સ્વાદથી લોભાઈ જવાથી ભોજન કરવાનું મન થાય. ભૂખ ન હોવા છતાં=પેટ ભરાઈ ગયું હોવા છતાં સ્વાદિષ્ટ આહાર જોઈને મન ખાવા માટે લલચાય. ભોજન કરતાં કરતાં સ્વાદિષ્ટ આહારમાં રાગ થાય, તેની પ્રશંસા થાય, અણગમતા આહાર ઉપર દ્વેષ થાય, તેની નિંદા કરવામાં આવે, આ બધા લક્ષણો આત્મામાં પડેલી આહારસંજ્ઞાની અભિવ્યક્તિ કરે છે.

(૨) ભયસંજ્ઞા— ભય એટલે ત્રાસ. ત્રાસનો અનુભવ થાય તે ભયસંજ્ઞા. તેના સાત પ્રકાર આ પ્રમાણે છે— ૧. ઇહલોકભય— જીવ જે ગતિમાં હોય તે ગતિવાળા જીવથી ભય તે ઇહલોકભય. જેમ કે મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય. ૨. પરલોકભય— જીવ જે ગતિમાં હોય તે ગતિથી બીજી ગતિમાં રહેલા જીવથી ભય તે પરલોકભય. જેમ કે મનુષ્યને દેવોથી ભય. ૩. આદાનભય— કોઈ મારું ધન લઈ લેશે ઇત્યાદિ ભય તે આદાનભય. ૪. અકસ્માત્ભય— કોઈ કારણ વિના જ ભય ઉત્પન્ન થાય તે અકસ્માત્ ભય. જેમ કે ધરતીકંપ થશે તો ? મને રોગ થશે તો ? ૫. આજીવિકાભય— જીવનનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ? એમ જીવનનિર્વાહનો ભય તે આજીવિકાભય. ૬. અપયશભય— લોકમાં મારો અપજસ ફેલાશે તો ? ઇત્યાદિ ભય તે અપયશભય. ૭. મૃત્યુભય— મરણનો ભય તે મૃત્યુભય. મોહાધીન જીવો સદા આ સાત ભયોથી દુઃખી થતા હોય છે.

(૩) મૈથુનસંજ્ઞા— સ્ત્રી આદિ વિજાતીય કે સજાતીય સાથે મૈથુન સેવવાની ઇચ્છા તે મૈથુનસંજ્ઞા. અહીં પણ આસક્તિપૂર્વકની ઇચ્છા સમજવી. તેવા તેવા નિમિત્તોથી આ સંજ્ઞા પ્રગટે છે. સ્ત્રી સંબંધી વાતો કરવી, સાંભળવી, સ્ત્રીના રૂપનું કે અંગોપાંગનું નિરીક્ષણ કરવું, સ્ત્રીઓની સાથે એકાંતમાં બેસવું કે તેની સાથે વાતો કરવી, મનમાં સ્ત્રીનું ચિંતન કરવું, પતિ-પત્નીની પ્રેમકથાઓ વાંચવી-સાંભળવી, શરીરમાં લોહી-માંસની અતિશય વૃદ્ધિ થવી વગેરે નિમિત્તોથી મૈથુનસંજ્ઞા પ્રગટે છે. મૈથુનસંજ્ઞાના કારણે જીવો અનેક અનર્થો પામે છે.

(૪) પરિગ્રહસંજ્ઞા— ધન વગેરે ભૌતિક વસ્તુઓ ઉપર મૂર્ચ્છા તે પરિગ્રહ સંજ્ઞા. ધનની જરૂર ન હોવા છતાં ધન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, પુણ્યથી મળેલા ધનનો સદુપયોગ કરવાનું મન ન થાય, ધન ચાલ્યું ન જાય તેનો સતત ભય રહે, પોતાની પાસે હોય અને અન્યને ધનની જરૂર હોવા છતાં આપવાનું મન ન થાય, વગેરે પરિગ્રહસંજ્ઞાનું જ સ્વરૂપ છે.

(૫) ક્રોધસંજ્ઞા— અપ્રીતિ થવી તે ક્રોધ સંજ્ઞા છે. મુખ આદિના વિકારોથી, તેવા પ્રકારના વચનથી અને તેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી ક્રોધ સંજ્ઞાની અભિવ્યક્તિ થાય છે. આ સંજ્ઞાથી જીવ આ ભવ અને પરભવ એમ બંને ભવમાં દુઃખી થાય છે.

(૬) માનસંજ્ઞા—ઝર્વ થવો તે માનસંજ્ઞા છે. અહંકાર ભરેલી વાણીથી અને અહંકારપૂર્ણ વર્તનથી માનસંજ્ઞાની અભિવ્યક્તિ થાય છે. જેમ કે નમવા યોગ્યને નમવું નહિ, પોતાને કોઈ ન નમે તો ગુસ્સો આવે. પોતાની પ્રશંસા કરવી અને બીજાની નિંદા કરવી.

(૭) માયાસંજ્ઞા—વક્તા કરવી કે છૂપાવવું તે માયાસંજ્ઞા. જુદું બોલવું, અન્યને ખબર ન પડે તે રીતે ખોટું કામ કરવું, શુદ્ધ વસ્તુમાં અશુદ્ધ વસ્તુ ભેળવવી, સાચી વસ્તુનું મૂલ્ય લઈને નકલી વસ્તુ આપવી, ઘરાકને વજનમાં ઓછું આપવું વગેરે માયાસંજ્ઞાના જ પ્રકારો છે.

(૮) લોભસંજ્ઞા—ભૌતિક વસ્તુઓની તૃષ્ણા કે લાલસા એ લોભસંજ્ઞા છે. જેટલું મળે તેટલું ઓછું જ લાગે, જરૂરિયાત કરતાં વધારે મેળવવાનું મન થાય, જેમ જેમ મળતું જાય તેમ તેમ અધિક મેળવવાનું મન થાય. વગેરે લોભ સંજ્ઞા છે.

(૯) ઓધસંજ્ઞા—અવ્યક્ત ઉપયોગથી થતી પ્રવૃત્તિ ઓધ સંજ્ઞા છે. જેમકે વેલડીઓ ઝાડ ઉપર ચઢે છે.

(૧૦) લોકસંજ્ઞા—લોકોએ સ્વબુદ્ધિથી કલ્પેલી લૌકિક માન્યતાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ લોકસંજ્ઞા છે. જેમ કે—પુત્રરહિતને સદ્ગતિ ન થાય.

સંજ્ઞાઓના વિશેષબોધ માટે આ જ ગ્રંથમાં સંજ્ઞા અધિકાર જુઓ.

(૧૧-૧૨) સુખ-દુઃખ સંજ્ઞા—શાતા-અશાતાના અનુભવમાં રાગ-દ્વેષ.

(૧૩) મોહસંજ્ઞા—મિથ્યાદર્શન સ્વરૂપ છે.

(૧૪) વિચિકિત્સાસંજ્ઞા—અશુચિના સ્પર્શ-દર્શન આદિથી થતી મ્લાનિ (=જુગુપ્સા).

(૧૫) શોકસંજ્ઞા—ઈષ્ટવિયોગઆદિથી થતો માનસિક સંતાપ. (દિલગીરી)

૧૬ સમાધિસ્થાનો

વિનયસમાધિ, શ્રુતસમાધિ, તપસમાધિ અને આચારસમાધિ એમ સમાધિના ચાર સ્થાનો છે. દરેકના ચાર ચાર પ્રકાર છે એમ સમાધિના કુલ સોળ સ્થાનો છે.

(૧) વિનયસમાધિના ચાર પ્રકાર—ગુરુ તે તે કાર્યમાં પ્રેરણા કે આદેશ કરે ત્યારે શિષ્ય (૧) અર્થી બની સાંભળવાની ઈચ્છા કરે, (૨)

આદેશાનુસાર તે તે કાર્યને સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાનપૂર્વક અંગીકાર કરે, (૩) અંગીકાર કરેલા કાર્યને સારી રીતે આચરે, (૪) આચરણ કર્યા પછી 'હું વિનીત સુસાધુ છું' એમ પોતાની પ્રશંસા ન કરે.

(૨) શ્રુતસમાધિના ચાર પ્રકાર— (૧) મને શ્રુત (દ્વાદશાંગી)ની પ્રાપ્તિ થશે એવી બુદ્ધિથી ભણવું જોઈએ, પણ માનાદિ માટે નહિ. (૨) ભણવાથી હું એકાગ્રચિત્તવાળો થઈશ એ હેતુથી ભણવું જોઈએ. (૩) ભણવાથી ધર્મતત્ત્વનો જ્ઞાતા બની શુદ્ધ ધર્મમાં આત્માને સ્થાપીશ એ હેતુએ ભણવું જોઈએ. (૪) અધ્યયનના શુદ્ધ ફળ સ્વરૂપ શુદ્ધ ધર્મમાં હું પોતે રહીને બીજાને વિનયાદિ શુદ્ધધર્મમાં સ્થાપીશ એ હેતુએ ભણવું જોઈએ.

(૩) તપસમાધિના ચાર પ્રકાર— (૧) આ લોકમાં લબ્ધિ આદિ મને મળે-એ ઇચ્છાથી અનશન આદિ તપ ન કરવો જોઈએ. (૨) પરલોકમાં ભોગ આદિ મને મળે-એ ઇચ્છાથી તપ ન કરવો જોઈએ. (૩) સર્વદિશામાં વ્યાપક પ્રસિદ્ધિ તે કીર્તિ, એક દિશામાં વ્યાપક પ્રખ્યાતિ તે વર્ણ (યશ), અર્ધી દિશામાં વ્યાપક પ્રશંસા તે શબ્દ, પોતાના સ્થાનમાં પ્રશંસા તે શ્લોક (શ્લાઘા), કીર્તિ આદિની ઇચ્છાથી તપ ન કરવો જોઈએ. (૪) પરંતુ કશીય ઇચ્છા રાખ્યા વિના માત્ર કર્મની નિર્જરા માટે તપ કરવો જોઈએ.

(૪) આચારસમાધિના ચાર પ્રકાર— આ લોકના સુખની પ્રાપ્તિ થાય એ હેતુથી આચાર (ક્રિયા) ન પાળવો, (૨) પરલોકના વૈષયિક સુખ માટે આચાર ન પાળવો, (૩) તેમજ કીર્તિ, વર્ણ, શબ્દ, શ્લોક માટે પણ આચાર ન પાળવો, (૪) પરંતુ શ્રી અરિહંત ભગવંતે સિદ્ધાંતમાં કહેલ અનાસ્રવપણા આદિ માટે (અર્થાત્ જેથી અવશ્ય મોક્ષ જ થાય એવા સંવરાદિ માટે) આચાર પાળવો જોઈએ.

૧૬ કષાયો

કષાયોના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર ભેદો છે. દરેકના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે. આથી કષાયના કુલ ૧૬ ભેદો થાય.

(૧) અનંતાનુબંધી— જે કષાયોના ઉદયથી મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય તે અનંતાનુબંધી. આ કષાયો અનંત સંસારનો અનુબંધ=

પરંપરા કરાવતા હોવાથી અનંતાનુબંધી કહેવાય છે. આ કષાયના ઉદયથી જીવને હેય-ઉપાદેયનો વિવેક હોતો નથી.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાન—જે કષાયો (દેશ) વિરતિને રોકે, કોઈ પણ જાતના પાપથી વિરતિ ન કરવા દે તે અપ્રત્યાખ્યાન. જેના ઉદયથી પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ થાય તે અપ્રત્યાખ્યાન. પ્રત્યાખ્યાનનું મહત્વ સમજતો હોવા છતાં તથા પ્રત્યાખ્યાન કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા હોવા છતાં આ કષાયના ઉદયથી જીવ કોઈ પણ પ્રકારનું વિશિષ્ટ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકતો નથી.

(૩) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ—જે કષાયો સર્વવિરતિના પ્રત્યાખ્યાન ઉપર આવરણ=પડદો કરે, સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થવા ન દે, તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ. ચારિત્ર વિના આત્મકલ્યાણ થવાનું જ નથી એમ સમજતો હોવાથી ચારિત્રને સ્વીકારવાની ઈચ્છા હોવા છતાં આ કષાયના ઉદયથી જીવ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી શકતો નથી.

(૪) સંજવલન—જે કષાયના ઉદયથી ચારિત્રમાં અતિચારો લાગે તે સંજવલન. સંજવલન એટલે બાળનાર=મલિન કરનાર. જે કષાયો અતિચારોથી ચારિત્રને બાળે=મલિન કરે તે સંજવલન. આ કષાયના ઉદયથી જીવને યથાખ્યાત (જિનેશ્વર ભગવંતોએ જેવું કહ્યું છે તેવું) ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી, કિંતુ અતિચારોથી મલિન ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ—અનંતાનુબંધી આદિ ચાર પ્રકારના કષાયો અનુક્રમે શ્રદ્ધા (સમ્યગ્દર્શન), દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને યથાખ્યાત (નિરતિચાર) ચારિત્રને રોકે છે.

૧૬ ઉદ્ગમદોષ

૧. આધાકર્મ, ૨. ઔદેશિક, ૩. પૂર્તિકર્મ, ૪. મિશ્રજાત, ૫. સ્થાપના, ૬. પ્રાભૃતિકા, ૭. પ્રાદુષ્કરણ, ૮. કીત, ૯. પ્રામિત્યક, ૧૦. પરાવર્તિત, ૧૧. અભ્યાહત, ૧૨. ઉદ્ભિન્ન, ૧૩. માલાપહત, ૧૪. આછિદ, ૧૫. અનિસૃષ્ટ અને ૧૬. અધ્યવપૂરક, એમ પિંડ લાવવામાં સોળ દોષો લાગે છે. તેમાં—

૧. જિનેશ્વરોએ નિરતિચાર ચારિત્ર કહ્યું છે, અર્થાત્ અતિચાર રહિત ચારિત્રનું પાલન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. સંજવલન કષાયોનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ યથાખ્યાત ચારિત્ર આવે છે.

(૧) આધાકર્મ— ‘આધા’ એટલે સાધુને ચિત્તમાં ધારણ કરીને, અર્થાત્ સાધુનું નિમિત્ત ધારીને કરેલું ‘કર્મ’ એટલે સચિત્તને અચિત્ત કરવું કે અચિત્તને પકાવવું, તેને ‘આ+ધા+કર્મ’ એમ (પદ્યછેદથી) ‘આધાકર્મ’ કહેલું છે. કહ્યું છે કે—

સચ્ચિત્તં જમચિત્તં, સાહૂણદ્વાદ્ કીર્ઠ્ઠં જં ચ ।

અચિત્તમેવ પચ્ચદ્ઘ, આહાકર્મ્મં તયં ભણિઅં ।

(પદ્મવસ્તુ ૦ ગા ૦૭૪૩)

ભાવાર્થ— “સાધુને માટે જે સચિત્ત વસ્તુને અચિત્ત કરાય કે અચિત્તને પકાવાય, તેને આધાકર્મ’ કહ્યું છે.”

(૨) ઔદેશિક— ઉદેશ એટલે કોઈ પણ યાયકને ઉદેશીને તેના પ્રયોજને જે સંસ્કારાદિ કરવામાં આવે, તે ‘ઔદેશિક’. તેના ઓઘથી અને વિભાગથી એમ બે ભેદો છે, તેમાં સ્વ-પરનો વિભાગ (વિકલ્પ) કર્યા વિના પોતાને માટે જ ભોજન બનાવતી વેળા તેમાંથી કેટલુંક યાયકોને આપવાની બુદ્ધિએ તેમાં અમુક પ્રમાણ (જે તૈયાર કરાતું હોય તે) ચોખા

૧. આધાકર્મમાં હિંસા થાય છે અને સાધુએ હિંસાનો ત્રિવિધે ત્યાગ કરેલો હોય છે, માટે તે અકલ્પ્ય છે. અહીં એમ પ્રશ્ન થાય છે કે—ગૃહસ્થે આહારને બનાવતા હિંસા તો કરી લીધી અને એમાં સાધુએ તો આદેશ પણ કર્યો નથી, તો સાધુને તે હિંસા કેમ લાગે ? ત્યાં સમજવું કે—હિંસાને કરવાનો, કરાવવાનો અને અનુમોદવાનો પણ સાધુને નિષેધ છે. આધાકર્મી આહારમાં તેણે સ્વયં હિંસા કરી નથી, કરાવી નથી, પણ એનો જો સ્વીકાર કરે, તો હિંસાની અનુમોદના થાય, માટે તે લેવો જોઈએ નહિ. કારણ કે—અનુમોદનાના ૧. અનિષેધ, ૨. ઉપભોગ અને ૩. સહવાસ, એમ ત્રણ ભેદો છે. અધિકાર છતાં પાપકાર્યનો નિષેધ નહિ કરવાથી અનિષેધ અનુમોદના, પાપથી તૈયાર કરેલી વસ્તુનો ઉપભોગ કરવાથી ઉપભોગ અનુમોદના અને પાપ કરનારાઓની સાથે વસવાથી સહવાસ અનુમોદના થાય છે. એ કારણે જ જાણવા છતાં ચોર વગેરેને ચોરીથી નહિ અટકાવનાર કે જાહેર નહિ કરનાર જેમ ગુન્હેગાર ગણાય છે, તેમ ચોરીની વસ્તુ લેનારો અને ચોરોની સાથે રહેનારો પણ ચોરી નહિ કરવા છતાં શિક્ષાનું પાત્ર બને છે. જેમ જગતમાં બ્રાહ્મ વ્યવહારોમાં પણ આન્યાય સ્વીકારાયેલો છે, તેમ સાધુને ઉદેશીને હિંસાથી ગૃહસ્થે સ્વયં તૈયાર કરેલો આહાર વગેરે પણ લેતાં સાધુને ‘ઉપભોગ અનુમોદના’ દોષ લાગે છે અને તે નહિ લેવાથી દોષ લાગતો નથી. અહીં એ કારણે સાધુને દોષ લાગે કે ગૃહસ્થે એ આહારાદિ તૈયાર કરવામાં સાધુનો ઉદેશ રાખેલો હોય છે. એમ આગળના દોષો પણ ગૃહસ્થો સાધુની પ્રેરણા વિના સેવ્યા હોય છે, તો પણ તે દરેકમાં સાધુનો ઉદેશ રાખેલો હોવાથી એ લેવામાં સાધુને ઉપર પ્રમાણે અનુમોદનારૂપ દોષ લાગે છે અને સાધુએ તેમાં જો પ્રેરણા કરી હોય, તો કરાવવાનો દોષ પણ લાગે છે. કોઈ પણ કાર્ય કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું, એ ત્રણેય વ્યવહારથી સમાન છે, માટે તે સાધુને લેવાનો નિષેધ છે.

વગેરે વધારી નાખીને' જે તૈયાર કરે, તે 'ઓઘૌદેશિક' કહેવાય છે. આવું પ્રાયઃ દુષ્કાળ પૂર્ણ થયા પછી તેમાંથી બચેલા કોઈ ધનિકને વિચાર થાય કે—'જો આ દુષ્કાળમાં મુશ્કેલીથી જીવતા રહ્યા, તો હવે નિત્ય થોડું થોડું દાન આપીએ' એમ પુણ્ય ઉપાર્જન કરવાના આશયથી (અમુક ભેદ વિના) જ્યારે કોઈ પણ યાચકોને આપવા માટે વધારે રસોઈ કરે, ત્યારે બને. અને 'આટલું ભોજન મારે, આટલું દાન માટે' એવો વિભાગ નહિ કરવાથી, તે 'ઓઘૌદેશિક' કહેવાય. આવો પિંડ પણ દાતારે જેટલા દાનની ઇચ્છા કરી હોય, તેટલો અપાઈ ગયા પછીનો, વધેલો શુદ્ધ છે. (કારણ કે—તે પોતાના માટેનો દાનની કલ્પના વિનાનો હોય.) 'વિભાગૌદેશિક' તેને કહ્યું છે કે—કોઈ દાતાર વિવાહાદિ જમણવારના પ્રસંગે વધેલા આહારાદિમાંથી અમુક ભાગ યાચકોને આપવા માટે જુદો કરી રાખે. (તૈયાર કરવામાં દાનનો ઉદ્દેશ નહિ હોવાથી નિર્દોષ છતાં) આ રીતે વિભાગ કરીને પોતાની સત્તા ઉતારી યાચકોનું ઠરાવ્યું-દાન માટે જુદું કર્યું, તેથી તે દૂષિત ગણાય એમ સમજવું.

આ વિભાગૌદેશિકના ૧. ઉદિષ્ટ, ૨. કૃત અને ૩. કર્મ, એ ભેદો હોવાથી તે ત્રણ પ્રકારનું બને છે. તેમાં જમણવાર વગેરેમાં પોતાને અર્થે તૈયાર કરેલું જે વધ્યું હોય, તેમાંથી અમુક ભાગ યાચકોને આપવા માટે કંઈ પણ સંસ્કાર કર્યા વિના જુદો કરે તે, ૧. ઉદિષ્ટ ઔદેશિક જાણવું. પરંતુ રાંધેલો ભાત વગેરે વધ્યો હોય અને તેને દાન માટે જુદો કરી તેમાં દહીં વગેરે મેળવે, ત્યારે તે ૨. કૃત ઔદેશિક કહેવાય. તે ઉપરાંત વિવાહાદિમાં વધેલો લાડુ વગેરેનો ભૂકો દાનમાં આપવા માટે જુદો કરી જ્યારે ચાસણી વગેરે કરીને તેમાં ભેળવી પુનઃ લાડુ વાળે, ત્યારે તે કર્મ ઔદેશિક કહેવાય. (કૃત ઔદેશિક-દહીં વગેરેથી મિશ્ર કરવા છતાં નિરવધ ઉપાયોથી સંસ્કારેલું અને 'કર્મ ઔદેશિક'-અગ્નિ, પાણી વગેરેની વિરાધનારૂપ સાવધ ઉપાયોથી સંસ્કારેલું, એમ ભેદ સમજવો.)

૧. 'તૈયાર થતા ભોજનમાં વધારે ઉમેરીને તૈયાર કરે' એ વ્યાખ્યા પિંડનિર્ણયક્રિતને અનુસારે હોવા છતાં તેથી 'અધ્યવપૂરક' દોષમાં ભેદ રહેતો નથી, માટે 'તૈયાર થયા પછી યાચકોને આપવાની કલ્પના કરી જુદું રાખવું' એવી પંચવસ્તુકની અને પિંડવિશુદ્ધિની વ્યાખ્યાને અનુસરવું ઠીક લાગે છે. આ ગ્રંથમાં પણ આ દોષનો ઉપસંહાર કરતાં આધારકર્મિક અને ઔદેશિકમાં બતાવેલો ભેદ પણ એ વ્યાખ્યાથી જ સંગત થાય છે. અન્યથા, એક જ ગ્રંથમાં વદતો વ્યાધાતની જેમ બંને વ્યાખ્યાઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ જાય છે. જુઓ, આની પછી જ ઔદેશિકની વ્યાખ્યા.

પુનઃ આ ઉદ્દેષ, કૃત અને કર્મ, એ ત્રણેય પ્રકારો યાચકોની કલ્પનાના ભેદે ૧. ઉદ્દેશ, ૨. સમુદ્દેશ, ૩. આદેશ અને ૪. સમાદેશ, એમ ચાર ભેદોવાળા બને છે. તેમાં ૧. (ગૃહસ્થ કે ઘરના ત્યાગી સાધુ-સંન્યાસી) સર્વ કોઈ યાચકોને આપવાની કલ્પના કરવી, તેને 'ઉદ્દેશ' કહ્યો છે. ૨. ચરક (સમૂહબદ્ધ ફરનારી ત્રિદંડી સંન્યાસીઓની એક જાતિ), પાખંડી (સંન્યાસીની એક જાતિ) તેને માટે જે કલ્પેલું હોય, તેને 'સમુદ્દેશ' કહ્યો છે. ૩. નિર્ઝન્ય (જૈન મુનિઓ), શાક્ય (બૌદ્ધો), તાપસો (પંચાગ્નિ વગેરે તાપને સહન કરનારા સંન્યાસીઓની જાતિવિશેષ), ગૈરિકો (લાલ ભગવા રંગથી રંગેલા વસ્ત્રો પહેરનારા તાપસવિશેષ) અને આજીવિક (ગોશાળક મતના અનુયાયી), એ પાંચ પ્રકારના શ્રમણો માટે કલ્પેલું હોય, તેને 'આદેશ' અને ૪. માત્ર નિર્ઝન્ય (જૈન) સાધુઓને આપવાની કલ્પના કરી હોય, તેને 'સમાદેશ' કહેવાય. કહ્યું છે કે—

જાવંતિણુદ્દેસં, પાસંડીણં ભવે સમુદ્દેસં ।

સમણાણં આદેસં, ણિગંથાણં સમાદેસં ॥ ૧ ॥

(પિણ્ડનિ ૦ ગા ૦૨૩૦)

ભાવાર્થ—“કોઈ પણ યાચકને આપવાની કલ્પના તે ઉદ્દેશ, પાખંડીઓ માટેની કલ્પના તે સમુદ્દેશ, શ્રમણોને આપવાની કલ્પના તે આદેશ અને નિર્ઝન્ય મુનિઓને આપવાની કલ્પના તે સમાદેશ કહેવાય છે.”

એ પ્રમાણે ત્રણના ચાર ચાર ભેદો થવાથી વિભાગૌદેશિકના કુલ બાર પ્રકારો અને એક ઓઘૌદેશિક એમ ઔદેશિકના' કુલ તેર પ્રકારો જાણવા.

૧. ઔદેશિકમાં સાધુ વગેરેના ઉદ્દેશથી કલ્પવાનું અથવા જુદું કરવાનું છે. તેમાં પણ તે પાત્રને ખરડાવામાં, ધોવામાં, ઈત્યાદિ પ્રસંગોમાં હિંસા સંભવિત છે. વળી આહાર એક શસ્ત્ર છે. તેમાં ઉડીને પડેલા કે ચઢેલા જીવોનો પ્રાયઃ નાશ થાય છે. જીવ માત્ર આહારની શોધમાં ભ્રમતા હોવાથી જ્યાં જ્યાં આહાર હોય, ત્યાં ત્યાં પહોંચી જાય છે, તેથી અજ્ઞાનથી તેમાં પડી મરી જાય વગેરે હિંસા પણ સંભવિત છે. તદુપરાંત 'કૃત અને કર્મ' જેનું સ્વરૂપ અહીં જણાવ્યું છે. તેમાં તો સ્પષ્ટ હિંસા છે જ. એવી હિંસાદિ કર્યા વિના પણ સર્વ યાચકોને ઉદ્દેશી જે રાખ્યું હોય, તેને લેવા જતાં બીજા યાચકોને ભાગ પડવા વગેરે કારણે ઓછું મળવાથી અપ્રીતિ આદિ પણ થવાનો સંભવ છે. એમ અનેક દોષોનું કારણ હોવાથી નિષેધ સમજવો. જો કે આમાં સાધુ કંઈ જવાબદાર નથી, કારણ કે—ગૃહસ્થે કર્યું હોય છે તો પણ તેને લેવાથી, ભોગવવાથી કે ઈચ્છવાથી સાધુને અનુમોદનારૂપ દોષ લાગે છે.

અહીં પ્રથમથી જ સાધુઓને માટે તૈયાર કરાય તે આધાર્કર્મ અને પોતાને માટે બનાવેલું હોય તેમાં પાછળથી દાન દેવાની કલ્પના કે સંસ્કાર કરવો તે ઔદેશિક, એમ બંનેમાં ભેદ સમજવો.

(૩) પૂતિકર્મ—આધાર્કર્મિકપિંડના એક અંશ માત્રથી પણ મિશ્ર થયેલું આહારાદિ દ્રવ્ય શુદ્ધ હોય તો પણ, ‘અશુચિ પદાર્થથી ખરડાયેલું પવિત્ર દ્રવ્ય પણ અપવિત્ર થાય તેમ’ તે પૂતિકર્મ દોષવાળું સમજવું. માટે આધાર્કર્મિક વગેરેના એક અંશ માત્રથી પણ ખરડાયેલાં ભાજન-ચાટવો-કડઠી-કડાઈ-કુંડી વગેરેની સહાયથી શુદ્ધ પણ આહારાદિ વહોરવું નહિ.^૧

(૪) મિશ્રજાતથી—પોતાના અને સાધુ વગેરેના નિમિત્તે ભેગું તૈયાર કરેલું, અર્થાત્ પ્રથમથી જ પોતાના માટે અને સાધુ આદિને આપવા માટે ભેગું તૈયાર કરેલું તે મિશ્રજાત જાણવું. એના યાવદર્થિકમિશ્રજાત, પાખંડીમિશ્રજાત અને સાધુમિશ્રજાત, એમ ત્રણ ભેદો છે. (કોઈ પણ યાચકને આપવા માટે ભેગું તૈયાર કરવું ‘યાવદર્થિકમિશ્ર’, પાખંડી તથા ચરક વગેરે પાંચ પ્રકારનાં શ્રમણોને આપવા માટે ભેગું તૈયાર કરેલું ‘પાખંડીમિશ્ર’ અને કેવળ જૈન સાધુઓને આપવા માટે ભેગું બનાવેલું ‘સાધુમિશ્ર’ સમજવું.) અહીં શ્રમણોને પાખંડીઓમાં ભેગા ગણવાથી ‘શ્રમણમિશ્રજાત’ એવો જુદો ભેદ નથી કલ્પો.

(૫) સ્થાપના—સાધુ વગેરેને આપવા માટે કેટલાક સમય સુધી મૂકી રાખવું તે, અથવા ‘આ સાધુને આપવા માટે છે’ એમ હૃદયથી કલ્પીને અમુક કાળ સુધી સંભાળી રાખવું^૨ તે ‘સ્થાપના’ કહેવાય. જે પિંડ વગેરેની આ સ્થાપના કરાય, તે દાન માટેનો પિંડ (આહારાદિ) પણ ‘સ્થાપના’

૧. દૂધના મોટા ભાજનમાં પડેલું એક ઝેરનું બિંદુ પણ જેમ બધા દૂધને ઝેરી બનાવે છે, તેમ આધાર્કર્મદોષના બિંદુ માત્રથી પણ બીજો શુદ્ધ આહાર દોષિત બને છે, માટે વિષાના લેશવાળા અપવિત્ર ભોજનની જેમ તેને દોષિત કહ્યું છે.

૨. ઔદેશિકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સ્થાપનામાં પણ રાખી મુકવાથી ભાજન ખરડાવાનો, જીવહિંસા થવાનો, વગેરે પ્રસંગો સંભવિત છે, માટે તે દોષિત સમજવું, કારણ કે—જે વસ્તુ જેની માલિકીની બને તેમાં થતી હિંસાનું પાપ પણ તેને લાગે છે. એક ઘરમાં, જો કોઈનું ખૂન થાય, તો ઘરનો માલિક જવાબદાર ગણાય છે. એ પ્રમાણે અહીં પણ સ્થાપના સાધુને ઉદેશીને કરવાથી તેવું લેવાથી તેમાં સંભવિત હિંસાનો જવાબદાર પણ સાધુ બને, માટે તે લેવાનો નિષેધ કરેલો છે, એ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે.

કહેવાય. આ સ્થાપના ૧. સ્વ (મૂળ) સ્થાને અને ૨. પર (બીજા) સ્થાને, એમ બે પ્રકારે થઈ શકે. તેમાં ભોજનનું સ્વસ્થાન સુલ્લી વગેરે જ્યાં તેને તૈયાર કર્યું હોય તે અને પરસ્થાન ત્યાંથી લઈ જ્યાં છીંકા વગેરેમાં મૂકાય તે છીંકુ વગેરે. આ બંનેના પણ અનન્તર અને પરંપર એમ બે ભેદો છે. તેમાં 'ઘૃત' વગેરે મૂકી રાખવા છતાં જેનું સ્વરૂપ બદલાય નહિ, તેવા પદાર્થોની સ્થાપનાને 'અનન્તર સ્થાપના' સમજવી. કાળની અપેક્ષાએ તે (ઉત્કૃષ્ટથી) દેશોન કોડપૂર્વ વર્ષો સુધીની થઈ શકે, એથી તેને 'ચિરસ્થાપના' પણ કહી છે; કારણ કે—તે પદાર્થની હયાતિ સુધી રહી શકે છે. બીજી વિકાર થવાના સ્વભાવવાળા દૂધ-દહીં વગેરેની સ્થાપનાને 'પરમ્પરસ્થાપના' જાણવી. દૂધની સ્થાપનાને તે દિવસે 'અનન્તર' સમજવી. તે ઉપરાંત સાધુ જ્યાં વહોરતાં હોય, ઘર સહિત ત્રણ ઘર છોડીને પછીનાં ઘરોમાં વહોરાવવા માટે કોઈએ હાથ વગેરેમાં લીધેલી ભિક્ષાને પણ સ્થાપના કહેવાય; કારણ કે—એક શ્રેણિમાં રહેલાં ઘરોમાં સંઘાટકે વહોરવા નીકળેલા સાધુઓ પૈકી એક સાધુ એક ઘરમાં વહોરતો હોય, ત્યારે બીજો સાધુ તે પછીનાં બે ઘરોમાં ઉપયોગ રાખી શકે, તેવો સંભવ હોવાથી ત્રણ ઘરો સુધી વહોરાવવાની કોઈ વસ્તુ કોઈ હાથમાં લઈને ઉભો રહે તો પણ તે ઇત્વરી (અલ્પકાળ માટે) હોવાથી કલ્પ્ય છે, સ્થાપનાદોષથી દૂષિત નથી. તે પછીના ઘરોમાં જો કોઈ તેમ કરે, તો દોષ ગણાય.

(૬) પ્રાભૃતિકા—કોઈને અમુક કાળે વિવાહાદિ કાર્ય કરવાનું હોય, તે એમ વિચારે કે—'હાલમાં સાધુઓ-અહીં છે, તેઓને દાન દેવાનો લાભ પણ મળશે, માટે વિવાહાદિ કાર્ય અત્યારે જ કરવું ઠીક છે' આવી બુદ્ધિથી ગૃહસ્થ તે કાર્યને જ્યારે વહેલું કરે, ત્યારે તે પ્રસંગે ત્યાંથી પિંડ લેવો તેને સિદ્ધાંતની ભાષામાં 'પ્રાભૃતિકા' કહી છે. એ રીતે તે નજીકમાં કરવાનું વિવાહાદિ કાર્ય 'સાધુઓનો અમુક કાળ પછી યોગ મળશે એવી બુદ્ધિએ મોડું કરે, તેને પણ 'પ્રાભૃતિકા' કહી છે. અર્થાત્ સાધુને દાન આપવાની બુદ્ધિએ ગૃહસ્થ વિવાહાદિ કાર્યને મોડું કે વહેલું કરે, તે પ્રાભૃતિકા

૧. 'પ્રાભૃતિકા'માં પણ ગૃહસ્થ ભોજન કે વિવાહાદિ સાવધ કાર્યો વહેલાં-મોડાં કરે તેમાં સાધુનું નિમિત્ત હોવાથી, એ સાવધ (આરંભવાળા) કાર્યોથી તૈયાર થયેલો આહારાદિ લેવાથી સાધુને દોષ લાગે છે, તે પાપનો ભાગીદાર બને છે.

જાણવી, વિવાહાદિ મોટાં કાર્યોમાં અમુક દિવસો કે મહિનાઓનું વહેલું-મોડું થાય, તેથી તેને 'બાદરપ્રાભૃતિકા' કહી છે, અને તે જ દિવસે કરવાના કાર્યને પણ થોડું વહેલું કે મોડું કરવું, તેને 'સૂક્ષ્મપ્રાભૃતિકા' કહી છે. જેમ કે—કોઈ સ્ત્રી સુતરનું કાંતણ વગેરે કાર્યમાં વ્યગ્ર હોય, તે વેળા બાળક ખાવા માટે મંડકાદિ માગે, તેને રડતું અટકાવવા તે સ્ત્રી આશ્વાસન આપે કે રડીશ નહિ, નજીકના ઘરમાં આવેલા મુનિ આપણા ઘેર આવશે, તેમને દાન આપવા માટે જ્યારે ઉઠીશ, ત્યારે તને પણ આપીશ. પછી જ્યારે સાધુ આવે, ત્યારે તેમને ભિક્ષા આપવા માટે ઉઠેલી તે સ્ત્રી બાળકને પણ આપે (એમ વહેલું કરવાનું કાર્ય મોડું કરે), તે 'ઉત્ત્વષ્કણ' કહેવાય. એ રીતે પુણીઓને કાંતવાનું કાર્ય પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી બાળકને વિલંબ કરાવવાની ઈચ્છાવાળી પણ સ્ત્રી વચ્ચે સાધુ આવવાથી જ્યારે વહોરાવવા ઉઠે, ત્યારે (ફરી ઉઠવું ન પડે એ ઉદ્દેશથી) બાળકને પણ તે વેળા ભોજન આપે, તે (મોડું કરવાનું કાર્ય વહેલું કરવાથી) 'અવષ્વષ્કણ' કહેવાય. આ શબ્દોની સિદ્ધિ એ રીતે થાય છે કે—જે કામ કરવાનો જે સમય હોય, તે તેના સમયથી 'ઉત્ત્' એટલે આગળ-ભવિષ્યમાં 'ષ્વષ્કણ' એટલે ખેંચવું, તે 'ઉત્ત્+ષ્વષ્કણ=ઉત્ત્વષ્કણ' અને કામ કરવાનો જે સમય હોય તેનાથી 'અવ' એટલે અર્વાકિ (વહેલું) 'ષ્વષ્કણ'=કરી લેવું, તે 'અવ+ષ્વષ્કણ=અવષ્વષ્કણ' કહેવાય. (એમ બાદર અને સૂક્ષ્મ બંને પ્રાભૃતિકાઓમાં કાર્ય મોડું કે વહેલું કરવાથી 'ઉત્ત્વષ્કરણ અને અવષ્વષ્કણ' એવા બે પ્રકારો પડે છે.)

(૭) પ્રાદુષ્કરણ—દેવાયોગ્ય પદાર્થ જો અંધારામાં હોય, તો તેને ચક્ષુ દ્વારા જોઈ ન શકવાથી સાધુઓ વહોરતાં નથી, એમ સમજીને ત્યાં અગ્નિ કે દીવો સળગાવીને, અથવા મણિ વગેરેથી પ્રકાશ કરે, અથવા ભીંત તોડીને (જાળી-બારી મૂકીને) પ્રકાશ કરે, કે વહોરાવવાની વસ્તુ અંધારામાંથી બહાર પ્રકાશમાં લાવીને મૂકે^૧, એમ અંધારામાં રહેલી

૧. પ્રાદુષ્કરણમાં તો સાધુને દાન દેવાના ઉદ્દેશથી દીવો સળગાવવાથી કે જાળી, બારી વગેરે મૂકી પ્રકાશ કરવાથી અગ્નિ-પાણી-માટી વગેરે સ્થાવર જીવોની હિંસા સ્પષ્ટ છે. ઉપરાંત અંધારામાંથી પ્રકાશમાં લાવીને મૂકતાં ત્રસ વગેરે જીવોની હિંસા પણ સંભવિત છે, માટે તે લેવાથી, સાધુને તે દોષ લાગે છે.

વસ્તુને પ્રગટ કરવી, તે ‘પ્રાદુષ્કરણ’ કહેવાય. તે ૧. દાનમાં દેવાયોગ્ય વસ્તુ હોય ત્યાં પ્રકાશ કરવાથી અને ૨. ઘરમાં (અંધારામાં) હોય ત્યાંથી વસ્તુને બહાર પ્રકાશમાં લાવવાથી, એમ બે પ્રકારે થાય છે.

(૮) ક્રીત— સાધુના માટેની વસ્તુ મૂલ્યથી ખરીદવી તે ‘ક્રીત’ કહેવાય. તેના ચાર ભેદો છે. ૧. સ્વદ્રવ્યક્રીત, ૨. સ્વભાવક્રીત, ૩. પરદ્રવ્યક્રીત અને ૪. પરભાવક્રીત. તેમાં સાધુ ગૃહસ્થને પોતાનો ભક્ત બનાવવા (મંત્રેલાં) ચૂર્ણ-ગોળી વગેરે દ્રવ્ય આપીને તેના બદલામાં આહારાદિ વસ્તુને મેળવે, તે ‘સ્વદ્રવ્યક્રીત’ અને આહાર આદિ મેળવવાના ઉદ્દેશથી ધર્મકથા (વ્યાખ્યાન) વગેરે કરી શ્રોતા વગેરેને આવર્જન કરીને તેના બદલામાં તે તે વસ્તુ મેળવે, તે ‘સ્વભાવક્રીત’ કહેવાય. (સાધુ પ્રત્યેની અતિ ભક્તિથી તેને દાન આપવાની બુદ્ધિએ) ગૃહસ્થ પોતે સચિત્ત, અચિત્ત કે મિશ્ર કોઈ દ્રવ્ય બીજાને આપીને તેના બદલામાં તેની પાસેથી સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુ મેળવે, તે ‘પરદ્રવ્યક્રીત’ અને સાધુનો ભક્ત કોઈ મંખ (લોકોને ચિત્રો બતાવી આજીવિકા મેળવનારો ભિક્ષુકવિશેષ) કે ગવૈયો, વગેરે પોતાની તે તે કળાથી બીજાને ખુશી કરીને બદલામાં તેના પાસેથી સાધુને આપવા માટેની વસ્તુ મેળવીને સાધુને આપે, તે ‘પરભાવક્રીત’ કહેવાય.

(૯) પ્રામિત્યક— સાધુને આપવા માટે જે વસ્તુ ઉછીની (તેવી પાછી આપવાની કબૂલાતથી ઉધાર) લેવામાં આવે, તે ‘પ્રામિત્યક’ દોષ, તેના

૧. સાધુના નિમિત્તે ખરીદવામાં ધનનો વ્યય થાય, એ ધનનો સાધુએ ઉપયોગ કર્યો ગણાય, અને ધનને મેળવવામાં સેવાયેલાં પાપસ્થાનોનો ભાગીદાર સાધુ બને માટે ઉત્સર્ગ માર્ગે સાધુને પોતાના બાહ્ય જીવનની (શરીરની) સગવડ અર્થે ગૃહસ્થનું અલ્પધન પણ ખર્ચાવવાનો અધિકાર નથી. ગૃહસ્થે પોતાના જીવન માટે લીધેલું કે તેષાર કરેલું હોય, તેનાથી નિર્વાહ કરવો એ તેનો આચાર છે. વળી મુદ્ધાદાવી અને મુદ્ધાજીવી શ્રાવક અને સાધુનો એ આચાર છે કે—ગૃહસ્થ કોઈ જાતના બદલાની આશા વિના સાધુની સેવા કરે અને સાધુ પોતાને મળતી સેવાના બદલામાં કોઈ પૌદ્ગલિક ઉપકાર કરવાના ધ્યેય વિના તેને ધર્મનું દાન કરે. તેને બદલે ઉપદેશાદિ દ્વારા કે મંત્ર-તંત્રાદિ આપવા દ્વારા સાધુ જો ગૃહસ્થ પાસેથી આહારાદિ ઈષ્ટ વસ્તુ મેળવે, તો તેણે શાસ્ત્રને વેચીને પોતાની આજીવિકા ચલાવી ગણાય. આવું કરવાથી શાસ્ત્રોની અને શાસનની મોટી આશાતના થવાથી જવ દુર્લભબોધિ બને છે અને મિથ્યાત્વને વશ થઈ સંસારમાં ભટકતો થઈ જાય છે, અન્ય ભવોમાં ભોજન આદિ નહિ મળવાનું કે જીભા વગેરે ઈન્દ્રિયોનું પણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે.

લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકારો છે. તેમાં ગૃહસ્થ ઉછીનું લાવીને સાધુઓને આપે, તે ‘લૌકિક’ પ્રામિત્ય અને પરસ્પર સાધુઓ જ વસ્ત્ર વગેરે બીજી તેવી વસ્તુ મેળવીને પાછી આપવાની શરતે ઉધાર લે, તે ‘લોકોત્તર પ્રામિત્યક’ જાણવું.^૧

(૧૦) પરાવર્તિત— પોતાનું બગડી ગયેલું ઘી વગેરે બીજાને આપીને તેના બદલામાં તેની પાસેથી સારું તાજું ઘી વગેરે મેળવીને સાધુને આપવું, તે ‘પરાવર્તિત’ કહેવાય.^૨ આના પણ પ્રામિત્યકની જેમ લૌકિક અને લોકોત્તર એવા બે ભેદો સમજી લેવા.

(૧૧) અભ્યાહત— ઘેરથી કે પોતાના ગામથી સાધુને વહોરાવવાની વસ્તુ જ્યાં સાધુ હોય, ત્યાં સામે લઈ જવી, તેને ‘અભ્યાહત’^૩ કહેલું છે. તેને બીજાઓ જાણે એ રીતે લઈ જવું તે ‘પ્રગટ’ અને કોઈ ન જાણે તેમ લઈ જવું તે ગુપ્ત, (પ્રચ્છન્ન) એમ બે પ્રકારો જાણવા. તદુપરાંત તેના “આચીર્ણ-અનાચીર્ણ” વગેરે પણ ઘણા પ્રકારો છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટથી સો હાથની અંદરથી કે ઘરોની અપેક્ષાએ શ્રેણિબદ્ધ ઘરોની અંદરથી સામે આવેલું દ્રવ્ય, તે ‘આચીર્ણ’ (સાધુને લઈ શકાય) છે, કારણ કે—ત્રણમાંના એક ઘરમાં ભિક્ષા વહોરનાર અને પછીના બે ઘરોમાં સંઘાટકનો બીજો સાધુ ‘સામે લાવનાર ગૃહસ્થ સચિત્તનો સંઘટ્ટો વગેરે ભૂલ કરે છે કે નહિ’ ઈત્યાદિ શુદ્ધિ (અશુદ્ધિ) જોવામાં ઉપયોગ રાખી શકે તેમ છે. (તેથી વધારે દૂર ઉપયોગ ન રાખી શકાય માટે ‘અનાચીર્ણ’ સમજવું.) પાંચમા

૧. પ્રામિત્યકમાં પણ ઉધારે કે બદલે લાવ્યા પછી જો પાછું આપવું ભૂલી જાય કે આપવા જેવી સ્થિતિ પાછળથી ન રહે, તો દાતારને લેણદારની તાબેદારી વગેરે કષ્ટો ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે. તેમાં સાધુ નિમિત્ત બને તેથી સાધુને પણ દોષ લાગે, માટે તેનો નિષેધ સમજવો.
૨. પરાવર્તિતમાં પણ વહોરાવ્યા પછી તે સ્ત્રીનો પતિ જો જાણે, તો પોતાનો અપયશ થયો માનીને સ્ત્રીને તર્જની કરે, અથવા બદલે આપનારનો પતિ જો જાણે, તો સારું આપી હલકું લેવાના કારણે તે પોતાની સ્ત્રીને તર્જનાદિ કરે. એમાં સાધુ નિમિત્ત બને માટે અકલ્પ્ય છે.
૩. અભ્યાહતમાં તો સાધુને વહોરાવવાના કારણે સામે લઈને આવવામાં રસ્તે થતી વિરાધના, લેવામાં, લાવવામાં કે મૂકવામાં સંભવિત ત્રસ જીવો વગેરેની વિરાધના અને ભાજન ખરડાયાથી તેને અંગે થતી વિરાધના સ્પષ્ટ છે, માટે તે લેવાથી સાધુને દોષ લાગે. મુખ્યત્વે સાધુનો આચાર એવો છે કે—જે વસ્તુ ગૃહસ્થે પોતાના પ્રયોજને જ્યાં જેવી સ્થિતિમાં મૂકેલી હોય, ત્યાંથી વહોરાવતાં, તેને લેવા-મૂકવા વગેરેમાં હિંસાદિ ન થાય તે રીતે લેવી જોઈએ. અભ્યાહતમાં એ આચારનું પાલન થઈ શકે નહિ, માટે સાધુએ સામે લાવેલાં આસારાદિ આગાદ કારણ વિના લેવાં જોઈએ નહિ.

સ્થાપનાદોષમાં ત્રણ ઘરોની અંદર કરેલી સ્થાપના ઈત્વરી (અલ્પકાલીન) હોવાથી, તેને ‘કલ્પ્ય’ જણાવેલી હોવા છતાં પુનઃ અભ્યાસ્યતામાં ત્રણ ઘરોની અંદરથી આવેલું ‘આચીર્ણ’ કહ્યું. તેમાં એ કારણ સમજવું કે— સ્થાપનામાં અલ્પકાળની અને અભ્યાસ્યતામાં અલ્પક્ષેત્રની, એમ બંનેમાં જુદી જુદી અપેક્ષા (હોવાથી ભિન્નતા) છે.

(૧૨) ઉદ્ભિન્ન— વસ્તુને ઉઘાડી-ઉખેડીને આપે, તે ‘ઉદ્ભિન્ન’ કહેવાય. જેમ કે—કોઈ ગોળ, ધી વગેરેના ભાજનને માટી વગેરેથી લીંપીને બંધ કર્યું હોય, તે ઉપરની માટી વગેરે ઉખેડીને તેમાંથી વસ્તુ વહોરાવે ત્યારે આ દોષ લાગે. (અહીં ગાંઠ છોડીને પોટકીમાંથી, તાળું ઉઘાડીને પેટી-કબાટ વગેરેમાંથી, ઈત્યાદિ પણ ઉદ્ભિન્ન સમજી લેવું.)

(૧૩) માલાપહત— ‘માલા’ એટલે ‘છીંકુ-માણિયું-છાજલી’ વગેરે. તેમાંથી ‘અપહત’ એટલે સાધુ માટે લાવેલું, તે ‘માલા+અપહત=’ ‘માલાપહત’ સમજવું. તેના ઊર્ધ્વસ્થિત, અધઃસ્થિત, ઉભયસ્થિત તિર્યક્સ્થિત, એમ ચાર ભેદો છે. તેમાં ૧. અટ્ટાલીમાં-છાજલીમાં-માણિયા-મેડા ઉપર કે છીંકા વગેરેમાં મૂકેલું હોય, ત્યાંથી લઈને વહોરાવે, તે ‘ઊર્ધ્વસ્થિત માલાપહત’, ૨. ભોંયરા વગેરેમાં નીચે મૂકેલું લાવીને વહોરાવે, તે ‘અધઃસ્થિત માલાપહત’, ૩. કોઠાર, કોઠી (ઉંચી પેટી-પટારા) વગેરેમાં મૂકેલું હોય, કે જેને લેતાં બહારથી પગની (પાનીઓ) અદ્ધર કરી ઉંચા થવું પડે અને અંદર નીચા નમીને બે હાથ લાંબા કરીને લઈ શકાય, એમ જેને લેવામાં શરીરને ઉંચું અને નીચું પણ ફરવું પડે તેવું લાવીને વહોરાવે, તે ‘ઉભયસ્થિત માલાપહત’ અને ૪. તિચ્છુ, ભીંતમાં, ગોખલા વગેરેમાં મૂકેલું બેઠાં બેઠાં કે ઉભાં ઉભાં લઈ શકાય તેવું હોવા છતાં સ્થાન વિષમ હોવાથી જેને લેતાં પડી જવા

૧. ઉદ્ભિન્નમાં બાંધેલું છોડવામાં, લીંપેલું ઉખેડવામાં કે બંધ કરેલું ઉઘાડવામાં, એમ સાધુને નિમિત્તે તે તે પ્રવૃત્તિ કરવામાં ત્રસ, સ્થાવર વગેરે જીવોની હિંસાદિ થાય, માટે તેવું સાધુને લેવું કલ્પે નહિ.

૨. માલાપહતમાં સાધુને નિમિત્તે ઉપરથી કે નીચેથી સાધુ પાસે લાવવા માટે જવામાં, આવવામાં કે લેવા-મૂકવામાં જીવહિંસાદિ થાય, અને તિચ્છુ પણ વિષમ સ્થાનેથી લેતાં લેનાર જો પડી જાય, તો હાથ-પગ વગેરે અવયવોને નુકસાન થાય, ત્રસજીવો ચગદાઈ જાય, વગેરે સંભવ હોવાથી સાધુને તેવાં આહારાદિ લેવાં કલ્પે નહિ.

વગેરેનો ભય રહે, કષ્ટપૂર્વક લઈ શકાય તેવા સ્થાને મૂકેલું ત્યાંથી લઈને આપે, તે 'તિર્યક્સ્થિત માલાપહત' સમજવું.

(૧૪) આચ્છેદ— પારકું છતાં બળાત્કારે લઈને (ઝૂંટવીને) સાધુને આપે, તે 'આચ્છેદ' કહેવાય. તેના ૧. સ્વામી એટલે રાજા, પ્રજાજનો પાસેથી બળાત્કારે લઈને આપે. તે 'સ્વામિઆચ્છિદ', ૨. પ્રભુ એટલે કુટુંબનો અગ્રેસર કુટુંબના (ઘરના) કોઈ માણસ પાસેથી બળાત્કારે લઈને વહોરાવે, તે 'પ્રભુઆચ્છિદ' અને ૩. ચોર વગેરે કોઈનું ચોરીને-લૂંટીને સાધુને આપે, તે 'સ્તેનાચ્છિદ' એમ ત્રણ ભેદો જાણવા.

(૧૫) અનિસૃષ્ટ— જે આહારાદિ અમુક ગોષ્ઠિ અર્થાત્ અમુક માણસોની મંડલી વગેરેનું હોય, તેને તે મંડલીમાંનો કોઈ એક માણસ બાકીના માણસોએ અનુમતિ નહિ આપવા છતાં અથવા નિષેધ કરવા છતાં સાધુને વહોરાવે, તે 'અનિસૃષ્ટ' કહેવાય. તેના પણ ૧. 'સાધારણ' એટલે ઘણાઓનું હોય છતાં બીજાઓની ઈચ્છા વિના તેઓમાંનો કોઈ એક (કે બે-ચાર) વહોરાવે, તે 'સાધારણ અનિસૃષ્ટ', ૨. 'ચોલ્લક' એટલે કોઈ ખેતરના માલિક વગેરેએ ખેતર વગેરેમાં કામ કરનારા ઘણા નોકરો માટે મોકલાવેલું ભોજન વગેરે તેઓને વહેંચી આપ્યું ન હોય ત્યાં સુધી ખેતરના માલિક વગેરે તે તે મોકલનારનું ગણાય, તેવું તેની ઈચ્છા કે અનુમતિ વિના કોઈ વહોરાવે, તે 'ચોલ્લક અનિસૃષ્ટ' અને ૩. 'જક' એટલે હાથી, તેના માલિક રાજા વગેરેએ હાથીને માટે મહાવત વગેરેને સોંપ્યું હોય, તે હાથીની કે રાજા વગેરે તેના માલિકની ઈચ્છા-રજા વિના મહાવત વગેરે કોઈ સાધુને આપે, તો તે 'જક અનિસૃષ્ટ' કહેવાય. એમ અનિસૃષ્ટના ત્રણ પ્રકારો થાય છે.

(૧૬) અધ્યવપૂરક— પોતાને માટે રસોઈનો પ્રારંભ કર્યા પછી જાણવામાં આવે કે સાધુઓ વગેરે આવ્યા છે, તેથી તેઓને દાન

૧. આચ્છેદમાં સાધુને નિમિત્તે બીજાને અપ્રીતિ થાય અને સાધુ પ્રત્યે અસદ્ભાવ થાય, તેથી મિથ્યાત્વનો બંધ થાય અને દુર્લભબોધિપણું થાય. તે ઉપરાંત એ રીતે પણ આહારાદિ લેવાથી સાધુને દુશ્મનો ઉભા થાય, પરિણામે આહારાદિ મેળવવાં પણ દુર્લભ થાય, ઈત્યાદિ ઘણા અભ્યંતર દોષોનું કારણ હોવાથી તેવું ભોજન વગેરે સાધુને લેવું ન કલ્પે.

૨. અનિસૃષ્ટમાં પણ આપનાર સિવાયના બીજાઓને અપ્રીતિ આદિ આચ્છેદમાં કહ્યા તેવા દોષો લાગે, માટે તેવું ન કલ્પે.

આપવા માટે ચાલુ રસોઈમાં નવો વધારો કરવો, તે ‘અધ્યવપૂરક’ કહેવાય. તેના પણ (મિશ્રજાતની પેઠે) ૧. યાવદર્થિક અધ્યવપૂરક, ૨. પાખંડીનિમિત્ત અધ્યવપૂરક અને ૩. સાધુનિમિત્ત અધ્યવપૂરક, એમ ત્રણ ભેદો છે.

એ પ્રમાણે સોળ ઉદ્દગમદોષો કહ્યાં. તેમાંના ૧. આધાકર્મ, ૨ થી ૪. ઔદેશિકના તેર ભેદો પૈકીના પાખંડી, શ્રમણ અને નિર્ગ્રન્થને ઉદેશીને કર્મ કર્યું હોય, તે અનુક્રમે ‘સમુદેશકર્મ ઔદેશિક, આદેશકર્મ ઔદેશિક અને સમાદેશકર્મ ઔદેશિક’ એ છેલ્લા ત્રણ ભેદો (જુઓ ઔદેશિકદોષના ભેદો). ૫ થી ૮. મિશ્રજાત અને અધ્યવપૂરકના ત્રણ ત્રણ ભેદો પૈકીના છેલ્લા (પાખંડી અને સાધુને ઉદેશીને) બે બે ભાંગા, ૯. પૂતિકર્મમાં-આહાર પૂતિકર્મ અને ૧૦. બાદર પ્રાભૃતિકા, એ દશ દોષોને ‘અવિશોધિકોટી’ કહ્યા છે. જે દોષવાળી વસ્તુ જુદી કરવા છતાં બાકી રહેલી નિર્દોષ વસ્તુ પણ શુદ્ધ ન થાય (કલ્પે નહિ), તે અવિશોધિ, એ જ ‘કોટી’ એટલે પ્રકાર અર્થાત્ ભિન્નતા જેમાં છે, તે દોષોને ‘અવિશોધિકોટી’ જાણવા.

આ અવિશોધિકોટીનો અવયવ માત્ર, અર્થાત્ સૂકો દાણો (કણ) વગેરે, પાત્ર ખરડાય તેવું દ્રવ્ય તક (છાશ) વગેરે, કે જેની ખરડ પણ ન લાગે તેવો (વાલ વગેરે કઠોળનો) કણ વગેરે પણ જો શુદ્ધ ભોજનમાં લાગ્યો હોય, તો તે શુદ્ધ ભોજનને પરઠવ્યા પછી પણ ભોજનને પાણીથી ત્રણ વાર શુદ્ધ કર્યા વિના તેમાં લીધેલું શુદ્ધ (નિર્દોષ) ભોજન પણ શુદ્ધ ગણાતું નથી. કહ્યું છે કે—

તીઙ્ઞ જુઅં પત્તંપિ હુ, કરીસનિચ્છોઙ્ઞિઅં કયતિકવ્વં ।

કમ્પઙ્ઞ જં તદવયવો, સહસ્સઘાઈં વિસલવુ વ્વ ॥

(પિણ્ડવિશુદ્ધિં ૦ ગા૦૫૪)

ભાવાર્થ— “તે અવિશોધિકોટી આહારથી ખરડાયેલા પાત્રને પણ નિશ્ચે સૂકા ગોબરથી (છાણાથી) ઘસીને ત્રણ વાર પાણીથી શુદ્ધ ન કર્યું

૧. અધ્યવપૂરકમાં પણ સાધુને નિમિત્તે નવો વધારો કરવાથી તે રસોઈ વગેરે કરતાં થકી હિસામાં સાધુ ભાગીદાર બને, માટે તે લેવું ન કલ્પે.

હોય, તો તેમાં લીધેલું બીજું શુદ્ધ ભોજન પણ ન કલ્પે, કારણ કે—ઝેરના કણિયાની જેમ અવિશોધિકોટીનો અવયવ પણ સહસ્રધાતી^૧ છે.”

ઉપર કહ્યા તે દશ સિવાયના શેષ દોષો વિશોધિકોટી જાણવા. કહ્યું છે કે—

ઝદેસિઅંમિ નવગં, ઝવગરણે જં ચ પૂઠઅં હોઢ ।

જાવંતિઅ મીસગયં, અઝ્ઝોઅરણ અ પઢમપયં ॥ ૧ ॥

પરિઅટ્ટિઅ અંભિહડે, ઝબ્મિત્રે માલોહડે ડઅ ।

અચ્છિઝ્જે અણિસિટ્ટે, પાઓઅરકીઅપામિચ્ચે ॥ ૨ ॥

સુહુમા પાહુડિઅ વિ અ, ઠવિયગપિંડો અ જો ભવે દુવિહો ।

સવ્વોવિ એસ રાસી, વિસોહિકોડી મુણેઅવ્વો ॥ ૩ ॥

(પિણ્ડનિ ૦ ગા ૦ ૩૧૪-ટીકા)

ભાવાર્થ— “ઔદેશિકના નવ ભેદો, ઉપકરણ પૂતિકર્મ, યાવદર્થિક મિશ્રજાત અને યાવદર્થિક અધ્યવપૂરક, પરિવર્તિત અભ્યાહત, ઉદ્ભિન્ન, માલાપહત, આચ્છિઝ, અનિસૃષ્ટ, પ્રાદુષ્કરણ, ક્રીત, પ્રામિત્યક, સૂક્ષ્મપ્રાભૃતિકા અને બે પ્રકારનો સ્થાપનાપિંડ, એ સર્વ દોષસમૂહ વિશોધિકોટી જાણવો.”

એ દોષોમાંનો કોઈ પણ દોષવાળા ભોજનનો દોષિત અંશ જુદો કાઢ્યા પછી બાકીનું નિર્દોષ (શુદ્ધ) ભોજન શુદ્ધ ગણાય છે, અર્થાત્ વાપરવું કલ્પે છે. કહ્યું છે કે—

સેસા વિસોહિકોડી, તદવયવં જં જર્હિ જહા પડિઅં ।

અસઢો પાસઢ તં ચિઅ, તઓ તયા ઝઢ્ઢરે સમ્મં ॥

(પિણ્ડવિશુદ્ધિ-૫૫)

ભાવાર્થ— “બાકીની વિશોધિકોટી છે. તેનો અવયવ (અંશ જેમાં) જેટલો લાગ્યો હોય તેને મુનિએ અશઠ (શુભ) ભાવથી જાણીને (ઓળખીને), તેટલો અંશ જ દૂર (સંપૂર્ણ જુદો) કરીને કાઢી નાંખવો.”

૧. જેમ તીવ્ર ઝેર ખાવાથી એક મરે, તેના માંસથી બીજે, તેનું માંસ ખાવાથી ત્રીજે, એમ પરંપરાએ હજાર મરે, તેમ અવિશોધિકોટીથી મિશ્રિત (દૂષિત) આહારાદિ એકથી બીજાં વેર, ત્યાંથી ત્રીજાં વેર, એમ હજાર ધરો સુધી જો જાય, તો પણ બીજા શુદ્ધ પિંડને તે દોષિત બનાવે છે, અર્થાત્ તેના માલિકો જો બદલાય, તો પણ તે આહાર નિર્દોષ થતો નથી.

અહીં વિશોધિકોટીનો અંશ જ તજવાનું કહ્યું, તે પણ બધો આહાર વગેરે તજી દેતાં નિર્વાહ થાય તેમ ન હોય ત્યારે, એમ સમજવું. જો નિર્વાહ શક્ય હોય, તો શુદ્ધ-અશુદ્ધ સઘળુંય ભોજન તજી દેવું જોઈએ. તેમાં પણ જો ધી વગેરે દુર્લભ વસ્તુ હોય, તો તે સંપૂર્ણ નહિ તજતાં અશુદ્ધ હોય તેટલું જ માત્ર તજવું. એટલો વિશેષ (વિવેક) સમજવો. કહ્યું છે કે—

તં ચેવ અસંથરણે, સંથરણે સઘ્વમવિ વિર્ગિચિતિ ।

દુઃસ્વદલ્લે અસઘા, તત્તિઅમિત્તં ચિઅ ચયંતિ ॥

(પિણ્ડવિશુદ્ધિ-૫૬)

ભાવાર્થ— “નિર્વાહ જો અશક્ય હોય, તો એ અશુદ્ધ અંશ જ તજવો અને જો નિર્વાહ શક્ય હોય, તો શુદ્ધ-અશુદ્ધ સઘળુંય તજવું, પણ તેમાં જો દુર્લભ વસ્તુ (ધી વગેરે) હોય, તો નિષ્કપટભાવે તેમાંથી દોષિત હોય તેટલું જ તજવું.”

એ પ્રમાણે ઉદ્દગમદોષો જણાવ્યા. ઉત્પાદનના દોષો પણ નીચે પ્રમાણે સોળ છે.

૧૬ ઉત્પાદનાના દોષ

ઘાઈં દુઈં નિમિત્તે આજીવ વળીમગે તિગિચ્છ ય ।

કોહે માળે માયા, લોહે અ હવંતિ દસ એ ॥ ૪૦૮ ॥

પુલ્લિપચ્છા(વ)સંથવ, વિજ્ઞા મંતે અ ચુત્ર જોગે અ ।

ઉપ્પાયણાઈં દોસા, સોલસમે મૂલકમ્મે અ ॥ ૪૦૯ ॥

(પિણ્ડનિર્યુક્તિ)

આખ્યા— ૧. ધાત્રીદોષ, ૨. દૂતિદોષ, ૩. નિમિત્તદોષ, ૪. આજીવકદોષ, ૫. વનીપકદોષ, ૬. ચિકિત્સાદોષ, ૭. કોષદોષ, ૮. માનદોષ, ૯. માયાદોષ અને ૧૦. લોભદોષ; એ દશ, તથા ૧૧. પૂર્વ વા પશ્ચાત્ સંસ્તવદોષ, ૧૨. વિદ્યાદોષ, ૧૩. મંત્રદોષ, ૧૪. ચૂર્ણદોષ, ૧૫. યોગદોષ અને ૧૬. મૂળકર્મદોષ; એમ ઉત્પાદનામાં સોળ દોષો ઘાળે છે. તેમાં—

(૧) ધાત્રીદોષ— ધાત્રી=ધાવમાતા. સામાન્યથી ૧. પારકા બાળકને ધવડાવનારી, ૨. સ્નાન કરાવનારી, ૩. કપડાં-આભરણ વગેરે પહેરાવનારી, ૪. રમાડનારી અને ૫. ખોળામાં બેસાડનારી-(તેડીને ફરનારી), એમ કાર્યની ભિન્નતાએ પાંચ પ્રકારની કહેલી છે. મુનિ ભિક્ષા (આહારાદિ) માટે ગૃહસ્થનાં બાળકોનું એવું ધાત્રીકર્મ કરી પિંડ મેળવે, તે ‘ધાત્રીપિંડ’ કહેવાય.

(૨) દૂતિદોષ— પરસ્પરનો સંદેશો કહેવો તે દૂતિપણું કહેવાય. ભિક્ષા માટે સાધુ ગૃહસ્થોના પરસ્પરના સંદેશા કહી (પ્રીતિ પ્રગટ કરીને) પિંડ મેળવે તે ‘દૂતિપિંડ’ કહેવાય.

(૩) નિમિત્તદોષ— સાધુ ભિક્ષા માટે ભૂત-ભવિષ્ય કે વર્તમાનકાળે થયેલાં, થનારાં કે થતાં લાભ-હાનિ વગેરે ગૃહસ્થને કહી તેની પાસેથી પિંડ મેળવે, તે ‘નિમિત્તપિંડ’ કહેવાય.

(૪) આજીવકદોષ— ભિક્ષા મેળવવાના ઉદ્દેશથી સાધુ ગૃહસ્થને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવા માટે તે જે જે જાતિ, કુળ, ગણ, કર્મ કે શિલ્પને યોગે પોતાને શ્રેષ્ઠ માનતો હોય, તે તે જાતિ, કુળ, ગણ વગેરેથી પોતાને સમાન જણાવે, અર્થાત્ સાધુ બ્રાહ્મણ વગેરેને કહે કે—‘હું પણ બ્રાહ્મણ વગેરે છું’ એથી પ્રસન્ન (આદરવાળો) થયેલો ગૃહસ્થ જે આપે, તે ‘આજીવિકપિંડ’ કહેવાય.

(૫) વનીપકદોષ— શ્રમણ (બૌદ્ધો), બ્રાહ્મણ ક્ષપણ (તપસ્વી), અતિથિ કે શ્વાન (કૂતરા), વગેરેના તે તે ભક્તોની સમક્ષ પિંડ મેળવવા માટે સાધુ પણ ‘તે તે શ્રમણાદિનો હું પણ ભક્ત છું’ એમ જણાવે, એથી દાતાર પ્રસન્ન થઈને જે આપે, તે પિંડ ‘વનીપકદોષ’વાળો કહેવાય.

(૬) ચિકિત્સાદોષ— આહારાદિ મેળવવા માટે ઊલટી, વિરેચન, બસ્તિકર્મ (મુખ દ્વારા કપડું નાંખી ગુદા દ્વારા કાઢવું, ઇત્યાદિ મળશુદ્ધિ માટેનો એક પ્રયોગ) વગેરે કરાવે કે તે તે રોગવાળાને તેના પ્રતિકાર કરનારા વૈદ્યોની ભલામણ કરે, અથવા તે તે ઔષધોની સલાહ આપે, એમ રોગીઓને પ્રસન્ન કરીને તેઓની પાસેથી મેળવેલો પિંડ ‘ચિકિત્સાદોષ’વાળો કહેવાય.

(૭) ક્રોધદોષ— દાતારને સાધુ ‘હું અમુક વિદ્યા કે તપ વગેરેથી પ્રભાવવંત છું’ એમ જણાવે, અથવા ‘રાજા વગેરે પણ મારા ભક્ત (પૂજક) છે’ એમ કહે, એથી દાતારને ‘જો નહિ આપું, તો વિદ્યા વગેરેથી મારો પરાભવ કરશે, અથવા રાજા વગેરે મને શિક્ષા કરશે’ એવો ભય પેદા થાય, અથવા જો ‘તું નહિ આપે, તો હું તારું અમુક અમુક ખરાબ કરીશ’ એમ ક્રોધ કરવારૂપ ભય બતાવવો, ઇત્યાદિ દાતાને ભય પેદા કરીને મેળવેલો પિંડ ‘ક્રોધપિંડ’ કહેવાય.

(૮) માનપિંડદોષ— આહારાદિ મેળવવાની પોતાની લબ્ધિની પ્રશંસા સાંભળીને ગર્વિષ્ઠ બનેલો, અથવા પોતાની પ્રશંસા વધશે એમ સમજીને જ્યારે ‘બીજાએ માને ચઢાવ્યો હોય કે આ તો તું જ લાવી શકે’, ત્યારે માનની રક્ષા માટે, અથવા ‘તું શું લાવી શકવાનો છે ? તારામાં ક્યાં લબ્ધિ છે ?’ વગેરે બીજાએ અભિમાને ચઢાવેલો સાધુ. અહંકારથી ગૃહસ્થને પણ તે તે યુક્તિથી અભિમાને ચઢાવીને લાવે, તે રીતે લાવેલો પિંડ ‘માનપિંડ’ જાણવો.

(૯) માયાપિંડદોષ— આહારાદિ મેળવવા માટે જુદી જુદી રીતે વેષ બદલે કે બોલવાની ભાષા બદલીને, ગૃહસ્થને ઠગીને આહારાદિ લાવે, તે ‘માયાપિંડ’ જાણવો.

(૧૦) લોભપિંડદોષ— ઘણું કે સારું મેળવવાના લોભે ઘણાં ઘણાં ઘરોમાં ભમી ભમીને લાવેલો આહારાદિ પિંડ, તે ‘લોભપિંડ’ કહેવાય.

(૧૧) પૂર્વ-પશ્ચાત્સંસ્તવપિંડદોષ— અહીં પૂર્વ એટલે પિતૃપક્ષ અને પશ્ચાત્ એટલે શ્વસુરપક્ષ જાણવો. તેમાં દાતાર (કે દાત્રી) સમક્ષ પોતાનાં માતા-પિતા કે ભાઈ-બહેન યા પુત્ર-પુત્રીની (તમારા જેવાં મારે પણ માતા-બહેન વગેરે હતાં કે પિતા-ભાઈ હતા, ઇત્યાદિ પોતાની અને દેનારની ઉંમરનું અનુમાન કરીને સંબંધરૂપે) ઘટના કરીને આહારાદિ મેળવે, તે ‘પૂર્વસંસ્તવપિંડ’ અને દાતારની સાથે શ્વસુરપક્ષના સંબંધીઓની એ રીતે ઘટના કરીને આહારાદિ મેળવે, તે ‘પશ્ચાત્સંસ્તવપિંડ’ જાણવો.

૧. અહીં ગૃહસ્થને ભક્તિને બદલે રાગ પેદા કરાવીને લેવું. તથા પોતે સંયમનું સત્ત્વ નહિ કેળવતાં ગૃહસ્થ સંબંધીઓના નામે દીનતા બતાવીને લેવું, વગેરે દોષ સમજવો.

(૧૨ થી ૧૫) વિદ્યા-મંત્ર-ચૂર્ણ અને યોગપિંડદોષો— તેમાં મંત્રજાપ, હોમ, વગેરેથી જે સિદ્ધ થાય, કે જેની અધિષ્ઠાત્રી દેવી હોય, તે ‘વિદ્યા’ કહેવાય. એવી વિદ્યાના બળે મેળવેલો આહાર, તે ‘વિદ્યાપિંડ’ કહેવાય. પાઠ (બોલવા) માત્રથી સિદ્ધ થાય અથવા જેનો અધિષ્ઠાયક દેવ હોય, તે ‘મંત્ર’ કહેવાય. તેનો પ્રયોગ કરીને મેળવેલાં આહારાદિ, ‘મંત્રપિંડ’ કહેવાય. જેને નેત્રમાં આંજવાથી (રૂપપરાવર્તન થાય) અદૃશ્ય વગેરે થવાય, તે ‘ચૂર્ણો’ કહેવાય. તેના બળે મેળવેલાં આહારાદિ ‘ચૂર્ણપિંડ’ કહેવાય. જેનો પાદલેપ વગેરે કરવાથી વ્હાલા-અળખામણા વગેરે થવાય, તે ‘યોગ’ કહેવાય. તેના બળે મેળવેલાં આહારાદિને ‘યોગપિંડ’ જાણવો.

(૧૬) મૂલકર્મપિંડદોષ— ભિક્ષા મેળવવા માટે ગૃહસ્થસ્ત્રીનો ગર્ભ થંભાવવો, ગર્ભ રહે તેવા પ્રયોગ કરવા, પ્રસૂતિ કરાવવી, તે માટે અમુક (ઔષધિનું) સ્નાન કરાવવું, મૂળિયાંનો પ્રયોગ કરવો કે રક્ષાબંધન કરવું, ઇત્યાદિ પ્રયોગો કરીને તેના બદલે મેળવેલી ભિક્ષા, તે મૂલકર્મપિંડ જાણવો. એ પ્રમાણે સોળ ઉત્પાદનાના દોષો કહ્યાં.

૧૬ કાઉસગ્ગના આગારો

સોળ આગારોનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે—‘ઝસસિણ્ણ’ એટલે ઉંચો (અંદર) શ્વાસ લેવો તે ઉચ્છ્વાસ. ‘આ પદોમાં ત્રીજી વિભક્તિ પંચમી અર્થે છે.’ તથા ‘નિસસિણ્ણ’ એટલે નીચો શ્વાસ મૂકવો (બહાર કાઢવો) તે નિઃશ્વાસ, ‘છાસિણ્ણ’ એટલે ખાંસી, ‘છીણ્ણ’ એટલે છીક, ‘જંખાહણ્ણ’=બગાસું આવવાથી, ‘ઉહ્હુણ્ણ’ એટલે ઓડકાર, ‘વાયનિસગ્ગેણ્ણ’ એટલે અપાનવાયુ થવો. આ ખાંસી આદિ શરીરગત વાયુના પ્રકોપથી થાય તેને રોકવાથી રોગ થાય માટે નહિ રોકતાં મુખે હાથ વગેરે રાખી જયણાથી કરવાં અને વાતનિસર્ગ પણ અવાજ ન થાય તેમ કરવો; ‘ધમલીણ્ણ’ એટલે અકસ્માત્ ચક્રી આવવી ‘પિત્તમુચ્છાણ્ણ’ એટલે પિત્તપ્રકોપથી સહજ મૂર્ચ્છા આવવી, આ ચક્રી અને મૂર્ચ્છાના પ્રસંગે પડી જવાય તો જીવવિરાધના થવાનો સંભવ હોવાથી બેસી જવું. વળી ‘સુહુમેહિ અંગસંચાલેહિ’ એટલે શરીરની રોમરાજી વગેરે સૂક્ષ્મ અંગ (સ્વલ્પ) હાલે, ‘સુહુમેહિ ચેલસંચાલેહિ’ એટલે સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મનો સંચાર

થાય, ‘સુદુમેર્હિ વિદ્ધિસંચાલેર્હિ’ એટલે સૂક્ષ્મ-અલ્પ આંખની પાંપણ વગેરે ફરકે-એ બારને મૂકીને બાકીની ચેષ્ટાઓને તજું છું, એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે કે—‘એવમાઈર્હિ આગારેર્હિ અભગ્ગો અવિરાહિઓ હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો’ એટલે એ વગેરે અપવાદોથી (તે તે ચેષ્ટા થવા છતાં) મારો કાઉસ્સગ્ગ સર્વથા અભગ્ગ (અખંડ) અને લેશ પણ વિરાધનારહિત (નિર્દોષ) થાઓ. અહીં ‘એવમાઈ’ એટલે ‘એ વગેરે’ કહ્યું તેમાં ‘વગેરે’ પદથી પહેલાં જણાવી તે બાર ઉપરાંત પણ કાઉસ્સગ્ગમાં ૧. જો અગ્નિ (દીવા વગેરે) કે વીજળીનો પ્રકાશ શરીરને સ્પર્શે તો કામળ વગેરે ઓઢવાથી કે જો આગ લાગે તો ખસવાથી, ૨. બિલાડી, ઉંદર વગેરે પંચેન્દ્રિય પ્રાણીની આડ પડે, એટલે કે તે કાઉસ્સગ્ગ કરનારની અને સ્થાપનાચાર્યની વચ્ચે થઈને તે જીવો નીકળે તો તેવી આડથી બચવા માટે ખસવાથી, ૩. ચોરનો કે રાજા વગેરેનો ભય જાગે, અને ૪. પોતાને કે બીજા સાધુ વગેરેને સર્પદંશાદિ થાય-એમ ચાર આકસ્મિક કારણોથી અપૂર્ણ કાઉસ્સગ્ગ મૂકી દે તો પણ ભાંગે નહિ. કહ્યું છે કે—

અગ્ગણીઓ છિંદિજ્જ વ, બોહિયલોભાઈ દોહડલ્લો વા ।

આગારેર્હિ અભગ્ગો, ઉસ્સગ્ગો એવમાઈર્હિ ॥ ૧૬૧૩ ॥

(આવ૦ નિર્યુ૦)

ભાવાર્થ— “અગ્નિના ઉપદ્રવ (શરીરે પ્રકાશ લાગે કે આગ વગેરે સળગે તેના)થી, ‘છિંદિજ્જ’ એટલે પંચેન્દ્રિયજીવની આડ પડવાથી, ‘બોહી’ એટલે ચોર અને ‘બોભ’ એટલે ઉપદ્રવ અર્થાત્ ચોરનો ઉપદ્રવ કે આદિ શબ્દથી રાજાદિના ઉપદ્રવથી, અને ‘દોહ’=(દીર્ઘ-લાંબુ) એટલે સર્પ, તેનો ‘ડક્કો’ એટલે દંશ લાગવાથી-એ ચાર પ્રસંગોમાં પણ મારો કાઉસ્સગ્ગ અખંડિત રહો.”

પૂર્વે નામપૂર્વક કહેલી ઉચ્છ્વાસ વગેરે બાર તથા આદિ શબ્દથી બતાવેલી આ અગ્નિ, આડ, ચૌરાદિક ઉપદ્રવ અને સર્પદંશ, મળી સોળ ક્રિયાઓ થવા છતાં પણ મારો કાઉસ્સગ્ગ અખંડ અને નિરતિચાર થાઓ.

૧. બાકીનો કાઉસ્સગ્ગ તે કારણોથી નિવૃત્ત થયા પછી કરે અગર ફરીથી પૂર્ણ કરે, પણ વચ્ચે છોડવા છતાં દોષ લાગે નહિ.

૧૭ મરણ

૧. અવીચિ, ૨. અવધિ, ૩. અંત્ય, ૪. વલન્મરણ, ૫. વશાર્ત, ૬. અંતઃશલ્ય, ૭. તદ્ભવ, ૮. બાલ, ૯. પંડિત, ૧૧. બાલપંડિત, ૧૧. છન્નસ્થ, ૧૨. કેવલી, ૧૩. વૈહાયસ, ૧૪. ગૃધ્રપૃષ્ઠ, ૧૫. ભક્તપરિજ્ઞા, ૧૬. ઈંગિની અને ૧૭. પાદપોપગમન એમ મરણના સત્તર પ્રકાર છે.

(૧) અવીચિ—વીચિ એટલે વિચ્છેદ. જે મરણમાં વીચિ=વિચ્છેદ ન હોય, અર્થાત્ જે મરણ સતત થયા કરે તે અવીચિ. પ્રત્યેક ક્ષણે આયુષ્યના કર્મદલિકોનો ક્ષય એ અવીચિ મરણ છે. આ મૃત્યુ નારક વગેરે ચાર ગતિમાં રહેલા જીવોને ઉત્પત્તિ સમયથી પ્રત્યેક ક્ષણે સદા થયા કરે છે.

(૨) અવધિ—અવધિ એટલે દ્રવ્ય વગેરેની મર્યાદા. અવધિથી મરણ તે અવધિમરણ. નરક વગેરે કોઈ એક ભવના આયુઃકર્મના દલિકોનો અનુભવ કરીને જીવ મૃત્યુ પામે, ફરી પણ ભવાંતરમાં તે જ આયુઃકર્મના દલિકોનો અનુભવ કરીને મરણ પામે તે અવધિમરણ.

પ્રશ્ન—લઈને છોડેલા તે જ કર્મ દલિકોને ફરી ગ્રહણ કરવા તે અસંભવિત નથી ?

ઉત્તર—ના. કારણ કે પુદ્ગલોનો પરિણામ વિચિત્ર હોય છે.

(૩) અંત્ય—લીધેલા નારકાદિ ભવના આયુઃકર્મના દલિકોનો અનુભવ કરીને વિવક્ષિત ભવમાં મરણ થયા પછી ભવિષ્યમાં ક્યારેય ફરી તે જ ભવના તે જ આયુઃકર્મના દલિકોનો અનુભવ કરીને મરણ ન પામે તે અંત્યમરણ.

(૪) વલન્મરણ—વળતાઓનું=પાછા ફરતાઓનું મરણ તે વલન્મરણ. જેમનો વ્રત પરિણામ ભાંગી ગયો છે તેવા સાધુઓનું મરણ વલન્મરણ છે. કારણ કે તેવા સાધુઓ શુભ અધ્યવસાયથી પાછા ફરી રહ્યા છે.

(૫) વશાર્ત—ઈન્દ્રિયની પરાધીનતાના કારણે આર્તધ્યાનવાળા જીવનું મરણ એ વશાર્ત મરણ. જેમ કે—દીપ શિખાને જોઈને વ્યાકુલ બનેલા પતંગિયાનું મૃત્યુ.

(૬) અંતઃશલ્ય— માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ શરીરમાં રહેલા શલ્યની જેમ દુઃખનું કારણ હોવાથી શલ્ય છે. જે જીવ આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના માયા આદિ શલ્યથી સહિત મરણ પામે તેનું મરણ અંતઃશલ્ય મરણ છે. કહ્યું છે કે—

“રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ અને શાતાગારવ એ ત્રણ ગારવ રૂપ કાદવમાં ખૂંચેલા જે સાધકો દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં લાગેલા અતિચારોને આચાર્ય આદિની પાસે પ્રગટ કરતા નથી તેમનું મરણ શલ્ય સહિત થાય છે. (૧) જીવો શલ્ય સહિત મરણથી મરીને અતિશય ભયવાળા, દુરંત અને દીર્ઘ એવા સંસારરૂપ અરણ્યમાં લાંબા કાળ સુધી ભમે છે.”

(૭) તદ્ભવ— તે જ ભવમાં મરણ તે તદ્ભવ મરણ. વિવક્ષિત તે જ ભવમાં મોક્ષમાં જનારાઓનું મરણ તદ્ભવ મરણ છે. તેવા જીવો ગર્ભજ મનુષ્ય, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા અને કર્મભૂમિમાં જ જન્મેલા હોય છે, અને કોઈક જ હોય છે.

(૮) બાલ— અવિરત જીવનું મરણ.

(૯) પંડિત— સર્વવિરતિધરોનું મરણ.

(૧૦) બાલપંડિત— દેશવિરતિધરોનું મરણ.

(૧૧) છન્નસ્થ— છન્ન એટલે ઘાતી કર્મ. ઘાતી કર્મોમાં રહે તે છન્નસ્થ. છન્નસ્થોનું=મતિ વગેરે જ્ઞાનવાળાઓનું મરણ તે છન્નસ્થ મરણ.

(૧૨) કેવલી— કેવલ એટલે સંપૂર્ણજ્ઞાન, અર્થાત્ ક્ષાયિકજ્ઞાન, તે જ્ઞાન જેમને છે તે કેવલી-કેવળજ્ઞાની. કેવળજ્ઞાનીઓનું મરણ તે કેવલીમરણ.

(૧૩) વૈહાયસ— વિહાયસ એટલે આકાશ. આકાશમાં થનારું મૃત્યુ તે વૈહાયસ. ગળે ફાંસો નાંખીને આકાશમાં લટકતા જીવનું મરણ તે વૈહાયસ મરણ.

(૧૪) ગૃધ્રપૃષ્ઠ— ઉડતા અને નીચે ઉતરતા ગીધ વગેરે પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત અને અતિ ઘણી મસ્તકની ખોપરીઓથી અપવિત્ર એવી સ્મશાનભૂમિમાં પડીને ગીધ વગેરે પક્ષીઓની ચાંચથી ખંડિત થઈને=ફોલાઈને કોઈનું મરણ થાય તે ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ.

(૧૫) ભક્તપરિજ્ઞા— ભક્તપરિજ્ઞા એટલે જીવનપર્યંત તિવિહાર કે ચોવિહાર અનશન. ભક્તપરિજ્ઞાથી થતું મરણ તે ભક્તપરિજ્ઞા મરણ. ભક્તપરિજ્ઞામાં પરિકર્મ (ઉઠવું, બેસવું વગેરે શારીરિક ક્રિયા) સ્વયં કરી શકે છે, અને બીજા પાસે પણ કરાવી શકે છે. સાધ્વીઓ પણ એનો સ્વીકાર કરી શકે છે. કહ્યું છે કે—

“સર્વ સાધ્વીઓ, પ્રથમ સંઘયણ રહિત 'સર્વ સાધુઓ અને સર્વ દેશવિરતિધરો પણ પચ્ચક્ષુખાણથી એટલે કે ભક્તપરિજ્ઞા અનશનપૂર્વક મરે છે.” (વ્યવહાર ઉ.૧૦, ગા.૫૨૭)

(૧૬) ઈગિની— ઈગિત (=નિયત કરેલા) પ્રદેશમાં મરણ તે ઈગિની મરણ. આમાં ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ હોય છે. ઉદ્વર્તન (=પાસુ બદલવું) વગેરે શરીરકર્મ સ્વયં કરી શકે, પણ બીજાઓની પાસે ન કરાવી શકે. તથા નિયત કરેલા પ્રદેશથી બહાર ન જઈ શકાય. વિશિષ્ટ ધૈર્યવાળા મહાત્મા જ આનો સ્વીકાર કરી શકે.

(૧૭) પાદપોપગમન— પાદપ એટલે વૃક્ષ. ઉપગમન એટલે સ્થિરતાધર્મની અપેક્ષાએ પાસે જવું, અર્થાત્ જે મરણમાં સ્થિરતા ધર્મની અપેક્ષાએ વૃક્ષની સમીપે જવાનું હોય=વૃક્ષની જેમ જીવનપર્યંત સ્થિર રહેવાનું હોય તે પાદપોપગમન મરણ. જેમ પડી ગયેલું વૃક્ષ જેવી સ્થિતિમાં પડ્યું હોય તેવી જ સ્થિતિમાં રહે છે=સ્વયં સ્થિતિને બદલવાનો પ્રયત્ન કરતું નથી, તેમ આ અનશનમાં પ્રથમ જેવી સ્થિતિમાં હોય તેવી જ સ્થિતિમાં જીવનપર્યંત રહેવાનું હોય છે. આ અનશનને પ્રથમ સંઘયણવાળા અને અતિશય વિશિષ્ટ ધૈર્યના અભ્યાસવાળા મહાત્મા સ્વીકારી શકે. આ અનશનમાં કોઈ પણ જાતનું પરિકર્મ ન કરી શકાય, યાવત્ આંખને ઉઘાડવા-મિચવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરી શકાય. વૃક્ષની જેમ સ્વયં ભૂમિમાં પડીને (સદા એક પડખે સૂઈને) ધ્યાનમાં રહેવાનું હોય છે.

સત્તરપ્રકારી પૂજા

૧. સ્નાનવિલેપન (પ્રક્ષાલ વિલેપન, નવાંગે કેસર-ચંદન વગેરે)થી શરીરના અંગોની પૂજા. ૨. ચક્ષુયુગલ અને વસ્ત્ર (પ્રતિમાને ચક્ષુ અને

૧. પ્રથમ સંઘયણવાળા સાધુઓ ત્રણે અનશનનો સ્વીકાર કરી શકે, માટે અહીં પ્રથમ સંઘયણ રહિત એમ કહ્યું.

વસ્ત્ર ચઢાવતાં તે) પૂજા. ૩. પુષ્પપૂજા, ૪. પુષ્પમાળા પૂજા, ૫. કસ્તૂરી આદિથી શોભા કરવી તે વર્ણકપૂજા, ૬. વાસકેષ વગેરે સુગંધી દ્રવ્યથી ચૂર્ણપૂજા, ૭. આભરણપૂજા, ૮. પુષ્પગ્રહ (મંડપ) પૂજા, ૯. પુષ્પપ્રકર (ઢગ કરવા તે) પૂજા, ૧૦. આરતી-મંગલદીપ પૂજા, ૧૧. દીપપૂજા, ૧૨. ધૂપપૂજા, ૧૩. નૈવેદ્યપૂજા, ૧૪. ફળપૂજા, ૧૫. ગીતપૂજા, ૧૬. નૃત્યપૂજા અને ૧૭. વાજિત્ર પૂજા. (છેલ્લી ત્રણ ભાવપૂજામાં પણ ગણાય છે.) એમ પૂજાના સત્તર પ્રકારો કહ્યા છે.

બીજી રીતે પૂજાના ૧૭ પ્રકારો— ૧. ન્હવણ, ૨. વિલેપન, ૩. ચક્ષુ-વસ્ત્રયુગ્મ, ૪. સુગંધ-વાસ, ૫. છૂટાં ફૂલ, ૬. પુષ્પમાળા, ૭. પુષ્પોથી અંગરચના, ૮. ચૂર્ણ, ૯. ધ્વજ, ૧૦. આભરણ, ૧૧. પુષ્પગૃહ, ૧૨. પુષ્પવૃષ્ટિ, ૧૩. અષ્ટમંગલ, ૧૪. ધૂપ-દીપ, ૧૫. ગીત, ૧૬. નાટક, ૧૭. વાજિત્ર. એમ પણ પૂજાના સત્તર પ્રકારો છે. પૂ. શ્રી આત્મારામજી મહારાજ કૃત પૂજામાં ત્રીજી વસ્ત્રયુગ્મ કહી છે. પણ ચક્ષુ કહ્યાં નથી અને ચૌદમી ધૂપપૂજા કહી છે, પણ દીપ કહ્યો નથી. શ્રી મેઘરાજકૃત પૂજામાં અંગરચનાની જગ્યાએ કસ્તૂરી આદિ વર્ણકપૂજા કહી છે.

સંયમના સત્તર પ્રકાર

ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૨ ગાથા-૪૫-૪૬માં જણાવ્યા છે.

૧૮ પાપસ્થાનકો

૧. પ્રાણાતિપાત, ૨. મૃષાવાદ, ૩. અદત્તાદાન, ૪. મૈથુન, ૫. પરિગ્રહ, ૬. ક્રોધ, ૭. માન, ૮. માયા, ૯. લોભ, ૧૦. રાગ, ૧૧. દ્વેષ, ૧૨. કલહ, ૧૩. અભ્યાખ્યાન, ૧૪. પૈશુન્ય, ૧૫. રતિ-અરતિ, ૧૬. પરપરિવાદ, ૧૭. માયા-મૃષાવાદ, ૧૮. મિથ્યાત્વશલ્ય.*

૧૮ હજાર શીલાંગ

ક્ષમાદિ-૧૦xપૃથ્વીકાયાદિ-૧૦=૧૦૦x૫ ઈન્દ્રિયો=૫૦૦x૪ સંજ્ઞા=૨૦૦૦x૩ (ન કરવું વગેરે કરણ)=૬૦૦૦x૩ યોગ=૧૮૦૦૦.

૧૮ દીક્ષા માટે અયોગ્ય

અઢાર પ્રકારનાં પુરુષો દીક્ષા માટે અયોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે—

બાલે વુઢે નપુંસે અ, કીબે જુઢે અ વાહિણ ।

તેળે રાયાવગારી અ, ઉમ્મત્તે અ અદંસળે ॥ (પ્ર૦ સારો૦ ૭૧૦)

વાસે વુઢે અ મૂઢે અ, અળત્તે જુંગિણે ઇઅ ।

ઓબઢ્ઢાણે અ ભયણે, સેહનિપ્પેહિઆ ઇઅ ॥ (પ્ર૦ સારો૦ ૭૧૧)

ઇઅ અઢ્ઢારસ ભેઆ, પુરિસસ્સ તહિત્થિઆણે તે ચેવ ।

ગુલ્લિણી સબાલવચ્છા, દુન્નિ ઇમે હુંતિ અન્ને વિ ॥ (પ્ર૦ સારો૦ ૭૧૨)

વ્યાખ્યા— ૧. બાલ-અહીં (દીક્ષા વિષયમાં) જન્મથી આઠ વર્ષની ઉંમર થાય ત્યાં સુધી બાલ કહેવાય છે, તે દીક્ષાને અંગીકાર કરી શકતો નથી. કારણ કે—આઠ વર્ષથી ઓછી ઉંમરમાં સઘળા ય જીવોને તથાવિધ જીવસ્વભાવે જ દેશવિરતિની કે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિનો-તેના (પરિણામનો) અભાવ હોય છે. કહ્યું છે કે—

एएसि वयपमाणं अद्वसमाउत्ति वीअरागेहि ।

भणियं जहन्नयं खलु, उक्कोसं अणवगल्लो त्ति ॥

(પંચવસ્તુ૦ ગા૦૫૦)

અર્થ— શ્રી જિનેશ્વરોએ દીક્ષાને યોગ્ય દ્રવ્યલિંગ (સાધુવેશ) ધારણ કરવા માટે ઓછામાં ઓછું મનુષ્યની વયનું પ્રમાણ આઠ વર્ષનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અતિવૃદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધીનું કહ્યું છે.

અન્ય આચાર્યો તો ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને પણ દીક્ષા માન્ય કરે છે. તેનું કારણ શ્રીનિશીથ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે—“આદેસેણ વા ગચ્છમ્મદ્દમસ્સ દિક્ખત્તિ” અર્થાત્ વિકલ્પે ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને પણ દીક્ષા હોય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે—ભગવાન શ્રીવજ્રસ્વામીની દીક્ષા સાથે તો આ વાત ઘટતી નથી? કારણ કે—“છમાસિઅં છસુ જયં, માઝાણ સમન્નિઅં વંદે” અર્થાત્ ‘છ મહિનાની ઉંમરે છ કાયની જયણામાં યતનાવાળા એવા શ્રીવજ્રસ્વામીને તથા તેઓની માતાને પણ હું વંદન કરું છું’ એમ કહેલું છે તેથી તેઓ છ મહિનાની ઉંમરમાં દીક્ષિત થયા હતા એવું સૂત્રનું પ્રમાણ છે, તેનું શું?

તેનું સમાધાન એ છે કે તેવો પ્રસંગ કોઈક વાર જ બનતો હોવાથી ઉપર જણાવેલી ઉંમરમાં કંઈ દોષ નથી. પૂ. શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીએ કહ્યું છે કે—

તદહો પરિભવચિત્તં, ચરણભાવો વિ પાયમેર્સિ ।

આહચ્ચભાવકહગં, સુતં પુણ હોઝ ણાયવ્વં ॥

(પચ્ચંવસ્તુ ૦ ગા ૦૫૧)

અર્થ— આઠ વર્ષથી નીચેનો દીક્ષા લેનાર પરાભવનું ભાજન બને, બાલક હોવાથી જેના તેનાથી પરાભવ પામે, વળી એથી ન્યૂન ઉંમરવાળા બાળકને પ્રાયઃ ચારિત્રના પરિણામ પણ ન થાય. અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે ‘એમ કહેવાથી તો સૂત્ર સાથે વિરોધ આવે છે, કારણ કે—છ મહિનાની ઉંમરવાળા શ્રીવજ્રસ્વામી છકાયમાં યતનાવાળા હતા એમ સૂત્રમાં સંભળાય છે, તો ચારિત્રના પરિણામ વિના તેઓ ભાવથી છકાયમાં યતનાવાળા કેમ થઈ શકે ?’ તેનો ઉત્તર આપે છે કે—શ્રી વજ્રસ્વામીને અંગેનું સૂત્રવચન કાદાચિત્ક ભાવનું સૂચન છે એમ સમજવું. અહીં ‘અમે પણ પ્રાયઃ’ શબ્દથી તે વિરોધ ટાળ્યો છે, તેથી વિરોધ રહેતો નથી.

એમ એક તો આઠ વર્ષથી નીચે પરાભવ થવાનો સંભવ હોવાથી અને બીજું તેને ચારિત્રના પરિણામનો (પ્રાયઃ) અભાવ હોવાથી તેવાને દીક્ષા આપવી નહિ.

બીજી વાત આ પણ છે કે—એથી નાનાને દીક્ષા આપવામાં તેનાથી સંયમની વિરાધના વિગેરે દોષો થાય. જેમ કે—અજ્ઞાનથી તે જ્યાં જ્યાં ફરે ત્યાં ત્યાં તપાવેલા લોખંડના ગોળાની જેમ છકાય જીવોનો વધ કરનારો થાય, વળી ‘સાધુઓમાં તો દયા પણ નથી કે જેઓ આવાં નાનાં બાલકોને પણ બલાત્કારે દીક્ષાફૂળી જેલમાં પૂરીને તેઓની સ્વતંત્રતાને લૂંટી લે છે.’ એમ લોકનિંદા પણ થાય અને માતાને કરવા યોગ્ય એવી તેની સંભાળ (ધોવું-જોવું, વિગેરે) સાધુને કરવી પડે, તે કરવાથી સાધુને સ્વાધ્યાયમાં પણ વિઘ્ન થાય, ઇત્યાદિ કારણોથી એથી ઓછી ઉંમરવાળો દીક્ષા માટે અયોગ્ય સમજવો.

(૨) વૃદ્ધ— સીતેર વર્ષથી વધુ ઉંમરવાળો દીક્ષા માટે વૃદ્ધ કહેવાય. બીજાઓ તો કહે છે કે સીતેર વર્ષથી પહેલાં પણ ઇન્દ્રિયોની હાનિ (નબળાઈ) થવાથી સાઠ વર્ષની ઉપરનો પણ વૃદ્ધ કહેવાય. (બાળકની

જેમ) તેવા વૃદ્ધને પણ વિનય શીખવાડવો-સમજાવવો વિગેરે દુઃશક્ય છે. કારણ કહ્યું છે કે—

उच्चासनं समीहइ, विणयं ण करेइ गव्वमुव्वहइ ।

વુઢો ન દિવિઘઅવ્વો, જડ જાઓ વાસુદેવેણં ॥ ૧ ॥

(ધર્મચિન્દુ અધ્યાય-૫ સૂત્ર-૩૦ વૃત્તિ)

અર્થ—વૃદ્ધ સાધુ ઉંચા આસનની ઇચ્છા કરે, વિનય કરે નહિ, ગર્વ કરે, માટે વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ દીક્ષા ન આપવી.

વૃદ્ધનું ઉપર્યુક્ત વયનું પ્રમાણ સો વર્ષના આયુષ્યની અપેક્ષાએ સમજવું. વસ્તુતઃ તો જે કાળે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જેટલું હોય તેના દશ ભાગ કરવા, તેનાં જે આઠમા-નવમા-દશમા દશાંશમાં પહોંચ્યો હોય તેનું વૃદ્ધપણું સમજવું.

૩. નપુંસક—સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભયને ભોગવવાની અભિલાષાવાળો પુરુષાકૃતિ મનુષ્ય નપુંસક જાણવો. તે પણ ઘણા દોષોનું કારણ હોવાથી દીક્ષા માટે અયોગ્ય કહ્યો છે.

૪. કલીબ—સ્ત્રીઓએ ભોગ માટે નિમંત્રણ કરવાથી, અથવા વસ્ત્ર વિનાની સ્ત્રીનાં અક્રોધાંગ જોવાથી, કે સ્ત્રીઓના કોમળ શબ્દો વિગેરે સાંભળવાથી પ્રગટ થયેલી ભોગની ઇચ્છાને રોકવા-સહન કરવા જે શક્તિમાન ન હોય, તેવો પુરુષાકૃતિ મનુષ્ય ‘કલીબ’ કહેવાય. તે પુરુષવેદની પ્રબળતાને કારણે (તીવ્ર વેદોદયથી) પોતાને પ્રગટેલી ભોગની ઇચ્છાના જોરે કદાચ બલાત્કારે પણ કોઈ સ્ત્રીને આલિંગનાદિ કરે, એવી સંભાવના છે. એમ કરવાથી શાસનનો અપભ્રાજક થાય, માટે દીક્ષામાં અયોગ્ય જ જાણવો.

૫. જડ—જડના ત્રણ પ્રકારો—એક ભાષાથી જડ, બીજો શરીરથી જડ અને ત્રીજો ક્રિયાજડ. એમાં ભાષાજડના પણ ત્રણ પ્રકાર—૧. જડમૂક, ૨. મન્મનમૂક અને ૩. એલકંમૂક. જે પાણીમાં ડૂબેલાની જેમ બુડબુડ અવાજ કરતો બોલે તે જડમૂક, જીભા ખેંચાતી હોય તેમ બોલતાં જેનું વચન વચ્ચે ખચકાય (તુટે) તે ‘મન્મનમૂક’ અને જે મુંગાપણાને લીધે

બોકડાની જેમ અવ્યક્ત ઉચ્ચાર માત્ર જ કરે તે ‘એલકમૂક’ જાણવો. બીજો શરીરથી જડ સ્થૂળશરીરવાળો હોવાથી વિહાર કરવામાં, ભિક્ષા માટે ફરવામાં, તથા વંદન વિગેરે કરવામાં અશક્ત હોય અને સમિતિ-ગુમ્મિનું પાલન કે પડિલેહણ વિગેરે ક્રિયાઓને વારંવાર સમજાવવા છતાં અતિશય જડતાને લીધે સમજી શકે નહિ, તે ત્રીજો કરણ એટલે ‘ક્રિયામાં જડ’ સમજવો. તેમાં ઉપર જણાવ્યા તે ત્રણે પ્રકારના ભાષાજડ જ્ઞાનગ્રહણ કરવામાં અસમર્થ હોવાથી, અને શરીરજડ પણ માર્ગે ચાલવામાં (વિહારાદિમાં) કે આહાર-પાણી લાવવા વિગેરેમાં અશક્ત હોવા ઉપરાંત શરીરે અતિ સ્થૂળ હોવાથી પસીનાને લીધે તેના બગલ વિગેરે ભાગમાં કહોવાટ થતાં તે અવયવોને પાણીથી ધોવામાં કીડીઓ વિગેરે જીવોની વિરાધનારૂપ અસંયમ થાય, વળી ‘ઘણું ખાઈ શરીર વધાર્યું છે’ એમ કહી લોકો પણ અતિ નિંદા કરે, તથા તે ઉંચા શ્વાસવાળો હોય-તેને શ્વાસ ચઢે, માટે દીક્ષા ન આપવી. (ત્રીજો ક્રિયાજડ તો ક્રિયાને સમજી શકે નહિ માટે સ્પષ્ટ અયોગ્ય છે જ.)

(૬) વ્યાધિત— મોટા રોગથી પીડાતો રોગી. તે પણ દીક્ષા માટે અયોગ્ય છે, કારણ કે તેની ચિકિત્સા કરવા-કરાવવામાં છકાય જીવોની વિરાધના અને સ્વાધ્યાયમાં હાનિ-અંતરાય વિગેરે થાય.

(૭) ચોર— ચોરીના વ્યસનવાળો. તે પણ ગચ્છને અનેક પ્રકારના અનર્થોનું કારણ બને, તેથી દીક્ષા માટે અયોગ્ય જ છે.

(૮) રાજાપકારી— રાજ્યનું ધન, પરિવાર વિગેરેનો દ્રોહ કરનાર. એવાને દીક્ષા આપવાથી રોષાયમાન થયેલો રાજા ‘સાધુને મારવા, દેશપાર કરવા’, વિગેરે ઉપદ્રવો કરે એવો સંભવ હોવાથી તેની અયોગ્યતા પણ સ્પષ્ટ છે જ.

(૯) ઉન્મત્ત— યક્ષ, વ્યંતર આદિ દુષ્ટ દેવોથી કે અતિ પ્રબળ મોહના ઉદયથી પરવશ થયો હોય તે ઉન્મત્ત કહેવાય, તેને નડતા યક્ષ વિગેરે તરફથી ઉપદ્રવ થવાનો સંભવ હોવાથી, તથા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વિગેરે સંયમ યોગોની હાનિ થવાનો પ્રસંગ આવવાથી તે પણ દીક્ષા માટે અયોગ્ય સમજવો.

(૧૦) દૃષ્ટિ વિનાનો— અહીં બાહ્યદૃષ્ટિ (નેત્રો) જેને ન હોય તેવો (દ્રવ્ય) અંધ તથા અંતરદૃષ્ટિ એટલે સમ્યક્ત્વ જેને ન હોય તેવો 'સ્ત્યાનર્દ્ધિ' નિદ્રાવાળો પણ (ભાવથી) અંધ. એમ નેત્રથી અંધ અને સ્ત્યાનર્દ્ધિ નિદ્રાવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ, એ બંનેને દીક્ષા આપવાથી પણ અનર્થ જ થાય. માટે તે અયોગ્ય છે.

(૧૧) દાસ— કોઈના ઘરની દાસીનો પુત્ર અથવા દુષ્કાળ વિગેરેમાં ધન વિગેરેથી ખરીદ કરેલો હોય તેવો દાસ, તેને દીક્ષા આપવાથી તેનો માલિક ઉપદ્રવ કરે, એ પણ સ્પષ્ટ જ છે.

(૧૨) દુષ્ટ— દુષ્ટના બે પ્રકારો, ૧. કષાયદુષ્ટ અને ૨. વિષયદુષ્ટ. તેમાં પહેલો ઉત્કૃષ્ટકોપવાળો, બીજો પરસ્ત્રી વિગેરેમાં અતીવ આસક્ત, એમ અતિ સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયને કારણે બંનેય પ્રકારનો દુષ્ટ દીક્ષા માટે અયોગ્ય જાણવો.

(૧૩) મૂઢ— સ્નેહરાગ કે અજ્ઞાનાદિને વશ પરતંત્રપણાથી યથાર્થ સ્વરૂપે વસ્તુને જાણવા સમજવામાં શૂન્ય મનવાળો તે 'મૂઢ' જાણવો. તેવો પણ જ્ઞાન અને વિવેકમૂલક ભાગવતીદીક્ષામાં અધિકારી નથી, અર્થાત્ દીક્ષામાં મૂળ યોગ્યતારૂપે જ્ઞાન અને વિવેક છે, તેના અભાવે તે અનધિકારી છે.

(૧૪) દેવાદાર— જેને માથે બીજાનું દેવું હોય, તેને પણ દીક્ષા આપવાથી લેણદાર તરફથી પરાભવ થાય તે સ્પષ્ટ જ છે.

(૧૫) જુંગિત— જાતિથી, કર્મથી અને શરીર વિગેરેથી દૂષિત હોય તે 'જુંગિત' કહેવાય. તેમાં ચંડાળ, કોલિક, ગરૂડ (બરૂક), સૂચક, છિમ્પા વિગેરે જેઓ અસ્પૃશ્ય મનાય છે, તેઓ જાતિજુંગિત, સ્પૃશ્ય છતાં કસાઈનો, શિકારનો, વિગેરે નિંદિત ધંધો કરનારા તે 'કર્મજુંગિત' અને પાંગળા, કુબડા, વામણા, કાન વિનાના-બહેરા, વિગેરે 'શરીર જુંગિત'

૧. સ્ત્યાનર્દ્ધિ નિદ્રાવાળો દિવસે ચિત્તવેલાં શત્રુને મારવા જેવાં આકરા કાર્યોને પ્રજા રાત્રે ઉઘતો જ કરી નાખે. તે નિદ્રા વખતે વજ્રઋષભનારાય સંઘયજ્ઞવાળાને વાસસુદેવના બળથી અડધું અને સેવાર્ત સંઘયજ્ઞવાળાને બે-ત્રણ ગણું બળ થાય છે, તે નિયમા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી અયોગ્ય સમજવો.

સમજવા. દીક્ષાને માટે તે ત્રણેય પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે—તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકમાં શાસનની-સાધુતાની હલકાઈ થાય.

(૧૬) પરાધીન— જે ધન લઈને કે વિદ્યા વિગેરે ગ્રહણ કરવાના નિમિત્તે અમુક કાળ સુધી બીજાનો બંધાયેલો હોય તેવો પરાધીન-અવબદ્ધ જાણવો. એવાને દીક્ષા આપવાથી કલહ વિગેરે થવાનો સંભવ હોવાથી તે પણ અયોગ્ય સમજવો.

(૧૭) ચાકર— અમુક ‘રૂપિયા’ વિગેરે પગાર લઈને ધનિકને ઘરે નોકરી કરવા માટે રહેલો. તેને દીક્ષા આપવાથી પણ તે તે ધનિકાદિને અપ્રીતિ થાય એથી અયોગ્ય જ સમજવો.

(૧૮) શૈક્ષનિષ્ઠેટિકા— ‘શૈક્ષ’ એટલે જેને દીક્ષા આપવાની ઈચ્છા હોય તેનું ‘નિષ્ઠેટિકા’ એટલે અપહરણ કરવું તેને શૈક્ષનિષ્ઠેટિકા કહી છે. એથી જેને માતા-પિતાદિએ રજા ન આપી હોય તેનું પણ અપહરણ કરીને દીક્ષા આપવી તે પણ ‘શૈક્ષનિષ્ઠેટિકા’ થાય, માટે અપહરણ કરાયેલો પણ અયોગ્ય સમજવો, કારણ કે—અપહરણથી તેના સ્વજનાદિને કર્મબંધ થવાનો સંભવ રહે અને દીક્ષા આપનારને અદત્તાદાન (ચોરી) વિગેરે દોષનો પ્રસંગ બને.

આ અઢાર દોષો પુરુષને અંગે સમજવા.

૧૯ કાયોત્સર્ગના દોષો

ઘોટક, લતા, સ્તંભ-કુડ્ય, માળ, શબરી, વધૂ, નિગડ, લંબુત્તર, સ્તન, ઊર્ધ્વા, સંયતી, ખલિન, વાયસ, કપિત્થ, શિરઃકંપ, મૂક, અંગુલી, બૂ, વારુણી અને પ્રેક્ષા. કાયોત્સર્ગના આ ૧૮ દોષોનો ત્યાગ કરવો.

(૧) ઘોટક— ઘોટક એટલે અશ્વ. અશ્વની જેમ બે પગો વિષમ રહે (વાંકા, ઊંચા કે નીચા રહે) તેમ શરીર રાખીને કાયોત્સર્ગ કરે, અર્થાત્ પગની જિનમુદ્રા ન કરે.

(૨) લતા— લતા એટલે વેલડી. ઉગ્ર પવનના સંગથી જેમ વેલડી હાલે તેમ કાયોત્સર્ગમાં શરીર હાલે.

(૩) સ્તંભ-કુડ્ય— સ્તંભ એટલે થાંભલો. થાંભલાને ટેકો દઈને કાયોત્સર્ગ કરે. કુડ્ય એટલે ભીંત. ભીંતને ટેકો દઈને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૪) માળ— માળ એટલે માળિયું. માળિયાને મસ્તકનો ટેકો દઈને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૫) શબરી— શબરી એટલે ભીલડી. જેવી રીતે વચ્ચરહિત ભીલડી હાથોથી ગુપ્ત અંગોને ઢાંકે તેમ હાથોથી ગુપ્ત ભાગને ઢાંકીને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૬) વધૂ— કુલવધૂની માફક મસ્તક નીચું રાખીને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૭) નિગડ— નિગડ એટલે બેડી. પગોમાં બેડી હોય તેમ પગોને પહોળા કરીને કે ભેગા કરીને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૮) લંબુતર— અવિધિથી ચોલપટ્ટાને ઉપર નાભિમંડલની ઉપર રાખીને અને નીચે જાનુ સુધી રાખીને કાયોત્સર્ગ કરે. (ચોલપટ્ટો નાભિથી ચાર આંગળ નીચે અને જાનુથી ચાર આંગળ ઉપર રાખવાનો મૂળ વિધિ છે.)

(૯) સ્તન— ડાંસ-મચ્છર આદિ ન કરડે એ માટે અથવા અજ્ઞાનતાથી ચોલપટ્ટાથી સ્તનોને ઢાંકીને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૧૦) ઊર્ધ્વા— ઊર્ધ્વા એટલે ગાડાની ઉપ (કે ઉંચ). ઉપ ગાડાનું આગળનું એક અંગ છે. તે પ્રારંભમાં જરાક સાંકડું હોય પછી ક્રમશઃ જરા જરા પહોળું હોય છે. ગાડાની ઉપની જેમ બંને પગની પેનીઓને ભેગી કરીને અને આગળથી પગ પહોળા કરીને કાયોત્સર્ગ કરે એ બાહ્ય ઊર્ધ્વા દોષ જાણવો. બંને પગના અંગૂઠા ભેગા કરીને અને બહારથી પેનીઓને પહોળી કરીને કાયોત્સર્ગ કરે તેને અભ્યંતર ઊર્ધ્વા દોષ કહ્યો છે.

(૧૧) સંયતી— સાધ્વીની જેમ આખા શરીરે કપડો કે ચોલપટ્ટો ઓઢીને કાયોત્સર્ગમાં રહે.

(૧૨) ખલિન— ખલિન એટલે ઘોડાના મોઢામાં રહેતું ચોકડું. તેની જેમ રજોહરણની દશીઓ આગળ (અને દાંડી પાછળ) રહે તે રીતે રજોહરણ પકડીને કાયોત્સર્ગ કરે.

(૧૩) વાયસ— વાયસ એટલે કાગડો. ભમતા ચિત્તવાળો જીવ કાયોત્સર્ગમાં કાગડાની જેમ દૃષ્ટિને ફેરવે.

(૧૪) કપિત્થ— કપિત્થ એટલે કોઠો. જુના ભયથી (=જુ કરડે એવા ભયથી) ચોલપટ્ટાને કોઠાની જેમ ગુંચળાવાળું કરે.

(૧૫) શિરઃકંપ— યક્ષથી અધિષ્ઠિત પુરુષની જેમ મસ્તકને કંપાવતો કાયોત્સર્ગ કરે.

(૧૬) મૂક— આડ પડતી હોય વગેરે પ્રસંગે મૂંગા માણસની જેમ હું હું કરે.

(૧૭) અંગુલિ-ભૂ— આલાવાઓને (=નવકાર વગેરેને) ગણવા માટે આંગળીઓ ફેરવે. યોગોની શાંતિ માટે નેત્રનાં ભવાં આમ તેમ ફેરવે.

વિશેષાર્થ— કોઈને નેત્રના ભવા સ્થિર રાખવાથી અકળામણ થતી હોય અને તેથી મનમાં શાંતિ ન રહેતી હોય. આથી મનોયોગની શાંતિ માટે નેત્રના ભવાં આમ તેમ ફેરવે.

(૧૮) વારુણી— વારુણી એટલે સુરા (દારૂ). કાયોત્સર્ગમાં રહેલો જીવ સુરાની જેમ અવ્યક્ત બુડ બુડ અવાજ કરે.

(૧૯) પ્રેક્ષા— કાયોત્સર્ગમાં અનુપ્રેક્ષા કરતો જીવ વાનરની જેમ હોઠ હલાવ્યા કરે.

૨૦ અસમાધિસ્થાનો

સમાધિ એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા-મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિરતા-દૃઢતા, તેનો અભાવ તે અસમાધિ. તેનાં સ્થાનો એટલે આશ્રયો-નિમિત્તો તે સ્વ-પરને અસમાધિ પેદા કરનારા હોવાથી તેને અસમાધિસ્થાનો કહ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે વીંશ છે. ૧. જલદી જલદી (અયતનાથી) ચાલવું વગેરે, ૨. અપ્રમાર્જિત સ્થાને બેસવું-સૂવું ઇત્યાદિ, ૩. જેમ-તેમ પ્રમાર્જેલા સ્થાને બેસવું વગેરે, ૪. શાસ્ત્રાજ્ઞાથી વધારે શય્યા વાપરવી, ૫. શાસ્ત્રાજ્ઞા ઉપરાંત વધારે આસન વાપરવું. (અહીં ઉપલક્ષણથી વસ્ત્ર-પાત્રાદિ સર્વ ઉપકરણો પણ અધિક વાપરવાં તે દોષ સમજી લેવો.) ૬. રત્નાધિક (વડીલ)નો પરાભવ (અપમાનાદિ) કરવો, ૭. સ્થવિરનો^૧ ઉપઘાત (વિનાશ) કરવો, ૮. પૃથ્વીકાયાદિ ભૂતોની એટલે જીવોની હિંસા કરવી, ૯. ક્ષણિક (સંજવલન) કોપ કરવો, ૧૦. લાંબા કાળ સુધી ક્રોધને વશ

૧. સ્થવિરોના ત્રણ પ્રકારો છે. એક-સમવાયોગસૂત્ર સુધીના જ્ઞાતા શ્વેતસ્થવિર. બીજા-વીશ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા પર્યાયસ્થવિર અને ત્રીજા-સાઈઠ અથવા સીતેર વર્ષની વયવાળા વયસ્થવિર.

થવું, ૧૧. બીજાનો અવર્ણવાદ બોલવો (નિંદાદિ કરવું), ૧૨. કોઈ દોષિતને પણ વારંવાર 'તું ચોર છે, તું દ્રોહી છે, તું કપટી છે', વગેરે કહેવું. ૧૩. શાંત થયેલા કષાયોની પુનઃ ઉદીરણા કરવી, ૧૪. શાસ્ત્રનિષિદ્ધ કાળે સ્વાધ્યાય કરવો, ૧૫. હાથ-પગ સચિત્ત રજથી ખરડાયેલા છતાં પ્રવૃત્તિ કરવી, ૧૬. રાત્રિ વગેરેમાં (દિવસે પણ) અવિવેકથી ઊંચા સ્વરે બોલવું, ૧૭. કલહ (વાક્કલહ) કરવો, ૧૮. ઝંઝા એટલે ગચ્છમાં (સાધુઓમાં) પરસ્પર ભેદ પડાવવો, ૧૯. સૂર્યાસ્ત સુધી આહાર-પાણી વગેરે વાપરવાં અને ૨૦. એષણાસમિતિનું પાલન ન કરવું. આ વીશ અસમાધિનાં કારણોને સેવવા.

તીર્થંકર નામકર્મનું ઉપાર્જન કરવાનાં ૨૦ સ્થાનો

૧. અરિહંત, ૨. સિદ્ધ, ૩. પ્રવચન (ચતુર્વિધસંઘ), ૪. આચાર્ય, ૫. સ્થવિર, ૬. ઉપાધ્યાય, ૭. સાધુ, ૮. જ્ઞાન, ૯. દર્શન, ૧૦. વિનય, ૧૧. ચારિત્ર, ૧૨. બ્રહ્મચર્ય, ૧૩. ક્રિયા, ૧૪. તપ, ૧૫. ગૌતમ, ૧૬. જિન, ૧૭. ચરણ, ૧૮. અભિનવજ્ઞાન, ૧૯. શ્રુતજ્ઞાન, ૨૦. તીર્થ.

પૂજાના ૨૧ પ્રકાર

૧. સ્નાત્ર, ૨. વિલેપન, ૩. વિભૂષણ (આંગી, આભરણ વગેરે), ૪. પુષ્પો, ૫. માળા, ૬. ધૂપ, ૭. દીપ, ૮. ફળ, ૯. અક્ષત (ચોખા), ૧૦. (નાગરવેલનાં) પત્ર, ૧૧. સોપારી (હથેળીમાં મૂકવારૂપ ફળ), ૧૨. નૈવેદ્ય, ૧૩. જળ (ભરેલા ઘડા વગેરેનું સ્થાપન), ૧૪. વસ્ત્રો (ચંદરવા, પુંઠીયા, તોરણ બાંધવાં), ૧૫. ચામર, ૧૬. છત્ર, ૧૭. વાજિત્ર (વગાડવા), ૧૮. ગીત, ૧૯. નાટ્ય (નાચ કરવો), ૨૦. સ્તુતિ (સ્તવન-છંદ-સ્તોત્ર બોલવા) અને ૨૧. ભંડાર ભરવો (ભંડારમાં યથાશક્ય ઝવેરાત, રોકડ વગેરે ધન નાખવું.) એ એકવીસ પ્રકારે શ્રીજિનરાજની પૂજા દેવો-દાનવો (મનુષ્ય વગેરે)ના સમૂહે હમેશા કરી છે.

૨૧ પ્રકારના મિથ્યાત્વ

૧. આભિગ્રહિક, ૨. અનાભિગ્રહિક, ૩. સાંશયિક, ૪. આભિનિવેશિક, ૫. અનાભોગિક, ૬. લૌકિક દેવસંબંધી, ૭. લૌકિક

ગુરુસંબંધી, ૮. લૌકિક ધર્મસંબંધી, ૯. લોકોત્તર દેવસંબંધી, ૧૦. લોકોત્તર ગુરુસંબંધી, ૧૧. લોકોત્તર ધર્મસંબંધી, ૧૨. ધર્મને અધર્મ માને, ૧૩. અધર્મને ધર્મ માને, ૧૪. જીવને અજીવ માને, ૧૫. અજીવને જીવ માને, ૧૬. મૂર્તને અમૂર્ત માને, ૧૭. અમૂર્તને મૂર્ત માને, ૧૮. સાધુને અસાધુ માને, ૧૯. અસાધુને સાધુ માને, ૨૦. માર્ગને ઉન્માર્ગ માને, ૨૧. ઉન્માર્ગને માર્ગ માને.

શ્રાવકના ૨૧ ગુણો

(૧) અશુદ્ધ— ઉતાવળીયો અને છીછરો નહિ, પણ ઉદાર, ધીર અને ગંભીર.

(૨) રૂપવાન— પાંચેય ઇન્દ્રિયોથી પૂર્ણ-ખોડરહિત અવયવોથી પરિપૂર્ણ અને સમર્થ શરીરવાળો.

(૩) પ્રકૃતિસૌમ્ય— સ્વભાવથી જ પાપકર્મ નહિ કરનારો, શાંત સ્વભાવથી બીજાઓને પણ ઉપશમનું કારણ.

(૪) લોકપ્રિય— નિંદા, જુગાર, શિકાર વગેરે શાસ્ત્રોમાં કહેલાં લોકવિરુદ્ધ કાર્યોને નહિ કરનારો, દાન-વિનયાદિ સદાચારયુક્ત.

(૫) અકૂર— પ્રશસ્ત ચિત્તવાળો, કષાય-ક્લેશ વિનાનો, જેનું ચિત્ત પ્રસન્ન હોય.

(૬) ભીરુ— આલોક-પરલોકના દુઃખોથી અને અપયશ કલંકથી ડરનારો.

(૭) અશઠ— વિશ્વાસનું પાત્ર, કોઈને નહિ ઠગનારો, પ્રશંસાને યોગ્ય, ભાવથી ધર્મ કરનારો.

(૮) સુદાક્ષિણ— બીજાની પ્રાર્થનાનો ભંગ નહિ કરતાં સ્વકાર્ય છોડીને પણ તેનું કાર્ય કરનારો.

(૯) લજ્જાળુ— અયોગ્ય કાર્યો કરતાં લજ્જા પામનારો અને અંગીકાર કરેલા કાર્યને પૂર્ણ કરનારો.

(૧૦) દયાળુ— દુઃખી, દરિદ્રી અને ધર્મરહિત વગેરે પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાના પરિણામવાળો.

(૧૧) મધ્યસ્થ સૌમ્યદૃષ્ટિ— રાગ-દ્વેષરહિત હોવાથી યથાસ્થિત વસ્તુતાત્પનો વિચારક. અર્થાત્ હેય-ઉપાદેયના વિવેકવાળો, નિઃપક્ષપાતી, સત્યનો શ્રાહક.

(૧૨) ગુણરાગી— (ગુણ)-ગુણીનો પક્ષપાત કરનાર, નિર્ગુણીની ઉપેક્ષા કરનાર, પ્રાપ્તગુણની રક્ષામાં તથા નવા ગુણની પ્રાપ્તિમાં ઉદ્ધમવાળો.

(૧૩) સત્કથક— ધર્મકથાની રુચિવાળો અને વિકથામાં અરુચિવાળો.

(૧૪) સુપક્ષયુક્ત— આજ્ઞાંકિત, ધર્મી, સદાચારી અને ધર્મકાર્યોમાં સહાયક એવા પરિવારવાળો.

(૧૫) સુદીર્ઘદર્શી— સૂક્ષ્મ વિચારપૂર્વક-જેનું પરિણામ સુંદર જણાય તેવાં કાર્યો કરનારો.

(૧૬) વિશેષજ્ઞ— પક્ષપાત વિના વસ્તુના ગુણ-દોષને સમજનારો.

(૧૭) વૃદ્ધાનુગ— નાના કે મોટા શુદ્ધ-પરિણત બુદ્ધિવાળા જે સદાચારી હોય તે વૃદ્ધ કહેવાય, તેવા ઉત્તમ પુરુષોની સેવા કરનારો અને તેઓની શિખામણને અનુસરનારો.

(૧૮) વિનીત— મોક્ષનું મૂળ વિનય છે-એમ સમજી અધિકગુણીનો વિનય કરનારો.

(૧૯) કૃતજ્ઞ— બીજાએ કરેલા ઉપકારને વિસરે નહિ-પ્રત્યુપકાર કરવાની ભાવનાવાળો.

(૨૦) પરહિતાર્થકારી— નિઃસ્વાર્થ પરોપકારકરણ સ્વભાવવાળો. (દાક્ષિણ્ય ગુણવાળો પ્રાર્થના કરનાર પ્રત્યે ઉપકાર કરનારો હોય અને આ ગુણવાળો પરની પ્રાર્થના વિના સ્વભાવથી જ પરહિતમાં રક્ત હોય, એમ ભેદ સમજવો.)

(૨૧) લબ્ધલક્ષ્ય— ચતુર, ધર્મવ્યવહારને જલદી સમજનારો; એટલે કે-જેને સહેલાઈથી ધર્મ-અનુષ્ઠાન શીખવી શકાય તેવો.

ઉપર પ્રમાણે એકવીશ ગુણયુક્ત જે હોય તેને ઉત્તમોત્તમ જૈનધર્મરૂપ ધર્મરત્નને (પામવા) શ્રદ્ધ કરવામાં યોગ્ય કહ્યો છે. અહીં કહ્યું છે કે-સંપૂર્ણ એકવીશ ગુણવાળો ધર્મપ્રાપ્તિ માટે ઉત્તમ પાત્ર છે, ચતુર્થાંશ ગુણહીન એટલે

પોણા ભાગના ગુણવાળો ધર્મયોગ્યતામાં મધ્યમ પાત્ર છે અને અડધા ગુણવાળો ધર્મ માટે જઘન્ય યોગ્યતાવાળો સમજવો. જેનામાં તેટલા પણ ગુણો નથી, તેને આ ધર્મરત્ન પામવા માટે દરિદ્ર સમાન સમજવો.

૨૧ શબલ સ્થાનો

ચારિત્રના (મૂળથી વિરાધના નહિ પણ) દોષો સેવવારૂપ મલિનતા, તેને કરનારાં એકવીશ નિમિત્તોને ‘શબલ’ કહ્યાં છે. તેમાં ૧. હસ્તક્રિયા કરવા-કરાવવારૂપ અબ્રહ્મનું સેવન, ૨. અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ અને અતિચારરૂપે દિવ્યાદિ (દિવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચનું) ત્રિવિધ મૈથુનનું સેવન અર્થાત્ એ ત્રિવિધ મૈથુનને અંગે અતિક્રમાદિ ત્રણ દોષોનું સેવન, (અહીં નિષ્કારણ અતિક્રમાદિ ચારેયને સેવનારો વિરાધક કહ્યો છે અને કારણે અતિક્રમાદિ ત્રણને સેવનારો શબલ છે, એમ ભેદ સમજવો. આગળના ભેદોમાં પણ એ વિવેક સમજવો.) ૩. ભોજનના—‘૧. દિવસનું લીધેલું દિવસે, ૨. દિવસનું લાવેલું રાત્રે, ૩. રાત્રે લીધેલું દિવસે અને ૪. રાત્રે લીધેલું રાત્રે વાપરવું.’—એ ચાર ભાંગામાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે, શેષ ત્રણ ભાંગા રાત્રિભોજનરૂપ છે. તેને માટે અતિક્રમાદિ દોષો સેવવા તે શબલ જાણવું. ગાઢ કારણે તો જયણાથી રાત્રે સંનિધિ વગેરે રાખવા છતાં દોષ મનાતો નથી. ૪ થી ૧૦માં ૧. આધાર્મિક, ૨. રાજપિંડ, ૩. કીર્તિપિંડ, ૪. પ્રામિત્યકપિંડ, ૫. અભ્યાસપિંડ, ૬. આચ્છેદ્યપિંડ અને ૭. પ્રત્યાખ્યાત દ્રવ્ય ભોજન-ત્યાગ કરેલો પિંડ, એ સાત પ્રકારનાં દૂષિત-અકલ્પ્ય દ્રવ્યોને નિષ્કારણ ભોગવવામાં અતિક્રમ વગેરે ત્રણ દોષો સેવવા તે. અહીં પણ વિશિષ્ટ કારણ વિનાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર કે અનાચાર સેવનાર શબલ નહિ પણ વિરાધક જાણવો. ૧૧. જ્ઞાનાદિ પ્રયોજન વિના છ મહિનામાં એક ગણથી બીજા ગણની (ગચ્છની) નિશ્રામાં જવું, ૧૨. એક મહિનામાં ત્રણ વાર ‘દગલેપ’=નાભિ જેટલા પાણીમાં ઉતરવું. અહીં અર્ધ જંઘા સુધી પાણીમાં ઉતરવું તે ‘સંઘટ્ટ’, નાભિ સુધી પાણીમાં ઉતરવું તે ‘દગલેપ’ અને એથી વધારે ઉંડું ઉતરવું તે ‘લેપોપરિ’ કહેવાય છે. તેમાં એક માસમાં વધુમાં વધુ બે વાર ‘દગલેપ’ ઉતરી શકાય, જો ત્રણ

વાર ઉતરે તો શબલ થાય. ૧૩. એક માસમાં ત્રણ વાર કપટ-માયા કરવાથી શબલ, અહીં અનાચરણીય આચરીને લજજા (ભયાદિ)થી ગુરુને નહિ કહેલું-છૂપાવવું, તે માયા-કપટ સમજવું. ૧૪. ઇરાદાપૂર્વક (હિંસાથી નિરપેક્ષ, એક-બે અથવા ત્રણવાર લીલી વનસ્પતિના અંકુરા વગેરે તોડવા, ઇત્યાદિ પ્રાણાતિપાત=હિંસા કરવી, ૧૫. ઇરાદાપૂર્વક એક-બે કે ત્રણ વાર જુદું બોલવું, ૧૬. ઇરાદાપૂર્વક એક-બે કે ત્રણ વાર અદત્ત વસ્તુ લેવી, ૧૭. ઇરાદાપૂર્વક ભીની, કીડી, મંકોડી વગેરેનાં ઈંડાવાળી, ત્રસ જીવવાળી કે સચિત્ત બીજ(કણાદિ)વાળી જમીન ઉપર તથા સચિત્ત પત્થર કે કીડાઓએ ખાધેલા (કીડાવાળા) લાકડા ઉપર કંઈ પણ આંતરા વિના સીધો સંઘટ્ટો થાય તેમ (આસનાદિ પાથર્યા વિના જ) ઊભા રહેવું-બેસવું, ૧૮. ઇરાદાપૂર્વક નિર્ધ્વસ પરિણામથી મૂળ-કંદ-પુષ્પ-ફળ વગેરે લીલી વનસ્પતિનું ભોજન કરવું, ૧૯. એક વર્ષમાં દશ વાર દગલેપ કરવા (નાભિ સુધી પાણીમાં ઉતરવું), ૨૦. એક વર્ષમાં દશ વાર માયા-કપટ કરવું (ભૂલો કરીને છૂપાવવી) અને ૨૧. (ઇરાદાપૂર્વક) સચિત્ત પાણીથી ભીંજયેલા-ગળતા જળબિંદુવાળા હાથ કે પાત્રવાળા દાતાર પાસેથી વહોરીને વાપરવું.

૨૨ પરીષદો

મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર-દૃઢ-અચલ થવા માટે તથા કર્મોની નિર્જરા માટે વારંવાર સહન કરવામાં આવે, તે પરીષદ કહેવાય. તે ૧. ક્ષુધા, ૨. તૃષ્ણા, ૩. શીત, ૪. ઊષ્ણ, ૫. ડાંસ-મચ્છરાદિના દંશ, ૬. નગ્નપણું (અચેલક), ૭. અરતિ, ૮. સ્ત્રી, ૯. ચર્ચા (વિહાર), ૧૦. આસન, ૧૧. શય્યા (ઉપાશ્રય), ૧૨. આક્રોશ, ૧૩. વધ, ૧૪. યાચના, ૧૫. અલાભ, ૧૬. રોગ, ૧૭. તૃણસ્પર્શ ૧૮. મેલ, ૧૯. સત્કાર, ૨૦. પ્રજ્ઞા, ૨૧. અજ્ઞાન અને ૨૨. સમ્યગ્દર્શન, એમ બાવીશ છે, તેનો જય એટલે પરાભવ કરવો તે સાપેક્ષ યતિધર્મ છે. યોગશાસ્ત્ર (પ્રકાશ-૩ શ્લોક ૧૫૩)ની ટીકામાં પરીષદોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે કે—

(૧) ક્ષુધા—ભૂખથી પીડાવા છતાં શક્તિમાન સાધુ એષણાસમિતિમાં દોષ ન સેવે, કિન્તુ દીનતા-વિહ્વળતા વિના જ માત્ર આજીવિકાના ધ્યેયથી અપ્રમત્તપણે આહારાદિ માટે ફરે.

(૨) તૃષા— વિહાર કરતાં માર્ગે તૃષાથી પીડાવા છતાં તત્ત્વનો જાણ મુનિ દીનતા છોડીને ચાલે, ઠંડા (કે સચિત્ત) પાણીની ઈચ્છા ન કરે; જો મળે, તો અચિત્ત પાણીને ઈચ્છે.

(૩) શીત— ઉત્તમ મુનિ ઠંડીથી પરાભવ પામવા છતાં વૃક્ષોની છાલ કે બીજાં સુતરાઉ વગેરે વસ્ત્રોના અભાવમાં પણ અકલ્પ્ય વસ્ત્રને ન સ્વીકારે અને અગ્નિની સહાય પણ ન લે.

(૪) ઉષ્ણ— ગરમીથી પીડાવા છતાં મુનિ તેની નિંદા, છાયાનું સ્મરણ, વિઝણો, પંખો કે હવા વગેરેનો ઉપયોગ અને શરીરે પાણી છાંટવું વગેરે શીતળ ઉપચારો પણ ન કરે.

(૫) મચ્છર અને ડાંસ— કરડવા છતાં ‘સર્વ’ જીવોને આહાર પ્રિય છે’ એમ સમજતો જ્ઞાની મુનિ તેની ઉપર દ્વેષ કે ત્રાસ ન કરે, ઉડાડે નહિ, ઉપેક્ષા કરે અને પીડાને સમભાવે સહન કરે.

(૬) નગ્નતા— જીર્ણ અને તુચ્છ વસ્ત્રો પહેરવા છતાં મુનિ ‘મારે વસ્ત્ર નથી, અથવા ખરાબ છે, અથવા સારું છે’ ઇત્યાદિ વસ્ત્રના રાગ-દ્વેષમાં મૂંઝાય નહિ, પણ લાભાલાભમાં (લાભાંતરાયકર્મના) ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાનો જાણ અચેલક પરીષદને સહન કરે, કુવિકલ્પો ન કરે.

(૭) અરતિ— ધર્મથી અનુભવાત્મા આરામમાં આનંદ માનતો મુનિ ચાલવામાં, ઊભા રહેવામાં કે બેસી રહેવામાં, કદાપિ અરતિ (ખેદ) ન કરે, કિંતુ (ચિત્તની) સ્વસ્થતાનો જ અનુભવ કરે.

(૮) સ્ત્રી— દુધ્યનના સેવન(કારણ)રૂપ કાદવથી ભરેલી અને તેથી મોક્ષપુરીના દરવાજાની સાંકળતુલ્ય (મોક્ષમાં પ્રતિબંધક) સ્ત્રીનો વિચાર માત્ર કરવાથી પણ ધર્મનો નાશ થાય છે’ એમ સમજતો મુનિ સ્ત્રીના ભોગનો વિચાર પણ ન કરે.

(૯) ચર્ચા (વિહાર)— કોઈ ગામ, શહેર વગેરે સ્થાને સ્થિર નહિ રહેતાં સ્થાન વગેરેના પ્રતિબંધથી મુક્ત મુનિ (ગચ્છવાસને પૂર્ણ કરીને પડિમા વગેરે) વિવિધ અભિગ્રહો કરીને એકલો પણ વિચરે.

(૧૦) આસન— સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકો વગેરે ભાવકાંટાઓથી રહિત સ્મશાન, (પર્વતની ગુફા) વગેરેને આસન માનીને નિર્ભય અને

શરીરમમતાથી પણ રહિત બનેલો મુનિ ત્યાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ ઉપસર્ગોને સહન કરે.

(૧૧) શય્યા (ઉપાશ્રય)– ‘સવારે તો અન્યત્ર જવાનું છે’ એમ સમજતો નિઃસ્પૃહ મુનિ સારા-નરસા ઉપાશ્રયનાં સુખ-દુઃખને સમભાવે સહન કરે, તેમાં રાગ કે દ્વેષ ન કરે.

(૧૨) આકોશ– જો કોઈ આકોશ કરે, તો પણ પોતાના ક્ષમાશ્રમણપણાને સમજતો મુનિ સામો આકોશ ન કરે. આકોશ કરનારને અપકાર નહિ પણ ઉપકાર માને અને પોતાના સમતાધર્મની સાધના માટે તે નિમિત્ત આપે છે એમ સમજી પ્રસન્નતા અનુભવે.

(૧૩) વધ– જો કોઈ તાડન-તર્જન કરે, તો પણ સમતાથી સહન કરે અને ‘મારા પ્રાણ તો લીધા નથી ને !’ એમ માનતો, ક્રોધની દુષ્ટતાને અને ક્ષમાધર્મના ઉપકારને સમજતો જ્ઞાની સામો પ્રહાર ન કરે (મારવાની ઈચ્છા પણ ન કરે, કિંતુ સામાને થતા કર્મબંધથી તેની કરુણા ચિંતવે).

(૧૪) યાચના– ‘બીજાના દાન ઉપર જીવનારા સાધુઓને યાચના કરવી અનુચિત નથી’ એમ (જિનાજ્ઞાને) સમજતો મુનિ યાચનાનું દુઃખ ન ધરે અને પુનઃ ગૃહસ્થજીવનની ઈચ્છા પણ ન કરે.

(૧૫) અલાભ– (લાભાંતરાયકર્મના ઉદયથી નહિ મળનારાં તથા ક્ષયોપશમથી મળનારાં) આહાર-વસ્ત્ર-પાત્રાદિ બીજાને કે પોતાને માટે જો ગૃહસ્થ-દાતા પાસેથી ન મળે, તો પણ તે ખેદ ન કરે અને જો મળે, તો હર્ષ પણ ન કરે; એટલું જ નહિ, તે ન મળે તેમાં પોતાના અંતરાયકર્મના ઉદયને કારણભૂત માની સમતા ધારણ કરે પણ બીજાની નિંદા ન કરે. (બીજા લબ્ધિવંત સાધુને મળે તે જોઈને તેજોદ્વેષ પણ ન કરે, કિંતુ તેઓ પ્રત્યે આદર રાખે.)

(૧૬) રોગ– જ્યારે શારીરિક રોગ આવે, ત્યારે ઉદ્વેગ ન કરે, ‘કર્મોદયજન્ય રોગને સમતાથી સહન કરતાં કર્મો ખપી જાય છે’ એમ સમજી ઔષધની ઈચ્છા પણ ન કરે, કિંતુ આત્માથી શરીરને ભિન્ન માનીને દીનતા વિના સહન કરે. (જો ઔષધ કરે, તો પણ સંયમના ધ્યેયથી કરે.)

(૧૭) તૃણસ્પર્શ— વસ્ત્રોના અભાવે કે વસ્ત્રો થોડા અથવા ટૂંકા હોવાથી તૃણ-ઘાસ વગેરે પાથરીને સૂવે, તૃણના કર્કશ સ્પર્શને સહન કરે, કિંતુ કોમળ તૃણની (સ્પર્શની) ઈચ્છા ન કરે.

(૧૮) મેલ— ઉનાળાના તાપથી થતા પરસેવાને યોગે સર્વ અંગોમાંથી ઝરતા મેલથી ઉત્તમ મુનિ ઉદ્વેગ ન પામે. સ્નાનને ન ઈચ્છે અને મેલને ન ઉતારે, કિંતુ (શરીરની અશુચિતાનું તથા વસ્તુના તે તે ધર્મનું ધ્યાન કરતો) સમતાથી સહન કરે.

(૧૯) સત્કાર— ઉત્તમ મુનિ મારો કોઈ સત્કાર, જેવો કે—‘સામે ઊભા રહેવું, પૂજન કરવું, દાનાદિ વિનય કરવો’ વગેરે કરે એવું ઈચ્છે નહિ, તેવો સત્કાર જો કોઈ ન કરે, તો દીન થાય નહિ, તેમ જો કરે, તો હર્ષ પણ ન કરે. (કિંતુ તે સત્કાર ચારિત્રધર્મનો થાય છે, એમ સમજી તેમાં સન્માન-પ્રીતિ વધારે.)

(૨૦) પ્રજ્ઞા— પ્રજ્ઞાવંત મુનિ પોતાની પ્રજ્ઞાના (બુદ્ધિના) ઉત્કર્ષથી અહંકાર ન કરે, કિંતુ અધિક જ્ઞાનીઓની અપેક્ષાએ પોતે અજ્ઞાન છે, એમ સમજીને તેઓનો વિનય કરે તથા અલ્પ જ્ઞાનવાળાઓ પ્રત્યે અનાદર ન કરતાં વાત્સલ્ય કરે.

(૨૧) અજ્ઞાન— (જો ભણી શકે નહિ, તો) ‘હું ભણી શકતો નથી’ અને જો જ્ઞાની હોય, તો ‘હું જ્ઞાન-ચારિત્રવાળો તો છું પણ છત્રસ્થ હોવાથી ઘણો અજ્ઞાની છું’ એવો ખેદ ન કરે, ‘જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કમથી થાય છે’ એમ સમજી પુરુષાર્થ કરે અને અજ્ઞાનને સમતાથી સહન કરે.

(૨૨) સમકિત— શ્રી જિનેશ્વરો, તેઓએ કહેલાં શાસ્ત્રવચનો, તથા જીવ, અજીવ, ધર્મ, અધર્મ, પરભવ, વગેરે ભાવો પરોક્ષ છતાં મિથ્યા નથી, એમ માનતો સમકિતને પામેલો ઉત્તમ મુનિ ‘તે સર્વ સત્ય છે’ એમ ચિંતવે, કોઈના પ્રયત્નથી ચલિત ન થાય.

ઇંદ્રિયના ૨૩ વિષયો

સ્પર્શનેંદ્રિયના હલકો-ભારે, રૂક્ષ-સ્નિગ્ધ, સુંવાળો-કર્કશ, શીત-ઉષ્ણ એમ આઠ. રસનેંદ્રિયના ખાટો, મીઠો, કડવો, તીખો અને તુરો એમ

પાંચ. દ્રાણેંદ્રિયના સુગંધ અને દુર્ગંધ એમ બે. ચક્ષુરિંદ્રિયના કાળો, ધોળો, રાતો, પીળો અને લીલો એમ પાંચ. શ્રોત્રેંદ્રિયના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ. (જીવના પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થતા શબ્દો સચિત્ત. પુદ્ગલોના અથડાવા આદિથી ઉત્પન્ન થતા શબ્દો અચિત્ત અને જીવનો પ્રયત્ન અને પુદ્ગલો એ બેથી ઉત્પન્ન થતા શબ્દો મિશ્ર છે. જેમ કે— જીવ વાજિંત્ર વગાડે) આમ કુલ ૨૩ વિષયો છે.

૨૫ પડિલેહણા

દિદ્વિપડિલેહણા એગા, છઠ્ઠપક્ષોડં તિગતિગંતરિયા ।

અક્ષોડપમજ્જણયા નવ નવ પળવીસ પડિલેહા ॥ ૧ ॥

૧ દષ્ટિ, ૬ ઊર્ધ્વ, પફોડા, ત્રણ ત્રણને આંતરે ૯ અખ્ખોડા અને ૯ પ્રમાર્જના (ત્રણ ત્રણ અખ્ખોડાના આંતરે ત્રણ ત્રણ પ્રમાર્જના, અર્થાત્ પહેલાં ત્રણ અખ્ખોડા, પછી ત્રણ પ્રમાર્જના, બીજીવાર ત્રણ અખ્ખોડા પછી ત્રણ પ્રમાર્જના, ત્રીજી વાર ત્રણ અખ્ખોડા પછી ત્રણ પ્રમાર્જના) એ પ્રમાણે વચ્ચની પડિલેહણા છે.

પહેલાં વચ્ચને સામે પહોળું કરીને બંને બાજુ જોવું તે દષ્ટિ પડિલેહણા છે. ત્યાર પછી વચ્ચને તે જ રીતે પહોળું રાખીને જમણી તરફના વચ્ચના છેડાને ત્રણ વાર ખંખેરવો તે પહેલા ત્રણ પુરિમ છે. પછી ડાબી તરફના વચ્ચના છેડાને ત્રણવાર ખંખેરવો તે બીજા ત્રણ પુરિમ છે. પછી જમણા હાથમાં વધૂટક કરીને (=વચ્ચના ઉપરના ભાગને આંગળીઓ વચ્ચે દબાવીને વચ્ચને લટકતું રાખીને) વચ્ચને ડાબા હાથ ઉપર હથેળી તરફથી કોણી તરફ ત્રણ ટપાથી કોણી સુધી લઈ જવું એ ત્રણ અખ્ખોડા છે. પછી વચ્ચને એ જ રીતે પકડેલું રાખીને કોણી તરફથી હથેળી તરફ પ્રમાર્જન કરતાં કરતાં આંગળીઓ સુધી લઈ જવું એ ત્રણ પ્રમાર્જના (પખ્ખોડા) છે. ફરી એ જ રીતે ત્રણ અખ્ખોડા અને ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી. ફરી ત્રીજીવાર એ જ રીતે ત્રણ અખ્ખોડા અને ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી. આમ ૨૫ પડિલેહણા છે. આ પડિલેહણા ૨૫ બોલપૂર્વક કરવી જોઈએ.

વચ્ચની ૨૫ પડિલેહણા વખતે ક્રમવાર મનમાં બોલવા યોગ્ય (=ચિંતવવા યોગ્ય) બોલ આ પ્રમાણે છે—

મુહપત્તિની ક્રમવાર ૨૫ પડિલેહણા વખતે ક્રમવાર ચિંતવવા યોગ્ય બોલ આ પ્રમાણે—

કઈ પડિલેહણા વખતે ?	કયા બોલ ?
પહેલું પાસું તપાસતા	સૂત્ર (૧ બોલ)
બીજું પાસું તપાસતા	અર્થ-તત્ત્વ કરી સદ્ધર્મ (૧ બોલ)
પહેલા ૩ પુરિમ વખતે	સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહ મિથ્યાત્વ મોહ પરિહરું (૩)
બીજા ૩ પુરિમ વખતે	કામરાગ-સ્નેહરાગ-દષ્ટિરાગ પરિહરું (૩)
પહેલા ૩ અખ્ખોડા કરતાં	સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ આદરું (૩)
પહેલા ૩ પખ્ખોડા કરતાં	કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ પરિહરું (૩)
બીજા ૩ અખ્ખોડા કરતાં	જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આદરું (૩)
બીજા ૩ પખ્ખોડા કરતાં	જ્ઞાન વિરાધના-દર્શન વિરાધના- ચારિત્ર વિરાધના પરિહરું (૩)
ત્રીજા ૩ અખ્ખોડા કરતાં	મનગુપ્તિ-વચનગુપ્તિ-કાયગુપ્તિ આદરું (૩)
ત્રીજા ૩ પખ્ખોડા કરતાં	મનદંડ-વચનદંડ-કાયદંડ પરિહરું (૩)

મહાપ્રતોની ૨૫ ભાવનાઓ

જુઓ સુગુરુ અધિકાર ગાથા-૨૩૪ થી ૨૩૮.

૨૭ અણગારગુણો (મુનિગુણો)

ગુણો આ પ્રમાણે છે—૧ થી ૬. રાત્રિભોજનવિરમણ સહિત છ પ્રતોનું પાલન, ૭ થી ૧૧. -પાંચ ઈન્દ્રિયોનો વિજય, ૧૨. ભાવશુદ્ધિ, ૧૩. પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ક્રિયાની શુદ્ધિ, ૧૪. ક્ષમાનું પાલન, ૧૫. વૈરાગ્ય, ૧૬-૧૭-૧૮. મન-વચન-કાયાની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિનો નિરોધ, ૧૯ થી ૨૪. છકાય જીવોની રક્ષા (અહિંસા), ૨૫. વિનય-વેદ્યાવચ્ચ-સ્વાધ્યાય વગેરે

સંયમના વ્યાપારોનું સેવન, ૨૬. શીતાદિ પરીષ્કોની પીડાઓને સમભાવે સહન કરવી અને ૨૭. પ્રાણાંત ઉપસર્ગ વગેરે પ્રસંગે પણ સમાધિ રાખવી.

૨૮ લબ્ધિઓ

તપથી લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં ૨૮ લબ્ધિઓ આ પ્રમાણે પ્રમાણે છે—

(૧) આમર્શોષધિ— આમર્શ એટલે સ્પર્શ. આ લબ્ધિવાળા સાધુ રોગને દૂર કરવાની બુદ્ધિથી પોતાને કે બીજાને સ્પર્શ તો રોગ દૂર થઈ જાય. જો કોઈ એક ભાગમાં લબ્ધિ હોય તો જે ભાગમાં લબ્ધિ હોય તે ભાગથી સ્પર્શ કરે તો રોગ દૂર થઈ જાય. જો સંપૂર્ણ શરીરમાં લબ્ધિ હોય તો કોઈ પણ ભાગથી સ્પર્શ કરે તો રોગ દૂર થઈ જાય.

(૨) વિપ્રુડૌષધિ— વિપ્રુડ એટલે વિષ્ણુ-મૂત્ર. આ લબ્ધિવાળા સાધુ સ્વપરના શરીરમાં પોતાના વિષ્ણુ-મૂત્રના અંશને લગાડીને રોગ દૂર કરી શકે.

(૩) ખેલૌષધિ— ખેલ એટલે શ્લેષ્મ. સાધુ પોતાનો શ્લેષ્મ લગાડીને રોગ દૂર કરી શકે.

(૪) જલ્લૌષધિ— જલ્લ એટલે મેલ. પોતાનો મેલ લગાડીને રોગ દૂર કરી શકે.

(૫) સંભિન્નશ્રોતા— શરીરના કોઈ પણ ભાગથી સાંભળી શકે.

(૬) સર્વોષધિ— વિષ્ણુ, મૂત્ર, કેશ, નખ વગેરે બધી જ વસ્તુઓ ઔષધરૂપ બને.

(૭) આશીવિષ— શ્રાપ આપીને અપકાર કરવાની અને આશીર્વાદ આપીને ઉપકાર કરવાની શક્તિ.

(૮) બીજબુદ્ધિ— એક અર્થના શ્રવણથી અનેક અર્થો જાણવાની શક્તિ.

(૯) કોષ્ઠ બુદ્ધિ— બીજાની પાસેથી સાંભળીને યાદ રાખેલા પદાર્થો ક્યારેય ન ભૂલાય.

(૧૦) પદાનુસારી— એક પદને સાંભળીને બાકીના તમામ પદોને યાદ કરવાની શક્તિ.

(૧૧) મનોબલી— અંતર્મુહૂર્તમાં સારભૂત તત્ત્વનો ઉદ્ધાર કરી સમગ્ર શ્રુત-સમુદ્રમાં અવગાહન કરવાની શક્તિવાળા.

(૧૨) વચનબલી— અંતર્મુહૂર્તમાં સંપૂર્ણ શ્રુત બોલવાની શક્તિવાળા. અથવા ગમે તેટલું બોલે તો પણ કંઠને તકલીફ ન થાય તેવી શક્તિવાળા.

(૧૩) કાયબલી— કાઉસ્સગમાં દિવસોના દિવસો સુધી ઊભા રહે છતાં થાક ન લાગે તેવી શક્તિવાળા.

(૧૪) અણુત્વ— અણુ જેવું શરીર બનાવવાની શક્તિ.

(૧૫) મહત્ત્વ— મેરુથી પણ મોટું શરીર બનાવવાની શક્તિ.

(૧૬) લઘુત્વ— વાયુથી પણ હલકું શરીર બનાવવાની શક્તિ.

(૧૭) ગુરુત્વ— વજ્રથી પણ ભારે શરીર બનાવવાની શક્તિ.

(૧૮) પ્રાપ્તિ— ભૂમિ ઉપર રહીને આંગળીના અગ્રભાગથી મેરુપર્વતના અગ્રભાગને કે સૂર્યને પણ સ્પર્શી શકાય તેવી શક્તિ.

(૧૯) પ્રાકાશ્ય— પાણીમાં ભૂમિ પર ચાલે તેમ ચાલવાની શક્તિ અને ભૂમિ પર પાણીની જેમ તરવાની કે ડૂબવાની શક્તિ.

(૨૦) ઇશિત્વ— તીર્થંકર કે ઇન્દ્રની ઋદ્ધિની વિકુર્વણ કરવાની શક્તિ.

(૨૧) વશિત્વ— સર્વ જીવોને વશ કરવાની શક્તિ.

(૨૨) અપ્રતિધાતિત્વ— પર્વતની અંદરથી પણ જવાની શક્તિ.

(૨૩) અંતર્ધાન— અદૃશ્ય થવાની શક્તિ.

(૨૪) કામરૂપિત્વ— એકી સાથે અનેક રૂપો કરવાની શક્તિ.

(૨૫) શીરાસ્રવ, મધ્વાસ્રવ, સર્પિરાસ્રવ, અમૃતાસ્રવ— જેમના પાત્રમાં પડેલું ખરાબ અન્ન પણ દૂધ, મધ, ઘી અને અમૃત સમાન થઈ શક્તિવર્ધક બને તેવા. અથવા જેમનું વચન શારીરિક અને માનસિક દુઃખને પામેલા જીવોને દૂધ વગેરેની માફક આનંદદાયક બને તેવી.

(૨૬) અક્ષીણમહાનસ— જેમના પાત્રમાં વહોરાવેલ અલ્પ પણ અન્ન ઘણાને આપવા છતાં ન ખૂટે તેવા.

(૨૭) અક્ષીણમહાલય— જ્યાં રહ્યા હોય ત્યાં અસંખ્યાતા દેવ, તિર્થંકો કે મનુષ્યો એક-બીજાને અગવડ ન પડે તેમ બેસી શકે.

(૨૮) ચારણલબ્ધિ— ૧. જંઘાચારણ— જંઘાચારણ મુનિ રુચકદ્વીપ સુધી જવાની શક્તિવાળા હોય. તે એક જ ઉત્પાતથી રુચકદ્વીપ જાય છે. આવતી વખતે બે ઉત્પાતથી આવે છે. પહેલા ઉત્પાતથી નંદીશ્વરદ્વીપ આવે છે, અને બીજા ઉત્પાતથી જ્યાંથી ગયા હોય ત્યાં આવે છે. એવી રીતે ઊર્ધ્વલોકમાં પણ એક જ ઉત્પાતથી મેરુપર્વતના શિખરે રહેલા પાંડુકવન સુધી જાય છે. આવતી વખતે પહેલા ઉત્પાતથી નંદનવનમાં આવે છે. બીજા ઉત્પાતથી જ્યાંથી ગયા હતા ત્યાં આવે છે.

૨. વિદ્યાચારણ— વિદ્યાચારણમુનિ નંદીશ્વરદ્વીપ સુધી જઈ શકે. તે જતી વખતે એક ઉત્પાતથી માનુષોત્તરપર્વત પર જાય છે. બીજા ઉત્પાતથી નંદીશ્વરદ્વીપ જાય છે. આવતી વખતે એક જ ઉત્પાતથી જ્યાંથી ગયા હતા ત્યાં આવે છે. એ પ્રમાણે ઊર્ધ્વલોકમાં એક ઉત્પાતથી નંદનવનમાં, અને બીજા ઉત્પાતથી પાંડુકવનમાં જાય છે. વળતાં એક જ ઉત્પાતથી જ્યાંથી ગયા હતા ત્યાં આવે છે.

આ લબ્ધિઓ અને શાસ્ત્રમાં કહેલી બીજી પણ અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ તપથી પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તપનો પ્રભાવ અચિંત્ય છે. તપથી વિષ્ણુમુનિને અનેક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

૨૯ પાપશ્રુતો

પાપના કારણભૂત ૨૯ ગ્રંથો તે પાપશ્રુતો. તે આ પ્રમાણે છે— નિમિત્તશાસ્ત્રનાં આઠ અંગો, તેમાં ૧. ‘દિવ્ય’=વ્યંતરાદિ દેવોના અદ્વિતીય વગેરેના ફળનું જેમાં વર્ણન હોય, ૨. ‘ઉત્પાત’=રૂધિરના વરસાદ વગેરેના ફળનું જેમાં વર્ણન હોય, ૩. ‘આંતરિક્ષ’=આકાશમાં થતા ગ્રહોના ભેદ વગેરેના ફળનું જેમાં વર્ણન હોય, ૪. ‘ભૌમ’=ભૂમિકંપ વગેરે પૃથ્વીના વિકારના આધારે ‘આનું આમ થશે’ વગેરે ફળ જણાવ્યું હોય, ૫. ‘અંગ’ એટલે શરીરની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનું ફળ જણાવનાર, ૬. ‘સ્વર’=‘ષડ્જ’ વગેરે સ્વરોનું સ્વરૂપ (અને પક્ષીઓ વગેરેના સ્વરોનું ફળ) જણાવનાર, ૭. ‘વ્યંજન’=શરીર ઉપરના મસ-તલ વગેરેનું ફળ જણાવનાર અને ૮. ‘લક્ષણ’=અંગની રેખાઓ વગેરે ઉપરથી તેનું ફળ જણાવનાર. નિમિત્તશાસ્ત્રના આ આઠ અંગોના દરેકના ત્રણ ત્રણ ભેદો

છે. ૧. સૂત્ર, ૨. વૃત્તિ અને ૩. વાર્તિક. એ ત્રણથી ગુણતાં (૮x૩=૨૪) ચોવીશ, ૨૫. સંગીતશાસ્ત્ર, ૨૬. નૃત્યશાસ્ત્ર, ૨૭. વાસ્તુવિદ્યા (શિલ્પશાસ્ત્ર), ૨૮. વૈદ્યક(ચિકિત્સા)શાસ્ત્ર અને ૨૯. ધનુર્વેદ વગેરે (શસ્ત્રકળાજ્ઞાપક) શાસ્ત્ર.^૧

૩૦ મોહનીય સ્થાનો

૧. કૂર પરિજ્ઞામથી સ્ત્રી વગેરે નિર્બળ જીવોને પાણીમાં ડૂબાડીને મારી નાંખવા, ૨. હાથથી કે વસ્ત્રાદિથી મુખ બંધ કરીને (ડૂચો દઈને, શ્વાસ ગૂંગળાવીને, ગળે ટૂંપો દઈને કે એવા કોઈ કૂર પ્રયોગથી) નિર્દયપણે મારી નાખવા, ૩. રોષથી માથે ચામડાની વાધર વીંટીને (બાંધીને) ખોપરી તોડીને મારી નાંખવા, ૪. મોગર, હથોડો, ઘણા કે પત્થર વગેરેથી માથું ફોડવું વગેરે ખરાબ મારથી મારી નાંખવા, ૫. સંસારસમુદ્રમાં ડૂબતા જીવોને પરમ આધારભૂત (ગણધર, આચાર્ય વગેરે) ધર્મના નાયકને (કે ઘણા જીવોને આજીવિકા પૂરનારને) હણવો, ૬. સામર્થ્ય હોવા છતાં નિર્ધ્વંસ પરિજ્ઞામથી ગ્લાન વગેરેની ઔષધાદિથી સેવા ન કરવી, ૭. સાધુને (કે દીક્ષાર્થી ગૃહસ્થને) બળાત્કારે ધર્મભ્રષ્ટ કરવો (કે દીક્ષામાં અંતરાય નાંખવો), ૮. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત પ્રરૂપણા, સાધુની કે ધર્મસાધનોની નિંદા વગેરે કરીને તેના ઉપર બીજાઓને અરૂચિ-અસદ્ભાવ પેદા કરવા દ્વારા સ્વ-પરનો અપકાર કરવો, અર્થાત્ લોકોને જૈનશાસનના દ્વેષી બનાવવા, ૯. કેવલજ્ઞાન છે જ નહિ અથવા કોઈ કેવળી બને જ નહિ, વગેરે તીર્થંકરોની કે કેવલજ્ઞાનીઓની નિંદા કરવી, ૧૦. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે સાધુવર્ગની (કે તેઓનાં જાતિ-જ્ઞાન વગેરેની) નિંદા કરવી, ૧૧. જ્ઞાનદાન વગેરેથી ઉપકાર કરનારા પોતાના ઉપકારી પણ આચાર્ય-

૧. સૂત્ર=મૂળ ગ્રંથ, વૃત્તિ=સૂત્રના અર્થનું સંસ્કૃતમાં વિસ્તૃત નિયમન અને વાર્તિક=વૃત્તિના કોઈ કોઈ ભાગનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ, એમ ત્રણમાં વિશેષતા સમજવી.

૨. 'શ્રુત' એ જ્ઞાનના ભેદરૂપે આત્માનો ગુણ છે. તેના બળથી આત્મગુણોનો વિકાસ સાધવો એ ન્યાય છે અને હિંસાદિ પાપોનું સેવન કરવું તે અન્યાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરવારૂપ આશાતના છે. આ શાસ્ત્રો પ્રાયઃ હિંસાદિ આત્મવોનાં પ્રરૂપક અને પોષક હોવાથી પાપશ્રુત કહ્યાં છે. તેનું જ્ઞાન જીવને આત્મવોમાંથી બચવા બચાવવા માટે જરૂરી છે, તેને બદલે તેનું આચરણ કરવાથી અતિચાર લાગે છે.

ઉપાધ્યાય-ગુરુ આદિની સેવા-વેચાવચ્ચ ન કરવી, ૧૨. પુનઃ પુનઃ નિમિત્ત કહેવારૂપ અધિકરણ કરવું, અર્થાત્ નિમિત્તો વિગેરે કહેવાં, ૧૩. તીર્થનો ભેદ (કુસંપ) કરાવવો, ૧૪. વશીકરણાદિ કરવું, ૧૫. ત્યાગ (પચ્ચક્ષ્પાણ) કરેલા ભોગોની ઈચ્છા કરવી, ૧૬. બહુશ્રુત ન હોય છતાં પોતાને બહુશ્રુત કે તપ ન કરવા છતાં તપસ્વી તરીકે વારંવાર જાહેર કરવો બહુશ્રુતમાં કે તપસ્વીમાં ગણાવવું, ૧૭. અગ્નિના ધૂમાડામાં ગૂંગળાવીને ઘણાઓને મારી નાંખવા, ૧૮. પોતે પાપકર્મ કરીને બીજાને શિરે ચઢાવવું, ૧૯. પોતાના અસદ્ આચરણને (દોષોને) કપટથી છૂપાવી બીજાઓને ઠગવા, (પોતાને સદાચારીમાં ગણાવવો), ૨૦. અસદ્ભાવથી સભામાં સત્ય બોલનારને પણ જૂઠો ઠરાવવો, ૨૧. નિત્ય કલહ કરાવવો, ૨૨. બીજાને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરીને (અટવી વગેરેમાં લઈ જઈને) તેનું ધન વગેરે લૂંટવું, ૨૩. એ રીતે પરને વિશ્વાસ પમાડીને તેની સ્ત્રીને લોભાવવી-લલચાવવી, ૨૪. કુમાર નહિ છતાં બીજાની આગળ પોતાને કુમાર તરીકે જણાવવું, ૨૫. એ રીતે બ્રહ્મચારી નહિ છતાં પોતાને બ્રહ્મચારી જણાવવો, ૨૬. જેની સહાયથી પોતે ધનાઢ્ય થયો હોય તેના ધનનો લોભ કરવો, ૨૭. જેના પ્રભાવથી પોતે લોકમાં પ્રસિદ્ધ (યશસ્વી) થયો હોય તેને કોઈ પ્રકારે અંતરાય (દુઃખી) કરવો, ૨૮. રાજા, સેનાપતિ, મંત્રી, રાષ્ટ્રચિંતક વગેરે ઘણા જીવોના નાયકને (રક્ષક-પાલકને) હણવો, ૨૯. દેવોને નહિ દેખવા છતાં કપટથી 'હું દેવોને દેખું છું' એમ કહી અશક્ય પ્રભાવ વધારવો અને ૩૦. દેવોની અવજા કરવી, અર્થાત્ 'વિષયાંધ દેવોનું શું પ્રયોજન છે ? હું જ દેવ છું' એમ બીજાઓને જણાવવું, (આઠેય કર્મોને શાસ્ત્રમાં સામાન્યથી મોહ, એવું નામ આપેલું હોવાથી આ ત્રીશ પ્રકારોથી સામાન્યતયા આઠેય કર્મો અને વિશેષતયા મોહનીયકર્મ બંધાય છે.)

૩૧ સિદ્ધગુણો

જીવને આઠ કર્મોના નાશરૂપ સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પ્રારંભમાં જ પ્રગટ થતા હોવાથી, જે સિદ્ધોના આદિ ગુણો કહેવાય છે તે એકત્રીસ છે. એ ગુણો આ પ્રમાણે કહ્યા છે—(ગોળ, ચોરસ, લંબચોરસ, ત્રિકોણ અને

વલયાકાર એમ) પાંચ સંસ્થાનો (આકૃતિઓ), શુકલાદિ પાંચ વર્ણો, સુરભિ-દુરભિ બે પ્રકારનો ગંધ, મધુર વગેરે પાંચ પ્રકારનો રસ, ગુરુ-લઘુ વગેરે આઠ સ્પર્શો અને પુંવેદ વગેરે ત્રણ વેદો, એ અઢાવીશના અભાવરૂપ અઢાવીશ તથા અશરીરપણું, અસંગપણું અને જન્મનો અભાવ, એમ એકત્રીશ, અથવા આઠ કર્મોના ૩૧ ઉત્તરભેદોના ક્ષયથી પ્રગટ થતા એકત્રીશ ગુણો સમજવા. તે ૩૧ ભેદો આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણીયકર્મના પાંચ, દર્શનાવરણીયના નવ, વેદનીયના બે, મોહનીયના (દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય એમ) બે, આયુષ્યના ચાર, નામકર્મના (શુભ-અશુભ) બે, ગોત્રના બે અને અંતરાયના પાંચ, એમ એકત્રીશ પ્રકારનાં કર્મોનો ક્ષય થવાથી પ્રગટતા એકત્રીશ ગુણો સમજવા.

૩૨ જીવભેદો

પૃથ્વીકાય, અન્ધકાય, તેઉકાય, વાઉકાય, સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચ સૂક્ષ્મ અને બાહર એટલે ૧૦, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, બેઈંદ્રિય, તેઈંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય, સંજી પંચેંદ્રિય અને અસંજી પંચેંદ્રિય એમ ૧૬ ભેદ થાય. એ સોળના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદથી કુલ ૩૨ ભેદો થાય.

૩૨ યોગસંગ્રહ

૧. શિષ્યે વિધિપૂર્વક આચાર્યને આલોચના દેવી અર્થાત્ નિષ્કપટભાવે પોતાના અપરાધોને કહી જણાવવા, ૨. આચાર્યે પણ શિષ્યના તે તે અપરાધોને જણાવવા છતાં બીજાને નહિ જણાવવા, ૩. આપત્તિના પ્રસંગે (દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોમાં) પણ ધર્મમાં દૃઢતા કેળવવી, ૪. ઉપધાન (વિવિધ તપ) કરવામાં આ લોક-પરલોકનાં (જડ) સુખોની અપેક્ષા ન રાખવી, ૫. ગ્રહણ અને આસેવનરૂપ બે પ્રકારની શિક્ષાનું વિધિથી સેવન કરવું. (વિધિપૂર્વક જ્ઞાન ભણવું અને ક્રિયામાં પ્રમાદ નહિ કરવો), ૬. શરીરનું પ્રતિકર્મ (શુશ્રૂષા-શોભા વગેરે) નહિ કરવું, ૭. પોતાનો તપ બીજા જાણે નહિ તેમ ગુપ્ત કરવો, ૮. નિર્લોભતા માટે યત્ન કરવો-લોભ તજવો, ૯. પરીષદો-ઉપસર્ગો આદિનો જય કરવો, તે સમભાવે સહવા અને દુધ્યાન નહિ કરવું, ૧૦. સરળતા રાખવી, ૧૧. સંયમમાં તથા વ્રત વગેરેમાં (મૂલ-ઉત્તરગુણોમાં) પવિત્રતા રાખવી

(અતિચાર નહિ સેવવા), ૧૨. સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ સાચવવી (દૂષણાદિ નહિ સેવવું), ૧૩. ચિત્તમાં સમાધિ કેળવવી (રાગ-દ્વેષાદિ નહિ કરવાં), ૧૪. આચારોનું પાલન કરવું (દિબાવ માત્ર નહિ કરવો), ૧૫. વિનીત થવું (કરવા યોગ્યનો દરેકનો વિનય કરવો)-માન નહિ કરવું, ૧૬. ધૈર્યવાન થવું (દીનતા નહિ કરવી), ૧૭. સંવેગમાં (મોક્ષની જ એક સાધનામાં) તત્પર રહેવું, ૧૮. માયાનો ત્યાગ કરવો, ૧૯. દરેક અનુષ્ઠાનમાં સુંદર વિધિ સાચવવી, ૨૦. સંવર કરવો (નવો કર્મબંધ બને તેટલો અટકાવવો), ૨૧. આત્માના દોષોનો ઉપસંહાર કરવો (ઘટાડવા), ૨૨. સર્વ પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓના વિરાગની-ત્યાગની ભાવના કેળવવી, ૨૩. મૂળગુણોમાં (ચરણસિત્તરીમાં) વિશેષ વિશેષ પચ્ચક્ષુખાણ (વધારો) કરવાં, ૨૪. ઉત્તરગુણોમાં (કરણસિત્તરીમાં) પણ સવિશેષ પચ્ચક્ષુખાણ (વધારો) કરવાં, ૨૫. દ્રવ્ય અને ભાવ ઉભય વિષયમાં (વિવિધ) વ્યુત્સર્ગ (ત્યાગ) કરવો (દ્રવ્યથી બાહ્ય ઉપધિ આદિનો અને ભાવથી અંતરંગ રાગ-દ્વેષાદિનો ત્યાગ કરવો-પક્ષ તજવો), ૨૬. અપ્રમત્તભાવ કેળવવો, ૨૭. ક્ષણે ક્ષણે સાધુસામાચારીનું રક્ષણ-પાલન કરવું, ૨૮. શુભ ધ્યાનરૂપ સંવરયોગ સેવવો, ૨૯. પ્રાણાંત વેદનાના ઉદયે પણ મનમાં ક્ષોભ નહિ કરવો, ૩૦. પુદ્ગલના સંબંધનું જ્ઞાન મેળવવું અને તેનો ત્યાગ વધારવા માટે સવિશેષ પચ્ચક્ષુખાણ કરવાં, ૩૧. અપરાધોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, અને ૩૨. અંતકાળે આરાધના (સંલેખના-નિર્યામણા) કરવી.

૩૨ ગુરુવંદનના દોષો

(૧) અનાદૃતદોષ- સંભ્રમપૂર્વક અર્થાત્ આદર વિના ઉત્સુક ચિત્તે વંદન કરવું તે.

(૨) સ્તબ્ધદોષ- આઠ મદને વશ થયેલાએ મદાન્ધપણે વંદન કરવું તે. અહીં ૧. મનથી અભિમાની અને શરીરથી અક્કડ, ૨. મનથી અભિમાની અને શરીરથી નમેલો, ૩. મનથી નમેલો છતાં (રોગાદિ કારણે) શરીરથી અક્કડ અને ૪. મન તથા શરીર બંનેથી નમ્ર-એમ ચાર ભાંગા થાય. (તેમાં પહેલા બે ભાંગા દુષ્ટ છે અને ત્રીજો-ચોથો ભાંગો નિર્દોષ છે.)

(૩) પવિદ્વદોષ— વંદન કરતાં વચ્ચે જ અધુરી ક્રિયાએ પડતું મૂકી ચાલ્યા જવું કે મજૂરની જેમ વંદન અધુરું કરવું તે.

(૪) પરિપિંડિતદોષ— ભેગું વંદન કરવું તે. જેમ કે—ધણા સાધુઓ એક સ્થાને હોય તે બધાને ભેગું એક વંદન કરવું અથવા તો હાથ-પગ વિગેરે બરાબર નહિ રાખતાં પગ ભેગાં કરી ઊભા રહેવું. બે હાથ પેટ ઉપર ભેગા રાખી વંદન કરવું કે સૂત્રના ઉચ્ચારમાં અક્ષરોનો, પદોનો અને સંપદાઓનો યથાસ્થાને અટક્યા વિના અસ્પષ્ટ ભેગો ઉચ્ચાર કરવો વગેરે.

(૫) ટોલગતિદોષ— તીડની જેમ આગળ-પાછળ કૂદતાં કૂદતાં-ઠેકડા મારતાં વંદન કરવું તે.

(૬) અંકુશદોષ— ઊભા રહેલા, સૂતેલા કે અન્ય કાર્યો કરતાં ગુરુનો ઓઘો વગેરે ઉપકરણો, ચોલપટ્ટો, વસ્ત્ર કે હાથ પકડીને, હાથીને જેમ ખેંચે તેમ અવજાપૂર્વક ખેંચીને વંદન કરવા માટે આસન ઉપર બેસાડીને વંદન કરવું તે. પૂજ્ય ગુરુઓને આ રીતિએ ખેંચવા તે અવિનય રૂપ હોવાથી અયોગ્ય છે-એ એક અર્થ, બીજો અર્થ-પોતાના ઓઘા કે ચરવળાને બે હાથથી અંકુશની જેમ પકડીને વંદન કરવું તે અને ત્રીજો અર્થ-અંકુશના પ્રહારથી પીડાતા હાથીની જેમ વંદન કરતાં પોતાનું મસ્તક ઊંચું-નીચું કરવું તે; એ રીતિએ ત્રણ પ્રકારે અંકુશદોષ જાણવો.

(૭) કચ્છપરિગિતદોષ— ઊભા ઊભા ‘તિત્તીસન્નયરાણ આસાયણાણ’ વગેરે પાઠ બોલતાં કે બેઠા બેઠા ‘અહો કાયં’ વગેરે બોલતાં વિના કારણ કાચબાની જેમ આગળ કે પાછળ ખસ્યા કરવું તે. અર્થાત્ વિના કારણ વંદન કરતાં આગળ-પાછળ ખસવું તે.

(૮) મત્સ્યોદ્વર્તનદોષ— જેમ માછલું પાણીમાં એકદમ નીચે જાય, એકદમ ઉપર આવે અને એકદમ પાસું ફેરવીને બાજુમાં ફરી જાય, તેમ વંદન કરતાં ઉછળીને ઊભો થાય, પડતાની જેમ બેસી જાય અને એકને વંદન કરી બાજુમાં બીજા સાધુને વંદન કરવા માટે ખસ્યા વિના જ ‘માછલાની જેમ પાસું ફેરવીને’ વંદન કરે વગેરે.

(૯) મનઃપ્રદુષ્ટદોષ— ગુરુએ વંદન કરનારને કે તેના કોઈ સંબંધી વગેરેને ઠપકો આપ્યો હોય કે કઠોર શબ્દો કહ્યા હોય તેથી ગુરુ પ્રત્યે

મનમાં પ્રદેષ રાખીને વંદન કરવું, અથવા ‘વંદનીય સાધુ પોતાનાથી ગુણમાં હીન હોય તેથી હું એવા ગુણહીનને કેમ વાંદું ? અથવા આવા ગુણહીનને પણ વંદન દેવરાવે છે’ વિગેરે અસૂયાપૂર્વક વંદન કરવું તે.

(૧૦) વેદિકાબદ્ધદોષ— વંદનના આવર્ત દેતાં બે હાથને બે ઢીંચણની વચ્ચે રાખવા જોઈએ. તેને બદલે ૧. બે હાથ બે ઢીંચણ ઉપર રાખે, ૨. બે હાથ બે ઢીંચણની નીચે રાખે, ૩. બે હાથ ખોળામાં રાખે, ૪. બે ઢીંચણની (બહાર) પરખે બે હાથ રાખે કે ૫. બે હાથ વચ્ચે એક ઢીંચણને રાખીને વંદન કરે, એમ પાંચ પ્રકારે વેદિકાબદ્ધદોષ લાગે છે.

(૧૧) ભયદોષ— ‘વંદન નહિ કરું તો સંઘમાંથી, સમુદાયમાંથી, ગચ્છમાંથી કે આ ક્ષેત્રમાંથી દૂર કરશે-બહાર કરશે’ વગેરે ભયથી વંદન કરવું તે.

(૧૨) ભજંતદોષ— ‘હું વંદનાદિ સેવા કરું છું તેથી ગુરુ પણ મારી સેવા કરે છે’ અથવા ‘અત્યારે સેવા કરવાથી, મારી સેવાથી દબાયેલા ગુરુ પણ આગળ ઉપર મારી સેવા કરશે’-એમ સમજી થાપણ મૂકવાની જેમ વંદન કરવું તે.

(૧૩) મૈત્રીદોષ— ‘આ આચાર્યદિની સાથે મારે મૈત્રી છે માટે વંદન કરવું જોઈએ, અગર વંદન કરું તો મૈત્રી થાય’-એમ સમજી વંદન કરવું તે.

(૧૪) ગૌરવદોષ— ‘હું ગુરુવંદન કરવું’ વગેરે વિધિમાં કુશળ છું-એમ બીજાઓ પણ જાણે’, માટે વિધિપૂર્વક આવર્ત વગેરે સાચવીને ‘પોતે વિધિવાળો છે એમ જણાવવા માટે’ અભિમાનથી વંદન કરે તે.

(૧૫) કારણદોષ— જ્ઞાનાદિ સિવાયની વસ્તુ, પાત્ર વગેરે વસ્તુઓ ગુરુ પાસેથી મેળવવા માટે વંદન કરવું. અગર ‘હું જ્ઞાન વગેરે ગુણોથી લોકોમાં પૂજાઉં’ એવા પૂજાવાના આશયથી જ્ઞાનાદિ ગુણો મેળવવા વંદન કરવું, અથવા ‘વંદનથી વશ થયેલા ગુરુ મારું કહ્યું કરે’ માટે વશ કરવા વંદન કરું, એવા દુષ્ટ કારણોથી વંદન કરવું તે.

(૧૬) સ્તેનદોષ— સ્તેન એટલે ચોર; ‘કોઈ વંદન કરતાં દેખશે તો મને હલકો માનશે-હું નાનો દેખાઈશ’-એવા ભયથી ચોરની જેમ બીજા સાધુઓની આડમાં છૂપાઈને કોઈ દેખે-કોઈ ન દેખે તેમ જલદી વંદન કરવું તે.

(૧૭) પ્રત્યનીકદોષ— પહેલાં કહી ગયા તે પ્રમાણે જ્યારે ગુરુ વ્યગ્ર ચિત્તવાળા, અવળા બેઠેલા, પ્રમાદવશ કે આહાર-નિહાર કરતા હોય અથવા કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય ત્યારે વંદન કરવાનો નિષેધ છે, છતાં વંદન કરવું તે.

(૧૮) રુષ્ટદોષ— ગુરુ રોષાયમાન હોય કે વંદન કરનારને પોતાને કોઈ કારણે કોપ થયો હોય, તે વખતે કોપયુક્ત વંદન કરવું તે. (અહીં કોપની મુખ્યતા માનીને આ દોષ સત્તરમા દોષમાં આવી જવા છતાં જુદો કલ્પો છે.)

(૧૯) તર્જનાદોષ— ‘વંદન નહિ કરવાથી તમો ગુસ્સો નથી કરતા અને વંદન કરવાથી પ્રસન્ન નથી થતા, અર્થાત્ તમો વંદન કરનારાના કે નહિ કરનારાના ભેદને ઓળખતા જ નથી’—એમ બોલીને તર્જના કરવાપૂર્વક, અથવા ‘ઘણા લોકોની હાજરીમાં મને વંદન કરાવો છો, પણ એકલા હશો ત્યારે ખબર પાડીશ’—એવી બુદ્ધિથી કે તર્જની આંગળીથી કે મસ્તકથી અપમાન કરવાપૂર્વક વંદન કરવું તે.

(૨૦) શઠદોષ— માયાથી ગુરુને કે લોકોને ‘આ ભક્ત છે’—એમ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે વંદન કરવું અથવા કપટથી માંદગી વગેરેનું બહાનું કાઢી જેમ-તેમ વંદન કરવું તે.

(૨૧) હીલિતદોષ— ‘અરે, ગુરુ ! હે વાચકજી ! તમોને વાંદવાથી શું ફળ મળવાનું છે ? વગેરે બોલીને અવજાપૂર્વક વંદન કરવું તે.

(૨૨) વિપરિકુંચિતદોષ— અર્ધું વંદન કરી વચ્ચે દેશકથાદિ વિકથાઓ કરવી તે.

(૨૩) દંષ્ટાદંષ્ટદોષ— ઘણાઓની સાથે વંદન કરતાં બીજાની આડથી જ્યારે ગુરુ દેખી ન શકે ત્યારે કે અંધારું હોય ત્યારે વંદન નહિ કરવું—બેસી રહેવું અને ગુરુ દેખે એટલે વંદન કરવા માંડવું તે. (સ્તેનદોષમાં ‘લોકો દેખે-ન દેખે’ તેમ અને અહીં ‘ગુરુ દેખે-ન દેખે’ તેમ-એ ભેદ સમજવો.)

(૨૪) શૃંગદોષ— પહેલાં જણાવ્યું તેમ વંદનમાં ‘અહો કાયં’ વગેરે બોલીને આવર્તો કરતાં બે હથેલી જે લલાટના મધ્ય ભાગે લગાડવી જોઈએ તે લગાડે નહિ કે લલાટની બાજુમાં જમણી-ડાબી તરફ લગાડે તે.

(૨૫) કરદોષ— કર એટલે રાજાદિના ટેકા-દાણની માફક ‘અરિહંત ભગવાને કહેલો આ વંદનરૂપી કર પણ અવશ્ય ચૂકવવો જોઈએ’—એમ માનીને વંદન કરવું તે.

(૨૬) મુક્તદોષ— ‘દીક્ષા લેવાથી રાજા વગેરેના લૌકિક કરોમાંથી તો એમ છૂટ્યા, પણ આ વંદનરૂપી કરમાંથી છૂટાય તેમ નથી, અર્થાત્ ક્યારે છૂટીએ ? એમ માની વંદન કરવું તે.

(૨૭) આશ્લિષ્ટાનાશ્લિષ્ટદોષ— પહેલાં ‘અહો ક્વાયં’ વગેરે બોલીને બાર આવર્ત કરવાનાં કલાં છે, તેમાં બે હથેલીની નીચે રજોહરણને અને ઉપર લલાટને સ્પર્શ કરવાનું કહ્યું છે. તેને અંગે ચતુર્ભંગી થાય છે. ૧. રજોહરણ અને લલાટ બંને સ્થળે હથેલીઓનો સ્પર્શ કરે, ૨. રજોહરણને સ્પર્શ-લલાટને ન સ્પર્શ, ૩. લલાટને સ્પર્શ-રજોહરણને ન સ્પર્શ અને ૪. બંનેને ન સ્પર્શ - એ ચારમાં પહેલો ભાંગો નિર્દોષ છે અને બાકીના ત્રણ ભાંગાથી આ દોષ લાગે છે.

(૨૮) ન્યૂનદોષ— વંદનસૂત્રના અક્ષરોનો પૂર્ણ ઉચ્ચાર ન કરવો, અથવા બે અવનત વગેરે પહેલાં કહેલાં પચીસ આવશ્યકો પૂર્ણ ન કરવાં-અધૂરાં કરવાં તે.

(૨૯) ઉત્તરચૂડાદોષ— વંદન પૂર્ણ કર્યા પછી ‘મોટા અવાજપૂર્વક ‘મત્થાણ વંદામિ’ એમ ફરીથી શિખા ચઢાવવાની જેમ વધારે બોલવું તે.

(૩૦) મૂકદોષ— મુંગાની જેમ વંદનસૂત્રના અક્ષરો, આલાવા વગેરે મનમાં જ વિચારવા-પ્રગટ બોલવા નહિ (અથવા અવ્યક્ત-સમજાય નહિ તેમ ગણગણ બોલવા) તે.

(૩૧) ઢહરદોષ— સૂત્રનો ઉચ્ચાર મોટા અવાજથી કરવો, અર્થાત્ અસભ્ય લાગે તેમ ઘાટા પાડીને સૂત્ર બોલવું તે.

(૩૨) ચૂડલિદોષ— ચૂડલિ એટલે સળગાવેલું ઉંબાડીયું. જેમ બાળક ઉંબાડીયાને છોડેથી પકડીને ભમાવે તેમ ઓઘાને છોડેથી પકડીને ભમાવતાં વંદન કરવું તે, અથવા હાથ લાંબા કરીને ‘હું વંદન કરું છું’—એમ બોલતાં વંદન કરવું કે બધા સાધુની સામે હાથ ભમાવીને ‘સર્વને વાંદું છું’ એમ બોલીને વંદન કરવું તે. આ મુજબ ગુરુવંદન કરતાં ઉક્ત બત્રીશ દોષોને ટાળીને વિધિપૂર્વક શુદ્ધ ગુરુવંદન કરવું.

ગુરુની ૩૩ આશાતનાઓ

૧. ‘ગુરુની આગળ ચાલવાથી આશાતના’—નિષ્કારણ ગુરુની આગળ ચાલવાથી શિષ્યને વિનયનો ભંગ થવારૂપ આશાતના થાય છે. માર્ગ દેખાડવા કે કોઈ વૃદ્ધ, અંધ વિગેરેને સહાય કરવા માટે આગળ ચાલવામાં દોષ નથી. ૨. ‘ગુરુની સાથે જ બાજુએ જમણા કે ડાબા પડખે ચાલવાથી’ અને ૩. ‘ગુરુની પાછળ ચાલવાથી’ પાછળ પણ બહુ નજીકમાં તેઓની લગોલગ ચાલવાથી નિશ્વાસ, છીંક, શ્લેષ્મ વગેરે લાગવાનો સંભવ હોવાથી આશાતના થાય. એ ચાલવાની આશાતનાઓની જેમ. ૪. નિષ્કારણ ગુરુની આગળ, ૫. બરાબર બાજુમાં, અને ૬. પાછળ પણ બહુ નજીકમાં—એમ ત્રણ રીતિએ ‘ઊભા રહેવાથી’ ત્રણ આશાતના થાય. વળી એ જ રીતિએ નિષ્કારણ ૭. ગુરુની આગળ, ૮. બરાબર બાજુમાં જ તથા ૯. બહુ નજીક પાછળના ભાગમાં—એમ ત્રણ સ્થાને ‘બેસવાથી’ પણ ત્રણ આશાતનાઓ થાય. ૧૦. ગુરુની-આચાર્યની સાથે સ્થંડિલ ગયેલા સાધુ પોતે ગુરુની પહેલાં દેહશુદ્ધિ વગેરે આચમન કરે તે ‘આચમન’ નામની આશાતના. ૧૧. કોઈ ગૃહસ્થાદિની સાથે ગુરુને વાત કરવાની હોય કે જેમને ગુરુએ બોલાવવાનો હોય, તે માણસને શિષ્ય પોતે જ ગુરુની પહેલાં બોલાવીને વાત કરે તે ‘પૂર્વાલાપન’ નામની આશાતના. ૧૨. ‘આચાર્યની સાથે બહાર ગયેલો કે ત્યાંથી પાછો આવેલો શિષ્ય ગુરુની પહેલાં જ ગમનાગમન આલોચે (ઈરિયાવહિ કરે) તે ‘ગમનાગમન આલોચના’ નામની આશાતના. ૧૩. ભિક્ષા (ગોચરી) લાવ્યા પછી ગુરુની સમક્ષ તેની આલોચના કર્યા (કહી જણાવ્યા) પહેલાં જ કોઈ નાના સાધુની સમક્ષ આલોચના કરીને પછી ગુરુસમક્ષ આલોચના કરે તે આશાતના. ૧૪. એ જ પ્રમાણે ભિક્ષા લાવીને ગુરુને દેખાડ્યા પહેલાં જ બીજા કોઈ નાના સાધુને દેખાડી પછી ગુરુને દેખાડવાથી આશાતના. ૧૫. ભિક્ષા લાવીને ગુરુને પૂછ્યા વિના જ નાના સાધુઓને તેઓની ઈચ્છાનુસાર માગે તેટલું ઘણું આપી દેવાથી આશાતના. ૧૬. ભિક્ષા લાવીને પહેલાં કોઈ નાના સાધુને વાપરવા માટે નિમંત્રણ કરી પછી ગુરુને નિમંત્રણ

કરવાથી આશાતના. ૧૭. પોતે ભિક્ષા લાવીને આચાર્ય (ગુરુ)ને કંઈક માત્ર આપીને ઉત્તમ વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શવાળી સ્નિગ્ધ (ઘણી વિગઈવાળી) તથા મધુર-મનને ગમે તેવી વસ્તુઓ-આહાર કે શાક વગેરે પોતે જ વાપરી જવાથી આશાતના. ૧૮. રાત્રિએ ગુરુ મહારાજ પૂછે કે—હે સાધુઓ ! કોણ કોઈ જાગો છો કે ઊંઘો છો ? ત્યારે પોતે જાગતો છતાં જવાબ નહિ આપવાથી આશાતના. ૧૯. એ પ્રમાણે દિવસે કે અન્ય સમયે પણ ગુરુએ પૂછવા છતાં જવાબ નહિ આપવાથી આશાતના. ૨૦. ગુરુ બોલાવે ત્યારે જ્યાં બેઠા કે સૂતા હોય ત્યાંથી જ ઉત્તર આપવાથી, અર્થાત્ શિષ્યને ગુરુ બોલાવે ત્યારે આસન કે શયન ઉપરથી ઉઠીને પાસે જઈને ‘મત્થાણ વંદામિ’ કહીને તેઓ કહે તે સાંભળવું જોઈએ—તે પ્રમાણે વિનયપૂર્વક નહિ કરવાથી આશાતના. ૨૧. ગુરુ બોલાવે ત્યારે શિષ્યે ‘મત્થાણ વંદામિ’ કહી પાસે જવું જોઈએ. તેને બદલે ‘શું છે ?’ ‘શું કહ્યો છો ?’ વગેરે પ્રકારનો ઉત્તર આપવાથી આશાતના. ૨૨. શિષ્યે ગુરુની સામે ‘તું-તારું’ વગેરે અપમાનજનક ‘તુંકાર’ બોલવાથી આશાતના. ૨૩. જ્યારે કોઈ ગ્લાન (માંદા-બાલ-વૃદ્ધ) વગેરેની વેચાવચ્ચ માટે ‘અમુક કામ કરો’—એમ ગુરુ શિષ્યને કહે, ત્યારે તેના જવાબમાં ‘તમે કેમ કરતા નથી ? મને કહ્યો છો ?’—એમ શિષ્ય બોલે; જ્યારે ગુરુ કહે કે—‘તું આળસું છે’, ત્યારે શિષ્ય કહે કે—‘તમો આળસુ છો’; એમ ગુરુ જે વચન કહે તે જ વચન શિષ્ય ગુરુને સામે સંભળાવે તે ‘તજજાતવચન’ કહેવારૂપ આશાતના. ૨૪. ગુરુની આગળ ઘણું બોલવાથી, કઠોર (કરડાં) વચન બોલવાથી કે મોટા અવાજે બોલવાથી આશાતના. ૨૫. જ્યારે ગુરુ વ્યાખ્યાન કરતા હોય ત્યારે ‘આ હંકીકત આમ છે’—એમ વચ્ચે બોલવાથી આશાતના. ૨૬. ગુરુ જે ધર્મકથા (વ્યાખ્યાન) કરતા હોય તેમાં ‘આ અર્થ તમોને સ્મરણમાં નથી, તમો તે ભૂલી ગયા છો, તમે કહ્યો છો તે અર્થ સંભવતો નથી’—એમ શિષ્યે બોલવાથી આશાતના. ૨૭. જ્યારે ગુરુ ધર્મ સંભળાવતા હોય ત્યારે તેમના પ્રત્યે મનમાં પૂજ્યભાવ નહિ હોવાથી શિષ્યે ચિત્તમાં પ્રસન્ન નહિ થવું, ગુરુના વચનની અનુમોદના નહિ કરવી અને ‘આપે સુંદર સમજાવ્યું’—એમ પ્રશંસા નહિ કરવી તે ‘ઉપહતમનસ્ત્વ’ નામની

આશાતના. ૨૮. જ્યારે ગુરુ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે ‘અત્યારે તો ભિક્ષા લેવા જવાનો સમય છે, સૂત્ર ભણવાનો અવસર છે, ભોજન કરવાનો સમય થઈ ગયો છે’ વગેરે કહીને સભાને તોડવાથી આશાતના. ૨૯. જ્યારે ગુરુ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે શિષ્યે ‘એ વાત હું તમોને કહીશ’—એમ શ્રોતાઓને કહી ગુરુની કથાને તોડી નાખવી, તે ‘કથાછેદન’ નામની આશાતના. ૩૦. ગુરુએ વ્યાખ્યાન આપ્યા પછી-સભા ઉઠ્યા પહેલાં જ ત્યાં શિષ્યે પોતાની ચતુરાઈ વગેરે જણાવવા માટે ગુરુ કરતાં પણ જાણે વિશેષ જાણતો હોય તેમ ધર્મકથા કરવાથી આશાતના. ૩૧. ગુરુની આગળ શિષ્યે ગુરુથી ઊંચા આસને કે તેમની બરાબર આસને બેસવાથી આશાતના. ૩૨. ગુરુનાં શય્યા-સંથારો-કપડાં વગેરેને પગ લગાડવાથી કે તેમની રજા વિના હાથ લગાડવાથી અને એ પ્રમાણે કરવા છતાં ક્ષમા નહિ માગવાથી આશાતના. કહ્યું છે કે—

संघट्टित्ता काएणं, तहा उवहिणामवि ।

खमेह अवराहं मे, वडज्ज न पुणत्ति अ ॥ ૧ ॥

(દશવૈ૦અ૦ ૧-૩૦ ૨-૧૮)

ભાવાર્થ— “ગુરુને તથા તેઓનાં કપડાં વગેરે વસ્તુઓને જો શરીરથી સ્પર્શ થઈ જાય કે તેમની રજા સિવાય સ્પર્શ કરે, તો ‘મારા અપરાધને ક્ષમા કરો’—એમ કહીને શિષ્ય ક્ષમા માગે અને ‘ફરીથી આવી ભૂલ નહિ કરું’—એમ કહે.

તથા ૩૩. ગુરુની શય્યા-સંથારા-આસન વગેરે ઉપર ઊભા રહેવાથી, બેસવાથી અને શયન કરવાથી (અર્થાપત્તિએ તેઓનાં વસ્ત્ર-પાત્રાદિ કોઈ પણ વસ્તુને પોતે વાપરવાથી) આશાતના થાય છે.

૩૪ અતિશયો

જુઓ દેવ અધિકાર ગાથા-૨૨ થી ૩૧.

સિદ્ધાંત મર્મજા પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ
આદિ દ્વારા લેખિત-સંપાદિત-અનુવાદિત પ્રાપ્ય પુસ્તકો

<p>સંપૂર્ણ ટીકાના ભાવાનુવાદવાળા પુસ્તકો</p> <ul style="list-style-type: none"> - પંચસૂત્ર - ધર્મબિંદુ - યોગબિંદુ - પ્રતિમાશતક - આત્મપ્રબોધ - પાંડવ ચરિત્ર - શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય - આચારપ્રદીપ - શ્રાવક પ્રશંસિ - અષ્ટક પ્રકરણ - વીતરાગ સ્તોત્ર - પ્રશમરતિ પ્રકરણ - શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ - રૂપસેન ચરિત્ર - યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય - પંચવસ્તુક ભાગ-૧-૨ - ઉપદેશપદ ભાગ-૧-૨ - ભવભાવના ભાગ-૧-૨ - શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ - ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ભાગ-૧-૨ - ઉપદેશમાલા (પુણ્યમાલા) ભાગ-૧-૨ 	<p>ગુજરાતી વિવેચનવાળા પુસ્તકો</p> <ul style="list-style-type: none"> - પ્રભુભક્તિ - શ્રાવકના બાર વ્રતો - જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ - શત્રુંજય તીર્થ સોહામણું - પરોપકાર કરે ભવપાર - આહારશુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ - ૪૫ આગમ આરાધના વિધિ - સ્વાધીન રક્ષા-પરાધીન ઉપેક્ષા - ચિત્ત પ્રસન્નતાની જડીબુટ્ટીઓ - આધ્યાત્મિક પ્રગતિનાં પાંચ પગથિયાં - ભાવના ભવ નાશિની (બાર ભાવના) - કષાયોના કટુ વિષાકો ભાગ-૧-૨-૩ - એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ધાવ - તપ કરીએ ભવજલ તરીએ (બાર પ્રકારના તપ ઉપર વિસ્તારથી વિવેચન)
<p>સૂત્રોના અનુવાદવાળા પુસ્તકો</p> <ul style="list-style-type: none"> - સંબોધ પ્રકરણ ભાગ-૧-૨-૩ - ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય - યતિલક્ષણ સમુચ્ચય - હીર પ્રશ્ન 	<p>અભ્યાસી વર્ગને ઉપયોગી પુસ્તકો</p> <ul style="list-style-type: none"> - તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર (વિવેચન) (મહેસાણા પાઠશાળા દ્વારા પ્રકાશિત) - તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર (પોકેટ બુક) - વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ટીકાથી) - વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - જ્ઞાનસાર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - અષ્ટક પ્રકરણ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - પ્રશમરતિ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - સંસ્કૃત શબ્દ રૂપાવલી
<p>સંસ્કૃત પ્રાકૃત પ્રત</p> <ul style="list-style-type: none"> - સંબોધ પ્રકરણ છાયા સહિત - સિરિસિરિવાલકહા - શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય - આત્મપ્રબોધ 	<p>શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટનું આગામી પ્રકાશન પંચાશક પ્રકરણ ભાવાનુવાદ ભાગ-૧-૨</p>

● પ્રાપ્તિસ્થાન-શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ ●

C/o. હિન્દુસ્તાન મીલ સ્ટોર્સ : ૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીજ સામે,
મુંબઈ-આશ્રા રોડ, ભિવંડી-૪૨૧ ૩૦૫. ફોન: (૦૨૫૨૨) ૨૩૨૨૬૬, ૨૩૩૮૧૪

સિદ્ધાંત મર્મજ્ઞ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ
આદિ દ્વારા લેખિત-સંપાદિત-અનુવાદિત પ્રાચ્ય પુસ્તકો

**સંપૂર્ણ ટીકાના
ભાવાનુવાદવાળા પુસ્તકો**

- પંચસૂત્ર
- ધર્મબિંદુ
- યોગબિંદુ
- પ્રતિમાશતક
- આત્મપ્રબોધ
- પાંડવ ચરિત્ર
- શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
- આચારપ્રદીપ
- શ્રાવક પ્રજ્ઞાપિ
- અષ્ટક પ્રકરણ
- રૂપસેન ચરિત્ર
- વીતરાગ સ્તોત્ર
- વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર
- પ્રશમરતિ પ્રકરણ
- શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ
- યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય
- પંચવસ્તુક ભાગ-૧-૨
- ઉપદેશપદ ભાગ-૧-૨
- ભવભાવના ભાગ-૧-૨
- શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ
- ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ભાગ-૧-૨
- ઉપદેશમાલા (પુષ્પમાલા) ભાગ-૧-૨

સૂત્રોના અનુવાદવાળા પુસ્તકો

- સંબોધ પ્રકરણ ભાગ-૧-૨-૩
- ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય
- યતિલક્ષણ સમુચ્ચય
- હીર પ્રશ્ન

સંસ્કૃત પ્રાકૃત પ્ર

- સંબોધ પ્રકરણ છાયા સર્ગ
- સિરિસિરિવાલકહા
- શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
- આત્મપ્રબોધ

ગુજરાતી વિવેચનવાળા પુસ્તકો

- પ્રભુભક્તિ
- શ્રાવકના બાર વ્રતો
- જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ
- શત્રુંજય તીર્થ સોહામણું
- પરોપકાર કરે ભવપાર
- આહારશુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ
- ૪૫ આગમ આરાધના વિધિ
- સ્વાધીન રક્ષા-પરાધીન ઉપેક્ષા
- ચિત્ત પ્રસન્નરાની જડીબુટ્ટીઓ
- આધ્યાત્મિક પ્રગતિનાં પાંચ પગથિયાં
- ભાવના ભવ નાશિની (બાર ભાવના)
- કષાયોના કટુ વિષાકો ભાગ-૧-૨-૩
- એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ધાવ
- તપ કરીએ ભવજલ તરીએ
- (બાર પ્રકારના તપ ઉપર વિસ્તારથી વિવચન)

અભ્યાસી વર્ગને ઉપયોગી પુસ્તકો

- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (વિવચન)
- (મહેસાણા પાઠશાળા દ્વારા પ્રકાશિત)
- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (પોકેટ બુક)
- વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ટીકાર્થ)
- વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- જ્ઞાનસાર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- અષ્ટક પ્રકરણ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)

Serving JinShasan

144037

gyanmandir@kobatirth.org

પાવલી

આરાધક ટ્રસ્ટનું આગામી પ્રકાશન

કરણ ભાવાનુવાદ ભાગ-૧-૨

પંચાશક પ્રકરણ સંસ્કૃત પ્રત

● પ્રાપ્તિસ્થાન - શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ ●

૮/૦. હિન્દુસ્તાન મીલ સ્ટોર્સ : ૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,
મુંબઈ-આગ્રા રોડ, ભિવંડી - ૪૨૧ ૩૦૫. ફોન : (૦૨૫૨૨) ૨૩૨૨૬૬, ૨૩૩૮૧૪